This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

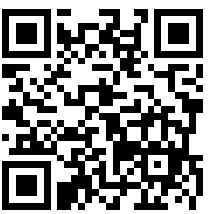

Digitized by Google

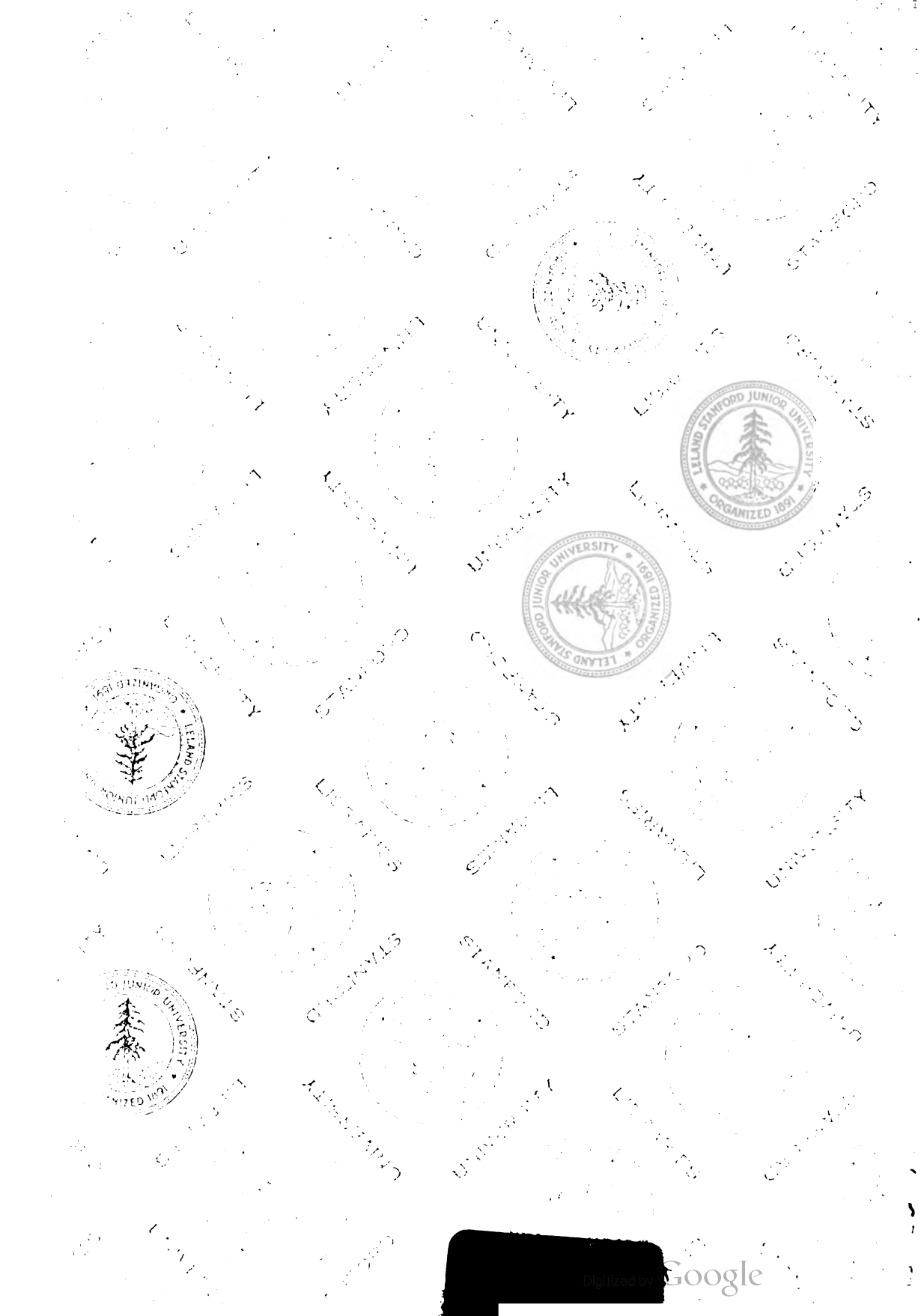
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

AP 56
P 394

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
APR - 9 1968

PEČAT

8-9

MIROSLAV KRLEŽA: DIJALEKTIČKI ANTIBARBARUS

Na mrtvoj straži pameti ljudske / Recepti, propisi i dogme Ognjena Price / Prva seminarska varijacija / Intermezzo o prostoru i vremenu / Druga seminarska varijacija / Prvi intermezzo na motiv »La Quatrième« / O lirici i o sferskom doživljavanju / Bijeg Pečata u metafiziku. Na granici dijalektike / Paralela između Ognjena Price i Bogomira Hermanna A. B. C. B. H. M-a / Kako se kod nas piše u ime dijalektike. O svrsi pisanja, o umjetnosti i o životu uopće / Nekoliko primjera na Pricinu tezu o Receptima sa komentarom o inspiraciji / Alcalà Zamora na čelu povorke u Escorial 1931. god. / Strašilo straši gleb europejàjnjski / Gumbelijum roža fino diši / Galženjačka / Mizerere Tebi Jeruzalem / Nenadejano bogčije zveličenje / Plač Majke Jevrope / O pisanju s namjerom. O značenju ljepote i o našoj dijalektičkoj Ateni / Izobličenje dijalektike kod nas / Marksizam nije diletantizam, a socijalna književnost nije opereta / O zvijezdama sub specie dialecticae / O prošlogodišnjem štimungu oko Münchena / O materijalističko-dijalektičkoj metodi kao podlozi umjetničkog stvaranja / Nesposobnost na djelu ili kako dolazi do trockizma / O Pečatu i besjedi o njegovoj svrsi / Gens irritabile vatum — razdražljivi taj soj piskarala / Geneza pečatovskog trockizma / Don Kihot na bombarderu i Crna Sramota R. Zogovića / Jedanaest zvonkih rima Radovana Zogovića / Slučaj gospođe Cine Jota i Branka Teodosića / Barbusse-ova smrt u jednoj noveli R. Zogovića / Negacija negacije / Socijalistički san Jovana Popovića / Zbrka oko Pečata / Intermezzo o logici i nadrealizmu / P. T. T. pozdravlja Ognjena Pricu / Finale

DECEMBAR

ZAGREB

1939

MF 178

Digitized by Google

S A D R Ž A J

MIROSLAV KRLEŽA: DIJALEKTIČKI ANTIBARBARUS

Na mrtvoj straži pameti ljudske 73
Recepti, Propisi i Dogme Ognjena Price 76
Prva seminarska varijacija 80
Intermezzo o prostoru i vremenu 87
Druga seminarska varijacija 89
Prvi intermezzo na motiv »La Quatrième« 93
O lirici i o sferskom doživljavanju 96
Bijeg Pečata u metafiziku. — Na granici dijalektike 100
Paralela između O. Price i B. Hermanna A. B. C. b. h. m-a . 106
Kako se kod nas piše u ime dijalektike. O svrsi pisanja, o umjetnosti i o životu uopće 110
Nekoliko primjera na Pricinu tezu o Receptima sa komentarom o inspiraciji 123
Strašilo straši gleb europejajnjski 127
Gumbelijum roža fino diši 127
Galiženjačka 128
Mizerere Tebi Jeruzalem 128
Nenadejano bogčije zveličenje 130
Plač Majke Jevrope 131
O pisanju s namjerom o značenju ljepote i o našoj dijalektičkoj Ateni 136
Izobličenje dijalektike kod nas 145
Marksizam nije diletantizam, a socijalna književnost nije opereta 149
O zvijezdama sub specie dialecticae 152
O prošlogodišnjem štimungu oko Münchena 165
O materijalističko-dijalektičkoj metodi kao podlozi umjetničkog stvaranja 173
Nesposobnost na djelu ili kako dolazi do trockizma 175
Gens irritabile vatum 181
Geneza pečatovskog trockizma 183
Komentar izjave R. Zogovića 187
Don Kihot na bombarderu i Crna Sramota 192
Jedanest zvonkih rima Rade Zogovića 193
Slučaj gospođe Cine Jota 205
Barbusse-ova smrt u jednoj noveli R. Zogovića 210
Negacija negacije 216
Zbrka oko Pečata 218
Socijalistički san Jovana Popovića 220
P. T. T. pozdravlja Ognjena Pricu 225
Intermezzo o logici i o nadrealizmu 227
Finale 231

UPOZORENJE NAŠIM PRETPLATNICIMA

Administracija B. N. P. javlja pretplatnicima i simpatizerima našega časopisa, da je uredništvo Pečata preuzeo Miroslav Krleža.

Gospodin profesor V. Bogdanov prestao je biti saradnikom lista, pošto je pokrenuo svoj vlastiti polumjesečnik, protiv jednoglasne volje svih članova uredništva Pečata.

Urednički sat za razgovore: svakoga petka između šest i sedam sati poslije podne, u administraciji časopisa.

Rukopisi šalju se na upravu lista bez ikakve obveze da će biti vraćeni u slučaju neuvrštenja.

Uredništvo Pečata apelira na sve koji smatraju da im je dužnost da sarađuju u takvom listu kao što je Pečat, da se odazovu ovome pozivu i da spreme rukopise za novu knjigu Pečata u godini 1940. najkasnije do prve polovice siječnja.

Digitized by Google

DIJALEKTIČKI ANTIBARBARUS

Sve što je javno štampano treba da bude javno kritikovano.

Na mrtvoj straži
pameti ljudske

U sveopćoj mortifikaciji pojmova i stvari, prilika i pojava, kada se takozvani kulturni narodi u uzajamnom umrtvljivanju natječu tko će biti mrtviji, danas, kada nema nikoga za kim bi čovjek mogao zavapiti da silom svojom rastvori more i satre glavu vodenim nakazama i zmajevima *(Tu disrupisti robore tuo mare, perfregisti capita draconum in aquis, psalam 74—13)*, u bezglavoj utakmici zla i ludila oko nas, časopis za sva kulturna pitanja Izraz, u kome sarađuju mnogi moji znanci (i prijatelji), a uređuje ga Josip Pavičić, taj »najjeftiniji časopis u našoj zemlji«, što ga izdaje Hrvatska Naklada, nije imao nikakve veće brige nego da me optuži kako štampam Pečat zajedno sa trockistima i sa Jeftićevim glasačima. Na međunarodnom pogrebu naše civilizacije, usred sablasne kadaverizacije svega što se zove moral i istina, u tom rastvornom ostrvljivanju drugarstva i simpatija, Izraz odlučio se da mi otpoje moralnu panihidu na usta svog dijalektičkog protojereja Ognjena Price, pa kad su me već tako lijepo omotali mrtvačkom ponjavom i zazvonili u moju počast pogrebnim zvonom, hajde da uzdignem glavu iz tog papirnatog odra, te da veleučenom Ognjenu objasnim da se repovi mjere samo mrtvim kurjacima, a ja ću ovu našu ezopovsku varijaciju već tako nekako izvesti da Pečat bude sit, a koza da ne ostane cijela.

Od Praga (15. III. 1939.) puškaranja oko nas odzvanjaju sa sviju strana i čuje se kako cijevi biju i kikoću, i ta varava i lažna pucnjava što pjeva i zviždi staru pjesmu o sablasnosti savremene civilizacije, to hrkanje i gunđanje i mumljanje topovskih ždrijela u pravilnome ritmu rike i gudnjave (nad agonijom čitavih kontinenata), ta lavlja rika grmljavine kojom zagrmije deeuropeizirana Evropa, smrtonosni taj potres nije u čitavome nizu naših lijevih časopisa rodio ni jedne jedine misli, ni jedne jedine emocije, ni jednog jedinog retka, osim dosadnog niza pamfleta, kako Krleža

Digitized by Google

izdaje trockistički časopis, sa trockistima, sa Jeftićevim glasačima i s moralnim mrtvacima, koji se nalaze na »drugoj strani barikade«, to jest na onoj protiv koje Izraz i Mlada Kultura, Naša Stvarnost i Umetnost i Kritika — jalovo prolijevaju svoju slabokrvnu tintu . . .

Sablasno je oko čovjeka u svakome smislu i sve što bi smrtnik mogao da kaže o tom totalitarnom nokturnu, gdje je sve samo *»tužne smrti slika živa«* (Kanižlić) i gdje se ljudska slika i prilika dostojanstva i poštenja prometnula u izopačenu grdobu bezobličnе grdosti, sve to opisivanje rogobatnog poživinčenja, sve bi to bila tek slaba fraza, mnogo slabija i bljeđa od paklene, srdite i ružne stvarnosti kojom smo okruženi i u kojoj smo osuđeni da nemoćno krepavamo. Đavolski je mračno na ovoj našoj mrtvoj straži pameti ljudske! Promatrajući slapove gluposti kako se ruše u ponore odvratne zloće, gušeći se u smradu đavolskih gubica koje nam se kese iz svakoga prikrajka, u tom budalastokratkovidnom sumraku, gdje se razliježe zao i zlokoban jauk sumanute, goropadne opačine uma ljudskog, u toj blatnoj pomrčini obezglavljenih jarosti, da mi je ikada itko živ bio prorekao da ću u danima krvoliptenja, kakvo ne bi polokati mogli ni svi biblijski niti živoderski psi, biti prisiljen da pišem polemike o tome kako je List što ga uređujem zapravo Pečat Jeftićevih glasača i tipova koji pred policijom daju sramotne izjave, ne bih mu bio vjerovao. I da mi je netko prorekao da to ne će biti polemika sa Hrvatskom Stražom, nego s Ognjenom Pricom, i da će Izraz i njemu slični navaliti na mene kao na uglavljenog zvjerokradicu koji zlonamjerno kolje plemenitu divljač po lirskim parkovima naše »napredne književnosti«, i to upravo u momentu kada se silovani narodi krvlju nevinom kaljaju, u sveopćoj kalaburnji i darmaru pojmova prilično već otupljen i sumnjičav, ja bih takvom zlogukom proroku ipak bio odgovorio da mu je proročanstvo u najmanju ruku ludorija!

A gle, danas, kad ubojne gjemije tonu na jedan ždrkljaj nemanima morskim, danas kad se kacigama bezdušnosti diče čitave barbarske legije kao idealima, kad se svim evropskim cestama u krvavim žurbama kreću rulje izbezumljenih haračlija, kabaste li radosti za ovu gospodu »napredne« skribente oko nas da ih ne zanima savršeno ništa osim problema: koliko će kleveta i podvala više lansirati na račun Pečata; čini se da za ove sulude lažljivce nikakvog zanimljivijeg, važnijeg i sudbonosnijeg pitanja osim našeg časopisa i nema! Opkolio nas je požar, i dok se kroz maglu i

Digitized by Google

ne čuje drugo nego stravična zvonjava na vojnu, danas kad sijevaju sablje u odrazu vatara, kad luđaci raznose ratove kuglom kao buktinje čitavih pogleda na svijet, kad nas je plamen ljudožderskog pokolja obuzeo poput strave, danas jedan Ognjen Prica nema nikakve druge ideje nego da u dimu vatruštine i požaretine jedne čitave civilizacije svojim vajnim mješčićem antirichtmannovske mržnje raspiruje i potpiruje i podjaruje jednu dosadnu i sitničavu polemiku, koja osim tog njegovog luckastog afekta nikakvog drugog plemenitijeg smisla nema . . . I evo, odmah na početku priznajem da se osjećam gotovo potpuno nemoćnim da dam pa i najpovršniju instrumentaciju gluposti ovog smiješnog pothvata gospodina Ognjena, prvo zato, jer nikako ne mogu da prevladam osjećaja nelagodnosti što ga u meni rađa taj potpuno jalov napor da se u današnjoj perspektivi pravdam o sitnicama koje su relativno nevažne, da, upravo bespredmetne, a zatim, jer mi je neizrecivo dosadno to poigravanje s nepismenjacima i nevježama, i to upravo u onim pitanjima u kojima hoće da budu suci pod svaku cijenu! Iluzije (da će ovaj moj dijalektički traktat izvršiti bilo-kakav pa i najneviniji upliv na one glave koje oko nas viču »apage satanas«) nemam nikakve, i to izjavljujem odmah na početku, kod prvih uvodnih riječi ove žalosne ouverture... Ne pišem ovu seminarsku analizu u Prvome Broju Pečata objavljenog teksta zato da bih dokazima zdrave, ljudske pameti obraćao bilo kog od onih naših dijalektičara koji o dijalektici pojma ne imajući misle da se stvar književnosti promiče analfabetizmom. Nisam se upustio u ovu intelektualnu pustolovinu ni zato da nešto dokažem očitim neistinama i klevetama u prkos, jer pravdajući se o ovim pitanjima sada već nekoliko godina, stekao sam nekoliko dragocjenih iskustava, a najpoučnije od njih glasi da u tamnom vilajetu jedna svjetiljka ne znači mnogo. Nisam, dakle, progovorio s uvjerenjem da će se svi koji nas optužuju zbog dijalektičkog krivovjerstva prikloniti tezi naše obrane, ali vjerujem da oko nas još ima prilično mnogo prijatelja knjige i dijalektične književne kulture, koji misle dijalektički svojom vlastitom glavom i koji očekuju od nas taj naš plaidoyer u obranu književnosti već godinama. Kako sam uzeo riječ s namjerom da ispitam stvar temeljito i pomno i da govoreći o nekim otvorenim pitanjima prvi put ne gubim vrijeme na ponavljanja, smatram da je potrebno da se u Izrazu objavljen članak Ognjena Price o »Receptima Dogmama i Prop.sima« preštampa u cjelini, a na ovom uvodnom mjestu onaj njegov dio koji govori o Marku Ristiću.

Digitized by Google

Recepti, Propisi i Dogme
Ognjena Price

Konac djelo krasi, govori naš narod koji kaže hop tek pošto je preskočio grabu, a evo kako umuje i kako perom rukuje taj gospodin arbitar, kome već početak tog remekdjela krasi vlastitu dijalektiku (u ovome slučaju svakako od hartije na kojoj je štampana prolazniju), takvim sjajem, da će ostati trajnim dokumentom klasičnog antidijalektičkog stila.

RECEPTI, PROPISI I DOGME

(Povodom pisanja »Pečata«)

Historijski događaji teku svojom logikom koja ne isključuje stvarnost historijskog djelovanja ljudi, njihovog »duha«, njihove volje i energije. Ljudi prave historiju iako je ne prave sami iz sebe, iako je njihovo historijsko djelovanje uvjetovano samim tim historijskim tokom i materijalnim snagama jedne historijske epohe. Ali dolaze epohe kada je tok historijskih događaja strahovito ubrzan, toliko ubrzan, da izgleda da se otuđio svemu ljudskome, da više liči na katastrofu i strmoglavljivanje nego na historiju. No to samo izgleda. Te su epohe »lokomotive historije« bez kojih bi bio nemoguć svaki historijski razvoj. Onoga tko je pravilno shvatio suštinu historijskog zbivanja te epohe napunjaju energijom, samopouzdanjem, sigurnošću i čvrstinom, a onoga tko ih ne razumije, događaji bacaju u depresiju, u apatiju, u luđačke sanje, u sanje kao što su sanje »svetih« mistika i apokaliptičara. Takav sanjar bježi u samoću, što dalje od ljudi. I u ovo naše doba zahuktalih »lokomotiva historije« kao da opet kod nekih počinje vrijeme pustinjaka i jurodivih, koji se osjećaju tuđinci na ovoj zemlji, tuđinci prema narodu (»masama«), koji bježe u pustinje mjesečarskih vizija, u nebo, u galaksiju, kojima se gadi »ratio« ili »mase«, na koje gledaju prezrivo sa fiktivnih visina mjesečara ili »elite«.

»Predstave i ideje prošlih vjekova tište kao mora mozgove današnjih generacija«. Te predstave i ideje, koje tište, to su metafizički pojmovi u kojima je živa stvarnost otuđena čovjeku, otuđena samoj sebi, pretvorena u konglomerat mrtvih pojmova, koji se međusobno apsolutno isključuju. Sve je pocijepano u »vječne« dileme: s jedne strane »ratio«, s druge strane osjećaj, duša, čutilni svijet; s jedne strane »masa«, s druge »vođa«, elita; s jedne strane revolucija, s druge evolucija; s jedne strane teorija, s druge praksa; s jedne strane individua, s druge društvo i t. d., i t. d. Sve je tako lijepo sortirano i strogo odijeljeno jedno od drugog i čovjek treba samo da se odluči za jednu stranu tih »vječnih« dilema.

Najveći, pravi intelektualci sve više uviđaju svu besmislenost ove more prošlih vjekova: zar je moguć »ratio« bez čulnog svijeta, i obrnuto; zar je i t. d., i t. d. Svi ti pojmovi, ako nisu mrtve i nakaradne sheme, nego živi odrazi žive stvarnosti ne mogu uopće postojati jedan bez drugog: oni se međusobno ne isključuju, nego uslovljavaju. Apsolutno odijeljeni jedan od drugog oni su mrtve i lažne sheme i samo u svome živome jedinstvu, dijalektičkom jedinstvu, oni su istiniti i živi odraz žive stvarnosti. I zato samo njihovo živo

Digitized by Google

dijalektičko shvatanje upućuje čovjeka na stvarnu historijsku i revolucionarnu djelatnost u kojoj praksa vodi u teoriju, a teorija u praksu, sitni rad u krupni i krupnih u sitni, duboki osjećaji u »ratio«, a »ratio« opet dovodi do sve dubljih osjećaja.

Ali nasuprot pravim intelektualcima, kojima »ratio« nije zavod za mumificiranje svijeta, postoji u građanskom društvu čitav niz ljudi od knjige i pera koji ne mogu da pređu preko propisa metafizike (inače se stalno bune protiv nekakvih tobožnjih propisa), koji se odlučuju za osjećaje proklinjući »ratio«, za teoriju protiv prakse, ukratko za jednu stranu mrtvih i usamljenih pojmovnih shema. I oni se osjećaju usamljeni, pa čak i koketiraju sa samoubijstvom.

Tko ovako sve rastavlja u isključive i apsolutne suprotnosti taj s druge strane sve miješa ujedno i najoprečnije stvari proglašava identičnim. Tako ćete čuti od tih »usamljenih« duhova da je, recimo, i revolucija i kontrarevolucija jedno te isto, jer i tamo i ovamo ima na pr. discipline ili prisilјavanja ili čega drugog. I prema tome čovjek od »duha« treba da se uzdigne iznad obje skrajnosti.

U nas se je već pisalo o takvom načinu mišljenja kod izvjesnih ljudi koji su razmišljajući »slobodno« bez obzira na »recepte i propise« došli na pr. do zaključka da je Pera Živković neki naš Robespièrre, jer i tamo i ovamo imamo posla s diktaturom! Ovakve najpovršnije analogije izlaze tako kao rezultat razmišljanja ovih boraca protiv šablona i propisa. Najprije se hod historije rastavi recimo u »brahijalna razračunavanja« i u »intelektualni« napor, kao što je to učinio u »Književniku« neki M. Breza, a onda se sve ujedno smiješa, i iznad te nemoguće i smiješne smjese uzdiže se visoko ovakav »usamljeni« intelektualac.

Najrazvijeniji oblik ovoga tipa, recimo Mirka Breze, imamo u Beogradu u obliku Marka Ristića, koji svoja »otkrića« — inače prastare klišeje — štampa u Zagrebu. Kako je to bez sumnje kod nas najrazvijeniji tip ovoga specijesa intelektualca-pustinjaka to ćemo se morati s njim malo duže zabaviti. On u prvom broju »Pečata« u članku »San i istina Don Kihota« daje kao neku svoju ispovijest i opravdanje za bježanje u samoću »uprkos svemu i svima«. A i kako ne bi bježao u samoću, u »nadstvarnost«, u nadrealizam, kad je on pjesnik a »pjesnički akcenti dolaze od srca, i samo od srca, a ne po odluci razuma, po receptu, po uputstvu, po propisu«. »Žalosna je sudbina *poetskog stvaralaštva*, i njegov položaj među djelatnostima čovjeka nedostojan i jadan, ako mu uvijek treba iznova, uvijek na drugi način, tražiti »dijalektički pasoš«, nalaziti društvenog opravdanja, i razloga (skoro dozvole) da postoji, uvijek pred drugim forumima i po drugim kriterijumima, i uvijek izvan njegove bitnosti», veli dalje M. Ristić u spomenutom članku.

Priča o tome kako se od naprednih književnika zahtijeva da pišu po «propisu i receptu» i da se moraju da traže dozvole od nekih foruma isto je toliko lažna — ali u izvjesnim krugovima vrlo popularna — kao i priča o tome da socijalisti uvode zajednicu žena, pretvaraju radnika u robota i brinu se samo za trbuh. Razumije se da nijedan pravi i zaista veliki književnik nije pisao kako to sebi zamišlja M. Ristić: «da se nekako zavara, izigra, začara vrijeme«, jer njemu pjesnički akcenti nisu dolazili »s a m o od srca«. Kod velikih pjesnika, kod klasika svjetske poezije, vidna je u pjesničkom

Digitized by Google

stvaralaštvu i uloga razuma i socijalne tendencije, jer veliki pjesnik nije samo veliko srce, nego je i veliki um. Za razliku od životinja čovjek ima razum i on nikada nije s a m o instinkt, s a m o iracionalno, nikad, pa ni u poeziji. Inače se ljudska umjetnost ne bi razlikovala recimo od pjevanja ptica. Ona ne bi uopće bila ljudska umjetnost. U tome pogledu ova teorija »samo srca« potpuno je jednaka drugoj krajnosti, koja smatra poeziju samo rimovanim umovanjem ili rimovanim moralnim poukama (u kome se slučaju »ratio« zaista pretvara u recepte i propise). Zato proizvodi i jednih i drugih ne spadaju u književnost nego u prazan verbalizam à la Turpituda. Srce bez razuma ne može da ima duboke i prave ljudske osjećaje, kao što ni razum bez osjećaja uopće nije razum nego kartoteka u kojoj su klasificirani imaginarni recepti i propisi. Za Marka Ristića je pjesnik međutim veliko i puno srce a glava — prazna.

Ovo »protupropisno« otkriće Marka Ristića i kod njega kao i kod ostalih koji osjećaju »doziv visina« (izraz M. Ristića) i koji smatraju da uzdižu duh naprijed iznad svih propisa i recepata u stvari znači padanje natrag, vraćanje u stare i davno preživjele propise i recepte. Kao oni »novotari« koji su »uzdizali« dijamat dalje a u stvari išli natrag — zurück zu Kant i još dalje u mistiku i fideizam. M. Ristić kaže: »pisati dakle bez mnogo vere u mogućnost neke neposredne didaktičko-agitacione utilitarnosti... zar to nije *pisati pisanja radi?* S desna i s leva bi se to, razume se, moglo jedino i ispravno nazvati *l'art pour l'art*... ta skoro obešćašćena formula, zar ona ne bi mogla u ovim danima trogloditskog primata političkih okršaja, baš ukoliko je čista, nekoristoljubiva, neutilitarna, da dobije, da ponova stekne izvestan sjaj, sjaj gordosti i kao jednog od poslednjih oblika ljudskog dostojanstva?«

I eto, cijela ta Markova »novotarija« pokazuje se kao stari i preživjeli larpurlartizam sa svim svojim staromodnim i prevladanim propisima i receptima od kojih je najvažniji, da pjesnik pjeva kao slavuj na grani, to jest bez obzira da li se kome sviđa ili da li ga ko sluša. (U stvari i to je pjesnička fikcija, koja se danas nalazi u glavnom samo u nagradnim knjigama za dobru djecu, jer stvarni slavuj pjeva đa ga čuje ženka).

Majakovskij je larpurlartističkog pjesnika prikazao ovim stihovima:

Vy nad oblakamy reja
Ptica v čelovječeskij rost
Vy musje iz kanarejek
Čižik vy i drozd.*)

»Ptica ljudskoga rasta« to je upravo Ristićev pjesnik sa srcem bez mozga. To bi bio kraj ljudske poezije i povratak ne samo u troglodite nego još dalje natrag u — »dvopapkarstvo«. Točno kao kod onog pobješnjelog malograđanina iz Krležinog romana »Na rubu pameti«, koji se stalno buni protiv »dvopapkarstva« a promatrajući slike u Sikstini zastupa pravu dvopapkarsku teoriju umjetnosti isto kao i Marko Ristić: ne treba razuma, sve je samo instinkt, treba samo »vidjeti« a ne »gledati« i t. d. Ali šta da radimo kad čovjek nije dvopapkar pa ima i razuma i mora đa »gleda« a ne samo da »vidi«. Teorija s a m o iracionalnog, s a m o instinkta, pravi je pandan teoriji

*) *Vi ste ptica ljudskog rasta koja lebdi u oblacima, vi ste, gospodine, iz roda kanarinaca, češljugar ste vi i drozd.*

Digitized by Google

da kobasica više vrijedi od cijelog Šekspira, prema kojoj opet postoji s a m o neki utilitarno biološki ratio i više ništa.

Marko Ristić drži da je zadaća pjesnika da sanja: »Sanjajući o budućnosti, to je još najbolji način na koji može da se služi sadašnjosti, to jest ljudima«. Ali ima sanjanja i sanjanja. Nedavno je u »Umetnosti i kritici« Dragin citirao Pisareva: »Moja mašta može ili da preteče prirodni tok događaja, ili pak, može da ode sasvim u stranu, tamo kuda nikada prirodni tok događaja ne može da dođe...«

Markova mašta ili sanjanje spada u ovu drugu vrstu, koja vodi »sasvim u stranu« ili kako on sam veli: ». . . ja znam da je sanjar jedno izgnanstvo, da je sudbina sanjara, danas kao i juče, iako sutra možda više ne, da bude neprilagođen, da svojim savremenicima bude stran, da bude sam«.

Ova prilično pubertetska teorija »nepriznatog genija«, koji je tuđ svima i vječno sam, provlači se još uvijek kao utjeha netalentovanim pjesnicima i jalovim maštanjima i sanjama naših palanačkih sanjara, iako biografija svakog zaista velikog pjesnika i umjetnika pokazuje upravo obrnuto. Niti su bili sami i tuđi svojim savremenicima, odnosno najnaprednijem dijelu tih savremenika, iako se nisu »prilagođivali«. Ali to nisu bili Rističevi »mjesečari«, nisu bili ljudi samo sanjanja, nisu bili sakati: bez racionalnog suđenja, bez rada »malo po malo, zajednički, disciplinovano«. To su bili potpuni ljudi, najbolji predstavnici ljudskog roda, sa maksimalno razvijenim ljudskim osobinama.

Iracionalno koje je samo iracionalno, koje stalno ne prelazi u racionalno, i obrnuto, ne može dovesti ni do kakvog ljudskog kulturnog stvaralaštva, ono je kao kod Marka Ristića samo sebi dovoljno, ono je mjesečarstvo koje se otuđuje svemu živome. Boreći se protiv »propisa i recepata« u književnosti Marko se vraća na stari larpurlartistički propis slavuja koji pjeva na grani i u »dvopapkarstvo« po kome poezija nema ništa zajedničko s ljudskim razumom, s onim u čemu se čovjek razlikuje od dvopapkara i drugih životinja.

Ali i pored odbacivanja razuma M. Ristić ima svoju logiku, pa veli za sebe i sebi slične »mjesečare«: »Naučili su da se neminovno treba povinovati nužnostima, jer bez toga bi njihova sumnja i njihove pobune ostale jalove, ali šta da čine, kada se te nužnosti, ukoliko su sputavanje subjekta, ukazuju i ovdje tako nesrećno paralelne i slične onim tamo, s one strane puta?« Eto, ta logika najpovršnijih analogija (nasilje ovamo, nasilje onamo; diktatura ovamo, diktatura onamo) pomoću koje se sve i najrazličitije stvari mogu identificirati, to je logika ovoga »sanjara« koji se buni protiv logike. Sa ovakovom logikom razumije se da M. Ristić ne može da uniđe u suštinu stvari, da mora da ostane na površini, ta on je protivnik »dijalektičkog pasoša« i zato mora da se drži propisa grubih analogija. Ta logika kontrarevolucije (da je slično i s jedne i s druge strane puta) nije originalan izum Rističev, ona je već odavno poznata i kod nas i na strani, a naročito je razvijena u listu »Quatrième Internationale« u kome sarađuje i idol Marka Ristića A. Breton. Ona se tobože izdiže iznad i jedne i druge strane puta, a u stvari je uperena samo protiv jedne strane puta, što je za svakog dobronamjernog čovjeka toliko jasno da nije potrebno dokazivati.

Tako je naš mjesečar i sanjar Marko Ristić stigao na pozicije, na kojima, naročito danas, nije baš sasvim usamljen. Sa svojim zaključkom o sličnosti

Digitized by Google

s ove i s one strane puta nalazi se danas u društvu izvjesnih džentlmena koji nisu baš tako bezopasni sanjari i lutalice. Oni koji hoće »jednim uzletom da se dignu« i odbacuju »malo po malo, zajednički, disciplinovano«, obično se srozavaju na pozicije onih koji osuđuju i jednu i drugu stranu, a u stvari znače reakciju i kontrarevoluciju. Tako »sanjari i mjesečari«, »fantomi i pustolovi, vitezi lutalice, zvjezdoznanci na putu ka slobodi..« dolaze do istih zaključaka kao oni koji se bore protiv slobode...

Od svih konstatacija M. Ristića jedino se kao točna može prihvatiti konstatacija o nemoći intelektualaca, ako se pod riječju intelektualac razumije M. Ristić i njemu srodni. I to nemoć na svim linijama — impotentia generalis! To su pjesnici za koje poezija ne zna, vitezi lutalice koji ne lutaju nego udobno sjede kod kuće, zvjezdoznanci za koje ne zna astronomija, oni su sve to samo u svome mjesečarstvu i u svojim sanjama a u stvari — Turpituda, nemoć...

Otuda bježanje od stvarnosti. Najprije u sanje, u »podsvijest«. Poslije (valjda jer i u sanjama ima suviše društvene stvarnosti) M. Ristić bježi u svemirske maglice o čemu svjedoči »Galaktička sanjarija« u broju 5.—6. »Pečata«. M. Ristić je dakle počeo da piše i o astronomiji, ali u ovome slučaju ne će da prizna da je to bježanje od stvarnosti: »Sanjanje o kozmičkoj stvarnosti nije bježanje od društvene stvarnosti«. Razumije se da nije, ali kod M. Ristića nažalost jest, kao što se vidi iz daljnjeg objašnjenja zašto piše o astronomiji: »U postmünchenskom Katzenjammerstimmungu koji je zahvatio evropske intelektualce, trebalo je zaista pogledati u zvijezde da bi se odjednom raskrila čitava svemirska pozadina svake zemaljske reči. Da bi se u funkciji te p o z a d i n e, bar za kratko vreme mislilo o svemu što je umor i ništavost, prolaznost, apsurd... treba bar jedamput pogledati Mr. Chamberlaina *sub specie aeternitatis*.« M. Ristić mora u zvijezdama da traži utjehe za zemaljske događaje. Samo što se ta utjeha malo razlikuje od utjehe u astrologiji, horoskopima i hiromantiji. Nemoć je uvijek tražila utjehu u direktnom djelovanju zvijezda na ljudske sudbine, u tome da »svaka zemaljska reč« ima »svemirsku pozadinu«, jer kako je poznato iz Evanđelja, nijedan vrabac ne pada s krova bez volje božje. Šta sve može da izgleda Chamberlain sub specie aeternitatis?! Tim bi se moglo prikriti ono što on u stvari jest. Uvijek su ljudi promatrali stvari sub specie aeternitatis kad ih nisu mogli da shvate znanstveno i kad su ih morali prikazivati drukčijim nego što su u stvari. Ali znanstveno se shvatiti ne može »jednim uzletom« nego »malo po malo, zajednički, disciplinovano«. Jednim uzletom »može« samo mjesečar i — šarlatan.

Izraz. God. I., br. 9, str. 451—457

Prva seminarska varijacija

— Događaji, po Ognjenu Prici, teku svojom logikom, koja ne isključuje stvarnost historijskog djelovanja ljudi, ljudskog »duha«, ljudske volje i energije. Potpuno nejasno, jer nije rečeno koja je to logika i kakva kojom ti događaji teku, i to upravo tako da je

Digitized by Google

između raznih ljudskih svojstava samo baš »duhu« suđeno da dođe pod navodnike, ali:

»Ljudi prave historiju, i ako je ne prave sami iz sebe . . .«

— Još manje jasno »i ako je ne prave sami iz sebe«. Ali... i ako? Ljudi mogu praviti sami iz sebe koješta, na primjer ludu, a zar to nije historija? Na primjer: historija bezbrojnih Caesara? I ako to ljudsko pravljenje iz sebe nesumnjivo nije nikakva historija... (jer kad netko nešto iz sebe pravi, on se onda obično napravio iz sebe), ali . . .

»Ali dolaze epohe kad je hod historijskih događaja strahovito ubrzan, toliko ubrzan, da više liči na katastrofu i strmoglavljivanje nego na historiju. No to samo izgleda. Te su epohe »lokomotive historije«.

— Kakve su to lokomotive?

»Te su epohe lokomotive historije bez kojih bi bio nemoguć svaki historijski razvoj.«

— Ognjen Prica umuje zatim učeno, mudro, jasno i dostojanstveno poučno ovako:

»Onoga tko je pravilno shvatio suštinu historijskog zbivanja te epohe napunjaju energijom, samopouzdanjem, sigurnošću i čvrstinom, a onoga tko ih ne razumije događaji bacaju u depresiju, u luđačke sanje.«

— Kako se, dakle, po Ognjenu Prici može shvatiti »suština historijskog zbivanja« (to jest tajanstvenog pravljenja koje ljudi ne prave iz sebe), i to još pravilno?

— Epohe, kad je hod događaja strahovito ubrzan, toliko ubrzan da liči više na strmoglavljivanje nego na historiju, te epohe nisu katastrofe nego lokomotive! Ergo: suština historijskog zbivanja, upravo: pravilno shvaćanje suštine historijskog zbivanja je u tome da epohe kad je hod historijskih događaja ubrzan nisu strmoglavljivanje nego lokomotive, dakle tko shvaća da su »epohe« historije »lokomotive« historije, te da prema tome takve epohe nisu epohe nego lokomotive, taj je po Ognjenu Prici shvatio »suštinu historijskog zbivanja«, a tko nije — taj pada u depresiju.

Čitajući takve budalaštine historijskog ljudskog pravljenja koje nije iz sebe, evo me, ja na primjer padam u depresiju, jer jedna epoha kao što je bila epoha španjolska od 18. VII. 1936. do ulaska generalissimusa Franka u Madrid ove godine, nije bila strmoglavljivanje nego lokomotiva, a onoga tko je pravilno shvatio »suštinu tog historijskog zbivanja« ta je epohalna lokomotiva is-

Digitized by Google

punila »energijom», »samopouzdanjem i čvrstinom« kao generalissimusa Franka na primjer i sve njegove generale, a svi mi ostali pali smo u depresiju . . . osim — dakako — logično — samoga pisca ove epistole, koji historiju ne pravi iz sebe, nego iz svog lošeg pisanja, dakle opet iz sebe . . .

Evo, kako se može otputovati u nepovrat na takvoj jednoj epohalnoj lokomotivi lošeg i nejasnog načina pisanja, kad takav »palanački« trbuhozborac nevješto primjenjuje Marxovu frazu, da su »revolucije lokomotive historije«, frazu koja je kod Marxa sama po sebi toliko jasna i toliko puta već citirana (da su je u dobrim starim vremenima ponavljala samo najotrcanija prvomajska socijalnodemokratska piskarala na uveseljenje starih političkih gospođica), da je čitav ovaj kapelanski i gnjavatorski uvod Ognjena Price o njegovim epohama i strmoglavljivanjima potpuno suvišan. Da su revolucije lokomotive historije, tu sliku upotrebio je Marx u svojoj knjizi o građanskom ratu u Francuskoj, ali nikako u onom smislu u kome ga citira Ognjen Prica, prilijepivši Marxove lokomotive na svoj tekst bez ikakve unutrašnje logične veze, potpuno mehanički, isprazno, frazerski, kao što se lijepe po pismima pučkim razni ukrasni emblemi: golubovi ili košarice sa cvijećem, kada puk, ukrašujući svoje vlastite tekstove papirnatim ukrasima, golubom ili ružicom, sam priznaje svoju književnu ili lirsku ili ljubavnodopisničku nemoć pismenoga izražavanja. Pendent tome golubu ili ljubičici su ove Pricine epohalne lokomotive u mutnom ideološkom uvodu njegova članka, jer Marx spomenuvši lokomotive, govori o tome kako se je čak i Vendée-ja, taj simbol seljačke inercije, pokrenula u decembarskim izborima 1849..., a ponajviše zbog poreza na vino itd.... no da se sve to nikako ne može i ne treba pobrkati sa strahovito ubrzanim i frazerski apstraktnim Pricinim tokom događaja, koji više liči na strmoglavljivanje logike i stila, dijalektike i zdrave pameti nego na Marxove lokomotive, to je izvan sumnje . . . Da je čovjek jednostavno citirao Marxa da su »revolucije lokomotive historije«, bio bi pravilno bez ikakvog većeg intelektualnog napora primijenio »suštinu« ove Marxove fraze, a nama tako uštedio jednu posve suvišnu intelektualnu depresiju; ali taj neumoljivo-strogi arbitar misli, da se marksizam može propovijedati samo tako da se zamagljuju Marxove precizne misli i da se jednom generalnom zabranom (jedamput za uvijek) ukine svako sanjarenje u samoći, opasno i naročito kontrarevolucionarno u slučaju Marka Ristića,

Digitized by Google

koji za razliku od Ognjena Price piše logično i jasno i onda kad sanja.

Poznato mi je unaprijed da će mi se odgovoriti, da Ognjen Prica u uvodu svoga članka u Izrazu nije mislio da kaže ono što je doista rekao nego obratno, a ja i ne poričem ono što je on mislio da kaže nego ono što je rekao, nevješto prilijepivši Marxove lokomotive za svoje epohe, jer se mene u okviru ovog našeg razgovora ne tiču njegove mutne i nejasne namjere, nego stilistička ostvarenja. Oznaka je »agitski-skromnih« i slabih pisaca da pišu uvijek obratno od onog što su imali namjeru da kažu, a slabi »agitski-skromni« kritičari isto tako čitaju obratno od onog što je dobro i jasno napisano, te je prema tome logično da se kao tipični pretstavnici takvih nedostatnih svojstava nameću boljima od sebe za idejne cenzore, za stilističke korektore, pa čak i za moralne arbitre. U ime čega? U ime agitski-skromnog književnog marksizma. U ime isto tako »agitski-skromne dijalektike«, a zapravo: protuknjiževne gnjavaže, potpuno apstraktne, dakle: antidijalektičke.

Po Ognjenu Prici Marko Ristić je tip speciesa intelektualca-pustinjaka, koji je od straha pred strmoglavljivanjem jedne epohe, dakle: od straha pred strmoglavljivanjem jedne epohe pobjegao u luđačke sanje, u samoću pred lokomotivama, koji je reakcionaran tuđinac na ovoj zemlji, tuđinac prema narodu i masama, koji bježi u mjesečarske vizije, kome se gadi masa, koji predstavlja aristokratsku elitu, koji koketira sa samoubijstvom, koji proklinje »ratio«, koji je duh usamljen, za koga su revolucija i kontrarevolucija isto, koji na temelju površnih analogija misli da su Robespierre i Petar Živković »tamo i ovamo« dva pojma što se podudaraju, koji se u jednu riječ nalazi na izrazitoj proturevolucionarnoj, metafizičkoj crti »ptice« »dvopapkara«, »mjesečara«, »palanačkog sanjara«, »nepriznatog genija«, koji je »nemoćan stvaralački«, »intelektualac generalno impotentan na svim linijama«. »Šarlatan«!

Marko Ristić, po Ognjenu Prici, ne samo da je oblik ovoga tipa, nego je upravo »bez sumnje kod nas najrazvijeniji tip ovoga speciesa«, a do svih tih zaključaka Ognjen Prica došao je na temelju članka Marka Ristića »San i Istina Don Kihota«, objavljenog u Pečatu, tog znamenitog dokumenta o kome je napisana već čitava, agitski-neskromnom glupošću obilato dokumentirana literatura. Marko Ristić u svojoj poemi, bolje u fragmentima koji su objavljeni pod podnaslovom kao »odlomci« Sna i Istine Don

Digitized by Google

Kihota, oplakao je tragičnu smrt jednoga od najvećih španjolskih pjesnika Federica Garcia Lorca, i stojeći nad mrtvim tijelom masakriranog pjesnika, Marko Ristić nije pobjegao ni pred kakvim strmoglavljivanjem Pricinih epohalnih lokomotiva u metafiziku, nego obratno: on se je politički odredio za političku borbu do posljednje politički logične konsekvencije.

Toliko je izgovoreno i zapisano gluposti o tom tekstu Marka Ristića, toliko se je ljudi uzajamno vrijeđalo, popljuvalo, gimnazijalci su se potukli po nekim provincijalnim gimnazijama, ljudi su se bacali iz stanova, nazivali se majmunima, udaralo se po stolovima, lupalo vratima, kleli su jedni drugima bogove, tjelesno se razračunavali, napisana je o tom slučaju čitava korespondencija, konferencije su održavane, bojkoti su organizirani, ljudi putuju iz jednog grada u drugi na sastanke, na dogovore u vezi s tim člankom, da ja u ovom momentu nemam pri ruci nikakvog drugog sredstva nego da taj toliko ozloglašen tekst razanaliziram od retka do retka i da ga iscitiram isto tako, ne bi li se na kraju tom starom, logičnom metodom dokazalo da se jedna stvar može kritizirati kako se hoće, ali na temelju falsifikata — nikako! Ognjen Prica optužuje Marka Ristića kao aristokrata koji je pred stvarnošću pobjegao u samoću, jer prezire puk...

Kada netko mirno konstatira, kao što je to učinio M. Ristić u svom Don Kihotu, da je

onaj sukob koji razdire današnje ljudstvo progovorio u Španiji stvarnim i krvavim telima ljudskim, da je razdor koji cepa ljudsko vreme na ono što je bilo i na ono što će biti, što će jednom morati da bude — progovorio u Španiji krvavim telima ljudskim,

da je:

sadašnjost razderana borbom između prošlosti i budućnosti

i da

Digitized by Google

život i smrt borę na smrt i život i o sadašnjost, budućnost i prošlost,

da se:

mrtva prošlost hoće da preživi svoju smrt da nanese smrt budućnosti koja već živi,

onda je takav čovjek po Ognjenu Prici svrstan u »najrazvijeniji« tip »speciesa pustinjaka«, koji bježi u svoje »nadrealističke vizije«, jer odmah na početku svoga nekrologa intonira misao, da premda su ustrijelili Federica Garcia Lorca, ipak će ono biti što mora da bude, jer u borbi prošlosti i budućnosti mora da pobijedi budućnost. Kako je poznata stvar da se »aristokratski reakcionarci i tuđinci na ovoj zemlji«, to jest dekadenti koji preziru mase, oduševljavaju u svim borbama između prošlosti i budućnosti isključivo za pobjedu revolucije, to jest budućnosti, kontrarevolucioner Marko Ristić spada po Ognjenu Prici i njegovoj logici u ovu bandu samo zato, jer se je odlučio za tu špansku budućnost a ne za špansku prošlost, kao pojavu koja po njegovom reakcionarnom uvjerenju mora da podlegne.

Prošlost Loyole i Habsburga, mrtva prošlost feuduma koja ne će da umre, a već trune, prošlost se sablasno digla protiv budućnosti koja je počinjala da raste iz španske sadašnjosti.

— O kakvoj se prošlosti govori u ovom Don Kihotu Marka Ristića, Ognjene Prico? Naćulite vaše lijene seminarske uši tamo u posljednjoj dijalektičkoj klupi i slušajte dobro! Molim vas najučtivije, dragi sumišljeniče, obratite pažnju ovom ispitivanju teksta, jer vam se ne će uvažiti prigovor da čitate tuđe natpise koje neosnovano izvrgavate ruglu, duhom odsutni!

Prošlost crna, zla prošlost mračnjaštva, krvoždna, gnjila prošlost!

Digitized by Google

— Vi ste Marka Ristića strpali u »aristokratsku elitu koja prezire mase«, a da umijete čitati barem toliko kao najprosječniji otrcani »palanački sanjar«, vi biste bili pročitali u tom istom članku Marka Ristića kako kaže, da je:

historija htela da se u španskom gradanskom ratu jasno i na delu pokaže da je takozvana „elita“ ne samo otimač kulture od naroda nego i neprijatelj same kulture, a da je narod jedini zaštitnik i prijatelj kulturnoga blaga. Jasnoća te svesti o nerazdeljivosti sudbine naroda i sudbine kulture rađa se iz krvi španskoga naroda. Iz krvi španskoga čoveka, pesnika, koji simbolizuje španski narod kao što zločin izvršen nad njim simbolizuje zločin koji se vrši nad španskim narodom.

— Šta kaže taj šarlatanski, metafizički ptičje-dvopaparski predstavnik elite?

— On kaže da je historija htjela da se u španjolskom građanskom ratu i na djelu pokaže kako je »takozvana elita« ne samo otimač kulture od naroda nego i neprijatelj same kulture! I upravo zato, jer Marko Ristić vidi u smrti Federica Garcia Lorca historijski simbol uništavanja pučke kulture po »takozvanoj eliti«, zato Ognjen Prica zaključuje da Marko Ristić spada u one najtipičnije i reakcionarne predstavnike »elite«, koji se otuđuju od masa i preziru puk kao pravi dekadenti i »palanački sanjari«. Čudne li logike u čovjeka, koji je sama sebe svrstao u kategoriju »pravih intelektualaca kojima ratio nije zavod za mumificiranje svijeta«, a sam se je u ime dijalektike mumificirao tako, da ne razlikuje predstavnika elite od čovjeka koji tu elitu kao suvišnu društvenu pojavu poriče!

Digitized by Google

Intermezzo o prostoru i vremenu

Prekidam na tren to dosadno, nedostojno, da, upravo slaboumno tumačenje nesumnjivo jasnih i poetski uvjerljivih tekstova Marka Ristića i skrećem vam pažnju na okolnosti u okviru kojih se taj razgovor vodi, upozoravajući vas naročito kako pišući ove retke ni jedne jedine sekunde nisam smetnuo s uma da se oko nas prolijeva krv i da je ova konferansa pred zavjesom današnje evropske drame samo jedan od dokaza više kako živimo u razumno i moralno potpuno neuravnoteženim prilikama. To što ja ovdje (na žalost protiv svoje najbolje volje) objavljujem, skroman je i vrlo obziran doprinos za studij patologije naše književne dijalektike. Svi se mi kotrljamo u kotlu naše današnje stvarnosti kao onaj kupus iz narodne poslovice: teško nama iz našeg književnodijalektičkog sela smok čekajući...

Sve se u životu odvija u nekakvim prostorima i u nekakvim vremenima, pa tako i naše književne raspre imaju svoju specifičnu pozadinu, koju ne treba zaboraviti ni jednog trena. Taj dekorativni gobelin pred kojim se zapliće ovaj dijalektički igrokaz naših književnih polemika (što mi je čast da ga isto tako dijalektički tumačim u okviru ovog pečatovskog, dekorativnog panneau-a) ima samo tu svrhu, da bi i oni koji dolaze poslije nas imali jednoga dana prilike da utvrde kako sam već u časopisu »Danas« (prije pet godina) u svojoj sonetskoj varijaciji o Đuri Tiljku ukazao na to, da je onaj lavež oko nas bio bolesna pojava i da od tog ljudožderskog proždiranja svojih vlastitih suborilaca profitira samo onaj treći književni faktor, koji se sprema da nas pojede sve zajedno na svoju najveću radost i ljudožderско zadovoljstvo...

Sljepački taj boj smioni,
od koristi nije nikomu.

Slobodna varijacija po Ivanu Gunduliću.

Danas kad generalissimus Gamelin kolje svinje u »no man's landu«, između Siegfrieda i Maginota, u ovo homersko doba trebalo bi tu našu polemiku intonirati herojski klasično. Da se sjetimo mrčeći hartiju kako oko nas doista gore »mrtvaca lomače silne«.

Digitized by Google

Premudro natjera krmke Gamèlin na minska polja...
Onda i na ljude same oštrortu pusti strijelu,
I tad učestaju gorjet mrtvaca lomače silne.

Varijacija po Homeru, Ilijada I. 50.

Nikada još do dana današnjega nije mi pošlo za rukom ostvariti svoje vlastito, bilo kakvo, pa i najnevinije, sentimentalno, razumno, umjetničko ili književno samoodređenje tako te se ne bih bio ogriješio o načelo »životnog prostora« nekog susjednog književnomegalomanskog ili ideološkinametljivog suvereniteta. U odnosu takozvane obostrane književnodiplomatske napetosti kakva se (ponavljam: protiv moje najbolje volje) razvila između mene i Izraza, to jest Ognjena Price, našao sam se u nezavidnom položaju da gubim vrijeme, mijenjajući misli s jednim partnerom, koji je na račun Lista što ga uređujem, ili još bolje: za čije uređivanje nosim punu odgovornost, prosuo toliku masu neodgovornih neistina, grubih uvreda, očitih, zlonamjernih krivotvorina, da, upravo podvala, da ću svakako uznastojati (koliko to leži u mojim skromnim sposobnostima), da u toj nepretjeranomudroj književnodijalektičkoj igri zatvorim za sobom vrata, i to tako temeljito da nikome više ne padne na pamet da mi, po ne znam koji put, ponovi: kako su takvi postupci kakvima se u Izrazu proslavio Ognjen Prica »prijateljski«, pa čak »dobronamjerni«...

Svijestan i suviše da oko nas gore »mrtvaca lomače silne«, preokupiran dakle svim svojim bićem ozbiljnošću situacije u kojoj se nalazimo, ja ipak ne mogu da tretiram čitavu tu petljaniju oko Pečata tako histeričnokratkovidno kao gospoda oko nas, jer ja nisam u afektu, moja gospodo! Da čitava ta stvar nije nezdrava, bila bi smiješnim dokazom žalosnog pomanjkanja svake pa i najneznatnije književne kulture, a ovako, danas, kad vatrene žabe krekeću po evropskom blatu, vidi se samo to, da je i u našim glavama sasvim potamnjelo, jer da nije, čemu bi se u ovome momentu bio pojavio Ognjen Prica u Izrazu na ovaj način?

Među posljednjim, umornim, jesenjim muhama koje se osjetiše mlinaricom te poletješe na književni kotač Pečata da ga zaustave, copnuo je naš dragi Prica, uvjeren da je šetnja po mrtvim časopisima jedna neobično slavna, a istodobno savršeno neopasna stvar . . . Isprecrtkavši ovozemaljska političkomoralna trupla Pečatovih pokojnika točkicama svoje mušje-dijalektike, sad će zinuti od čuda što se točak Pečata od njegovih buhoserina nije zaustavio i što taj metafizički i kontrarevolucionarni mlin unatoč njegove

Digitized by Google

intervencije melje dalje. Pečat melje, mili moj Ognjene, isključivo po zakonu dijalektike, a što ćete vi iz ovog književnog pegleraja ispasti kao poderana, staromodna, bivša, dijalektička kravata, iz starih, frazerskih, socijalnodemokratskih dana — osamdesetih godina — prošloga stoljeća, to ću biti odgovoran dakako ja, i to zato, jer o svim tim evidentnim i barbarskim bedastoćama šutim samozatajno već godinama i jer sam i sada, prije ovog javnog razgovora, poduzeo sve što je bilo u mojoj mogućnosti da spriječim da do njega ne dođe, vodeći kod toga, dakako, nerazmjerno više računa o interesu Ognjena Price no svom vlastitom...

Druga seminarska varijacija

Pošto smo citatima objasnili Ognjenu Prici da Marko Ristić nije pobjegao u samoću pred njegovim epohalno krivo primijenjenim lokomotivama i da ne piše ni o kakvim »nadrealističkim vizijama«, nego da govori nad odrom Federica Garcia Lorca nerazmjerno uvjerljivije od čitave mase naših skribenata, koji o tom kao i o tolikim drugim slučajevima nisu, dakako, ni beknuli (a zato dijalektički skromno optužuju Pečat da ne govori o Španiji), mi mislimo da bi Ognjen Prica iz čitave zavrzlame imao jedan jedini »logični« uzmak, da prizna kasno ali časno, da Rističevog članka uopće nije čitao. Jer ako je Prica doista pročitao Ristićeve teze: kako treba da pobijedi budućnost i kako je elita neprijatelj i otimač kulture i kako ta pjesnička smrt simbolizira zločin koji je učinjen nad španjolskim narodom i kako se iz te prolivene španjolske krvi rađa jasnoća svijesti o nerazdjeljivosti sudbine naroda od sudbine kulture, da upitamo Ognjena Pricu, koji je imao više od pola godine vremena da temeljito sredi svoj »kritički materijal«, na temelju kakvih podataka je on mogao da dođe do zaključka, da je logika Marka Ristića »logika kontrarevolucije«?

Evo na uvid čitačima Pečata, koji su to već jedamput čitali u Pečatu, jedan mali primjer Pricine metode! Marko Ristić:

»Federico Garcia Lorca streljan je u Grenadi dok se rađala zora. Ali svetlost koja se pomaljala nije bila samo stvarna svetlost svitanja, Zora nad Španijom, ona je bila krvava zora Španije, zora kojom se rađa Španija istine, Španija svesti, svest.

Digitized by Google

I svetlost, jasnoća te svesti rođene u krvi i u smrti dodirnula je, zahvatila je sve pesnike. Razumeli su.

Uz španski narod bore se danas španski pesnici i ginu. Bore se sa stvarnim i čeličnim oružjem u ruci. Jer oni znaju: čelik se samo čelikom može skrhati, ne mišlju. Jer život mora da zadaje smrt da bi se spasao od smrti i san pesnika da bi se ispunio mora da postane svest, koja postaje čin, mora da se pretvori u javu ratnika.

San pesnika je san naroda koji osvaja svoju slobodu. A što znaju pesnici Španije ne mogu danas, u krvavoj svetlosti španskog požara da ne znaju pesnici celoga sveta. Oni uviđaju da je iluzorno posvećivati svoj život snevanju, umovanju sve dok postoji mogućnost da celo to subjektivno kraljevstvo bude od danas do sutra razoreno i mračnjaštvom ukinuto. Razoreno materijalno i u duhu. Oni uviđaju da je apsurdno posvetiti se duhu i lepoti, sve dok postoji opasnost da nad duhom zabruje aeroplani koji seju čelik i plamen uništenja.

U ovom vremenu pesnici ne mogu sanjati o snima. Oni ne mogu golim snom stati na put motorizovanim olujama jave.

Španija gori i niko se ne može zavaravati da su lepote iznad tog plamena, da nad oazom njegovog duhovnog spokojstva ne duva pustinjski vetar rušilačke pretnje.«

Kakvo je to »bježanje od stvarnosti«, kad Marko Ristić govori od **»jasnoći svesti rođenoj u krvi, koju su pesnici razumeli«.** I kakve su to konstatacije o »nemoći intelektualaca«, kad Marko Ristić odlučno i nepokolebljivo utvrđuje, dakle nesumnjivo konstatira, da **»pesnici znaju da se čelik može samo čelikom skrhati, a ne mišlju«.** I kakva je to »kontrarevolucionarna logika« Marka Ristića kada taj kontrarevolucionarni bandit piše da je **»san pesnika san naroda koji osvaja svoju slobodu. A što znaju pesnici Španije, ne mogu danas da ne znaju pesnici celoga sveta. Oni uviđaju da je iluzorno posvećivati svoj život snevanju i umovanju, sve dok postoji mogućnost da celo to subjektivno kraljevstvo bude od danas do sutra razoreno i mračnjaštvom ukinuto.«**

Gdje se tu bježi u »mjesečarske sanje«, i kakvo je to »šarlatanstvo«, i kakvo je to »aristokratsko otuđivanje od masa«, kad Marko Ristić u svojoj poemi o Snu i Javi Don Kihota kaže, da **»u ovom vremenu pesnici ne mogu sanjati o snima. Oni ne mogu golim snom stati na put motorizovanim olujama jave. Španija gori i niko se ne može zavaravati da su lepote iznad tog plamena i da**

Digitized by Google

nad oazom njegovog spokojstva ne duva pustinjski vetar rušilačke pretnje.«

Doći do zaključka na temelju ovih citata da Marko Ristić koketira sa samoubijstvom, da proklinje funkciju razuma i da sudi na temelju površnih analogija kako su revolucija i kontrarevolucija dva pojma koji se podudaraju, da bježi u nadrealističke vizije, doći do takvih sudbonosnokrivih zaključaka do kakvih je došao Ognjen Prica može samo onaj kritičar koji ne kritikuje, nego svijesno izvrće smisao izgovorenih, pa čak štampanih riječi, dakle: svijesno ne govori istine, ergo: laže!

Isto tako Ognjen Prica ne govori istine kad kaže da Marko Ristić propovijeda poeziju sna bez mozga, l'art pour l'artizam ptice, dvopapkara ili troglodita, i rationalno i pubertetsko maštanje u osamljenim visinama »palanačkih sanjara«. Marko Ristić u prvome broju Pečata spustio je pojam pjesnika sa romantičnog piedestala do utilitarizma, i više od toga do potpunog socijalnog izjednačenja u okviru kog se funkcija poezije podređuje zajednici do posljednje konsekvence, napisavši da se:

pesnik više ne odvaja, on se s ljudima sjedinjava. Sišao je sa svoga piedestala tragične ili melodramske meditacije i bori se uz druge, bori se kao čovek izjednačen sa svima bori se da bi svi bili izjednačeni s njim.

Kada dakle naš »dobronamjerni« Ognjen Prica tvrdi, da se

»cijela ta Markova novotarija pokazuje kao stari i preživjeli l'art pour l'artizam sa svim svojim staromodnim i prevladanim propisima, od kojih je najvažniji da pjesnik pjeva kao slavuj na grani«

bez obzira na sramotno-vulgaran i Ognjena Price u svakome slučaju nedostojan, demagoški upravo trik ove njegove neistinite smicalice o tom stilistički neizrecivo bijednom slavuju na grani, on će mi dopustiti da citiram tog troglodita i dvopapkara na grani, ne bi li se našem misliocu — dijamatisti, tom quasi-utilitarističkom ideologu, a zapravo zlonamjernom i zaslijepljenom krivotvoritelju objasnilo, da govori o »pjesničkim fikcijama« Marka Ristića upravo u članku gdje ovaj nesumnjivo jasno pledira za buntovno-utilitarističku funkciju poezije.

Digitized by Google

Funkcija umetničkog dela mora se definisati u funkciji društvene stvarnosti onoga vremena. Što još jednom znači: da umetnik ne može sebe apstrahovati iz svoga vremena pa ma ono bilo i surovo nevreme.

— Zar je to mistika? Zar je to, Ognjene Prico, fideizam? Zar je to prazna glava i mumificiranje prošlosti? Kakvo je to sentimentalno i staromodno maštanje, kad Marko Ristić donkihotsko španjolsko sanjalaštvo definira kao

»karakterno, moralno, pravo, nikada meko, ružičasto, sladunjavo. Poetsko, ne poetično. Poetsko (to znači): buntovno, plahovito, vrelo, crveno i krvavo. Taj san, silovit, gnjevan, nerazuman, bezuman, taj vizionarni gnjev prožeo se svešću, postao je svestan čin! Divlji san za svoju stvarnost! Tom gorućom krvlju, tom krvlju gnjevnoga sna i strasne volje natopljena je svest španskoga naroda koji sanja i dela i bori se svojom voljom, po svojoj svetoj volji.«

Kad Marko Ristić, taj trogloditski dvopapkar solipsizma i staromodnog mjesečarstva, govori o

oporoj i beskompromisnoj negaciji neljudske stvarnosti, koja dovodi pesnika do afirmacije jedne čovečanske stvarnosti i do saradnje na njenom izgrađivanju,

kad kaže da se ovoga puta san Don Kihota

naoružao svešću, protiv laži i hude stvarnosti, protiv niskosti i uniženja, protiv ropstva, nepravde, mraka i gladi,

da španski narod nije ustao kao Don Kihot

u zatvorenom svetu svoga snevanja već u stvarnosti

Digitized by Google

i to zato da

preobrazi tu stvarnost,

kada nad mrtvim tijelom Federica Garcia Lorca gotovo patetično utvrđuje, da su sa španjolskim narodom ustali i španjolski pjesnici,

jer je san pesnika san naroda,

i da je

duboka mudrost ljudskih snova istina koju su naslućivali svi sanjari,

jer će se jednoga dana sve utopije ostvariti kao

večno i istinito lice moguće stvarnosti i dostojnoga života,

onda mu »dobronamjerni« i zbog sudbine Pečata drugarski zabrinuti prjamolinjenejši quasi-ideolog Ognjen Prica pljuje u obraz kao šarlatanu koji koketira sa samoubijstvom, i s Majakovskim citira mu da je »kanarinac, češljugar i drozd«!

— Zašto bi Marko Ristić bio u ovome slučaju kanarinac? Po čemu Marko Ristić koketira sa samoubijstvom i kakav je to argumenat protiv samoubijstva, kad antisamoubojica Prica citira Majakovskoga, koji je svršio kao samoubojica; Marko Ristić govori o sporoj i beskompromisnoj negaciji neljudske stvarnosti pledirajući za njeno dostojno preobraženje, a Ognjen Prica tvrdi za tog slavuja da je kanarinac. Po Ognjenu Prici je Marko Ristić kanarinac za to, jer se danas nalazi u društvu izvjesnih džentlmena, koji nisu baš tako bezopasni sanjari i lutalice i koji se bore protiv slobode, a sarađuju u »La Quatrième Internationale«. Tu smo! Konačno smo stigli!

Prvi intermezzo na motiv »La Quatrième«

Kao vjedogonje i tenci lumparaju i šalabazaju i vrludaju i tralaliču oko nas književni vukodlaci sve što im pada na njihovu šupljikavu i zaostalu pamet, i kad bi na ovom književnom balu sa

Digitized by Google

svima bilo tako veselo kao što je meni s našim dragim, spram Pečata neobično »dobronamjerno i prijateljski« raspoloženim Ognjenom, nikad ne bih sjeckao ni sjekirom logike cjepkao ničije dlake, da se izrazim stilom đuredimovićevskim, kako bi to Ognjenu bilo jasnije i razumljivije! Jer, ako itko od ove književnopovampirene družbe ima za me književnog sexappeala, to je naš Ognjen izvan svake sumnje; on je kao prava naivna dijalektička mlada, last not least, premda posljednji ipak najperfidniji, imao toliko ljupkog, marksističkog, neposrednog, sentimentalnodrugarskog šarma, da nam u naš pečatovski prtljag svijesno i isusovački pretvorljivo podmetne tog svog svilenog kanarinca »de la Quatrième«, da se čuje kako lupeta pod poklopcima naših idealističkih i metafizičkih kofera, ta mila krijumčarska ptičica, kad budemo prelazili dijalektičku granicu...

E, jok, jok, jok, klupko moje pernato! Ovako ne ćemo! Istu pjesmu čuli smo već u nekoliko varijacija od mladokulturnog i umetničkokritičkog guslara Radovana Zogovića! Tu se naša relativno nevažna raspra o poeziji pomalo pretvara u deseteračku politiku, a ta, bogme, traži epsku, arhajsku formu! Mjesto Zogovića progovorio je Prica kao ideološki autoritet, pod pretpostavkom da se laži pretvaraju u ustima starijih lažljivaca u istinu.

A kad Zogo u bitci sustane,
bogme sjaše, a Ognjen uzjaše . . .
Sjahuj, Zogo, da ne gubiš glave!

Je li kogod upamtijo, ljudi,
moje pero da ne skinu kape
lažovima i prevrtljivcima?

Što se mračan zamaglijo Izraz?
Zeman ljudi, poginuti valja . . .

Ognjen vodi smolje i kokoške,
grdnu četu gubavih dokaza
i nakazu: Breton joj je ime!

Već ih čujem, već ih čujem kako gude oko mene: e, dobro, brate, sve je u redu, ali ipak, znaš kako, ne ide to, nisi trebao baš tako grubo da mu zasviraš tu tvoju pjesmu, jer ipak...

Digitized by Google

— Što ipak, i gdje i zašto ipak? Ja »ipak« šutim o tim glupostima godinama, no unatoč moje šutnje Prica je »ipak« svrstao sve nas u Pečatu u društvo »sumnjivih džentlmena« proglasivši nas sve skupa sumnjivim džentlmenima . . . Ipak . . .

— Nego ću da mu tepam poslije svega toga, zar ne? Jognjene lipi moj, sine djagi, bas je juta casa cemela sto si nam je skuvo, al nista to, fala ti i na tom, cedo moje milo! Cuco mamina, dijaleticka, paji, cuki, lipi moj, nije to ništa što svijesno izvrćeš fakta da bi mogao čitavu tu književnu svađu oko Pečata prebaciti na trockizam i na Četvrtu, rećemo, Internacionalu! Tebi pripada tvoje sveto pravo podvaljivanja, jer Ti si dušobrižnički (kao tobože, da se Vlasi ne dosjete), zabrinut za spas moje dijalektičke duše, preuzeo na se moralnu arbitražu nad svim tim vrlo zakučastim vrlinama dijalektičkog rodoljublja, jer ti si se pojavio u ovoj farsi kao bogodani dijalektički carinik, koji čuva naše granice od takve sumnjive političke kontrabande, kakvu predstavlja Pečat pod mojom redakcijom! Biblijski pojam carinika i farizeja nije zaludu već vjekovima monstruozan, a to se u ovome slučaju Ognjena Price objavilo više no simbolično, jer zašto bi se taj samozvani kontrolor »dijalektičkog pasoša« inače uzrujavao nad Markom Ristićem da laže, kad tvrdi da je poeziji kod nas potreban dijalektički pasoš? Sve ono što je Marko Ristić štampao u Pečatu o sudbini pjesničkog stvaralaštva, ona lirska rezignacija kojom su natopljene stranice njegovog »antizahodskog« teksta, sve je ono pisano kao subjektivno iskrena i neobično topla konfesija, između ostaloga i kao varijacija na temu moje vlastite novele »Cvrčak pod vodopadom«; o svemu tome može se diskutirati kao o otvorenom pitanju lične bespomoćnosti ili melankolije ili umora ili beznadnosti ili očaja nad svrhom umjetničkog stvaranja u ovakvim dijalektičkim prilikama kao što su naše, ali nitko nema prava da u tome vidi političku, upravo trockističku kontrabandu, jer to uopće nikakve veze sa trockizmom nema, a zatim: to spada u onu sferu lirskoga doživljavanja o kojoj je napisana već čitava jedna ogromna literatura kroz vjekove, o kojoj Ognjen Prica (i njemu slični književni kritičari), dakako, ni pojma nemaju, jer su za takve stvari gluhi i slijepi, a sva je prilika da će to i do groba ostati!

U toj partiji svog donkihotskog sna Marko Ristić govori o snima, mila moja gospodo protusanjari, u toj njegovoj iskrenoj ispovijesti riječ je o lirici, o pravovjerni protulirski ikonoklaste, riječ je o racionalnom tumačenju snova gospodo racionaliste,

Digitized by Google

riječ je na koncu, između ostaloga, i o rezigniranoj melankoliji spoznaje kakva se javlja nad besmislenošću svakog pisanja bez obzira da li je tendenciozno ili nije, jer te i onako nitko niti čita niti razumije, riječ je dakle o nečem što je u našim prilikama potpuno suvišno, potpuno bespredmetno, što nitko i ne poriče, a najmanje pak Marko Ristić, te je upravo zato i kriv u vašim očima, jer se slaže s vama, a vi s njim: da za ovakve književne fantazije u kojima se sanjar ispovijeda, nitko ne će danas nikome da izda nikakvog ni nazovidijalektičkog ni fašističkog pasoša! I zato, upravo zato, jer je tome nesumnjivo tako, vi to dakako poričete!

O lirici i o sferskom doživljavanju

Sve što je lirika, sve što je poezija, sve to spada racionalno, dakle strogo naučno, u oblast takozvanog »sferskog« doživljavanja. Nitko o tome nije pozvaniji da kaže svoj strogonaučni, dakle nesumnjivo razumni, dakle materijalistički komentar od Kretschmera.

»Pojam svijesti predstavlja stanje duševno kvantitativno, naime stanje veće ili manje jasnoće doživljaja. »Potpunom svješću« zovemo doživljaj vrlo jasan i bistar, a »nesvijestan« (bolje slabo svijestan) doživljaj jeste nejasan, slab i mutan. Takva stanja izražavamo vrlo rado i optičkom slikom, govoreći o »jasno« i »mračno« svijesnim stvarima. Pojedini stupnjevi duševne svijesti mogu se najbolje objasniti slikom kakva se stvara u zornom polju (ljudskog) oka. U sredini je »vidna točka svijesti«, vrlo mala zona potpune jasnoće, a oko nje mnogo veće »vidno polje svijesti«, koje se oko zorne tačke koluta u pojasima sve manje bistrine, razlijevajući se na rubovima bez oštrog ograničenja do ništavila, i gubeći se do nesvijesnog pa čak do izvansvijesnog. Periferiju polja naše svijesti zovemo »sferom«. Pod sferskim duševnim promjenama razumijevamo dakle upravo one koje se odigravaju na rubu polja naše svijesti na način vrlo mračan i mutan.«

»Događaji u snu daju nam mnoge slutnje o tome što se na rubu naše svijesti i naših misli preko dana odigravalo u našoj sferi, to jest u onim mračnim i ustalasanim oblastima odakle navire čitavo naše mišljenje uopće, a prije svega sve što spada u

Digitized by Google

intuitivno, stvaralačko i umjetničko razmišljanje. Događaji u snu pokazuju nam stepen nedostatnog razmišljanja, koje uvijek prethodi gotovom, apstraktnom, te u čvrste kategorije logike sintaktično sabitom mišljenju, dobavljajući mu tako podatke bez kojih ono uopće ne bi moglo nastati.«

»Stvaralački, genijalni ljudi, a naročito pak umjetnici i pjesnici uspoređivahu svoje stvaralačke napore tako često i neumorno sa snom, da moramo smatrati da ta usporedba počiva na tvrdim činjenicama. I ti se napori odigravaju vrlo rado u duševnom sumraku, kod smanjene svijesti, kod zasjenjene vanjske pažnje, u stanju »rastreženosti« sa hipnozi sličnom usredsređenošću na jednu vrlo sitnu točku, u potpuno pasivnom doživljaju, koji zaboravlja na prostor i na vrijeme, koji se je odbio od volje i od logike, a često ima oznake čulno slikovite. U takvom, snu sličnom umjetničkostvaralačkom stanju, u čovjeku se elementarnom snagom bude odmah one rane phylogenetske tendence za ritmom i za stilizacijom; kod izronjavanja poprimaju te slike odmah u nastajanju pravilne, skladne oblike, takt strofe ili glazbe. Ono što daje jednoj pjesmi sadržaj njenog štimunga to nisu izgovorene riječi kakve se grade logičnokonstruiranim rečenicama, jer to su često gotovo one iste riječi i rečenice kakve se upotrebljavaju i u prozi, i kakve u drugom sklopu djeluju »prozaično«. Ono što stvara raspoloženje to je mnogo više ono nešto što se krije iza pojedinih riječi, a nije izgovoreno, ono što je odzvanjalo u samome pjesniku od lebdećih i mračnih slika i zvukova još davno prije izgovorene riječi i što ponovno zvoni u slušaču kad se takva riječ izgovara. Stihovi koji imaju mnogo »sfere«, puni su štimunga, to jest gdje je gusta jezgra izgovorene riječi omotana maglenom kružnicom agglutinatije slika, kakve leže u strujanju jakih uzbuđenja. Takva riječ poput kakve pojedine tipke rađa akorde čitavih slikovitih odjekivanja i poluoblikovanih mračnih osjećaja u »sferi«, to jest na periferiji naše svijesti. I upravo zato poluizgovoreni, mračni, jedva shvatljivi obrati pojedinih pjesama često su upravo ti koji posjeduju najviše »sfere«.«

»Sve to što je ovdje rečeno za poeziju vrijedi naravno za svaku pojedinu običnu misao ili riječ koju izgovaramo preko dana. Bitnost njinog djelovanja na nas i na ostale leži često mnogo manje u njinom svjesnojezičnom oblikovanju nego u »sferi«, to jest u onoj zamagljenoj kružnici bezobličnе duhovne slikovite afektivne tvari, koja nas okružuje odzvanjajući sasvim mračno na periferiji naše svijesti. Misli i riječi koje nemaju »sfere« padaju

Digitized by Google

na zemlju mrtve, pa i u onom slučaju ako su lijepo formulirane. Zarazne su samo katathymne agglutinatije, to jest polu i neoblikovana žitka, duhovna tvar; gotova logična tvorevina je jasna i opora, ali sama po sebi nije već toliko živa. I upravo iz tog razloga je prejaka duševna jasnoća, suviše uporna svijest logike često smrtonosna po stvaralačke duševne napore, koji ponajbolje uspijevaju u sferičnom polumraku.«

Ernst Kretschmer
Medizinische Psychologie, str. 97, 98, 99.

Kakvog ima smisla, doista, kod nas pisati lirske nadgrobne tužaljke nad mrtvim tijelom jednog u prvim danima revolucije zaklanog pjesnika, kad će se poslije toga pobuniti sve što u ovoj zemlji misli da misli dijalektički, i kad će u ime te iste dijalektike koju ti nad otvorenim grobom braniš, da te jednoglasno popljuju kao šarlatana.

Marko Ristić:

»Duboka mudrost ljudskih snova, istina koju su naslućivali svi sanjari, svi snovi i sve nade, sve te utopije ukazaće se kao večno i istinito lice mogućne stvarnosti i dostojnog života, kad ih ne budu nosili samo sanjari u svojim glavama i u svojim vizijama, kad ih probuđeni narodi budu poneli u svojim tvrdim rukama u svojoj osvajačkoj javi, kao što ih je danas poneo u borbi španski narod. U stvarnosti će se ostvariti ideal pravde, čovečnosti, slobode i ljubavi, kad ljudi budu ustali protiv lažljive jave, svi u snagama svoje jave!«

Ognjen Prica:

»Sa ovakvom logikom, razumije se, Marko Ristić ne može da uniđe u suštinu stvari, on mora da ostane na površini, ta on je protivnik dijalektičkog pasoša«.

»Priča o tome kako se od naprednih književnika zahtijeva da pišu po propisu i receptu i da se moraju da traže dozvole od nekih foruma isto je toliko lažna — ali u izvjesnim krugovima vrlo popularna — kao i priča o tome da socijalisti uvode zajednicu žena, pretvaraju radnika u robota i brinu se za veliki trbuh«.

Riječ je, dakle, o literaturi; naime, kad bi riječ mogla da bude o literaturi i o Kretschmerovoj »sferi« u okviru te nesretne literature, o kojoj u ovim našim dijalozima uopće nema riječi. Bila bi riječ o Kretschmerovoj »zamagljenoj kružnici bezobličnе, duhovne, slikovite tvari, koja nas okružuje odzvanjajući sasvim mračno u našoj svijesti i to još na njenoj periferiji . . .« Čita-

Digitized by Google

jući, na primjer, prozu Ognjena Price, njegovu vulgarnu, rogobatnu prozu o epohalnim lokomotivama, o grubim analogijama »tamo i ovamo«: Robespierre i Petar Živković, čitajući tog književnog kritičara gdje se ne stidi napisati u svom dijalektičkom komentaru jednog pod mojim uredništvom objavljenog teksta, da je nešto u »izvjesnim krugovima« popularno kao, na primjer, da se »socijalisti brinu za veliki trbuh«, promatrajući dakle te mrke biljege mračnozakukuljenog a pokraj toga i pretencioznog mumljanja eks katedra, čovjek može mirne duše da utvrdi, da u čitavoj toj bespredmetnoj masi neistina i krivih pretpostavaka štampanih u Izrazu pod potpisom Ognjena Price nema nikakve »sfere«: ni književne ni moralne ni dijalektičke. Javlja se tu između redaka mračna aglutinatija prilično očite smjese drskosti i naivnosti, kojoj je neprikrivena tendenca da snizi taj razgovor između Pečata i Izraza na najvulgarniji demagoški niveau: na jednoj strani kontrarevolucionarni aristokrati, koji misle da socijalisti propovijedaju kult zajednice žena i velikog trbuha, a na drugoj on, Ognjen Prica, koji brani čast oklevetanog proletarijata do posljednje kapljice svoje crvene, pelikan tinte! Međutim, sve što Prica trabunja je čitav niz neistinitih, plitkih i za niveau Pricine inteligencije zapravo problematičnih fraza. Nije riječ o demagoškom kortešovanju nego o književnosti, i nije riječ o politici nego o otvorenim pitanjima umjetničkog ukusa... Riječ tog žalosnog viteza koji brani idealizam socijalističke koncepcije od Pečatovaca kapitalista, koji smatraju da je socijalizam pitanje trbuha (te su i zato, dakako metafizičari), te Pricine riječi unatoč te glupe demagogije ipak padaju mrtve, za razliku od Kretschmerovog primjera one nisu osim toga ni »dijalektički lijepo formirane«. Te Pricine riječi, uspoređene sa metafizičkom ptičjom i mjesečarskom dikcijom Marka Ristića, nisu žive . . . Kod troglodita Marka Ristića osjeća se da negdje u mračnoj kontrarevolucionarnoj »sferi« njegovih misli i rečenica doista leži pred nama tragično zaklan i krvav sanjar Federico Garcia Lorca, nad čijim truplom u svitanju nekakav aristokretenski troglodit iskreno nariče svoj kontrarevolucionarni san, jer je poznato da ci-devanti i reakcionari kukaju za pjesnicima revolucije, a pogotovo kad su ti socijalni prevrtljivci strijeljani od rojalista, a naš Prica dokazao je svojom dijalektički neobično šupljikavom stilističkom trbušinom samo to, da od poetskog nadgrobnog govora Marka Ristića nad smrću Federica Garcia Lorca nije razumio ni jedne jedine riječi. Prica, koji samouvjerljivo dijeli lekcije drugima da nisu

Digitized by Google

ušli u »suštinu stvari«, sam po sebi ne samo da nije ušao u suštinu ničeg, pa ni ove književne stvari, nego je tu »suštinu stvari« zatajio, više od toga: potpuno izobličio, da bi na koncu te svoje žalosne balade u Izrazu mogao da izvede mizeran i nedostojan trik, kako se u natpisu Marka Ristića zapravo ne radi o poeziji niti o nekrologu Federica Garcia Lorca, nego o Četvrtoj Internacionali.

Da tome nije tako, čemu je onda (kao sasvim loš régisseur) postavio na kraju svog patetičnog optužnog materijala (pošto je politički i idejno likvidirao Marka Ristića), svoje pretvorljivo-dobronamjerno, kao na prvi pogled od snebivanja i od iskrenog čuđenja sasvim preneraženo pitanje: ali otkuda u tome društvu sumnjivih džentlmena, koji misle da se socijalisti brinu za veliki trbuh, a cvrkuću kao slavuji na granama svoju staru pjesmu o trockizmu, otkuda dakle u toj bandi — »zar upravo u ovom trenutku« — kao što se to kod nas prosječno dijalektički interpelira: Miroslav Krleža?

Bijeg Pečata u Metafiziku.
Na granici dijalektike.

U mrkloj, olujnoj ovoj evropskoj noći, kad se gole sablje same vade jedna na drugu, na bijegu u trogloditsku metafiziku dokotrljao se stari, otrcani, idealistički fijaker našega Pečata do dijalektičke stijene sablazni. Na bijegu u kontrarevolucionarni idealizam prokrijumčarili smo se konačno do dijalektičkog kamena međaša pograničnog spoticaja o neoborive, da, upravo sakrosanktne Pricine principe, kad je napokon ipak stigao taj blagoslovljeni i tako dugo očekivani tren, da Ognjen Prica naloži vatru u prsima ove naše opasne švercerske i trockističke bande i da nam u društvu ovih sumnjivih džentlmena dovikne svoj definitivni, politički: stoj! U ovoj gadnoj noći propištat će zle savjesti, i ako nas nitko nije raščerečio, hoće to, bogme, naš Ognjen, kad su se zastrli svi neboskloni pameti i kad pada pomrčina tako diluvijalna, da od straha pred dlakavom i strašnom obrazinom rata mirucaju u ljudskim glavama sve plemenite misli, a ljudi se pretvaraju u ono što zapravo i jesu: u čiste, nepatvorene ljude, to jest u zlobne, prevrtljive, pretvorljive, okrutne opice, koje su, eto, na najboljem putu da i iz dijalektike stvore upravo ono što dijalektika poriče: dogmatiku.

Digitized by Google

Na svom stravičnom bijegu pod sigurno, metafizičko, kaptolsko okrilje našeg dragog patrona »Hrvatske Straže«, pak »Hrvatskog Naroda«, gospodina doktora Šimraka, Ljubomira Marakovića i Ivice Lendića, mračna ova družba metafizičkih tresigaća i aristokratskih ptica, dvopapkara i troglodita, što se potrpala pod fijakerski krov našeg konfuznog i problematičnobezidejnog Pečata, uz daleku potmulu grmljavinu na Rajni (kad čitava Evropa mudruje o tome tko će koga da pomoskòvi), uz uzrujan cvrkut tako dragih i dobronamjernih, da, upravo nevinih vrapčića naše dijalektike, što se uznemiriše po krošnjama u mrkloj noći, uz zlobno kreštanje smrdivrana i škanjaca i sovuljaga iz raznih lijevih i polulijevih časopisa, Pečat se napokon poslije beskrajno ustrajnog skretanja u desno približio samoj granici dijalektike, i po našem renegatskom računu tu se već iz daljine negdje čuje klokot i žubor metafizičkih fontana na drugoj strani: još samo tren-dva i evo nas prijeko pod sjenama kaptolskog Elizijuma, gdje će nas naš dragi Ljubomir Maraković ovjenčati lovorikom, a Albert Haller proćitati nam svoju studiju o depoetizaciji umjetnosti, koju po tom boguugodnom književnom idealisti sistematski sprovodimo kao pravi sotone u ljudskoj spodobi.

— Stoj, u ime dijalektike, zagrmio je iz tmine glas Ognjena Price, koji nam je kuburom svoje hajdučke učenosti prepriječio put u posljednji momenat, i tako nije bilo kud kamo, nego stoj, pa ni makac!

— Sveti Kerubine Šegviću, prekrstio sam se u panici tri puta redom, šta će sada biti, pomozi nam zlatna »Hrvatska Stražo« i ti sveta jezuitska »Nedjeljo«, napisat ću o pjesmama Ive Lendića takvu recenziju kakve svijet još nikada nije vidio, samo da izvučemo živu glavu! Sad će nas pojesti sa muštardom logike i posoliti nas malčice biberom dijamata . . . No, dakle, serbus dragi Pečate, odzvonilo nam je! Svakoj pjesmi kraja biti mora! Addio Marko!

— Pardon, pardon, dragi gospodine, što želite od nas? Mi smo dobri ljudi, molim vas, usudio sam se promoliti glavu kroz pečatovski prozor, sav zaslijepljen snopom svjetlosti što me je oblila iz Pricine dijalektičke svjetiljke, kakvom osvjetljuju sumnjive fijakere pogranični stražari na cestama koje vijugaju amo-tamo u sve desnijem i desnijem smjeru neprijateljskih, kaptolskih, metafizičkih i idealističkih, aristokratskih, u jednu riječ: trockističkih utopija i sinekura . . .

Digitized by Google

— Skidajte se! Individualna političko-književna pretraga! Vi lažete da su vam potrebni dijalektički pasoši, to je insinuacija, zato molim vas da uvažite da mi ne ćemo dozvoliti da vi s Pečatom tjerate vaš idealistički šverc!

— Pa dobro, ako nam dijalektički pasoši nisu potrebni, onda nas pustite u dijalektičkom miru, da dijalektički prođemo! Zašto ste nas onda zaustavili? Za ove moje saputnike preuzeo sam garanciju lično, dao sam u tome smislu izjavu u Pečatu i to da su moji prijatelji i da su oklevetani... i tako... Molim vas!

— Nema tu nikakvog objašnjavanja, moja gospodo, nego napolje, izderao se energično taj kontrolor dijalektičkog pasoša, koji tvrdi da je taj pasoš nepotreban, rasvijetlivši svojom dijalektičkom lampom uz moju glavu naš (svim građanskim udobnostima pojastučen) fijaker, u kome se, ukočena od nemirne savjesti, sakrila ova naša pečatovska doista problematična družba bjegunaca ci-devanata, aristokratskih sanjara, degenerika, impotentnih dekadenata, a pomalo i agentprovokatora, sumnjivih džentlmena, Jeftićevih glasača, Goeringovaca, fašista, Venecijanaca biennalista, religioznih konvertita, antiengelsovaca-revizionista, machista i trockista . . .

— A što tražite vi u ovom društvu, gospodine, sumnjičavo me je prosvrdlao svojim dijalektičkiprodornim pogledom naš Ognjen, i ja sam osjećao kako su mi se jastučci mojih prstiju orosili od nečiste idealističke savjesti, te počeh nešto nerazgovijetno zamuckivati . . .

— Pa, pa, pa, znate, ovaj, ovaj, znate, to, to, to su dobri ljudi, i najposlije pišu prozu, ovaj Marko Ristić, na primjer, vidite, piše dobru, zanimljivu, poetsku prozu, i tako... (ja naime gutam dobronamjerno i samozatajno obično godinama, tako da su počeli postupati sa mnom na zogovićevski način: jadnu, senilnu mizeriju ne treba štedjeti!) Gledajte ga, kako nema što da kaže! Sarađuje s banditima i s moralnim mrtvacima, a tu prevrće oči kao stara kokoš, treba mu dati nogom tako kao da je stavljen ad acta uz naročiti znak priznanja . . . To su poznate metode u književnoj dijalektici, kojima će jednoga dana isto tako svanuti crni dijalektički petak! Sapienti sat!

— Pa dobro, šta tražite vi u ovom društvu, to vas pitam, zagrmio je Ognjen Prica svoje žalosno i besmisleno pitanje, i ja sam imao impresiju kao da je tom čovjeku glava potpuno prazna i da u njoj nema savršeno ničeg nego takva dva-tri slična pitanja, a i ta da ne progovara iz njega živi duh, nego nekakav stroj što

Digitized by Google

zvekeće i zvrnda, kao mehanizam lutke koja se kreće po zakonu mrtvih kotačića: navinulo ga je, te sada zvrnda kao gramofon! On je uvjeren da ne piše književne kritike i uvjeren da politički podvaljuje, on će »ipak« imati toliko pretvorljive smionosti da mi to u oči porekne, premda me je javno zapitao što ja radim u društvu trockista.

— U kakvom društvu? Ova gospoda tu, u ovom Pečatu, to su sve moji dobri znanci, ja sam ih lično pozvao na saradnju... Mi smo pokrenuli jedan takoreći književni časopis, uređuju ga Šestorica, a izdaje ga Biblioteka Nezavisnih Pisaca... To je naime, znate, književni časopis Biblioteke Nezavisnih Pisaca...

— Pa dobro, pitam vas ponovno, šta tražite vi u ovome društvu?

— A zašto, molim vas, ja ne bih bio u ovom društvu, kad sam već jedamput štampao izjavu da to društvo smatram svojim društvom, pošto su se svi odazvali na saradnju isključivo na moj poziv! Oni su dakle u mom društvu zato, jer sam ih ja pozvao u taj časopis! A što biste vi htjeli? Smatrate li vi mene zaista slaboumnim, Ognjene Prico? Smatrate li vi mene — doista — takvom mizerijom kao što me smatra Milo Nikolić, koji mi je, potapšavši me jovijalno, preporučio: neka pišem dalje svoju beletristiku, ali neka se kanim ideologije, a pogotovo politike, jer se u to savršeno ništa ne razumijem! Ovo sve što pišem od »Podravskih Motiva« dalje, čista je kontrarevolucija! Da mu ne kažem magare (kao Prica Newtonu), pomislih u sebi: kako da objasnim ovom Newtonu da je naivan? Likvidiravši tako i ovaj nesporazum pasivnim smiješkom, dao sam tome Milovanu prilike da me proglasi mizerijom, koja nema što da kaže u principijelnoj debati. Smatrate li vi da je moja dobronamjerna koncilijantnost, doista, strah pred kolosalnom snagom vaših argumenata? Što želite? Da izbacim Marka Ristića iz jednog književnog lista, i to samo zato, jer piše vrlo dobre i kulturne književne stvari, koje vi falsifikujete u ime dijalektike? Ili da priznam da je V. Bogdanov doista davao pred policijom sramotne izjave, kad je to po svjedocima utvrđeno kao laž? Da profesor Vasa Bogdanov nije davao nikakvih sramotnih izjava pred policijom to je utvrđeno po svjedocima na jednoj prijateljskoj anketi, koja je sprovedena još godine 1934. (kada sam u Beogradu izdavao »Danas«), i kada se ta glasina o sramotnim izjavama V. Bogdanova prvi puta pojavila lansirana od Jovana Popovića, Nolitovca i Bihályievca . . . Smatrate li vi, Ognjene Prico, mene kretenom, koji nije u stanju da prosudi sam

Digitized by Google

što može, a što ne može da štampa u Listu koji uređuje? Hoćete li vi meni možda dijeliti lekcije o literaturi?

Ja znadem na pamet što može da mi odgovori Ognjen Prica. Da nije riječ o literaturi, nego o tome kako je jedan Miroslav Krleža došao u ovo društvo, koje propovijeda mumificiranje svijeta... Jer evo kako izgleda po tome čovjeku pravi intelektualac, kome razum nije zavod za mumificiranje svijeta:

»Metafizički pojmovi u kojima je živa stvarnost otuđena čovjeku, otuđena samoj sebi, pretvorena u konglomerat mrtvih pojmova koji se međusobno isključuju: ratio-osjećaj, duša, ćutilni svijet. Masa-vođa, elita. Revolucija-evolucija. Teorija-praksa. Individua-društvo. Svi ti pojmovi, ako nisu mrtve i nakaradne sheme nego živi odrazi žive stvarnosti, ne mogu uopće postojati jedan bez drugog: oni se međusobno ne isključuju nego uslovljavaju... Apsolutno odijeljeni jedan od drugog oni su mrtve i lažne sheme i samo u svome živom jedinstvu, dijalektičkom jedinstvu, oni su istiniti i živi odrazi žive stvarnosti. I zato samo njihovo živo dijalektičko shvatanje upućuje čovjeka na stvarnu i historijsku djelatnost i tako dalje.«

Eto, tako misle pravi intelektualci, a što ja tražim u ovome društvu, to je taj moralnopolitički lajtmotiv Ognjena Price, na koji ću mu odgovoriti u moralnopolitičkom meritumu, a za sada se ograničujem samo na najgrublje logične i dijalektičke nezgrapnosti tog njegovog osnovnog pitanja.

— Pa dobro, čovječe, a šta me vraga gnjavite prepričavanjem gluposti, koje nemaju nikakve veze s našim razgovorom? A što, vraga, ovdje patetično deklamirate stvari koje su poznate svim dijalektičkim, antidijalektičkim, marksističkim i antimarksističkim vrapcima cijeloga svijeta, i najposlije tko kaže da nije tako?

— Marko Ristić! On je kanarinac metafizike! On je aristokrat koji prezire masu! Marko Ristić je taj sumnjivi džentlmen, koji je »ratio« odvojio od instinkta. On identificira diktature, on misli logikom najpovršnijih analogija, a vi ste u njegovu društvu i ja vas pitam, kako to?

— O, antiliterarni Castore naše dijalektike, o Ognjene, o Prico! Ja sam od jednog tvog dijalektičkog blizanca već čuo tu otrcanu, banalnu ariju o površnim analogijama! Tvoj Poluks iz »Kulture«, gospodin A. B. C., alias gospodin Bogomir Hermann, alias b. h. m, i on je poput tebe počeo da mi deklamira, u dijalektičkom smislu već na prvi pogled apstraktne fraze iz raznih, savremenih i staromodnih dijalektičko-estetskih katekizama, a takva rabota je antidijalektička, jer je dogmatična i jer je verbalistička, dakle ap-

Digitized by Google

straktna. Osim toga: sve kad ta otrcana, politikantska metoda što je vi (t. j. gospodin A. B. C. i Ognjen Prica) upotrebljavate kod te vaše kampanje i ne bi bila protuknjiževna, protuumjetnička, još uvijek preostaje sam dominantan princip logike, da nema takve procedure po načelu zdravog ljudskog razuma koja bi mogla da pretvori neistinu u istinu. Marko Ristić u svome članku o Snu i Istini Don Kihota nije napisao to što vi pobijate, a isto tako nije bila istina ni to, da sam ja u svome predgovoru »Podravskim Motivima« Krste Hegedušića napisao ono što je pobijao gospodin Hermann-A. B. C. iz P. A. B. (Privilegovane Agrarne Banke ili Pri-Za-Da). Taj postupak gospodina A. B. C.-a i O. P.-a zove se u logici: mutatio elenchi, to jest, tu se postavljanjem sporednih pitanja svijesno pobija nešto što nije rečeno, naime: da Marko Ristić u svome Don Kihotu ili pak ja u »Podravskim Motivima« propovijedamo l'art pour l'art. Dokazni razlozi koji se tu iznose nisu stvarno istiniti, i to je osnovni nedostatak ove P. O.-ovske i A. B. C.-ovske argumentacije; u jednom i drugom slučaju ta dva dijalektičara tumače naše tekstove na temelju našeg hipotetičnoreakcionarnog političkog uvjerenja, a to se, gospodo moja dijalektičke misli-mame (ne misli-oci) dakle misli-dija-mame, zove: proton pseudos! Osim toga: kod O. Price radi se još i o grubom zahvatu petitio principii, jer očitost svoje tvrdnje on želi da dokaže neistinitim političkim motivima, to jest trockizmom, te se tako gubi u beznadnom circulusu vitiosusu svoje vlastite nedosljednosti: što traži Krleža u tome društvu izvjesnih džentlmena, t. j. u bretonskom društvu Marka Ristića, t. j. u trockističkom krugu Četvrte? Prica izvrće fakta u traženju l'art pour l'artističkih dokaza za trockističkog kanarinca Marka Ristića, koji petnaest posljednjih godina ne piše drugo nego pobija l'art pour l'artizam, negirajući pojam Ljepote tako da objavljuje Rugobu-Turpitudu; a sve kad bi Marko Ristić i bio ono što Prica dokazuje da jeste: naime pulchritudinist, metafizik i idealist, a ne turpitudinist i negator estetskog fetišizma, on opet ne bi imao što da traži u književnome društvu »sumnjivih džentlmena« oko Četvrte, jer vidimo po gospodinu A. B. C.-u (koga su njegovi estetički istomišljenici prozvali banditom), kako »u ime svog sumnjivog džentlmenstva« bjesomučno pobija svaku pak i najneviniju mogućnost i hipotetičnog čak l'art pour l'arta, pa čak i tamo gdje ga nema, te se tako idealno slaže s Ognjenom Pricom, a ovaj s njim: da je estetika »Podravskih Motiva« dotično »Sna i Istine Don Kihota« polureligiozno, metafizičko i kontrarevolucionarno smeće! Gospodin A. B. C. je logičniji od Ognjena

Digitized by Google

Price u svakome smislu. On je maršovao mene i Ristića najrezolutnije u ime svog »izvjesno džentlmenskog političkog uvjerenja«, ali nas nije optužio da simpatiziramo s Ognjenom, dok nas Ognjen sumnjiči da se nalazimo u društvu gospodina A. B. C.-a, koji nas je maršovao u ime one iste dijalektike u kakvu vjeruje i naš iguman Ognjen! Gospodin A. B. C. je dosljedniji od Ognjena Price. Dok gospodin »izvjesni džentlmen« A. B. C. to svoje antikulturno stanovište potvrđuje potpisujući ga dosljedno, Prica poriče da se slaže s njim, pošto je u Izrazu štampao više od četrnaest stranica da bi dokazao kako između njega i gospodina A. B. C.-a u pitanjima estetskim nema nikakve načelne razlike. Takav galimatijaš zove se u puku drvenim gvožđem ili vatrenom vodom, a u logici to je isto takav nesmisao kao tvrdnja: taj čovjek živi zato, jer je umro, ili vi lažete, jer govorite istinu.

Paralela između Ognjena Price
i Bogomira Hermanna
A. B. C. b-h-m-a

Evo nekoliko paralela tih dijalektičkih tekstova:

Marko Ristić je po Ognjenu Prici idealista, metafizik, koji koketira sa samoubijstvom, a Krleža je po gospodinu A. B. C.-u isto tako metafizik koji koketira s ludilom i sa samoubijstvom. »Solipsizam razdrtog subjekta« kod A. B. C.-ovskog Krleže odgovara pojmu »osamljenog srca« kod Pricinog Marka Ristića, za koga Prica tvrdi da je svoje srce odvojio od razuma do apstrakcije i da je zato bandit i trockist. I kao što je Marko Ristić po Prici ptica, slavuj, kanarinac, Krleža je po gospodinu A. B. C.-u vrabac, a obadva ta čudna ftiča: vrabac i kanarinac spadaju u metafiziku. »Čovjek nije samo instinkt nego i razum« otkrio je kolumbovski patetično Prica, jer on spada među ljude koji su »prešli preko metafizike« na ovaj dubok i neobično originalan način, jer su takvi ljudi kao Prica još i filozofi po svom građanskom zanimanju, a po gospodinu A. B. C.-u je takvim ljudima koji »nisu prešli filozofski preko metafizike« (kao na primjer vrabac Krleža)

»fini instrumenat materijalističke dijalektike tuđ, iz prostog razloga, što on kao metod bazira na principu cjelovitosti svijeta i stroge povezanosti životnih fenomena, a može se otjeloviti samo u intelektu cjelovite ličnosti«.

To što je kod »izvjesnog džentlmena« A. B. C.-a solipsističko shvaćanje svijeta, bez razumijevanja »za dijalektički svijet ose-

Digitized by Google

bina«, to je bježanje od lokomotiva u vječnost, u ljepote, u l'art pour l'art po Ognjenu Prici. A sve zajedno (po Prici i po »izvjesnom džentlmenu« A. B. C.-u) divno predstavlja s jedne strane ono što naši sugrađani izraelitske vjeroispovijesti zovu: šmonces, a s druge, što je mnogo žalosnije, grubu političku intrigu i podvalu na temelju očitih falsifikata.

Ognjen Prica, koji se kao pisac svoje znamenite epistole o receptima, propisima i dogmama, kao stilista svojih političkih i kulturnih teza, kao kritik naše rabote koju smatra štetnom po interese radničke klase, kao mislilac, ideolog i moralist one ideologije koju zovemo historijskim materijalizmom postavio na uzvišenu katedru moralnopolitičke arbitraže, taj mnogostrani adept koji nam je tako energično podviknuo da je već krajnje vrijeme da se vratimo na pravi put dijalektike, taj učitelj naš kreće se u okviru svoje besjede na niveauu jedne te iste, beskrajnodosadne, a isto tako nevjerojatno neuvjerljive i samo prividno dijalektičke fraze. Grube, neuke u svojoj podlozi, neuvjerljive u obliku i bezrazložnoutvorljive u svom visokoparnom zanosu, koja ne govori a ma baš ništa nego samo to što hoće da sakrije i markira: fraze! Tretirajući sve nas vrlo ležerno, usudio se javno, pred svima nama zaplesti u grubo i očito protuslovlje, napisavši da Miroslav Krleža

»kad govori o napadima na sebe s lijeve strane, uvijek spominje pamflet »Quo vadis Krleža«, i ako mu je poznato da se upravo ljevica najenergičnije i najoštrije ogradila od toga napadaja.«

Nemam nikakva razloga da pretpostavim da Ognjen Prica pod »tom ljevicom — koja se najenergičnije ogradila od A. B. C.-ovskog Quo Vadisa« ne podrazumijeva implicitno i sama sebe, samo ne razumijem po čemu se O. Prica odvaja od A. B. C.-a, i po čemu se ograđuje od A. B. C.-ovske kritike, kad izriče svoje estetsko uvjerenje gotovo istim rječnikom, istim frazama, na isti način, pod istim pretpostavkama pa čak i sa istim analogijama, kao taj A. B. C. koga Ognjen Prica tako negira. Da negacija ne će biti da je afirmacija i obratno, to nadam se da ni Ognjenu Prici nije nepoznato. Sve to ispada na koncu mjesto dijalektike u čistu jezuitsku kazuistiku, samo s tom razlikom da je Ognjen Prica napisao svoje recepte i propise i dogme šest punih godina poslije A. B. C. B. H. M. Hermanna, te se ne može pretpostaviti da bi Hermann bio došao do svojih formulacija pod Pricinim uplivom. Ako dakle to što govori Hermann pretstavlja »izvjesno džentlmenstvo«, zašto se onda Prica kao dijalektički puritanac s njime

Digitized by Google

slaže? A. B. C. postavio mi je svoje dijalektičko pitanje »Quo Vadis«, a Prica me pita što tražim u tome društvu s kojim sam se zaputio u smjeru antidijalektičkom, tako da me je A. B. C. već prije punih šest godina s pravom zapitao, a kamo to zapravo ja idem? I jedan i drugi misle na isti način, pak logično dolaze do istog zaključka: kamo idem i što tražim tamo kamo sam stigao, dakle: zašto sam tamo gdje jesam, a ne bih bio tu da nisam pošao tim smjerom još onda kad mi je A. B. C. uputio svoje pitanje kamo idem, pak prema tome: to jedno i drugo pitanje nisu dva nego jedno, i ne postavljaju ga dva odvojena načela nego jedno, i ne postavljaju se u ime dvije estetike nego u ime jedne, a ta je antidijalektička, premda su O. P. i A. B. C. kao estetičari po logici svoje samozvane arbitraže na temelju Pricinog i A. B. C.-ovskog (kako Prica kaže) dijamata uvjereni, da vrše epohalno djelo čišćenja Augijasove Štale naše literature. Jer je poznata stvar da sam tu literaturu najviše onečistio upravo ja sam: što svojim poznatim, neizlječivim pesimizmom, a što opet trockizmom svojih prijatelja i saradnika, jeftićevaca, fašista i agentprovokatora (u novije vrijeme) . . .

Ognjen Prica u pozi čovjeka, koji pati pomalo od jedne ne pretjerano originalne ideje, što bi se moglo prozvati i privatnom dijalektičkom docenturom, od čitavog tog u Pečatu objavljenog Don Kihota Marka Ristića uzeo je nekoliko rečenica, te izdvojivši ih iz konteksta, on tim svojim nazovidijalektičkim preparatima Ristićevih misli hoće da dokaže nešto što M. Ristić nije rekao i nije htio da kaže.

»Marko Ristić drži da je zadaća pjesnika da sanja i tako dalje. Ova prilično pubertetska teorija da sanjar može da bude svojim savremenicima stran, da bude sam i tako dalje i tako dalje... ne može dovesti ni do kakvog kulturnog stvaralaštva. I racionalno, koje je samo iracionalno ono je kao kod Marka Ristića mjesečarstvo... koje se otuđuje svemu životu...«

Marko Ristić, optužen po Ognjenu Prici zbog iracionalnog mjesečarstva . . . u svojoj poemi o Snu i Istini Don Kihota propovijeda tendenciju u umjetničkom stvaranju: on citira iz dnevnika Heineovog *»da je sin revolucije, da je sav radost i pesma, sav mač i plamen«.*

Marko Ristić kaže doslovno:

»Od 1830—1848, od 1848—1871, pesnička svest socialnog protesta i nade, dobija svaki put jedan siloviti impuls, i u momentima tih grčevitih potresa, tih krvavih i zanosnih poleta, na

Digitized by Google

putu sporog uspona istorije, i sama u svojoj evoluciji preživljava momente grčevite katarze, naglog zaronjavanja u opšte biće društvenog života. I pri svakom tom novom splitanju sa dramatičnim momentima u postajanju društva, društvena svest poezije u svome postajanju, bivala je sve određenija. Pošavši od znanja onoga što ne će, i ona je polako učila da se nada, da zna što hoće.«

— Znači li to što je ovdje rečeno, da se je Marko Ristić usprotivio tendenciji u umjetničkom stvaranju? Ponavljam još jedamput riječi Marka Ristića drugom vrstom slova, kako bi sva djeca (pak i ona najnenadarenija u posljednjoj književnodijalektičkoj klupi) mogla da shvate o čemu se tu zapravo radi:

»OD 1830—1848, OD 1848—1871 PESNIČKA SVEST SOCIALNOG PROTESTA I NADE, DOBIJA SVAKI PUT JEDAN SILOVITI IMPULS, I U MOMENTIMA TIH GRČEVITIH POTRESA, TIH KRVAVIH I ZANOSNIH POLETA, NA PUTU SPOROG USPONA ISTORIJE I SAMA U SVOJOJ EVOLUCIJI PREŽIVLJAVA MOMENTE GRČEVITE KATARZE, NAGLOG ZARONJAVANJA U OPŠTE BIĆE DRUŠTVENOG ŽIVOTA. I PRI SVAKOM TOM NOVOM SPLITANJU SA DRAMATIČNIM MOMENTIMA U POSTAJANJU DRUŠTVA, DRUŠTVENA SVEST POEZIJE, U SVOME POSTAJANJU BIVALA JE SVE ODREĐENIJA. POŠAVŠI OD ZNANJA ONOGA ŠTO NE ĆE, I ONA JE POLAKO UČILA DA SE NADA, DA ZNA ŠTO HOĆE.«

Govoreći potpuno trijezno, logično, dakle nesumnjivo racionalno o »silovitim impulsima pesničke svesti socijalnog protesta«, Marko Ristić pledira za »zaronjavanje u opšte biće društvenog života«, za »sve određeniju društvenu svest poezije«, za onaj stepen stvaralačke i poetske svijesti, na kome se socijalno znade što se pjesnički i književno hoće . . . To pjesnički i književno realiziranje socijalne svijesti naš mili i dobronamjerni dijamatista Ognjen zove: odvajanjem srca od razuma i mjesečarstvom i metafizikom!

— Ne, Ognjene, ni vi kao ni vaš gospodin A. B. C. pojma nemate o čemu je riječ. Riječ je o tome, da tendenciozno može pisati i umjetnički stvarati samo onaj pjesnik ili umjetnik, koji to doista i »može« . . . Kada je riječ o tendenciji u umjetničkom stvaranju, ne govori Marko Ristić (zajedno sa mnom) protiv tendencije, protiv htijenja, protiv namjere da se tendenciozno stvara, nego razlikuje dvije vrste socijalnotendencioznih, nazovimo ih

Digitized by Google

tako njegovom vlastitom riječi »bardova«: poeta i antipoeta. Poeti, pišući s tendencijom, stvaraju veliku socijalnotendencioznu književnost koje nitko i ne poriče, a antipoeti pišući isto tako s tendencijom stvaraju antipoeziju. Tendencija je možda ista u oba slučaja, ali umjetnički, to jest pjesnički rezultat nikako, jer ne može biti svrhom tendenciozno umjetničkog stvaranja da se ta tendencija, koje nitko ne poriče, izražava nezgrapno, nevješto i falš provincijalno, diletantski, barbarski, diluvijalno, dakle glupo i smiješno, nego to da se ta tendencija ostvaruje po mogućnosti više-manje ipak umjetnički što uvjerljivije, dakle što iskrenije, budući da se prava i uvjerljiva i iskrena književnost ne treba loše šmirantski glumiti.

Na primjer kao dokaz Ognjenu Prici, da se kod nas od naprednih književnika ne traže recepti, u glupoj toj, da, upravo slaboumnoj kampanji što se vodi protiv Pečata, čitao sam negdje da nemam prava da kritikujem naše socijalnotendenciozne »književnike«, jer nitko od nas nije ništa napisao o Španiji. Pitanje recepta i pitanje inspiracije tako je važno, principijelno pitanje, da u ovom momentu tangirajući taj problem ne mislim ga i napustiti u okviru ovog razgovora, ali prije još no što ću da se spustim do merituma svih tih fragilnih i otvorenih pitanja, odbijam od sebe ovu insinuaciju, kao dokaz za potpunu razularenost prilika u kojima djelujemo dijalektički. Tu oko nas čitava jedna književno nadarena omladina na prosceniju naše književne tendencije genijalno glumi Don Carlosa, a ja, staro zanovijetalo i reakcionaran kreten s družbom svojih mračnih »citiroša«, koljem jednog dijalektičkog gjenija za drugim kao pravi kanibalski žderonja naše lijeve beletristike.

Kako se kod nas piše
u ime dijalektike
O svrsi pisanja,
o umjetnosti i o
životu uopće

Kako se u ovome dijalogu dinamika polagano penje, u tom vidljivom porastu sveopće napetosti čini se da se primiče vrijeme kad argumenti treba da poprime snagu stvarnog, jednostavnog, lapidarnog, sveopćepojmljivog dokaza. A to nije tako jednostavna stvar!

Digitized by Google

Da bi čovjek odredio svrhu namjernog, dakle svijesnog, dakle tendencioznog pisanja, bilo bi prije svega potrebno definirati svrhu pisanja uopće, to jest odrediti po mogućnosti svrhu umjetničkog stvaranja kao takvog. Anticipando, prije još no što ću otprilike pokušati da obrazložim kako meni lično svrha umjetničkog stvaranja kao takvog nije potpuno jasna, i kako o tome ne bih znao da kažem ni jedne jedine mnogo logičnije i mnogo iskrenije riječi nego što sam to već formulirao pišući o slikarstvu Goye, Georga Grossa, Petra Dobrovića, Ljube Babića, Krste Hegedušića, impresionista uopće, ili što sam napisao govoreći o lirici i našoj i francuskoj i njemačkoj i ruskoj (o Proustu, o Rilkeu, o Georgeu, o Ljubi Wiesneru, o Kranjčeviću, o Karlu Krausu, o Adyu), ili što sam rekao pišući o Strindbergu, o Tolstoju, o Anatolu Franceu, o Kleistu i njegovom Kohlhaasu, o Lunačarskome, sve ono što sam godinama govorio o problemu tendencije u umjetničkom stvaranju, a naročito pak u Predgovoru Hegedušićevim »Podravskim Motivima«, dakle anticipando primijetiti mi je još samo to, da pitanje o svrsi umjetnosti nije zadatak manji od onog što stoji pred svakim čovjekom od početka: zašto živimo, zašto hoćemo da živimo, gdje smo i kamo to nestajemo s našim brigama i žalostima, s našim tužnim i veselim ljepotama i s našim strahom pred smrću?

Kako se u ime materijalističke dijalektike sve može (kad se hoće) postaviti na glavu, klasično svjedoči upravo onaj dio A. B. C.-ovskog »Quo Vadisa«, kojim se obara na moje tumačenje straha pred smrću:

»Apsurd koji se imanentno povlači kroz Krležino cjelokupno književno stvaranje, dobiva najšire konkretne dimenzije i najčišće konkretne oblike. Dok materijalističko-dijalektičko shvatanje svijeta polazi sa gledišta, da osnovni potsticaj u stvaralačkim naporima proizlazi iz volje za životom, a samo stvaranje da predstavlja emanaciju životnosti i dok je materijalistička kritika i njenim duhom prožeta socijalna literatura do posljednjeg atoma nadahnuta vjerom u pobjedu svijetlih sila nad mračnim silama u životu ljudskoga društva, dotle Krleža jednu od glavnih — a prema cjelokupnom njegovom izlaganju može se reći — glavnu i osnovnu inspiraciju umjetnosti izvodi iz straha od smrti, iz težnje za nadživljavanjem samoga sebe preko groba.«

»Neka nam Krleža oprosti, ali to strahovito zaudara po tamjanu i po u svetu vodicu umočenom bosiljku. To je u najvećoj mjeri bolesno i — bez molbe za oproštenje — u najvećoj mjeri reakcionarno!«

»Quo Vadis«, Kultura 1933, br. 4, str. 312

Volja za životom je po A. B. C. B. H. M. Bogomiru Hermannu osnovni potsticaj u stvaralačkim naporima materijalista,

Digitized by Google

i dok materijalističko-dijalektičko shvatanje svijeta polazi sa tog materijalističkog gledišta, dotle taj Krleža izvodi glavnu svoju reakcionarnu inspiraciju iz straha od smrti. Strah od smrti nije dakle volja za životom, jer čovjek koji se boji umrijeti (po Hermannovoj logici), taj dijalektički — ne će da živi! I sad me još taj duboki dijalektički mislilac moli neka mu oprostim, jer to što se ja bojim smrti miriše na tamjan! Umrijeti po jedinospasavajućoj vjeri znači sjediniti se s Bogom, a tko se boji po toj religioznoj pretpostavci umrijeti, boji se logično — sjedinjenja s Bogom, dakle je duh koji po Hermannu miriše na tamjan! Dakle: sve pinktimgekert! Mili moj gospodine, unatoč svega ja vam od srca opraštam i vjerujte mi na riječ, kolikogod se ne mogu s vama složiti u toj vašoj dijalektički suviše smionoj materijalističkoj diferencijaciji da volja za životom nije strah pred smrću, ja vam, eto, javno priznajem da čitav vaš natpis u Tiljkovoj Kulturi ni po čemu nije manje prevrtljiv i manje besmislen i manje perfidan od Pricinog u Izrazu, ali da je vještije napisan, da ima više dijalektičkog šlifa, da se mjestimično gotovo pjeni od dijalektičke duhovitosti kao marksistički šampanjac spram Pricinog kiselog umotvora, koji je sasvim slaba, pospana, domaća pismena radnja iz seminarske vulgarne dijalektike, pisana već kao što Prica piše (između jedne i druge raspre o Richtmannu), ali po kojoj njen autor zajedno s vama, dragi Hermanne, ni po čemu nije zaslužio ono što vam ovime izričem unatoč svega: po nadrealizmu, po tamjanu i metafizici, po bosioku (a ne bosiljku), mili moj A. B. C. — trockizma mirisavu zahvalu i toplu simpatiju!

Ognjenu Prici, na primjer, pitanje života i smrti, umjetničkog stvaranja, a specijalno tendencije u okviru tog stvaranja, njemu koji se ne stidi objašnjavati da je zemlja okrugla time da još ni jedan naš majmunski antipod nikada nije pao u bezdan premda je zemlja okrugla (nevjerojatan akrobat stila), njemu koji je kao dijalektik prozreo sve bornirane očiglednosti pak i tu da logika upravlja misaonim svijetom, tome je čovjeku sve u glavnom doista jasno. On je prodro u »suštinu stvari«. On ima svoje lokomotive i svoje epohe koje nisu nikakvo strmoglavljivanje i nikakvo »pravljenje iz sebe«. On ima svoje kanarince i svoje troglodite, koje negira kao metafizičke kanarince i troglodite, i lako njemu pisati o pitanju umjetničkog stvaranja kad pobija nas idealističke kretene, koji mislimo da se »socijalisti brinu samo za trbuh«. Ognjenu Prici je dakle sve jasno, jer on rješava pitanja tako da

Digitized by Google

poriče nešto što nitko u ovom konkretnom razgovoru o Snu i Istini Don Kihota nije ni tvrdio: da nije istina da poezija mora biti metafizička i da se od nje imperativno traži amputacija razuma od srca.

I drugom jednom dijalektičkom esteti, gospodinu doktoru Vojislavu Vučkoviću, i njemu je jasno o čemu se radi kada je riječ o umjetnosti, o umjetničkom stvaranju i o tendenciji u umjetničkom stvaranju. Taj mladi i ambiciozni učeni adept dijalektike napisao je čitavu knjigu o tom pitanju i krstio je: »Materijalističkom filosofijom umetnosti«, a ovih dana objavio je još jednu teorijsku knjigu, o kojoj će Pečat štampati detaljnu analizu u jednom od slijedećih brojeva s očitom kontrarevolucionarnom namjerom da takvu dijalektiku sasjecka sasvim na sitno, da je isfašira, da je isprepeče na žaru logike i da tim ćevapčićima evidentne, barbarske, jarmekovske, smiješne antidijalektike nahrani svoju, prave dijalektičke košte, gladnu publiku.

U trećem poglavlju čudne »Materijalističke filosofije umetnosti«, pošto je razanalizirao svojstva »mnogoznačnosti umetničkog dela«, gospodin doktor Vojislav Vučković kaže:

»Razlika u kvalitetu dela ne dolazi u obzir kao uzrok razlike u dejstvu jer kada bi i sam Leonardo naslikao obrijano lice na kakvoj frizerskoj firmi, ljudi bi se tu brijali zato, što u tom salonu ima mlake vode kakve lepe pomoćnice ili jutarnjih novina, a ne zato što je slika na firmi naročito dobra, a ne samo dobra. Kvalitet dakle ne dolazi u obzir, on je irelevantan, presudna je funkcija koju slika, kompozicija, pripovetka, film imaju u društvu.«

V. Vučković: »Materijalistička filosofija umetnosti« str. 32

— Što sam ja ono bio rekao u svojoj besjedi o svrsi Pečata, zbog koje se digla zaglušna galama od Triglava do Vardara:

»LJUDI KOJI SU PREUZELI NEUGODNU DUŽNOST DA KOD NAS UREĐUJU ČASOPISE TREBA DA BUDU SVIJESNI SVOJE MINIMALNE DUŽNOSTI, A TA JE ANTIDILUVIJALNA!«

— Molimo dakle u ime antidiluvijalne dijalektike, molimo svu gospodu pretplatnike i čitače i simpatizere našega časopisa, da postave sebi obično, normalno, svagdašnje, jutarnje, praktično pitanje: zašto se brijemo?

— Brijemo se zato, jer nismo obrijani!

— A zašto se brijemo specijalno baš u brijačnici?

Digitized by Google

— Da budemo obrijani po čovjeku koji nas brije, jer mu je to građansko zanimanje da brije svoje neobrijane sugrađane, koji ne će ili koji ne umiju da se briju sami.

Gospodin doktor Vojislav Vučković, međutim, u trećem poglavlju svoje knjige o »Materijalističkoj filosofiji umetnosti«, kad dijalektički analizira »mnogoznačnost umetničkih dela«, tvrdi da se ljudi briju po brijačnicama zato, jer tamo ima mlake vode kakve lijepe pomoćnice ili jutarnjih novina, a ne zato, jer je sliku na firmi naslikao Leonardo da Vinci. Kvalitet dakle umetničkog dela prema tome (po gospodinu doktoru Vojislavu Vučkoviću sasvim naravno) ne dolazi u obzir.

Pošto je tako (jedamput za uvijek) dijalektički likvidirao Leonardovski kvalitet umjetničkog djela kao potpuno nevažnu i suvišnu pojavu u umjetnosti, učeni naš doktor odriče umjetnosti pravo i na intenzitet. U ime čega? U ime dijalektike:

»Sem toga za umetnost nije presudan intenzitet već karakter dejstva. Jedna pornografija na kojoj je predstavljen akt čoveka ili žene, delovaće sigurno intenzivnije od Tinterettove (citat po Vučkoviću) Suzane ili Michel-Angelovog Davida, samo što će to dejstvo biti biološko, a ne umetničko.«

V. Vučković: »Materijalistička filosofija umetnosti« str. 33

Taj junoša koji se brije zbog mlake vode lijepih pomoćnica a ne zbog Leonarda da Vinci-a, na koga djeluju fotografije golih žena intenzivnije od Tintoretta, on je po Wittfogelu ispreskakukutavši tako nemilo Kanta i Hegela i Platona i Lessinga i Winckelmanna i Hommera (pisano kod doktora Vojislava Vučkovića Hommer — sa dva »m« kao Sommer-salama ili Hummer-majoneza) i Schillera i Plotina i Rosu Luxemburgovu i još tri stotine sličnih takvih idealističkih kretena, došao do dijalektičkog zaključka da je:

»Umetnost po svom objektivnom značaju

1. Simbolična stilizacija praktičnog životnog toka, gledanog kritički sa stanovišta gruštvenog morala (»gruštvenog« u originalu, op. p.);

2. Umetničko delo je svaki onaj ljudski produkt, koji je u stanju da u određenom vremenu i pod određenim uslovima uzme na sebe formu simbola specifično društvenih potreba ljudi (prvi uslov za to je razrešenje forme praktične funkcionalnosti);

3. Sadržaj umetnosti je objektivna, na subjektu nezavisna, funkcija društveno primenjenog umetničkog dela;

4. Forma umetnosti je konstruktivni skelet društvenog primenjenog umetničkog dela;

5. Stil je skup svih formalnih oznaka (simbola) u kojima se projicira duh i fizionomija nekog razdoblja; — te istorijsko merilo kvaliteta umetničke forme« i t. d. i t. d.

Digitized by Google

I napokon:

10. »Umetnički sud je sinteza svih partikularnih sudova koje omogućuju sociološke i istorijsko formalne antiteze umetnosti.«

V. Vučković: »Materijalistička filosofija umetnosti« str. 89—90

Kada netko simbolično stilizira, to jest istorijski mjeri kvalitet forme praktičnog toka života promatrajući ga kritički sa stanovišta moralnog, i kada to čini u izvjesnom prostoru i vremenu tako da je razriješio formu, to jest konstruktivni skelet društveno primijenjenog umjetničkog djela njene praktične funkcionalnosti, onda se takva umjetnina može prosuditi na temelju sinteze koja omogućuje sociološku i istorijsko formalnu antitezu umjetnosti, a sve to zove se dijalektička sinteza materijalističke filosofije umjetnosti gospodina doktora Vojislava Vučkovića, koja dakako nije »mjesečarstvo« i nije »metafizika« i nije se »otuđila od života« kao Marko Ristić, protivu koga su se ujedinili svi Vojislavi i svi Vučkovići i svi doktori čitavog našeg dijalektičkog svijeta samo zato, jer je u prvome broju Pečata bilo napečatano da takvi dijalektičari nemaju padobrana za Pečatovu dijalektiku, te je prema tome isključeno da bi mogli da lete s nama.

Slučaj gospodina doktora Vojislava Vučkovića predstavlja kod nas dijalektički kvantitet, ali bez ikakva izgleda da bi se ikad mogao pretvoriti u kvalitet, te je prema tome beznadan. Taj mladi čovjek nije nikakav početnik! On je dijalektički vrlo ugledan gospodin na svome mjestu: on je muzikolog, muzički kritičar, muzički referent raznih građanskih ustanova, on je saradnik lijevih i desnih, poludesnih i polulijevih časopisa od Zvuka do Pravde, on je pisac materijalističkih studija, dijalektičkih članaka, socijalističkih prikaza, on je konferansije, mislilac, tumač, koreograf, urednik, dirigent, kompozitor, jedan od naših pionira, upravo apostola četvrttonske muzike, on je propagandista-dijalektik, teoretik umjetničkog stvaranja, sam reproduktivan i produktivan aktivni umjetnik-stvaralac, komponista i virtuoz, u jednu riječ: on je dijalektičko čudo od djeteta, koje uživa neograničeni dijalektički kredit upravo onih književnodijalektičkih krugova, koji pobijaju Pečat, spadajući i sam među najgrlatije i najbjesomučnije psovače našega časopisa i organizatore antipečatovskog bojkota na protutrockističkoj, dakako, liniji. Taj svileni djetić, taj chopinski nježan adept dijamata donosio je i meni svoje rukopise još dok sam uređivao Danas, ali ja njegove nazovidijalektičke magareštine (onda još sasvim blijedoružičasto, upravo pastelno kolorirane nadrealistički, nezvalovski, egipatski, sa elegantnim

Digitized by Google

četvrttonskim priklonom spram proletarijata), dakako da nisam štampao, ekskomplimentiravši ga vrlo učtivo sa tog našeg bala, isplesavši s njim preko parketa naše dijalektike elegantno napolje, u mrklu balkansku noć, u koš, ad acta. Mislite li da je tamo ostao u danasovskom košu? Da, vraga! Iskobeljao se iz onog nesretnog koša taj naš dijalektički homunkulus i kao piškor kroz racu, provukao se do Politike, do Pravde, do Književnog Glasnika; skočio je taj vješti patuljak na dirigentski pult ne samo Kolarčevog Univerziteta i Radiostanice, nego čak do četvrttonske instrumentacije jedne Zogovićeve pjesme, i ja ga već vidim pod kupolom naše besmrtnosti, na Banketu Pena, gdje nam svima odmahuje svoj dijalektički servus gospodo, vi kako znate, a ja evo dogurah do Pena! Skakati se može sa ljestvice na ljestvicu, iz čina na viši čin bez ikakve opasnosti, ali iz dijalektičkog pojma na dijalektički pojam već je riskantnije. Na ovom tužnom dijalektičkom skakalištu pojmova mnogo je već skakača polomilo svoje kosti, jer dijalektika melje svojom vlastitom dijalektikom i njoj će da iskiše svatko. Prije ili kasnije!

Stavio sam tu nesretnu dijalektičku dušu u špiritus svoje pečatovske zbirke zato, jer predstavlja prosječno i normalno izobličen primjerak svega onoga što spada u »zavod za mumificiranje svijeta« našeg Ognjena Price s jedne, a u tipične predstavnike naše književne dijalektike s druge strane! Samo dok naši kontrolori dijalektičkog pasoša pobijaju žive tekstove kao mrtvu šematiku, sami se uglavnom izražavaju mrtvo šematski, antidijalektički. Na primjer, Ognjen Prica:

»Međutim filosofija se uopće ne bavi pitanjem strukture materije, to je stvar posebnih nauka (fizike, kemije, biologije). Predmet filosofije je s a d r ž a j n o (podvučeno po Prici) mišljenje, ona promatra materiju kao realnost koja postoji nezavisno od naše svijesti i koja se u svijesti odražava.«

— Što je Ognjen Prica utvrdio dijalektički?

— Filosofija se ne bavi pitanjem strukture materije. To je stvar posebnih nauka.

— Dobro! A čime se onda (po Ognjenu Prici) filosofija bavi — ako ne pitanjem strukture materije?

— Filosofija se bavi promatranjem materije, jer je predmet filosofije »sadržajno mišljenje«. Filosofija promatra materiju kao realnost koja postoji nezavisno od naše svijesti.

— Pitanje je kako može filosofija promatrati materiju kao realnost koja postoji nezavisno od naše svijesti, kad ne će da se

Digitized by Google

bavi pitanjem njene strukture, i to zato, jer njen predmet nije ispitivanje strukture materije nego sadržajno mišljenje, koje je zavisno od materije, koju filosofija promatra kao realnost, ali je ne ispituje kao realnost, jer njen predmet nije ispitivanje realnosti nego promatranje realnosti. Čista, besmislena, antidijalektička, apstraktna šematika jednog mozga koji ne umije da se izražava, dakle ne umije da misli, a zato, jer to ne umije, on se je samozvano proglasio dijalektičkim misliocem i zato se upušta u čudnu i potpuno suvišnu pustolovinu, u kojoj će mu dijalektika odnijeti njegov nazovidijalektički mandarinski perčin! (Ča mu je to tribalo?)

Jer, čujmo, čujmo, poznati idealista Marx ne slaže se, na primjer, s našim materijalistom-dijalektikom, s Ognjenom Pricom:

»Da die Speculation aufhört, beim wircklichen Leben, beginnt also die wirkliche, positive Wissenschaft, die Darstellung der praktischen Betätigung, des praktischen Entwicklungsprozesses des Menschen. Die Phrasen vom Bewusstsein hören auf, wirckliches Wissen muss an Ihre Stelle treten. Die selbständige Philosophie verliert mit der Darstellung der Wirklichkeit ihr Eksistenzmedium. An ihre Stelle kann höchstens eine Zusammenfassung der allgemeinsten Resultate treten, die sich aus der Betrachtung der historischen Entwicklung der Menschen apstrahieren lassen. Diese Apstraktionen haben für sich, getrennt von der wirklichen Geschichte durchaus keinen Wert.«

Marx, u tezama o Feuerbachu.

Marx dakle, u svojoj idealističkoj kratkovidnosti, usudio se je zaplesti u protuslovlje s našim Ognjenom Pricom, jer Marx poriče pravo na egzistenciju svakoj spekulativnoj filosofiji, naivno, gotovo kontrarevolucionarno idealistički tvrdeći, da filosofija kao takva, dakle upravo ona koju propovijeda Prica, spekulativna filosofija, koja se ne bavi pitanjem strukture materije nego čiji predmet predstavlja »sadržajno mišljenje«, gubi sa ispitivanjem, to jest prikazivanjem, to jest tumačenjem realnosti medij svoje egzistencije, dakle: svoj raison d'être . . . Doslovno dakle Marx kaže:

»SAMOSTALNA FILOSOFIJA GUBI PODLOGU SVOJE EGZISTENCIJE PREDOČIVANJEM STVARNOSTI. TAMO GDJE PRESTAJE SPEKULACIJA POČINJE PRAVA, POZITIVNA ZNANOST.«

Digitized by Google

Po Marxu: tamo gdje predmetom filosofije prestaje biti Pricino »sadržajno mišljenje«, to jest spekulativno promatranje, tamo počinje pozitivna znanost, a po Prici filosofija se uopće ne bavi prikazivanjem ili ispitivanjem stvarnosti nego promatranjem realnosti, dakle čistom filosofskom spekulacijom »sadržajnog mišljenja«, što se po nejasnoći izražavanja ni po čemu ne razlikuje od »sadržajno misaonih« papirnatih trakavica našeg materijalističkog filosofa gospodina doktora Vučkovića ili gospodina Hermanna ili bilo koga od ovih lijepih maska na našem dijalektičkom balu, od kojih jedna nosi tigrovinu, ali ja tu lijepu masku poznam, nije to nikakav tigar, nego Rade Zogović!

Čemu je bila potrebna ova devijacija?

Da se jedamput minuciozno, nepobitno i jasno pokaže kako ti naši spekulativni skolastičari, koji o poeziji, o dijalektici (kao i o tolikim drugim stvarima) pojma nemaju, izriču svoje sudove magleno, apstraktno, bespredmetno, nestvarno, te pišući o jasnim stvarima nejasno, čitaju logične i dosljedne misli naopako, tumačeći ih zlonamjerno i krivotvoreći ih opako, i onda kada je riječ o njima tako dalekom, sporednom i stranom pitanju kao što je tendencija u okviru umjetničkog stvaranja, gdje u pomanjkanju bilokakvog stvarnog dokaza podvaljuju političke motive, kojih u tim tekstovima nema i nikada ih ni u jednom retku nije ni bilo.

Prica tvrdi za Marka Ristića, da kod njega iracionalno ne prelazi u racionalno samo zato, da bi mu dokazao da je iracionalista bretonovac, a Marko Ristić govoreći o poetskoj meditaciji po zakonu srca, misli na pjesnike pučkoga gnjeva, dakle na pjesnike borce, na pjesnike kakav je bio Federico Garcia Lorca.

»Ali koji su pesnici bili ti što su u svojoj poeziji znali da daju izraza, u trenutcima kada je njihova poetska meditacija bila skovitlana vihorom i vrtlogom oslobodilačkih društvenih prodora, tom sve određenijem uživljavanju poezije u dramu ljudske borbe, tom saživljavanju pesničkog sna s ljudskom stvarnošću? To su oni i s a m o o n i (podvučeno od Marka Ristića), koji su znali da i kroz te vihore pronesu neprikosnovenu nezavisnost poetske meditacije, da i kroz tu stvarnost održe, nedirnut u svojoj suštini, taj poetski san.«

»Oni nisu obustavili krvotok svoje poezije. I zato su i mogli da sa tako potresnim akcentima budu i pesnici pučkoga gnjeva. Jer ti akcenti dolaze od srca i samo od srca, a ne po odluci razuma, po receptu, po uputstvu, po propisu.«

Digitized by Google

Čast mi je izjaviti Ognjenu Prici kao glavnom dijalektičkom esteti, koji je isto tako neosnovano kao i superiorno optužio Marka Ristića zbog konfuzije, nadrealizma, dogmatike i idealizma u pitanju umjetničkog stvaranja, da potpisujem ovu ovdje citiranu tezu autora Sna i Istine Don Kihota, od riječi do riječi: tendenciozna umjetnost ima smisla samo onda kad je tendenciozna umjetnost, to jest kad je umjetnost koja je tendenciozna...

Bio sam tako slobodan, da u svom »Predgovoru Podravskim Motiv.ma« (prije šest godina), i sam izrazim sličnu (po Prici idealističku) misao:

»Estetsko iskustvo vjekova govori nam nesumnjivo jasno da se subjektivne sklonosti za zaronjivanjem u neotkrivene ljepote ne daju regulirati po nalogu i po programu, kao što se ni ljudske fiziognomije i tjelesna građa karaktera ne mogu izmijeniti, jer su nam ti elementi dani s porodom kao višemanje definitivni. Od Daumiera htjeti stvoriti Fra-Angelica bilo bi isto tako neinteligentno kao od Baudelaire-a Robespierre-a ili od anemone jaguara. Heine, Petöfy, Mickiewicz bili su vulkanski talenti po zakonu svoje krvi, a Hölderlin, Leopardi, Lenau, Novalis, Norwid ili Keats gnjili su bolećivo kao pelargonije. Byron, Ljermontov, Puškin umiru kao pravi romantici s kuburom u ruci, dok Schiller ima neprestano trahom, kostobolju i hunjavicu, grije se kod peći, jede kuhane jabuke i piše tako Razbojnike i svoj Tridesetgodišnji Rat. Dostojevski, carski natražnjak, vjerujući pravoslavni kršćanin, govori o golim i osnovnim istinama ljudskim često mnogo smionije od Voltaire-a ili S. Freuda, i dok je Jules Vallès, strogi ljevičar i genijalan pamfletista, communard, bio očajan versifikatorski diletant, Majakovski — svršio je kao samoubojica.«

»Tih nekoliko slučajnih primjera spomenuo sam zato, jer se kod nas sve glasnije i sve preuzetnije govori u posljednje vrijeme o zadatku »socijalnog« u književnosti i u slikarstvu, a piše se o tim otvorenim i opasnim pitanjima neupućeno uglavnom, zlonamjerno gotovo uvijek, a nenadareno ponajviše!«

»Imade situacija u životu, kada je umjetnost doista bespredmetna. Ljudi koji misle da su pozvani da je iskorijene, neka pokažu moralnu snagu i neka otpočnu s izbacivanjem slika, slikarstva i književnosti s dnevnoga reda. To je logično. Ikonoklastija je pojava u kulturnohistorijskim fazama vrlo česta i uvijek vrlo karakteristična.«

M. K. Predgovor »Podravskim Motivima«, str. 16, 17.

Digitized by Google

Premudri A. B. C. iz Tiljkove Kulture, kome za ovih šest punih godina nisam odgovorio ni jedne jedine riječi (te prema tome nije istina što tvrdi Ognjen Prica, da uvijek kad spominjem napadaje s lijeva govorim o A. B. C.-u iz Kulture, jer o tom Tiljkovom A. B. C.-u nisam do danas progovorio ni jedne riječi, a spominjući napadaje s lijeva naveo sam razna imena kao: Tiljka, Durmana, Mila Nikolića, Jovana Popovića, etc.), taj dakle A. B. C., koji nije jedini što ga spominjem kad govorim o napadajima s lijeva, napisao je kao komentar ovim mojim iz »Podravskih Motiva« citiranim primjedbama »da ne znam što hoću!«

»A kada tvrdi« (to jest Miroslav Krleža) »da se današnji utilitaristi, među koje ubraja i pretstavnike materijalističke kritike, ne razlikuju mnogo od ikonoklasta carigradske škole u osmom stoljeću, koji su likovnu ljepotu bacali iz hrama gospodnjeg, onda to znači samo to i ništa drugo, da su ikonoklasti carigradske škole u osmom stoljeću znali i da današnji utilitaristi znaju — sličnost je samo u toj apstrakciji — sasvim određeno šta hoće u životu, dok Krleža to nezna. Jer da zna, on ne bi baš danas, kad su potrebni najveći napori za koncentraciju snaga na progresivnoj socijalnoj liniji tražio da se socijalna tendencija izbaci iz umjetnosti kao crknuta mačka.«

A. B. C. »Quo Vadis Krleža«, Kultura, I. god. br. 4. str. 312, 313.

Po A. B. C.-u Krleža isto tako »ne zna što hoće«, kao što ne zna ni Marko Ristić po Ognjenu Prici. I dok ja zajedno s Markom Ristićem ne znajući što hoćemo, znamo bar toliko da takve estetske dijalektike kakvu nam predstavljaju Ognjen Prica, A. B. C. Hermann, Gjuro Tiljak, Jovan Popović, Milo Nikolić, Radovan Zogović i materijalistički filosof gospodin doktor Vučković ni pod kojim uslovom nećemo, jer po Marxu predstavlja čistu, besmislenu, apstraktnu spekulaciju (u koliko se ne podudara sa dogmatskom, protupjesničkom, vulgarnom, neiskrenom, hipokritskom, tendencioznom estetikom današnje crkve ili fašizma), Ognjen Prica toliko je neodgovorno površan u izricanju svoga mišljenja, da njegovo pitanje »otkuda je u tome društvu« zvuči više nego naivno.

— Otkuda dakle ja u društvu samoga sebe, to jest odakle ja u društvu Pečata, koji štampa Marka Ristića, zato, jer o tim pitanjima misli ono što misli svaki književno raspoložen mozak, ako doista misli, i ako njegov način mišljenja nije šema koju bi po principu dijalektičkog uvjerenja trebalo bezuslovno negirati kao šemu sredovječnu, kao šemu carigradsku iz osmoga stoljeća, kada su ikonoklasti po A. B. C.-u »znali što hoće« — to jest: kada su u svakom slobodnom slikaru i umjetniku gledali

Digitized by Google

živoga đavla, više od toga: trockistu! O moj Hermanne, slabo ste se sproveli s ovim vašim književnodijalektičkim istomišljenicima, koji su vas proglasili banditom, da bi šest godina poslije vas otvorili tu »carigradsku raspru« istim ikonoklastičkim argumentima i istim smicalicama koje ste vi uperili protivu mog predgovora »Podravskim Motivima«, a zbog kojih su vas izbacili ne samo iz Tiljkove Kulture nego iz dijalektike uopće... Gdje vam je danas vaš dijalektički pasoš, za koji Prica tvrdi da je nepotreban, kao što istini uprkos piše i to, da je laž »da se od naprednih književnika traži da pišu po propisu i receptu«.

Sto je recept, Ognjene Prico, ako nije to kad nam se prigovara da negiramo našu naprednu književnost, a da sami nismo ni jedne riječi napisali o Španiji niti o borbama malih naroda, napadajući upravo ovaj natpis Marka Ristića o Snu i Istini Don Kihota, koji govori o Federicu Garcia Lorca, dakle o Španiji. Tako sam poslije premijere »Logora« u jednom provincijalnom gradu, razgovarajući sa književno i dijalektički obrazovanim znancima, čuo između ostaloga i taj prigovor: da ta moja neurastenična drama nije dijalektička i zato, jer se ratna cjelina ne da prikazati tako jednostrano da se u scenskoj slici rata ne prozbori ni jedna jedina riječ o seljacima, kao o jedinom, osnovnom, masovnom, ekonomskom i socijalnom pitanju naše ratne problematike.

— Pa dobro, čovječe, a vi niste bili na predstavi »Logora«?

— Kako da nisam, druže, kakvo je to pitanje, ogradio se taj gospodin doktor od mog antidijalektičkog skretanja u desno, ta to je barem jasno! A čemu bismo sada i razgovarali o toj vašoj slaboj i neispravnoj stvari, da nismo bili u teatru? To nije logično što ste me pitali: da li sam bio u teatru?

— Moje pitanje bilo je logično, gospodine doktore, ali vaša primjedba da se u mojoj »neispravnoj« stvari ne govori o seljacima i da je zato »neispravna«, jer se ne govori o seljacima, ta vaša primjedba nije bila, dopustite mi, logična, pa prema tome ne znam da li je »ispravna«, ali da je nelogična to je izvan diskusije! A evo zašto! Ako ste bili na predstavi, onda vam je poznat donekle i sam sadržaj te moje, kako vi kažete, neurastenične, antidijalektičke, malograđanske, »neispravne« zavrzlame. Tri puna sata govori se u »Logoru« o smrtnoj osudi, o izvršenju te smrtne osude, o smrti i o moralnom problemu krivnje oko pravnog umorstva Romanovicz-Russcukove, ukrajinske seljakinje, te ona čak visi kao truplo u drugome činu na otvorenoj sceni preko četrdeset i pet minuta, kao simbol nevino zaklanog i silovanog seljaštva! Oko tog

Digitized by Google

kriminalnog i osnovnog problema drame i dolazi do katastrofe na soiréeji kod grofa Szceptyckog, pak pošto ste, navodno, kao što sami kažete, na predstavi doista bili i tamo tri puna sata slušali gdje se govori o njoj, o ukrajinskoj seljakinji, Romanovicz-Russcukovoj, vi mi u ime dijalektičke estetike potpuno bezrazložno zanovijetate, da se u komadu ne govori o seljacima, i da je zato komad ekonomski nefundiran, dakle »neispravan«!

— Da, da, dobro druže, molim vas da se ne uzrujavate, ali vi niste, pardon, molit ću lijepo, ni jedne jedine riječi progovorili o ekonomskoj diferencijaciji sela kao takvog! Kod vas u toj vašoj burgiji svi seljaci na sceni samo su seljaci i više ništa... A vaša glavna ličnost ovog vašeg neuravnoteženog komada je romantik i solipsist, gospodine ti moj, koji spram »seljaka« (kao ekonomskog problema) ne uzima nikakav socijalno-određen stav... A to, brate moj, nije ispravno, nije dijalektički!

— Ne, prijatelju moj, s ovakvom socijalnodiferenciranom pilovinom u glavi, kakvom se vi ovdje hvališete pred nama, ne daju se gledati nikakvi kazališni komadi. S takvim daskama pred okom ne treba ići u kazalište... sa takvim predrasudama ne treba se uopće posvećivati nikakvoj drami, ni dramatici, ni dramatizaciji, ili — kako da kažem — poeziji... Moja glavna ličnost, kažete vi, ne uzima stav, nikakav socijalno-određen stav spram seljaka kao ekonomskog problema? Na koncu drugog čina poslije razgovora sa infanteristom Jožom Podravcem, dakle sa »seljakom« (kao takvim), glavna figura hoće da ustrijeli Lagerinspectionsoffiziera von Agrammera, zbog toga tu nesretnu glavnu figuru i apse u trećem činu, zbog smrtne osude jedne »seljakinje« (kao takve) on je i došao u tragičan sukob sa svojom savješću, sa svojom okolinom, zbog toga umire na crti svog uvjerenja, a vi nama ovdje apstraktno deklamirate da nije uzeo nikakav »socijalno-određen« stav spram seljaka kao ekonomskog problema i da to nije »ispravno« moj bato, i da nije dijalektički...! Ne, moj bato, vama (u dalekom jednom gradu u provinciji) i svim vašim antiliterarnim istomišljenicima citiram:

»ZAHVALJUJEM SE NA TAKVOM MARKSIZMU U OKVIRU KOGA SE SVE POJAVE I SVE PROMJENE, KOJE SE ODIGRAVAJU U MISAONOJ NADGRADNJI DRUŠTVA, JEDNOSMJERNO I BEZ IKAKVE OGRADE SVODE — SAMO I JEDINO IZ EKONOMSKE PODLOGE DRUŠTVA! STVAR NIJE TAKO JEDNOSTAVNA!«

Digitized by Google

Doista! Stvar nije tako jednostavna ni onda, kada se ta polemika vodi o ulozi znanosti u okviru marksizma, a mnogo je manje jednostavna kada je riječ o tome — kako da se promijeni tendencija kod umjetničkog stvaranja i to tako da ono što se tendenciozno, racionalno, dakle po ideološkom ili programatskom planu piše ili slika ne bude ostvarenje svega što umjetnost treba da bezuslovno poriče! To jest: da ta tendenciozna rabota, ta manufaktura, da tako kažem, ne predstavlja nedoraslost, zakržljalost misli i nekulturu ukusa, pomanjkanje svakog smisla za stil koji odgovara socijalno-tendencioznoj tematici, elementarno nepoznavanje socijalnog, narodnog, historijskg i književnog milieua u okviru kog takva tendenciozna umjetnost treba da djeluje, i najposlije banalno, apstraktno frazerstvo, najantidijalektičnije lupetanje besmisla, iz osnovnog nedostatka sveg onog što jednu književnost predstavlja, a što se pučki jednostavno zove: književnost. Jer, zahvaljujem se ja na takvomu marksizmu u okviru koga se sve promjene, koje se odigravaju u misaonoj nadgradnji jedne književnosti, jednosmjerno i bez ikakve ograde svode samo i jedino iz ekonomske podloge društva. Stvar nije tako jednostavna! Kad bi ta stvar bila tako jednostavna kao što autor pjesme o Don Kihotu, Radovan Zogović, misli po Majakovskome, da »s tendencijom počinje umjetnost«, ili da »pjesmu treba raditi i raditi«, onda bi obje varijacije njegove pjesme o Don Kihotu bile dobre. Jer u prvoj varijanti on je imao nesumnjivu »tendenciju«, ali umjetnost (nažalost) u okviru te njegove pjesme nije počela. A kod druge varijante, on je po receptu Majakovskoga »radio i radio«, ali (nažalost) umjetnički-vrijedno ili zanimljivo savršeno ništa nije izradio. Izradio je samo to da je protiv Pečata organizirao politički bojkot i hajku na antitrockističkoj liniji, ali zato ni jedna od njegovih tendencioznih pjesama nije postala boljom, a zbog te njegove uspješnotendenciozne rabote još ćemo ga dobro okupati u lirskoj sapunjači njegovih vlastitih kažnjivih, nezdravih i protuknjiževnih smicalica! Za lomljenje pečata, kojim će Pečat zapečatiti sve njegove bezobrazluke, tendenciozne doduše, ali ne pjesničke, preslabi su rad-ovanski prsti, moj brajane!

Nekoliko primjera na Pricinu tezu o Receptima, sa komentarom o inspiraciji...

Da se vratimo na pitanje Pricinog recepta! On tvrdi da nije istina, da se propisi, dogme i recepti traže od naprednih književ-

Digitized by Google

nika, a Zogović citira Majakovskog, da s »tendencijom počinje umjetnost«. I upravo zato, jer po Prici — nisu potrebni nikakvi recepti ni dogme — i zato, jer »s tendencijom umjetnost počinje«, napadaju nas što ne pišemo o Španiji tendenciozno i u ovom danom, stvarnom slučaju, kada smo o Španiji objavili nesumnjivo tendenciozan tekst, što ga sada imamo da branimo pred časnim zborom književno-dijalektičkih farizeja od trockističke sumnje da širi ideološku kugu, jer propovijeda takve književne recepte, koji sa propisima i receptima kakve potpuno samovoljno i bez ikakvog dijalektičkog obrazloženja traže naši književni rabini — ne stoje u paraleli.

Teško se je snaći u ovom dijalektičkom talmudu, jer štampanih propisa, to jest paragrafa kako se imaju pisati pjesme još nema, a ni pojmovi nisu razbistreni između ostaloga ni zato, što naš stari Rabi-Čudotvorac Ognjen u Izrazu grmi da recepta po kome jedna književnost jeste košer ili nije — uopće nema, to da je izmislio Marko Ristić, ali zato taj Marko Ristić ipak spada u metafiziku, jer zbog dijalektike strahuje pred pravilom: »Pricza locuta dialectica finita«, što u slobodnom prijevodu znači: progovorivši, Prica je dijalektici zakrenuo vratom. A što ja radim u tom i takvom bretonskom društvu to je Prici prosto neshvatljivo!

Što se tiče prigovora da ja nisam pisao o Španiji (ili o tragediji malih naroda), ni taj, kao toliki drugi u ovoj dosadnoj halabuci oko nas, nije osnovan na istini. Već dvadeset i pet godina pišem o tragedijama malih naroda, napisavši o toj temi nekoliko knjiga, a o Španiji počeo sam pisati već sa Cristobal Colonom, sa Goyom (1917), te sam već prije deset punih godina odgovarao pred sudom radi teške uvrede nosioca španskog suvereniteta! To, dakako, našoj dijalektičkoj književnosti nije poznato, jer ona ne zna ništa što bi trebalo da znade, a uvijek nešto trabunja o egzaktnosti i o poznavanju fakata. Isto tako ta neistinoljubiva zanovijetala ne znaju ili ne će da znaju da sam u knjizi »Pjesme u tmini« (god. 1937) štampao svoju pjesmu: »Alcalà Zamora na čelu svečane povorke na putu u Escorial 1931 godine«. Od ciklusa pjesama o španjolskoj revoluciji, što sam ga skicirao u Pragu početkom 1932 (pišući Filipa Latinovicza, tu svoju neizbrisivu, antidijalektičku sramotu, upravo: skandal), ja sam objavio pjesmu: »Alcalà Zamora na čelu svečane povorke na putu u Escorial 1931«, i to više iz političkih motiva, jer iz formalnih ta pjesma nije trebala uopće biti štampana, kao što sam (iz istih razloga) rezignirao i nad čitavim ciklusom od sedamnaest

Digitized by Google

pjesama, napisanih od brige da s Republikom u Španiji stvari ne stoje dobro. Evo nekoliko citata jedne od varijacija te španjolske, političkitendenciozne pjesme iz godine 1932:

Fanfare zlatne, sluge, sagovi,
zastave i mramorpragovi.

Prošlost španska, truli tramovi,
stjegova lepet, draguljhamovi.

Hladna krv u žili krvi žablje,
perike, sjaj i nabrušene sablje.

Oklopi i gozbe, vezovi,
tkanine, markize, knezovi.

To je stara varka: igra vodoskoka
i t. d., i t. d.

Na ovome mjestu u toj političkitendencioznoj pjesmi dolazi do političkog obrata, kojim se (oprostite mi što tumačim svoje vlastite stihove, ali sam stekao uvjerenje da je takva metoda na ovom dijalektičkom seminaru bezuslovno potrebna) izražava sumnja u ispravnost političkog kursa nove, republikanske Španije, kojim se ona (po mom skromnom, lirski tendencioznom mišljenju) zaputila u katastrofu već godine trideset i prve, dakle punih pet godina prije Francovog Udara.

Što će nam ta rika mrtvih lavova,
perika trulih vonj i klepet kostura?

Taj miris zlatni, mrtvih prostora,
ta glazba davnih, gnjilih balova?

Taj sumrak trulih, španskih trijemova,
ostruga zvek i odsjaj šljemova?

Banketi ti, taj sjaj i odsjaj stakala
paragrafa taj smijeh i t. d. i t. d....

Digitized by Google

Pjesma ta svršava s političkim upitnikom i sa rezignacijom:

Heraldika je ova tužna fanfara
san fiškalskog cilindra
svih evropskih Klanfara!

Godine 1936. sa Francovim Udarom kalendarski upravo istoga dana, točno: 18. jula, Petrica Kerempuh je bio ušao u štampu. (Da je to bilo upravo toga dana, 18. srpnja, to znadem po tom, što je toga dana moj imendan, dan Svetoga Kamila). Ništa o čitavoj toj španjolskoj tragediji nijesam umio, to jest ništa nijesam mogao da kažem, nego upravo to što je rečeno u Petrici Kerempuhu. Poezija, da se izrazim po Radovanu Zogoviću citiranom frazom Majakovskoga, tu, u Petrici, zaista ne samo da je počela sa tendencijom, nego je tom tendencijom i izražena na sto i sedamdeset stranica, a da do dana današnjega ni jedna jedina lijeva književna publikacija, kojoj bi bila »dijalektička« dužnost, ako ne već zbog poezije, a ono zbog tendencije, nije registrirala te knjige ni jednim jednim retkom. Petrice Kerempuha (kao uostalom ni jedne moje knjige) u analima i po kronikama naše dijalektike nema! Zašto? Zato, jer ta gospoda deklamiraju toliko da su nas već uši zaboljele, kako je njima stalo do »tendencije«! Blagoslovljena treba doista da je idealistička i reakcionarna i l'artpourl'artistička uzvišenost utrobe naše, da se dijalektički ne stegne u katarzu nad tolikom pretvorljivošću naših bližnjih u takozvanoj socijalnotendencioznoj dijalektici.

Zasjenjen u onoj prvoj fazi španjolske drame za izražavanje mutnih strahota tako prikladnim jezikom Bučića, Pergošića, Vramca, Škrinjarića, Habdelića, Belostenca, Magdalenića, Katarine Zrinske, Frankopana Krste, Vitezovića, Jambrešića, Mikloušića i Kerčelića, reagirao sam na španjolsko zbivanje skiciravši nekoliko ciklusa pjesama: galženjačke i lamentacije, pak tužalike u slijepačkom stilu i maniri narodne pjesme, ali, nažalost, nikakve naročite inspiracije nije bilo, te sam to sve bacio ad acta, uvjeren da su sve slike koje se pod perom javljaju suviše blijede, a da bi mogle da odraze ozbiljnost španjolske i evropske drame. Da bi na primjerima objasnio to zamršeno pitanje dogme, recepta i tendencije s jedne, a inspiracije s druge strane, citiram, isključivo iz pedagoških razloga, iz tog ciklusa nekoliko pjesama. Prvu, napisanu na Marxov motto: Ein Gespenst kreist über Europa, dvije galže-

Digitized by Google

njačke i lamentaciju, prvi put štampanu u romanu »Na rubu pameti«, i jednu varijaciju španjolskoga »Dies Irae« po zaboravljenoj, staroj španjolskoj slici.

STRAŠILO STRAŠI GLEB EUROPEJAJNJSKI

»Ein Gespenst kreist über Europa«.

Strašilo straši gleb europejajnjski,
repača kresi narodu hispajnjskem.

V Toledu, v Eskorjalu, beštija kervava,
ruče oroslajnjski, v harcu oroslajnjskem.

V kervavim sramotam lajnskem i preklajnskem
pri nas kak ščava curè Dunaj, Drava.

Po kervarinam hispajnjskem i strajnskem
Evropa plava kak ftoplenik bezglàva.

V tem gnojnišču oselski blaten grob,
odurno vojnjha europejajnjski drob.

GUMBELIJUM ROŽA FINO DIŠI

Gumbelijum roža fino diši,
na galgam se bumo zibali si.

Hej, haj, prišel je kraj,
nigdar več nebu dišal nam maj!

Zavijal celu noč stekli je pes,
celu noč pilko nam hoblal je les.

Z scalinom nam buju prelejali grob,
v pesje gnojnišče zlopatali drob.

Gumbelijum beli mertvečki diši,
z galgah se nigdo povernul ni.

Hej haj, nek cvate maj,
nigdar nas v pekel taj
ne bu nazaj.

Digitized by Google

GALŽENJAČKA

Firu — firu, firulà,
pod galgam žvegla
žveglica.

Firu — firu, firulà,
na galge bumo
došli si.

Škerlaček nosim na hendèk,
dežd z vetrom mi je
kepenjek.

Al kerščenik, al copernjak,
pokopal nas bu loterščak.

Od se dobe za navèk
jedini su — galge — lek.

Od sedobe do na kraj
karv bu tekla vekomaj.

Z tega pekla ni nazaj,
bogcu galge, grofu raj,
črleni maj, kervavi maj.

Firu — firu, firulà,
pod galgam žvegla
žveglica.

MIZERERE TEBI JERUZALEM

Mi plačemo plačuč i javčemo iduč,
kak čuk huhučujuč, cmizdrimo javčuč.

Mi javčemo cmizdreč, plačuč i klangujuč,
bazilisk nam ceca bumbrege i žuč.

Digitized by Google

Kak pes zavijajuč mi kukamo tuleč,
v nami merlič smardeč kušencije je reč.

Kak v kmice zvon cvileč, plačuč, narekujuč,
ručanje je naše oroslan ululikajuč.

V znuternji človeka je zegnjil Božji Križ,
zverh galgah, kuge, jognja i podertinah hiž.

Mi javčemo javčuč, kak čuk huhučujuč,
pes zavijajuč zverh pogorelih kuč.

Z verhu nas je strah, a v nami je prah,
olenjke je božje v nami zgesnul dah.

Meč za nami hodi, jognjeno strašilo,
joko nam pika pekleno jognjilo.

Se je smetnja, plač i vutlo poginutje,
tarh i pranger, kervavo križoputje.

Cvilenje narikač je naša boga reč,
zdežmani glavač i cucek cvileč.

Katlan čarni, pušeč, smolavo dimèč,
dim i jogenj, pekel sprekleto rdeč.

Glas melina je stal. Z dalkog, dal, se dal.
javče vmiruči ftič, kervavi čarni ždral.

Glas potoka je stal. Berboče gnus i kal,
čuti je ne niš. Se glib i muk i jal.

Cvet keliha je zgnjil. Karv zgnjila v žlebu žil,
zvezdani blesk se v glib i v blato spremenil.

Zanemela je sila seh zvezdanih sil,
pred človekom se človek kak larfa larfi skril.

Ništarmenje veter zdehnul je kak pes,
pod karpitom plomba rascufaneh nebes.

Digitized by Google

Razmetali su luctvo kak gingave cigle,
človeka človek išče: iglu glavič igle.

Kusa kervava rastergali ku su,
luctvo se vtaple v sramoti i v gnusu.

NENADEJANO BOGČIJE ZVELIČENJE

Uspomena na jednu staru španjolsku sliku

Nenadejàno bogčije zveličènje
zasvetlelo nam bu kak zvezdane tenje...

Seh brig i terhov konečno zlahkotenje,
Dominuš nebeški slatko hrepenjenje...

Gda Gospon Bog bu v saku našu ranu
s parstom pihal na Sudnjemu Danu.

Na Den Konečni, na Den Serditi,
vsi fehtari i drugi bogci vsi,

Do keh nigdo nigdar nišče deržal ni,
kak oblak svetleč, beli megleni . . .

i t. d., i t. d. — — — —

Vekvečne norme gdi su v blagdajnskoj belini
z mužikom i cvetjem, z rožmarini,

V gjemantnej, samitnej, gjungjastej Sikstini,
vsi romari, cafute i fakini,
pili buju z Bogom v čistoj rubenini.

Čitavu godinu trideset:sedmu, između ostaloga zaokupljen i t'm pitanjem, kako da se odrazi zapravo suludo to vrijeme u kome živimo (a u okviru kog je i španjolska tragedija samo jedan detalj), kombinirao sam tu problemat:ku književnog, nazovimo ga tako — odraza — kako da se za tendenciju nađe pravi akcenat koji govori iskreno i iz srca i na naš sljepački način narodne pjesme, koja se rodila iz tužne i krvave depresije kakve su vladale u prilikama oko krvavog turskog kolca, potištenosti tako slične našim današnjim stanjima evropskim.

Digitized by Google

PLAČ MAJKE JEVROPE

Kakve s' ovo danas nakarade
gdje razumnu budala se ruga?
A bludnice bogorade javno,
sve na trgu, kao isposnice,
gdje ubice sa propovjednice
ko papige, o čovjekoljublju,
sve nam žvaču tu staru pogaču?

Tužna smrt je živa današnjica:
sve oholost, nenavist i zlobnost,
sve grubota i strašila ružna...
Survale se sve nebeske sile,
da sve diše zemlja na vulkane;
od Atlanta pa do Pacifika
more bljuje živine vodene —
jedna drugu kao riba guta:
lađe tonu, grobovi pucaju,
pogibija jadna i čemerna...
Zao jauk i kuknjava strašna...

Svi su kljasti goropad postali,
jedan drugom glavnju pod krov nosi;
palikuće šmrkove prodaju...

A pamet je ljudska gluhonijema,
kao d'jete na vjetru ostala,
u glavi joj misao jedina:
krov nad glavom, lonac nad ognjištem,
a u loncu ukaz i ordenje,
i palata na Terazijama,
divna zgrada: Devanha Joj Ime.

Brodolom je, nek pliva ko može!
Jedra nema ni korablje nema,
sve je nehar, krv i opačina,
osakaćen trup je savjest ljudska,
Raščerečen, obezglavljen, jadan.

Digitized by Google

Sve bezumna i paklena šala,
sve pedepsa čemerna, opaka,
sve ubojstvo, grozna hajdučija,
sve razdrto i sve pohabano,
prostr'jeljene na kolčini glave.
Sve bez reda i u licemjerstvu.

Družba gadna, zlica, pakosnica,
kekeruše dikle, razvratnice,
sve se kese i kikoću glasno,
ko kosturi na ponoćnom balu:
gdje goveda postaju ministri,
a sluge su uzorom slugama.

Svijet je mračan, nakatraman đavo,
što zvekeće srebrom i cvancikom,
a vozi se gizdavom kočijom . . .

To se zemlja u grdos' prometnu,
čovjek zv'jer je, najzvjerskija neman,
od čovjeka veće zvijeri nema . . .

Tmasta propas, grdna grmljavina,
sve je spilja i mrkla klisura.
Strahovita kazan, gluhonijema.
hudobe i bezglave srdžbe:
kršćanin ko nekrst sunovraćen
u pakleno bezdno, bez dna ždrijelo,
gdje djeca se dvoglava rađaju
a psi žderu kus ljudskoga mesa,
a starcima noge naticale,
sunce kao sablast potamnjelo,
a djevojke ranjave ustale:
ranjav obraz, i ranjave grudi,
a rodilje ždrjebad rađaju,
čudnu ždrjebad, đavolski rogatu,
s mamuzama i pod šajkačama.

Svako dijete vidovdanski četnik,
svako dijete Meštrovićev Marko,
svako dijete kost mrtvačku grize . . .

Digitized by Google

Izopačen svijet je smušenjaka,
sve je truhlo i sve je neharno,
sve je gnjilo, sve je bez uresa,
gvozden sindžir i zubate kuke,
buzdovani, demeskinje britke,
pod oštricom svakom ljudska glava...

Među se se nenavide ljudi,
sve su muške pod sablju krenuli...
Zarobiše veliko i malo,
te se dosta glava nakidaše,
te sad plaču i slijepo kukaju,
da Jevropa od kuknjave tutnji...

Skorotečam polomismo kičme,
vidovite očiju lišismo,
barjacima nakinđurismo se,
a đubrenjem leđa nakinismo.

Nakapnice suze nakapasmo,
grobove nam suzom raskvasismo,
u truležu raskiselismo se.

Mnogo blaga, mnogo mrtvih glava,
vozimo se gizdavom kočijom
i pljujemo u obraz poštenju...

Bogoljubno koljemo se zvijeri,
pod vedrinom sunčanom, plavetnom,
velikijem mnoštvom božjih zvijezda.

Vidite li bijelu Jevropu
i na njojzi tridesitri kule?
Bog je svaku glavom nakitio:
ljudskom glavom, Kristovom, krvavom,
od Golgote pa do naših dana.

Digitized by Google

Nije bilo dobro. Ni to nije odgovaralo temi. Nije bilo konačno, ni jasno, ni dovoljno sugestivno u isti mah . Gotovo na rubu fraze. I te sam pokuse sa desetercem bacio ad acta kao bespredmetne. Ne mogu na ovome mjestu citirati sve što sam u tome smislu o Španiji i oko Španije objavio i što nisam (jer su razlozi neobjavljivanja nekih pjesama i feuilletona bili jači od moje subjektivne volje), ali svrha ovih citata i nije da nešto štampam (što i sam nisam štampao samo zato, jer sam smatrao da nije vrijedno štampati), nego to, da Ognjenu Prici i njegovoj beletrističkoj kompaniji koja mi se samozvano nametnula za tumača, za mentora, pa čak i za arbitra jedamput stvarno, ad oculos, dokažem, kako govore o stvarima u koje se ne razumiju, pobijajući nešto što nije rečeno i braneći princip tendencije u umjetničkom stvaranju od Pečata, kao da je Pečat u tu svrhu i pokrenut kako bi toj našoj dijalektičkoj tendenciji što prije zavrnuo vratom. S tom našom gospodom dijalektičarima vrlo je delikatno govoriti odlučno, jer su ta na jeziku tako nasrtljiva gospoda zapravo osjetljivija od starih lirskih gospođica po staromodnim lirskim sobama prošlostoljetnog simbolizma ili secesije. Šuti li čovjek, te stare sentimentalne frajle misle: e sjajno, priznaje svoju glupost, a sada kad sam uzeo riječ da im od retka do retka objasnim kako i na koji način lažu, da im citiram kako podvaljuju, da im dokažem kako intrigiraju i izvrću smisao svega što je u Pečatu štampano, sad će dići graju kao da se zapalila crkva. Natjerao ih je neki đavo, te su počeli da peckaju kao muhe pred oluju. A sada kad smo im počeli pisati repom, pošto smo ih zaludu urazumljivali godinama, sada će početi zgražanje. Mene, međutim, od ovog momenta sve to petljanje oko toga kako će ta gospoda reagirati na moje riječi ne zanima mnogo, jer sam uzeo javno riječ na obranu dijalektičkog principa u okviru našeg, stvarnog književnoga posla, i od danas ne poznajem više nikakve šale! Od danas branim dostojanstvo socijalne tendencije od diletanata i ne ću popustiti tako dugo dok ne sredim ove zbrke u pojmovima, u savjestima i u književnim prilikama u okviru dijalektičkog krila naše lijeve, lijepe i napredne knjige, koju njeni samozvani branioci tako ustrajno brane od ljepote, od jasnih načela i od naprednosti, u ime tih istih principa koje negiraju...

Na Pricin nelogičan, dakle antidijalektički en passant, izgovoren sa pedestala akademske dijalektičke uzvišenosti:

»Ali ako sad neko osuđuje Ristićev nadrealizam, lapurlartizam i njegove reakcionarne teorije, što sve s Krležom i njegovim književnim djelom nema ama baš ništa zajedničko, zar to može biti upereno i protiv Krleže? Isto to

Digitized by Google

vrijedi i za kritikovanje svih drugih koji budu pod firmom naprednosti iznosili reakcionarna shvatanja.«

Ognjenu Prici i svim interesentima kojih se tiče: od danas više ne ću da šutim, jer vjerujem da mogu u našem dijalektičkom krugu ipak doprinijeti razbistrenju pojmova, naime da se u ime dijalektike ništa, a najmanje pak kritičke misli ne smiju izricati na ovako neodgovornoprotuslovan način, kao što to čini Ognjen Prica, i to u momentu, i to još s namjerom kada govori kao posljednja estetska instanca kojoj pripada pravo konačne i neopozive odluke. On je naime zaprijetio Pečatu kao »firmi naprednosti« da ako Pečat kao »firma naprednosti« bude iznosio reakcionarna mišljenja, da to ne će sa Pečatom imati nikakve veze i da to ne će biti upereno protiv Pečata kao »firme naprednosti« pod čijom se (naime — Pricinom: »firmom naprednosti«) iznose reakcionarna shvatanja. Mogu se protiv raznih »firma« (da ostanem u stilu Pricinog trgovačko-dopisnog stila) iznositi razna shvatanja, samo jedno nije dozvoljeno: da se pod »firmom naprednosti« shvaća u posljednje vrijeme to, da se otvoreno i javno laže prividno u obranu istine, a zapravo zbog kamuflaže nezdravih književnoutvorljivih ambicija nekih neuravnoteženih pojedinaca, koji ničime na djelu, to jest na stvarnom, produktivnom književnom poslu svojih sposobnosti dokazali nisu i jedno od čega egzistiraju to je da šire zabludu po intrigantskom načelu: pardon, vi nemate riječi, jer niste pisali o Španiji!

Po sedamstosedamdesetisedmi put u ovome natpisu: nije istina da ja nisam pisao o Španiji ni retka. Za dokaz: sve što sam objavio napisavši o Španiji, a specijalno ono što sam napisao neobjavivši, smatrajući i sam da nije vrijedno da bude objavljeno, u najmanju ruku nije manje »skromno agitski« i manje »tendenciozno« od onog, što je o Španiji kod nas pod »firmom« hura-hura dijalektike štampano. To što Radovan Zogović (koji nije ni primirisao baruta) prolijeva krv za Španiju po svojoj u formi stiha štampanoj prozi, sve to spada u odurne, ozbiljnog književnika nedostojne, ratno-huškačke, novinarske frazetine, od kojih Španija nije imala ništa, a mi mnogo manje od toga, jer smo pročitavši te njegove, književno i programatski i dijalektički, dakako, neuspjele stihove, izgubili prilično mnogo vremena, a da Marko Ristić kojim slučajem nije spomenuo Zogovićevog Don Kihota kao Francovog bombardera, do čitave ove trockističke i paranoidne dreke oko Pečata ne bi bilo ni došlo... Sada, u ovoj situaciji najbolje je da se svi pojmovi postave na svoje mjesto, pa kome dijalektika, a kome »reakcija pod naprednom firmom«, to će se pokazati kad skinemo naše napredne opanke, te zaplešemo u našim

Digitized by Google

socijalno tendencioznim obojcima. Bit će veselo! Samo upozoravam gospodu, da sam u ovom dijalektičkom kolu odlučio da uzmem diple u svoje ruke, pak da, halt — kagbirekli, vidimo — kaj bu stoga?

O pisanju s namjerom
o značenju ljepote
i o našoj dijalektičkoj Ateni.

Pisati s namjerom da se stvara socijalno-tendenciozno može se dvojako: pisarski i doživljajno. Piše se, ako se već piše, zbog izricanja misli ili dojmova, zbog snalaženja ili nesnalaženja pred raznim pitanjima, zbog sumnje ili zbog vjere, zbog ljubavi, zanosa ili mržnje, ali pisati nešto što pisanja nije vrijedno ni dostojno (ono što Schopenhauer krsti kao nešto što nije: schreibenswert), jer nije pisano ni po nagnuću ni po pozivu, jer nije pisano ni vješto ni iskreno, jer nije pjesma ni beletristika, ni dokumenat ni primjedba, pa čak ni istina, nego upravo beskrajnodosadna kompilatorska gnjavaža, tako pisati kao što se Ognjen Prica raspisao u Izrazu, to je rabota potpuno suvišna i onda kada se prividno piše u ime dijalektike!

»Svjetlost, koja svijetli jednima, zasjenjuje druge«, rekao je La Rochefoucauld, koji zacijelo nije bio nikakav dijalektičar, ali je kako vidimo, izrazio jednu neobično jasnu dijalektičku misao, po kojoj sam i ja zapalio svoju dijalektičku svjetiljku, da po mogućnosti rasvijetlim pomrčinu u glavi Ognjena Price i njemu sličnih, jer kada već vašim vlastitim zbrkama zamračujete p ojmove oko nas, zašto da nam zasjenjujete naše istine?

Istina je što je Marx tako jasno formulirao: nije svijest ljudska ona snaga koja određuje čovjekovo biće, nego obratno, ljudsko društveno biće određuje njegovu svijest. Ali kad čovjek hoće da objasni sebi i drugima kako, na koji način i iz kojih razloga dolazi do promjene u ljudskom društvenom biću, pak prema tome i u njegovoj svijesti (a to je slučaj kad se čovjek prima teškog i odgovornog zadatka da piše dijalektički), onda je, kaže Marx, potrebno da takav čovjek dobro razlikuje materijalne, to jest produkcione uslove od ideoloških, političkih i umjetničkih dotično filosofskih pojava, u kojima se kao na površini odražavaju one okolnosti pod kojima i u okviru kojih čovjek živi kao društveno biće.

»NE DOSTAJE DA MISAO SILI ZA OSTVARENJEM, SAMA STVARNOST MORA TJERATI NA TO DA SE PRETVORI U MISAO«;

Digitized by Google

ta bi se Marxova teza mogla postaviti za motto svima pjesnicima, umjetnicima, slikarima, kiparima i romancijerima, koji hoće da stvaraju s namjerom prije svega da prikažu stvarnost kakva jest, i to tako da to izražavanje bude po mogućnosti sugestivno, kako bi se sama stvarnost mogla pretvoriti u misao da je došlo vrijeme da čovjek tu današnju stvarnost preobrazi u drugu, humaniju, svjetliju, bolju, plemenitiju, dakle ljepšu, sebe kao čovjeka svijesnog tog svog poziva da stvarnost preobražava dostojniju! U okviru umjetničkih spoznaja, gdje se ljepote javljaju kao odraz životnog intenziteta, ti doživljaji trenutačno, subjektivno oslobađaju se niže sfere društvene uslovljenosti, spajajući se sa životnim snagama oko nas i u nama, koje su, onesvijestite se Ognjene Prico, svemirske, kozmičke i od početka stoje pred čovjekom kao tajna: nejasne, daleke, tajanstvene kao pomisao na smrt ili dubokomračne, ali ne manje magične kao osjećaj gladi, sna, sitosti ili ljubavi.

U »Podravskim Motivima«, u tom svom zloglasnom »antidijalektičkom i konfuznom dokumentu« koji je A. B. C. tako vješto dijalektički raskrinkao kao »pokušaj širenja reakcionarnih ideja pod firmom naprednosti« i tako »banditski« šest godina prije Ognjena Price formulirao i odredio i štampao i objavio u Kulturi Đure Tiljka sve ono što sada Prica za njim mnogo dosadnije kao pravi rođeni dijalektički preživač ponavlja, u tim nesretnim »Podravskim Motivima« uznastojao sam opisati pojam ljepote kako sam već znao i umio, u nekoliko neuspjelih, individualno potpuno slobodnih, lirskih varijacija, te ponovno priznajem i naglašujem da mi ti pojmovi nisu tako jasni kao mom dobronamjernom savjetniku i prijateljskom kritičaru Ognjenu Prici, kao gospodinu doktoru A .B. C. B. H. M. Bogomiru Hermannu ili gospodinu doktoru Vučkoviću ili Đuri ili Tiljku ili Jarcu ili Zvekanu ili dijalektički genijalnom Radovanu Zogoviću ili bilo kome od ove gospode na ljevici, koji sa naših dijalektičkih propovjedaonica gnjave svoje dobronamjerne, estetske vjernike, hraneći ih papirom mjesto literaturom i negirajući po planu sve što ima i najmanju književnu vrijednost samo zato da sprovedu svoju čuvenu nivelaciju ništica. Kako su estetske ništice kod nas po našim časopisima iznivelirale pojam ljepote: do čega su je iznivelirale, do kog stepena ništavne brbljavosti i smiješnog papagajstva, o tome bi se dala napisati jedna čitava, glomazna debela knjižurina, zapaprena tako ljutim šnjofancem bedastoće, da bi od te gluposti mogao da se veseli i da zadovoljno kiše naš dijalektički Olimp čitavo jedno stoljeće... Pa kada sam se ja u tom sveopćem bunilu tendencioznog književnog stvaranja, kako se kod nas razvijalo pod dijalektičkim

Digitized by Google

protektoratom jednog Đure Tiljka (prije šest godina), usudio da štampam u Hegedušićevim »Podravskim Motivima« svoje varijacije o zemaljskom značenju ljepota, Đuro Tiljak lično, »ex cathedra dialectica«, toliko se je zgrozio nad mojom antisocijalnom šizmom, da je demonstrativno istupio iz Zemlje i sa Kulturom koju je uređivao i sa A. B. C. B. H. M. Hermannom u toj istoj Kulturi otvorio kampanju, čiji je porte parole u Izrazu, koji Tiljka i danas još u Izrazu brani... danas Ognjen Prica. A što sam ja rekao o ljepotama u Hegedušićevim Podravskim Motivima?

U tom »reakcionarnom« i »metafizičkom« predgovoru, piše se — o čemu? O dedivinaciji ljepote... U sveopćem sumraku božanstava, metafizički dijadem ljepote gasne... Nestvarnost i neshvatljivost skolastične, nadzemaljske ljepote tumači se tu tvrdoglavom stvarnošću čovjeka nedostojnih stanja, iz kojih se umjetnik spasava u djetinjaste sugestije, za koje čarobnjaci i zvjezdoznanci tvrde da su nadnaravne, a nisu drugo nego mračne slutnje istinitosti ljudskog zbivanja.

»U sveopćem sumraku bogova ljepota je danas posljednja boginja kojoj gasne njen metafizički dijadem. Sumnja u božansko porijeklo tog tajanstvenog božanstva raste iz dana u dan, i ta suvremena dedivinacija posljednjih onostranih tajna i takozvanih nadzemaljskih nadahnuća (još polovicom devetnaestoga stoljeća otvoreno pitanje), u suvremenoj estetici postala je istinom tako jednostavnom kao Arhimedov poučak. Jučer u romantici, ili pred tim u gotici, pojmovi o ljepoti ili o vremenu nisu bili empirijski, jer je ljepota bila tajnovita ogromna praslika sviju mračnih slutnja, i sve je zemaljske i materijalne pojave mogao čovjek eliminirati iz toga tajanstvenoga pojma o ljepoti, a ona je ipak ostala da lebdi nad zemaljskim i nad posljednjim stvarima, nestvarna i neshvatljiva, kao kakva mutna skolastična rečenica nad otvorenim grobom. Ljepota je svijetlila kao polubožanska zamisao nad materijom i nije bila zemaljska, a istodobno bila je samo to; potitravajući tako kao mutna pojava nad ljudskim glavama, prividno beskrajna kao božanski prapojam, ljepota je grizla mozgove ljudske svojim nejasnoćama kao nadzemaljska prikaza; teška i opasna, upravo pustolovna bijahu poniranja u magle nejasnih stvaralačkih zanosa, u kojima se naslućivala tvrdoglava stvarnost i neobična logika krvavih, čovjeka nedostojnih stanja, iz kojih se je umjetnik u čovjeku spasavao u djetinjasto nadstvarna ostaklenja ljepote, bespredmetna u stvarnosti kao svjetovi dječjih

Digitized by Google

igračaka. Tim su dilemama otrovani životopisi svih umjetnika sviju epoha, a kroz sve zemljovide umjetničkih mozgova protiču te srebrne vode i zvone stakleni vodoskoci ljepota, kao glazba posljednjih laži, a umjetnici putuju po svojim slikovnicama sa crvenim jedrima, nošeni još i danas vjetrom te tajanstvene sugestije, za koju se po knjigama čarobnjaka i zvjezdoznanaca piše da je doprhnula k nama s »one strane«.

U slikarskom opusu jednog, kroz vjekove jednoglasno priznatog religioznog slikara kakav bijaše Fra Angelico, otkrivaju se tu u Podravskim Motivima najtipičnije oznake svakodnevnosti zemaljskih uzbuđenja. Govori se o samobludu i o erotici tih genijalnih, fratarskih inspiracija, i dok se tvrdi da su ti religiozni zanosi samo stilizirane sublimacije tjelesnog i ljudskog i od tog tjelesnog i ljudskog neodvojive, dijalektički negatori Podravskih Motiva kao Đuro Tiljak ili A. B. C. B. H. M. Hermann škrabali su javno da estetika ne znači drugo do otvorenu kapitulaciju pred Crkvom i pred Metafizikom u znaku političke konjunkture...

»Pobožna priviđenja ovog abnormalno nadarenog fratra, ta oduhovljena platna njegovog genijalnog kista, njegove iskrene i bogu predane slikarske molitve naslikane takvom sugestivnom snagom, kakvom se svome bogu prije njega nije molio još ni jedan crkveni slikar, to jedinstveno Fra Angelicovo djelo da li je doista plod »onostrane« inspiracije i ne nosi li i ono sve najtipičnije oznake svakodnevnih, posve zemaljskih uzbuđenja? Kada Fra Angelico prikazuje mučeničku smrt svetoga Kuzme i svetoga Damjana, to umorstvo pred tvrđavnim zidom prikazano je perverznom objektivnom hladnoćom bezlične fotografske leće, događaj, kakve nam danas donose ilustrirani listovi kao scenu iz savremene kitajske pobune: više Kraft-Ebing nego crkvena dogma i patetično uzveličavanje martirija. Ta su primitivna fratarska navještenja puna samobluda, i sve te okrečene samostanske samice s drvenim tavanima, ti snovi o biskupskim mitrama i fantazije o posljednjem nebeskom smirenju, povezane su na tjelesno i ljudsko i od tog tjelesnog i ljudskog neodvojive, a bez tog zemaljskog značenja neshvatljive. Bog je tu nad tim slikarskim, o tjelesno povezanim stvarnostima neka vrsta dekadentnog štimunga, a često i nezdrave nagnjile erotike, koja se u putenosti najglasnijih vatikanskih slikara često raspaljuje do razvrata i bezbožnog bluda (u crkvenom smislu). Boticellijevi blijedozeleni sutoni s tamnosmeđim krošnjama, narančastocrvena upaljena sukna Ghirlanda-

Digitized by Google

jovih djevojačkih suknja, Carravagiov plač nad smrću matere božje (ona krvavocrvena mračna zavjesa, što u gustim naborima draperije pada nad tamnim, gotovo beznadnim događajem smrti kao takve), sve te blijedozelenkaste rasvjete starinskih slika, damastnožuti talas plašteva s breskvinim prijelivom golog ženskog mesa na majčinim grudima, te tajanstvene ljepote već vjekovima govore o raznolikosti zemaljskog zbivanja na ovoj tamnoj lopti što je zovemo zemljom.«

U letimičnom pregledu ljepotâ kakve traju kroz vjekove, o čemu se govori u »Predgovoru Podravskim Motivima« ako ne o tome da patriciji ginu i nestaju kao sjenke i da od površnih i lelujavih pojava subjektivnog značenja trajnije, teku kroz ljude životne snage po dubokim i mudrim zemaljskim zakonima. Po čemu se tu tumači pojam ljepote tako, da bi to dalo pravo bilo kome u ime »napredne« dijalektičke estetike da dobaci piscu ovog predgovora da mu estetika miriše po tamjanu i da predstavlja kult smrti? Po tome što se ljepota objašnjava kao životni intenzitet, koji je toliko jak, u kome se volja za životom toliko objavila, da je izmislio način da potraje svim prividnim zemaljskim i smrtnim zakonima u prkos još nekoliko vjekova poslije smrti subjekta koji je osjetio kako teče kroz čovjeka jaka, elementarna životna snaga?

»Od egipatskog granita do antičnog porfira i bijelog, helenskog, sredozemno-morskog mramora, stotine hiljada kipova govori nam i ponavlja stare i poznate zemaljske istine, da je sve već jedamput bilo, da se pojave i pojmovi zatvaraju kao zatvoreni krugovi, da su stvaraoci nošeni životnim snagama kao ljuske i da se umjetnici uzbuđuju u svojim ličnim bespomoćnostima, govoreći nam kao živi grobovi, da kroz ljude protiču životne snage po dubokim i mudrim zemaljskim zakonima, koji djeluju kroz nas i prodiru kroz naše meso i kroz naše ideje kao trake sunčane kroz biljke i kroz životinje. Kao na starim, mramornim, fenicijskim planetarijima, sve je već jedamput pred nama davno bilo: i škorpioni i rakovi i zmije i mržnje i ljubavi i strasti i žene i smrti! Ratovali su ljudi i lomile se kosti po bezbrojnim bitkama a poslije glasnih pobjeda zavijali su psi za gospodarima, i udovice za junacima. Dizali su se mramorni slavoluci s nametljivim natpisima, i bogatstva su preuzetno zveketala mačevima i zlatnim zdjelama, a onda je sve pojela gusta magla gluhonijemih vjekova. Barbarski nepismeni vladari, u dugim hiperborejskim i scitskim i galskim gaćama, s vezanim svitnjacima, rutavi kao bivoli, škrgutali su

Digitized by Google

zubima, a danas bezglavi, kao kameni torzi, stoje po praznim trijemovima, a verige od pozlaćene bronce svjetlucaju im na granitnom zglobu. Kupali su se tirani i carevi u mramornim kacama, njegovali su svoje mirišljivo patricijsko tijelo, lovili su veprove i leoparde, a danas nas iz njihovih kipova promatra mir prolaznosti: slijepa šutnja nadgrobnih spomenika, hladna kao krepana riba. Nubijski lavovi od zelenog bazalta loptaju se žutim mramornim kuglama kao živi, smješkaju se koketno drapirane žene u svilenim tkaninama, zaklani bikovi na postoljima napuklih žrtvenika, ljubavni koloplet golog ljudskog mesa po sarkofazima, sve su to surove i strašne zemaljske ljepote, koje traju vjekovima. Klanje volova i klanje uopće, lubanje konjske i ovnujske po žrtvenicima, neprekinuta ljepota u vjekovnom trajanju tajne jednog golog ženskog tijela (danas kao i prije sedam hiljada godina), bitke i krvološtva savršeno mišičavog ljudskog tkiva, sve to što se je dogodilo pred nama kao lijepo, dogodilo se je na zemlji i nema drugog smisla nego što može imati nešto što je tjelesno i zemaljsko, »danas i ovdje«. Tajna i smisao ljepote je u tome što ona može naša »današnja« i »ovdašnja« uzbuđenja pronijeti kroz vjekove, da potraju u »sutrašnjim« i »tamošnjim« stanjima jednako intenzivno kao što su trajala danas.

Misao o zaustavljanju vremena, misao o usporavanju svakodnevne prolaznosti, stvaralačka ljudska misao koja se opire nestajanju, dakle: smrti, ta potvrdna, divlja, životinjska, majmunska snaga u čovjeku, koja ga je od diluvijalne spilje preko Sikstine dovela do današnjeg doživljavanja ljepote u savremenim oblicima, ta osnovna materijalistička misao da čovjek treba da se potvrđuje svim umiranjima oko sebe u prkos, ta misao izražena na nekoliko desetaka stranica »Podravskih Motiva«, ona je dala našim estetskim i dijalektičkim mizerijama povod da me zbog toga žigošu kao bogoiskatelja, da bi se tako rodila nova dijalektička koncepcija nekakvog novog protureligioznog detektiva, Radovana Zogovića, koji tu njihovu A. B. C-ovsku ideju »ispravno« stavlja u promet u beogradskoj Umetnosti i Kritici. Evo, kako je u »Predgovoru Podravskim Motivima« prikazano kako se je mogla roditi misao o dubljem značenju Ljepote u glavi špiljskog čovjeka:

»Pračovjek, ljudožder još i kosmat kao gorila, prestao je biti majmun u altamirskoj diluvijalnoj špilji, zaustavivši vrijeme na stijeni, kada je prvi put otisnuo svoju, od ljudske krvi još masnu ruku o kamen svog zvjerskog zaklona. Od tog slučajnog (po svoj

Digitized by Google

prilici) krvavog otiska, do toga, da tu krvavu daktiloskopiju ponovi smolom ili čađom (materijalom solidnijim od ljudske krvi), razmak nije mnogo veći no što je od bilo kakvog ljudskog izuma do otkrića. Kada je čovjek pomislio da je zemlja lopta, nije mu bilo više teško otkriti kontinente. Od Galvanijeve žabe do radiokoncerta razmak je mnogo manji no što to na prvi pogled izgleda, a i Michelangelo nije na sikstinskim zidinama ostavio drugo nego ljudske tragove kao i onaj Cromagnard, gorila, u altamirskoj špilji svoju krvavu, zvjersku, ljudoždersku ruku. Zaustavivši tako jedan odraz nečeg svog, tjelesnog na kamenu, prenijevši jednu prolaznu sliku svoje krvave ruke na stijenu, otkrivši tako zakon usporavanja najsvakodnevnije prolaznosti, ostvarivši tako stvaralački po prvi put jedan događaj, odlijepivši od sebe jedan svoj oblik i pretočivši ga u trajniji i neprolazniji materijal, tu je čovjek postao umjetnikom, a prestao biti gorila. U taj se je momenat rodila iz krvave ruke čovjeka likovna umjetnost, a s likovnom umjetnošću sve nabožne magle, strave i groze, želja i iluzija. Kao onaj krvavi gorila što je sanjao po južnoevropskim špiljama o sretnom lovu, o debelim bisonima i masnim veprovima, sve životinje sanjaju o bogatom plijenu i lavu je (po svoj prilici) najmiliji simbol i idealna slika: progriženi grkljan mlade gazele iz koje lopti krv. Svi kurjaci sanjaju o mesu, a da se sni oblikuju po našim unutarnjim težnjama, to su već znali i egipatski sanovnici, ne samo Freud. Tendenca u umjetnosti stara je kao i umjetnost sama, a veliki likovni san kršćanskog slikarstva o prekogrobnom razračunavanju pred neshvatljivim božjim tribunalom posljednjega suda, nastao je od jalove iluzije roba, da će zajedno s patricijem stajati gol na božjoj vagi. Od religioznog straha pred takozvanim »veličanstvom prirode« do dekadentne, ateističke slike o svijetu giba se čovjek još uvijek kao strah i trepet životinja slabijih od sebe i pišući danas lirske pjesme o tihim životinjama, čovjek još uvijek jede ribe, krave, svinje, srne, kokoši i razne druge životinje, a ti su animalni motivi neobično draga tema našeg današnjeg slikarstva. Od altamirske špilje do svojih poznatih junaštava između četrnaeste i osamnaeste, čovjek je još uvijek lovac i ratnik, a umjetnost koju pronosi sobom kroz ove mračne vjekove neprekidno je krvavo i žalosno ogledalo bitaka, rasparanih utroba, odsječenih glava i mesarskih klaonica: od Homera do Stendhala patos gologa noža stoji u prvom planu književne i likovne historije. U altamirskoj, ljudoždersko špilji rodila se umjetnost kao

Digitized by Google

otisak krvave ljudske ruke i kao što je od prve (ljudskom rukom) naložene vatre do Ptolomeja i Kopernika samo jedan niz jasnih i logičnih posljedica, tako isto od te altamirske ruke do svih likovnih genija antike i gotike i renesanse ima samo jedna nit, koja traje od Egipta do pariskog, suvremenog nadrealizma: vječno ljudsko zaustavlja se u vremenu pomoću otisaka ili kopija u tvarima trajnijim od ljudskog mesa. A to ljudsko u nama još je uvijek krvavo od utrobe naših bližnjih, koje ubijamo po svom životinjskom nagonu, i od toplih crijeva slabijih životinja kojima se hranimo kao pravi ljudožderi i lovci: Cromagnardi i Zapadnjaci. Kanibali i civilizirani Evropljani, gospodari strojeva i oklopnjača i otrovnih plinova, koji u glavi nose gitare Pabla Picassa. Umjetnost nije dakle nad stvarima, i motivi s »one strane« i »odozgo« u umjetnosti nastali su na zemlji, o zemlju su povezani isto tako kao i ljepote (koje vjekovima traju), nose ljudske oznake teških, mračnih, krvavih stanja, kroz koja se čovjek probija od Krapine do Sikstine.«

»Ljepote, pa i najsavršenije u likovnim oblastima tokom stoljeća, kao i one mračne, psihološke gorčine, kroz koje se suvremeni čovjek u današnjoj evropskoj psihoanalitičkoj knjizi probija do svoje katarze, nisu drugo nego postignuti životni intenziteti u pozitivnom ili u negativnom smislu. Ljepote su uzbuđenja koja se rađaju od elementarnih ljudskih osjećajnih potresa, tjelesnih nemira i prirodnih uzrujavanja nad mračnom i ogromnom pojavom, koja probavlja samu sebe, kolje se, proždire se, pokapa se, diže se i gradi u prkos teži, diše kao plima i osjeka, kuca kao srce, trudna je kao maternica, i tako se valja kroz stoljeća u bolovima i u užitcima trajanja elementa životinjskog, što smo ga mi blijedi dvonošci u posljednje vrijeme krstili ljudskim.«

Ljepota može se tumačiti dijalektički po slobodnom izboru ili po programu, po modi ili po propisu, jedno ostaje izvan diskusije za svakoga tko o tim stvarima ne misli vulgarno-šematski, dakle za svakoga tko o tome misli: ljepota je s jedne strane društvenouslovljeni pojam, a s druge životni intenzitet, koji materijalno objektivno postoji (bez obzira na historijski raznolike vrste društvenih uređaja od faraona do A. B. C-a), kao što objektivno postoji i materija bez obzira na carigradske ikonoklaste, Ognjena Pricu ili A. B. C-a. Doživljavati te materijalnoobjektivne pojave u prelijevanju subjektivnih, to jest ličnih inspiracija, to je tema umjetničkog stvaranja, bez obzira na samu vrstu tendencije, koja se tu javlja kao pojava drugo-

Digitized by Google

stepena. Elementi, zvijezde, crijeva, spolovi, oceani i rijeke, vatre i daljine, životinje, vulkani, tjelesni zakoni utrobe i krvi, sve su to materijalnoobjektivni podatci, na temelju kojih umjetnički subjekt pretvarajući te (nazovimo ih vulgarno) sirovine u produkte svojih subjektivnih umjetnički pretvorenih doživljaja, koje opet po planu (ako takav stvaralac radi po planu i s namjerom, to jest s tendencijom) stavlja u službu izvjesnih društvenih faktora. Bez obzira na društvenu ulogu tih društvenih faktora, nastupaju spram umjetnika stvaraoca u ulozi poslodavca: feudalna gospoda, crkveni magnati, donatori, građanski parvenui, državne organizacije, cehovi, sindikati i t. d., bez obzira da li umjetnik slika za Papu ili za Chamberlaina, on slika ili piše za Papu, za Imperij, za U. S. A. ili za Italiju »kao umjetnik« samo u onom slučaju ako njegov umjetnički posao ima doista umjetničku vrijednost. Dante nije bio zato Dante, jer je bio tomista, niti je Leonardo bio Leonardo zato, jer je radio za francuske kraljeve. .. Da danas, poslije dvadesetipet godina jednosmjernog i ustrajnog i dosljednog stajanja pod jednom zastavom moram da se pravdam o tome da to ne znači kapitulaciju, nego obratno borbenost, to je glupo, ali čini se da nije zato nepotrebno.

Nikada dakle, ni jednom svojom jedinom riječi, ni u jednom svom natpisu, a najmanje pak u »Predgovoru Podravskim Motivima« Krste Hegedušića — nisam isključio mogućnosti tendenciozne primjene umjetnički prerađenih podataka, pošto sam čitav taj predgovor i bio napisao u tu svrhu da populariziram jednog umjetnika koji svoje slikarske sposobnosti vrlo uspješno primjenjuje u okviru našeg mladog, socijalnotendencioznog slikarstva, a najposlije i zato što i sam pišem u sličnome smislu. Ali kao što sam se bio usprotivio svakoj mistifikaciji u vrijeme »Podravskih Motiva«, isto tako protivim se i danas kod nas uobičajenoj i sveopće primjenjivanoj praksi da se prividno po načelu dijalektičke metode poriče sve ono što u likovnoj i književnoj ljepoti doista postoji kao jedina stvarna podloga, a to je: materijalnoobjektivna stvarnost intenzivnog doživljaja: svjetlosti ili mraka, pozitivne, društvene, etičke, moralne, historijski-zanosne zamisli, strave pred smrću ili ushita za nečijom intelektualnom ili pjesničkom veličinom, plača nad agonijama pojedinaca ili čitavih civilizacija, u jednu riječ svega što predstavlja pravi nepatvoreni život čovjeka u materijalno uslovljenim titrajima ljudskog tijela između groba i koljevke.

Nije mi posve jasno zašto je tolika masa naših amuzičkih pojedinaca (to jest ljudi spram kojih ni jedna od Muza nije naročito sklona), nagrnula upravo u književnost, u našu likovnu umjetnost,

Digitized by Google

pa čak i u glazbu, jer kad čovjek baci pogled na našu dijalektičku sinagogu, tu pod ovim našim estetskim svodovima naših dijalektičkih književnih hramova, pomislio bi da nas vani izvan ove helikonske arkade u ekonomskopolitičkim oblastima, po statistikama, po publicistici ili po sindikatima ima na hiljade i hiljade javnih radnika, učenjaka, publicista, popularizatora (Kravcova), pjesnika i pjesničkih kalfa, šegrta i majstora... Svi štampaju književne i likovnoumjetničke listove, objavljuju publikacije, književne almanahe, književne tjednike, pamflete, plakete, zbirke pjesama, svi pjevaju, svi pišu stihove, svi se pravdaju o filosofskom dijalektičkom značenju ljepote dane i noći, svi se pačaju u detaljna, stručna pitanja pojedinih likovnih izložaba pa čak i izlagača, svi osnivaju književne naklade, štampaju beletristiku, bave se beletristikom, uzrujavaju se zbog beletristike, kritikuju beletristiku, intrigiraju po beletrističkim odborima i pododborima, priređuju recitacije, predavanja, konferanse, na kojima se govori isključivo samo o beletristici, a uzme li čovjek te dijalektičke produkte iz one druge oblasti, — hvata ga nesvjestica od praznine i od pomanjkanja dijalektički ne učenog ili izučenog, nego polupismenog ljudskog materijala... Dvojica-trojica samozatajno tegle, a velika većina naših esteta, dijalektičkih belesprita, četvrttonskih connaisseura, verslibrista, madrigalista, pjesnika, poeta i poetskih kandidata pravda se o Pečatu, o poeziji, o estetici, te punih osam mjeseci teče rasprava o jednom jedinom članku Marka Ristića, koji svakako spada među najzanimljivije stvari napisane kod nas na temu smrti Federica Garcia Lorca, ali opet — — da se zbog desetak stranica dobre lirske proze mobilizira čitav jedan južnoslavenski dijalektički Olimp i da se navijesti vojna do posljednje kaplje tinte metafizičkoj, korosivnoj, dekadentnoj, aristokratskoj, nadrealističkoj Troji naše lijeve beletristike, Pečatu, zbog Don Kihota Marka Ristića, i da se u toj beletrističko-trockističkoj dreci zaboravi Evropa i današnja evropska stvarnost konflagracije, tome se ni Pečat ni autor svoga u Pečatu objavljenog natpisa nisu mogli nadati. I ima li nekog, tko smije da kaže da mi ne živimo u dijalektičkoj Ateni?

Izobličenje dijalektike kod nas

Najsavitljivija, najživotnija i najduhovitija metoda mišljenja, dijalektika, pretvara se kod nas u našoj lijevoj (kako ona samu sebe apostrofira) »naprednoj i ispravnoj« književnoj kritici, svim principima zdrave pameti uprkos, u iracionalan fetiš, u atribut što se

Digitized by Google

odvojio od stvarnosti, te bezglavo luta od jednog do drugog lijevog našeg časopisa kao uznemirena, histerična, ambiciozna nepismenost, koja u obliku smiješne i prazne fraze poriče sve ono što u okviru naše estetike predstavlja kakvu-takvu beletristiku ili kakve-takve stvarne rezultate jedne književnosti i njen izvan svake sumnje mate-ri-jali-stički kult! I kao što u srednjem vijeku ni jedne pojave ljudi nisu objašnjavali zemaljski, prirodno, ljudski, tako i naši dijalektičari-estete (kojima se u Izrazu sasvim na repu, kao jambski privjesak ove dijalektičke tercine priključio i Ognjen Prica), nemaju savršeno nikakva smisla za zapažanje onih, na prvi pogled prividno nevažnih sitnica, od kakvih je beskrajno-fluidnih i životvornih nijansa stvorena lepeza svake, pa i socijalno tendenciozne književnosti, ako nije gnjavaža i glagoljaštvo i prepisivanje udžbenika, književnosti koja se sa svojim vrijednostima (ako ih ima) objavljuje svakome čitaču, samo ne ljudima koji su zaslijepljeni dijalektičkim, antiestetskim daltonizmom, kakvi su naši književni dijamatisti. Pobijajući idealističku i estetsku dogmatiku i tamo gdje je nema, ovi gorljivi negatori metafizike tumače stvari i pojave oko sebe vrlo mutno, izražavajući se na nadzemaljski nejasan, upravo dušobrižnički način, mumljajući svim stvarnim dokazima uprkos jednu te istu, moralnog i političkog protuslovlja punu frazu: »ali otkuda u tome društvu Miroslav Krleža? To škodi i naprednom pokretu i samome Miroslavu Krleži«.

»Zwar denke ich vieles mit der allerklaersten Ueberzeugung und zu meiner grossen Zufriedenheit was ich niemals den Mut haben werde zu sagen; niemals aber werde ich etwas sagen, was ich nicht denke!«

Immanuel Kant

Nikada, Ognjene Prico, variram po Velikom Immanuelu, nikada ne ću napisati nešto što ne mislim, a o Vašoj frazi, otkuda ja u tome (trockističkome) društvu, mislim da je politička provokacija koja spada u vrstu viteških podviga dostojnih pera jednoga Stevana Galogaže!

Time što sam Ognjenu Prici citirao Velikoga Immanuela, znadem, nisam bio sretne ruke, pozvonivši ponovno na krivim vratima. Jer taj naš veliki mislilac, taj naš autoritet za dijalektiku, taj naš trudbenik na filosofskom polju, »dobronamjerni« taj Ognjen Prica, koji je Newtona nazvao magaretom, o Kantu se blagoizvoljeo ovako izraziti:

Digitized by Google

»Kant koji u svijetu neodvisnom od našeg »ja« ne samo da ne vidi ništa nego smatra da ga uopće ne možemo spoznati. Novovjeki idealistički filosof hoće da cio svijet izvuče iz sebe, kao što pauk izvlači mrežu iz svoje zadnjice. Koliko je čovjek morao da se udalji od prirode, pune sunca, snage i života i uvuče u kabinet u kontor za izračunavanje profita, pa da mu evidentnije izgleda njegovo »ja« koje kalkulira, nego živa i stvarna, evidentnostvarna priroda«.

O. Prica »Savremena filosofija i prirodne znanosti«. »Znanost i Život« god. I. br. 1 od 1. jula 1937. str. 7.

Predstavite vi sebi, molim vas najučtivije, ako imate imaginacije, kao što je Ognjen Prica dokazao da je nema, zamislite ako ste ikada čuli za kazansku i astrahansku Bogorodicu, imaginirajte ako Boga Gospodina znate: evidentnostvarnu, živu i stvarnu prirodu, i tu evidentnostvarnu, živu i stvarnu prirodu zamislite punu snage i sunca i života, a usred te evidentnostvarne, žive i stvarne prirode čovjeka, kako u svom kontoru kalkulira i izračunava profite, a iz svoje zadnjice izvlači mrežu cijeloga svijeta, onda ste tako skinuli Immanuela Kanta s dnevnoga reda savremene filosofije u ime dijalektike. U ime te iste dijalektike štampaju se takve nekulturne, barbarske gluposti po našim lijevim dijalektičkim časopisima u tu dijalektičku svrhu da bi se popularizirala filosofija i da bi naš Radnik konačno shvatio što je to filosofija i kako to sebi Kant vadi iz stražnjice svoju filosofiju, kalkulirajući buržujske profite u kabinetu za izračunavanje profita, gdje — kao što je poznato — Kant nije cijeloga svoga života radio drugo nego izračunavao profite...

Spram sredovječne statike koja je negirala svaki razvoj u ovom savršenom svijetu, Hegel je unio »dinamike« u tumačenje mnogih pojava, »dinamike« koja se prikazala kao otkrivenje u germanskoj hemisferi evropske civilizacije, a da su je Francuzi i Englezi na primjer (ne dijalektiku nego dinamiku), davno već prije Hegela u mislima i na djelu pronijeli kroz mnogobrojne i raznovrsne oblasti ljudskoga duha i društvene stvarnosti, to, čini se, nije danas nikome naročito važno... Marx počeo je kao hegelijanac, a Prica kao marksista, dakle kao quasiposthegelijanac, ne umije — za svoje naročito dobro raspoloženje, koje ga spopada kad gleda današnju Evropu — da izmisli nikakve druge definicije nego da je to što se danas pred našim očima odigrava lokomotivski-epohalno strmoglavljivanje epoha, i da je to ona historija koju ljudi »ne prave iz sebe«, a njega, Ognjena Pricu kao dijalektičara i mislioca to historijsko nešto što on »iz sebe ne pravi« (dakle neka vrsta opstipacije) ispunja samopouzdanjem... Davši tako više opstipacioni nego hegelijanski zamah svom ideološkom uvodu, taj mislilac koji se u jednoj svojoj polemici

Digitized by Google

nije stidio nazvati Newtona empiričkim magarcem, pojavio se na našoj dijalektičkoj katedri samo zato da me politički provocira, što ja radim u društvu Marka Ristića, to jest Bretona, to jest Trockog, to jest Četvrte Internacionale?

Pogledajmo na to Pricino, na prvi pogled kao en passant i sporedno postavljeno pitanje, zakrinkano, uostalom vrlo nevješto, glupim i frazerskim, a istodobno drskim komplimentima s jedne strane, a s druge pak zapapreno raznim znacima čuđenja, rezerve i naivnog iznenađenja, pogledajmo na tu Pricinu političko-ideološku interpelaciju dijalektički, i što će nam se pokazati? U čitavoj svojoj bijednoj golotinji objavit će se pred nama banalna i suviše naivna, a da bi bila lukava ili pogotovo mudra, namjera Ognjena Price, da utvrdi kako je Pečat list trockistički ili da se nametne Pečatu kao samozvanac, koji je pozvan da prosuđuje — koga će Pečat štampati — a koga ne — i to prosto iz razloga, jer Ognjen Prica to tako hoće... U ime čega? U ime estetike koju on tumači dijalektički i to tako kao što Ognjen Prica već umije da nešto dijalektički tumači, naime: Kant je kalkulator profita, a Newton je magarac.

Oljuštite tu Pricinu estetiku, oduzmite joj sve ono što ne bi teško bilo objasniti, jer nosi i suviše prozirne oznake nadnaravne, transcendentne iracionalnosti, kao ona njegova fraza o historijskim epohama, o historiji koju ljudi »ne prave iz sebe«, o njegovom estetskom i dijalektičkom »Quo Vadisu« (koji je tako fatalno identičan sa »Quo Vadisom« u dijalektici blaženopočivšeg A. B. C-a), o političkoj interpelaciji bretonsko-rističevskoj, oljuštite dakle sve to prividno uvjerljivo i glasno fraziranje i skinite sa svega toga estetski dijadem, koji u ovoj diskusiji blista samo radi dekorativne obmane takozvanih »širokih masa«, i što će se otkriti pred nama? Nekoliko golih, retorično-ispraznih fraza, bez ikakva stvarna sadržaja, nekoliko metafizičkoidealističkih smicalica, koje se u Pricinom slučaju zovu »dijalektikom«, nekoliko očitih, grubih krivotvorina tekstova i citata i...? i...? i...? I po dubljoj zakonitosti zbivanja, koje kao jedini pokretni motiv djeluje na odvijanje raznovrsnih intriga u okviru naše dijalektike, javlja se u nama posve logično jedno normalno pitanje, kakva se obično postavljaju pred svim političkim i moralnozamršenim zagonetkama: cui prodest?

Godinama već uzrujavamo se zbog te nesretne tendencije u umjetničkom stvaranju, pišemo o tome čitave studije i knjižurine: kako stvarati danas socijalnotendenciozno može samo onaj pjesnik koji je rođen za tu problematiku, koga njegov nagon, njegovo srce doista vuče na tu stranu gdje treba da se književno izrazi ogroman

Digitized by Google

metež gladi i stradavanja, krvi i kužnog krepavanja masovnog, ta životinjska bijeda jedne civilizacije koja se iždire sama kao Saturn, to pitanje gladnih crijeva i gnjilih utroba i obezglavljenog spola i izobličenog čovjeka, koji je postao karikaturom svog vlastitog lika i svojih vlastitih humanih poziva, nagnuća i ideala, onda se javljaju u ime dijalektike nekakvi nakostrušeni mamlazi, upličući se u te (za njih sa sedamdesetisedam pečata zapečaćene) teme, i samozvano dižući vulgarnu galamu da se u ovim razgovorima o tendenciji u umjetničkom stvaranju ne radi ni o kakvoj dijalektici nego o trockizmu Pečata to jest Miroslava Krleže, ta gospoda prenose svijesno taj problem na politiku, ne bi li tako onemogućili to što je trebalo učiniti već prije nekoliko godina, da ih netko raskrinka u ime književne dijalektike kao njene potpuno suvišne trutove i parasite, koji su na najboljem putu da je svojim dijalektičkim analfabetizmom definitivno kompromitiraju.

Marksizam nije diletantizam, a socijalna književnost nije opereta

Marksizam u socijalno-političkome smislu nije drugo nego sugestivna i blistava matematska formula ljudskog društvenog iskustva u protunadnaravnom smislu, ali kako će se to ogromno, vulkansko pitanje vrtloga i grmljavine i poplava i potresa čitavih društvenih naslaga, kontinenata i rasa odraziti na planu umjetničkog stvaranja, to je pitanje kakvo treba da se prikazuje u književnim listovima kao što je Pečat, jer je Pečat u tu svrhu i pokrenut da tretira ta književna pitanja na književan način. Čuditi se dakle što ja radim u tome društvu, može samo onaj čovjek koji je naivan ili pak potpuno neinformiran o tim pitanjima uopće, a kako to kod Ognjena Price ne će biti da je slučaj, to njegova interpelacija o Četvrtoj Internacionali nije nabačena u toj diskusiji kao argumenat koji želi razbistrenje pojmova, nego obratno, da skrene čitavu diskusiju o Don Kihotu Marka Ristića u drugom, političkom, to jest trockističkom smjeru.

Louis Dimier u svojoj knjizi »Le Nationalisme littéraire et ses méfaits chez les Français« vrlo je dobro pokazao na masi primjera kako jedna književnost »kao takva« nije sastavljena ni od čeg drugog nego isključivo od dobrih književnih djela. Sve ono ostalo oko toga nije ništa drugo do ono ostalo oko toga, to jest sve ono okolo jedne književnosti, ono popratno, ono sporedno, važni ili nevažni podatci, godine, datumi, uspomene, dopisivanja, mišljenja, dokazi, svađe, in-

Digitized by Google

trige glupost, nerazumijevanje, a u našem slučaju ne samo dijalektika, nego čak i trockizam... Paradoks je međutim oko naše savremene »napredne književnosti« u tome, da se je u posljednje vrijeme te dijalektike i tog trockizma nagomilalo oko nje toliko da je književnost prosto nestala pod ovim začuđujućim količinama dijalektičke pameti, koja se manifestira, na primjer, na ovaj, misaono neobično visoko odnjegovan način:

»Izvana krize dolaze od totalnog pomjeranja čitavog duhovnog, socijalnog života u izvjesnim periodama. To pomjeranje ne može da mimoiđe nauku nego se i u njenim domenama očituje iznemoglost doba.«

»I ma koliko nauka bila rezultanta čiste intelektualne aktivnosti subjekta u određivanju spram objektivnih datosti, riješena svih emocionalnih prerogativa ipak ne može i ona sama da bude pošteđena od globalnih pomjeranja koja spuštaju čovjeka u regione vitalnih pregibanja, lomljenja i razapetosti i u kojima se misterij života nadaje iz osjećaja gubljenja toga života na objektivno-egzistencijalnom planu. I u tome lomljenju, intelekat, koji je izraz uklopljenosti subjekata u objektivne relacije, poviači se pred mističnom tamom provalije, u kojoj se nadaje njegova negacija. I tako se eto, današnjica u svom poliperspektivizmu filosofijskih naziranja u strahovitom lomu i divergenciji perspektiva u stvari nadaje kao pregib, pucanje objektivne datosti imanentnom dijalektičnošću realiteta koji oblikuje i u kojem se rađaju novi oblici bivanja.«

S.(afet) K.(rupić). Almanah Savremenih Problema 1936. str. 138. »Filosofija i Nauka« s napomenom: »ovo je tek skica jedne na široko koncipirane radnje o odnosu filosofije i nauke«.

U ovom dijalektičkom labirintu otkriti Arijadninu nit zdrave ljudske pameti i iznijeti živu glavu iz ovog mračnog podzemlja, zadatak je dostojan novog dijalektičkog Dantea! Sa slijepom vjerom u solidnost pečatovskog padobrana, vi se možete spustiti s nama na dno ovog devedeset i devetog mračnog zavijutka mističnih provalija, a da ne ćete riskirati mnogo: dvije tri minute vašeg slobodnog vremena, a za dobar vic to se uvijek isplati.

Dakle: incipit Safetiada kao znanstvena varijacija O. Pejade...

— I ma koliko nauka bila rezultanta čiste intelektualne aktivnosti subjekta spram objektivnih datosti riješena svih emocionalnih prerogativa — —

— Ipak — ipak — ipak —

— ipak: ne može (i ona sama) da bude pošteđena od globalnih pomjeranja, koja,

— koja...

— koja spuštaju čovjeka u regione vitalnih pregibanja u kojima se misterij života nadaje iz osjećaja gubljenja toga života na objektivno-egzistencijalnom planu.

Digitized by Google

— Molimo još jedamput!

— Molim!

— I ma koliko riješili mi nauku svih emocionalnih prerogativa ipak se ona sa globalnim pomjeranjima spušta u regione vitalnih pregibanja, u kojima se nadaje misterij života iz osjećaja gubljenja tog života. I tu, u regionima u kojima se misterij života nadaje iz osjećaja gubljenja tog života, u tim regionima kamo se nauka bez emocionalnih prerogativa spustila tako duboko da se povlači još dublje, u mističnu tamu provalije, tu se onda (naime u mističnoj tami provalije) opet nešto nadaje, a to je »njegova negacija«, naime negacija čega?

— Još jedamput! Umoljavate se da se spustite sa dijalektičkim misliocem Safetom Krupićem (uz pomoć pečatovskih padobrana) ponovno u te provalije, u kojima je netko nešto izgubio, samo se ne zna tko i ne zna se zapravo ni što... Naime nauka kao rezultanta...

— Dakle nauka kao rezultanta! Najprije se nauka kao rezultanta rješava prerogativa i to emocionalnih, onda se spušta u regione životnog misterija i tu u mističnoj tami provalije, ta nauka... ta nauka koja je na početku bila rezultanta i koja se spustila kroz regione životnog misterija sve do mistične provalije, ta nauka kao rezultanta pretvorila se kao žabica u princa, u intelekt, i taj intelekt koji se iznenada čarobno prozvao: »izraz uklopljenosti subjekta u objektivne relacije« nestao je u svojoj vlastitoj negaciji u nekakvim tminama, provalijama i regionima životnog misterija i mistične tame.

— Silno zanimljiva opereta! Silno zanimljivo kako nauka kao rezultanta postaje intelekt i nestaje u svojoj vlastitoj negaciji i to još u mističnoj provaliji regiona vitalnih pregibanja... Dala bi se ta operetuška otpjevati i na ariju poznatog šlagera:

Ognjen svira klarinet,
a Safete igra step.
Samo naša dija-mama
u Izrazu spava sama.

— Pardon, nije to nikakav operetni vic, moja gospodo idealisti, fideisti i trockisti! To je: »poliperspektivizam filosofijskih naziranja, to je pucanje objektivne datosti imanentnom dijalektičnošću realiteta!«

— Usudite se, dakle, posumnjati u pucanje objektivne datosti tom imanentnom dijalektičnošću Safet-Krupićevskog književnokri-

Digitized by Google

tičkog realiteta, i bit ćete od ovih dijalektičkih mušketira upucani u ime presvete dijalektike, kao nemoralan fideist, idealist u glavnom i tako dalje... kao šarlatan koji bježi od stvarnosti...

O zvijezdama
sub specie
dialecticae

Pošto je razanalizirao Ristića kao generalnoimpotentnog intelektualca (kao što je to prikazano detaljnije u ranijim poglavljima ovog Antibarbarusa), za toga troglodita i kanarinca koji je »zvjezdoznanac« za koga ne zna astronomija, Ognjen Prica na koncu sintetički utvrđuje:

»Otuda bježanje od stvarnosti. Najprije u sanje, u »podsvijest«. Poslije (valjda jer i u sanjama ima suviše društvene stvarnosti) M. Ristić bježi u svemirske maglice o čemu svjedoči »galaktička sanjarija« u broju 5-6 »Pečata«. M. Ristić je dakle počeo da piše i o astronomiji, ali u ovome slučaju ne će da prizna da je to bježanje od stvarnosti: »sanjanje o kozmičkoj stvarnosti nije bježanje od društvene stvarnosti«. Razumije se da nije, ali kod M. Ristića na žalost jest, kao što se vidi iz daljnjeg objašnjenja zašto piše o astronomiji: »u postmünchenskom Katzenjammerstimmungu koji je zahvatio evropske intelektualce, trebalo je zaista pogledati u zvijezde da bi se odjednom raskrila čitava svemirska pozadina svake zemaljske reči. Da bi se u funkciji te pozadine, bar za kratko vrijeme mislilo o svemu što je umor i ništavost, prolaznost, apsurd... Treba bar jedamput pogledati Mr. Chamberlaina sub specie aeternitatis«. M. Ristić mora u zvijezdama da traži utjehe za zemaljske događaje. Samo što se ta utjeha malo razlikuje od utjehe u astrologiji, horoskopima i hiromantiji. Nemoć je uvijek tražila utjehu u direktnom djelovanju zvijezda na ljudske sudbine, u tome da »svaka zemaljska riječ« ima »svemirsku pozadinu«, jer, kako je poznato iz Evangjelja, ni jedan vrabac ne pada s krova bez volje božje. Šta sve može da izgleda Chamberlain sub specie anternitatis?! Tim bi se moglo prikriti ono što on u stvari jest. Uvijek su ljudi promatrali stvari sub specie aeternitatis kad ih nisu mogli da shvate znanstveno i kad su ih morali prikazivati drukčijim nego što su u stvari. Ali znanstveno se shvatiti ne može »jednim uzletom« nego »malo po malo, zajednički, disciplinovano«. Jednim uzletom može samo mjesečar i — šarlatan.

Izraz br. 9. god. I., listopad 1939. str. 457.

Marko Ristić je u svojoj »galaktičkoj sanjariji« (što se iz citata Ognjena Price vrlo slabo razaznaje) opisao »postmuenchenski Katzenjammerstimmung« koji je bio zahvatio sve idealističke i kontrarevolucionarne intelektualce osim Ognjena Price, koji, dakako, ne traži nikakve utjehe u horoskopima niti u hiromantiji, u zvijezdama niti u znaku vječnosti, jer takav dijalektik shvaća Chamberlaina »znanstveno« i to ne jednim uzletom, šarlatanski, nego: »malo po

Digitized by Google

malo, zajednički, disciplinovano«, jer Prica nije nikakav šarlatan nego dijalektik... Kako je ovo »malo po malo, zajednički disciplinovano«, što se pod navodnicima nekoliko puta javlja u članku Ognjena Price (kao neka vrsta aktivističkog principa) kako je zapravo ta parola »malo po malo, zajednički, disciplinovano« moj tekst, upravo citat iz moje drame »U Logoru«, to proglašujući dezaneksiju ovog mog, po Prici citiranog teksta, kojim docira Pečatu kako treba nešarlatanski postupati, ako čovjek ne vjeruje u horoskope i u zvijezde nego »znanstveno tumači« Mr. Chamberlaina, kao što ga Prica, nota bene, nije nikada niti tumačio niti rastumačio, ni znanstveno ni horoskopski. Jer Price apstraktno dociraju, a zapravo ne radi ništa nego kao aloje svake stoitreće kalendarske godine štampaju po jedan pretenciozan člančić o lokomotivama ili o sličnim epohalnim pojmovima da bi svojoj dijalektičkoj pastvi posolili tjeme posvećenom mudrošću svetootajstvenog dijamata. Proglasivši dakle dezaneksiju svog vlastitog teksta iz »Logora«, odričem pravo Ognjenu Prici da meni docira na temelju citata mojih vlastitih tekstova, nota bene tako, da ne navodi te moje riječi kao citat iz »Logora« nego ih ističe kao svoju parolu, koja je tobož pricinska, dijalektička, a ne pečatovska to jest nadrealistička, to jest trockistička, te prema tome treba da po Prici posluži uzorom nama, koji smo je napisali da bi bila uzorom njima.

Marx optužuje građansko društvo, jer je zarobilo pjesnika i pjesništvo i književnost i umjetnost, a Prica misli da se marksizam promiče favorizivanjem Safeta Krupića, Vojislava Vučkovića, Radovana Zogovića i sličnih dijalektičkih rekordera, dok se trockistički »dekadenti« Ristići proglašuju zvjezdoznancima, šarlatanima i kanarincima, i to na temelju samovoljnog izvrtanja smisla onih njihovih tekstova, koji govore o književnosti stilistički soignirano i kojih politička loyalnost ne dolazi ni po čemu u pitanje, iz bezuslovne odanosti svom vlastitom uvjerenju, koje se podudara s uvjerenjem čitave jedne društvene naslage, u čije ime Prica govori bez ikakvog čak i najmanjeg osjećaja društvene i elementarne solidarnosti.

— Pitam Ognjena Pricu, molim Ognjena Pricu, apeliram na Ognjena Pricu, upozoravam Ognjena Pricu, skrećem pažnju Ognjenu Prici, pozivam Ognjena Pricu, interpeliram Ognjena Pricu te ne znam već po koji puta zaklinjem Ognjena Pricu, u ime malograđanskih predrasuda najelementarnije pristojnosti i odgoja, a istodobno i u ime ozbiljnog principa dijalektike, da mi objasni: kakve su ovo metode i koja to može da se skriva misao iza tih prozirno-intrigantskih smicalica vulgarnog i suviše grubog, da upravo nepristojnog izvrtanja i krivotvorenja tuđih tekstova? Zar se u ime dija-

Digitized by Google

lektike — diskusije o književnim stvarima — vode tako da se stvaraju zaključci na temelju falsifikata?

Ognjen Prica apostrofira Ristića kao čovjeka u astronomiji nepoznata:

»Marko Ristić je zvjezdoznanac za koga astronomija ne zna...«

i to na temelju toga što je Marko Ristić lično sebe sama reducirao (u pretjeranoj skromnosti) do stepena književnog vulgarizatora:

»Ovaj esej ne teži nimalo da bude naučan. To je samo jedna k n j i ž e v n a varijacija (»književna« razmaknuto i podvučeno po Marku Ristiću) na marginama nekih naučnih ili vulgarizatorskih knjiga.«

Ognjen Prica u Izrazu ponavlja na temelju tog essaya o zvijezdama ono isto što je falsificirao i o Don Kihotu da:

»Marko Ristić bježi od stvarnosti u svemirske maglice o čemu svjedoči galaktička sanjarija«.

Marko Ristić međutim svoj bijeg u svemir opisuje aktivistički kako slijedi:

»Genije Heraklitov nazreo je istinu: ovaj svet, isti za sve nije stvoren ni od kakvog Boga ni od ljudi nego je oduvek bio, jeste i biće vatra večno živa koja se sa merom pali i sa merom gasi.«

»I zato ni jedno saznanje, a najmanje saznanje o Kosmosu, ne sme i ne može da bude ravnodušno, odvojeno od života. U ovom Svemiru koji diše, koji diše ritmom od sto miliardi godina, samo za jedan udisaj i izdisaj, nedogledna budućnost leži pred čovekom, pred bićima za koja je on možda, u svom današnjem stanju, vremenski tako bliskom neandertalskom, samo priprema. Svojim naporom on će se sve bolje snaći u toj prirodi gde je samo svojim dosadašnjim, početnim naporom mogao da opstane. Verujući u sebe i u harmoniju prirodnih zakona, naći će harmoniju svog sopstvenog života. Uverenje da ta budućnost mora bezuslovno doći, neumitno sazreti, nema ničeg fatalističkog. Današnji čovek je odgovoran pred budućnošću. Saznanje o Večnosti ne oslobađa čoveka od akcije u trenutku; iz saznanja o čoveku kao o kosmičkoj zveri ne proizlazi pasivizacija čoveka kao društvene jedinke.«

»U svetlosti kosmičkog zračenja ne rađa se obeshrabrenje, ni pomirenost. U takvoj svetlosti svaki čin dobija oštre, stroge konture.«

Digitized by Google

O toj Ristićevoj vjeri u budućnost, o tom nefatalističkom uvjerenju da će budućnost biti bolja od ove današnjice neanderthalske, Ognjen Prica, kao stara harmonika, mekeće nešto nesuvislo o astrologiji i hiromantiji:

»M. Ristić mora u zvijezdama da traži utjehe za zemaljske događaje. Samo što se ta utjeha malo razlikuje od utjehe u astrologiji, horoskopima i hiromantiji. Nemoć je uvijek tražila utjehu u direktnom djelovanju zvijezda i t. d....«

Marka Ristića citat po Heraklitu da svijet nije stvoren od Boga nego da je isti za sve, to panteističko saznanje da ne odvaja čovjeka od stvarnosti nego obratno, da ta spoznaja ulijeva u čovjeka uvjerenje o harmoničnoj budućnosti čovječanstva i da iz te spoznaje ne proizlazi pasivizacija čovjeka kao društvene jedinke, jer se u takvoj spoznaji čovjek ne pomiruje sa stvarnošću niti ne obeshrabruje pred golemom problematikom našega ljudskoga života, ta misao nailazi kod Ognjena Price na »dijalektički« negativnu ocjenu: pasivno bježanje od stvarnosti, šarlatanstvo, astrologija, horoskopi i hiromantija. Za Ognjena Pricu taj essay o zvijezdama je dokaz Ristićeve nemoći koja propovijeda direktno djelovanje zvijezda na ljudske sudbine. To je prikrivanje M. Chamberlaina sub specie aeternitatis, u jednu riječ: to je gledanje u zvijezde da se ne vidi zemaljska stvarnost...

Marko Ristić doista priznaje da je:

»U postmünchenskom Katzenjammerstimmungu, koji je zahvatio evropske intelektualce trebalo zaista pogledati u zvezde...«

Zašto, međutim, zašto je trebalo pogledati u zvijezde po Marku Ristiću, o tome Ognjen Prica, dakako, ne govori:

»Da bi se, bar za kratko vreme, mislilo o svemu što je umor i ništavnost, prolaznost, absurd. Saznanje o kosmičkoj stvarnosti nije bežanje od društvene stvarnosti.«

— Kamo je to pobjegao i u kakvu je to astrologiju i hiromantiju pobjegao šarlatan Marko Ristić? Kakvo je to po Prici, astrološko gledanje u zvijezde?

»Kao doživljaj koji se upija u misao, uključuje u život, kao saznanje o celovitosti, ono je osposobljenje čoveka da se prema toj društvenoj stvarnosti orijentiše u dobroj perspektivi: treba bar jedamput pogledati Mr. Chamberlaina sub specie aeternitatis. U svetlosti kosmičkog zračenja ne rađa se obeshrabrenje ni pomirenost. U takvoj svetlosti svaki čin dobija oštre, stroge konture, koje ga režu, sude . . .«

Digitized by Google

Zaključak Ognjena Price da taj tekst Marka Ristića predstavlja zapravo šarlatansku nemoć, koja hoće da prikrije Mr. Chamberlaina sub specie aeternitatis, ta Pricina konkluzija govori za sebe poglavlja o njegovoj fantaziji, o njegovoj sposobnosti čitanja, primanja i tumačenja tuđih, nesumnjivo jasnih misli, o njegovoj naobrazbi, pak na koncu, kolikogod to intimno zvučalo, na žalost i o šupljikavoj, da upravo mizernoj njegovoj inteligenciji... Pišući o Ognjenu Prici više sub specie dialecticae nego sub specie aeternitatis, ne mogu, dakako, zamisliti iz kakve će on »znanstvene« nazovidijalektičke perspektive čitati ovaj moj tekst, ali neka mi vjeruje da sam bdijući nekoliko noći i dosađujući se nad masom njegovih evidentnih i stvarnih i štampanih strahota bez ikakva ressentimenta mislio i o njegovom kapacitetu shvaćanja tuđih misli, o aperceptivnoj snazi njegova uma i tako se slika koju sam imao o tome čovjeku, nepoznavajući ga zapravo gotovo nikako, mijenjala iz dana u dan i iz sata na sat, sve više na njegovu štetu. Magičan taj portrait Ognjena Price počeo je pod mojim perom da uništava sebe sama: Ognjena Price nestajalo je iz reda u red, i lik toga čovjeka, na koga sam uvijek pomišljao sa simpatijom, pretvarao se sve više u pojam drvene, neobrazovane i nepismene lutke, koja u najboljem slučaju nije svijesna toga što govori. Na početku to je bio još dobroćudan i mili čovjek, za koga znam od naše rane mladosti da je idealista, idealist naime u Marxovom predfeuerbachovskom smislu, dijalektik, marksista, matematičar, površan malčice kao pravi mladi profesor, čovjek nevin i pošten, pozitivan i dosljedan, mladić na početku života, kome su ukrali sedam godina mladosti, sedam punih godina života, te je tako zakasniviši na onaj neobično brzi voz prve zrele mladosti, ponovno osvanuo u našem krugu kao čovjek malko umoran, duhom otsutan, više u trci za mladošću nego prisutan u stvarnim, političkim ili kulturnim razgovorima, koncentriran u jednu riječ negdje daleko na drugoj strani, kod ovih konkretnih naših slučajnih susreta vrlo često očito zbunjen, čovjek prijazan, nasmijan, dobroćudan, pristojan, po svome načinu polubohem, artistička priroda, jovijalan i prividno iskren, prividno doista: prijateljski iskren, dobar drug, pouzdan, sklon za moj vlastiti kriterij (za moj sumnjičavi, hamletski kriterij, kome su se marksisti rugali već prije dvadeset i pet godina) i suviše brzom, šematskom zaključivanju u političkim pitanjima, ali čovjek izvan svake diskusije intelektualno sređen, moralno čist, čovjek simpatičan, drag i pouzdan, čovjek pristojan i mio, čovjek u jednu riječ: dostojan tog časnog naslova druga, istomišljenika, znanca i prijatelja... A gle! Što se tu nagomilala jedna masa mračnog, moralno pro-

Digitized by Google

blematičnog materijala, u okviru jednog jedinog njegovog članka, što ga nismo razotkrili još niti u jednoj trećini monumentalne mu besadržajnosti, a taj neugodan gnjili materijal tih iskopina sve se više gomila i raste iz rečenice u rečenicu, iz stranice na stranicu, i iz tih Pricinih podvala i neistina sve više sipi kao siva masa, kad se otvaraju škrinje iz starih grobova, neugodna, paklena smjesa upitnika... Da u Prici nema ni jednog jedinog atoma onog lirskog svojstva, što ga Kretschmer zove »sferom«, to smo, mislim, dokazali iscrpno u dovoljno mnogo uvjerljivih primjera već u prvoj partiji naše analize, ali da taj Ognjen Prica, koji se diči pred svima nama svojom dijalektičkom spremom, svojom marksističkom bistrinom i svojom filosofskom učenošću nema jasnog pogleda niti u centru svog razumnog vidnog polja, to bi bio samo jedan detalj toliko potreban za upotpunjavanje slike o tome čovjeku, koji ne vjeruje u hiromantiju, ali koji se je u jednom jedinom svom članku u Izrazu, kao na dlanu, odrazio čitav. Ognjen Prica, koji je u ovom stvarnom slučaju, neskromno precjenjujući sama sebe, odrekao Marku Ristiću svaku, pa i najmanju sposobnost, nazvavši ga »generalno impotentnim«, taj isti tako neumoljivi kritik sam je dijalektički toliko leutnanski impotentan, da nije u stanju egzaktno citirati niti jednog jedinog retka i to iz teksta što želi da ga polemički pobije.

Kao čovjek koji ne umije da čita, da piše, da misli da se prema tome i izražava, Ognjen Prica čudi se mojoj Izjavi u Pečatu, u kojoj sam bio izjavio da u

»Richtmannovom članku o prevratu u naučnoj slici o svijetu nema nikakvog religioznog idealističko-fideističkog PRIKLONA.«

Pečat, br. 5/6. God. I. str. 377-378. »Izjava Miroslava Krleže«.

i čudeći se da ja to smatram pitanjem koje je »izvan diskusije«, on, Ognjen Prica, citira tu moju izjavu, dakako, krivo. Pricin citat posve magično, upravo tajanstveno krivotvoren, glasi u njegovoj vlastitoj verziji:

»U Richtmannovom članku o prevratu u naučnoj slici o svijetu nema nikakvog religioznog idealističko-fideističkog UKLONA«,

što ja, naravna stvar, nisam rekao i što se može provjeriti vrlo jednostavno na temelju uspoređenja više citiranih tekstova: doslovnog teksta moje izjave i doslovnog Pricinog krivotvorenog citata te moje izjave, koji s mojom izjavom stoji u očitom protuslovlju. Jer da sam izjavio, kao što to Ognjen Prica citira »da u Richtmannovom članku nema fideističkog UKLONA« to jest: da Richtmann iz svoga članka, štampanog u Pečatu »O prevratu u naučnoj slici o svijetu« n i j e

Digitized by Google

u k l o n i o religiozno idealistički-fideizam, onda bih ja bio potvrdio Pricino mišljenje o tome članku da je idealistički, te bi prema tome bilo potpuno suvišno, da se o tome s Ognjenom Pricom prepirem. Ne razumijem što se taj čovjek buni i zašto preštampava moju izjavu kada se u smislu njegova citata u Izrazu (kako on citira moj tekst) potpuno slažemo: da iz Richtmannovog članka »O prevratu u naučnoj slici o svijetu« n i j e u k l o n j e n f i d e i z a m, (»nema uklona«), te prema tome on, Ognjen Prica i ja, Miroslav Krleža tvrdimo u potpunoj harmoniji i saglasnosti da je Zvonimir Richtmann idealist!

Neprilika je u tome da Ognjen Prica (na našu najveću žalost) ne razlikuje značenje glagola »prikloniti« od glagola »ukloniti«, i da Prici »priklon« i »uklon« znače isto.

Prikloniti, inclinare, dakle: priklon — inclinatio, a ukloniti kao odstraniti, staviti u stranu, wegräumen, dva su glagola sa bitno odvojenim gotovo protuslovnim značenjem, koje Ognjenu Prici ne bi trebalo da bude nepoznato, a pogotovo ne u slučaju kad se je odlučio da svojom dijalektikom posoli našu, kako on kaže, »preživačku« pamet. Ali, ako je već tako kako na žalost jeste, a nije kao što bi trebalo da bude, naime tako da bi bilo poželjno da se dijalektički ideolozi nalaze barem na takvoj intelektualnoj visini na kojoj se razlikuje značenje pojedinih glagola, zašto Ognjen Prica upotrebljava upravo moju prorichtmannovsku izjavu da baš na njoj demonstrira kako ne umije čitati, kako ne umije razlikovati značenje pojedinih pojmova, kako ne umije biti loyalan, kako neodgovorno izvrće jasan smisao tuđih izjava i kako se onda javno buni protiv nečeg što zapravo i ne negira nego afirmira, i tako pobija ono što tvrdi sam i tako se buni protivu toga da je Richtmann idealist (što ja nisam rekao, jer sam u tu svrhu i napisao svoju izjavu, ali mi je on podmetnuo da tvrdim da je Richtmann idealist), i podmetnuvši mi jedno svoje mišljenje da ja tvrdim da je Richtmann idealist, jer iz njegova članka nije uklonjen fideizam, on to istodobno vehementno pobija da nije tako kako tvrdim (po njemu ja) da je Richtmann idealist, nego je tako kako tvrdi on, da — Richtmann jeste idealist.

Još jedamput: Prica citira da sam izjavio u Pečatu da je Richtmann idealist, jer nije »uklonio« fideizam, a zato, jer sam to izjavio »da Richtmann nije uklonio fideizam« pak je zato idealist, nemam pravo, jer i Prica tvrdi to isto da Richtmann nije uklonio fideizam, i da je zato idealist! Prica se logično tome čudi, jer kako sam mogao izjaviti da je Richtmann fideist, kada je to (po njemu) evidentno da on to doista jeste, te prema tome: kad ja u Pečatu tvrdim da Richtmann nije fideist, ja sam u očitom protuslovlju sa samim sobom

Digitized by Google

u smislu Pričinog citata u Izrazu, po kome On, Prica, i ja Krleža, tvrdimo da je: Richtmann idealist, samo zašto me onda pobija, to ostaje kao otvoreno pitanje, na koje logičnog odgovora nema i biti ne može.

Takav način mišljenja, naime logičan, Prica zove »dvopapkarskim«. Da bi se narugao logici na temelju moga opisa Sikstine, u svom istom traktatu o receptu i o dogmama u Izrazu, Ognjen Prica umuje, dijalektički ovako:

»Točno kao kod onog pobješnjelog malograđanina iz Krležinog romana »Na rubu pameti« koji se stalno buni protiv »dvopapkarstva«, a promatrajući slike u Sikstini zastupa pravu dvopapkarsku teoriju umjetnosti, isto kao i Marko Ristić: ne treba razuma, sve je samo instinkt, treba samo »vidjeti» a ne »gledati« i tako dalje, ali šta da radimo kad čovjek nije dvopapkar pa ima i razuma i mora da »gleda«, a ne samo da »vidi«.

Stvar je ukusa kako netko reagira na opis Sikstine u mom romanu »Na Rubu Pameti«, a o ukusima, staro je pravilo, svako je pravdanje jalovo. Ja lično ni sâm nisam pretjerano zadovoljan tim svojim opisom Sikstine iz knjige »Na Rubu Pameti«, ali iz razloga od pricinskog načina gledanja ili prosuđivanja pojedinih književnih ili neknjiževnih vrijednosti svakako bitno odvojenih, pa čak Pricama generaliter neshvatljivih. Kao dokumenat ukusa jednog estete i jednog kritičara, koji tako odlučno poriče Marku Ristiću svaku sposobnost pisanja, a da nije u stanju i da do konca svoje dijalektičko-književne karijere nikada ne će biti u stanju da napiše samo jednu jedinu, formalno tako jasnu i pregnantnu rečenicu kakvima se taj »generalno impotentni« Marko Ristić najležernije izražava, za dokaz kako Ognjen Prica ne umije logično čitati niti essaye niti poeme, a sunca mi dijalektičkog, niti romane (dakle beletristiku isto tako kao ni ideologiju), citiram svoj opis Sikstine da bi svaki čitalac našeg banditskog i trockističkog Pečata imao prilike usporediti moju dvopapkarsku Sikstinu s Pricinim intelektualnoumišljenim, negativnim, dijalektičkim sudom, da je takvo promatranje Sikstine »dvopapkarsko«.

»Čitavo moje rimsko raspoloženje, tako uzvišeno, kao da promatram i naše današnje zbivanje iz retrospektive barbarskih stoljeća koja (nesumnjivo) dolaze, i koja za naše današnje, savremene, evropske vrijednosti ne će imati smisla ni razumijevanja u tolikoj mjeri, te će i današnja Evropa biti za njih najobičnijom kozjom pašom, čitav — dakle — moj osnovni rimski — Monte

Digitized by Google

Capriccino — štimung, uravnotežene i smirene rezignacije, isključivao je (izvan svake diskusije) bilo kakvu naročitu razdraženost, a pogotovo pak suludu neuračunljivost, kakva mi se pripisivala: da sam skočio na sikstinski oltar i da sam teškim, srebrnim kandelabrom ranio jednu otmjenu englesku damu. Tog svibanjskog jutra, kada je došlo do neugodnog, upravo sramotnog incidenta u Sikstini, bio sam — ako se uzme objektivno — više pospan nego uzrujan. Vani proljeće u punoj sunčanoj rasvjeti, a u crkvi polutmina: jedna trećina stropa prekrivena skelama i ceradama, tamo iznad naših glava nekakvo soboslikarsko lice fićuka tango. Sjedio sam u dnu prednjeg ograđenog dijela crkve, kod rešetke, promatrajući Gale, Teutone i Barbare, kako se dvopapkarski guraju pred Posljednjim Sudom. Ogromne povorke prolaze ispred te slike nad žrtvenikom već vjekovima: provincijalni kapelani s brevijarom i dalekozorom, mršave kratkovidne engleske usidjelice sa dvije-tri hiljade funti godišnje rente na solidnom kamatnjaku sa četiriipolposto, jedna mala, patuljasta žena, gušava nakaza na repu francuske grupe, koju predvodi vodič što hermafroditski mekeće i maše rukama, uvjeravajući svoje slušače, trgovce kravatama ili sardinama, kako je Pinturicchio nešto — zacijelo — mislio, kad je slikao ove slike na lijevoj ili na desnoj pobočnoj draperiji... Prolaze barbari pred Michel-Angelom s najraznovrsnijim emajliranim znacima svojih »pogleda na svijet«, kojima se ponose javno, kao cvijetom u zapučku, trobojnice, liktorski snopovi, svastike, dvokolice, lopte, zvijezde, globusi, ljiljani, križevi, sve simboli jednog obezglavljenog vremena, koje nema svog intelektualnog ni moralnog ni estetskog lica. To vrijeme stvara dvokolice i noćne lonce, to vrijeme izumilo je nalivpera i esperanto, a jedina mu je oznaka: u što kraćem roku što veća količina noćnih lonaca i esperanata, što jeftinije na tržištu, a istodobno što unosnije u zaradi... Vrijeme, u kome se i Kristova misao propovijeda pomoću limene glazbe i skautske odore, u četveroredovima, s bubnjem i činelima i s narodnim zastavama (kao neka vrsta vojničke, špartanske tjelovježbe s vatrogascima i s pučkom zabavom i s vatrometom), to vrijeme ruga se sistematski svemu što je u čovjeku ljudsko. Ono po višem jednom planu uništava ljudske porive u čovjeku, ono bezidejno majmuniše, igrajući se repom svoje vlastite gluposti, i kamo putuju ti divljaci s emajliranim simbolima u zapučku, zašto su se razvrstali u razrede i podrazrede svojih uniformiranih i limenih »pogleda na svijet«, i što traže ovdje, u Sikstini?

Digitized by Google

Na dnu scene, iznad žrtvenika, ogromna poplava plavomodrikasta i tamnocrnosmeđa ruši se niz stijenu okomito dolje, kao mračan vodopad što vuče gomilu uznemirenih brodolomaca u ponor bez dna, u ponor što je zinuo iza oltara, u pakao. U demonski-začaranoj struji tog ukletog katarakta lebde nad sjenovitim polumrakom likovi uzrujanih utopljenika, mesnata gomila jednog čitavog golog čovječanstva pada kroz ždrijelo ovoga prostora u ništavilo, propela se orlujski, leti, otima se, moli, zaklinje, viče i bezbožno urla, sve zapravo talas uzvijorene modrocrne zastave, kojom nam je jedan pokojnik prije svog vlastitog nestanka dao tajanstveni znak: zavijorivši još jedamput svojim tamnocrnosmeđim stijegom, nestao je u ništavilu...«

»Predstave u čijem nam okviru podignute zavjese otvaraju takve stvaralačke mogućnosti kao što su stvorene na ovoj stijeni, to su događaji tako važni da bi se čovjek mogao prikloniti smionoj pretpostavci, kao da naš život ipak ima neki dublji smisao, nego što je na primjer trgovačko dopisivanje ili vođenje ratova na temelju zapletenih trgovačkih odnosa i konkurencije. Na ovoj stijeni zaustavio se život tako jednostavan kao što je jednostavna ova slika, a istodobno neshvatljiv u svojoj jednostavnosti kao što su neshvatljive suze, kiša, mlijeko, otrov, oblaci, zvijezde... Kako je mogao znati i umjeti da kostobolan, sipljiv, ojađen, ostavljen, i osamljen, ozlojeđen i omalovažavan, jednim potezom svoje staračke ruke stvori jednim jedinim zamahom ne samo jedan Olimp, nego trideset hiljada Olimpa u takvom kolopletu, u takvoj grmljavini, da taj tutanj odjekuje još i danas od Gangesa do Arizone... Svi bogovi od Egipta do Jeruzalema i Rima, svi ti ogromni, mračni, mucavi, goli giganti u raljama crnog raspuklog neba, nad ovim olujnim ponornicama prokletoga podzemlja, sve je to duboko kao disanje oceana, kao udar talasa, fijuk vjetra, grmljavina, miris ruža, kucaj srca... Kako je mogao? Kako je smio? Kako je znao?

Dobro! A kako znade mačka bez poznavanja farmakologije da li joj je potrebna rebarbara ili koja druga vrsta biljke protiv glavobolje ili proljeva? A kako je onaj vrabac na telefonskoj žici postaje Brzezinke shvatio da se radi o kanonadi i da nije oportuno ostati na istome mjestu? A zašto sjemenka pliva protiv struje? Zašto ptice lete uopće? I to triumfalno! Zašto četveronošci plivaju, a da nikada nisu učili plivanje pomoću tikvica?

Sve su to otvorena pitanja, a sikstinska stijena, dakako, nije odgovor ni na jedno, ali se osjeća da taj mozak, koji je zaronio u

Digitized by Google

tu kosmičku smeđecrnomodrikastu smjesu, nije gledao u smolavo, vulkansko ždrijelo životno — ni kroz kakvo ukalupljeno stakalce jeftinog, izvještačenog ili trafikantskog »pogleda na svijet«, nego da je pao ovamo u Sikstinu kao što padaju meteori, i tko ima njuha za takve stvari, može da nanjuši kako taj sikstinski kreč vonja po svemirskom sumporu... A pred tim mekeće jedno čitavo čovječanstvo kao koza već vjekovima i bulji u taj praživotno-mračan talas ljudskih strasti i ljudske pameti... Jutro je rimsko, sunčano, proljetno, žamor turističkih glasova je nametljiv, neodgojen, bez i najmanjeg unutrašnjeg osjećaja za značenje dostojanstva toga prostora. Teleći, dvopapkarski, kozji glasovi preživača, što svojim papcima i kopitima i potkovanim alpinskim cipelama udaraju o daske, skakuću, tralaliću, kikoću, mekeću, smiju se, zviždukaju, kao glupi kratkovidni dvonošci, jedni drugima nešto dovikujući, mašući rukama, dalekozorima, staklima, ogledalima, knjigama, sajamska graja u povorkama poslije ovog rimskog izleta na povratku u svoje hotentotske močvare, u svoje barbarske štale, u svoje malograđanske krađe, u svoja umorstva... Sedam hiljada nesporazuma u jednom jedinom trenu, i o svemu tome trebalo bi napisati knjigu...«

Pitam na temelju ovog sikstinskog citata Ognjena Pricu da mi odgovori tko mekeće kao koza pred Sikstinom? Taj pobješnjeli malograđanin koji govori o Michelangelu tako kao što je citirano ili takvi čitači kao što je Ognjen Prica, koji za ovaj opis Posljednjeg Suda kaže da je dvopapkarski?

Tu pred ovom mojom Sikstinom mekeću kao koze takvi književni kritičari koji slijepo zure u praživotno-mračan talas ljudskih strasti i ljudske pameti bez i najmanjeg unutrašnjeg osjećaja za dostojanstvo ljepote, kao objektivnog, dakle materijalno postojećeg životnog intenziteta, što ga sistematski negiraju na temelju nekakve apstrakcije koju sasvim neosnovano zovu »dijalektikom«, kad to nikakva dijalektika nije, nego nova skolastična glagoljica mnogo manje originalna od one prve, koja isto tako nije vrijedila mnogo.

Sporedno je, dakako, da je to citat iz monologa jedne romansirane ličnosti, jedne fikcije, jednog fantoma, beletrističke sjenke, koja se na trista i više stranica svog monologa razvija do moralno-pročišćenog aktiviteta u svom vlastitom djelokrugu, a važno je samo to, da ta ličnost na problem umjetničkog stvaranja gleda po Ognjenu Prici »dvopapkarski« zato, jer brani dostojanstvo umjetnine od nerazumijevanja, jer brani oduhovljenu logiku umjetničkog stvaranja od

Digitized by Google

primitivne, diluvijalne, »dvopapkarske« (kako ta figura kaže) trivijalnosti...

»Ali šta da radimo kad čovjek nije dvopapkar pa ima i razuma i mora da »gleda« a ne samo da »vidi«,

to je otprilike sve što je Prica »napravio iz sebe«, pročitavši moj opis Sikstine i pročitavši u mom opisu Sikstine ovo tumačenje Michel-Angelovog Genija:

» . . . *ali ako netko govori ili slika oštrim nožem, ako hoće da se skalpira, da svuče sa sebe svoju krvavu kožu kao prljavu tuniku, ako hoće da izreže svoju utrobu, da zagnjuri prstima u sebe, u svoja crijeva, u svoje tajne, u svoje meso, ako hoće da otkrije sebe, on je tu, mračan i dalek, i s njime gospoda cilindraši i privatni docenti ne znaju što bi počeli, on nije sveta slika na proštenjima, on je problematično lice zaronjeno u mjesečine, u zvijezde, u pitanje morala, on nema svoga »pogleda na svijet«, jer takav čovjek nema potrebe da gleda po propisu, kada takav čovjek svijet vidi . . . Ne treba uopće gledati, nego vidjeti, u tome leži čitava tajna čovjeka . . .*«

Estetika glavnoga lica u romanu »Na Rubu Pameti« nije dvopapkarska nego protudvopapkarska, a razlika između »gledanja« i »viđenja«, između glagola GLEDATI i glagola VIDJETI upravo je na vlas ista kakvu je Prica manifestirao u bezbrojno mnogo varijacija svoga teksta o receptu i dogmama u Izrazu, s namjerom da bi smo mi ostali »manjedijalektički« to jest zapravo »idealistički« slijepci oko njega progledali i spoznali njegovu »znanstvenu« »suštinu«, a s uspjehom da se je i sâm izgubio u svojim antidijalektičkim sljepoćama i zaslijepljenostima i slijepim, bezizlaznim ulicama svojih epohalnih suština i lokomotiva i strmoglavljivanja, što sve zajedno vodi ravno u išsematizirano i ispapagajizirano, komično: ništa.

Ognjen Prica, naime, »gleda«, a ne »vidi«, on čati, a štiva ne razumije, on čak citira tekstove pobijajući ono što tvrdi sam, on misli da »gleda«, a jer ne »vidi« uvjeren je da drugi oko njega isto tako ne »gledaju«, jer »vide«... On »gleda« jednu figuru (iz jednog romana) u Sikstini, ta se figura buni protiv filistarskog, i frazerskog dvopapkarstva na više od tri stotine stranica, a Ognjen Prica »vidi« tu figuru kao tipičnog dvopapkara i to još bijesnog. Ognjen Prica »gleda« članak Marka Ristića od Federicu Garcia Lorca, on »gleda« Marka Ristića, gdje se ovaj izjavljuje za socijalnotendenciozni aktivitet poezije, a Ognjen Prica »vidi« u tom mjesečarstvo i bježanje od stvarnosti. Ognjen Prica »gleda« u glagolu »ukloniti« glagol »priklo-

Digitized by Google

niti«, a ne vidi da »ukloniti «ne znači »prikloniti«, jer da nešto odstraniti ili negirati ne znači tu istu stvar potvrđivati ili afirmirati. »Prikloniti« ne znači »ukloniti« — dakle kad nema negdje »priklona« onda to ni u kom slučaju ne može značiti da u tom istom odnosu nema i »uklona«, nego obratno da »uklon« postoji! Ako pak nema »uklona« onda — logično, nikako nije isključeno da postoji i »priklon«, te prema tome tko »gleda« tako da razlikuje »ukloniti« od »prikloniti« — — — on doista i »vidi,« a tko »gleda« tako kao što »gleda« naš dijalektik Prica, on logično ne »vidi« ništa. Ognjen Prica »gleda« A. B. C-a i misli da se s njim ne slaže i da to osuđuje što A. B. C. tvrdi, a zapravo Ognjen Prica ne »vidi« da govori to isto što i A. B. C. naime da je estetika koju propovijedam ja zajedno s Markom Ristićem »dvopapkarska«. Pricin zaključak:

»Što da radimo kad čovjek nije dvopapkar pa ima i razuma i mora da gleda, a ne samo da vidi«

iz svih gore navedenih i temeljito obrazloženih razloga dijalektičke i logičke prirode ne primam, jer nema ni jednog dvopapkara na svijetu koji po zakonu svoje četveronožne dijalektike kada »gleda« ne bi istodobno i »vidio« da li mu je netko sol »uklonio« ili »priklonio«. Prica međutim, koji nije dvopapkar i ima razum pa »gleda« — a ne »vidi«, misleći da zato misli dijalektički, jer ne »vidi«, taj dijalektički clairvoyant Ognjen krsti svoje bližnje u Marxu dvopapkarima zato, jer nisu tako dijalektički vidoviti poput njega, ali da od njega više vide — to je izvan sumnje! Jer: po Prici dijalektički misliti znači misliti tako da čovjek razumno ne treba da »vidi« ono što dijalektički »gleda«, jer je svrha razumnog gledanja po tom misliocu da se »gleda« ali da se ne »vidi« ništa (jer vidjeti nosi u sebi opasnost idealističkog zastranjenja), a to i jeste jedina dosljednost njegove dijalektike, da u strahu od idealističkog zastranjenja i ne »vidi« ništa, pak ni to, da Pečat propovijeda tendenciju u umjetničkom stvaranju. Prica isto tako ne »vidi« ni to da je Pečat njega i njemu slične estete već davno progledao, napisavši da sve što je javno rečeno treba javno i kritikovati, te od danas dalje u ime te iste dijalektike tog svog principa više napustiti ne će.

To su međutim samo dijalektičke nijanse... Kako ova dijalektička pricinska plehmuzika odjekuje od samih bubnjeva, te se od te puste frazerske i demagoške grmljavine ne čuje ni jedna razumna riječ, Prica zaglušen svojom vlastitom glazbom sluša, ali ne čuje ono što mu se govori. Kako je on neizlječivo gluh za svako razumno slušanje, kako nema sluha za nijanse književnih besjeda, to je on nama objasnio svojom zaista klasičnom primjedbom, da je Marko

Digitized by Google

Ristić postavio Mr. Chamberlaina u zvjezdanu, astrološku, hiromantsku, galaktičku perspektivu »sub specie aeternitatis« samo zato da idealistički prikrije gospodina Chamberlaina, jer ga nije shvatio »znanstveno« poput njega, poznatog našeg »znanstvenjaka«, koji misli da »znanstveno« shvaćati znači: »ne praviti iz sebe«, pak zato iz sebe i ne pravi ništa osim svoga »znanstvenog« članka o receptima i o dogmama, što ga je eto, pred svima nama »znanstveno« i javno napravio u Izrazu.

O prošlogodišnjem štimungu oko Münchena

Tko se ne sjeća prošlogodišnjeg »postmünchenskog Katzenjammerstimmunga«, kada se je čak i jedan Blum vinuo do fraze da se osjeća raspet između grižnje savjesti i nekog neodređenog, sramotnog olakšanja, kada se je neposredna, stravična opasnost rata bila pretvorila u mračnu, tešku i nečistu moralnu depresiju. Što je ono bilo u evropskim građanima kada su već prošloga septembra bdjeli grozničavo uznemireni uz svoje radio aparate: da li strah pred ratom ili strah pred tim da do rata ne će doći, taj majmunski nemir, koji je grizao milijune i milijune Evropljana, to je bio onaj magičan vrtlog subjektivne neizvjesnosti, koji je zavitlao svima nama. Našim civilizacijama i našim gradovima, našim savjestima i našim pametima, i koji nas i danas vitla i nosi poput vihora kad vitla usplahirene ptice, a da nitko od nas ne zna i ne može da znade kamo će ga zanijeti i gdje će krhkom ljuskom naših lubanja lupiti o tlo jednog evropskog polja slave, gdje nam je suđeno da već slijedećeg proljeća procvatemo kao visibabe, gjurgjice ili čičci... Ta moralna i socijalna problematika evropskih, otvorenih pitanja, te strave pred status-quoima i ti eventualni užasi rastvaranja evropskih status-quoa, strah pred pokoljem, moralni ressentimenti nad kriminalom i nad suludim zločinstvima, panika pred mračnom sutrašnjicom, sudari nagona i krvi, razbora i pameti, uviđavnosti i temperamenta nad svakom pa i najsitnijom međunarodnom viješću u novinama, uzrujano prisluškivanje tikatakanju pariškog métronoma: tak-tak-tak-tak- ili glas Deutschlandsendera: Achtung, Achtung, wir geben Ihnen eine wichtige Mittteilung, razum i mrak u nama, radoznalost i majmunska glupost s jedne, a pomanjkanje smionosti da se u sramotama živi dalje s druge strane, sve to predstavlja ovo naše savremeno pustolovno putovanje u nepoznato Sutra, u to stravično Sutra, koje je zinulo

Digitized by Google

na nas kao gorila, a koje jedan Ognjen Prica stavlja potpuno flegmatično, upravo nadljudski uzvišeno ad acta time: da on sve to shvaća »znanstveno«, jer to on »ne pravi iz sebe« kao (po njemu, dijalektičkom tumaču Kanta) Kant iz svoje stražnjice, i znanstvujući tako na svojoj frazetini kao na izmrcvarenoj, polukrepanoj kljusini, on, Ognjen Prica Newtona zove magarcem, a Kanta kontoaristom, koji u svom kontoru računa i kalkulira nad profitima, dok naš Ognjen kao Byron putuje po sunčanim epohama svog životnog parostrojarstva i tako blebeće i mekeće prilične nesuvislosti, uvjeren da na takav način sređuje dijalektički pojmove i da su svi ljudi oko njega koji ne mekeću tako kao on, dvopapkari, jer nemaju razuma zato pošto nisu slijepi poput njega — koji je jedini pozvan da nadzire pamet u ime dijalektike... Gdje?... U našoj naprednoj književnosti! Zašto? Zato, jer gleda, a ne vidi ništa, jer docira, a ne radi ništa, jer kritikuje, a sâm ne zna ništa...

Jata naših znanstvujućih pilića pijuću i cvrkuću oko nas najnaivnije idealističke apstrakcije već godinama, kokodačući i trčeći za najispraznijim frazama kao za pogačama... Oni misle da »znanstvuju« dijalektički, a kako se to kod nas danas dijalektički znanstvuje, to im u Pečatu objavljujem u obliku priručnika jedan sintetički uzorak Recepta tog njihovog nazovinaučnog znanstvovanja, po kome se može to »antireceptsko« pisanje naučiti na pamet po ovdje priloženom besplatnom uzorku svih naših dijalektičkih i dijamatski znanstvujušćih, clairvoyantno zaslijepljenih i prvom dječačkom groznicom marksizma zaraženih poklonika, jednog novog, neorealističkog, antimaterijalističkog, ne zolinskog nego balzacovskog pogleda na svijet, tih dijalektičkih adepata nedorasle antiknjiževne fraze, koja gnjavi našu lijevu publiku po našim književnim časopisima već čitav jedan decenij ne dijalektikom, nego najobičnijom ubitačnotugaljivom dosadom, koje nitko ne čita, a koju ti adepti reklamiraju kao jedino ispravnu, proglašujući svakoga »trockistom« tko se od njih ne da gnjaviti.

SINTETIČNI RECEPT

sa uputom brze dijalektičke primjene u književno neispravnim slučajevima à la Marko Ristić, za koga je dokazano da je poznati bandit, trockist i bretonovac, neopozitivist, fideist, idealist i Teodosićev saradnik, agentprovokator samo zato, jer sarađuje u Pečatu, a Pečat je trockistički opet samo zato, jer sarađuje s njim. Inače: »otkuda Krleža u tome društvu«, to Pricino pitanje je dobronamjerno i štampano samo u tu svrhu da se »pročiste« pojmovi. A pojmovi se čiste po ovakvoj priručnoj tabeli koja treba da visi u svakoj našoj naprednoj radnji pristojnog antidijalektičkog puceraja.

Digitized by Google

1.

ISPRAVNO MATERIJALISTIČKO SHVAĆANJE OGNJENA PRICE PROTIV MEHANISTIČKOG, HIROMANTSKOG, ASTROLOŠKOG PSEUDOMATERIJALIZMA DOTIČNO KAMUFLIRANOG IDEALIZMA I NADREALIZMA MARKA RISTIĆA OBORILO JE SVE ŠARLATANSKE FRAZE OVOG MJESEČARA, KANARINCA I TROGLODITA. . . . i t. d., i t. d. . . .

2.

OGNJEN PRICA KAO PRAVI DIJALEKTIČAR ZNADE DA SE SUPROTNOSTI PROŽIMAJU, DOK JE MARKO RISTIĆ, U OČITOM PROTUSLOVLJU SA POLARNO SUPROTSTAVLJENIM DIJALEKTIČKI NEPREMOSTIVIM SUPROTNOSTIMA ODVOJIO SRCE OD RAZUMA I TAKO KAO STAROMODNI DOGMATIK I OPSKURANT . . . i t. d., i t. d. . . .

3.

ISPRAVNI KORIJEN ISPRAVNOG I NAPREDNOG PRICINOG POGLEDA NA SVIJET, KOJI JE DIJALEKTIČKI OBUHVATIO I ZNANSTVENO RAZRADIO SVE OSNOVE DIJAMATA DOVOLJNO JE JASNO RASKRINKAO TO I SUVIŠE PROZIRNO RISTIĆEVSKO ŠVERCOVANJE IDEALIZMA POD FIRMOM NAPREDNOSTI, NADREALIZMA POD MARKOM MARKOVOG A NE MARXOVOG MARKSIZMA, I TAJ NJEGOV L'ART POUR L'ARTISTIČKI EKLEKTICIZAM VODI DIREKTNO DO SUMNJIVOG DŽENTLMENSTVA OKO POZNATE FIRME »LA QUATRIEME« i t. d., i t. d. . . .

4.

OGNJEN PRICA GLEDA DIJALEKTIČKI NA RAZVOJ UMJETNOSTI I KNJIŽEVNOSTI I NA PROBLEM UMJETNIČKOG STVARANJA, VLADAJUĆI ZNANSTVENO STVARNIM MATERIJALOM, DOK MARKO RISTIĆ, KOJI STOJI NA STANOVIŠTU ANARHOINDIVIDUALNOG SOLIPSIZMA I SUBJEKTIVNOG IDEALIZMA SUB SPECIE AETERNITATIS i t. d., i t. d. . . .

5.

ČOVJEK NE PRAVI HISTORIJU IZ SEBE, ČOVJEK HISTORIJU TREBA DA OBJAŠNJAVA ZNANSTVENO KAO

Digitized by Google

OGNJEN PRICA, A NE DA PROPOVIJEDAJUĆI NEKAKAV SMUŠENI SIMBOLIZAM I HIJEROGLIFIZAM BJEŽI PRED EPOHAMA I LOKOMOTIVAMA U MJESEČARSTVO, JER TAJ KAMUFLIRANI RELIGIOZNI FIDEIZAM, RAZUMLJIV, DAKAKO, SAMO ARISTOKRATSKOJ ELITI KOVA MARKA RISTIĆA, TOGA KANARINCA, TROGLODITA I DVOPAPKARA, TOG MJESEČARA I SANJARA, TOG ANTINEOREALISTIČKOG NADREALISTE, TOG ANTINATURALISTIČKOG REALISTE, TOG TURPITUDINISTE I GENERALNO IMPOTENTNOG HIROMANTA I ASTROLOGA... i t. d., i t. d....

6.

DOK SE OGNJEN PRICA DOSLJEDNO DRŽI CRVENE NITI JEDINOISPRAVNE DIJAMATSKI FUNDIRANE I ZNANSTVENO OBRAZLOŽENE PRETPOSTAVKE DA ČOVJEKA NIJE STVORILA NIKAKVA NADNARAVNA SILA, DOTLE MARKO RISTIĆ, KOME NEDOSTAJU SVI PREDUSLOVI DA MISLI NAUČNO, TO JEST DIJALEKTIČKI, PROPOVIJEDA STARE I PREŽIVJELE DOGME JEDNOG OD SVIH NAPREDNIH LJUDI ODBAČENOG POGLEDA NA SVIJET, POŠTO JE ODVOJIO MORAL OD SRCA, SRCE OD PAMETI, GLEDANJE OD VIĐENOG, UKLONE OD PRIKLONA i t. d., i t. d....

7.

OGNJEN PRICA DOBRO ZNADE, JER JE SVIJESTAN MATERIJALISTA, DA SE ISPRAVNA IDEOLOŠKA DISCIPLINA PROŽIMA SA PRAKSOM, DOTLE MARKO RISTIĆ DOGMATSKI ZLONAMJERNO MIJEŠA PRIVIDNU NAUKU S ISPRAVNIM POGLEDIMA NA SVIJET, SJEDI U SVOME KABINETU I PIŠE PROTUŠPANSKE PAMFLETE DOSTOJNE JEDNOG POLITIČKOG I MORALNOG MRTVACA, JEDNOG MAGARCA NEWTONA ILI KONTOARISTE KANTA i t. d., i t. d.

Po ovom, citiranom, potpuno apstraktnom i besmislenom, »dijalektički« »znanstvenom« Receptu, slučaj Marka Ristića, koji je postavio jednog Mr. Chamberlaina u zvjezdanu perspektivu sub specie aeternitatis samo zato da zamagli kontrarevolucionarno značenje toga imperijalističkoga političara, taj opasan trockistički slučaj dao bi se razraditi »dijalektički-znanstveno« po gornjoj šemi u sedamdeset i sedam stotina varijanata, od kojih smo nekoliko njih, štampanih

Digitized by Google

pod potpisom Ognjena Price, razanalizirali u ovom dijalektičkom Antibarbarusu po izvjesnom sistemu detaljno i iscrpno, dokazavši da za podlogu te patetične i glasne, prividnodijalektičke kritike služi nekoliko otrcanih, apstraktnih fraza, koje osim toga što predstavljaju najisprazniju retoriku ne znače doista stvarno ni materijalno ni intelektualno ni estetski ni moralno u književnoj kritici niti u našim, niti u međunarodnim relacijama savršeno ništa. To, što se kod nas pod maskom dijalektičke i književne kritike na način ove, u Izrazu po Ognjenu Prici potpisane kritike štampa, to je čisti diletantski nihilizam i relativno suvišno uništavanje hartije.

Marko Ristić napisao je svoju lirsku zvjezdanu varijaciju u melankoličnom raspoloženju prošle jeseni, te promatrajući zvijezde nad svojom glavom: Bika i Oriona i Plejade i Aldebarana, dakle: zvijezde, on se je en parenthèse usudio spomenuti i zemaljski prolaznu pojavu münchenskog Mr. Chamberlaina, tog starog gospodina s kišobranom — u zvjezdanim relacijama! Taj, Marka Ristića historijsko-zvjezdani aperçu nema i nije imao, zacijelo, nikakve druge svrhe — nego da prikaže brzu prolaznost relativnih zemaljskih političkih veličina pod zvijezdama... Nametljivo i na citatima iz teksta Marka Ristića potpuno neosnovano trabunjanje Ognjena Price o astrologiji, i o hiromantiji, neukusan i deplasiran je pokušaj krivotvorenja jednog teksta koji je antiastrološki i antihiromantski i antireligiozan u svom književnom značenju, jer je materijalistički, jer nije praznovjeran i jer ne vjeruje u panaceju svespasavajuće pricinske apstraktno primijenjene fraze, da čovjek »ne pravi historiju iz sebe«, pa kad je tako, onda po Pricinom apstraktnom uzoru ne treba da piše ništa protiv Mr. Chamberlaina kao na primjer naš Ognjen, koji o Chamberlainu i o tolikim drugim takvim pitanjima nije doista napisao ni slova, a kritizira druge, koji su o Mr. Chamberlainu javno, pod svojim potpisom već prije godinu dana govorili ono što bi trebalo da o njemu danas Ognjen Prica misli...

Danas, kada oko nas mnogobrojni i raznovrsni mislioci propovijedaju smrt kao jedini i najispravniji pogled na svijet, kada tumače puku da je smrt u postelji i na slamnjači filistarska i čovjeka nedostojna, kada se veliča patetičan zveket oružja, te se umiranje na poljima slave postavlja za ideal pokoljenjima, danas bi se dalo djelovati dijalektički neobično poučno, objašnjavajući historijski tok zbivanja ne po ključu apstraktne i od svake stvarnosti izolirane fraze, nego na temelju ispitivanja fakata i na temelju uzakonjenog kretanja povjesnih činjenica, tumačeći te procese, dakako, zemaljskim, političkim i ekonomskim razlozima. Pitam u ime političke dijalektike,

Digitized by Google

(koju u našoj publicistici zastupam javno pod svojim punim građanskim potpisom od godine 1917. dakle već više od dvadeset i dvije godine), pitam svu ovu masu naših književnih dijalektičara, poeta, poetessa, novelista, verslibrista, kritičara, esejista, ideologa, skribenata i diletanata književnodosadnih i beznačajnih, zašto se ne bave stvarnim pitanjima životinjske bijede naše civilizacije na način kakav im ja godinama sistematski na djelu pokazujem, a oni ga isto tako sistematski godinama prešućuju; na način publicistički, na način političko-essayistički, kako je to uobičajeno po čitavom dijalektičkom svijetu... Zašto gnjave čitalački svijet svojim početničkim beletrističkim škrabanjem, a ne će da pišu stvarno o pitanjima crijeva, o pitanjima spola i bolesti, o pitanjima koja su zapletena u klupku kobnih protuslovlja kakva proždiru čitava ljudska društva i društvene uređaje. Pitam ovu gospodu ekstremne ideologe, koji se uzrujavaju zbog stihova Mime Dedinca, kao onaj nekakav Jarac, koji se razmeketao o Mimi kao pravi jarac, zašto se ne bave pitanjem krvave stvarnosti današnje evropske arene, nego im je jedina briga kao nekakvom književniku Tuni Ramljaku na primjer, hoće li mu poći za rukom da izbaci Svečnjaka iz Izraza zato, jer se je taj nespretnjaković usudio napisati da moja beletristika može biti putokazom... Čitav niz mojih političkih knjiga su za ovakve dijalektičare à la Tuna Ramljak — kako se oni izražavaju: ono što Prica ne »pravi iz sebe« — dakle izmetina dijalektička, a sada kada je Prica u tom istom Izrazu mogao da potpali Pečatu na trockističkoj liniji, sada Tunama i Ramljacima cvjetaju dijalektički klinčaci... Zar ti garòflini črleni nemaju doista nikakvog drugog ozbiljnijeg posla nego da se bave diletantski žalosnom književnom kritikom, kada o toj temi doista nikakva pojma nemaju, ostavljajući za sobom tragove najneugodnijih blamaža, kada bi ipak — ako hoće da djeluju javno — mogli publicistički tumačiti neizbježnost i nužnost ovih cikličkih kriza kakve tresu danas Evropom do tog stepena da su svi ti estetski karanfilji sa čitavom svojom književnom družinom od Izraza do Umetnosti i Kritike izgubili svu trijeznoću prosuđivanja, smatrajući Pečat i njegove saradnike prvorazrednom političkom opasnošću.

Pitam tog mog, dobronamjernog prijatelja i lojalnog savjetnika, Ognjena Pricu i sve njegove informatore, zar oni ne misle da momentano postoji u našoj zemlji najmanje hiljadu pitanja politički, ekonomski, uzročno, dakle dijalektičkiuslovljeno nerazmjerno važnijih od tog epohalnog problema, da li je Marko Ristić za nadrealizam ili protiv nadrealizma, kad je Prica dokazao, i to nažalost grubo, mamutski-evidentno, da doista ni najnevinijeg pojma nema o tome

Digitized by Google

ne samo što je nadrealizam nego što je dijalektika — a to je dakako — već mnogo turobnije!

»So wenig man das, was ein Individuum ist nach dem beurteilt, was es sich selbst dünkt, ebensowenig kann man eine solche Umwälzungsepoche aus ihren Bewusstsein beurteilen, sondern muss vielmehr dieses Bewusstsein aus den Wiedersprüchen des materiellen Lebens, aus den vorhandenen Konflikt zwischen gesellschaftlichen Produktionskräften und Produktionsverhältnissen erklären.«

Karl Marx

Bilo bi, dakle, pogrješno procijeniti i prosuditi našu lokalnu, regionalnu književnu dijalektiku po začudno visokom mišljenju koje je ona stvorila sama o sebi. Izdignuvši se iznad svoje književne dijalektički i umjetnički prilično neupućene okoline na nekoliko centimetara književne uzvišenosti (zapravo nepismenosti), odakle joj kao pravoj, usplahirenoj maloj mačkici, koja se igra papirnatim klupkom svojih vlastitih preuveličavanja u obliku književnih kritika — napisanih između dva-tri stola jedne te iste kavane — svejedno da li u »Corsu« ili kod »Strica« — onda tom naivnom stvorencetu od beletristike izgleda kao da promatra ostale književne pojave oko sebe iz megalomanske himalajske perspektive. Kao što se Prica nije popeo sam iz svoje intelektualne snage do Engelsove fraze, kada je po Engelsu nazvao Newtona magaretom (jer Prica ostaje Pricom i onda kad leti s Engelsom u antinewtonske visine), pošto tako letjeti kao što su letjeli Marx i Engels u svojim knjigama ne da se »malo po malo, zajednički, disciplinovano« nego jednim jedinim uzletom, i to marksističkim, tako se i naša književna dijalektika uz miloglasan gugut našeg plamenog goluba Radovana u posljednje vrijeme odlučila protiv Zole, a za Balzaca, jer će tim svojim najnovijim neorealističkim krojem preobraziti čitavu našu balkansku, hrvatsku, srpsku ili slovensku književnu modu i tako našem dijalektičkom šnajderaju dati onaj literarni ugled kakvim takva »napredna firma« kao što smo mi, treba bezuslovno da raspolaže.

Za nekoga tko već više od dvadeset godina dosljedno opisuje stanje rastrovano i obezglavljeno naše civilizirane i necivilizirane svijesti (kao rezultante dubokih protuslovlja našeg materijalnog života), za čovjeka koji se bavi beletristikom ne kao formalist nego kao kroničar svoga vremena, za takvog jednog našeg nazovimo ga balzacovskog neorealistu, koji više fabulira nego što bezidejno gnjavi (što nije slučaj Radovana Zogovića, koji tako neinteligentno i loše

Digitized by Google

primjenjuje Lukačevu frazu o Balzacu, uvjeren po svoj prilici da pisati znači dosađivati drugima u ime dijalektike i gnjaviti ih sistematski prežvakavanjem starih i izblijeđelih fraza), ova tema naše povampirene dijalektike, koja je izgubila svaku pak i najmanju vezu sa stvarnošću te u polumraku naših bijednih prilika strahuje na sve strane pred sablastima, od kojih je jednu, i to najopasniju i najkrvoločniju otkrila upravo u Pečatu, koji se štampa pod mojim uredništvom, za koje sam već i pismeno bio izjavio da nosim punu književnu i moralnu odgovornost. Ova tema par excellence dijalektička traži već godinama svoj Antibarbarus, kao negaciju svih antidijalektičkih barbarizama.

Trebalo bi pristupiti tim iznad svake normale visokouznemirenim simptomima obezglavljene svijesti potpuno mirno, zapravo samaritanski i trebalo bi razloge te razdražene bjesnoće oko nas potražiti u sasvim drugim kompleksima raznovrsnih i zapletenih uzroka, kojih na žalost ima i suviše te tako logično jeste kao što na žalost jest, a kad je tako kako je — što se može drugo nego da se utvrdi tako je i da se godinama o tome govori i objašnjava pro foro interno: da pitanje umjetničkog stvaranja ne treba tumačiti barbarski. I upravo zato, jer sam godinama i godinama govorio, dokazivao i obrazlagao, štampao, tumačio i objavljivao raznim našim književnim dijalektičarima da im posao sve više zastranjuje u potpuno isprazne apstrakcije, gubeći dobronamjerno svoje vrijeme na objašnjavanje raznih nesporazuma, danas kada je stvar (protiv moje volje i protiv moje intencije), poprimila oblik suludog, političkog, moralnonezdravog skandala, danas lično nemam nikakva razloga da se u ovom javnom razgovoru držim bilo-kakvih obzira, u koliko se oni tiču književnosti i književnih pitanja o kojima se piše javno. Kada vas društvo vaših književnih prijatelja hoće da ponizi (po svojoj vlastitoj odluci i iz svoje vlastite inicijative) do onog pojma, pod kojim to društvo razumijeva banditizam, do one moralne propalosti nad kojom počinje zgražanje vaših bližnjih i zapitkivanje: kako možete da sjedite u »takvom« društvu, pa kad vam netko od znanaca i prijatelja izazovno dovikne (da to ne bi ostalo samo u krugu Steve Galogaže): a što vi radite u onom vašem pečatovskom, banditskom društvu, književnik, kome je takvo pitanje upućeno, stavljen je — htio on to ili ne — pred alternativu: ili da se odvoji od »bandita« u čijem društvu pečatuje — ako je povjerovao prividno opravdanim razlozima te književne osude — ili da posumnjavši u opravdanost te klevete svojih »dobronamjernih i prijateljski raspoloženih« znanaca, produži dalje svoj boravak u Pečatu, koji je

Digitized by Google

proglašen »banditskim«. U slučaju, kao što je ovaj naš, nema druge mogućnosti: ili su ljudi koji sarađuju u Pečatu zaista takvi banditi kakvima ih prikazuju Stevan i Radovan i Ognjen i Milovan i čitava ta moralistička družba najispravnijih dijalektičara, a onda sam bandit i ja koji sarađujem s njima ili — ako to nije istina — a ja vjerujem da nije — onda je prosta uličnjačka fakinarija širiti takve verzije, iza kojih nema ničeg stvarnog nego takva poderana vreća dijalektički najjeftinijeg perja, kakvu je prosuo u Izrazu Ognjen Prica, da bi — na koncu konca — ipak — dao: nekakvo — kakvo — takvo — intelektualno i moralno obrazloženje toj političkoj kleveti da je Pečat banditski list moralnih i političkih mrtvaca, a otkuda u tome društvu Miroslav Krleža, to dobronamjernom drugu i prijatelju Miroslava Krleže, Ognjenu Prici nije jasno... Da je kojim slučajem pročitao, to jest da je »vidio« a ne samo »gledao« u onih nekoliko hiljada stranica što sam ih ja štampao o ovom i o sličnim pitanjima, i da je od tih nekoliko hiljada stranica razumio i shvatio i pojmio samo jednu jedinu, Ognjenu Prici bilo bi jasno zašto uređujem jedan književni list sa književnicima i tako bi me bio riješio ove jalove dužnosti pisanja komentara Ristićevom Don Kihotu i uzaludnog pokušaja da protumačim i objasnim svim Pricama naše dijalektike kako ne umiju čitati književnih stvari ne samo kao dijalektičari nego — na žalost — niti kao analfabeti.

O materijalističko-dijalektičkoj metodi kao podlozi umjetničkog stvaranja

Primili smo materijalističko-dijalektičku metodu za podlogu tendencioznog umjetničkog stvaranja, jer nam je jedinim idealom upravo ta tendencija, da svim našim skromnim sredstvima promičemo, propovijedamo i širimo one poglede i ona uvjerenja za koja mislimo da se na temelju našeg iskustva podudaraju sa istinitim stanjem činjenica: u nama, oko nas i pod nama. U magnetskom polju ove dijalektičke metode djeluje na ovom našem troimenom dijalektičkom sektoru od ljubljanskog nebotičnika in Tromostovja pak preko »Corsa« i »Kazališne Kavane« do beogradskog univerziteta i Milanovića-Riunione prilično mnogo javnih pojedinaca, naime podanika ove zemlje, koji pod svojim vlastitim potpisom govore javno u obliku štampanih stvari ono što misle da je potrebno da se kaže, jer to odgovara interesu misli, za koje smo svi mi uvjereni da se podudaraju s istinom. U toj prilično glasnoj

Digitized by Google

količini nesposobnih i manje nesposobnih pojedinaca, ja (lično) spadam među one iluzioniste, koji su progrizli razne malene i sitne, a neke i nešto veće laži i obmane u takozvanim pogledima na svijet, ali kad su se u omjerima svog sasvim malog, neznatnog, neukog, gotovo mišjeg horizonta doista progrizli do svojih istina, i kad su se uvjerili da postoje i takvi smjerovi koji doista vode iz ovih naših hamletskih krtičnjaka do Fortimbrasovih zastava, onda se takvim romanticima čini da nemaju nikakva razloga da napuste te svoje male, sitne ali svoje vlastite istine, kad su čitavog svog života grickali i grickali i kopkali da se kroz debele naslage ljudske gluposti probiju na površinu, gdje se ne osjeća više vlažan vonj groba niti sumpor sredovječnih predrasuda i laži, i gdje nad našim glavama blistaju (Ognjenu Prici — tako smiješne) zvijezde...

Istine, u koju vjerujem ja se i držim, a istinu za koju sam vjerovao da postoji tu sam i propovijedao i to ne zato da uberem nečiji pljesak (jer sam zbog tog nesretnog masovnog pljeska zamrzio javne nastupe i prestao da govorim javno), i ne zato, jer su za te naše istine bile neke konjunkture (kojih uostalom nikada nije ni bilo), nego zato, jer osjećajući da se iz zapletaja evropske krvave današnjice čovjek može dijalektički spasavati samo svakodnevnim, sve novijim i novijim spoznavanjem i ovjerovljivanjem svojih jučerašnjih spoznaja, ja danas promatrajući oko sebe ovu zbrku neobično jasno vidim kako je do toga došlo, zašto je sve to poprimilo tako glupe forme kakve ova nedostojna rasprava ima, zašto je ta književna dijalektika na najboljem putu da postane svojom vlastitom karikaturom. Ova je tema vragometno zapletena, ali ja sam zato i progovorio da je objasnim. U uvodnoj fazi ovog Antibarbarusa ovo nagomilavanje dokaznog materijala još je uvijek samo priprema za analizu koju ću uznastojati da svršim na obostrano zadovoljstvo, tako da ćemo nakon dovršena postupka svi biti stavljeni pred vrlo jednostavno pitanje: da ili ne? To jest: da li je ovo što se kod nas krivotvori pod pojmom »književne dijalektike« književnost ili nije, ako nije — da ne bi ostalo na nama da smo poklonici stare riječi: asinus asinum fricat.

Egzaktna fizika, matematika, geologija i anatomija socijalnih uslova pod kojima današnji čovjek živi kao društveno biće razdvojen u dvije životinjsko-društvene vrste, te egzaktne nauke, koje su za posljednjih osam do deset decenija nagomilale toliku masu preispitanih i naučno ovjerovljenih podataka, da taj društveni dualizam u društvenom uređaju ljudskom doista postoji, ne

Digitized by Google

samo kao materijalna podloga već (što je mnogo neljudskije) kao čitav niz duhovnih posljedica: dresure, odgoja, predrasuda, izoliranih mentaliteta, vjere u nadzemaljsko porijeklo socijalnog i materijalnog status-quoa, moralnih okvira, legitimiteta i legitimno ovjerovljenog pomanjkanja svijesti u svim svojim podvrstama te intelektualne, moralne i materijalne zbrke, da nikakve sumnje nema i nikakve sumnje biti ne može da pojedini društveni slojevi stvaraju sebi nova životna vrela na štetu slabijih i da se to zbiva uz stalnu i logičnu pratnju pregradnje one intelektualne površine, na kojoj se u obliku društvenih pojmova i moralnih uvjerenja odražava sama ta društvena struktura na kojoj kao na materijalnoj podlozi čitava zgrada i počiva. To su spoznaje ozbiljne, stvarne i istinite, izgrađene i ispitane na temelju vjekovnog ljudskog iskustva, a upravo danas, pred ovim ogromnim ispitom činjeničnog stanja, ova »teorija« (koju su provalnici sa desnice prozvali »banditskom« u panici pred jedinim argumentom pred kojim strepe, a to je argumenat na kesu, argumentum ad crumenam), ta teorija danas doživljava svoje ponovno žalosno ovjerovljenje u međunarodnoj praksi: pokazuje se opet jedamput kako je Marx imao »krivo« kad je pisao o cikličkim krizama... Netko tko osjeća da je pozvan po crti svog ličnog nagnuća da bi mogao da ima toliko fantazije i toliko originalnog dara da te svoje spoznaje preobrazi u književno zanimljive, socijalno tendenciozne oblike, koji će biti toliko sugestivni da će djelovati privlačno na temelju ideje da je došlo vrijeme da se i slabijima pomogne, i da i poraženi pobjede, taj neka piše, taj neka slika, taj neka komponira dijalektički tendenciozno! Takav umjetnik koji stvara u ime slabijih, taj ne frazira! Victrix causa diis placuit sed victa Catoni!

Nesposobnost na djelu ili kako dolazi do trockizma

Ljudi koji već više od jednog čitavog decenija svim javnim sredstvima dokazuju da o umjetničkom poslu u okviru naše beletristike nikakve stvarne slike nemaju, da ni jednim od preduslova za svladavanje ove glomazne i složene klavijature pojmova i valeura ne vladaju, takvi ljudi kakvi kod nas predstavljaju dijalektičke arbitre in artibus et in musicis, ta gospoda treba da čitavim kapacitetom svoje logike i svog morala mirno i dostojanstveno shvate već jedamput, da čovjek ne postaje zato »banditom«, jer ne vjeruje

Digitized by Google

u socijalno-tendenciozno-prodornu snagu poezije jednoga Jovana Popovića na primjer, Radovana Zogovića na primjer ili Mila Nikolića... U ovoj dijalektičkoj O. Pe-jadi, kao blagi adagiomotiv, javlja se već u prvoj partiji tu i tamo na stranicama našega Antibarbarusa ime fantastičnog, dijalektičkog vragoljana Radovana, tog čuvenog Kravcovljevog popularizatora, koga ću u okviru ove svoje dijalektičke studije depopularizirati temeljito, konačno i bez priziva, i to po mogućnosti ne neorealistički na Balzacov način, ne fabulirajući kako se to sviđa Zogoviću, nego upravo bezidejnonaturalistički, dakle egzaktno »znanstveno«, kako kaže O. Prica, da ga prikažem točno takvim kakav taj belesprit naše dijalektike i jeste: da ga dedijalektiziram od njegove pseudodijalektike za koju taj gospodin misli da je na svijetu samo zato da bude potporanj za njegovu nenadarenu megalomaniju. Jer ovako stoje stvari na našem dijalektičkom Parnasu: na dobronamjernu književnu kritiku da jedna javno objavljena književna stvar novela ili pjesma na primjer ne vrijedi, jer je smiješno diletantska ili analfabetska, odgovara se danas: pardon, gospodine, vi negirate dijalektiku, vi ste trockist, a ovo što vi širite je politički banditizam!

Na primjer: u beogradskoj Mladoj Kulturi broj 1. od 1. marta 1939. štampao je Avdo Humo svoj prikaz »naše poslijeratne ljubavne lirike (od Krkleca do Zogovića)«. Ljubavna lirika, kaže taj dijalektik, Avdo Humo, tumačila se vrlo često

»samo kao izraz najintimnijeg osjećanja pjesnika. Njegov lični život, lični u najužem smislu riječi, smatran je pjesničkim vrelom. Idealistička estetika pokušava da poeziju objasni izolovanom istinom i ne ulazi u analizu objektivne stvarnosti. Da li lirika treba da predstavlja jednu životnu realnost, to idealisti nisu nikad uzimali kao jedan od najvažnijih umjetničkih elemenata u ocjeni jedne umjetnosti«.

— — —

»Da li se sveukupni pogled na svijet ogleda u izboru detalja i da li nameće ocjenu pojedinim ličnim doživljajima? Je li moguće da čovjek na društveno zbivanje gleda jednim, a lični život drugim očima?«

Po svespasavajućem, jedinoispravnom, dijalektičkom književnom receptu, Avdo Humo je u svojoj materijalističkoj i dijalektičkoj »analizi naše poslijeratne ljubavne lirike« upotrebio sve lijekove i sve čudotvorne praškove i sve mirodije i sve tajanstvene abrakadabrističke fraze, kakve se po tim lirsko ljubavnim receptima kod nas preštampavaju u obliku književnih kritika ustrajno već godinama, i za koje Ognjen Prica tvrdi da nije istina da se

Digitized by Google

od naprednih književnika traže i da uopće postoje. Nema, međutim, za posljednjih pet-šest godina u dijalektičkim časopisima ni jednog jedinog natpisa za koji se tvrdi da je »ispravan« i da je na liniji, da nije napisan upravo po tom bespredmetnom receptu: frazerski, nametljivo, privatdocentski u takozvanom ideološkom dijelu, a glupo i potpuno prazno, to jest apstraktno u svojoj stvarnoj činjeničnoj sferi. Kod Avde na primjer: sve što je za prijamni dijalektički književni ispit jednog dijalektičara-aspiranta potrebno, sve je tu: idealistička estetika izolira istinu, analiza objektivne stvarnosti koju idealisti ne uzimaju u obzir, pogled na svijet, idejna pometenost formalističkih, dekadentnih pravaca zapada, anarhizam malograđanske poezije i t. d., i t. d., i t. d., a naročito pak dijalektički komplimenat da R-r-r-r-adovan Zogović

»nije poznat kao pjesnik ljubavne lirike, niti ima mnogo takvih pjesama, ali ono što je dao, značajno je da se spomene po svom novom načinu odnosa prema ljubavi«:

Kad radim, kad našu sobu ne vidim,
Ti si bila između zidova i mene;
Ti čitaš tiho po sobi ko po livadi
Ti šapćeš moje misli, moj potok.

Taj novi način odnosa prema ljubavi, to je kod Zogovića, po Avdi »opšti pogled pesnika na život«.

»Tu se oseća tendencija da se na umetnički način kroz ljubav iznese realno shvatanje odnosa čoveka prema ženi, koja se bori i radi, ide sa čovekom pod ruku u borbi za lepšim i boljim životom. To je moral humanizma i čovečnosti i t. d., i t. d....«

Neka se nađe kakva otrcana, staromodna, poetska naivčina, koja ima toliko moralne kuraže da upozori toga mladenca Avdu, kako je neobično žalosno s tom najnovijom generacijom naših književnh kritičara, kojima je ljubavna lirika postala »izolovanom istinom koja ne ulazi u analizu objektivne stvarnosti«, a novi način odnosa prema ljubavi jeste da pjesnik ne vidi sobe u kojoj žena čita, jer kad pjesnik radi onda žena čita između zidova, i da ljubavnik lirik Radovan Zogović, koji po priznanju tog istog Avde »nije poznat kao ljubavni lirik«, ali ipak predstavlja takvo ime u historiji naše poslijeratne ljubavne lirike, da markira čitav vremenski raspon te iste lirike od »Krkleca do Zogovića«, on, taj dijalektik Avdo ne će pristati na to da razgovara s vama o književnom problemu ljubavne lirike, nego će vas proglasiti trockistom... Gdje ima način i kakva bi tu metoda bila potrebna da se dijalektiku Avdi (i njegovim književnim instruk-

Digitized by Google

torima) objasni da — ako ljubavni lirik Zogović ne vidi jedne sobe, i ako je žena koju voli između zidova i njega (t. j. ljubavnog lirika Zogovića, koji nije ljubavni lirik, ali ipak jeste), dakle: ako ljubljena donna tog vidovitog trubadura između zidova i pjesnika čita po toj sobi i šapće pjesnikov potok, da se onda tu, u ovom citiranom odlomku jedne Zogovićeve ljubavne pjesme ne osjeća savršeno nikakva tendencija »novog realnog shvatanja odnosa čovjeka prema ženi«, niti je to »moral humanizma i čovječnosti«, nego jedna od bezbrojnih i bespredmetnih i neuspjelih varijacija nečeg što nije ni ljubav ni lirika, ni humanizam, ni čovječnost (sic!), (sic, na ovome mjestu znači: sic transit Avdo Humo — nizam u čovječnost), ni dijalektika, ni književnost, niti analiza objektivne stvarnosti, ni jedna od ovih besmisleno nagomilanih fraza, nego brate, obična savršeno neoriginalna gnjavaža o tome da žena sjedi »između zidova i pjesnika« i da tiho čita u jednoj sobi koje pjesnik ne vidi, ali je ipak (licentia poetica) vidi, jer vidi tu ženu kako čita »ko po livadi«, dakle je »vidi«, a ne »gleda«, te je prema tome po Ognjenu Prici dvopapkar... Kako se može, međutim, čitati između zidova jedne sobe koje pjesnik ne vidi, dakle nije u njoj, i jednog pjesnika koji nije između zidova te sobe, ali između zidova te sobe u kojoj pjesnik nije i pjesnika koji te sobe ne vidi — žena ipak čita, kako se može dakle čitati između jednog pjesnika i njegovog potoka koji teče upravo tako da žena može da šapće pjesnikov potok, a sve je to novi način odnosa prema ljubavi, to je upravo ta dijalektička tajna ove nove ljubavne lirike, koje ja ne priznajem ni za kakvu liriku, ni neorealističku, ni tendencioznu, ni formalističku, ni ljubavnu, ali zbog koje je Radovan Zogović organizirao i sproveo trockistički bojkot nad Pečatom, jer Pečat ne misli da se takvim novim načinom »odnosa prema ljubavi« promiče stvar socijalizma ili humanizma, književnosti, dijalektike ili bilo-čeg drugog u ime čega ova književno-neodgojena, drska dječurlija »pravi iz sebe« tu papazjaniju što se zove kod nas »naprednom književnošću«...

Kažite, dakle, to nekome od Avdinovaca i obrazložite mu to stvarnim kakvim primjerom, kao što sam to učinio ja sa pjesmom Jovana Popovića u 1. broju Pečata, u svom osvrtu »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, a Avdo će vam ni pet — ni šest, puf — tres, džinta-rata, bum — bum — bum, zasvirati svoju hura-hura dijalektičku podoknicu, koja je na ovoj mojoj jubilarnoj slavi otvorila čitavu seriju ovakvih »dobronamjernih« priznanja sa strane one, spram Pečata dijalektički i prijateljski raspoložene družbe, za koju zapravo pišemo i štampamo naš časopis. Avdo Humo objavio je u ime knji-

Digitized by Google

ževno-napredne omladine beogradskog Univerziteta književnu, političku, moralnu, i intelektualnu smrtnu osudu našega časopisa, kao principijelan omladinski odgovor na moj programatski članak »O svrsi Pečata«. Citiram taj dokumenat doslovno u cjelosti:

O »PEČATU« I BESJEDI O NJEGOVOJ SVRSI.

Ostavimo za sada po strani pitanje da li je naša napredna literatura baš onakva kakvom je prikazuje Miroslav Krleža.

Ostavimo za sada po strani činjenicu da je Miroslav Krleža tri godine ćutao o tragedijama malih naroda i njihovih pesnika (Garcie Lorce, Mačada, Čapeka, Mate Zalka), da je ćutao o zločinima velikih zločinaca i njihovih malenih šegrta (smrt Maksima Gorkog) i da je — kad je progovorio protiv napredne literature, protiv tendenciozne umetnosti, protiv napredne ideologije koju je nazvao »dialektičkom jeresi«.

Ostavimo za sada po strani pitanje da li je podivljalo, antiljudsko buncanje Milana Dedinca poezija, prava poezija, prava nova poezija, dok su skromni agitski stihovi Jovana Popovića — »čikovi u noćnom loncu« što »cvrče u znak svog neminovnog ugasnuća«.

Ostavimo za sada po strani pitanje da li poezija, da li slikarstvo koje, kao srednjevekovni kompračikosi decu, iznakažuju život i prikazuju ga: i čoveka, i osećanje, i drvo, i psa, i mačku, i vodu, i noć, i sve, i sve — kao bogalja, kao trulinu, kao nakazu, kao da je preko svega prošla ruka kompračikosa, — ostavimo za sada po strani pitanje da li ta pristranost prema svakoj nakaznosti otkriva naprednu i ljudsku bit poezije i slikarstva, ili samo, ili baš njihovu dekadentno-građansku prirodu.

Ali omladina, za koju je čovek najveće blago od svih blaga koja postoje na zemlji, za koju je poniženje čoveka najveće poniženje na zemlji, za koju je nepomirljivi otpor prema ponižavanju čoveka dug svetiji od svih dugova na zemlji, za koju je obnova čoveka .njegova sreća i njegovo znanje, njegovo pravo na hleb i poeziju, njegovo pravo na oštro oružje reči i tehnike — za koju je čovekovo pravo na sve što je čovek, što je stvorio i što stvara čovek, za koju je to p r a v o koje joj ni smrt ne može istrgnuti iz lanca ruku, omladina ovoga puta ne može da prođe pored dve stvari iz »Pečata«:

pored načina na koji M. Krleža kritikuje naše napredne književnike,
pored ljudi koje je »Pečat« okupio na saradnju.

Maksim Gorki oštro je kritikovao nedostatke nove književnosti njegove domovine. Ali, čak ni onda kada je govorio o najbeznačajnijim piscima, kada je govorio o Votkinu, o Borisu Piljnjaku, Pernitinu, Sažinu, čak ni onda, i nikada, Gorki nije zaboravljao da ti ljudi, tim samim što su svoje male sposobnosti stavili u službu velikih ljudskih stvari, da ti ljudi nisu isto što i »dvonoge zveri«, i nikada u njima nije ponižavao čoveka, nikada ljudi za njega nisu bili muhe, ni noćni lonci, ni čikovi, ni cvrčci po pisoarima, nikada on nije prema ljudima zauzimao muhački i muktarski stav — ta Gorki je bio novi humanista: čovek, to gordo zvuči!

Neka Jovan Popović nije talentirani pesnik, ali Jovan Popović nije time prestao biti čovek, napredan i pošten čovek, time nije postao ni muha, ni kokoška iz »lijevog kokošinjca«!

Digitized by Google

Neka Stevan Galogaža, urednik »Literature« koja je u svoje vreme odigrala značajnu kulturno,političku ulogu, neka S. Galogaža nije talentirani pripovedač, — pa znači li to da on nije ni čovek, da nije ni ležao onamo gde je zaista ležao, da je muha, da je gospodin muha, da je kokoška iz »lijevog kokošinjca«.

Mi ne možemo primiti ovakav način kritikovanja ljudi koji nisu prešli u tabor »dvonogih zveri«.

Oslobođenje čoveka, oslobođenje kulture, mi nikad nismo mogli shvatiti drugačije nego kao oslobođenje i čoveka i kulture, kao demokratizovanje kulture i kultivisanje čoveka, kao oružanje čoveka kulturom i oživljavanje kulture novim ljudskim, novim društvenim snagama. Nove društvene snage moraju učiti, uzimati svu dosada stvorenu kulturu, milioni ljudi moraju usvojiti sva velika dostignuća vekova! Kultura pripada narodu, ona je dužna uči svojim dubokim korenima u najdublje slojeve naroda, postati razumljiva i draga masama, ujediniti misli i volju tih masa i podići ih. U jedinstvu naroda i kulture leži spas — naroda i kulture!

I ako se pred dvadeset godina pojavio jedan dekadentni nadrealistički neprijatelj naroda i kulture, jedan od velikih meštara što su divljački i podivljalo raskinuli vezu između naroda i poezije, vrativši poeziju na doba kada su ljudi igrali oko vatara i kričali neartikulisane povike, učinivši poeziju besmislenom, bezosećajnom, — kada se pojavio taj vitez prezira prema narodu i poeziji koju narod razume, kada je dvadeset godina zagađivao sva vrela naše stare poezije, sva vrela poezije, da ih narod ne bi mogao koristiti, da bi se narod na njima otrovao, — kada se taj nadrealistički namesnik pre dve godine sasvim privoleo Bretonu, poznatom pariskom banditu, poznatom razbijaču svih kulturnih poduhvata, poznatom drugu poznatog Diega Rivere, sa kojim je pre nekoliko meseci izdao manifest protiv zemlje kulture, poznatom barjaktaru minhenske predaje, — kada se taj nadrealistički popečatelj pokajao za svoj napad na Žida, kada je izdao svoju sramnu perverziju »Turpitudu«, — narodni pokret je morao da mane svojim prstom i da uništi ovog pesnika, ovog neizlečivog pesnika, koji je proklamovao svoju nadrealističku popečateljsku mudrost: »Biti pesnik, neizlečivo, usprkos svemu i svima, to je danas tako starinski, i pomalo stidno, i prilično glupo, i smešno svakako« (zašto Krleža ne vidi kako i Marko Ristić, i Svečnjak, i Vasa Bogdanov, i ostali citiroši, po strukturi krležijanske rečenice lepe svoje nadrealističke i revizionističke pečatanije?!) I Marko Ristić je bio mrtvac.

I oživeti sada tog mrtvaca time što se štampa u časopisu čiji je urednik i Miroslav Krleža — kome to koristi?

Ako se pojavio jedan, još jedan, još jednom se pojavio, jedan mudrac koji je hteo da revidira nauku o prirodi, da poreče dijalektički materijalizam, da još jednom, ko zna već po koji put, suprotstavi dvojicu osnivača dijalektičkog materijalizma, — ako se pojavio Zvonimir Rihtman, ako se pojavio još jedan pećinar, ili Pećinac, da pokuša da narodu izbije iz ruku oštro oružje nauke, da mu ga izbije danas kada je na narod podignuto tako mnogo oružja, — to je bilo potrebno da se i toj nevernoj ljubi Strahinjića Bana oduzme krvavi odlomak sablje — i da je nestane iz narodnog života.

I oživeti sada mrtvaca time što se štampa u časopisu čiji je urednik i Miroslav Krleža — kome to koristi?

Digitized by Google

I oživljavati još jednog revizionistu i cepača, poznatog srpskog i srpskog teoretičara četrdesetosme, poznatog slavitelja izdajnika Vojvodine iz devetsto osamnaeste, Vasu Bogdanova, i oživljavati venecijanskog trgovca i izlagača, stojadinovskog popečitelja Umetničke akademije, razbijača jedinstva nezavisnih slikara i nadziratelja učenika akademije, Petra Dobrovića — kome to koristi?

Pred svim ljudima, pred svim delima, pred svim rečima su danas samo dve strane. I sva dela i sve moraju koristiti jednoj od tih strana. Kojoj — to ne zavisi od namera autora, urednika, izdavača — to zavisi od suštine dela i reči, to zavisi od odnosa društvenih snaga u koje upadaju te reči i ta dela. Učiniti umetnost neshvatljivom, zatrovati sve izvore poezije i duha, odvojiti kulturu od naroda, mesiti luksuzne biskvite za nekoliko boljih porodica, dok narod oskudeva u crnom hlebu, — kome to koristi?...

Mirko Davičo — Avdo Humo — Puniša Perović
»Mlada Kultura«, 2. od 7. aprila 1939., str. 165-168

Gens irritabile
vatum

Gens irritabile vatum, razdražljivi taj soj piskarala, što piše pamflete uvjeren da time brani svoju »naprednu«, mladokulturnu i književnu čast, sam po sebi ne bi bio uopće važan, da čitav taj u Pečatu citirani tekst Mlade Kulture ne predstavlja zapravo simboličan carnet de bal svih onih plesnih i koncertnih izvedaba, što nam ih sviraju već čitavu godinu, od ožujka do prosinca, po točno utvrđenom plesnom redu znamenitih arrangeura naših dijalektičkih cotillona: Radovana Zogovića, Milana Nikolića, Bihályi Pála, Jovana Popovića, Đorđa Jovanovića-Jarca, Velibora Gligorića et comp. U ožujku je ta kampanja počela po određenom, i da sam glup, rekao bih »rafiniranom« planu, i sad kad je već Silvestrovo pred vratima, javio se među posljednjim trubadurima i Ognjen Prica, da kod ove četvrttonske polke upropasti cilindar svog dijalektičkog dostojanstva, što smo mu ga spljoštili kao pravi chapeau à claque »evidentnostvarnog« analfabetizma.

Sve što su nam ti dragi i dobronamjerni gitaraši odsvirali pod našim idealističkim balkonom, sve to što slušamo od Avde do Ognjena, sve je to u ovoj mladokulturnoj serenati otpjevano već, prilično bez sluha, ali za to ne manje glasno: da su saradnici Pečata moralni i politički mrtvaci, a oživljavati političke i moralne mrtvace, kao što to čini Miroslav Krleža, kome to koristi?

»Cui prodest« pita me Avdo u Mladoj Kulturi, kao što me je gospodin Đuro Tiljak, glavni likovnokritičarski ideolog i propagan-

Digitized by Google

dista socijalne tendencije u likovnom stvaranju na našem lijevom, dijalektičkom krilu, pitao prije šest godina u Kulturi: Kamo ideš — Quo vadis?

I nije to tek »slučaj« da se Mlada Kultura još i dana današnjeg uzrujava zbog toga što sam Đuru Tiljka, urednika stare, pokojne Kulture nazvao političkom muhom, kao što je logično i to, da Ognjen Prica smatra da je to »logično« da Đuro Tiljak, i to upravo lično On, Gospodin Ideolog Đuro Tiljak, urednik Kulture, izlaže zajedno s Meštrovićem, ispovjedivši se prije toga antidijalektički i pričestivši se svojim l'art pour l'artističkim vjeruju, da bi tako oprao svoju sramotnu socijalnotendencioznu prošlost...

»Cui prodest« pita me Avdo u Mladoj Kulturi, kao što je za tim omladinskim glasom ponovio danas najugledniji porte-parole Radovana Zogovića, u Izrazu, Ognjen Prica: otkuda upravo baš ja u tome društvu političkih i moralnih mrtvaca, koji su politički i moralno mrtvi samo zato, jer sarađuju u Pečatu, a što radi Pečat u društvu de La Quatrième, to je Pricino pitanje, otkud sada Pečat u tome društvu? Quomodo nunc in societate bretonica?

Obasipan godinama (a naročito ovu posljednju) raznovrsnolanciranim skolastičnim interpelacijama, ćutao sam iz više razloga, a jedan od najosnovnijih bio je da mi je pomisao da se o tim, danas potpuno, a jučer još relativno nevažnim pitanjima upustim u javne razgovore, izgledala trajno i nepokolebljivo neizrecivo dosadnom, suvišnom i zapravo deplasiranom, a u prilikama kakvima smo okruženi, upravo grotesknom... Spavajući pokraj te neugodne dreke oko sebe, ja sam zapravo bio duhom odsutan, čak moglo bi se reći: ja sam spavao mirne savjesti, uvjeren da štampana slova nisu kukci, te ne će pobjeći pred Zogovićevim lažima i smicalicama kao idealistički žohari pred papkom nečastivog materijalizma. Scripta manent, mislio sam na starinski konservativan način, a kakvog bi smisla imalo dokazivati bjelodane i nekoliko hiljada puta javno izgovorene i potpisom ovjerovljene i provjerene jasnoće, i to sam se pitao, i tako sam bio štampao onu svoju posljednju Izjavu u lipanjskom broju Pečata, uvjeren da će se graja oko nas valjda ipak stišati... Da, vraga! Buknuo je rat, a s ratom razbuktao je Ognjen Prica nove ognjeve političkih intriga, nalivši poprilično trockističke esencije na tu dijalektičku lomaču, i tako sam se opet jedamput našao u ulozi vatrogasca! Taj autodafe Pečata ne će vam uspjeti, jer se ne može zaključivati po takvoj na glavu izvrnutoj logici, da nije književni trockist onaj koji to priznaje, nego onaj koii poriče! Prije samoga merituma

Digitized by Google

i prije no što ću pristupiti konačnom obrazloženju svog vlastitog stava u ovoj diskusiji, mislim da je potrebno da citiram Engelsa:

»Es kommt nicht mehr darauf an Zusammenhänge im Kopf auszudenken, sondern sie in Tatsachen zu entdecken«.

U smislu te nesumnjivo dijalektičke direktive, gospoda oko nas griješe i to osnovno, jer ne grade na činjenicama, nego na čistim, samovoljnim i ni po čemu stvarnim kombinacijama. U ovoj donkihotodialectico-batraho-mio-mahiji činjenice stoje tako da je u prvome redu riječ o književnosti i o književnim pitanjima, a zatim, da se ova književna donkihoterija prebacuje na donkihoteriju moralno-političku, i to prosto i jednostavno iz pomanjkanja svakog pak i najmanjeg književnog dokaza. Po Zogovićevoj logici, ko bajagi: glavno je da mi skuvamo njih, a ne oni nas, a kako, to je sporedno... Jedamput kad smo im već vezali trockističku kantu, onda nek larmaju koliko hoće ... Od Triglava do Vardara nitko im ne će vjerovati da nisu trockisti ...

Currente calamo, taj se je samozvani čistunac upustio u vratolomnu pustolovinu iz koje mu ne će biti drugog izlaza: ili da prizna da je kriv ili da leti ... da leti naime iz književnog društva u kome se između tolikih drugih nalazi i moja idealistička i trockistička malenkost. Jer metode kakve je u naše književne časopise uveo Radovan Zogović, to su metode nezdrave, i takvim se metodama bore mračnjaci i bezimeni pojedinci iz neorganizirane i slijepe rulje, ali drugovi i pjesnici i književnici nikako!

Geneza pečatovskog trockizma

Da pređemo, dakle, na genezu same te, na prvi pogled zapletene, a zapravo banalne i svakodnevne afere, u kojoj se ne radi ni o čem drugom nego o povrijeđenoj taštini jednog, ne posve uravnoteženog, hiperambicioznog pojedinca, koji je uvrtio u svoju glavu da će se riješiti svake književne kritike, ako mu pođe za rukom da tu književnu kritiku likvidira na crti trockizma. Po Zogovićevoj logici: mater im trockističku, sad neka pisnu, da vidimo!

Dakle: da vidimo! Stvar je počela tako da je Radovan Zogović objavio svoju pjesmu »Don Kihot na bombarderu«. Citiram pjesmu u cjelini:

Digitized by Google

Jutarnji drum poslije kiše mek je i kao smola miriše.
Karavane idu. Sunce se u bijelom plastu oblaka razgara.
U polju ljudi kose — slažu talase žita u otkose.
Karavane idu. Klokoću meki tovari na rebrima samara.
Karavane mlijeko toplo u grad djeci nose . . .

Nebo je meka modrozelena ledina.
Tri dimnjaka, tri pružene ruke grada
mašu pozdrav i brazde tri ledinom neba oru.
Karavane idu — klokoću tovari kao mjehovi mirisnog vina.
Karavane nose djeci u grad mlijeko i seosku zoru . . .
Brusevi: šek-šek, kose: šššt-ššt . . .
mlijeko toplo o bokove plehane bije,
ruke dimnjaka brazde ledinom neba oru,
o jutro letnje, jutro divne moje zemlje Španije!

O jutro moje!
Na drumu bijelom crne busije stoje!
Na drumu Don Kihot, krvoždna luda čeka.
O, on ne jaše više kljuse Rosinanta!
On jaše gvozdenu tromotornu pticu.
A crni sluga sjedi na tenku što drum u crne sante santa.
O Don Kihota su, Španijo moja, najmili za ubicu!

Karavane mlijeko toplo u grad djeci nose . . .
Pucaj! Rata-rata, mitraljezi kose.
Otrovno mlijeko sipa metalna ptica.
Brusevi šute. Sve manje kosa žuti otkos kosi.
Po mlakoj rosi ljudi trče bosi.
Pomoć! Don Kihot je plaćeni ubica!

Drumovi moji, drumovi divne zemlje Španije!
Po vama karavana za karavanom vrvi.
Ne, drumove naše ne ćeš presjeći, Don Kihote!
Stići ćemo djeci s mlijekom — makar gustim od krvi!

U svome essayu o Snu i Istini Don Kihota, objavljenom u prvome broju Pečata, Marko Ristić je o toj pjesmi Radovana Zogovića »Don Kihot na bombarderu« pod crtom, sitnim slovima štampao ovu notu:

»Nazvati Don Kihota »krvoždnom ludom« i »plaćenim ubicom« i staviti ga u Francov bombarder, kao što je to nedavno dobronamerno, ali nespretno učinio jedan crnogorski socijalni pesnik, znak je potpunog nerazumevanja Cervantesovog dela i posledica jednog (kobnog i rasprostranjenog) šematičnog shvatanja (što znači neshvatanja) kulturno-historijskih vrednosti i simbola«.

Digitized by Google

U Umetnosti i Kritici, listu što ga uređuje sa Veliborom Gligorićem, u prvomajskome broju ove godine, taj isti Radovan Zogović (koga do ove diskusije nisam imao prilike da književno naročito razlikujem od čitave te lirski bezbojne mase Jaraca, Boglića, Jovana, i ostalih Cina . . . i Jota, i od koga, do ovog momenta te njegove historijske izjave nikada ni jednog jedinog retka čitao nisam koji bi me u bilo kom pozitivnom književnom smislu bio naročito impresionirao), objavio je u vezi sa fusnotom M. Ristića jedan natpis što ga je sam nazvao: »N e š t o k a o i z j a v a«. Pošto sam u tu svrhu otputovao u Beograd da skupim informacije o tome, do onoga momenta meni, lično, književno u glavnom potpuno nepoznatom čovjeku, i pošto sam se u Beogradu temeljito uputio u čitavu tu problematiku koja ga okružuje, preštampavam Izjavu Radovana Zogovića kao dokumenat vremena, prilika i morala, kao dokumenat književne, a naročito dijalektičke kulture, kao dokumenat drugarske solidarnosti, a prije svega kao dokaz neobično razvijene političke svijesti tog književnobezimenog početnika, koji se je drznuo da javno, pod svojim potpisom izjavi da ON, Radovan Zogović, spram mene kao istomišljenika Marka Ristića nema nikakvih dobrih namjera i reći mu da ih ima — to je za NJEGA, Radovana Zogovića, najveća uvreda, najveće poniženje!

— A zašto?

— Zato, jer nemamo časti ni sreće stajati na istoj strani današnjice na kojoj stoji ON, Radovan Zogović!

Da bi dijalektičkim pokoljenjima koja dolaze ostalo kao dokumenat kako se je mjeseca maja godine devetstotinatridesetdevete u intelektualnom, moralnom i književnopolitičkom djelokrugu Radovana Zogovića stajalo na strani »današnjice« — preštampavam to »N e š t o k a o i z j a v u« doista — kao to što jest, naime: »N e š t o k a o i z j a v u«, naime — nešto — kao izjavu jednoga čovjeka, koji je sebi na dijalektičko-volšeban način uvrtio »N e š t o« u svoju glavu i to »N e š t o« i štampao kao izjavu, da je upravo ON, LIČNO Radovan Zogović pozvan da prosudi i to bez priziva, tko stoji »na strani današnjice« a tko ne, a zapravo to »N e š t o k a o i z j a v a« Radovana Zogovića jeste sasvim nešto drugo nego izjava! To je dokaz da je krajnje vrijeme da se takvom neodgovornom ludovanju u neodređenom obliku »n e č e g« što se zove tako kao Zogovićeva izjava, mora jedamput energično stati na kraj! Stvar je prevršila svaku mjeru! I u ludnicama često nema drugog dokaza osim snage.

Digitized by Google

R. ZOGOVIĆ: NEŠTO KAO IZJAVA

Prije dvije godine Marko Ristić i ja štampali smo jedan napis protiv nemorala u književnom i kulturnom radu. Sada već ja moram da pišem o nekim postupcima Marka Ristića, koji su pomalo slični postupcima Egzemplara o kojemu je tada bila reč.

Pišući o mojoj knjižici »Tri članka o srpskom eposu« Egzemplar je rekao (a Vasa Srzentić se s time složio!), da ja štampam tuđe radove, dakle da plagiram, i da sam »unakazio Kolcova objavljivanjem pod svojim imenom *»Tri članka o srpskom eposu«.*«

I kada je to Egzemplar napisao, ja nijesam našao za shodno da na to odgovaram, jer sam vjerovao da ljudi ipak čitaju rečenice o kojima imaju da sude, da razumiju riječi onako kako se moraju razumjeti, onako kako su crno na bijelo napisane. Mislio sam da je suvišno govoriti o tome da li sam objavio svoje ili Kolcovljeve članke, jer Kolcov nikada nije pisao ništa o srpskom eposu, jer je Kolcov reporter a ne naučnik, a o srpskom eposu je pisao N. Kravcov. Mislio sam da je suvišno govoriti o mom odnosu prema velikoj studiji N. Kravcova, kad je na samoj potkorici moje knjige napisano: »Pokušaj popularizacije i primjene jednog novog shvatanja srpskog eposa«, i kada je svakom ko čita *ono što je napisano* jasno da se *popularišu* shvatanja koja je neko već formulisao, i da se *primjenjuje* metod koji je neko već izgradio. Mislio sam da ljudi štampane stvari čitaju onako kako su štampane crno na bijelo...

Ali, ima eto još ljudi koji stvari čitaju onako kako njima treba. I o tome se mora govoriti — u prvom redu zato, da bi se pokazalo pravo lice tih ljudi.

U prvom broju »Pečata« Marko Ristić napisao je o meni ove riječi:

> *»Nazvati Don Kihota »krvožednom ludom« i »plaćenim ubicom« i staviti ga u Frankov bombarder, kao što je to nedavno dobronamerno ali nespretno učinio jedan crnogorski socialni pesnik, znak je potpunog nerazumevanja Cervantesovog dela, i posledica jednog (kobnog i rasprostranjenog) šematičnog shvatanja (što znači neshvatanja) kulturnoistoriskih vrednosti i simbola.«*

Najuvredljivija stvar u ovoj bilješci jeste ona riječ o mojoj dobronamjernosti. O mojoj dobronamjernosti može da sudi samo onaj, ko stoji na istoj strani današnjice, na kojoj i sam stojim. Ali, u ime čega, u ime kakvog opredijeljenja i morala, Marko Ristić, danas, prosuđuje da li su moji postupci dobronamjerni, ili nisu?! Prema shvatanjima, prema djelima Marka Ristića i njegovih jednomišljenika, ja nemam nikakvih dobrih namjera. I reći da ih imam — to je za mene najveća uvreda, najveće poniženje!

Ali, ne radi se samo o tome. Nije važno to, da li sam ja uvrijeđen, nego je važno to, kakvim se sretstvima služi Marko Ristić.

U proljeće devetstotrideset i sedme godine izišla je mala knjižica stihova posvećena herojskoj borbi španskog naroda. U toj knjižici štampana je i moja pjesma »Don Kihot na bombarderu«, u kojoj se nalaze i riječi koje je naveo Marko Ristić.

Otvoreno priznajem da sam prije izlaska te knjižice Servantesov roman poznavao samo po nekim skraćenim i osakaćenim izdanjima, pošto je potpuno

Digitized by Google

izdanje na našem jeziku bilo velika rijetkost. Tim samim postojala je mogućnost jednog jednostranog shvatanja donkihoterije.

Već odmah po izlasku knjižice pjesama o borbi španskog naroda, Jovan Popović, M. Nikolić i ja poveli smo diskusiju o mojoj pjesmi o donkihoteriji, pretresajući pitanje punog shvatanja Don Kihota kao tragedije čovjeka ere feudalizma, pitanje socijalne celishodnosti pjesme koja je zasnovana na nepotpunoj, na jednostranoj istorijskoj aluziji. Ta hroma istoriska aluzija, zar ona ne sprečava pjesmu da pogodi svoj socijalni cilj?! »Poezija počinje ondje, gdje je tendencija« — rekao je Majakovski!

Kao posljedica te diskusije i moje prorade same pjesme i pitanja koja su stajala sa njom u vezi, došao sam do zaključka da pjesmu treba osloboditi onih protivurečja, one hromosti koju joj je dao momenat, momentano raspoloženje u kojem je pjesma bila napisana, — koju joj je dalo izvjesno uživanje u zvonkosti rima i neočekivanosti slika. Pjesmu treba uvijek očistiti i zaoštriti kao strijelu; naravno, bolje je da se to uradi prije, nego poslije, ali i bolje je ikad nego nikad! Pjesmu treba raditi i raditi! — kako je to rekao Majakovski.

I ko ima pravo da kritikuje čovjeka koji piše pjesme za nedostatke prve, ili druge, ili treće probe jedne pjesme, kad je već štampana četvrta varijanta? Kritici podleže tek ono što već nije podleglo kritici samog autora, posljednja, završena forma njegovog rada.

Marko Ristić ima na sve pravo. On mene kritikuje za pjesmu koju sam prije njega, godinu i po dana prije njega, prokritikovao, praktično prokritikovao: preradio je i objavio ujesen devetstotrideset i sedme, na sedamdeset i prvoj strani svoje knjižice stihova. U knjižici, zbirci skoro svih dotadanjih pjesama, ta pjesma se zove »Crna sramota«, i Don Kihot, kojega je Marko Ristić osramotio svojim nadrealističkim »snom«, kao i španski narod, kao i Vladimira Majakovskog, ne pominje se ni u jednom stihu.

Rade Drainac je poricao nekim bivšim nadrealistima naprednost, citirajući njihove riječi iz doba nadrealističkog mrakobjesa i nazadnosti. U ime kakvog morala?

Marko Ristić kritikuje mene za stvar koju sam davno već i sam prokritikovao i prevazišao; citira moje riječi koje sam davno već uništio? — U ime kakvog morala?

»Umetnost i kritika« Broj 1—2, maja 1939., str. 79—80

Komentar Izjave
R. Zogovića

Sve što u toj izjavi Radovana Zogovića nije u vezi s našom temom puštam po strani, ograničujući se isključivo na pitanje NJEGOVE pjesme »Don Kihot na bombarderu«, da bi tom »dijalektičkom« moralistu i autoru »Don Kihota na bombarderu« objasnio da se neodgojenom i violentnom drskošću u svijetu logike ne da postići savršeno ništa ...

Digitized by Google

Pišući svoju izjavu, upravo to svoje neodređeno »N e š t o k a o i z j a v u«, taj moralist, koji se buni protiv nemorala u književnom i kulturnom radu, odmah, u prvoj, žalosnoj rečenici te svoje moralističke izjave — svijesno — ne govori istine — dakle — laže... U pobuni protiv nemorala taj čistunac već u prvoj rečenici sam nemoralno laže:

»Prije dvije godine Marko Ristić i ja štampali smo jedan napis protiv nemorala u književnom i kulturnom radu. Sada već ja moram da pišem o nekim postupcima Marka Ristića, koji su pomalo slični postupcima Egzemplara o kojem je tada bila reč.«

U prvoj svojoj rečenici Radovan Zogović tvrdi da su Marko Ristić i ON »*š t a m p a l i*« jedan natpis protiv nemorala u književnom i kulturnom radu. Oni su dakle »*š t a m p a l i*« jedan natpis protiv nemorala (»štampali smo« to jest Marko Ristić i On Rado van Zogović), i to zajedno, u prvome licu plurala: »*š t a m p a l i s m o*« i to »jedan natpis — protiv nemorala«.

Ovo prvo lice plurala »*štampali smo*« na uvodnom mjestu jedne izjave u kojoj taj isti Radovan Zogović uspoređuje Teodosića s Markom Ristićem, kako bi Marka Ristića proglasio nekom vrstom nemoralnog dvojnika jednog utvrđenog agentprovokatora, ovaj Zogovićev plural »*š t a m p a l i s m o*« na ovom mjestu spada u sferu onih nevjerojatnih i u znaku pitanja stojećih drskosti, do kojih se može vinuti mozak potpuno zaslijepljen, bez najneznatnije, upravo mikroskopski neprimjetljive količine zdravoga razuma, mozak dakle neodgovoran, pak prema tome nevin, ali na sve spreman! Pitam Radovana Zogovića da mi odgovori, što je to ON »*štampao*« s Markom Ristićem o književnom i kulturnom nemoralu Branka Teodosića, te bi GA to opravdavalo da SEBE moralistički uzvisi do prvog lica plurala »*štampali smo*« zajedno s Markom Ristićem — upravo u momentu kada želi da svojoj okolini objasni i da dokaže da je Marko Ristić »nemoralan«, i to: nemoralan točno i doslovno po mjeri onoga modela, što su ga ON, Radovan Zogović, zajedno s Markom Ristićem »*š t a m p a l i*« u pluralu.

Radovan Zogović kaže da je s Markom Ristićem nešto štampao, a to nije istina, jer to što su njih dvojica u Našoj Stvarnosti »*š t a m p a l i*« to je u Našoj Stvarnosti »*š t a m p a o*« zapravo samo Marko Ristić, koji je taj članak o Teodosiću (sa Kočom Popovićem) napisao, a Radovan Zogović ništa tu nije mogao u pluralu »*š t a m p a t i*«, jer ON toga članka nije pisao nego samo potpisao, i to na temelju izričite dozvole Marka Ristića, koji MU je dobronamjerno dopustio da ON, Radovan Zogović, nešto supotpiše što je Marko Ristić napisao i

Digitized by Google

štampao, te prema tome Radovan Zogović nije mogao ništa zajedno s Markom Ristićem »*štampatiće*«, jer nije ni pisao, te se prema tome odmah na početku svoje moralističke besjede potitrava evidentnim neistinama, dakle nesumnjivo svijesnim lažima i mistifikacijama **»onako kako to njemu treba«.**

»Mislio sam da ljudi štampane stvari čitaju onako kako su štampane crno na bijelo... ali ima eto još ljudi koji stvari čitaju onako kako njima treba. I o tome se mora govoriti — u prvome redu zato, da bi se pokazalo pravo lice tih ljudi« —

kaže nekoliko redaka niže taj moralist, svijestan da je »crno na bijelo« u pluralu »*štampali smo*« — štampao u prvome redu ne zato, jer je to istina, nego zato, jer je to NJEMU tako trebalo, a ja pak štampam tu korekturu NJEGOVE mistifikacije zato da bi se pokazalo **»pravo lice toga čovjeka«!**

Jedina dakle stvar koju je ON »*štampao*« zajedno s Markom Ristićem u Našoj Stvarnosti u članku Marka Ristića o Branku Teodosiću jeste njegov potpis: Radovan Zogović. Kako taj isti Radovan uopće voli »štampati« u pluralu, tako je ON zajedno s Kravcovom »*štampao*« Kravcovljevu studiju o srpskom eposu, i to tako da je »popularizirao« Kravcova tako temeljito, da je zaboravio »*štampatić*« ime autora i pisca, istaknuvši samo svoj skroman potpis — tobože anonimnog »popularizatora«. Nije istina da je Radovan Zogović u Našoj Stvarnosti »*štampao*« nekakav napis o nemoralu Teodosića u onom doslovnom smislu kao što to čitaju dobronamjerni ljudi koji čitaju **»štampane stvari onako kako su štampane — crno na bijelo«,** nego u prenesenom smislu, naime tako da mu je Marko Ristić dozvolio da »Nešto« supotpiše što nije pisao, i da tako nešto »*štampa*« što zapravo nije štampao, te da prema tome u tim prividnostima odigra ulogu suautora koji nije bio, iz razloga tada po svoj prilici tako uvjerljivih, da je Marko Ristić na to supotpisivanje pristao, uvjeren da tako koristi samoj stvari.

Moralist i arbitar, kritičar strog i neumoljiv, Radovan Zogović, već je svojom prvom rečenicom počeo da širi svijesne neistine, da bi odmah u drugoj svog vlastitog supotpisnika (sa kojim nije »*štampao*« nikakvog natpisa u Našoj Stvarnosti, nego samo potpisao Ristićevo mišljenje o Teodosiću kao o plagijatoru i agentprovokatoru) proglasio Teodosiću ravnim, dakle nemoralnom pojavom u književnom i u kulturnom radu. Zašto? Zato, jer je Marko Ristić u Pečatu štampao jednu petitnu fusnotu, da netko tko Don Kihota zamišlja na Francovu bombarderu nije »dobronamjerno« (»dobronamjerno«!)

Digitized by Google

shvatio Cervantesa. Da je Marko Ristić ravan Teodosiću, čovjeku, koji je po tom istom Marku Ristiću utvrđen kao varalica i krivotvoritelj i mistifikator i agentprovokator, to Radovan Zogović obrazlaže u tom svom »N e č e m k a o i z j a v i« da je istina: da Cervantesa nije čitao i da je u vezi sa ovom svojom pjesmom o »Don Kihotu na bombarderu« počeo diskusiju s Jovanom Popovićem i Milom Nikolićem o donkihoteriji.

»Pretresajući pitanje punog shvatanja Don Kihota kao tragedije čovjeka ere feudalizma, pitanje socijalne celishodnosti pjesme, koja je zasnovana na nepotpunoj, na jednostranoj historijskoj aluziji. Ta hroma historijska aluzija, zar ona ne sprečava pesmu da pogodi svoj socijalni cilj? Poezija počinje ondje gdje počinje tendencija — rekao je Majakovski.«

Prodiskutovavši tako s Jovanom Popovićem i Milom Nikolićem to pitanje o donkihoteriji i došavši do zaključka da je »hroma historijska aluzija« o »Don Kihotu na bombarderu« spriječila tu pjesmu da ne pogodi socijalnog cilja (sramota je Zogoviću Radi — socijalnog ne pogodit cilja), ON je došao do:

»zaključka da pjesmu treba osloboditi onih protivurječja, one hromosti koju joj je dao momenat, momentano raspoloženje u kojem je bila napisana — koju joj je dalo izvjesno uživanje u zvonkosti rima i neočekivanosti slika.

Pjesmu treba uvijek očistiti i zaoštriti kao strijelu; naravno, bolje je da se to uradi prije, nego poslije, ali i bolje je ikad nego nikad! Pjesmu treba raditi i raditi! — kako je to rekao Majakovski.

I ko ima pravo da kritikuje čovjeka koji piše pjesme za nedostatke prve, ili druge, ili treće probe jedne pjesme, kad je već štampana četvrta varijanta? Kritici podleže tek ono što već nije podleglo kritici samoga autora, posljednja, završena forma njegovog rada.

Marko Ristić ima na sve pravo. On mene kritikuje za pjesmu koju sam prije njega, godinu i po dana prije njega, prokritikovao, praktično prokritikovao: preradio je i objavio ujesen devetstotrideset i sedme, na sedamdeset i prvoj strani svoje knjižice stihova. U knjižici, zbirci skoro svih dotadanjih pjesama, ta pjesma se zove »Crna sramota« i Don Kihot, kojega je Marko Ristić osramotio svojim nadrealističkim »snom«, kao i španski narod, kao i Vladimira Majakovskog, ne pominje se ni u jednom stihu.

Rade Drainac je poricao nekim bivšim nadrealistima naprednost, citirajući njihove riječi iz doba nadrealističkog mrakobijesa i nazadnosti. U ime kakvog morala?

Marko Ristić kritikuje mene za stvar koju sam davno već i sam prokritikovao i prevazišao; citira moje riječi koje sam davno već uništio? — U ime kakvog morala?«

Svatko ima prava da se precjenjuje do izvjesnog stepena normalnog, ljudskog samoljublja, ali kako je taj naš »dijalek'ički Narcis«

Digitized by Google

zaljubljen u Svoj lirski talenat, u ljepotu Svoje vlastite poezije, to je zaista »hercig«, kako bi se reklo u Zagrebu. ON Sâm uživa u zvonkosti vlastitih Svojih rima i u neočekivanosti Svojih slika, ON, taj majstor jezika Svoju pjesmu »uvijek očisti i zaoštri« mjesto da je čisti i oštri, ako već hoće da veže glagol sa predlogom kome je značenje trajno, te pošto tako svoje pjesme nije »uvijek očistio i zaoštrio« — »prije nego poslije — što je bolje«, ON je svoju pjesmu kao strijelu »uvijek očistio i zaoštrio poslije«, što nije bolje — ali je »bolje ikad nego nikad«, i tako je u Jesen devetstotinatridesetisedme Godine Gospodnje objavio u četvrtoj probi četvrtu varijantu svoje pjesme »Don Kihot na bombarderu« pod naslovom: »Crna Sramota«. Ta »Crna Sramota«, zapravo varijanta četvrte probe Zogovićeve pjesme »Don Kihot na bombarderu« (a da nigdje ni jednim jedinim retkom nije bilo naznačeno da je to varijanta četvrte probe jedne druge pjesme), ta Zogovićeva »Crna Sramota«, u toj definitivnoj, po receptu Majakovskoga prokritikovanoj redakciji našega pjesnika, našeg ljuvenog lirika, (koji to po dijalektiku Avdi nije, ali ipak predstavlja ime čitave jedne epohe naše poslijeratne ljubavne lirike, pošto je otkrio novi način ljubavnog odnosa) glasi:

Jutarnji drum poslije kiše mek je i kao smola miriše.
Karavane idu. Sunce se u bijelom plastu oblaka razgara.
U polju ljudi kose — slažu talase žita u otkose.
Karavane idu. Klokoću meki tovari na rebrima samara.
Karavane mlijeko toplo u grad djeci nose...

Nebo je meka modrozelena ledina.
Tri dimnjaka, tri pružene ruke grada
mašu pozdrav i brazde tri ledinom neba oru.
Karavane idu — klokoću tovari kao mjehovi mirisnog vina.
Karavane nose djeci u grad mlijeko i seosku zoru...
Brusevi krešte, kose meko kose, —
mlijeko toplo o bokove plehane bije.
Ruke dimnjaka brazde ledinom neba oru,
o jutro ljetnje, jutro divne moje Španije!

O jutro moje!
Na drumu bijelom crne busije stoje!
Na drumu Izdajnik, krvoželjni dželat čeka,
i jaše gvozdenu tromotornu pticu.
A crna pratnja sjedi na tenku što drum u crne sante santa.
O Izdajnika su Španijo moja, platili za ubicu.

Digitized by Google

Karavane mlijeko toplo u grad djeci nose.
— Pucaj! Ra-ta, ra-ta, mitraljezi kose.
Otrovno mlijeko sipa metalna ptica.
Brusevi šute. Sve manje kosa žuti otkos kosi.
Po mlakoj rosi ljudi trče bosi.
Pomoć! Izdajnik je plaćeni ubica!

Drumovi moji, drumovi divne zemlje Španije!
Po vama karavana za karavanom vrvi.
— Ne, drumove naše nećeš prosjeći, slugo Crne Sramote!
Stići ćemo djeci s mlijekom — makar gustim od krvi.

Da usporedimo tu »Crnu Sramotu« sa »Don Kihotom na bombarderu«, sa Don Kihotom (»koga je Marko Ristić osramotio svojim nadrealističkim snom kao i španski narod«) pak da vidimo kakvu bi tu ulogu mogla da igra ta nova opasna i drska kleveta Radovana Zogovića, da je Marko Ristić »osramotio španski narod« zato, jer se je usudio primijetiti da: staviti Don Kihota na Francov bombarder može samo onaj čovjek koji pojma nema o djelu Cervantesa...

Don Kihot na bombarderu
i Crna Sramota

Momenat, kaže Zogović, u kome je ON napisao Svoju pjesmu o »Don Kihotu na bombarderu« dao je pjesmi neka protivurječja i neku hromost, koju joj je opet dalo izvjesno uživanje u zvonkosti rima i neočekivanosti slika... Taj dakle Zogovićev momenat dao je pjesmi hromost, a ovu opet uživanje u zvonkosti rima. Da uživanje u zvonkosti rima može dati jednoj pjesmi hromost to još nisam čuo u historiji rimovanog iskustva, ali da netko samozaljubljeno uživajući u zvonkosti svojih vlastitih rima priznaje da je to osjećaj hromosti u kome uživa, to je, dakako, svojstvo takvih pjesnika kakav je Radovan Zogović, jer takvi pjesnici znaju dabome, što hoće: oni umiju da izraze svoje pjesničko htijenje odgovarajućim izražajnim sredstvom.

Rimâ, u kojima je pjesnik uživao, a naročito u zvonkosti tih rima u prvoj varijanti pjesme »Don Kihot na bombarderu« ima svega jedanaest, a da bismo mogli da ih usporedimo naučnom gotovo akribijom, bili smo tako slobodni da izradimo jednu malu usporedbenu tabelu tih zvonkih rima, te je radi bolje upućenosti i jasnijeg pregleda štampamo svakome interesentu na uvid: s l i j e v e s t r a-

Digitized by Google

ne jedanaest rima pjesme »Don Kihot na bombarderu«, a s d e s n e s t r a n e deset rima pjesme »Crna Sramota«, pošto je u četvrtoj probi četvrte varijante pjesme »Crna Sramota« rima broj šest: »Rosinanta — santa« otpala.

JEDANAEST ZVONKIH RIMA RADE ZOGOVIĆA

PRVE I DRUGE VARIJANTE PJESAMA

»Don Kihot na bombarderu«	*»Crna Sramota«*
Rima broj jedan	
Razgara — samara	**Razgara — samara**
Rima broj dva	
otkose — nose	**otkose — nose**
Rima broj tri	
oru — zoru	**oru — zoru**
Rima broj četiri	
bije — Španije	**bije — Španije**
Rima broj pet	
moje — stoje	**moje — stoje**
Rima broj šest	
Rosinanta — santa	— — —
Rima broj sedam	
pticu — ubicu	**pticu — ubicu**
Rima broj osam	
nose — kose	**nose — kose**
Rima broj devet	
kosi — bosi	**kosi — bosi**
Rima broj deset	
ptica — ubica	**ptica — ubica**
Rima broj jedanaest	
vrvi — krvi	**vrvi — krvi**

Hromost ovih rima u čijoj je zvonkosti Zogović uživao u prvoj varijanti i u četvrtoj četvrte probe ove pjesme koja je štampana pod novim naslovom »Crna Sramota«, nakon dugih diskusija i poslije dugotrajne primjene principa Majakovskoga da pjesmu treba »raditi i

Digitized by Google

raditi«, ta dakle hromost upravo zvonkost ostala je, kao što se vrlo lijepo iz usporedbene tabele vidi, potpuno ista. Četvrta proba četvrte varijante ove genijalne pjesme o »Don Kihotu na bombarderu« savršeno se podudara sa prvom varijantom osim rime u našem redosljedu po broju šeste »Rosinanta — santa«, koja je kao što se po citatu četvrte probe četvrte varijante vidi, otpala ...

Veliki lirski Gjenije Radovan Zogović, nakon dugotrajne diskusije, koja je trajala od proljeća do jeseni godine devet stotina trideset i sedme sa čuvenim dijalektičko-književnim arbitrima Jovanom Popovićem i Milom Nikolićem, proradivši tu pjesmu i pitanja koja su s tom pjesmom stajala u vezi, došao je do zaključka da tu pjesmu treba osloboditi onih protivurječja i one hromosti koju joj je bio dao momenat (izvjesno uživanje u zvonkosti rima i neočekivanosti slika) i pošto ju je od proljeća do jeseni godine hiljadu devet stotina trideset i sedme »očistio« kao strijelu i pošto je na njoj od proljeća do jeseni godine devetstotinatridesetisedme »radio i radio«, on je od jedanaest zvonkih rima (koje su toj pjesmi davale hromost) ostavio deset, izostavivši jednu jedinu, po broju našeg redosljeda šestu: »Rosinanta — santa«. Gdje je taj čovjek koji ima prava da kritikuje tog mukotrpnog lirskog radnika, koji je od proljeća do jeseni godine hiljadudevetstotinatridesetisedme na svojoj pjesmi »radio i radio« i pošto je tako čitavu godinu od proljeća do jeseni na svojoj pjesmi o »Don Kihotu na bombarderu« »radio i radio«, ON je izbrisao jednu svoju rimu »Rosinanta — santa«, a pjesmu o »Don Kihotu na bombarderu« je u čitavoj njenoj hromosti, to jest zvonkosti njenih rima i neočekivanosti njenih slika, na kojima je od proljeća do jeseni godine hiljadudevetstotinatridesetisedme radio i radio i radio — u čitavoj njenoj hromoj zvonkosti ostavio netaknutu i potpuno istu.

Što se »neočekivanosti slika« te prve probe prve varijante Zogovićeve pjesme o »Don Kihotu na bombarderu« tiče, tu se slažem s njime sto posto: ta »neočekivanost slika«, doista je neočekivana«: »krvoždna luda«, »plaćeni ubica«, Don Kihot ne jaše više Rosinanta po našem redosljedu rima broj šest »Rosinanta — santa«, on jaše »gvozdenu tromotornu pticu« (po našem redosljedu rima broj deset u obje varijante ista: »ptica — ubica«, pardon, sedma, jer »ptica ubica« je deseta, a »pticu — ubicu« je sedma, Don Kihot dakle ne jaše više Rosinanta nego tromotorni avion (»pticu — ubicu«), on kao Crni Sluga sjedi istodobno na tenku i to gdje? Na bijelom drumu ...

»O jutro moje!
Na drumu bijelom crne busije stoje!
Na drumu Don Kihot, krvoždna luda čeka.

Digitized by Google

O on ne jaše više kljuse Rosinanta!
On jaše gvozdenu tromotornu pticu.
A crni sluga sjedi na tenku što drum u crne sante santa.
O Don Kihota su, Španijo moja, najmili za ubicu!«

Don Kihot dakle (u prvoj varijanti prve probe Radovana Zogovića) čeka na bijelom drumu u crnoj busiji. On ne jaše više Rosinanta nego tromotorni avion, i to na bijelom drumu u crnoj busiji, najmljen za ubicu. Dobro... Ali Don Kihot sjedi i na tenku kao Crni Sluga i kao Crni Sluga santa drum u crne sante. Ili to zar nije Don Kihot? Zar su to dva Don Kihota? Ili zar je i Sanchu Pansi suđeno da postane Francov plaćenik? Taj Crni Sluga pretvorio se u Crnoj Sramoti u Crnu Pratnju, a od nas je Crna »trockistička« zloba što nikako ne možemo da odgonetamo tko je ta ličnost na tenku! Don Kihot, Sancho Pansa, Sluga ili Pratnja, Sluga Don Kihota ili Crna pratnja crnog Izdajnika... Dobro... Sjedeći tako na bijelom drumu u crnoj busiji na tromotornom avionu ili na tenku (koji je ptica), taj Don Kihot (iz prve varijante prve probe pjesme Rade Zogovića), kao »krvoždna luda« čeka... Što? On čeka karavane koje nose u grad toplo mlijeko djeci...

»Karavane mlijeko toplo u grad djeci nose...
Pucaj! Rata-rata, mitraljesi kose.
Otrovno mlijeko sipa metalna ptica.
Brusevi žute. Sve manje kosa žuti otkos kosi.
Po mlakoj rosi ljudi trče bosi.
Pomoć! Don Kihot je plaćeni ubica!«

Ptičjeg mlijeka i to još otrovnog, tromotornog, rata — rata — prosuo je Don Kihot po karavani, koja opet djeci nosi toplo mlijeko... Don Kihot plaćeni ubica iz crne busije na bijelom drumu koji sjedi i jaše i čeka i sa tromotornog aviona otrovno mlijeko sipa, taj krvoždni Don Kihot, on doista klasično predstavlja najneočekivaniju neočekivanost Zogovićevih slika i zvonkih rima, predstavljajući savršen i diletantski besmisao koji se kod nas sistematski krijumčari pod »naprednom firmom« socijalno-tendenciozne literature, a ako se tko od običnih smrtnika usudi da samo jednim jedinim atomom svoje književne verziranosti posumnja u taj zogovićevski ukus ili u tu zogovićevsku kulturu (najdobronamjernije, između redaka, u skromnoj bilješci pod crtom, u sitnom slogu, sa diskretnom mišlju isto tako između redaka i pod slogom, en parenthèse, ne navodeći autora poimence, u nedoumici: da valjda ipak ovako ne će biti da je dobro) što je odgovor na t o?

Zogovićev fortissimo violentissimo dinarico:

Digitized by Google

»Prema svatanjima, prema djelima Marka Ristića i njegovih istomišljenika, ja nemam nikakvih dobrih namjera. I reći da ih imam — to je za mene najveća uvreda, najveće ponižnje«.

ili:

»moram da pišem o nekim postupcima Marka Ristića, koji su pomalo slični postupcima Egzemplara« (misli se: agentprovokatora i mistifikatora Teodosića).

ili:

»Marko Ristić je oaramotio svojim »nadrealističkim snom« Don Kihota kao i ceo španski narod i Majakovskoga...«

ili:

»Marko Ristić kritikuje mene za stvar koju sam davno već i sam prokritikovao i prevazišao i citira moje riječi koje sam davno već uništio. U ime kakvog morala?«

ili: taj isti Radovan Zogović, pod trostrukim omladinskim potpisom u Mladoj Kulturi:

»Dekadentni neprijatelj naroda i kulture koji je dvadeset godina zagađivao sva vrela naše stare poezije, sva vrela poezije da bi se narod njima otrovao, kada se je taj nadrealistički namesnik pred dve godine sasvim privoleo Bretonu, poznatom pariskom banditu, poznatom drugu poznatog Diega Ribere i t. d., kada se taj nadrealistički popečatelj pokajao za svoj napad na Gide-a, kada je izdao svoju sramnu perverziju Turpitudu, narodni pokret morao je da uništi ovog neizlečivog pesnika i Marko Ristić bio je mrtvac. Oživeti toga mrtvaca time da se štampa u časopisu čiji je urednik Miroslav Krleža — kome to koristi?«

To je taj Zogovićev književno-dijalektički ton kakvim pjesnik odgovara na jednu sasvim skromnu primjedbu da netko tko je čitao Cervantesa ne će prikazati Don Kihota kao Francovog pilota na bombarderu. Radovan Zogović govori pod svojim potpisom (direktno) ili pod omladinskim potpisom (indirektno) o »nadrealističkom namjesniku« Ristiću, o tom istom Ristiću, koji mu je dopustio da potpiše s njime zajedno Ristićev prikaz Teodosićevih mistifikacija kao urednik »Naše stvarnosti«, u kojoj je redakciji s tim istim »nadrealističkim namjesnikom« i tim trockističkim mrtvacem sjedio zajedno, i u čije ga je ime pozvao na suradnju u srpsko-hrvatskoj anketi, kao da Marko Ristić početkom marta ove godine nije bio moralni politički mrtvac ako je umro već prije dvije godine...

Pitanje je ovo: da li je Marko Ristić moralan mrtvac zato, jer sarađuje u Pečatu ili je Pečat trockistički, jer u njemu sarađuje Marko Ristić, koji je po Radovanu Zogoviću proglašen mrtvacem samo zato, jer nije pristao da netko od Cervantesovog lika pravi barbarsku i neukusnu karikaturu?

Digitized by Google

Ali, da se vratimo na pitanje Zogovićevog »Don Kihota na bombarderu«, upravo na pitanje četvrte varijante četvrte probe te pjesme, štampane bez ikakve naznake, po kojoj bi se moglo zaključiti da je to korektura »Don Kihota na bombarderu« pod naslovom »Crna Sramota«. Radovan Zogović, u onom svom bijednom i polupismenom »Nečem«, što vrvi lažima i suludim drskostima, a što je ON SAM prozvao »N e š t o k a o i z j a v a« tvrdi, da NJEGA Ristić kritikuje za stvar koju je ON već i Sam »prokritikovao i prevazišao« i da citira Zogovićeve riječi koje je ON SAM već »davno uništio«!

— Što je Radovan Zogović »uništio, prokritikovao i prevazišao« od proljeća do jeseni godine hiljadudevetstotinatridesetisedme? Od jedanaest »zvonkih rima« — »uništio je, prokritikovao i prevazišao« jednu jedinu, i to po našem redosljedu šestu »Rosinanta — santa«, a čitav arrangement svojih neočekivanih slika ostavio je isti u »Crnoj Sramoti« kao i u »Don Kihotu«; karavane idu, meki tovari klokoću na rebrima samara, a tri dimnjaka, tri pružene ruke oru brazde ledinom neba. Brusevi: šek — šek, kose: šššt — šššt, mlijeko toplo o bokove plehane bije, dakle u prvoj varijanti prve probe i u četvrtoj varijanti četvrte probe sve je identično: i neočekivanost slika i zvonkost rima i blebetava neukusnost najbanalnijih asocijacija, kao dokaz za pomanjkanje svake pak i najmanje izvorne imaginacije. Jer da tovar ako je mek može biti mek tovar to jest magare (jer naš narod kaže: tovar je oslu brat) i da magare prema tome (to jest Newton po Ognjenu Prici) klokoće na rebrima samara i da tako nasamarenim magarećim klokotanjem počinje ouvertura jedne nasamarene nazovipjesme, u kojoj je čudnoj donkihotskoj tromotornoj ptici suđeno da prospe svoje otrovno (ptičje) mlijeko po mlijeku karavana, i da kod toga brusevi krešte u četvrtoj probi četvrte varijante, a ne prave više: šek — šek, a kose meko kose, a ne šište više šššt — ššt, kao u prvoj, to ovim kreštanjem brusova u četvrtoj varijanti za moj subjektivni idealističko-metafizički ukus taj socijalno-tendenciozni stih gubi, jer je bolje da brusevi prave: šek — šek, nego da kriješte, ali je opet bolje da kose gluhonijemo kose nego da šište:šššt — šššt, ali su zato plehani bokovi o koje mlijeko bije ostali u obje varijante: meki magarci klokoću na samarima, a mlijeko bije o plehnate bokove u prvoj i u četvrtoj probi tih istih magaraca, to jest ti su magarci u obje probe od pleha. U prvoj isto tako kao i u četvrtoj varijanti Zogovićeve pjesme o »Don Kihotu na bombarderu« sve je ostalo — u glavnom — na svome mjestu: meko natovarivanje i nasamarenje kao da je baš svaki čitalac tovar, te je dužan da pasivno podnosi da ga nasamaruju takvim stihovima u ime dijalektike... Upravo je ne-

Digitized by Google

shvatljivo kojim pravom poriče taj pjesnik svojim bližnjima pravo na kritiku tužne pjesme »Don Kihot na bombarderu«, za koju (po svemu neosnovano) tvrdi da ju je »prokritikovao« — i to još praktično, da ju je preradio, da ju je uvijek »zaoštrio i očistio«, da ju je oslobodio protivurječja i hromosti, da je na njoj »radio« i radio«, da je pjesmu o »Don Kihotu na bombarderu« kao pjesmu »o tragediji čovjeka ere feudalizma, zasnovanu na jednostranoj historijskoj aluziji poslije dugotrajne diskusije sa Jovanom Popovićem i Milom Nikolićem preradio tako, da bi mogla da pogodi svoj socijalni cilj«, kad je istina upravo protivna od toga, da ta pjesma nije pogodila nikakvog cilja, a na žalost i to naročito ne socijalnog, jer joj nedostaju svi najminimalniji preduvjeti da kao »pjesma« pogodi svoj »socijalni cilj«, a to je da prije svega uopće bude »pjesma«. Zogović Radovan unatoč glasne i crno na bijelom štampane pretenciozne izjave svoje pjesme o »Don Kihotu na bombarderu« nije prokritikovao, jer da je to doista učinio, bio bi je bacio u koš kamo nesumnjivo spada kao produkt savršeno bezvrijedan, a toga da se objavi u počast Španije iz svih tih razloga, u svakome slučaju nedostojan. Zogović te svoje pjesme o »Don Kihotu na bombarderu« nije praktično prokritikovao niti ju je oslobodio protivurječja i hromosti, jer time da je Don Kihota kao »krvoždnu ludu« u prvoj probi pretvorio u »krvoždnog dželata« u četvrtoj, a da je čitav scenarij te prve probe ostavio u četvrtoj doslovno isti: tu i tamo čeka krvoždna luda — dželat na bijelom drumu u crnoj busiji, i to tako groteskno da u crnoj busiji na bijelome drumu jaše tromotornu pticu (samo uz tu promjenu da je iz Don Kihota postao Izdajnik što je već bio i u prvoj probi), to valjda ipak ne će biti dokazom da je ta Zogovićeva pjesma o »Don Kihotu na bombarderu« prorađena i praktično prokritikovana.

Čitav lirski opus Radovana Zogovića (s kojim sam u toku ove studije imao čast da se upoznam) ne vrijedi mnogo i mnogo je bliže ništici nego bilokakvom drugom pojmu lirske vrijednosti, no pokraj svega toga bilo bi nepravedno da se čovjek postavi na stanovište (više-manje opravdano) bezuslovne negacije njegovih lirizama, dakako, podnipošto u pjesmi o Don Kihotu, koja je mizerna ispod svake kritike. Ima Radovan Zogović dvije-tri pjesme, i u tim pjesmama po dvije-tri strofe, i u tim strofama po dva-tri momenta u svojim lirskim usponima, ali ti najuvjerljiviji trenutci njegovih lirizama, te najorganskije, najživlje, pojedinačno, na žalost, uvijek izolirane i protiv njegove najbolje volje od njegovih vlastitih subjektivnih nedostataka oslobođene slike predstavljaju mješavinu krhkog, fragilnog, slomljenog, bolesnog, zbunjenog stanja sa jakim violentnim udarima

Digitized by Google

racionalne i uvijek vještački nametljive nasrtljivosti, koja kod Radovana Zogovića (u okviru njegovih pjesama) ne djeluje iskreno. To neukusno, grubo upotrebljavanje bubnja u lomnoj i lelujavoj lirskoj partituri nekih njegovih pjesama možda da djeluje demagoški na književno neobrazovane auditorije, ali zato te pjesme ne postaju uvjerljivije ni bolje niti sugestivnije... Hoće se vrlo mnogo najpomnijih i savršeno tihih, diskretnih usredsređenosti u krugu našeg lirskog zanosa, da bi se upravo socijalno-tendenciozna strofa mogla zakolutati do one »sferične« sugestivnosti, o kojoj je tako uvjerljivo i naučno staloženo dao masu podataka Ernst Kretschmer. Osim toga: socijalno tendenciozno stvarati znači više-manje vladati po mogućnosti svim izražajnim sredstvima jedne umjetničke škole, a osim toga biti potpuno slobodan u svojim zanosima, nevezan na konzervativne predrasude šematskog predavanja, a što je najvažnije: smion po svojoj pjesničkoj prirodi, koja vodi pravog socijalnog umjetnika u inspiracije kao zvjerku njuh... R. Zogović ne vlada ni jednim od tih preduslova, a pred nepoznanicama on stoji bespomoćan i ne prodire, nego se povodi i prosto dosadno kompilira. Sve se može na svijetu krpariti, ali lirika nikako! Njegove pjesme međutim po očitim zaslijepljenostima više liče na filatelističke albume nego na poeziju... On radi i radi, ali polagano. Da bi izbacio jednu rimu, on treba pola godine. Pjesma postaje pjesmom i to socijalno-tendencioznom manifestacijom samo u onom slučaju, ako je živa i izlivena od iste mase, jer kada zvoni prazno, mogu svi Radovani čitave kugle bubnjati koliko ih je volja o tendenciji, njihovi će lirski produkti izgledati točno tako kao Zogovićev »Don Kihot na bombarderu«, koji je kao lirski rezultat u svojoj prvoj i četvrtoj probi mnogo bliže »Crnoj Sramoti« nego Don Kihotu, te je zato kod te Zogovićeve posljednje korekture jedino što odobravam bilo to, da je svoju pjesmu o »Don Kihotu na bombarderu« prekrstio u ono što ona doista i jeste: u »Crnu Sramotu«! Svi koji pišu socijalno-tendenciozno ili barem koji misle da tako pišu, treba da su svijesni da je u književnosti i u okviru književnog izražavanja gubica svake fraze nakazna, groteskno nacerena, i bezimno odvratna, bez obzira u kome smjeru huška, a da je ta pjesma o »Don Kihotu na bombarderu« frazerska i književno bespredmetna sa šestom po redu strofom »Rosinanta — santa« isto tako kao i bez nje, to nas taj racionalni eklektik Radovan Zogović, koji se u čitavom svom književnom djelu dosljedno kreće po crti najmanjeg književnog i estetskog otpora — ne će razuvjeriti ničim.

Nego da je doista prokritikuje i (kako on kaže) »prevaziđe«, i da te svoje riječi o »Don Kihotu na bombarderu« uništi, ali ne samo

Digitized by Google

u pretvorljivoj frazi na riječima, utvorljivo i preuzetno kao što je to platonski učinio u svojoj izjavi, i ne tako da ih u očitom protuslovlju sa svojom vlastitom izjavom ponovno štampa, pošto je pred svima nama javno izjavio da ju je uništio a nije, nego da je de facto uništi i tako poduzme sve što je potrebno za spas svoje lirske duše i blaženog pokoja onog nesretnog viteza Tužnoga Lica od La Manche, koji nije ni po čemu zaslužio da ga toliko uznemirujemo spominjući njegovu dragu i sažaljenja vrijednu Spodobu! Ta divna, pjesnička Negacija svega što može da misli ili da osjeća jedan Francov pilot na bombarderu kad bombardira Zogovićevu plehnatu karavanu, povampirila se bjesomučno u ovoj našoj svađi, i ako ništa i ona je jedan dokaz više kako smo i sami poludili u jednom ludom vremenu i kako čudestveno jurišamo na vjetrenjače — svakom razumnom dokazu u prkos. Španija, barikade, revolucija, današnjica ili sutrašnjica, socijalna tendencija u književnosti, najnoviji »neorealizam« i svi ti slični pojmovi nemaju od književne i diletantske fraze savršeno ništa, pak je prema tome za sudbinu Španije i barikada i današnjice i sutrašnjice i socijalne tendencije u našoj književnosti potpuno sporedno da li nekakva smiješna i nepismena fraza stoji na onoj strani na kojoj takve fraze producira Radovan Zogović ili na protivnoj... Osim toga: svi skribenti koji nenadareno i glupo huškaju na ratove iz toplih zakutaka, pišući u nebo vapijuće loše i očajne stihove u dalekim i mirnim pozadinama, koji u svojim lirskim pjesmama prolijevaju ljudsku krv ili koji ljudožderski napajaju malu djecu ljudskom krvlju kao što to čini Radovan Zogović u svojoj pjesmi o Don Kihotu, svi takvi frazeri odvratni su i antipatični i onda kad se zovu Paul Deroulède ili Barrès, koji su na djelu dokazali da nešto može imati tendenciju, da može istodobno biti i formalno savršeno, a da ipak ne znači nikakvu umjetnost u onom višem, produhovljenom, pročišćenom, sublimiranom smislu, u kome pjesništvo predstavlja rapir kojim pjesnik vojuje na strani slabijih... kao Don Kihot kad oslobađa robijaše...

Takve stihove kakvi se danas kod nas u masama štampaju pod »firmom naprednosti« i kakvi po našim časopisima stoje »na strani današnjice«, štampao je prije trideset godina u Hrvatskoj po svom lirskom zlodjelu i do dana današnjega još znameniti Franjo Jarmek, i to se je onda zvalo »jarmekovština«, a danas, jedna varijanta te iste »jarmekovštine« zove se kod nas »socijalnom poezijom«, a tko u to ne vjeruje, to je tip nemoralan, bandit i trockist, spram koga jedan Radovan Zogović

»nema nikakvih dobrih namjera, a reći da ih ima to je za njega najveća uvreda, najveće ponižnje«...

Digitized by Google

I Franjo Jarmek pjevao je o tome kako »brat na brata snuje rata« (»mitraljezi: rata — rata«), te je prema tome u davnom, predpredratnom smislu i Franjo Jarmek bio socijalan i pacifistički-tendenciozan pjesnik:

»Leti osa oko nosa
Pa ga ubode . . .
Brat na brata snuje rata,
Mrtav pao je . . .«

Danas, trideset godina poslije Jarmekove ere, moje je duboko uvjerenje da je za sudbinu socijalne poezije onoga vremena bilo potpuno sporedno da li je Jarmek sebi umišljao — stoji li tko od njegovih kritičara na strani tadanje sadašnjice ili ne; da li je Jarmek imao dobrih namjera ili nije spram svojih kritičara i da li je to za Jarmeka bilo poniženje ili ne, ako je netko pao na tu ludu ideju da je On spram svojih kritičara možda ipak dobronamjeran, to je nama danas iz naše perspektive prilično svejedno... Nad grobovima i nad pjesmama vrijeme protiče kao klepsidra, no unatoč ovog mog »desničarskog zastranjenja, koje miriše po tamjanu«, skromnost ne škodi talentima, moj Zogoviću!

Kose — kose: šššt — ššt — ššt,
a brusovi šek — šek, šek!
Čekaj Zogo, ček, ček, ček,
slaboj pjesmi ima lijek...

Mitraljezi: rata-rata,
brat na brata snuje rata...
Kad tat viče dršte tata,
tad se tat i laži hvata...

Mitraljezi: rata-rata,
džindarata bumtarata...
Automat na automata,
sve u ime dijamata...

Odričući nam pravo na kritiku svoje pjesme »Don Kihot na bombarderu«, Zogović nije u pravu, jer je evidentna neistina da je on svoju pjesmu u ipsilontnoj varijanti »preradio«. Unatoč toga što se u takozvanoj »Crnoj Sramoti« Don Kihot ne spominje ni u jednom

Digitized by Google

stihu, pjesma je ostala — ista. Osim toga: sve da je Zogović formalno i naznačio da »Crna Sramota« doista znači četvrtu ili četrdesetičetvrtu preradbu »Don Kihota na bombarderu« (što nije istina i što nema nikakva realna značenja upravo iz toga razloga, jer nije istina), ON opet ne bi imao prava da zabrani kritiku prve, druge ili treće probe, jer sve

»što je javno štampano ima biti i javno kritikovano«,

a Njegov »Don Kihot na bombarderu« štampan je nesumnjivo javno. Osim toga: nigdje nikada ni na jednom mjestu nije bilo ni jednim jedinim retkom naznačeno da njegova »Crna Sramota« predstavlja drugu probu prve varijante »Don Kihota na bombarderu«. A sve da je Radovan Zogović doista i naznačio kod svoje »Crne Sramote« da ta »Crna Sramota« predstavlja ikstu varijantu »Don Kihota na bombarderu«, i da je u svojoj knjizi pjesama pod »Crnom Sramotom« doista štampao d a je t a »Crna Sramota« pjesnički rezultat njegovih dugotrajnih diskusija s Milom Nikolićem i Jovanom Popovićem (što nije), opet to ne bi isključilo mogućnost da netko prokritikuje i prvu varijantu te »Crne Sramote« i da dođe do zaključka, da je taj donkihotski pokušaj u prvom i u drugom slučaju pjesnički potpuno neuspjela tvorevina, bez obzira da li je krvoždni Don Kihot ostao krvoždni Don Kihot ili se u ipsilon-tom retoutchu pretvorio u krvoždnog Izdajnika i Dželata... Meni je danas, dakako, nepoznato kako će pokoljenja iz godine trihiljadedevetstotinatridesetidevete gledati na našu današnju poeziju. Nije isključeno da će kakvom učenjaku te daleke i nama savršeno nepoznate budućnosti upravo taj dragocjeni podatak, da je Radovan Zogović s Milom Nikolićem i Jovanom Popovićem od proljeća do jeseni godine hiljadudevetstotinatridesetidevete diskutirao o svojoj donkihotskoj poemi biti neobično važan za njegovu doktorsku disertaciju što će je braniti na newyorškom univerzitetu ili pod kupolom na Seini... Možda će ta, nama danas savršeno nepoznata učenjačka sjenka napisati nekoliko debelih knjižurina o tome da su u Beogradu godine hiljadudevetstotinatridesetisedme Tri Adepta naše književne dijalektike i to: Radovan Zogović, Milo Nikolić i Popović Jovan od proljeća do jeseni te iste, po historiju evropske poezije tako sudbonosne, godine nešto radili i radili i radili, i da su diskutirali i diskutirali, pretresajući velevažno i kardinalno pitanje

»socijalne celishodnosti jedne pesme koja je zasnovana na nepotpunoj, na jednostranoj socijalnoj aluziji«,

Digitized by Google

ali nama, Zogovićevim kratkovidnim, bogoiskateljnim, reakcionarnim, idealističkim, kontrarevolucionarnim, antidijamatskim i socijalno-književno a naročito politički potpuno neobrazovanim savremenicima dostaje već to, da netko tko hoće da socijalnotendenciozno pjeva, zove mlijeko »mekim tovarom« (tovar je Newtonu — to jest oslu brat), koji klokoće na samaru (a samar u nekim jezicima znači isto osla, dok nasamariti nekoga i u našem jeziku znači u prenesenom smislu natovariti ga kao magare magareštinom), ili da piše stihove o tromotornim pticama koje prosipaju otrovno mlijeko po mlijeku ili da hrani djecu ljudskom krvlju samo zato da bi svršio sa raspaljivom pointom, ili da mu rosa dobuje, ili breza miče kukovima i t. d., i t. d. . . . Nama, dakle, pokvarenim i dekadentnim vrapcima i kanarincima u jednu riječ, koji u ime dobrog ukusa negiraju pravo kiča na egzistenciju, nama koji sa Radovanom Zogovićem ne stojimo na istoj strani sadašnjice i koji štampajući Ristićev nekrolog o Federicu Garcia Lorca vrijeđamo španjolski narod, nama huljama, političkim mrtvacima, sumnjivim džentlmenima i trockistima, nama je jedna stvar jasna i izvan diskusije: može takav Jarmek htjeti da hoće i htjeti kolikogod hoće, to jest: može takav skribent imati književnu tendenciju kakvu god hoće, ali da iz njegovog socijalnotendencioznog i na takav socijalno-tendenciozan i kičerski i nepoetski način objavljenog htijenja, kakvim se objavljuje književno htijenje Radovana Zogovića, nikada ne će biti socijalne poezije, to je sigurno! A to što je Zogović počeo da viče o trockizmu Pečata, od toga njegova pjesma o »Don Kihotu na bombarderu« ne će postati ni socijalno-tendencioznijom, ali ni boljom! I to što ON, Radovan Zogović, zabranjuje kritiku svoje poezije u ime morala, proglašujući nas Teodosićima, varalicama i agentprovokatorima, jer se ne držimo njegovog verdikta i njegove samovoljnojednostrane izjave o poništenju jedne pjesme, koje nije objavio prije kritike nego poslije nje, to ne mijenja na dokaznoj snazi njegovih ni naših argumenata ni jednog estetskog ni moralnog atoma. Jer: ako se ON u odgovoru na ovu moju kritiku bude sjetio da me proglasi »nemoralnim« zato što sam progovorio o njegovoj »Crnoj Sramoti«, za koju će naknadno negdje sigurno štampati da je i o njoj diskutovao, da je i nju prokritikovao, da je i na njoj radio i radio, i da je i nju poništio time što ju je u svojoj sedamnaestoj ipsilon varijanti nazvao »Plavom Sramotom« ili »Crvenom Njihaljkom« (ispustivši iz te svoje nove »Sramote« od jedanaest nama poznatih i registriranih rima jednu jedinu), mene to ne će

Digitized by Google

niti najmanje pokolebati u mom mirnom i na činjenicama sagrađenom mišljenju o tom neveselom početniku. U ime Pečata i u svoje vlastito ja najodlučnije odbijam takve metode u književnim razgovorima, izjavljujući da čitavu tu nezanimljivu rabotu Radovana Zogovića smatram time što ona doista i jeste: prozirnim, politikantskim pokušajem ucjene jednog nenadarenog piskarala, koje namjerava da oko sebe onemogući svaki pak i najneviniji pokušaj bilo kakve dobronamjerne književne ocjene, da bi se tako osigurao od svakog nadzora i da bi tako i dalje vršljao na književnoj ljevici kao samozvanac, koji ne predstavlja nikoga osim Sebe i svoje vlastite, tugaljive nenadarenosti... Takvim pak »džentlmenima« nema mjesta u okviru bilo kakvog pristojnog književnog društva, koje drži nešto do književnosti, do književnog poštenja, do ugleda književnih djela i javno štampanih stvari, i do svih onih pojmova koji su po svim književnim forumima čitavoga svijeta već vjekovima pročišćeni. Što se je Ognjen Prica (koji nije dvopapkar pak zato »gleda« — a ne »vidi«) — snizio da postane porteparolom Radovana Zogovića, to žalim, to jest i ne, jer da žalim, doista, nemam danas, poslije Pricinog stava u Izrazu zato nikakva razloga. Na moralno-političku interpelaciju Ognjena Price što ja tražim u društvu Marka Ristića (koji se opet nalazi u društvu sumnjivih džentlmena oko »La Quatrième«) odgovaram ovim Antibarbarusom, koji po svemu ima tendenciju da naraste do debele knjižurine od nekoliko stotina stranica . . . Vezan obujmom i prostorom Pečata na vremenski rok izlaženja, objavljujem prvu partiju ovog svog odgovora sa upozorenjem, da je svrha ovog uvoda isključivo ta, da neupućena čitaoca uvede u ovu, na prvi pogled, neobično zamršenu problematiku... R. Zogović, kome sam (dosada) razanalizirao samo jednu jedinu pjesmu, nije osamljen pojedinac. On je akademija, on je ideolog, on predstavlja čitav jedan naš sistem po kome se ta naša žalosna književna dijalektika sve više udaljuje od one svrhe, kojoj je na početku bila namijenjena, to jest, da bude tendenciozna primjena socijalističkih načela na književnom sektoru, manifestirajući se kao takva u poeziji, a ne u evidentnim nedoraslim glupostima i atentatima protiv ukusa i svakog pak i najskromnijeg oblika književne i socijalističke kulture... Da bih sve to objasnio ab ovo, ja ću u ovom Antibarbarusu govoriti o mnogim na oko sporednim pitanjima i temama, koje sa Pricinom interpelacijom prividno ne stoje u neposrednoj vezi, ali bez poznavanja kojih je nemoguće razumjeti bilo kakav pak i najbljeđi smisao Pricine primjedbe o trockizmu i Četvrtoj Internacionali, jer se

Digitized by Google

ta interpelacija javlja u okviru jednog politički i moralno nezdravog procesa, koji oko mene traje već godinama... Da bih na Pricino pitanje »što ja radim u društvu Marka Ristića« mogao da mu odgovorim isto takvim pitanjem, a što radi on u društvu svih tih antidijalektičkih upitnika što ću mu ih još nanizati u toku od nekoliko stotina stranica ove dijalektičke studije, potrebno je objasniti čitav niz novih pojmova i ličnosti... Da se pozabavim problemom Bihályi Pál Ura, Nolita, nolitizma, jovanpopovićevskog »socijalističkog« snivanja o tom nolitu i nolitizmu, da objasnim motive koji su me približili Marku Ristiću, kad je on kao aktivni nadrealista počeo svoje diskusije sa igen tisztelt Bihályi Pál úrom i sa Stevanom Galogažom o nerazumijevanju dijalektike prije šest godina. Da bih na stvarnim primjerima dokazao zašto je sve to kod nas izobličeno do karikature, da bih protumačio pojam našeg književno-dijalektičkog vakuuma još od koraćevštine i ere Miška Radoševića pak sve do Stevana Galogaže, ja se već danas, anticipando, ograđujem od svake pak i »dobronamjerne« interpretacije, da se mojim analizama da bilo kakvo (i najnevinije) tumačenje trockizma... Stvar Lava Trockoga smatram »politički beznadnom pustolovinom« već više od petnaest godina, i Pečat dovoditi u vezu sa političkim pojmom »La Quatrième« ili je podmukli izazov, ili potpuna ishlapljelost mozga. Kakav je moj odnos spram nadrealizma«, »La Quatrième«, spram tumačenja »novog materijalizma« u varijanti Richtmann-Podhorsky, što ja mislim o empiriokriticizmu i o Ognjenu Prici kao filosofu, sve će to biti potrebno da se razradi u posebnim poglavljima, da bi se pokazalo i dokazalo da na ovom dijalektičkom balu ima mnogo nezanimljivih maski, ali da im je način kako se tajanstveno kriju iza svojih nazovi dijalektičkih obrazina — potpuno isti.

Slučaj gospođe
Cine Jote

Kakve su to metode kakvima se služe ti Zogovići to se je naročito plastično pokazalo u načinu kako je R. Zogović objasnio slučaj Seliškar—Branko Teodosić, upozorivši dijalektičku javnost na to da je Branku Teodosiću (koga je on raskrinkao u pluralu s Markom Ristićem) pošlo za rukom da prevari i nasamari sve saradnike »Zbornika 39« osim profesora V. Bogdanova, koji jedini nije bio prevaren, jer je jedini znao (»A. Cesarec je to R. Zogoviću potvrdio«) da se ne radi o Seliškaru nego o Branku Teodosiću...

Digitized by Google

Pošto je u pluralu (s Markom Ristićem) »štampao« u Našoj Stvarnosti članak o Braku Teodosiću da bi zatim na temelju toga članka što ga nije pisao, proglasio pisca, koji mu je dopustio da potpiše jednu književnu analizu koje Zogović nije pisao, Teodosiću ravnim, to jest: književno nemoralnim mistifikatorom, taj (nesumnjivo) isti »džentlmen« u Umetnosti i Kritici (br. 1—2 maja 1939. str. 94, 95, 96), objavio je Seliškarovu varijaciju o Branku Teodosiću, ovaj put potpuno sam, u singularu... U Hronici, koja se zove »Nekulturna«, pod podnaslovom: »Građa za istoriju književnog kriminala« Zogović je na temelju Seliškarovog pisma Ljubi Živkoviću od 30. januara 1939. utvrdio (na temelju Seliškarovog priznanja) da je taj isti Branko Teodosić sa »Zbornikom 39« nasamario čitav niz javnih radnika, kao na primjer: Vasu Stajića, dr. Ljubu Živkovića, dr. Miloša Popovića, Vukajla Kukalja, Grgura Karlovčana, dr. Dušana Nedeljkovića, dr. Miloša Savkovića, Bratka Krefta, Dinka Tomašića i t. d., i t. d., mistificiravši ih pod potpisom Tone Seliškara, samo jedan jedini od njih, profesor V. Bogdanov nije bio prevaren: on kao Egzemplar za »Kriminalnu građu« Radovana Zogovića nije sakupljao rukopise za Seliškara nego za Teodosića, znajući jedini, da se radi o Teodosiću i to zato, jer je i njega Teodosić pozvao na saradnju kao i sve ostale, pod potpisom Tone Seliškara.

Branko Teodosić obratio se Toni Seliškaru u ime Miroslava Krleže... On je uvjerio Tonu Seliškara da sam ja pristao na to da sarađujem u »Zborniku 39«, a V. Bogdanov da je (u moje ime) preuzeo uredništvo tog »Zbornika 39« za Hrvatsku. Meni (M. Krleži) taj isti Branko Teodosić pisao je opširno pismo kao Tone Seliškar, a pod potpisom Tone Seliškara (i u moje ime) pozvao je na saradnju sve naše poznate napredne, beletrističke i likovne asove i tako je došlo do prekrasne napredne ekipe almanaha »Zbornik 39«. Svi su dakle bili (po Zogoviću) nasamareni osim profesora V. Bogdanova, koji je po tom slavnom kolektoru građe za historiju književnog kriminala j e d i n i znao da se radi o Teodosiću, jer je po Radovanu Zogoviću »u Z a g r e b u s k u p l j a o p r i l o g e z a T e o d o s i ć e v a l m a n a h«... Između redaka: ako je prof. V. Bogdanov znao da se radi o Teodosiću znao je to i Krleža... Znači: ako je Krleža znao da je »Zbornik 39« Teodosićevo maslo, a ipak nije nikoga o tome obavijestio, pak ni sebe sama, jer je u Krležino ime Teodosić nasamario Seliškara... onda je »logično« da je svemu kriv V. Bogdanov. Nekulturni Hroničar istorije književnog kriminala Zogović, koji u šesnaestome retku svoga natpisa u tekstu Seliškarovog pisma dr. Lj. Živkoviću citira da je taj isti V. Bogdanov o d b i o

Digitized by Google

d a u r e đ u j e »Z b o r n i k«, on u pretposljednjem retku svoje kriminalne građe žigoše profesora V. Bogdanova kao Teodosićevog sakupljača pred čitavom dijalektičkom javnošću, da je u Z a g r e b u B o g d a n o v s a k u p l j a o p r i l o g e z a T e o d o s i ć e v a l m a n a h«...

A. Cesarec mi je lično potvrdio da je V. Bogdanov tražio od njega prilog za »Zbornik 39«.

U toj posljednjoj rečenici, u tome kako je formulirana i u načinu kako je prilijepljena uz prvu, u tom triku skriva se ključ za poznavanje Zogovićevih metoda uopće. On je, kaže, objavio ove fragmente iz materijala za istoriju jednog književnog kriminala, ne radi samog kriminalca

»nego radi nekih vrijednih saradnika »Zbornika 39« (dr. Dušana Nedeljkovića, dr. Miloša Savkovića), koji se nisu ogradili od saradnje s Teodosićem«,

(zarez po Zogoviću, a poslije zareza kojim je odvojio neke vrijedne saradnike »Zbornika 39« od čovjeka o kome će sada biti riječ), —

»i radi Vase Bogdanova koji je u Zagrebu skupljao priloge za Teodosićev almanah«.

Vrijedni saradnici »Zbornika 39« bili su nasamareni, a — jedini je — V. Bogdanov skupljao priloge za Teodosićev almanah.

»A. Cesarec mi je lično potvrdio da je V. Bogdanov tražio od njega prilog za Zbornik 39«...«

Ova rečenica kako je A. Cesarec *»lično potvrdio Zogoviću da je V. Bogdanov tražio od Cesarca prilog za »Zbornik 39«,»* u njoj leži cijeli Rade Zogović. Sa A. Cesarcem o toj stvari nisam govorio, ali bez obzira na to ja mogu da pojedem kilogram strihnina uvjeren da A. Cesarec R. Zogoviću *nije potvrdio* ništa više nego što mu je potvrdio, naime da je V. Bogdanov od njega, A. Cesarca, tražio prilog za »Zbornik 39«. Da je to Zogović vrlo rafinirano štampao uz rečenicu iz koje slijedi kao je to bilo traženje saradnje za Teodosićev Zbornik, **i kao da mu je to A. Cesarec lično potvrdio,** to je već slobodna preradba Zogovićevskog dijalektičkog načina pisanja kriminalne građe. Copyright by R. Zogović.

Profesor Vasa Bogdanov odbio je Toni Seliškaru da se primi uredništva »Zbornika 39« u glavnom zato, jer sam mu tako savjetovao ja, a saradnju nije poslao isto tako na moj savjet. Kako je dakle Zogović mogao da dođe na tu (nazovimo je tako) bizarnu misao, da *jednog čovjeka, koji jedini od čitave ekipe nije poslao saradnje* u taj »Zbornik 39« optuži, kako je *on jedini znao* da se

Digitized by Google

radi o Teodosiću, to kao pitanje ostaje potpuno otvoreno i zagonetno... Marko Ristić prvi je na ljevici raskrinkao Branka Teodosića već prije nekoliko godina, još u vrijeme časopisa »Danas«, te je prema tome Vasi Bogdanovu (kao saradniku časopisa »Danas«) to ime kao pojam bilo jasno već davno prije no što je Marko Ristić dozvolio najnovijem našem književnom kriminalisti Zogoviću da supotpiše s njim u pluralu nešto što taj kriminalista uopće nije pisao... Još u ono vrijeme kad je taj gospodin doktor B. T. bio izdavao svoj »Časopis Živih«, Marko Ristić je prikupljao materijal da ga likvidira u časopisu »Danas«. Danas, pet godina poslije toga R. Zogović otkriva Ameriku i to tako da V. Bogdanova prikazuje kao Teodosićevog sakupljača rukopisa, dokazujući time samo grdan minus svoje vlastite inteligencije, a dijalektike mi, i morala.

Ja lično nisam poslao Teodosiću za taj »Zbornik 39« ništa, jer sve te Almanahe i Zbornike smatram dijalektičkim mistifikacijama i jer u takvim Almanasima i Zbornicima načelno ne sarađujem upravo zato, jer ne ću da budem nasamaren, bez obzira da li ih uređuje Teodosić ili nekakav drugi Teodosić. Kad se je — međutim — taj »Zbornik 39« pojavio u javnosti svi su bili — u glavnom zadovoljni, osim mene, dakako, koji nisam bio zadovoljan, jer ne mogu da budem zadovoljan stanjem u kome »doktor« Branko Teodosić može da nasamari čitav jedan almanah »mekih tovara« i da štampa nekoliko stotina magarećih stranica, a da nikome od njegovih dijalektičkih dopisnika i socijalnotendencioznih saradnika ne padne na pamet da se radi o prozirnoj, najbanalnijoj mistifikaciji... I da Marko Ristić ili netko od te »trockističke« bande slučajno ponovno nije otkrio da se radi o najnovijem nasamarenju našeg (sasvim) mekog, nazovidijalektičkog tovara Seliškara (ovaj put je taj tovar izvan svake sumnje bio oslu brat), i da taj tovar nije posve slučajno zaklokotao u tim književnim našim plehnatim kantama tako da je već i dijalektičkoj djeci postalo jasno da se radi o otrovnom mlijeku jedne čudne ptice, Teodosić bi svoju dijalektičku karavanu još i dan današnji sretno vodao po našim maglama, kao Ali Baba trideset i devet Almanašlija, a sve opravdane sumnje da je »Zbornik 39« prevara, bile bi — »trockizam!« Kod mene lično taj Strassnof i taj Köpennick naše dijalektike antichambrira već godinama, i da spadam među kolektore historijskih pisama, imao bih od njega već čitavu jednu zbirku: što poziva na saradnju, što predloga, što sugestija, molbi,

Digitized by Google

apela, pa čak i kritika pod raznim potpisima, maskama i šiframa. No pošto ja vrlo dobro razlikujem Cinu Jote od dijalektike, ja se nisam dao zavesti od ove antidijalektičke Sirene, a u tome i leži taj moj čuveni »trockizam«, da od tog svog antiteodosićevskog cinizma ne ću popustiti ni jote. Pošto meni gospođa Cina Jote ne može pisati pismo »s priznanjem za moje radove« (što je već nekoliko puta učinila) i pošto me ne može pozvati na saradnju u XX. Vek Milana Stojadinovića (što je isto tako učinila jedna druga Cina), a da bi to za mene bilo argumentom da se tu radi o dijalektici, kao što je to bilo sa Seliškarom, to sam ja, za razliku od toga optimističkog, dobroćudnog Tone, dakako, »pesimist«! Da ovakva charmantna Cina Jote stigne jednoga dana u Zagreb od Tone Seliškara iz Ljubljane, i da me uvjerava o svom velikom prijateljstvu sa Seliškarom, a istodobno i sa Mićunom Pavićevićem, a naročito pak o svojim sjajnim vezama sa Gecom Kohnom i Milana Stojadinovića Dvadesetim Vekom, ta gospođa Cina Jote ne bi na mene učinila nikakav »utisak«, a najmanje pak »najljepši«, i ja sa gospođom Cinom Jote ne bih bio pokrenuo nikakvog almanaha pa ni taj slavan »Zbornik 39«, kao što je to učinio naš dragi dijalektik Tone Seliškar, koji ne živi na mjesecu nego u Ljubljani, dokazujući u toj aferi samo to, da čovjek kao socijalni poeta može pjevati i u Ljubljani, a da »dijalektik« unatoč toga pojma nema kakvim je sve charmantnim i simpatičnim Cinama i Jotama »dijalektički prožeta naša objektivna stvarnost«. Kako, međutim, kod nas vlada u našim redovima takva, viša logika, da je varalica onaj koji se nije dao prevariti (kao V. Bogdanov, jer Teodosiću nije poslao saradnje), dotično da je kriv onaj koga varaju zato, jer se je dao prevariti (opet kao V. Bogdanov, pošto je mislio da skuplja priloge za Seliškara), najposlije da je netko kriminalan zato, jer nije primio uredništvo »Zbornika 39« (kao V. Bogdanov koji ga nije primio), ili da je nemoralan kao Marko Ristić, jer je sa Zogovićem u pluralu nešto »kolektivno« štampao što je u singularu kao kontrarevolucioner napisao, a u singularu je prvi napisao da je Teodosić mistifikator, te je to tako jedan od dokaza više da V. Bogdanov, Ristićev saradnik iz Pečata, svijesno sarađuje sa mistifikatorom Teodosićem i svijesno sakuplja priloge za Teodosića kao za Teodosića a ne za Seliškara, kao svi ostali »vrijedni saradnici Zbornika 39«, među kojima V. Bogdanova nema, jer se nije dao namagarčiti, a upravo iz razloga, jer nije nasamaren on je varalica i mistifikator!

Digitized by Google

Taj Zogović, načelni protivnik surréalisme-a, koji upravo nadrealistički sanja kad misli da govori istinu ili propovijedajući moral glumi tu ulogu tako loše da je već krajnje vrijeme da bude izviždan, taj strogi kriminalista je i protureligiozni detektiv, koji kao književni bezbožnik po svom ateističkom nagnuću lovi bogoiskatelje, bogotražitelje i bogograditelje i tamo gdje ih nema, na primjer u Pečatu... Pošto je Pečat strpao u popovštinu (prikazujući Ispovijest Gorkoga u Umetnosti i Kritici pod naslovom: Gorki-jeva »Ispovest«. Izdanje — dakako — Nolit), taj negator Pečata (jer Pečat propovijeda artizam i formalizam), taj »citiroš« Majakovskoga, da »poezija počinje tamo gdje je tendencija«, on je u tom istom prikazu jedne Nolitove knjige bacio »Banket u Blitvi« ad acta... Zašto? Jer je »Banket u Blitvi« duhovita polemika i virtuozna rasprava, a nije umjetničko djelo!

Kako ni jedan od ovih nazovidijalektičkih trbuhozboraca i krasnoslovitelja praznine nije u stanju da napiše ni tri svoje izvorne riječi, a da kod toga barem tri puta ne upotrebi frazu o »prožimanju objektivne stvarnosti«, tako Radovan Zogović, sav prožet tim »prožimanjem objektivne stvarnosti« odbacuje »Banket u Blitvi«, jer taj Banket nije umjetničko djelo, a nije umjetničko djelo, jer ga nije »prožela objektivna stvarnost«... Graditi, tražiti i iskati Boga u Pečatu, a pisati (tendenciozne) polemike u »Banketu u Blitvi«, što bi zapravo trebalo da se napiše pak da bude tako »prožeto objektivnom stvarnošću« te na to Radovan Zogović ne bi izjavio: nije dobro i ne prima se »jer nije prožeto objektivnom stvarnošću«, dakle: nije ispravno. Ne prima se Pečatovo bogotraženje, jer nije »prožeto objektivnom stvarnošću«, a nije prožeto, jer nije ispravno, a nije ispravno, jer čitava klerikalna štampa »prožeta objektivnom stvarnošću« Pečatove religioznosti negira Pečat sa Zogovićem zajedno upravo zato, jer Pečat traži Boga... Ne prima se »Blitva«, jer je polemična (dakle tendenciozna), a Radovan Zogović propovijedajući književnu tendenciju »prožimanja objektivne stvarnosti« poriče sve što je kao polemika »prožeto objektivnom stvarnošću« — dakle nije umjetničko djelo, jer umjetnost počinje sa tendencijom.

Barbusse-ova smrt u jednoj noveli R. Zogovića

Da bi nam i na djelu pokazao kako se pišu umjetnička djela »prožeta objektivnom stvarnošću«, Radovan Zogović je odmah u

Digitized by Google

prvome broju beogradske Naše Stvarnosti objavio jednu svoju uzornu, programatsku, beletrističku, prožimanjem nepismene stvarnosti bogatu, školsku zadaću pod naslovom: »Jedan dan na selu«.

Taj Zogovićev »Jedan dan na selu« traje više od sto i pedeset ovakvih redaka: **»Seljak Martin ima pet kosača u otavi«. »Martin je sa sinom Lazarom kosio prije pet dana susjedu Radunu, danas Radun kosi njemu; za drugog kosača doveo je mladića Janka koji današnjom nadnicom vraća Radunu jednog dužnog rabotnika«. »Među koscima su i Martinovi sinovi: student Vojin i Lazar«. »I kosači kose«.**

I tako kosači kose, na dvadeset i drugoj stranici »Naše Stvarnosti« kosači još uvijek tako kose, istim takvim rečenicama, a onda nad Metohijom »odjednom zašumi pljusak kiše«. »Kiša pada sve gušće«. »Kosači kisnu«. »Kosači bježe u kuću seljaka Martina, koja se nalazi na vrhu livade«. »Ljudi su ušli u sobu« i na čitavoj slijedećoj stranici ljudi su u sobi, puše, pljuju po podu i o tome govore na način koji stoji ispod Janka Veselinovića ili Pecije Petrovića za trideset i tri književne kategorije.

»Seljak Martin sjedi na svojoj tronožnoj stolici i odvija nad otvorenom duvanskom kutijom smotak koji je donio iz dućana«. »Kad ga odvije, poreda na krupnoj, od kiše podbuhloj ruci dvanaest bijelih cigareta »Sava«. Kao dvanaest bijelih gospodskih prstiju — pipaka!« »Onda Martin uzima svežnjić papira« i t. d., i t. d., i tako seljaci puše još četrdeset-šezdeset redaka, dok napokon ta novela Zogovićeva »Jedan dan na selu« — ne svršava ovako:

»Tišina. Martin uzima svoju duvanjaru. Ima još duvana, ali nema papira. Gleda u kutiju dugo, pa tiho pita Vojina ima li gdje novina. Novina nema. Novine koje se čitaju i bacaju ne primamo; druge ne bacamo... Đorđe traži svoju duvanjaru i vadi iz nje ispreslagani komad novina.

— Bio sam jučer u opštini i uzeo ovo od djelovođe. Popušio sam jedan kraj, pa mi nestalo duvana...

Martin razlaže novinu. Novina je četvrtasto ujedena sa jednoga kraja. Martin odreže pušači papir, prelomi cigaretu, napravi novu i pruži dalje duvanjaru i novinu. On zapuši. Zasmrdi izgaranje hartije i jeftinog duvana. Lazar uzima od Raduna duvanjaru i već duboko zajedenu novinu. Dok odrezuje pušači papir, čita neiscjepani dio novine. Odjednom ostavlja nedorezanu pušačicu. Spušta novinu na krilo i glača je. Uzima je obima rukama za krajeve, napinje i čita. Novina u rukama drhti. Oči se široko otvaraju i zastaju u valjanju kroz ovlažene duplje. Usta se malo rastvore i razvuku u lice. Prekine sa čitanjem.

— Vojine, umro je Barbis!

Vojin brzo uzima novine. Čita, opusti ruke na krila.

Digitized by Google

— Tako. I to baš sada.

Ućute. Četiri para očiju pogledaju jedni u druge.

Polutmina se zgusnu u sobi. Vjetar zašumi u granama voćnjaka. Sa grane se prospu grozdovi kiše i zadobuju meko o zemlji kao otrešene šljive.

— Barbis . . . prošapće sam za sebe Janko.

Uk uzima novine iz mirne Vojinove ruke. Pripija se uz prozor i počinje da šapatom sriče slovo po slovo. Suve izmučene usne počnu šaputati kao suve mahune pasulja kada se dodiruju na vjetru. Po malom arnautskom licu razlije se osmjeh zadovoljstva i tuge.

Tišina. Kroz selo pjeva najmlađi nadničar sela, osnovac Petar, koji se vraća sa posla na kanalu. Tamo od zore do mraka, za četiri dinara dnevno, plete žicu po razrivenom mesu zemlje, plete splet žila za betonsku kožu kanala, za navodnjavanje suvih naseljeničkih utrina u zemlji plodnih manastirskih i begovskih agaluka . . .«

Ovdje u cijelosti citirani finale Zogovićeve metohijske pripovijesti svojim dramatskim opisom Barbusseove smrti dominira nad čitavim tim nevjerojatnim djelom, produktom jednog duboko ispod svake književne prosječnosti stojećeg pisca, koji je stvaralački tako smion, da se ne žaca započeti jednu književnu temu rečenicom: **»Seljak Martin ima pet kosača u otavi«**, koja je već sama po sebi takav atentat na svaki pak i najskromnije štimovan ukus, da je nesporazum između Zogovićevog načina pisanja i sveg onog što bih ja imao da mu kažem tako nepremostiv, da mi svaka daljnja riječ u ovom književnom sporu izgleda potpuno suvišnom i deplasiranom... Elementarno duboko uvjeren da Radovan Zogović ne će razumjeti ni jedne jedine riječi ovog mog dijalektičkog Antibarbarusa, a naročito pak ni jedne riječi iz moje kritike njegovog književnog djela, ja ne pišem ove retke zbog njega, R. Zogovića, nego zbog Pečata, da bi čitačima našega časopisa objasnio i dokazao, kako su sitnice često razlogom ovakvim skandalima, kakav je uznemirio čitav književnodijalektički svijet oko nas. U »Blitvi«, u »Banketu u Blitvi«, u knjizi koju pisac citirane novele »Jedan dan na selu« ne smatra umjetničkim djelom, jer taj tendenciozni pisac jednu »polemiku«, jednu »briljantnu raspravu« pisanu s tendencijom odbija upravo zato, jer je polemična, u toj dakle po Radi Zogoviću odbačenoj »Blitvi« jedna ličnost toga romana govori na jednom mjestu o značenju fraze i kaže:

»Fraza vlada vjekovima u svim pisanim dokumentima ljudske civilizacije, a fraza nije samo krivotvorena banalnost, fraza nije iznakažena Stvarnost, fraza nije kriva grimasa na krivome mjestu, fraza je šematizirano umorstvo svakog ljudskog plemeni-

Digitized by Google

tog poticaja, fraza je smrtonosna, glupa likvidacija ljudske pameti, fraza je smrt!«

Tko bi mogao da objasni Radovanu Zogoviću da je njegov opis Barbusseove smrti, za koju su doznali metohijski seljaci na način kao što ga je on opisao, krivotvorena banalnost, iznakažena stvarnost, grimasa na krivome mjestu, šematizirano umorstvo svakog plemenitog ljudskog poticaja, smrtonosna likvidacija pameti i smrt svake književnosti, ljepote i poezije, kad je on uvjeren da s ovakvom književnom tendencijom kakvu on propovijeda književnost počinje, a tko u to ne vjeruje, taj ne stoji s Njim na istoj strani današnjice... i toga će On likvidirati kao »trockistu« . . . Pišući još prije deset godina jednu kritiku protiv kiča (u slikarstvu) opisao sam nekoliko varijanata našeg, domaćeg, autohtonog kičerstva i utvrdio sam da kič *»devalvira sve neposredno i elementarno u prirodi na malograđansku tihu senzaciju, kič pretvara sunčanu rasvjetu u razglednicu po groš, kič zamata sve događaje u svileni papir. U slikarskom kiču sve su boje sapunica i želatina, a svi slikarski problemi anegdota«.*

Kič je Eiffelov Toranj od pečenih badema, Beethovenova posmrtna maska od svinjske masti, kotarica sa cvijećem od bojadisanog kruha, voštane trešnje, đakovačka katedrala od žižica, Luj Četrnaesti od stearinskih svijeća, dim od vatre u čokoladnoj lokomotivi, optimističko strmoglavljivanje epohalnih Pricinih lokomotiva, Kant u kontoru kao kalkulator profita i Newton kao magare, a najstrašniji od najstrašnijeg, stravičan i grozan je socijalnotendenciozan i stoposto reakcionaran kič je ovaj Zogovićev finale njegove mucave novele o Barbusseovoj smrti, gdje se plač jednog seljaka nad mrtvim Barbusseom opisuje širokim otvaranjem i zastajanjem široko otvorenih očiju kroz ovlažene duplje.

Često sam u takvom položaju da govorim s očito nenadarenim književnim početnicima i moram priznati da sam (obično) više zbunjen nego oni sami, jer ne znam što da im kažem (jer ih obično uvjeravam o tome kako kritika početništva nema nikakva smisla), pošto se u glavnom u tim pitanjima ništa ne da objasniti i ništa dokazati, pošto ljudi obično pišu iz raznovrsnih tvrdoglavosti, a zna se po bibliji, da volja pokreće čitava brda... Od vremena na vrijeme — dakako — te se to ne može uzeti za pravilo, sasvim naravno i tako dalje... moj naklon, klanjam se... i do viđenja...! I budite ljubazni, nemojte se ljutiti, stvari stoje tako, do viđenja! O stvarima ukusa i načina pisanja ljudi se nikada nisu

Digitized by Google

slagali i tim nitko nikome ne treba da soli pamet. Oprostite, molim vas, i sluga sam pokoran!

Uzimam ovu u Našoj Stvarnosti od njenog urednika Radovana Zogovića štampanu novelu »Jedan dan na selu« kao da je nije napisao On, Glavni Urednik Centralnog Književnog Mjesečnika naše književne Dijalektike, nego da je nepoznati autor tog beletrističkog sastava pozvonio na mojim vratima, s namjerom (dakako) da mu tu novelu ocijenim i po mogućnosti štampam... Što bih ja mogao da kažem takvom početniku?... Po svoj prilici ništa... Što da se kaže čovjeku kome je u njegovoj noveli prva rečenica: »Seljak Martin ima pet kosača u otavi« i kako da mu se kaže i kako da mu se objasni da takve novele ne bi danas pod svojim potpisom štampao ni sâm seljak Martin, koji nema možda pet kosača u otavi, ali ipak vlada književnim ukusom toliko, da mu je ovo što Zogović piše u Našoj Stvarnosti dosadna gnjavaža, i zato kad naši seljaci Martini pišu svoje novele, te su nesumnjivo bolje od Zogovićevih, koji piše ne samo kao novelist već kao ideolog, stvarajući umjetnički po načelu tendencije i »prožimanja objektivne stvarnosti«... i negirajući Marka Ristića, na primjer, kod koga bi trebalo da uzme kroz slijedećih hiljadu godina instrukcije da nauči elemente pisanja. U vezi s tom instrukcijom nekoliko stvarnih primjedaba! Na primjer: Na strani 23-24 te novele seljak Martin sjedi na svojoj tronožnoj stolici i odvija smotak koji je donio iz dućana. On je poredao na ruci dvanaest bijelih cigareta Sava. Dvanaest bijelih gospodskih prstiju — pipaka... Onda seljak Martin prelama cigarete (gospodske prste-pipke) na polovinu i od svakog prelomljenog gospodskog prsta seljak Martin savija svima nove cigarete... Kad je tako napravio za sve, razdijeli duvan oko sebe... Tako Martin, Radun, Vojin i Lazar imaju duvana za dvanaest puta po dvije cigarete, to jest dvadesetičetiri gospodska prsta-pipke... Gospodskih prstiju-pipaka dakle imaju, ali nemaju papira... U tom hollyvoodskom triku rafinirano sakrivena leži ona Zogovićeva zamisao njegove koncepcije, da se u toj drami pojavi novinski papir kao glasnik Barbusseove smrti u Metohiji... Autor je spremio čitača za taj dramatski događaj raznim oprobanim beletrističkim sredstvima: tišinom i takvim sablasnim usporavanjem vremenskog toka da u onom momentu kada Martin zuri u svoju duvanjaru, kada se ta cigareta, koja je zapravo gospodski prst-pipka, zove pušačica, kada se seljačke oči široko otvaraju i zastaju u valjanju kroz ovlažene duplje, da se sve te sitnice odvijaju pred nama kao pred lupom kine-

Digitized by Google

matografske vremenski usporene snimke na platnu: osjeća se upravo vječnost prije same drame, koja se objavila u činjenici objavljenoj u novinama da je umro — Barbusse!

Postavlja se logično pitanje: kad je već seljak Martin (i to onaj isti koji je imao pet kosača u otavi) prepolovio nekoliko bijelih gospodskih prstiju-pipaka (to jest Sava cigareta) i kad su kosači seljaka Martina već popušili te gospodske prepolovljene prste, pa kad im je ponestalo pušaćeg papira, zašto nisu onda dalje pušili te prepolovljene gospodske prste, moglo bi se (kontrarevolucionarno) zapitati na ovom mjestu, dajući tako šlagvort Radovanu Zogoviću za njegov socijalno-tendenciozni fortissimo, koji je tako genijalno formulirao Ognjen Prica: a tako, naravna stvar, ovakvi metafizički kanarinci, takvi aristokratski sanjari koji vrijeđaju španjolski narod (i Majakovskoga), takvi nadrealistički namjesnici, takvi sumnjivi džentlmeni nemaju, dakako, pojma da je naš narod u Metohiji tako bijedan da puši prepolovljene gospodske prste samo u novinskom papiru... Ti gospodski hiromanti i generalno-impotentni zvjezdoznanci pojma nemaju o tome što je socijalna tendencija u literaturi i njihovo zanovijetanje nije ništa drugo nego čisti »trockizam«... Naš narod u Metohiji obračunat će s takvim moralnim mrtvacima koji peku biskvit za buržuje...

— Stanite, molim vas, s našim narodom u Metohiji! Naš narod u Metohiji prije svega od te vaše dijalektičke novele o Barbusseovoj smrti nema savršeno ništa, isto tako kao što od nje nema ništa ni Barbusse, jer je — umro, a da na svoju sreću nije imao snage da je pročita, jer bi od toga ponovno bio umro... a najposlije ni mi, koji smo nevini osuđeni na doživotno čitanje takve »beletristike« u ime stradavanja našeg naroda u Metohiji... Ako ste već htjeli da pišete o Barbusseovoj smrti, a sami niste o tome čovjeku znali ni umjeli da kažete ni jedne iskrene, evropski dotjerane, dijalektičke riječi, mogli ste mirne duše uzeti moj prikaz Barbusseove knjige o Balkanu i preštampati ga u tom Vašem Listu što ga uređujete na onoj crti koju sam ja prozvao linijom ripidijade, to jest nepismene burgije, u kakvu spada sve što ste u tom listu objavili, a naročito pak ova novela o seljaku Martinu, koji je imao pet kosača u otavi. Kao dijalektički i socijalno-tendenciozni uzorak vama lično i svoj onoj gospodi literatima oko vas, taj moj prikaz Barbusseove knjige mogao je da bude primjerom kako je Barbusse pisao o stradavanju našega naroda u Metohiji i kako takve ideje treba popularizirati. Ovaj moj prikaz Barbusseovog djela je izvan svake sumnje prožet »objektivnom

Digitized by Google

našom stvarnošću«, ali takva piskarala, takvi početnici, takvi krivotvoritelji istine, takvi smiješni diletanti, kojima kiša dobuje iliti bubnja kao šljiva, a usne šapuću kao mahune pasulja, a Arnauti se smješkaju od zadovoljstva, jer je Barbusse umro, i to upravo u momentu kad to treba da je katarza (nad pogibijom pisca nad čijim mrtvim tijelom naši seljaci plaču) — takvi oskvrnitelji dostojanstva sveg onog što se zove književno i umjetničko stvaranje, takvi sterilni brbljavci imaju toliko slijepe drskosti, da mene optuže zbog bogotraženja i trockizma s jedne, zbog formalizma i artizma s druge, zbog tendencioznog umjetničkog škrabanja s treće strane samo zato, jer je toj gospodi Zogovićima više manje — ipak — jasno, da se ja nisam nikada dao, da se ne dam, i da se do svoje smrti ne ću dati mistificirati ni od kakvog književnog Cina-Jotizma. Stvarno: sve što Cina Jote piše u glavnom nije književno bolje, ali nije ni slabije od Zogovićeve književne rabote... Književna, artistička, formalna »dijalektička« faktura je kod Cine i kod Radovana, kod Stevana Galogaže i Safeta, kod g. doktora Vučkovića i Jarca, i svih jaraca ista... isto tako kao što je (na žalost) estetika Ognjena Price i B. H. M. A. B. C. Bogomira Hermanna identična.

Negacija negacije

Zbrka je to, bez sumnje, ogromna. A što ja radim u ovoj zbrci? Dvadesetipet godina pišem jednu te istu temu o Barbusseu na Balkanu, zato da bi Jovan Popović i Milo Nikolić i svi ostali književni i dijalektički nolitovci, to što ja u ime objektivne stvarnosti objavljujem, prešućivali, da bi se protiv toga javno i zakulisno bunili, i da bi na koncu organizirali ovu glupu i odvratnu hajku, koja je postigla svoj vrhunac u tome da su Pečat proglasili »trockističkim«, i protiv tog »trockističkog« Pečata organizirali bojkot, koji je zauzeo takve sulude forme da je nad pojedinim saradnicima Pečata izvršena moralna ucjena: ili da se desolidariziraju ili će biti dijalektički i književno i moralno likvidirani! Kako mogu ja jednom Tuni Ramljaku ili piscu novele »Jedan dan na selu« ili piscu one druge jedne novele (Stevanu Galogaži) iz skopskog zatvora (koji me je politički provocirao da bit će da imam »mnogo talenta« kad nisam u zatvoru kao što je u zatvoru »On«, koji po mom astrološkom i hiromantskom mišljenju

Digitized by Google

»nema talenta« ali je u »Kazališnoj«) — kako mogu dakle ja tim književnicima-dijalektičarima oko sebe objasniti, da se u ovoj diskusiji ne govori o priznanju ili nepriznanju nekakvog pišivog talenta, nego mnogo više, što je mnogo važnije, o »objektivnoj stvarnosti«, koju oni sistematski i po planu krivotvore sa zlom savješću svih barbarskih skribenata, svijesnih da im rabota ne vrijedi, i baš iz toga razloga spremaju sebi teren — za svaki eventualni obračun njihovog sumnjivog književnog morala i dijalektike.

Pisati, dakle, u ovakvim prilikama »objektivnom stvarnošću prožete« knjige, štampati dvadeset i tri knjige u osam godina, biti bojkotiran kao pesimist ili kao trockist, ćutati o toj zakulisnoj objektivnoj stvarnosti godinama, biti u pozicijama kakve sam detaljno odredio već u časopisu »Danas«, u dijagnozi »Pro Domo« to znači pisati i raditi točno po receptu koji je Marko Ristić u essayu o Snu i Istini Don Kihota opisao, a koji Ognjen Prica tako plitko i mizerno poriče. To znači:

»pisati iz jedne stvarne unutrašnje nužnosti, pisati da bi se tim pisanjem čovjek izuzeo iz tog gustog, negirajućeg ne-života, pisati bez namere da se zaradi novaca, bez ambicije da se postane docent, počasni doktor, attaché za štampu, diplomata, član Pen kluba, dučićoidna nacionalna vrednost, slavni muž, poeta laureatus ili govornik na pratnjama i grobovima, ili narodni tribun, pisati čak ni sa pomalo iskrenom nadom da će to uticati na ne znam kakve imaginarne čitalačke mase u vaspitnom smislu, socialno-pionirskom, pisati dakle bez mnogo vere u mogućnost neke neposredne didaktično-agitacione utilitarnosti tog čudnovato anahroničnog, antizahodskog aktiviteta — zar to nije pisati pisanja radi?«

Što ovaj dijalektički »l'art pour l'art« u našim prilikama znači, kakve sve sablasne oblike to pjevanje cvrčka u zahodu može da poprimi u našem književno-dijalektičkom vakuumu, kakav iz toga slijedi socijalnopolitički meritum kao odgovor na mnoga po O. Prici nabačena, dodirnuta i izravno postavljena pitanja, sve su to teme ovog dijalektičkog Antibarbarusa, koji će u Pečatu izlaziti u nastavcima tako dugo dok nas đavo ne odnese sve zajedno — jednoga dana, da bi nas iskustvo budućnosti podučilo kako još uvijek — na žalost vrijedi poslovica: kudi Petak Heraka, a oba su jednaka... Tamo prijeko — na drugoj obali »objektivne stvarnosti« — tamo ćemo »proždrti objektivnom stvarnošću«, na tvrdim daskama grobova ili još manje udobnih mjesta, razgovarati dalje

Digitized by Google

o tome, kako smo ovdje, na ovoj našoj dijalektičkoj obali — bili kratkovidno »prožeti objektivnom stvarnošću« i ne pretjerano mudri, tako da nas je na koncu »proždrla«, a da drugo nismo ni zaslužili... Najučtivije molim da svi, ovim prvim razgovorom uzbuđeni, uznemireni ili zainteresirani pojedinci uvaže: da me nikakva po Radovanu Zogoviću organizirana i oddobovana »kiša« pisama, protesta ili »antidijalektičkih« prijetnja ne će zaustaviti da o toj stvari do posljednje riječi ne kažem sve ono što mislim da je potrebno da se kaže, jer ja ne govorim da spasim svoju književnu dijalektiku nego istinu, a ta se ne da nadglasati nikakvom nepismenom halabukom. Osim toga: iz tehničkih razloga u ovome broju Pečata štampan je stvarno samo uvod u ovu raspravu... Svrha je ovog Antibarbarusa (između ostaloga) i ta, da bude jednoga dana pročitan i na beogradskom univerzitetu, i da ona ista omladina (koja je ovog juna, odobravajući tekstovima Nike Bartulovića trebala da me izvižda kao moralnog i političkog mrtvaca samo zato, jer sam se »usudio« u Pečatu objaviti jednu primjedbu Marka Ristića, da netko tko stavlja Don Kihota na Francov bombarder nije shvatio Cervantesa), da ta ista omladina shvati kako nijedna književnost dakle ni materijalističko-dijalektička (znači: socijalno tendenciozna) ne gubi time ništa ako se iz nje izluči nenadarenost i nedotjerano nakazno početništvo i očita karikatura svega što bi jednu »naprednu i ispravnu« književnost trebalo da predstavlja... Dekarikirati tu nazovidijalektičku karikaturu naše književnosti, evropeizirati ono što je deeuropeizirano, dijalektizirati što je dogmatizirano i dedijalektizirano, dati apstrakcijama i frazama svježu udarnu moć ispravne, iskrene i uvjerljive, dakle doživljene riječi, potvrđivati istinu, a poricati laži i krive vrijednosti, osloboditi književni izraz tiranije glupana i nenadarenih nepismenjaka — to je svrha ovoga Antibarbarusa, koji će izlaziti tako dugo dok dijalektički ne likvidira negaciju svega što kod nas predstavlja negaciju književne dijalektike. A negirati barbarsku negaciju dijalektike ne znači negaciju dijalektike, nego negaciju njene barbarske negacije.

Zbrka oko Pečata

Godinujemo u znaku zbrke oko svrhe Pečata. U uvodnoj besjedi prvoga broja bila je ta svrha našega časopisa više-manje određena kao borba protiv barbarske negacije dijalektike, kakva se kod nas gotovo obrtimice njeguje po lijevim časopisima, svim načelima

Digitized by Google

dijalektičkog mišljenja u prkos. Kada bi gospodi oko nas bilo doista stalo do napredne, lijeve i socijalnotendenciozne književnosti, onda bi vrlo teško bilo objasniti u čemu (zapravo) leži suština ovog, zaista načelno, misaono i programatski tako »važnog« sudara između Pečata i Mlade Kulture, Naše Stvarnosti i Umetnosti i Kritike, ako nije u tome, da smo se usudili posumnjati u neprocjenjivo visoku »socijalnotendenciozu vrijednost« jedne pjesme gospodina Jovana Popovića, koju su njegovi branioci kasnije krstili »agitski-skromnom«, a koju mi unatoč ovog nakaznog epitetona ornansa smatramo potpuno suvišnom, jer smo to i obrazložili, došavši do zaključka: ako je poezija Jovana Popovića »agitska«, onda je »leti pčela malena« — genijalna.

Umom može čovjek da lupi po pameti, po mudrosti razborom, ali gdje razuma ni glave nema, gdje nema ničeg što se ne zove u najboljem slučaju »agitski skroman« apsurd, čemu dokazi? Šahiraj s bezglavim partnerima simultanku, ako umiješ! Ako u stanju koje je u svakome pogledu književno razbarušeno i razbacano kao što je stanje u ovim našim jovanskim i radovanskim tikvama, dokazuješ da je — sve što ta mračna bulumenta oko nas književno šeprtlji — smiješna razbiguz-logika, onda te nazovilijeve i bezimene mutikaše, nesposobne da iznesu bilo kakav stvaran protudokaz ne umiju nego da se pridruže premudrom i uzvišenom dušobrižničkome koru književne desnice, koja protiv nas moli svoje litanije već prilično dugo, ravnih dvadeset i pet godina: da smo tuđinski plaćenici, banditi i lopovi, da širimo pogubne, bolesne i našem narodu strane misli, da djelujemo rastvorno, da nismo rodoljubi ni vjernici, da nemamo nikakvog svog pozitivnog uvjerenja, da smo varalice i pesimisti, a u posljednje vrijeme i trockisti. Po čemu bi se pak pisanje Mlade Kulture, Umetnosti i Kritike, Naše Stvarnosti ili Izraza ili bilo kog drugog lijevog lista o nama razlikovalo od stava Straže ili antimarksističkog Bulletina ili Gospodina Krste Cicvarića ili Gospodina Koste Lukovića, to ne razumijemo. Neka gospodin Radovan Zogović (koji je toliko usplahiren zbog ove usporedbe sa Stražom), usporedi svoje tekstove sa tekstovima isusovačke Nedjelje ili Naroda ili Straže kada govore o nama, i što će morati utvrditi? Da su ti klerikalni i desničarski listovi spram nas nerazmjerno pristojniji i loyalniji od njega... jer nas oni optužuju zbog ateizma, a ne zbog bogotraženja kao on... Gospodin Bogomir Hermann alias B. H. M. A. B. C. iz Kulture (koju je tada uređivao gospodin Đuro Tiljak, ljubimac Izraza i Mlade Kulture) po mišljenju Naše Stvarnosti i Mlade Kulture bandit je samo zato, jer se taj gospodin Bogomir

Digitized by Google

Herman A. B. C. B. H. M. slaže s njima, a oni s njim: da nama ne treba svirati na tanke svirale, jer predstavljamo gubu i pošast, jer širimo apsolutno sigurno smrt, pošto smo autentični mrtvaci, pesimisti, l'art pour l'artisti i nadrealisti, a to što je tvrdio A. B. C. pod sugestijom i u prijateljstvu sa igen szimpatikus Bihályi Pál Urom, to danas za njim ponavlja Prica u Izrazu ili Jarac u Umetnosti i Kritici, koji kao prava i nepatvorena intelektualna i moralna mizerija hoće da popljuje sve ono, što je godinama obožavao... ne bili mu kao tužnom Smerdjakovu ponovno opalili zaušnicu... Da sam »pesimist« i »futurist«, to kreketanje slušam sada već treći decenij s lijeva i s desna, i o tome sam lavežu napisao već nekoliko knjiga, a sada pišem, eto, još jednu, i to jedino u tu svrhu, da bih dokazao da nisam pesimist, nego naivčina koji vjeruje u snagu dokaza. Jer da sam već doista toliko puta sklopio svoje umorne pesimističke, futurističke, nadrealističke i trockističke oči koliko puta je moju moralnu i književnu smrt utvrdila nazoviknjiževna socijalistička ili klerikalna štampa, danas, zaista, ne bih mogao proricati gospodi Radovanu i Veliboru i Vuču i kompaniji da će na ovoj poledici zdrave pameti u svakome slučaju polomiti svoje znatiželjne lirske vratove. Nikada meni nije bilo stalo do toga da moja pisanija bude proglašena idejno besprijekornom od arbitara politički i književno savršeno bezidejnih (dijalektički dakle: bespredmetnih, ergo nepostojećih), a onaj jeftini pljesak kakvim se kod nas nagrađuju književnici kada su po mišljenju te samozvane gospode arbitara »ispravni«, taj dakle žalostan pljesak i taj potpuno ništavan i isprazan ukrasni pridjev »ispravan« ne vrijedi, da bi čovjek pisao protivu svoga uvjerenja kako je gospodin Jovan Popović poeta kada on to nije ili Radovan Zogović dijalektički ideolog, kada taj R. Zogović pojma o pojmu nema što je dijalektika, a što pak primjena dijalektičkih principa u književnom i u umjetničkom stvaranju.

Socijalistički san Jovana Popovića

Pišući prije nekoliko godina (opet jedamput za promjenu) o pitanju tendencije u umjetničkom stvaranju, zauzeo sam, dakako, stav protiv svakodnevnog i jeftinog simplizma, spomenuvši da se protivu takvog pojednostavnjivanja bunio u okviru ruske knjige naročito Maksim Gorki. Za Gorkoga (na posljednjem moskovskom kongresu) stvarati pjesnički znači u sveukupnosti stvarnih podataka otkriti osnovni smisao, djelovati: slikovito, upotpunjavati ga

Digitized by Google

dubokim smislom mitske romantike, jer je umjetničko i pjesničko stvaranje za Maksima Gorkog, čujmo, čujmo, slavni zbore, mythos! Po Gorkome neprocjenjiva vrijednost mitske romantike leži upravo u tome, da ona mnogo doprinosi buđenju revolucionarnog odnosa spram stvarnosti, to jest onog odnosa, koji svijet praktički mijenja... a to je najposlije i svrha umjetničkog stvaranja koje se sprovodi sa socijalističkom tendencijom, da probudi u ljudima onaj revolucionaran odnos spram stvarnosti, koji će ih nužno i logično dovesti do zaključka da su filosofi svijet spoznali, a mi treba da ga izmijenimo...

Pišući dakle prije pet-šest godina o tome kako bi trebalo sanjati u književnosti o izmjeni turobne i mračne naše današnje stvarnosti, dobio sam od Jovana Popovića po nosu! Kvrc! Veliki taj učitelj naše književnosti blagoizvolio se je ograditi od mog neukog buncanja o romantičnom, mitskom, gorkijevskom snivanju, jer to, dakako, nije bilo »ispravno« — ovako romantično, gorkijevski, mitski tumačiti ljepotu, pošto Jovan Popović (koji s Radovanom Zogovićem akademski mijenja misli o jednoj pjesmi kao što je Zogovićev »Don Kihot na bombarderu«, pola godine) to umije bolje i »ispravnije«...

— Sanjati? Da! Sanjati se može, rekao je Jovan Popović, ali je Krleža zaboravio kako? Socijalistički!

Kada naš »najispravniji« Jovan Popović, međutim »ispravno«, sanja, i to još »socijalistički«, onda to nije san Marka Ristića nad Federicom Garciom Lorcom kojim se vrijeđa španjolski narod, to je onda Popovićevsko sanjanje na »ispravnoj« liniji i to tako da Urednik Stožera i namještenik Nolita misli, da je svrha tendencioznog socijalističkog umjetničkog stvaranja da se u ime dijalektike pišu Nolitu »socijalistički — ispravne« reklame... Kao što je umjetnost bila sluškinja gospodnja ancilla Dei, tako danas naša dijalektika treba da postane ancilla Noliti, sluškinja Nolitnja, jer je svrha naše lijeve i jedinoispravne književne propagande ta da urednici dijalektičkih naših časopisa pišu socijalistički »ispravnom« Nolitu »ispravne« socijalističke, socijalnotendenciozno-dijalektičke, objektivnom stvarnošću uslovljene i njom prožete reklame...

Marko Ristić je hulja, nitkov, trockist, sumnjivi džentlmen, kanarinac, troglodit, bretonovac, pekar biskvita za više društvene slojeve (»za nekoliko boljih porodica«), trovač književnih vrela narodne poezije, književni i moralni mrtvac, hiromant, zvjezdoznanac, astrolog, šarlatan i lice spram koga Radovan Zogović nije dobronamjeran, a reći mu to, za Radovana Zogovića je najveća

Digitized by Google

uvreda; a Jovan Popović je (za razliku od M. Ristića) ispravno, skromno, agitsko lice, koje sa Radovanom Zogovićem mijenja misli o hromim historijskim aluzijama, i uređujući (godinama) »skromno agitski« naše lijeve, ispravne, na liniji stopercentne pravolinejnosti časopise, on kao namještenik Nolita piše Bihályi-u Pál Uru pijane dithyrambe.... koji bi bili dokazom obostranog neukusa i u onom slučaju, da ta dvojica, Bihályi i Popović ne stoje u poslovnom odnosu. M. Krleža je za takvog naj-najispravnijeg agitski skromnog Jovana Popovića pisac u ideološkom znaku pitanja, koga treba prešućivati, jer g. Bruck od Minerve nije Bihályi od Nolita... taj Kolumbo naše fotomontaže, koji sa jasnim i preciznim opažanjem i znanjem psihologije efekta, sa ljubavlju ka stvarnosti i tehničkom gotovošću odaje preciznu, elegantnu, tehničku gotovost, smisao za realnost i poznavanje psihologije buđenja pažnje. Bihályi Pál Ur izražava glavnu temu knjige, ekonomično koncentrišući pogled i izazivajući interesovanje, Bihályi Pál, taj silni i genijalni predstavnik fotomontaže kod nas, on nije kriv ako nije uvijek na visini svoje genijalnosti, to su krive naše mizerne prilike i nedostatak dobrog materijala snimaka, a to je uslovljeno (dakako) našim prilikama... Glavno je da je opet jedamput nešto bilo »uslovljeno«, ali usprkos tim našim prilikama, fotomontaže Bihályi Pála predstavljaju stoprocentan rezultat, baš tim i u prkos tomu što je našim prilikama bilo uslovljeno da ne budu stopercentno ispravne, a one su ipak takve, prilikama u prkos. Sve ostalo oko nas su samo loše kopije Nolita, a osobito iskorišćuje Nolitove tekovine zagrebačka Bi-no-za, nekorektno i »neispravno« poduzeće, fuj! Bihályi Pál nije samo naš izumitelj naše fotomontaže, on je urednik časopisa, koji je u našu kulturu unio mnogo novoga, pozitivnoga, prečišćavanja i potstreka, izdavač sa sigurnim i jasnim izborom (što je naročito dokazao s knjigom Jovana Popovića »Reda mora da bude«; opaska M. K.) sa svjetskim mjerilom, jedini umjetnik izraza naše stvarnosti, koji opremom svojih knjiga sintetički nagovještava sadržinu knjige, koji knjige oprema ljepše nego što su opremljene na originalnom jeziku, koji postizava rezultate tako značajne za naš kulturni niveau. Oprema knjiga Bihályi Pála je klasično besprekorna (kao sve Nolitove knjige), taj precizni, sugestivni, svrsishodni realizator najboljih realizacija, taj duhoviti persiflator kiča, taj Nad-Nolit, taj maestro, duca e signore naše dijalektike, koji postizava maksimum danas kod nas, koji u takvim prilikama kakve su naše pokazuje nove putove, koji tehnički vrši potreban i pohvalan posao (»što je već banalno po-

Digitized by Google

navljati kada je reč o Nolitu«, ali Jovan Popović unatoč te svoje vrlo inteligentne primjedbe ipak to »ponavlja«), taj dakle stopercentni Nolit, taj maestro Bihályi Pál Ur, ta naša socijalistička Fotomontaža, ta bihályievska Kultura, ta Pál-úrovska Civilizacija, ta Dijalektika, taj Socijalizam, Ispravna Ideologija, taj delirium tremens pijanih superlativa što je zavitlao Stožerom, ta groznica našega stopercentnog nolitizma trese i danas još uvijek našim lijevim časopisima, u kojima taj A. B. C.-ov sumišljenik, Bihályi Pál, važi još uvijek za prjamolinjenejšeg ideologa, s kojim sarađuje danas Radovan Zogović na liniji poslovnih odnosa isto tako kao i Jovan Popović, a da sve to sa dijalektikom nikakve veze nema. To je bilo po V. Bogdanovu objašnjeno već prije pet godina, u časopisu Danas«, a sa kakvim rezultatom? Da je Jovan Popović prvi među prvima pokušao da izvrši moralno umorstvo nad profesorom V. Bogdanovim, lansiravši da je

profesor V. Bogdanov davao sramotne izjave pred policijom.

Stvari dakle počinju sa »sentimentalnosladunjavim« frazama sedmorazrednih recenzenata, koji pod firmom ispravnog pogleda na svijet objavljuju u lijevim časopisima reklame za račun svojih poslodavaca, a kad se to u ime socijalizma i u ime socijalističkog književnog dostojanstva u kakvom socijalističkom listu konstatira, reakcija je na to tipična, violentna i uvijek ista... Avdo Humo potpisuje smrtnu osudu, Zogović proglašuje Ristića nemoralnim banditom ili V. Bogdanova kriminalnim egzemplarom, koji sakuplja rukopise za kriminalnog Egzemplara, a Jovan Popović pak reagira moralnim umorstvom: nitkov taj je davao sramotne izjave pred policijom, prema tome kao utvrđena hulja nema što da govori u literaturi...

Stvari počinju sa fotomontažama Bihályi Pál Ura, koji fotomontira svoje knjige nesumnjivo neukusno i sladunjavo, tipično kičerski (jer njemu nije do socijalizma, dakako, nego do »stopercentnog uspjeha«), ali zato Jovan Popović, urednik Stožera, koji se nad tim fotomontažama sladunjavo rastapa kao u limonadi, on piše pod svojim potpisom, da ta sentimentalna sladunjavost, koja danas odgovara velikom broju čitalaca i gledalaca bioskopa, vaspitanih od buržujskih régisseura, nije nikakva sladunjavost Bihályi Pála, nego »persiflaža sladunjavosti«... Čitava ta serija sentimentalnosladunjavih knjiga Nolitovih, kao ona o tipkačicama od R. Braune-a, na primjer, to nije nikakva »sentimentalna sladunjavost«, nego »persiflaža sladunjavosti«, koja odgovara velikom

Digitized by Google

broju gledalaca bioskopa, »vaspitanih od buržujskih režisera«... Čovjeku se sve tresu gaće od straha čitajući taj Popovićev antiburžujskorežiserski socijalnotendenciozni pamflet, koji pjeva kao Pricin slavuj na grani (a da on to, dakako, nije) o »apsolutno potrebnim ljupkim i dragim takvim knjigama« kao što je ona o tipkačicama od R. Braunea, jer kod nas, gdje je književnost »*još uvijek u mrtvim vodama, ako ne čak i u zagušljivim barama ideja u službi rđavog cilja*« — kod nas Nolit znači pojas za spasavanje od intelektualnog i moralnog utopljenja. Urednik Stožera, Jovan Popović, tvrdi da je naša književnost »u mrtvim vodama, ako ne čak i u zagušljivim barama ideja u službi rđavog cilja«, a on, dijalektik i najispravniji agitski-skroman socijalistički ideolog i poeta socijalnotendenciozni, za koga moje knjige (na primjer) znače malograđansko i reakcionarno zastranjenje, o kome ne treba pisati u javnosti (jer predstavljaju zapravo sramotu, o kojoj se može govoriti ideološki negativno u okviru predavanja na univerzitetu pred istomišljenicima), taj apostol pravosmjernog čistunstva smatra da se bori protiv »zagušljivih bara ideja u službi rđavoga cilja« tako da o knjizi Ericha Kästnera »Emil i detektivi« (u izdanju Nolit, sve copyright by Nolit) piše socijalističke, dijalektički ispravne i najispravnije superlative... A kad mu je časopis »Danas« God. I. br. 2 od 1. II. 1937. str. 233/239 u članku »Besmisao pod maskom dijalektike« dokazao, da nema pojma o stvarima o kojima pod »firmom naprednosti« piše, jer da veliča agentprovokatore (slučaj Lajoša Kassáka), da slaboumno napada Tolstoja, da izvrće činjenice i krivotvori smisao citata, da hvali nešto što pod svojim potpisom napada, da neopravdano ideološki negira Cesarca propagirajući paralelno Nolitov kult detektivskih romana, onda taj gospodin, koji nije u službi »ideja rđavog cilja« — kako je odgovorio na tu kritiku časopisa »Danas«?

Klevetom, da je profesor V. Bogdanov davao sramotne izjave pred policijom!

Kad je to Jovanu Popoviću, po svjedocima, koji su sa profesorom V. Bogdanovim tada bili zajedno, bilo odlučno i ozbiljno oprovrgnuto, kada je tom džentlmenu bila skrenuta pažnja na to da ta njegova informacija ne odgovara istini, kada je taj agitski skroman zbunjenko bio upozoren da drži jezik za zubima, on je povukao svoj nazovidijalektički rep, ali ne frakcionaški jezik, jer ta je infamija tinjala pod pepelom drugarstva godinama, da bi se ponovno pojavila oko »Pečata«, samo s tom razlikom da je sada

Digitized by Google

poprimila nerazmjerno problematičniji oblik... Isto tako kao što smatram Radovana Zogovića l i č n o o d g o v o r n i m za skandaloznu kampanju protiv Marka Ristića (ocijenivši je kao političku ucjenu), na vlas tako sudim i o Jovanu Popoviću kao o intelektualnom začetniku i krivcu te prozirne i glupe klevete o sramotnim izjavama prof. V. Bogdanova, uvjeren, da će taj »socijalnotendenciozni« i »skromnoagitski« poeta prije ili kasnije morati da prizna svoju krivnju ili da leti iz onog književnog kruga, koji smatra mene svojim ravnopravnim članom... Ja sam već jedamput napisao Jovanu Popoviću da reda mora da bude, a s klevetnicima treba jedamput za uvijek likvidirati, kao što je to uobičajeno u svijetu. Od te procedure ne ću odstupiti ni pod kojim uslovom, uvjeren da je istina možda spora u svojim postupcima, ali da je na koncu konca ipak dostižna...

P. T. T. pozdravlja
Ognjena Priću

Dojadilo je meni to vječno i obzirno obilaženje nekih naših internih pitanja samo zato, da bi gospodin Jovan Popović mogao i dalje u svom nazovidijalektičkom dostojanstvu da obmanjuje dobronamjeran naš i neupućen svijet time da piše komične vašcetle o Nolitovim izdanjima pod markom socijalizma, i da, obarajući se u časopisima, koje uređuje u ime dijalektike, na atmosferu građanskog »društva sazidanog na reklami... na profitu... i na frazama...« — sam zida tu reklamu na profitu i na frazama... »U mrtvim vodama naše književnosti, ako ne čak u zagušljivim barama ideja u službi rđavog cilja« pisati o fotomontažama i o knjigama Bihályi Pála Ura kao »klasičnim«, »besprekornim«, »preciznim«, »sugestivnim«, »svrsishodnim« i »najboljim realizacijama«, i boreći se »u zagušljivim barama ideja u službi rđavog cilja« protiv Pečata, proglašavati taj list, što izlazi pod mojim uredništvom, listom trockističkim, konfuznim, kontrarevolucionarnim, jeftićevskim, pa čak i goeringovskim, to su metode ove gospode oko nas, koje su ti isti A. B. C. Bihályi—Popovićevci pokušali još za vrijeme časopisa »Danas«, to su trikovi kratkotrajni, koji su mogli da uspijevaju samo tako dugo dok sam ja sve to dobronamjerno pardonirao pod pretpostavkom da će u tim glavama oko nas prevladati jednoga dana ipak zdrava, ljudska logika. Te nade u zdravu ljudsku pamet do danas nisam ipak još posvema izgubio, a ovo i jeste glavnim i osnovnim poticajem ovog

Digitized by Google

Antibarbarusa, tog mog prvog javnog, razumnog pokušaja, da stvari na lijevom krilu naše knjige sredim i podredim imperativima dostojnstva visokog književničkog poziva, koji se klanja principima nezavisnosti, dosljednosti i slobodnog uvjerenja, da je istina jedini ideal svih disciplina pak tako i dijalektike... Jer evo, kakve se metode upotrebljavaju i kako se laže u ovom papirnatom kreševu! »Jugoslovenska P. T. T.« organ udruženja činovnika P. T. T. struke Kraljevine Jugoslavije — Organe officiel de l'association des employés des P. T. T. God. VII. br. 145, na str. 9, u svom pregledu književnog i kulturnog života, u rubrici časopisa i listova donosi prikaz posljednjeg broja časopisa »Izraz« s ovim komentarom:

»Izraz« je časopis poznatog hrvatskog književnika Augusta Cesarca. On izlazi već nekoliko mjeseci. Pokrenut je onda kada i Krležin »Pečat«, za vrijeme kada je otpočela ona fatalna polemika između naprednih književnika iz Beograda s jedne strane i Krleže sa ljudima okupljenih oko »Pečata« s druge strane. Cesarčev časopis je odmah zauzeo jedan objektivan stav, hladan, razborit, neprenagljen sa težnjom da se izglade nesuglasice i da se zapjenušena polemika pretvori u zdravu diskusiju na planu pročišćavanja i kristalisanja pitanja i problema napredne umjetnosti.

Poslednji deveti broj »Izraz« donosi — — — No, od naročitog je interesa u ovome broju opsežni članak Ognjena Price »Recepti, pisanja i dogme«, koji se sav odnosi na pisanje »Pečata«, na polemike koje je ovaj izazvao sa beogradskim časopisima »Našom stvarnosti«, »Umjetnosti i kritikom« i »Mladom kulturom«. Prica priznaje Krleži ogromni talenat kao naprednom piscu, naglašavajući da se njegovi postupci u posljednje vrijeme ne slažu sa njegovim dosadanjim radom.

Ja nemam pojma i nikako ne mogu da predvidim hoće li ovaj broj Pečata dospjeti do urednika i odgovornog urednika »Jugoslovenske P. T. T.« gospodina Miodraga Miloševića (u Beogradu, Njegoševa 7, I.) koji uređuje ovaj sindikalni i stručan list udruženja činovnika poštansko telegrafske struke, ali ako se to eventualno ipak kojim pukim slučajem bude dogodilo, ja skromno molim tog »dobronamjernog« gospodina, koji je pokazao toliko toplog razumijevanja za tu književnu polemiku (koja se neposredno tiče jednog stručnog lista kakav je »Jugoslovenska P. T. T.«) da uvaži da je nasamaren i mistificiran, jer upravo ni jedna jedina riječ tog prikaza ne odgovara istini. Izraz nije časopis hrvatskog književnika Augusta Cesarca i taj Cesarčev časopis nije prema tome kao Cesarčev časopis mogao da zauzme nikakav ni »objektivan«, ni »hladan«, ni »razborit« ni »neprenagljen stav« — da se »zapjenušena polemika pretvori u zdravu diskusiju na planu pročišćavanja i kristaliziranja pitanja napredne umjetnosti«, jer ta polemika (što se tiče Pečata) nije

Digitized by Google

još ni mogla da se »zapjenuši«, pošto su se do sada o tim pitanjima »pjenušile« samo Naša Stvarnost, Umetnost i Kritika, Mlada Kultura i Izraz, a Pečat je bio potpuno pasivan i mirno je promatrajući ćutao, čudeći se ovom ogromnom »pjenušenju« zanimanja za literaturu, koje je počelo da se »pjenuši« čak i po stručnim časopisima poštanskih i telegrafskih činovnika, koji stav Augusta Cesarca u »Cesarčevom Izrazu« pozdravljaju kao »objektivan«, »hladan«, »razborit« i »neprenagljen«, a moje postupke ocjenjuju u posljednje vrijeme kao postupke koji se ne slažu s mojim dosadanjim radom... Pečat doista žali urednika stručnog lista udruženja poštansko telegrafskih činovnika, da kraj svojih (po svoj prilici ne malenih) briga, mora još da se »pjenuši« i u ovoj turnirskoj zavrzlami oko toga da li je Zogovićeva zvonka rima broj šest »Rosinanta — santa« u prvoj varijanti pjesme »Don Kihot na bombarderu« doista tako važno pitanje, da je o »kristaliziranju i pročišćenju tog problema« čak i »Jugoslavenska P. T. T.« pozvana da kaže svoju objektivnu riječ, i to još tako da je zauzela stav protivu Pečata još prije no što je Pečat uopće i pokušao da se »zapjenuši«...

Intermezzo o logici i o nadrealizmu

Jer evo kako izgleda ta njihova »logika« u nekoliko stvarnih primjera. Oskar Davičo nije po tečajnici momentanog književnoburzovnog stanja »ispravan«, jer je izvan svake sumnje najnadarenije pero koje se pojavilo na lirskoj ljevici u posljednjih pet-šest godina. Oskar Davičo je trockistički bandit samo zato, jer sarađuje sa Miroslavom Krležom u Pečatu i zato ga treba moralno uništiti, jer se je usudio Radovanu Zogoviću u prkos u Pečatu odštampati nekoliko ciklusa pjesama, od kojih je svaka za sebe dokumentom neobičnog lirskog dara, što (nažalost) nije slučaj R. Zogovića. Ili: poeta i esejist Marko Ristić nije »ispravan«, jer je najbistriji, najkulturniji i najduhovitiji mozak naše novije kritike, a naročito je pak trockistički, bretonovski i četvrtointernacionalno »neispravan« osim toga i zato, jer je već prije nekoliko godina Bihályi Pálu dokazao da ne umije dijalektički misliti i jer je u kontrarevolucionarnom časopisu »Danas« raskrinkao svu šupljinu abeceovske dijalektike i jer sarađujući u Pečatu i govoreći o nekim našim lijevim, književnootvorenim pitanjima piše ono

Digitized by Google

što misli i što misli da je tako potrebno misliti, jer se logično podudara s njegovim književnim uvjerenjem.

Ili: Krleža je »neispravan« kao što je to u Kulturi gospodina Đure Tiljka »banditski« dokazao gospodin A. B. C. B. H. M. Bogomir Hermann, koji je »bandit« zato, jer je to formulirao nerazmjerno inteligentnije od Mlade Kulture, koja mi dokazuje da sam bandit, jer nisam ispravan u onom stopostooptimističkom smislu kako me je bio raskrinkao »bandit« gospodin Hermann, dokazavši da sam moralno crkao, kaošto to za »banditom« gospodinom Hermannom ponavlja i Mlada Kultura, optužujući me da sarađujem s trockističkim mrtvacima, koji su moralno mrtvi samo zato, jer su se usudili da sarađuju samnom, za koga je »bandit« gospodin Hermann dokazao da sam bandit, pak je zato »bandit«, jer je to dokazao.

Bivši, dakle, u tim naročenim čas ispravnim, a čas neispravnim papazjanijama i nazovilijevim majonezama zaronjivan preko glave godinama, natuknuo sam početkom godine tridesetičetvrte, prije ravnih pet i po godina (u časopisu »Danas«), da mi je ta glupa igra neizrecivo dosadila, a poslije petgodišnje šutnje, u prvome broju »Pečata« usudio sam se posumnjati u socijalnoprodornu snagu jedne »skromnoagitske« pjesmice gospodina Jovana Popovića. Drugi moj krimen jeste što se drznuh prigovoriti »Našoj Stvarnosti« da Nušić nema nikakve veze s našom lijevom tendencijom kakvu »Naša Stvarnost« propovijeda kao jedini recept za književno spasavanje, i najposlije: da gospodin Stevan Galogaža piše provokatorske bezobrazluke, i sada se digla graja od Durmitora do Svrljiga kao da sam počinio uvredu Najvišeg Dostojanstva naše Lijeve Knjige. Uvrijedio sam gospodina Đuru Tiljka, koji je štampao bandita Hermanna, a uvrijedio sam ga (nazvavši ga muhom) u momentu, kada je ideologiju svoje vlastite »Kulture« proglasio krivom i lažnom i kad se je priklonio i poklonio Simbolu svega onoga što je do toga momenta glasno i nametljivo poricao: Ivanu Meštroviću. Tko ga brani? Mlada Kultura! I tko još? Izraz! A tko u Izrazu? Ognjen Prica...

Molim dakle svoje mnogopoštovane partnere da u uvodnoj fazi ovog našeg razgovora uvaže kako ne strahujem ni pred kakvim Fincijem, ni Tiljkom, ni Đurom, ni Bogomirom, ni Stevanom, ni Radovanom, ni Jarcem, ni Jovanom, ni Vučom, ni Veliborom, jer prvo: nisam ni ja čelovjek koji čitajet knjigi dijamatski bezgramotno, a zatim bila mi je čast da stucam u svome mužaru nasitno već i bolje marke od ovih najmodernijih abeceovaca, koji glasaju

Digitized by Google

za Jeftića (kao Velibor), ili pišu molbenice gjeneralu Peri (kao naš moralni arbiter gospodin Stevan), da bi se zgražali nad Pečatom, jer u njemu sarađuju Jeftićevi glasači (kojih tu nema), ili što nismo u zatvoru, pak bit će da imamo mnogo talenta, jer nismo u zatvoru, kao što je u zatvoru on, Stevan Galogaža, koji po nama nema talenta, ali je zato u Korzu.

Govorasmo tako lagahnijem glasom da nas ni čuti zapravo bilo nije, a to je obezobrazilo ove čovječuljke, pa kad smo »Mladoj Kulturi« dozvolili da skoči na stolicu, eto »Umetnosti i Kritike«, gdje kao prava kokoš hoće na policu! E — neš! Ovo vječito seraščerisanje patuljaka, koji hoće da igraju ljudurine silne, te se slijepom pakošću nameću za suce upravo u onim pitanjima o kojima pojma nemaju i kad ih nitko nije za mišljenje ni pitao, ovo dosadno nadmetanje da je netko književno »ispravan«, a netko da to nije, jer to književno tako naređuju ne zna se po kom tajanstvenom kriteriju gospoda Jovan ili Stevan ili Radovan, ovo dosadno lumbardanje gusjenica, ovaj vječiti klepet noža i paloša u sveopćem i svezagluplјujućem blezganju fraza, sva ova naša dojakošnja nazovilijeva struka pisanja kojoj je jedinom brigom vlastito tapkanje na stazi svoje iznad svega prozirne ambicije, sve to kod nas već godinama prodaje sapun za sir i sve nas to sili da se danas hranimo lirskim papirštrudlama Jovanovim mjesto aragonskim nadrealističkim sauce-tartareom, koji po ovom pravovjernom ritualu danas više nije košer, jer je košer pljuvati po sebi samome i stidjeti se svoje nadrealističke prošlosti kao fotografskih dokumenata da je nešto s tom gospodom nadrealistima u Našoj Stvarnosti ipak bilo što im danas izgleda da nije bilo ispravno samo zato, jer je tako doista bilo. (Vidi: dokumentima bogatu nadrealističku prošlost gospodina Aleksandra Vuča, Jarca i čitave te kompanije oko »Naše Stvarnosti«). Budi s nama nadrealistički Gospod Bog, koji je nad svim književnicima i farizejima, bez obzira na politička uvjerenja i poglede na svijet!

Unatoč svih mojih protunadrealističkih preokupacija sad imam da se pravdam i o nadrealizmu kod nas. O tom pokretu ne umijem da kažem mnogo, jer je sve što sam u nadrealističkim tekstovima Milana Dedinca, Marka Ristića (i drugih nadrealista) mogao da shvatim, bilo ili poezija ili pak nisam razumio o čemu se radi, prema tome, dakle, ne mogu ni da objašnjavam nešto što mi nije bilo nikako ili pako posve slabo razumljivo... Ne znajući tako o nadrealizmu ništa, mislim da ne će biti daleko od istine ako ustvrdim da nadrealist nisam nikada bio, pak da prema tome to nisam ni danas i da sam u

Digitized by Google

tom pogledu potpuno naivan i neobrazovan... Kakti staromodni, l'art pour l'artistički ili čak simbolistički... kanarinac Ognjena Price... U varijaciji jedne pjesme gospodina doktora Milana Ćurčina, koji je za sebe lirski priznao da demokrat nikad bio nije (pak zato propovijeda tu demokraciju u koju lirski ne vjeruje, impozantno-ustrajno već nekoliko decenija), mogao bih dakle u sjeni Ćurčinovog Genija da za svoj skroman odnos spram nadrealizma kažem:

nadrealist nikad bio nisam,
ma da nisam — mislio sam i sam...

Nadrealist dakle nisam i nikad ni bio nisam (na časnu riječ ili bogibogme — poštenja mi), te osim nešto malo grafike i reprodukcija i osim početaka dadaizma (meni stranog i dalekog) nikada ništa u glavnom od toga pokreta ni čuo ni čitao nisam, i samo toliko znam da je od naših jedanaest živih nadrealista deset njih sarađivalo u Našoj Stvarnosti, a samo trojica u Pečatu. Marko Ristić, Milan Dedinac, Dušan Matić, Aleksandar Vučo, Oskar Davičo, Đorđe Jovanović-Jarac, Đorđe Kostić, Branko Milovanović, Živanović-Noje, Koča Popović bili su ili su još uvijek saradnici Naše Stvarnosti, a od te desetorice: Marko Ristić, Oskar Davičo i Milan Dedinac sarađuju u Pečatu, koji je zbog toga list nadrealistički, pak mu idealističkoj i metafizičkoj duši zato spasa nema niti biti može... Što gospoda nadrealisti iz Naše Stvarnosti o svom nadrealističkom tako reći predijalektičkom sramotnom predživotu zapravo u sebi intimno misle, to mi je, sasvim naravno, potpuno nepoznato, ali da je ovo njihovo slugansko, perverzno, bolesno, smerđakovsko samopljuvanje po svojoj takozvanoj moralnoproblematičnoj nadrealističkoj prošlosti, pred svima nama u našoj »objektivnom stvarnošću poždrtoj« književnoj javnosti dokumenat pomanjkanja svakog intelektualnog dostojanstva, to je izvan sumnje... Iz broja u broj naših lijevih listova, koje ti bivši nadrealiste uređuju, ti nevini bijednici kleče pred dijalektičkim narodom pravoslavnim i javno se kaju za svoje sramotne, nadrealističke grijehe, kukajući dijalektički nepismeno doduše, ali čini se ipak toliko uvjerljivo, da to klečanje u dijalektičkoj Canossi sve više razjaruje i nadahnjuje našeg neorealističkog škopca Zogovića, na sve novije i sve perverznije protunadrealističke izjave... Te su bili kompračikosi, te su jeli malu djecu, te su trovači poezije, te su propovijedali i izopačenu umjetnost, te su se u svom mrako-bijesu klanjali krivim bogovima, te su pekli biskvite za bolje porodice, te su bili trogloditi, te su istrijebljeni sa čitavog našeg dijalektičkog Par-

Digitized by Google

nasa, i eto, ne bi ih više bilo i ne bi mogli da stoje na drugoj strani sadašnjice, jer ih je narod uništio, da im Miroslav Krleža nije predao Pečat da se u njemu udobno smjeste kao u prvorazrednom hotelu, snabdjevenim svim dijalektičkim komforom, odakle sada tjeraju svoju trockističku i špijunsku rabotu tako da pišu nekrolog o Federicu Garcia Lorca, na najveću sramotu španjolskog naroda i Majakovskog, koji je kao futurist napisao za Gorkoga nekoliko takvih blasfemija da bi se svi naši puritanci onesvijestili da ih ovdje doslovno citiram...

Finale

Odakle samo ovo bolećivo razdraženje te goropadne gospode oko nas, to mi nije jasno. Uzlovi ovog našeg književnog besmisla i rogobatnih budalaština mogli bi se razriješiti i tihim razglabanjem, jer i Đavlu kad govori pred crkvenim sudom Sveti Otac priznaje pravo dokaza, a da nas gospoda istomišljenici tuku u glavu jednostranim, paranoidnosamovoljnim moralnim osmrtnicama mjesto bukvice, to ne pojačava uvjerljivosti dokaza i više liči barbarskom lavežu nego ravnopravnom i uglađenom, takoreći slobodarskom dijalogu. Uhvatio bi nas drhat da se radi o vucima, ali s Vučkovićima i s Vučom obračunat ćemo se kakono takvim tužnim junošama i dolikuje: nagovijestit ćemo im nekoliko strogih dijalektičkih ispita na temelju njihovih tekstova, i na te njihove najnovije bangaloštine doviknuti im: da je baba ždrebetu najprije tepala, a onda ga je tek oklagijom iliti nudlvalcerom pomilovala. Frigajući pečat, Našoj Stvarnosti i Mladoj Kulturi izgorjet će — bogami — tava! Evropa se plijeni, a vi se — stid vas bilo — kao krezube babuške češljate, pravdajući se o »ispravnoj« ili o »neispravnoj« ondulaciji vaših dijalektičkih allongevlasulja, a nama (istodobno odričete pravo) da bacimo u glavu Jovanu cipelu, kad svira dijalektičku harmoniku, a ne umije. Misle ti priglavci i gnjavatori ako si ničigovac, to jest: ako ne zvoniš klepkom ispred blejavaca ili ne tapkaš ni za kakvim Rad-ovanom predvodnikom, ako si (po njihovim pretpostavkama) tica-krilatica za koju nema književnog lovostaja, e onda su ta dobronamjerna gospoda kao privilegirani mrtvozornici pozvani da te proglase moralnom strvinom kad to Njegovoj Excellenciji gospodinu Radovanu Zogoviću padne na pamet. Ovo lirsko kenjkalo, koje se tu pred svima nama kmezi i pekmezi već nekoliko godina, koje luđački neodgovorno izriče smrtne osude nad Markom Ristićem ili V. Bogdanovim i O. Davičom bez ikakva razloga i bez ikakve kompetencije, dakle: nesumnjivo neubro-

Digitized by Google

jivo, koje se grozi trockizmom Pečatu i svim njegovim saradnicima, koje bolesnoutvorljivo igra smiješnu ulogu nekakvog književnog diktatora, prijeteći suludim političkim posljedicama, organizujući bojkot Pečata na političkoj liniji, to prjamolinjenejše čudo od djeteta neka uvaži da ja već godinama kisnem pod glupošću što pljušti iz kabla i iz rukava, ali da sam još uvijek toliko duhovit te umijem razlikovati gnjavatora od ideologa i pjesnika od blebetala. Da mi gospodin Radovan Zogović svoje kozje kože neće podvaliti pod dijalektiku, to neka mi vjeruje na riječ! Nije riječ o politici u ovoj raspri koja se rasplamsala oko Pečata nego o književnosti i nije riječ o našem desnom političkom zastranjenju nego o lošem, dijalektičkom, bezidejnom i bezuslovnofrazerskom primjenjivanju teze o socijalnoj tendenciji u okviru naše lijeve knjige, gdje se taj obrt tjera sasvim slabo i dosadno, i gdje nekoliko nesposobnjaka, polijevivši do bezumne fraze, misli, da se svi poletarci sveukupnog našeg književnog početništva mogu prekrijumčariti u književnost kao plovke u palaču, u ujedinjenom jatu gačući gluposti, pod četvrtonskom palicom velikog svog ideologa i dirigenta R. Zogovića. S ucjenjivačima, sa klevetnicima i s političkim provokatorima, koji tu mračnu rabotu vrše pod krinkom dijalektike samo zato da bi time zaštitili svoju književnu nesposobnost, s takvim nezdravim pojavama treba obračunati, konačno i neopozivo. A da će se to dogoditi — prije ili kasnije, zato im pisac ovoga Antibarbarusa jamči svojim potpisom.

Miroslav Krleža

Urednik: M. Krleža. Odgovorni urednik: ing. arhitekt Drago Ibler, Ilica 85. Vlasnik i izdavač: Biblioteka Nezavisnih Pisaca, Zagreb (Kraljice Marije ul. 33, telefon 51-64). Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18.

Digitized by Google

P E Č A T

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST NAUKU I SVE KULTURNE PROBLEME

UREDNIK MIROSLAV KRLEŽA

IZLAZI SVAKOGA MJESECA
NA NAJMANJE 64 STRANICE
VELIKE OSMINE

U GODINI 1939: 12 BROJEVA NA UKUPNO 50 ARAKA TO JEST 800 STRANICA

PRETPLATA

ZA CIJELU GODINU 1939 DINARA 120

PRETPLATA ŠALJE SE PUTEM ČEKOVNOG RAČUNA BR. 31015 ILI UPUTNICOM NA ADRESU ADMINISTRACIJE ČASOPISA

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA

ZAGREB, ULICA KRALJICE MARIJE 33 - TELEFON 51-64

PRETPLATITE SE NA PEČAT jer za **120** dinara (plativih u četiri tromjesečna obroka po Din 30·–) PRETPLATNICI DOBIVAJU **12** brojeva po **64** stranice, što čini **2** knjige po **400** stranica, ukupno: **800** stranica

OVAJ DVOBROJ STOJI U PRODAJI DIN. 30

Upozorenje našim pretplatnicima!

S ovim dvobrojem završeno je i III. tromjesečje, prema tome i u smislu utanačenih uslova za pretplatu i po izašlim brojevima dospijeva na plaćanje cijeli iznos pretplate.

Molimo Vas stoga da nam CIJELI SVOJ ZAOSTATAK odmah doznačite NAŠOM ČEKOVNOM UPLATNICOM Br. 31015, jer ćemo u buduće slati Pečat samo onim pretplatnicima, koji su u cijelosti pretplatu podmirili.

Digitized by Google

Poštarina plaćena u gotovu

Digitized by Google

AP56
P394

PEČAT

10-12

RANKO MARINKOVIĆ: Sunčana je Dalmacija ◆ PETAR KRUŽIĆ: Na povratku iz New-Yorka ◆ MIROSLAV KRLEŽA: Rasulo pameti ◆ MARKO RISTIĆ: Iz noći u noć ◆ MARIJAN MATKOVIĆ: Zagrebački jesenji fragmenti godine 1939. ◆ KRSTO HEGEDUŠIĆ: Negativne pojave našeg likovnog života

ZAGREB
1939

Digitized by Google

S A D R Ž A J

RANKO MARINKOVIĆ: Sunčana je Dalmacija 233

PETAR KRUŽIĆ: Na povratku iz New-Yorka 263

Svjetska izložba u New-Yorku 263

Na ladi . . . . . , 282

U Parizu . . . . . , 287

MIROSLAV KRLEŽA: Rasulo pameti 301

MARKO RISTIĆ: Iz noći u noć 353

MARIJAN MATKOVIĆ: Zagrebački jesenji fragmenti godine 1939. . 398

KRSTO HEGEDUŠIĆ: Negativne pojave našeg likovnog života . . 404

Pretplatnicima, prijateljima, simpatizerima i čitateljima

Pečata

Na završetku prve godine našega časopisa administracija Pečata zahvaljuje svima na dobronamjernoj pažnji kojom je Pečat u krugovima pretplatnika i čitatelja bio pozdravljen i primljen već od prvoga broja.

Uprava mašeg lista zahvaljuje svim prijateljima i zagovornicima Pečata što su, braneći našu reviju od neopravdanih kritika, postojano i ustrajno proširivali pečatovski krug simpatizera, tako, da je raspoloženje za naš mjesečnik raslo od broja do broja, svim smetnjama i svim nesporazumima usprkos.

Unatoč tome što uredništvo i uprava lista često nisu bili u stanju da ispune ni minimum istaknutog programa (iz razloga jačih od Pečatove subjektivne volje) i unatoč tome što kakvoća a često i smjer tekstova nisu bili na onome planu na kome smo od početka bili zamišljali pečatovsku liniju, unatoč mnogobrojnim smetnjama koje su se odražavale u samom načinu kako su pojedini brojevi bili objavljivani, **pažnja za Pečat još je uvijek u trajnom i postojanom porastu.**

Uprava Pečata prelazi sa našim časopisom u drugo godište u uvjerenju da će se tokom slijedeće godine dodir između čitatelja i saradnika lista razviti do one tople i intimne neposrednosti, kakva je oduvijek bila znakom punog razumijevanja za potrebu **takvog jednog slobodnog i nezavisnog književnog i umjetničkog lista** kakav je Pečat imao namjeru da bude od prvoga dana.

Prvih osam brojeva Pečata štampano je pod redakcijom uredničkog odbora Šestorice (M. Ristića, S. Batušića, Galića,

Digitized by Google

SUNČANA JE DALMACIJA

I.

Samotni život u sjeni vrućeg ljeta, u sjeni zvonika i propovjedničke svete riječi, koja pokazuje svojim košćatim, mršavim kažiprstom na svakoga od nas pojedinačno: evo grješnika! Lepršа na suncu dalmatika, razvijorio je maestral baldahine i crkvene zastave s natpisima: »Djevojačko društvo — Smokvica«, »Društvo katoličkih muževa-Bogomolja«; mirisni dim tamjana zamäglio ti je čistu perspektivu tihog ljeta sa cvrčcima na grani, s oblacima i pticama u zraku, s nehajnim pljuštanjem mora u pličinama i ostao si strašno, bespomoćno sam. Sam sa svojim tamnim meditacijama, sa svojom nesretnom glavom, izubijanom toplim jugovinama, i uzalud tražiš tihu zavjetrinu u svojim mislima, da tamo odložiš ovu mamurnu glavobolju i da odahneš. Da usneš... No nigdje mira, nema mira... Pa si od žalosti počeo samog sebe ironizirati:

— Oho! Oho! Dajte mu oblak! Budite ljubazni i nemojte imati drugih briga, nego mu pokažite kako para suklja, osvijetljena crveno, zeleno, zatim žuto... Samo da se nešto kadi, da ima dima, da je mutno! On za sebe javno izjavljuje: Ja sam fantasta! Ne govorite mi, do đavola, tako patetično o »stvarnosti«! Ja ne volim žene! Ja bez oklijevanja izjavljujem — volim oblake!

Pa objesite mu o nevidljive, tanke niti paučine oveći komad fine bijele vate nasred sobe (i onako je kratkovidan), i on će cijeli dan proležati na podu i mučit će se da napiše pjesmu:

Lete za oblakom dva bijela galeba
nad modrom, mirnom, staklenom pučinom...

I dalje ne će znati od prva dva stiha. A zna da mu ni ti nisu originalni, da je tako nešto slično pročitao kod nekog pjesnika, pa se ljuti na sve druge pjesnike, što su sve već opjevali, sve su već eksploatirali i prodali za sitne honorare, popili nove rakije, pa se usudili (cinički gadovi) da turaju svoje znatiželjne gubice u pukotine, u ključanice na vratima kupaonice, u kojoj se pere debela gazdarica Slava Glavek, žena u četrdesetim godinama, koja ima svoga muža i dvoje djece.

Digitized by Google

Drščću za vratima kao majmuni i lažu u erotičkoj požudi: »Gle, ja sam uzbuđen od toga! Ja sam inspiriran!

Mala, draga ženo, mene nema...
Ja sam...

Pa precrtaju to »ja sam« i napišu »ja nisam«, zatim i to precrtaju i metnu »tvoje male grudi...«, a za sebe misle: »Sise. Tvoje bijele sise, noge, pa na više, i u sredini njene milosti — kako kaže Hamlet... Ah, ja sam strašno glup!...«

Namjeste se na stolici pored ključanice i prave intimne gluposti, promatrajući kroz rupicu jednim užagrenim okom jadnu debelu ženu, koja se muči svojim salom ne mogući nikako dosegnuti rukom leđa. Zatim uživaju u debelom crvenom mesu, sa koga se dižu topli oblaci pare, a žena ga briše skoro žalosno, kao nešto tuđe što je izraslo iz njezinog vitkog tijela i kao da tim sporim tužnim kretnjama govori: Kako sam onda bila zgodna... kako sam bila zgodna! I briše ruke, leđa prebacivši ručnik preko ramena, zatim grudi (naročito grudi), onda noge i područje između nogu, uživajući pomalo (ta nesretna žena) u efektima trenja. A to njih nesretnike iza vrata uzbuđuje: trenje, trenja, efekti trenja s obe strane bijelih, simboličnih, providnih vrata.

— Tibulo! (Ovoj riječi daješ ovdje uvredljiv smisao). Pjesnik lažljivac, mistifikator! Ja ljubim Izidoru platonski!

Kad je zatim nesretnik došao k sebi i u žalosnom razočaranju ustanovio podlo nasilje nad svojim vlastitim tijelom, tješio se sasvim banalnom rezignacijom: »Ruke... Svemu su krive ruke... To je kod nas i kod majmuna, koji imamo ove proklete ruke!...«

Gledao je ruke. Zločinačke, strašne, svemoćne ruke, koje se mogu stisnuti u šaku i raširiti u lepezu ili sklopiti u najponizniju molitvu; kojima se može dohvatiti nož, revolver i protivnički grkljan...

Rukama se može zadaviti!

Ta ga je činjenica zaprepastila. Ovim istim rukama, kojima se miluju psi niz dlaku, kojima se odmahuje pozdrav na peronima i pristaništima i šalju poljupci onima koji odlaze ili onima koji ostaju... Ruke grade, rade, stvaraju i onda opet ruše i uništavaju što su stvorile! Ruke se hvataju za ruke i uvjeravaju se o međusobnom prijateljstvu, a poslije iste te ruke ustaju protiv ruku, bore se protiv ruku! Ruke ubijaju ruke!

Digitized by Google

— Svemu su krive ruke, to je jasno! Da nema ruku, ne bi bilo ni ove sasvim glupe koncesije tijelu. — Ali što je to prema općem zločinu ruku!

Pa je pjesnik prenio stolicu ispred vrata kupaonice k stolu, pretrpanom romanima, zbirkama pjesama, papirima...

Iz carstva pûti u carstvo poezije! Kako je kratak put do uzvišenja! No što? Htio si sebe ironizirati, pa si preskočio sebe i stao ogovarati pjesnike radi one »zgode o kupaonici«, koju ti je povjerio jedan prijatelj pisac stihova? A što je s tobom? Gdje si ti? Eto, opet počinješ sa svojim poznatim zanovijetanjem: »Ah, onaj oblak, onaj oblak! Motrio sam ga popodne, vjerujte mi, gore na terasi, ležeći ovako nauznak, kako polako i bezbrižno plovi prema jugu, baš kao kakva skitnica, koja nikad ne zna gdje je vodi put... Ne, ne, to je krivo i neuspjelo poređenje, nipošto kao skitnica, nego kao galeb što leti u daljinu, utopio se oblak u plavetnilu dubljem od svakog mora... Odlutao je u modre nebeske pustinje... Noćas će ga napasti bijesni kurjaci (mislim vjetrovi) i sutra ću gledati njegovo bijelo runo raspršeno po nebu... Ah, oblaci, braćo rođena!« Kako bi ti htio (pa čak i s ironijom, kao Aristofan staroga Sokrata) ljuljati lijepo svoj smrknuti pogled na bijelom oblaku pod modrim ljetnim nebom, u hladovini terase na lakom maestralu! Lagano, prozračno nebo, daleko, visoko! Nitko ga još nije ostrugnuo noktom, nitko još nije stvarno pljunuo na nebo.

— Pljujem ja na tvoje nebo! A što ti vrijedi, kad to ne možeš i učiniti?

Nebo u visini!

Ali ja to tvoje nebo mogu unakaziti teleskopom! Otkrit će ti, taj protunebeski top, strahovitih perturbacija, neočekivanih lomatanja, divljih šibanja prostora vatrenim repovima, tumaranja i sudara kugala, rušenja zvijezda, gmizanja maglenih spirala, unakrsnih očijukanja svemirskih reflektora, nemira svijetla . . . Kao što će ti se lijepo lice Izidore ukazati pod mikroskopom u strašnom reljefu kože s brdima i dolinama, i tvoju uzvišenu ljubavnu strast progutat će prljavi i masni ponori, iz kojih rastu debele dlake, kao trstike i šiblje iz močvarnog blata.

Sasvim nisko iznad tebe kruže i cvrkuću lastavice. Kao da te netko sitno bode iglicama po čitavom tijelu, pa ne znaš da li je to od hladnog maestrala ili od igličavog cvrkutanja u zraku. Lastavice gusto posipaju iglicama tvoje sasvim golo tijelo; pipaju te šiljastim kljunovima, produženim u cvrkut. (A da se nisu ušu-

Digitized by Google

ljale iglice borova, kroz tihi podsvijesni šum, u tvoje potajne misli?)

Zatim su opet sve zamračile fanfare i bubnjevi.

Rastjerali su ti i miris karanfila, što su se crveno rascvjetali u teglama na terasi. Plemeniti život karanfila! Iz najogavnijeg đubreta u tegli izrasli su u takav neizrecivi miris! Bojom i mirisom karanfil je divno izrazio sebe. A čime si se ti izrazio? Karanfil ima korijen u gnoju i iz njega je izvukao miris i crveni cvijet. A što si ti izvukao iz gada što ga nosiš u sebi? Kakav cvijet? Kakav obojeni miris? Kakav cvrkut, ili daleki, tajanstveni šum? Izvukao si zle slutnje i poganu misao: gle onaj čovjek onamo ima nos; to se može odrezati nožem! A sve ljepote već davno su izrazili more, oblak, ptica, list, prije nego si ti počeo mucati nekakve glasove i mazati platno bojama; prije nego si počeo strugati konjskim repom po ovčjem crijevu, razvučenom na šupljoj drvenoj kutiji, i to nazvao muzikom! Ptice se plaše nepristojnih zvukova tvojih mjedenih instrumenata, koje proizvodiš puhanjem da bi raspalio tvoga sumišljenika i učvrstio njegovo rasklimano uvjerenje. Poslušaj cvrčke na čvorugama prastarih rogača. Osjećaš li žeđ za kristalnom, bistrom vodom u staklenom vrču na bijelom stolnjaku, po kome pada trak teškog podnevnog sunca? Ne spopada li te glad za grožđem i smokvom, i crvenom svježom lubenicom? Slušaj to ljeto na nategnutim svilenim strunama između sunca i zemlje, kako dršće, kako treperi na trbuhu tog malog sivog kukca, koji će umuknuti čim osjeti tvoju blizinu. Tko bi bolje izrazio ovo ljeto od cvrčka? Zatim si motrio mrave kako vuku muhu, što si je malo prije ubio. Neprestano ti je dolijetala na lice, i uvijek baš na desnu nosnicu, odakle si je bio već valjda dvadeset puta otjerao. O, prokleta bila! Pa kad si je ulovio, uzviknuo si ushićeno: Nikada više od tebe zdrave muhe; ne zvao se ja Tobija!... — i tresnuo si je bijesno o terasu, pa joj i palicom odrubio glavu. (Koliko bijesa radi jedne nesretne muhe, koja je naprosto dolazila da se hrani na tvom nosu ni ne sluteći da ti smeta; bio bi bolje učinio da si obrisao nos).

Sad je vuku dva glupava mrava, žustro, pažljivo: »Ej, čekaj brate, umorio sam se. Primi je ti ovdje za ovu nogu, a ja ću za krilo. Što je ugojena, marva jedna!« A za njima treći mrav nosi hitro muhinu glavu i možda misli: »Dobro je ovo zimi...«

— Prokleti filistri! Oni vode i ratove... Dao bih im i svoju glavu da mi je znati da li vjeruju u Boga! (Ovako okrutno tekao je sprovod Stendhalovog Julien Sorela: napred tijelo, a za njim

Digitized by Google

posebno glava u krilu Matilde de La Mole, koja ju je ljubila u čelo).

I učili su te: budi mrav! Mali, tihi, neprimjetljivi, pametni, marljivi, strpljivi realist! Sitni štediša. U parlamentu će te zastupati Bonnet s dobrim nosom. Ljeti skrbi za zimu... A u školi su ti tumačili, kako je to isto htio da kaže i veliki francuski pjesnik svojom basnom o cvrčku i mravu. Kako je, naime, bezbrižni flaneur i sezonski pjesnik Cvrčak pokucao jedne ljute zime gospodinu kućevlasniku Mravu na njegova bogata vrata, na kojima je eventualno stajala i tablica »Član dobrotvornog društva PREHRANA — Prosjačenje redarstveno zabranjeno«. Kad je vidio gospodin Mrav (kroz mali okrugli otvor na vratima) da to vani stoji odrpana i izgladnjela protuha, izderao se na način kako se već deru kućevlasnici na boheme i prosjake: »Marš, mrcino lijena! Što si radio cijelog ljeta? Krao, a?...«

— Pjevao sam... Ja sam, naime, poznati pjesnik, ako se izvolite sjećati?...

— Pjesnik? Pjevao? A dakle — tako? Pjevao! Pa pjevaj, brate, i dalje, pjevaj!

Que faisiez vous au temps chaud?
Dit elle à cette emprunteuse.
— Nuit et jour, à tout venant,
Je chantais, ne vous déplaise.
— Vous chantiez? J'en suis fort aise:
Et bien! dansez maintenant!

I cvrčak pjeva. Pjeva, pa — budite mirni, gospodine Mrave — on će i plesati...

A ovdje ovi mravlji filistri vuku svoju krepanu muhu i misle, da je to vrlo važno što oni rade, da im se svatko mora ukloniti s puta, jer oni »rade«, oni ne zijaju u nebo kao ti...

U uglu terase od zida do zida razapeo je crni, dlakavi razbojnik pauk, jedva vidljive mreže i sunča se na ulazu svoje rupe vrebajući na mušice, što se ludo i lakomisleno igraju oko njegovih tankih niti. Tko zna koliko već dana taj stari bandit nije imao plijena? Strpljivo čeka slučaj, kao ribar koji je bacio mrežu, zapalio lulu i čeka.

Gledajući ova prčkala, ove antipatične grobare, osjećaš neku nesvijesnu simpatiju prema tom crnom, ravnodušnom, strašnom tipu tamo u uglu. Pa skoro isto tako nesvijesno kao što je nastala

Digitized by Google

ta naklonost, prezirno što više i s nekom naročitom mržnjom, kojoj si kasnije od stida dao neko »simboličnо značenje«, zgnječio si one mravlje »radikalne socijaliste«, a njihovu muhu dao gangsteru pauku.

— Tako! Radije razbojniku i gangsteru nego filistru! Jedan razbojnik, kako znamo, bio je čak i pjesnik! Filistar se nikad ne će pomiriti s banditskim obješenjačkim cinizmom jednoga kandidata za vješala:

La pluye nous a buez et lavez,
Et le soleil dessechiez et noircis;
Pies, corbeaulx, nous ont les yeux cavez,
Et arrachié la barbe et les sourcis.
Jamais nul temps nous ne sommes assis;
Pui ça, pui la, comme le vent varie,
A son plaisir sans cesser nous charie,
Plus becquetez d'oyseaulx que dez à couldre.
Ne soiez donc de nostre confrairie...

II.

Zvonjava, limene glazbe, fanfare, bubnjevi. Prašte mužari. Velike crkvene svečanosti. Sedam parobroda dovezlo je pastvu iz triju susjednih dieceza. Prepun je gradić vjernika, usidjelica, starica u crnini s brojanicama od rogačevih sjemenaka; mnogo svećenika, opatica, fratara bijelih, crnih, smeđih, mršavih, debelih, jako debelih, pa i jako, jako debelih...

— Bog vam blagoslovio salo, padre Krescencije! Konačno ima i neznabožaca teških, ali i neznabožac teži od kvintala potpuno mi je neuvjerljiv...

Ljudi vrve kao mravi; trčkaraju uokolo, susreću se, pitaju, odgovaraju, žure se s torbom punom hrane, zatim najedamput stanu kao ukopani nasred ulice, zamisle se u svoje cipele, pa naglo potrče i nestaju iza ugla.

Tamo se netko potukao. Kletve, psovke. Privezao mu je magarca za njegovu smokvu, pa ju je magarac obrstio, i vlasnik smokve prebio magarca. Javio se vlasnik magarca i prebio vlasnika smokve, a ovaj njega nogom u koljeno, pa šepaju i on i njegov magarac i svi im se smiju sa strane, a netko cinički primjećuje: »to im ide tako po koljenu...«

Digitized by Google

A dolje sa obale čuju se povici, govori, psovke, glazbe: svečanosti se odvijaju...

Ali iznad svega dominira bubanj. Bubanj lupeta, pada kao bomba usred misli. Nema misli uz bubanj. Bubanj je magareća koža nategnuta na šuplji cilindar, a ima svrhu da čovjeka lupa po glavi...

— Ipak nisi sasvim iscrpio svoju tešku glavobolju tom siromašnom definicijom. Sjećaš li se riječi Maksima Gorkog: »Zlobno udaranje bubnja izazivalo je u meni živu želju, da nešto razorim, da polomim plot ili istučem dječake«?

Tambour! Osuđenika prati na stratište bubanj. Kanibali peku misionara uz bubanj. Vojsku prati u borbu bubanj. Kako bi se moglo biti junak bez bubnja? Borbeno oduševljenje je čisti, idealni, platonski bubanj. (I ono jutarnje lupanje sagova na dvorištu, kad sanjaš da te lupaju lopatom po trbuhu, stoji vrlo blizu bubnjarskoj umjetnosti).

Nastojiš da ga ne čuješ, da se predaš klarinetu, flauti, pa u krajnjoj nuždi trombonu, no on se neprestano izdvaja, prepotentno se nameće sluhu, lupeta, buba, kao i svaka budala koja svakako nastoji da se istakne, i konačno čuješ samo njega: bum... bum... bum-bum-bum... dzim-barata... dzin... dzin... bum-bum-bum...

Zaklanjaš glavu pred bubnjem iza kakve god slučajne misli:

— Dudov prelac... otmjeni kukac... Onda ga opare vrućom vodom da ne pregrize nit i pčeli ukradu med i uz to je tjeraju iz njezine vlastite kuće dimom sa gorućih prnja, od koga se i sami nakišu i naplaču. Od niti naprave kravatu za Sachu Guitrya i fine, prozirne čarape za ladi Ipsweache. Kako ju je (prokleti Donat!) bio uštinuo za golo meso s unutrašnje strane, vrlo blizu onom mjestu gdje se spajaju obe noge, u biševskoj Modroj spilji, a njoj skoro i milo i odmah to i zapisala u notes kao običaj urođenika na istočnoj obali Jadranskog mora. Prokleti Donat! Kad bih se ja tako usudio!...

Bum... bum-bum-bum... Buba bubanj i ne da misliti.

— O, Gospode, zar je moguće da ti godi ovo nemilo lupanje po koži magarećeg roda? Ova ista strpljiva životinja spasila je bijegom Sina Tvoga Jedinorođenog od bijesa Herodova, kad je ono dao klati djecu, pa zar nije zaslužila da je barem mrtvu ne lupaju, kad je već batina prati neprestano za života? Gospode, molim te za čitav magareći rod, koji je toliko ponižavan i vrijeđan u našim poredbama s glupim i indolentnim ljudima; koji je neprestani predmet ismijavanja i povod mnogim otrcanim dosjetkama, koje

Digitized by Google

su isto tako dosadne kao i ova posthumna magareća pjesma — Gospode, oslobodi, otkupi, zaštiti ovu jadnu životinju dugih gotskih ušiju barem od ovog prekogrobnog knuta. Amen!

I prasnuo si u smijeh nad ovom svojom molitvom, kojoj bi bio naslov »Molitva za magareći rod« ...

III.

Preko ulice, u jednoj velikoj školskoj sobi, svećenstvo sjedi za banketom. Svećenstvo je umorno. Jutros je biskup služio veliku pontifikalnu misu pod vedrim nebom na improviziranom oltaru, koji je počivao na osam praznih vinskih bačava. Bakhus, koji je jutros sigurno spavao u bačvama dok su na njegovim leđima slavili Jehovu, sada se razbudio i antički raspojasao na gozbi, što ju je priredio domaćin župnik Don Tomica u čast svoga pretpostavljenoga Presvijetlog Biskupa. Marta i Marija, Sara i Rebeka prenose preko ulice iz susjedne konobe butelje i demižone vugave i prošeka. Juče su dokotrljali četiri bureta pive. No treba odmah istaknuti, da se odnosi u blagovaonicu i relativna količina vode, u kojoj plivaju veliki komadi leda.

Slušaš sa zavišću zavodljive zvukove stakla, kucanje čaša i fragmente zdravica: ... »Kako je lijepo rekao sveti... (Aplauz) ... I neka dragi Bog poživi našeg presvijetlog biskupa sa svima nama skupa!« Kucanje čašama, aplauz, »bravo Don Toma! Don Tomica još jedan »brindiz«, još jedan...« Dobronamjeran drugarski smijeh, bez ikakve zlobe.

— Živio presvijetli biskup!

Zatim (po svoj prilici) biskup, odgovarajući na zdravicu Don Tome, lijenim, sanjivim glasom, u kome se osjeća sretno započeta probava, razočarava te svojim vrlo lošim govorničkim darom: »Ab Jove principium, kako je mudro rekao Virgil, obratimo se našom pobožnom zahvalom Onomu, koji nam je udijelio ove krasne zemaljske darove... da bi tako ovaj naš dragi narod... (povišenim glasom sa izvjesnom srditom drhtavicom, upućenom vjerojatno neprijateljima Crkve):... jer nije istina da antemurale cristianitatis znači... A naš narod...« — tu je stao. Mir. Biskup se smeo u govoru i nije znao što to »naš narod«, pa je dodao »između sviju naroda«, i opet kratka pauza, zatim: »moglo bi se skoro reći na svijetu...« i opet zbrka, zamuckivanje, paničnо prebiranje jezikom po riječima, koje se lijepe za jezik i ne će iz ustiju.

Digitized by Google

— Ah, kakva je to muka, gospodine biskupe! Poznam to čuvstvo. Pa kad vas gleda ironično i uživa u vašoj nevolji vaš suparnik kanonik Don Florio, mjesto koga ste vi postavljeni za biskupa! Ne gleda vam ravno u oči, nego malo niže, u zlatni biskupski križ na prsima, zatim vadi krunicu iz džepa i namata je oko kažiprsta, tobože: »No, biskupe, ja bih mogao izmoliti jedan ruzarij, dok se ti sjetiš kako dalje ide to... o narodu!

O, dobro ja poznajem, Presvijetli, takve zavidne zlikovce, koji će vas kasnije cijelog života moriti, što vam je bila slabo stilizirana jedna rečenica.

— O, Don Florio, smiluj se, Don Florio!

On sada misli: »Gle, kakvog su glupana metnuli za biskupa! Ja se upravo čudim svetom Ocu... I ispio je čašu vina, da bi me jače zbunio...«

Tako vi sada mislite, gospodine biskupe, i ne možete nikako da se vratite vašoj započetoj rečenici. A Don Florio uživa, već se i smiješi zlobnik, pogledao je u svoj zlatni sat i zatim pritisnuo poklopac s naročitim užitkom — pik!

A biskup se još nije snašao. Razapeo je zatim »narod« na Kalvariju i sad se čvrsto drži te Kalvarije, pa opet tjera narod preko njegove teške Kalvarije... a oči mu se neprestano vraćaju na Don Floria. Ali onda, kao što se često dešava u takvim strašnim situacijama, pao mu je ravno s neba na jezik jedan latinski citat bogzna iz kakvih starih seminarskih dana: »Jer kako lijepo veli Horacije: »Nihil est ab omni beatum«... I zato, draga moja braćo, gore srca, sursum corda!...«

— Bravo! Živio presvijetli biskup!

A jedan odvojeni krupni glas, izbaci sentenciozno i dvosmisleno, dakle u stvari zlobno, te si odmah pomislio na Don Floria: »Chi va piano, va sano«.

— »Latet anguis in herba« — odgovorio je biskup značajno.

IV

Sa dna uske, stepenaste, krive ulice, koja podsjeća na stare, prljave marokanske gradove, žuri se mali crni fratrić. Konventualac. Široko se razmahao, pa onako malen i smiješan sam sebi daje važnosti tim užurbanim zaposlenim hodom: »Eto me, sad sam ja tamo!« Zastaje malo kod svake stepenice da pridigne sutanu, koja mu je preduga, preširoka i uopće pretjerana za to malo, mršavo

Digitized by Google

tijelo, na kome visi (što bi rekao Tolstoj) kao da je vilama na njega nabacana.

Mete, nesretan, mantijom ulicu, vuče za sobom čitave vitice drvenih strugotina, palica, pramenova prljave vune, a u svakom rukavu kao da mu je po jedna olovka, a ne po jedna ruka, tako su mu dugi, široki, nespretni.

Vjerojatno je zakasnio na banket, možda su ga i namjerno krivo uputili, pa je jadan, onako izgubljen u svojoj ogromnoj crnoj mantiji, po ovoj pasjoj žegi tražio gdje su to ti popovi odvukli Presvijetlog na ručak, a da o njemu nitko nije vodio računa.

— Nikoga, baš nikoga! Ah, Bože sveti — uzdahnuo je fratrić iz dubine svoje nesretne, ojađene i zapostavljene duše.

Gledaš fratrića sa osobitim zanimanjem, i palo ti je odnekud na pamet da bi svakako trebalo da mu vidiš lice. I onda odjedamput brzi, tako brzi zaključak, da ti se učinilo kao da ti je to netko drugi podmuklo prišapnuo: »ako ne pogleda gore kad bacim ovaj kamenčić, bacit ću mu ovaj veliki kamen — ravno u glavu...«

Na ogradi terase bila su dva oveća, bijela, čista kamena, a svaki je pritiskivao po jednu nogavicu hlača što su se sušile niz terasu u obliku slova V. Odabrao si onaj veći, pravilniji, koji si već godinama poznavao i koji je uvijek tako pritiskao po neki komad rublja, a sjećao te, svaki put kad bi ga pogledao, na jedno isto ovakvo ljetno sunčano popodne, kad si na ovoj terasi pisao ono svoje žarko ljubavno pismo ljubljenoj Antoniji, koja je sada debela i ima vrlo ružno dijete. Tada si tim kamenom bio pritisnuo koncept pisma, da ti ga ne odnese vjetar, čak ti je onda bio inspirirao i jednu rečenicu u pismu: »težak kamen leži mi na srcu« ... Taj kamen ušao je tako u krug tvojih familijarnih, intimnih stvari, u kojima patetično počivaju uspomene, kao u grobnicama pod nadgrobnim kamenom, na kome stoji urezano: Tu počiva, ah, moja milena, koju skriva crna zemljica. I ovaj kamen ima svoj groteskni natpis (jer svi su nadgrobni natpisi pomalo groteskni) — »Kamen moga srca«. Odnio je vjetar i koncepte i žarku ljubav, ali ostao je kamen, onaj isti bijeli, čisti kamen, koji pritiska hlače da ih vjetar ne odnese.

Cik! — Kamenčić je pao ravno fratriću na šešir i odatle se odbio i dvaput odskočio na pločama ulice.

On je pogledao gore kao što bi možda upravo bio zavapio prema nebu: Isuse, gdje se to ovdje jede, a on je tako gladan, o bože! Njegovo mlado, djetinjasto lice nasmiješilo se poniznim, laskavim, bijednim osmjehom, kojim kao da je htio reći: Ah, ostavite sada

Digitized by Google

to što sam ja smiješan... Ja sam siromah... Moj otac... Ovako su me oni obukli... Nego, nemojte se ljutiti na mene...

— Molim vas lijepo... Hvaljen Isus! — Možda vi znate, da li je ovdje Presvijetli Biskup na ručku?

— Nije, izvalio si kratko bez priprave, skoro sasvim automatski, pa kad si pomislio da si rekao laž, dodao si:

— Ne, tu nije, To je škola.

— A rekli su mi, u školi...

— E, onda može biti u građanskoj. Ovo je pučka, muška i ženska, to jest mješovita, a građanska, to vam je tamo: obalom, pa desno...

Fartrić je osluhnuo. Čuo je glasove u školi, pa te pogledao s nepovjerenjem:

— A što je ovo? Baš kao da čujem glas Don Tome?

— Ah, to unutra? Glas Don Tome? Kakav glas? To vam je čitava pripovijest, a ne glas! Ima vam ovdje neko staro englesko vojničko groblje... no možda vam je to i poznato: borbe s Napoleonom i tako dalje? Ukratko, kad god engleska flota posjeti naše luke, dođe i ovamo jedan brod da položi vijenac na to njihovo groblje. Zamislite, oni ovdje drže i neku vrst konzulata radi toga groblja! Usuđujem se tvrditi, da su Englezji sentimentalan narod! Ali što, ja sam se upustio u razmatranja... Nego došao prošlog ljeta, dakle pred godinu dana, »Conwentry«, razarač, s vijencem. A vi znate kakve šešire nose ljeti engleski pomorski oficiri? No, smiješno što vas pitam, naravno da znate. One tropske, bijele, okrugle. I te se engleske melone neobično svidjele jednom tu mladom društvancu (nekoliko mladih učitelja, dva ili tri mlada činovničića i nekoliko obijesnih studentića, kojima su očevi trgovci ili tvorničari riba, ili tako slično). Odlučili se da se dokopaju tih engleskih plutača... Jer ti šeširi su od pluta i to nekako naročito prepariranog, i što ja znam. I boga mi, ukrali ih! Šešire. Na brodu dozvoljeno razgledavanje, simo-tamo napipali, udesili vješto, ne znam kako, jednom riječju: ukrali šešire engleskim oficirima. Bruka, skandal, možete misliti! A što, da je onako »Conwentry« otvorio vatru na mjesto? A ratujte vi, moj gospodine, s Velikom Britanijom, koja ima sirovina i petroleja, a što je najvažnije — Intelligence Service; taj zna gdje tko pljune, čak i da će pljunuti zna godinu dana unaprijed. I sad ovi tu nesretnici, koji su mogli mnoge majke u crno zaviti, osnovali društvo »Tropikon«, to jest udruženje nosilaca originalnih tropskih šešira. Pa sve jedan drugome: »Pliz Mister Kjuzm, Don Pedro, Cavagliere Micoglia...«

Digitized by Google

Ali u glavnom samo piju. To i sada unutra »Tropikoni« piju. Kažu — tropska klima, pa piju...

Jezik ti se bio uigrao kao glumcu kad osjeti da je uspostavio kontakt s publikom i bio bi ti još dodao bogzna kakvih laži, da nije fratrić, koji te dotle ponizno slušao, bio odviše gladan i po svoj prilici mislio na onu sjajnu trpezu s mnogo tanjura, čaša, čašica, »uzmite, padre, malo pršuta i komad sira za introibo... hoćete li guščiji batak u sosu ili zeca, dobar vam je kao Ite, missa est...« pa je sasvim rastreseno rekao:

— Gle, kakvih sve ljudi ima!... Onda, velite...?

— Da, obalom, pa lijevo. Velika kuća, zeleni prozori, balkon s cvijećem... odmah pada u oči...

— Mnogo vam hvala.

— Bogu hvala, pater Žugec!

No mali se konventualac opet sav uskomešao, uzmahao i odlepršao niz ulicu, te nije ni čuo tvoje posljednje riječi.

Jadan, zašto si se s njim ovako nemilo našalio? Valjda je cijelo dopodne, nesretan, trčkarao uokolo s onim golemim crnim suknom na sebi, pa je ožednio, izgladnio, iznojio se, nestrpljivo očekujući onaj uzvišeni trenutak kad će sjesti — on, mali, neznatni fratrić iz novicijata — za isti stol sa Presvijetlim Biskupom. Možda i nije mislio na jelo, pa možda ni na piće nije mnogo mislio — još je premlad u svom zvanju za tako ugodne misli — nego je sigurno maštao još od prošle nedjelje, kako će on jesti s biskupom za istim stolom. Ali onaj epikurejski glagol »jesti« za njega tada nije imao nikakvog osobitog, pa čak ni određenog značenja. Više se radilo u njegovoj fantaziji o onom »sjediti«, »sjediti« i »biti« biskup i on skupa, u istoj sobi; biskup tu, na čelu stola, a on dva metra i dvadeset centimetara daleko od njega, pa je biskup zaželio onaj mali komadićak, što se odvalio od torte (poznati hir apetita poslije ručka), pročitao je on to u biskupovom pogledu, pa je skočio mali fratrić i pružio mu taj komadić, a biskup mu je dobrohotno rekao: »Hvala vam, dragi padre Felice!«

A sada: zakasnio je nepopravljivo, nenadoknadivo! Nikad više, razumijete li dobro tu riječ: nikad više! I sva ona naivna i skromna Žugčeva fantazija pretvorila se u glad, običnu, banalnu, u nisku, materijalnu, proždrljivu želju za hranjenjem, mljaskanjem, gutanjem... »O batci, batci, pečeni!«

Tko zna gdje on, jadan, sada traži tu nepostojeću građansku školu s balkonom i zelenim prozorima i panično pita samog sebe: »Pada li ova odmah u oči? No nema tu nikakvog balkona! A ona

Digitized by Google

opet tamo s balkonom nema zelene prozore!... A rekao mi je: obalom, pa... pa... pa lijevo ili desno? Jedamput je rekao lijevo, čini mi se, drugi put desno, zabunio se... Ali koji put se zabunio? Možda se zabunio kad je rekao »lijevo«, jer evo — lijevo nema te kuće. A možda sam se i ja zabunio, možda mi je govorio samo lijevo?... No da vidimo ipak »obalom, pa desno...«

Na koncu sasvim utučen i razočaran namjerio se na Toninku, imbecilnu žensku, prljavu, raskuštranu i vječno zaljubljenu u studente, koja i sama lunja uokolo gladna, i ona ga vodi natrag u ovu istu ulicu, a on se čudi i veli da su mu rekli, da to nije tu...

— Je li oni ludi, na teraci...?

— Da, neobrijan... I sve mi je nešto govorio o Englezima i tropskim šeširima...

— Moj Tonko je sad u Inglesku... Poznajete ga? On je isto študijent...

I dok ti ovako smišljaš, eno zaista fratrić hrli natrag s Tominkom. koja mu sve nešto pokazuje rukom gore prema tebi. Uhvatila je fratrića za rukav, pa ga vuče rastreseno uz ulicu, kao da je i zaboravila da ga vuče, a on, nesretan, ne dospijeva niti da pridigne mantiju kod stepenice, pa se spotiče i pada, kao da su mu oči zavezane. No napokon mu je uspjelo da izjednači svoj sitni bojažljivi koračić s njezinim orijaškim stupanjem u muškim okovanim cipelama, pa kad su stigli blizu, on je pogledao gore, a ti si brzo povukao glavu. No čuo si kako je tiho rekao Toninki:

— Eno ga! Kad sam pogledao, odmah je pobjegao. Možda ipak razumije, da me je prevario...

— Do đavola! Ova idiotkinja mu je doista rekla, da sam lud!

Ta te konstatacija zbunila. Jer ono što ti je stara tetka pred koji dan govorila (s izvjesnim prijekorom) da u mjestu govore da si (sačuvaj Bože!) izgubio pamet, da si se zavukao u kuću i pustio bradu, to te je onda zabavljalo, što više — iskreno recimo — bilo ti je drago što te ogovaraju po mjestu u ovako »laskavom« smislu...

— Laskavom smislu?

— Pa da. Zar ti nije bilo skoro drago... i ne »skoro«, nego bilo ti je stvarno drago, kad su te ono djeca promatrala sa školskog prozora, kako gol šetaš po sobi, kako skačeš za komarcima i plješčeš po zraku, a komarac — zzz-ziii — pobjegne kroz prozor, a djeca praskaju u smijeh?

— Mučio si se, ako se sjećaš, oko jednoga soneta, koji si počeo pisati uveče kod petrolejske lampe, onda je nešto bubnulo u

Digitized by Google

kući, pa si se uvukao u krevet sasvim nezadovoljan i dugo nisi mogao zaspati, od bijesa što nisi — lirik. A ujutro, kad su ti se djeca smijala sa školskog prozora, patetično si recitirao svoj nedovršeni sonet nasred sobe, držeći jednom rukom gaće, dok si drugom interpretirao pjesmu pretjeranim i teatralnim gestama:

Pustite me sada, pustite me sama
da pridem travi, divljoj ljubavnici,
da kažem trnju, draču, ljutim koprivama,
kako ljubim zemlju u zelenoj slici.

U slici mrtvaci bez glave, bez oka;
glava u kacigi putuje niz vodu,
a mrtvo oko promatra sa grane
gdje novi mrtvaci jedni druge bodu.

I moje je tijelo strepnja ispod noža,
jadno tijelo plača, jada, tužnog stada...
Domovini slava, bubnju moja koža...

A moje kosti . . .

— Dalje?... te će mene bosti...

Dvije nijeme geste u zraku, visoko i patetično pointirane, mjesto dva posljednja stiha, koja nikako ne možeš da složiš.

— Zogagu, zogagu... dala buba zogagu... i pravio si svakakve ludosti: kreveljenja, grimase; postavio si se naglavce na krevet i skoro vikao: »Ja sam Hegel, okrenite me tumbe!«... a djeca da umru od smijeha. Ali onda te odjedamput razljutilo to dječje cerekanje i sasvim izvan sebe opsovao si im mater. »svima skupa«.

Don Lovro, katiheta, koji je upravo ušao u razred i čuo tvoju psovku, potjerao je djecu u klupe i govorio im zatim (glasno, da bi i ti to »dobro čuo i upamtio«) kako ne treba izazivati umno bolesne i uobražene ljude, jer njima vlada sam đavao Lucifer; osim toga od sada im zabranjuje da idu na prozore. No odmah poslije vjeronauka, čim je Don Lovro izišao, skočio je cijeli razred na prozore i stao se derati: »Lucifer! Lucifer! Lu-ci-feeer!...« Kasnije su to zasladili u »Lučifer«, skratili u »Luči«, pa i okrenuli u »Rečiful«, a neki te još i danas zovu »Lučija«. A svemu je bio kriv pokojni Don Lovro, koji nije bio ni umno bolestan ni uobražen, nego je usnuo slušajući grijehe i opačine, u ispovjedaonici, od kapi, proklete bolesti, oslobodi nas Gospodine!

Digitized by Google

Pa, konačno, možda i nemaju sasvim krivo! Pa ti, čovječe (evo, evo, skoro si rekao »luđače« mjesto »čovječe«), ti danima vodiš sam sa sobom razgovore! I sve oko nekakvih sitnica: »Evo, sad ću uzeti ovom mravu, jer ga mrzim, ovu muhu i dat ću je pauku... A zašto sam malo prije skoro rekao »luđače« mjesto »čovječe«? I evo, u ovom času htio bih reći »prelov dudac« mjesto »dudov prelac«... A zašto i »dudov prelac«, kad nema nikakva razloga da to kažem?... Tko zna, je li još u ovoj rupi onaj čik, što sam ga lani bio metnuo? A zato sam ga i bio metnuo, da mogu poslije godinu dana pogledati...« I sve tako... Sitnice...

Oho! A kakav je to svijet najedamput dolje na ulici? Čuješ mnogo glasova, dječjih naročito, i trumbetice, i mali bubnjić, neuredno, kao da se udešavaju za svirku. Ali iznad svega čuje se krupni, muškarački glas Toninke, kako nekoga psuje; djeca je sigurno zadirkuju.

— To ti materi!... Nă, nă! Ovo odnesi doma ocu i materi, nă, nă!

I pljus, pljus! A dječurlija ne znaš da li plaču, ili se smiju... Potrčao si ogradi i gledaš dolje.

— Boga mi, nije! — Mislio si da to Toninka najmanje dijeli ćuške i desno i lijevo, a kad tamo ona sebe lupa po goloj zadnjici! Zadignula otraga svoju jadnu poderanu suknju i strahovito nečistu košulju i naprčivši se prema djeci plješće bijesno sebe po žilavom nečistom mesu, koje čak izdaleka sugerira odurne mirise i sili na povraćanje.

A nesretni fratrić, zabezeknut, zblenut, stoji pokraj nje, okrenuo stidljivo glavu k zidu i samo što nije zaplakao. Čuo je kako »unutra« odmiču stolice od stola, kako se kreću, hodaju... Ustali su!

— Samo ne sad, ne u ovaj čas! Samo to ne! O Bože, osjećam li se ja to griješnim? Ako pobjegnem, znači da sam griješan... Isuse, pa ja nisam ništa vidio! Ja ovo nisam htio da vidim! Ah, slatki . . .

I upravo u onaj čas, od koga je fratrić najviše strepio, rastvorila su se oba krila školskih vrata i na njima se svečano pojavio biskup u društvu Don Tome i jednog starog mršavog kanonika, koji je na fini crni štap mučno oslanjao svoju kostobolnu starost. Iza njih je slijedila velika crna masa klera.

To se desilo u momentu, kad je suluda Toninka najvećim bijesom lupala po svom odurnom stražnjem mesu.

Digitized by Google

Biskup je s pratnjom zastao na pragu i s gađenjem promatrao jedan čas taj odvratni prizor. Jednim isto takvim gadljivim i uzbuđenim pogledom, punim nezadovoljstva, prijekora i nerazumijevanja, obdario je i malog konventualca, koji se bio skamenio uza zid od užasa, te ne znajući kamo bi sklonio svoj potpuno smućeni i »okaljani pogled« (kako je sam pomislio), a osjećajući na sebi, na svom licu, na svom desnom uhu (koje mu se bilo zacrvenilo jače i od samog lica) strogi biskupov pogled, on je panično sklonio svoje oči baš u pravcu najveće sramote, užasa i grijeha. Kao čovjek, koji bježi pred progoniteljima i padne im sasvim iznenada u naručaj, tako i on, tražeći u suludoj panici neko sigurno sklonište gdje bi sakrio svoj »pogani pogled«, natrčao je upravo na ono mjesto od koga je bježao i tu se pritajio. Ali on tamo nije ništa vidio, on uopće nije znao što to on gleda i činilo mu se, da kad bi sada svratio pogled na koju drugu stranu, da bi svi pomislili, kako je dotle halapljivo i požudno gledao žensku golotinju, a sada se najedamput napravio naivnim, kao da je on to samo slučajno bio pogledao.

— Bože, kakva sramota, — izgovorio je prijekorno biskup i pošao dalje.

No u taj čas, sasvim neočekivano, istrgne Don Toma štap iz ruke starog kanonika i stane njime bijesno mlatiti ono prljavo i suludo stvorenje po nesretnom, golom mesu iz sve snage:

— Na! Evo ti — evo ti — evo ti...

Toninka je zaurlikala, zakreštala kao parna sirena i sasula na Don Tomu takve nepristojne riječi, kakve on možda do tada nikad nije ni čuo, pa im po svoj prilici nije ni razumio potpuno značenje. Ali, u toj bujici gadarija, što je potekla iz Toninkinih ustiju, jedno mjesto izgleda da je ipak zbunilo Don Tomu, naime ono mjesto kad je ona spomenula — doduše nevezano i zbrkano — neku »udovicu Jakubinu« i »dolare, dolare« i da je »ona nosila pisma, da ona zna sve«...

To »sve« potpuno je zbunilo Don Tomu. Jer to »sve« čuo je čitav kler, koji je na Toninkinu viku za čas izletio na ulicu, a nije isključeno da je to čuo i sam biskup, koji se također bio okrenuo i zastao jedan momenat.

Don Toma, sav smućen, videći ona sumnjičava očijukanja i diskretna namigivanja svojih kolega, da nekako sakrije zabunu, okrenuo se osorno jadnom konventualčiću, koji je još uvijek stajao prikovan uza zid, blijed, iscrpljen, prestrašen, čekajući samo kad će i na njega doći red:

Digitized by Google

— A što ste vi tu radili pored onoga gada, a? Vi ste gledali, ako se ne varam, a?

Fratrić je samo prestrašeno zatreptao očima, kao da mu netko ide prilijepiti ćušku, i ništa nije odgovorio.

— Šutite?

— Šutim, šutim, Don Toma moj! Šutim, jer priznajem, jer se kajem, jer vi imate pravo što me ovako pred svima... i tako da čuje sam Presvijetli... I udarite me, udarite me tim istim štapom... Nije to od prkosa što ja šutim, nego... nego... Oh, kad biste vi znali!... I fratrić je zajecao; suze su mu potekle niz mršave djetinje obraze, koje je oblilo sasvim slabo, nemoćno rumenilo.

— Don Toma, zaboga! Don Tomica! Ma je li to mjesto...? A što je on, jadan, kriv? — Javili se mnogi glasovi iz klera, pa je Don Toma ostavio fratrića, ali nije ipak zaboravio da mu se još jednom okrene prijeteći: »No, o tome ćemo još razgovarati«, zatim je potrčao da stigne biskupa. Usput je vratio štap starom kanoniku, koji je sa velikim interesom motrio čitav prizor, i primivši štap jednom ga je rukom brisao o kaput, a drugom tapšao Don Tomu po plećima: »Bravo, Don Tomica! Ben fata! Bravo! O, to je dobro! Sporketa sporka! Ter sporkuja smrdeća!« ...

Za njima je krenuo i sav ostali kler. Dječja fanfara je udarila tuš, i onaj eventualni teški dojam, što ga ostavljaju ovakvi prizori, izlupetao je i raspršio bubanj, koji briše sve melanholične i dekadentne slabosti sentimentalnih i suviše osjetljivih ljudi.

Fratrić je ostao na mjestu kao išćuškan. Osramoćen, osumnjičen javno, čak i pred samim Presvijetlim Biskupom, doveden u nečasnu svjetovnu vezu s onim odurnim ženskim stvorenjem, on nije mogao dovoljno da isplače svoj gorki stid i poniženje. Izvadio je crno obrubljeni rupčić iz rukava i obrisao blijedo, ispaćeno lice, koje su neprestano natapale tihe, pritajne suze pokajnika, koji je odlučio da se čim prije temeljito izbičuje i da danas ne prigrize ni zalogaja hrane za pokoru.

Toninka je međutim nešto uslijed svoje bolesne rastrešenosti, a nešto uslijed navike da je tuku radi njezina jezika, bila već i zaboravila na Don Tomine batine. Sjela je na jedan prozor u prizemlju i stala tuliti staru pjesmu o ljubavi:

Jubavi, jubavi, vrag ti odnil kosti,
jerbo si skončala cvit moje mladosti...

Silazeći s terase ponavljao si u sebi Toninkinu pjesmu: ... jerbo si skončala cvit moje mladosti... Jubavi, jubavi!...

Digitized by Google

V

U sobi je polumrak. Čvrsto zatvoreni kapci propuštali su kroz pukotine tek nekoliko kosih sunčanih pruga, u kojima se komešala gusta prašina.

— To je tek toliko, da vidim u kakvom nečistom zraku živim. Koliki svjetovi prašine ulaze u moja pluća, u usta, u nos, u oči... Jest, sve knjige na komodi prekrila je prašina. Od kada nisam čitao! Poznato je da knjige prenose nečistoću; u njih se uvlače stjenice... Koliko sam puta našao suhu stjenicu, zgnječenu muhu, pritisnutog komarca sa raširenim nogama preko suptilnih riječi »vedrina«, »srce«, »cvijet«...!

Pa ona žuta mjesta u knjigama, nad kojima su ljudi kihali, kašljali, kopali nos, vrtali uho šibicom! Žuti otisci vlažnih, znojnih prstiju, u koje su čitači pljuvali, lizali ih, ili su im se znojili od uzbuđenja, od muke, od žaolsti ili od tuberkuloze. Pepeo od cigareta, ispljuvci duhana, iščupane vlasi. Bilješke sa strane, nerazumljivi, nervozni, patološki znakovi, crteži i opaske: »ovo je sjajno«, »fantastično, neuvjerljivo«, »to isto kaže Diderot, samo mnogo ljepše«, »malograđanski idealizam«, »eh, kad bi tako bilo!«, »stara pjesma«, »gospodin autor ne zna što je dialektika«, »materijalističko-ateističke laži i svinjarije!...«

Koliko uzrujavanja! Koliko odobravanja, oduševljavanja, polemiziranja, zanovijetanja, uvreda, prijetnja! I onda, na kraju, neka se zna, da se to uzrujavao, ljutio, oduševio i prokomentirao knjigu Mirko Pogačić, koji ju je »pročitao« još 21. II. 1923. godine.

Toliko neposrednih znakova iskrenog ljudskog raspoloženja naći će se još na mjestima gdje je čovjek boravio sam, zatvoren sa svojim mislima, sa svojim željama; po zidovima tamnica ili u intimnom dnevniku kakvog samostanca, koji je po noći ustajao iz kreveta i vadio iz slamarice svoju bilježnicu, da pri mjesečini, na prozoru, zapiše patnje svoga tijela. Ali sve je to romantična erotika, prema onoj sasvim dekadentnoj, perverznoj, pornografskoj ideološkoj i političkoj borbi po zidovima javnih zahoda, gdje čovjek također želi da bude što više sam i nesmetan, ali znade da će iza njega to mjesto posjetiti njegov protivnik, pa mu zato stavlja svoj izazov, svoju parolu, svoj credo, svoj emblem, svoj »živio« i svoj »dolje«...

Misliš, misliš o svemu, to jest o bilo čemu i čudiš se koliko ima toga o čemu čovjek može da misli. Mnogo, mnogo se misli. Čovjek je postao čak i po zanimanju »mislilac«. Onda njegova gospođa

Digitized by Google

viče na djecu: »Pst, Oto, Berci! Tiho, tata radi« — to jest misli... A Mislilac se razvalio na divan u svom kabinetu i misli: »Kako je moja žena glupa! I za kog sam se vraga uopće oženio! Berci, Oto, pst, tata radi! Tataradi, tataradi, tataradi... Kao motor... tataradi... Ih, k vragu i tataradi!«... Pa je Mislilac zapjevao promuklim baritonom: »ta-ta-raaa-diii«... okrenuo se na bok i zahrkao . . .

I to je bolje okrenuti se na bok i zahrkati, nego ove prazne, sasvim suvišne misli, dok vani bubnjaju i gospodin biskup blagosilje more.

Kako smo se zatvorili! Kako smo se ogradili od tih sedam parobroda vjernika iz tri susjedne dieceze! I rado mislimo u našem intimnom polumraku: »Ja nisam identičan s tim kolosom ljudske gluposti. Ja sam, pojedinačno, također jedan od onih izuzetaka, koji sve to razumiju i koji su radi toga nesretni. Ali, zatvorimo se čvrsto u sebe, mi mudri, i držimo glavu u hladnoj vodi dok nam se ne ukažu velike smrznute, sjeverne zvijezde razuma! I onda malo poezije: Kroz sasvim usnule pejzaže, kroz drvorede nijeme crnogorice, i neprozirnu tamu s bijelim zvijezdama u daljini, stupa smirena koraka pokojni Rimbaud, u crnini... i recitira stupajući mračnom alejom:

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles...

... a jeka mu odgovara iz neizmjerne noći: »voyelles... voyelles...«

Najedamput na ulici, pod samim prozorom paklena galama.

— To su, Boga mi, Toninkini vokali! Njezino I je munja, njezino U je lavina, prolom oblaka, tuča! Katarakti pogrda pljušte iz njezinih usta teško, pljosnato kao dažd napuklih cimbala, kao kotrljanje praznih petrolejskih kanti; oštro, originalno, inventivno, bez i najmanjeg ponavljanja, padaju njezine uvrede, i koga pogode, kao da ga lupe defom po glavi: — taf!... Uvrijeđeni ostaje smućen, zblenut, nemoćan, bez jedne riječi na jeziku. Jer Toninka pogađa uvijek najosjetljivije, najbolnije mjesto, na kome se obično krije neka tajna, koja je toliko poznata, da zbilja treba biti neodgovorno lud kao Toninka, da se čovjek tako ljuto ugrize za srce. Kakvo zavidno bogatstvo izraza! Kakve neočekivane usporedbe sa domaćim životinjama, sa nedostojnim dijelovima tijela, s ekskrementima, bolestima, izraslinama, pa metaforično značenje noćnog lonca i sličnih predmeta u vezi s licem, s glavom, s trbuhom... Onomatopoetsko puštanje zraka kroz stisnuta usta, dalekometni ispljuvci i pljus!... pljus!... čuške.

Digitized by Google

Tada si otvorio prozor. Oniži, crni, smežurani žandarm, podnarednik sa dvije bijele koštane zvijezdice na svakom ramenu, ćuškao je Toninku svojom koštunjavom, suhom, poput vila skelenom desnicom, s koje je bio prethodno skinuo sivu končanu rukavicu.

— Ću da ti isteram tu ludu ideju, majku ti!... Ajd sa mnom na stanicu!

No Toninka se obim rukama prihvatila za veliku kvaku na školskim vratima i uzalud je podnarednik pokušavao da je istrgne, pa joj je od bijesa protisnuo kroz zube još jednu »majku« ili neku sličnu psovku, koja je uobičajena kod napornog posla.

Iz susjedne kuće, u kojoj je u prizemlju bila smještena kuhinja za današnji banket, istrčale su na ulicu nabožne usidjelice, koje su dobrovoljno (i s naročitim oduševljenjem) kuhale za mnogobrojni kler, koji se bio danas natisnuo oko banketa. Opasane bijelim pregačama, s tanjirima i ubrusima u rukama, koje su upravo ispirale u kuhinji, kad ih je Toninka napala, jer joj izgleda nisu dale jesti radi riječi koje je javno upravila Don Tomi, one su sada s naročitim zlobnim zadovoljstvom promatrale kako žandarm »uređuje« po Toninki. Iza njih, na vratima, bojažljivo je provirila i fratrićeva glava, nasmiješena, zadovoljna, sa punim ustima, u kojima je mirno mljaskao birane ostatke, što su mu ih servirale ove dobre i milosrdne ženske duše. U prizemnoj kuhinji bilo je još i nekoliko starih prosjaka, koje si viđao još od jutros kako njuškaju ovuda oko kuhinje, kako vješto glume pobožnost, spominjući u svakoj svojoj pobožnoj rečenici ime Gospodnje, moleći nešto za pojesti. No uzalud su upotrebljavali ime Gospodinovo, dok Gospodin Biskup s klerom nije ustao od stola.

Neki su od njih čučali na pragu, drugi se razvalili u hladovini i gutali hladno goveđe meso, mljaskali bijeli, gnjecavi loj, izbacujući kosti na ulicu, brisali usta rukavom i pili vino iz zajedničkog lonca, koji je stajao pred njima na zemlji. I poveli su prosjaci između sebe razgovor, potpuno nezavisan od onoga što se događalo na ulici:

— A okle si ti, prijateju?

— Joa sam iz Smričevice... Pokojnoga Moaloga Stipana...

— A di ostaje Smričevica? Bit će tamo povarh Splita, put Imoskoga?

— E, ne, Smričevica voam je od broačkih škoji, poak gore... A ča tebe, prijateju, zovu Ližnjoak? Smišno ime: Ližnjoak. Mene zovu u Smričevici Papagalo...

Digitized by Google

Prosjaci su se nasmijali tom nadimku, pa mu se i »Papagalo iz Smričevice«smijao veselo, i iskreno, kao da nije on taj Papagalo, i nastavio je zatim živahno:

— Perke mi je šjora Rozina, još je fala bogu živa u Supetru, bila doala jedan čarnjeni kapot i bilo me vidit u njemu kako papagalota... Ma ča će reć, prijateju, da tebe zovu Linžjoak, a?

— Perke liže svakomu g..... za pjat fažola. I pokojni mu je otac bil isto taki... Ma ča proverbij govori: Karv po žili, a kila po baštini!

— Ostavi ti moje pokojne u miru! Ča vi mislite, da smo mi mona? Da mi ne kapimo vrazi pinku vaše divje beside?

— A ča ćeš, Ližnjoak? Svega se čini za ovo smardeće tilo. A kad čovik umre — prk! — pardac u ruke...

— Bogat i siromah, smart ne pita: ča si i koji si?

— Govoril je pokojni Skakalako: da mi je bit kralj, ja bi sve loja jil i na vuni spal! A ča će mu sad i loj i vuna? A bil je radišan čovik, pokojan!

Uto je miran, polagan tok melanholičnog prosjačkog razgovora prekinuo iznenadni ženski vrisak. Prosjaci su tek sada pogledali što se to napolju zbiva.

Naime, podnaredniku nikako nije polazilo za rukom da Toninku otrgne od kvake, pa da se ne bi posumnjalo u autoritet njegove vlasti, on je trgnuo revolver. Kad su to vidjele usidjelice, stale su histerično vriskati i strčale se u kuhinju. Fratrić je samo povukao glavu unutra i dršćući od straha očekivao je očito da će svakog časa prasnuti i hitac. Jedini se stari Papagalo usudio, videći da žandar ozbiljno prijeti Toninki revolverom, izaći na ulicu i intervenirati:

— Ča si lud, čoviče božji? Pusti je s mirom kad nikomu ništa ne čini...

— Ah, jest... da mi gos'n župnik napravi prijavu!

No žandaru kao da je najedamput sinulo: »A što, boga mu? Što mi se tu ovaj neki žgoljo dolazi da meša u moju službu?«, pa se izderao na nesretnog Papagala potpuno zaboravivši na Toninku, kao da mu je ona tu privezana na vrata.

— Čuješ ti... (ovdje jedna egzekutivna psovka), a što mi se ti tu mešaš u moju službu, a zvekane? Jesi li ti komandir mesta ili ja? Češ mi ti da naređuješ što imam da radim, je li bitango? Što se smeješ? Marš, da te više ne vidim!

Papagalo se samo smiješio dok ga je žandar psovao. Vidio je kako mu Toninka tiho na prstima odmiče iza leđa i očito je bio

Digitized by Google

spreman da tim smiješkom još jače izazove žandara dok ona ne stigne do prvog ugla. No luda Toninka javila se već sa dvadesetak koračaja derući se u sav glas:

— Vlaše! Ubojico! Vlaše, ušenčivi! Vlaše... Vlaše... Vlaše! — Kao ptica kad pobjegne iz ruku, pa zacvrkuta za osvetu u slobodnom zraku.

Komandir je samo jedan čas kolebao, da li da se izdovolji na Papagalu ili da potrči za Toninkom, pa ga je ipak strah od Don Tomine prijave i osjećaj dužnosti krenuo u potjeru.

Može se reći, da je Toninku sam Bog spasio! Ona je u bijegu natrčala na procesiju, koja je upravo prolazila obalom, i ostavila je utisak, kao da je trčala za procesijom i kao da nije bježala pred komandirom, koji bi joj, kako je izgledalo, bio sve kosti polomio, da mu je na koji način pala u šake. Kad je žandar stigao na dno ulice, pojavio se baldahin s biskupom. On se ukočio u stav »mirno« i salutiravši odao počast Svetom Otajstvu, koje je u velikoj zlatnoj monstranci sa nakostrušenim zlatnim perajama, sjalo pod baldahinom u rukama Presvijetlog Biskupa.

Usidjelice i prosjaci, gore u kuhinji, pali su na koljena i oborili glave mrmljajući poluglasno molitve i lupajući se u prsa, tko zna radi kakvih intimnih svojih grijeha, koji sigurno nisu bili poznati ni njihovim ispovjednicima. Fratrić je pokleknuo na oba koljena i sklopivši ruke na prsima, pedantno i doslovno, kako rade djeca i kako je valjda negdje u nekom ritualnom codexu i propisano, tako, naime, da je prstima jedva malo dodirivao bradu, on je podigao oči iz te konobe, u kojoj se danas kuhalo i punilo utrobe crkvenim dostojanstvenicima, s namjerom da ih podigne prema nebu. No na tom putu, od konobe do neba, naišao je njegov pogled na tvoj prozor i tu se zaustavio.

U tom si času upravo promatrao Ližnjaka, kako je tamo u konobi, svima iza leđa, ustao, svukao kaput i hitro u njega sakrio jednu flašu, zatim nečujno podizao poklopce na kaminu i turao prste u lonce ispitujući im sadržinu, dok nije najednom naišao na velike zalihe pečenog mesa, kojim je trpao džepove. Još se samo mučio da strpa pod kaput jedan debeli, rumeni kruh, ali to mu nije nikako išlo za rukom i morao ga je uz neizmjernu žalost ostaviti.

— Eto, taj kruh bi sve to kompletirao, kao amen u molitvi, i on ga mora ostaviti! Taj kruh naš svagdašnji, o kome ispod glasa mrmljaju njegovi kolege prosjaci, on mora danas ostaviti samo zato, što mu kaput ima na leđima veliku rupu i ne može da sakrije i kruh i flašu. Ili — ili?

Digitized by Google

I ta neodlučnost, to Ližnjakovo kolebanje između kruha i vina, natjeralo te da prasneš u smijeh.

Sve su se pokajničke glave podigle i svoje poglede upravile u tvoj prozor. Oni su vjerojatno shvatili tvoj smijeh kao izazov, kao blasfemiju najsvetijeg, najsvečanijeg trenutka. Sam Gospodin Bog prolazi onuda dolje obalom ispod baldahina, a ispred njega šesnaest u bijelo odjevenih djevojčica sipaju cvijeće iz košarica, i glazba svira, crkveni zbor pjeva, a djeca držeći se za ruke jednolično skandiraju: »O Isuse, blaga i ponizna srca, učini srce moje po srcu Tvome«... i svatko, tko to vidi i čuje, osjeća se nekako uzdignut iznad svoje zemaljske proždrljivosti, dirnut tim anđeoskim dječjim sopranima, a Ližnjak tamo unutra njuška kao pas po loncima, krade meso i vino, i dirnuo ga je do suza onaj fino pečeni, ožareni hljeb, što ga ne može strpati pod kaput.

Kako se ne bi smijao?

Fratrić je naglo ustao i gledao te ravno u oči, kao da je htio tim svojim fiksiranim pogledom izazvati tvoj pogled na neku vrst dvoboja pogledima. Osjećao si te oštre inkvizitorske fratrićeve oči kako te gledaju odozdo rabijatno i izazovno, no ti si svu pažnju obratio na Ližnjaka, koji je smjesta shvatio da se tvoj smijeh odnosio na njegov pothvat, da si ga motrio i stavljao je sada kažiprst pred usta, pokazujući ti da šutiš, a ti si mu smijući se dao potvrdan znak glavom.

To tvoje ponašanje fratrića je još više iritiralo, i on je upravo stupio na prag da ti nešto kaže, kada ga prosijeda, visoka usidjelica povuče za rukav i nešto mu ispriča šapatom, praveći nekoliko puta kretnju rukom ispred čela, kojom se obično kaže za nekoga da mu ne funkcioniraju dobro svi kotači u glavi. Fratrić se okrenuo unutra i nastavio taj tihi razgovor sa starom djevojkom, koji se više nego sigurno tebe ticao.

— Ma rec'te mi po duši: vi ste siguro lajko od kuventa? — upravio je Ližnjak fratriću pitanje.

— A što je to »lajko«?

— A to će reć oni... oni ča zvoni, ča kuha, čisti i redi... Čemo reć — lajko od kuventa!

— A ha, vi to mislite laik, sluga? Ne, ne, ja sam u novicijatu kod Franjevaca-konventualaca.

— A, od reda svetoga Franciska? Kako ča je padre Duje? Da, da... A vi siguro ne ćete ovo izist? Ovo van je već sve ostinulo... i pružio je Ližnjak prste u fratrićev tanjur. No u to se okrenula ona ista visoka i prosijeda djevica i udarila svom sna-

Digitized by Google

gom Ližnjaka po prstima velikom drvenom žlicom, koja joj se u taj čas našla u rukama. Kako je Ližnjak naglo povukao i stresao ruku od boli i stisnuo odarene prste onom drugom rukom, kojom je držao kaput, isklizla mu je flaša iz kaputa i tresnula o zemlju, razletjela se u komade i on je gledao kako zemlja požudno upija vino.

— A-u! Kurbo prokleta! — zajaukao je Ližnjak od desperacije. On je očito bio toliko očajan, da nije ni primijetio što je rekao staroj djevici; zagledao se kukavno u zemlju i nije se ni sjetio da bi morao pobjeći.

Razjarena djevojka zamahnula je tako bijesno drvenom žlicom, koja bi mu sigurno bila spljoštila nos, da nije lupila po ogromnom crnom loncu, koji je odjeknuo kao gong. Tek se tada Ližnjak snašao i potrčao prema vratima, tako da ga je slijedeći udarac pogodio pljosnato i sasvim neopasno po leđima.

— Nesritni lupežu! Čekaj, čekaj, sad ću ja poslat po žandara! Jeste ih vidili, koji su ovo lupeži? Sve su ovo »tko će im dat mukta žderat«!

Razbjesnila se stara djevica, spopala je histerična srdžba i stala je mahnito lupati onom drvenom žlicom po prosjacima:

— Marš! Marš vanka! Svi! Svi do jednoga! Lupeži! Karonje! Linčine proklete! Svi ste jednaki, nesriće božje! Vaja vas pustit da svi krepate od glada! Nikad ne grete na misu, ni na pričest! Nikad vas ni vidila kuća božja, nesretni neznabošci! Dojdite mi samo drugi put — zaprijetila se još s vrata drvenom žlicom uzrujana usidjelica prosjacima, koji su brzo evakuirali konobu i mrmljali, više za sebe: »Ti si luda, bogati... Vajalo bi tebe, moja, odvest kod jaruha, da te ispravi«...

Jedini je »Papagalo« imao razumijevanja za jadnu staru djevojku. On je rekao mirno, bez uzbuđenja i cinizma, štaviše nekako samilosno:

—Eto, judi moji, ča će reć ženska gloava bez muža; najedoamput joj udre žešćina u gloavu... A može bit da je i dobra ženska... i sarčena za dat siromahu...

Ulicom su se uspinjale dvije crne opatice Karmelićanke, sa bijelim ovalnim okvirima oko lica, no to nisu bila lica, nego kao da su se na oba ovalna prozorčića pojavile dvije bijele, ukočene posmrtne maske od voska sa spuštenim vjeđama. Za njima se žurio odozdo i treći bijeli prozorčić, kroz koji je gledalo živo, nasmiješeno, rumeno lice mlade lijepe ženice i javio se njezin zvonki, sasvim svjetovni glasić:

Digitized by Google

— Časna sestra Čelesta, jesu časne sestre gore?

Dvije bijele ništice su se samo nijemo pogledale, kao što se ribe pogledaju u vodi, i pošle dalje praveći se kao da nisu čule iza sebe onaj mekani, krhki ženski glas, koji nikako ne pristaje sestri od strogog reda karmelitskoga.

Jadna mala opatica je odmah razumjela zašto su se sestre oglušile na njezin glas; okrenula se i sasvim žalosno pošla niz ulicu.

Tu si i ti zaklopio kapke na prozoru i predao se potpuno svome polumraku, u kome ništa ne vidiš, osim sebe... A i sebe tek naslućuješ u polutmini kao sjenu, koja je nestala u ogledalu...

VI

Pleteš sitno, pažljivo san kao bijelu čipku na crnoj pozadini spuštenih vjeđa; redaš očicu do očice i gradiš kao pauk nevidljivu veliku mrežu, u koju bi htio uloviti svoju misao, kao dosadnu, crnu muhu, što brunda i zuji u mraku i prelijeće hirovito s jednog na drugi kraj mozga i ne da ti usnuti.

Vrti se tajanstveno vreteno sna u tmini zatvorenih očiju polagano, lijeno i namata beskonačnu, tanku nit vremena, godinâ, uspomenâ; prede i plete neumorni pauk i obavija polako, neosjetno tvoju misao laganom pređom sna. Prelijeću posljednji meteori u očima, raspršnula se zadnja raketa, i sada padaju prosute iskre, gase se i tonu u duboko i mirno more sna. Još se samo lelujaju u mraku zeleni i žuti kolobari, kao da ih tihi južnjak ljulja i goni u daleke nebeske daljine.

Slatko te opija dugo žuđeni san... I gle: već su ti noge i ruke usnule i čitavo tijelo već mudro sanja o svojim tihim krvotocima, o svojim pretvaranjima tvari, o zmijuljastim peristaltičnim gibanjima; srce mirno kuca, poigravaju se nestašno crvena i bijela zrnca u krvi, počivaju umorne živčane niti i čitavo je tijelo kao umorni parobrod u noćnoj luci, iz kojeg lijeno kulja lagani pramen dima, — samo glava ne će da usne! Glava traži još jednu sliku kao uvjet, sliku sna: umornu pticu na grani, koja je savila glavu pod krilo...

No ptica se probudila od tvoga pogleda! Uplašeno se trgnula i otprhnula.

I opet si ostao budan!

Digitized by Google

— Eto, budan sam! Jesam li sanjao o ptici kako spava ili sam o tome mislio? Zar ne bih mogao mišlju zaustaviti pticu? Ja ću je opet vratiti...

I pokušao si da opet postaviš onu zaspalu ptičicu na granu i pustio si da padne noć na tu sliku, pepeljasti sumrak najprije da pokrije pejzaž, zatim sve dublja, sve mračnija noć.

No tama nije htjela da prilazi tvojoj glavi: U očima su ti se upalili žuti lampioni i opet rakete, vatrometi, bengalske vatre i ostali karneval. Čitavi cirkusi zvukova, boja, pokreta. Nastupaju akrobati; limene glazbe i lupetanje bubnjeva. Slonovi kotrljaju lopte, majmuni se voze u fijakeru pod suncobranom, izlazi mlada jahačica i juri arenom, uspravno stojeći na dva konja u galopu. Ali najmučniji ti je prizor: akrobat visi na nožnim palcima na trapezu u vrtoglavoj visini (tu grozničavo zaklapaš oči i okrećeš glavu k zidu, da ga ne vidiš); trzaji čovjeka na trapezu, hvata dobačeno uže i vuče gore prema sebi jahačicu, koja drži kraj užeta u zubima. Nožni palci na trapezu i zubi na kraju užeta — dvije točke tvoje stravične napetosti, tvoje neizrecive strepnje, da ne bi u jednom času tvoja pažnja popustila, da ne bi popustili tvoji zubi, da se ne bi opružili tvoji palci, a dotle te nečastivi neprestano muči: »Gledaj kako joj drška donja vilica, iznemogla je, vidiš li, sad bi mogla ispustiti«... I ti još jače stiskaš zube, jače savijaš prste na nogama, luđački stežeš mišice na čitavom tijelu i držiš akrobata na trapezu i njegovu partnericu, držiš i strepiš i ne dopuštaš im više nikakav pokret.

Vise nesretni cirkusanti u tvojim mislima, visiš i ti s njima. Kako bi ih polako, polako spustio na zemlju, postavio ih na nešto čvrsto, sigurno, da stanu na čvrsto tlo, da odahnu, da odahneš, da se okreneš na drugu stranu? Već ti je ruka utrnula i grč ti je stegnuo oba stopala, više ne možeš, ne možeš... »Dokle ću ja ovako spasavati život ovim ljudima?«...

Javio se sat na tornju starog kastela: din... din... din... i bio si spašen! Slika se rasplinula; akrobati su poletjeli prema zemlji i — ništa. Okrenuo si se na drugi bok i otvorio oči.

To je sat odbio tri četvrti. Jedanaest i tri četvrti, jer ona žarulja na ulici, čije svijetlo pada u tvoju sobu, još gori, a svijetlo se gasi u mjestu točno u pola noći.

— Još dakle četvrt sata, pomislio si. Kad bih mogao barem kroz to vrijeme zaspati!

Ne znaš ni sam zašto, ali ti se panično bojiš one tmine u sobi poslije gašenja žarulje. I svake noći hvata te taj isti strah da ne

Digitized by Google

ćeš usnuti prije ponoći. Mučiš se, prevrćeš se, pokrivaš se plahtom preko glave i kupaš se u znoju od vrućine i od straha. Neprestano ti se čini da netko hoda po kući, neki mukli, pritajni koraci, čuješ šum teške svilene suknje iza vrata, tihi uzdah, opet prigušeni koraci u papučama, zazvone čaše u kuhinji, pomaknu se tanjiri i zatim — bum! — nešto bubne o pod!

— Ah, to se kokoši premještaju na ležaju dolje u konobi, to kokoši sanjaju, — misliš ironično, no svejedno prisluškuješ i čuješ kako ti srce panično lupa u jastuku ispod uha, i to udaranje srca u tišini ulijeva ti još veću stravu.

— Mjesec će noćas kasno izaći; još imam samo četvrt sata svijetla... Treba, dakle, usnuti, treba usnuti...

Misleći tako, gledaš svoje odijelo na stolici: vise rukavi, prazni... hlače su prebačene neuredno preko naslona sa raskrečenim nogavicama u raskoraku, na podu cipele, jedna pored druge, a nad njima visi sa stolice rukav od košulje, te izgleda kao da je za cipelama segnula neka ruka da ih uzme. I tako gledajući to svoje odijelo, koje si pred koji sat svukao, učinilo ti se kao da tu više nema tebe, kao da si ti umro ili otputovao nekamo vrlo daleko, a ovo netko drugi. motreći tvoje stvari, misli o tebi sentimentalno: Kako je to čudno! Bio je živ, navlačio je na sebe ovu odjeću, imao je običaj da uvlači u hlače najprije lijevu nogu, a u kaput desnu ruku, zakopčavao je ova dugmeta, uvlačio ruke u džepove, nije podizao hlače kad bi sjeo, i eto, tu je na nogavicama ostavio oblik svojih koljena, tu po kaputu ima još njegovih vlasi i prhuta, i još je tu miris njegova tijela, još tu ima nešto njega, ali njega samoga, njega više nema...

I počelo ti je odjednom biti neugodno sa samim sobom, kao s mrtvacem, koji se vratio da još jedamput vidi svoju sobu, da ogleda svoje odijelo i da se sjeća samoga sebe.

Kako je strašno biti sam sa sobom u ovim noćnim tišinama!

U ovoj kući poludio je stric, kome je učinio nepravdu tvoj otac; bio je zatvoren u ovoj istoj sobi; još se poznaju tragovi njegovih udaraca po vratima, koja je napokon provalio, i dok su se ukućani razbježali u strahu da ih ne ubije, on je mirno sjeo na stubište i rasplakao se kao dijete za svojim mrtvim ocem, tvojim djedom. Umro je prije nego si se ti rodio i poznaješ ga samo po fotografijama. No one oči pokojnoga strica vezale su se uz tvoj pogled nekom neobičnom simpatijom, i sada neprekidno strepiš u ovom strašnom polumraku da se ne bi sastao s tim dubokim, ludim očima.

Digitized by Google

— Možda to on obilazi noću svoje tragove? — iskrslo ti je nenadano sasvim apsurdno pitanje, koje si smjesta odbacio onim istim »pozitivnim razumom«, kojim si večeras za večerom ismijavao tetkine okultne anegdote. No bilo je među tim njezinim praznovjernim brbljarijama i nekih mjesta, od kojih ti se koža ježila i tvoj ironični smiješak bio je toliko izvještačen, da je to čak stara i primijetila.

Priče o smrti, o mrtvacima; mrtvi svećenici, koje je smrt zatekla u grijehu, pa im se duša muči u purgatoriju, dolaze noću u crkvu da služe sami za sebe mise... »To je istina; pripovijedao je to sada već pokojni Sklote; on je jednomu od njih ministrirao« ... A jedna mrtva zaručnica došla je maskirana na ples da potraži svog zaručnika, koji se iznevjerio njezinoj uspomeni. Između sviju ženskih maskara, njezina tanka, vitka, lepršava, sva nekako prozračna i produhovljena pojava izazvala je općenito divljenje, i neke zavidnice odlučile su da joj strgnu masku. No ona je letjela dvoranom u naručju svoga zaručnika, kao da je bila zahvaćena vijavicom, jedva dodirujući vršcima prstiju nalaštene daske pod nogama. Cijelu večer ju je preklinjao zaručnik da mu kaže tko je, a ona mu je neprestano odgovarala: »Kasnije, kasnije«... Mučno je tražio u sjećanju, gdje je već jednom čuo taj glas, gdje je čuo taj zvonki veseli smijeh; no čim bi se zamislio, ona bi ga naglo trgnula i zavrtjela bi se s njim takvom mahnitom brzinom, da bi mu se sve u glavi zaplelo i smutilo i ničega nije mogao da se sjeti. Pred zoru je oboje iščezlo iz dvorane. Nitko ih nije primijetio kad su izašli... Ona ga je odmamila na groblje i ondje, skinuvši rukavicu, pokazala mu je ruku na kojoj je on smjesta prepoznao svoj zaručnički prsten. Tu joj je morao obećati da se nikada ne će oženiti, i ako to obećanje održi, zarekla mu se da se više ona ne će pojavljivati među živima. Od te noći njemu se pomutila pamet i samo je jedamput jednoj osobi povjerio »da je ono na plesu bila njegova pokojna zaručnica i da mu se na groblju otkrila«... »A ti se smij, kako hoćeš — dodala je stara. To je bio stari Galasso; eno, još je živ, i nikad se poslije nije oženio...«

Sjećaš se sada u krevetu tih priča i hladna ti jeza prolazi leđima. Jedno nikako ne razumiješ: kako ovi ljudi, koji u to i vjeruju, ne izlude od straha? Jer evo, kod tebe je to tek reakcija živaca, možda i učinak nekog dalekog straha iz djetinjstva (koje si pročamio u ovom istom mraku, koji se turistički zove »sunčana Dalmacija«) i bojiš se, panično se bojiš tmine, a stara beštija

Digitized by Google

čvrsto vjeruje da noću hodaju mrtvaci — i usuđuje se usred noći, bez svijeće, odlaziti na tavan da zatvori prozore kad iznenada udari kiša!

— To moraju biti konjski nervi, konjski zdravi nervi...

Diin... diin... diin... diin... Zatim, u kratkoj pauzi, kao da se sat na staroj tvrđavi premjestio s noge na nogu, pa drugom nogom brže i odlučnije: dan, dan, dan, dan... i tako do dvanaest.

Ponoć.

— Sad će se ugasiti, — misliš na onu električnu svjetiljku na ulici i žmiriš. »Kad otvorim oči, bit će mrak...«

Brojiš satove grčenjem desnog stopala i usput se sjećaš, kako si motrio mršavog, zgurenog čelistu sa kratkim rukavima i dugim, vrlo dugim prstima na koncertu filharmonije, koji je udarao takt istim tim desnim stopalom, i misliš još o mnogim sporednim stvarima — od straha. Strah te je, pa se prenavljaš pred samim sobom: Ah, što! Ja mogu misliti sada i o mom desnom stopalu, ako hoću! A u stvari sav strepiš, i malo, samo malo razmičeš trepavice: »Još gori«... I opet žmiriš. »Još gori... još gore... tim gore gorimo ... Ja gorim, ti goriš, on gori... Jedan, dva, tri, četiri, pet«... i tvrdoglavo odlučuješ da ne otvaraš oči, dok ne nabrojiš pedeset, no nisi još nabrojio ni petnaest, kad ti se učinilo, da je sada u sobi ipak mrak. Otvorio si oči — gori!

— Kako je tek moralo biti onom jadnom dječaku u grobu?

To se desilo pred koji dan: djeca su se igrala pred večer na groblju, nakon što su zidari ostavili posao. Zidali su novu grobnicu i dječaci se spustili ljestvama unutra, da razgledaju taj tajanstveni mrtvački stan. No uto je zazvonila zdravamarija i oni su se od straha brzo popeli iz grobnice. Ostao je zadnji mali Mohuna, a oni ugursuzi gore, da se s njim našale, digli mu ljestve, ostavili ga unutra i pobjegli. Pa su kasnije i zaboravili, da su ostavili Mohunu u grobnici.

Kasno uveče srećom se onuda pored groblja prošetao jedan ljubavni par (jer to je jedino mjesto za nesmetanu ljubav) i čuju ljubavnici stravičnu viku dječaka iz groba: »Ja sam mali Mohuna! Živ sam, u grobu sam! Ne bojte se!« Kako je ljubavnik bio slobodouman čovjek, izvukao je maloga Mohuna iz grobnice, gdje bi sigurno preko noći i umro od straha. Već je bio sav pomodrio, nesretnik...

— Kako je, velim, moralo tek biti nesretnom Mohuni u grobnici, među mrtvacima! — Nastavljaš svoju nemirnu, paničnu misao i usput proživljavaš sve strahote jedne takve noći u grobnici...

Digitized by Google

Odbija četvrt. Elektrika gori.

Pa se upuštaš sve dalje, sve budnije u misli, kojima nigdje ne vidiš kraja, i dolazi ti da vikneš, da zoveš, da se prodereš u mrak: »Vidim vas! Vidim vas!«

— A što vidiš? Mrak je! Elektrika se ugasila, i ništa ne vidiš! Ni sebe ne vidiš! Ni svoju ruku ne vidiš pred očima!

Izgubio si orijentaciju u mraku. Gdje je prozor? Gdje su vrata? Uz koji zid leži krevet?

Koji zid? Kakav zid? Mrak nema zida... I panično tražiš u tmini neku osvijetljenu točku, neki sigurni predmet, da nasloniš svoj stravični pogled. Niču ti pred očima lica, mnoga lica: eno, Toninka sa strašnim zubima-deračima, kao pantera spremna na skok. Don Toma se smiješi, lukavo, cinično, i taj njegov smiješak počinje polako da se razvlači u grotesknu grimasu usta, u položeni broj osam, koji se preobražava u naočale, a malo niže crna točka raste u brčić i oko brčića smiješak... tipični smiješak doktora Kaulia, općinskog liječnika-politikanta, u crnom redingotu i crnom polucilindru. I mali mršavi magister-apotekar sa umjetnim žutim zubima, koji mu neprestano ispadaju, i mučiš se da mu to zubalo držiš u ustima, no čim magister zine (jer on ima nešto da kaže), zubi mu se prosiplju kao šaka kukuruza.

Zatvaraš oči, kad eto, kao iza vrata koja si zatvorio, pojavljuje se strogi, inkvizitorski pogled maloga fratrića. A malo kasnije, u bunilu prvog sna, stojiš pred njim, kao pred sucem, koji te osuđuje na smrt: da te zakopaju živa!

Od straha nastojiš da sve izvrneš u šalu, pa gurkaš intimno fratrića u rame: »Ah, padre Felice, tko bi bio rekao...? Čisto ste me uplašili! Lijepo su znali svirati na orguljama, a ja sam — što — dijete, kratke hlačice, pobožnost u srcu — sjedio u koru s djedom, koji je čitao evanđelje i na velikoj pjevanoj misi. Onda pokojni župnik Zudenigo: »Dominus vobiscum«, a mi svi gromko iz kora: »Et cum grano salis«... i tako je sve bilo lijepo!... Pa miris tamjana... Ah, gdje su oni naši stari dobri svećenici! A ono, padre Felice, jeste li vi ozbiljno...?« Fratrić je nijemo sklopio oči u znak potvrde.

Osuđen si! Odvode te doktor Kauli i apotekar, i usput ti šapću: »Ne bojte se. U grobu ste živ... Mi imamo veza...« No ne vjeruješ magisteru, njemu ispadaju zubi, čini ti se da on laže...

Zatim igraš karata s liječnikom i apotekarom u grobnici, koja ti se čini kao neka kajita na trabakulu; miriši na suhe smokve i katran... Ali najedamput, nemaš karata u rukama, nego si ra-

Digitized by Google

širio prste lijeve ruke, pa bacaš prste mjesto karata i prepireš se: »Ej, ej, doktore, to su moji bastoni! Ubio sam asom vašu spadu! Nemojte krasti moje karte!« No liječnik sasvim ravnodušno uzima sa stola tvoj kažiprst, a magister tvoj srednjak i jedu tvoje prste kao kranjske kobasice, a kosti bacaju pod stol, gdje se Ližnjak i Toninka kolju kao pas i mačka: čuješ kako réže jedno na drugo i kako im hrskaju kosti među zubima.

Odjedamput — pras! — nešto tresne po pločama i Ližnjak muklo zalaje...

Slika se raspršila. Kad si otvorio oči, ugledao si svoju sobu prelivenu blijedom mjesečinom. No ono hrskanje kostiju i ono pasje svadljivo režanje slušaš i dalje uz tihi šum vjetra, i čini ti se kao da ti čulo sluha i dalje sanja...

— Ah — da, ono je vjetar oborio onaj kamen s terase na ulicu... I pas je zalajao... Mjesec sja...

I dugo si još slušao kako se na ulici psi kolju oko kostiju, što su ostale nakon jučerašnje gozbe, i kako zloslutno tule u noć i laju na mjesec.

RANKO MARINKOVIĆ

NA POVRATKU IZ NEW-YORKA

Iz putnog dnevnika slabog čovjeka

SVJETSKA IZLOŽBA U NEW-YORKU

Riječi su tajanstven oblik u koji pretvaramo sebe same, tajanstven kao što su tajanstveni svi oblici: oblik lista, oblik smrti, oblik sna. Od sluha, od osjeta do riječi, kako je tajanstveno neshvatljiv razmak! Slika nije riječ. Pretvoriti sliku u riječ, vjetar pretvoriti u riječ može se nekom neznanom moći, nekom još uvijek tajnom moći. Od uzbudljivog slapa svjetlosti, koja se nečujno pretvara, prosiplje, prelijeva po krošnjama, do glasova usklika je neshvatljiv prostor nas samih: prostor od soka zemlje do lista, do cvijeta, do ploda... Ti prostori transformiranja kao da su ponekad neposredno jasni, neposredno uočljivi, ali se ponekad jave kao dubok i tajan volumen apsolutno nepristupačan našoj svijesti.

Ali što je sve ovo na koncu? Prebiranje dojmova, uspomena, emocija, slika i ništa konačno i ništa jasno.

Digitized by Google

Obuzet ovim mislima, mislima o načinu izražavanja svega onoga što sam vidio tog vrućeg, širokog dana, sred mnoštva zgrada, spomenika, sred apstraktnog, reklamnog svijetla kemijskih boja, sred nametljivog oblika dekora, pokopan zvukovima zvučnika (bez mira), uznemiren od svih mogućih prometnih gluposti, od svih mogućih jela i mirisa, pokušavao sam stvoriti formu onoga što sam vidio, da bih je mogao kazati drugome. I nije se nikako dalo kazati, ništa se nije moglo ostvariti na solidnim leđima logike, objektivno, kruto, jer kao da se je u tom vidu sve, što sam toga dana doživio, pokazalo mrtvo i lažno.

Bilo je već kasno kada sam sjeo na klupu pod malim, anemičnim stablom, koje su od nekuda dopremili ovdje kao ukras i htio u svoj blok upisati, obuhvatiti nešto od svega ovoga oko mene i u meni. Kako su mi se čudne ukazale distance od bijelog papira do kratke, zelene olovke u mojoj ruci, od uskih pokreta prstiju, (koji su se sakupili oko olovke), do mene, koji nam se kao svijest prelio kroz čitavo tijelo, preko njega u sav ovaj prostor, čak i iza njega. Gledao sam to stablo i pratio borbu danjeg svijetla sa svjetlošću koja je dolazila iz okoline kao reklama, kao ukras, kao civiliziran život... To danje svijetlo, čisto i meko u sebi, krilo se je i uporno održavalo u unutrašnjosti krošnje. Zapisao sam tada u svoj blok:

U sutonu jedino ovaj vjetar. Njegov hladan i susretljiv dodir me vraća k realnosti. A kolika velika nebesa putuju nad nama! Ima nešto što nazivam realnošću kroz dubljine svih slojeva saznanja; čini mi se da je to ono što sam u djetinjstvu odgojio kao jedini oblik življenja, jer poslije, zar se poslije nije moglo živjeti mnoštvo života?! I kao da pored živosti tih djetinjih oblika sve drugo postaje isušen svijet sjena. Ovim danom koji nestaje nije se dalo vladati, ovaj vjetar pred vratima ovoga grada nije se moglo modelovati, oni su rasli sami kao trave, valovlje, brda... A sve ovo ovdje? Sve je glomazno, skoro neobuhvatljivo, ali zar sve to nije po planu stvoreno, vapneno, marionetsko kazalište?

No o čemu ja to pišem?!

A treba pisati o željeznici s kojom sam doputovao, o ljudima koje sam u njoj sreo (svakako o onom mrkom putniku kraj mene, kojega sam se pri koncu već počeo bojati), o newyorškoj podzemnoj željeznici kao najstrašnijoj Gross-ovoj viziji, o veličini, bogatstvu ove izložbe, o automatskom registriranju broja posjetilaca, o njenom izložbenom i arhitektonskom rasporedu, i onda postepeno

Digitized by Google

i razumljivo, upravo po redu, o svim palačama... Treba početi sasvim jednostavno, nizati stvari, onda događaje u toku, kao voda, da, kao voda —

Smiješno! Ta što se ovim obuhvaća?! A gledajte taj bajoslovni dugin dekor mefistofelskog, sumpornog svijetla, koje izvire iz zemlje kroz oko i dlan čovjeka, taj kriminalan bubanj divljaka, taj mrtvi glas mikrofona....

Sam uz tu cestu, koga da sretnem od svojih? Papiri i ostatci kruha... ostatci i papiri... Onda je prišla Ona, blijeda neka sjena, koja nas kao Nada, kao Sreća Ljudska, kao životna krv hrani i vječno prati ovim životom. Kada je prilazila k meni uvijek sam se stidio sebe, stidio sam se pred njenim izmučenim licem svoje komodnosti i neke tupe, nesavladive gluposti. Duboko sam je poštovao, ali nije bilo trenutka u kojem nijesam sumnjao u njezinu realnost. I sada sam, eto, ustao iskazujući joj svojim pripremnim ustajanjem poštovanje. Znao sam da je znala sve moje misli i da se je negdje u sebi radi njih žalostila. Potpuno poslušno sam je slijedio, a ona je, skrivajući svoju tugu, govorila umornim glasom:
— stojim tu uz tvoju riječ kao sjenka i hoću da svaka tvoja riječ ima svoj smisao, da održi svoju zrelost i svoj oblik; čuvam je od smrti... Ovo što govorim ne kažem da bih te mimoišla, ili da bih te odvela od tebe samoga, nastojim naprotiv da me uzmogneš naći u sebi samome, da prepoznaš pravi svoj smisao! Ovo je istina povezana najsitnijim nitima za svaki čas života. Hoću dakle da naša riječ ne bude gorka ni mrtva... Eto, vidio si ovaj Grad, još uvijek Grad laži, ali on je izniknuo iz ruku i oka čovjeka! Svu laž njegovu spasavam ja kroz sebe samu, kroz moje postojanje. Zato što postojim, smisao ovoga Grada je pravi smisao! Znam, laž i grabež su iscerili svoje lice u njegovom obliku, ali u snazi, u mogućnostima te snage, u njenoj biti je ono što sam ja. — Poplašio si se tog sumpornog svijetla i vratio si se svijetlu nebesa nad putevima, vodama, starom svijetlu sunca; pobojao si se da ćemo srušiti sve staro kako bismo uspostavili nove svjetlosti... Prevario si se, zaključuješ bijedno!

Išli smo ulicama izložbenog Grada čuda. Široke ceste, koje simetrično vijugaju uz palače najfantastičnijih oblika, uz vode, jezera iz kojih se dižu šume vodoskoka, okićene glomaznim skulpturama, zasjenjene zelenim drvoredima; sve veliko, arogantno, čisto, novo... Prolazimo uz crni žamor mnoštva ljudi, pored neukusnih palača iz kojih je dopirala muzika glupe, ograničene razvratnosti, prekriti ja-

Digitized by Google

tima zastava, avionima, zeppelinima, plovimo u mutnoj vodi prljavih glasova koja se toči iz megafona na svakom uglu. A svaka je riječ, makar kakav kostim u svom razbludnom pretvaranju nosila: DOLAR!

Ford, Standard, Gasoline-Service, Standard Oel Comp., Texas-Cotton, Chevrollet, American Trust Comp., Insurance Departement, Radio City... Obuhvaćaju nas hladni, polutamni prostori dvorana i pružaju nam najčišće oblike tvari u kojima se je sledila snaga i koja pri lakom dodiru naše želje proteče kao muzika, kao let, kao priča... Teče žuta, alabastrena nafta, svijetle se kao tajne, začarane igračke najfiniji strojevi, ćuti se prisutnost nevidljivih energija...

Stojim tako pred golemom reljefnom kartom svih kontinenata i mora, slušam šum strojeva oko sebe i gledam u polumraku crvene vene, koje vezuju sve gradove ove kugle i kroz koje se toče i kotrljaju zlatnici kao simboli prometa, robe, profita, bogatstva. Struji to zlato kao krv zemljom i daje joj život, kako to natpis kazuje... U tom polumraku do sićušne neznatnosti izgubljen i malen (borniranо zabezeknut) sjetio sam se sobe mog znanca u New-Yorku, ispunjene glasovima naših emigranata. Slušam glas starog Plufa:

— Ništa nije naše! Dižu ti tvoju snagu i krv, i pružaju ti papir... zaradio si novac, i kažu ti: tvoj je. Laž, laž, nije istina, nije tvoj, sve je njihovo, sutra ti ga mogu dignuti. Eto, imao si jučer novaca, sve što si zaradio sve je bilo »tvoje«, a danas nemaš ništa... Krahovi banaka, inflacije, krize! Kupio je čovjek kuću svojom uštednjom, mislio je sigurno je; sruši se, depresija, nema zarade, ljudi ne plaćaju najma, a nameti pritištu i stežu i izgubiš sve...

Singapour Sydney, Hon-Kong, Tokio, San Francisco, Chicago, New-York, London, Paris... Crnci, Arapi, Indijci, Kinezi, Mongoli...; krv roblja u Shangay-u, Abesiniji, Indiji: zlatna krv koja struji, kao sreća i prokletstvo, duboko ogledalo umorstava u masama, mizerija, gladovanja, prevara, himba, zločinstava. Trepere svijetla, crvne, krvave niti, niz koje se toči zlato i sve je hladno i mirno, užasno nečujno: moral — Sing-Sing...

Opet prolazimo kroz mnoštvo palača i u svima se osjeća hvalisav, napregnut ton izobličene forme, kojom se je htjelo zaustaviti pogled, kako bi se zaokupirao duh prolaznika. Rijetko se je kada naišlo na smiren i iskren oblik radosti životne. Bilo je tu mnoštvo hvalisavog bogatstva iskićena lažju prekuhanih riječi, mutnih i ljepivh od crnih osjećaja koji su ih nosili; naduvene gordosti zlata,

Digitized by Google

simbola lavova s rastvorenim raljama, vučica i crnih orlova s ukočenim pandžama...

— Zašto se je laž i grabež ovako okitila — pitao sam svoju suputnicu, koja me nije napuštala spašavajući me uvijek od crnina besmisla, zala i užasa.

— Treba odgovoriti ne toliko na tvoje pitanje koliko na mnogo što oko njega, ali na koncu, u tvom pitanju leži isto toliko zlobe i grabeža. Da, sve je ovo laž i profit, sve je reklama t. j. nezasitna halapljivost, iza svega ovoga teče krv... Mnogo je istine u svemu tome, ali ako čitav smisao ovoga što vidiš strmoglaviš niz strminu svoje gorčine, učinit ćeš isto što i ovi ovdje rade i ne ćeš biti pravedan. Smisao oblika ovih snaga, dobrota koju oni u sebi kriju, za svijetle dane koji dolaze, je još tu, no ti je ne ćeš vidjeti.

Otvorilo se je tada mnoštvo novih dvorana, punih svijetla koje je svaku stvar pretvaralo u sam. Tu su se gomile mašina okretale, pokazivale svoje utrobe, tiho šumile kroz nevjerojatnu tišinu oblikovanu od čiste alemske snage. One su govorile svojim oblikom: sve smo sposobne da stvorimo bez muke! Ronimo u najdublje dubljine mora, sagledavamo srce zemlje, savlađujemo najveće daljine, u zraku smo meke i svijetle kao golubovi, u ruci smo najposlušniji izvor sreće.

Ni kutića praznine u prostoru, sve je ispunila svjetlost rastrganih tonova sumporne boje, nad svim je rasula svoj tajan ritam muzika nevidljivih horova, koja nije dopuštala ni jednog koraka, ni jedne misli izvan ovoga ritma. Čutio sam tu lukavu vještinu, koja me je htjela osvojiti, zagospodariti čitavim mojim opsegom i uvjeriti me u svoju istinu... Tražio sam svojim okom nekoga kome bih kazao ulovljen smisao ovih lukavosti:

— Upravo to je istina svega ovoga: savladati čovjeka, oteti mu čas njegovog vremena, on nema više svog vremena... Ti izobličeni tonovi, te razbludne svjetlosti, koje ne poznaju dubljinu prozirnosti, sve se to arogantno nameće i hoće da me uvjeri svojom neozbiljnošću. Tu je čovjek mrtva,kartonska figura iza ugla, u sjeni; njegov smijeh u ovim svjetlostima je smijeh maske; ozbiljnost je labav put... Eto što je sve ostalo od živa čovjeka: maska, formular!

Mislio sam da govorim sebi, ali na moje čudo čuo sam opet mrmljanje onog istog glasa koji me je čitavim putem pratio:

— Usko, sve usko, po strani zahvaćeno! Poluljudi sve gledaju svojim poluvidom, a najgori su oni koji se zaustavljaju da sude, a poluljudi su. Njihova sumnja govori o njima samima.

Digitized by Google

— Smiješno, ali upravo ovdje se stvaraju poluljudi! Ovo je shema, ovo nije čovjek, ovo je fabricizam masa, ovo je lutkasto ludilo, ovo je kvantitet robe... (Htio sam tim riječima ukazati na čovjeka, koji je upravljao kretanjem nekog stroja ispred mene) ...

— Čovjeka treba obraditi i to što sagnjilim sentimentalcima izgleda shema, to je u biti obrađen čovjek, formiran u dugom nizu vremena kao cilj smisla svog vjekovnog, planskog, civiliziranog rasta! Zaustavljanje vremena u prozirni kristal sreće, u najžarkiji sluh životnih doba je konac, je smrt. Na tim granicama umiru ljudi opijeni svojim zadahom! Tu su stali svršeni ljudi. Vrijeme treba stvoriti i pratiti ga, vremenom treba vladati i ne zaustavljati ga.

— Bojim se tih riječi... Ali to je nesvijest kroz praktičnu svijest. Tko će da se odrekne zaustavljanja, samosvijesti svijesno?!

— Onaj koji ne želi smrt, onaj koji je svoje osjećaje savladao i upleo ih u vrijeme kao bistar potok, onaj čiji osjećaji nijesu ustajala voda.

— Voluntarizam kao avet...! Prolazim svjetlostima sâm i živim život za sve živote. Imam vrijeme i nemam vremena: koga još nijesam doživio?! Tko je pogledao sebe u ogledalu svoje svijesti taj ima smijeh za vrijeme i za sva vremena...

— Poluljudi, svršeni ljudi!

Slušao sam tako taj šapat sebe pred zamršenim, svijetlim strojem, koji se je pomicao svjetlucajući tajno u svojoj nutrini. Kao da sam srednjevjekovni monah spopadnut od đavla. To se je javljalo u meni ono stanje u kojemu se dotiču riječi i smislovi crvenim, ukletim štapićem, a one se povampire i u jednom trenutku pokazuju mnoštvo svojih oblika. Sve ostaje nerazumljivo: prokletstvo mistike! — Tko nije razumio tu sapletenost sila i vremena, prošao je mimo žalosno, tražeći izlaz iz te svjetlosti, iz te razbludne muzike, iz te atmosfere. Htio je golu noć nad sobom...

Razlomio se je tada zrakom prasak i bljesnula je munja...

— To smo savladali gromove, to smo ukrali nebesima munje — govorilo je u meni mnoštvo sitnih glasova, kao da je mnoštvo mrava okrenulo na čas svoje glave k meni i kazalo mi što se je dogodilo.

Čas i opet se je pred mojim očima ukazao stroj posve miran pokrećući i dalje svoje dijelove. Svaki dijelić tog sivog stroja htjelo je nešto u meni pretvoriti u fantastičan simbol tajnog bijesa. Gubio sam pod sobom zemlju i sve se više nalazio u začaranim dvoranama gdje su se mrtve stvari pokrenule. Opet glasovi u meni:

— Izgubio si svoj koordinantan sistem smisla, izgubio si slavu širina, propadaš u dubljinu od jednog prostora smisla do drugog...

Digitized by Google

Znao sam tada da je moja pratilica nestala i da sam ostao sâm. Krenuo sam, ni sâm ne znajući kuda. U meni se je sve rušilo. Prvim mlazom svijetla rasvijetlio sam svoju nutrinu. U njoj su bili dronjci i žohari, srce je bilo raspuklo i iz njega se je točio slab slap crne vode. Razrovan tako prolazio sam potpuno zamršenim hodnicima zgrada, i kada sam susreo neku djevojčicu sa žutom, svilenom kosom pratio sam je. Htio sam u neposrednosti njezinog dječjeg oka, njezinih kretnja da nađem smirenje, sebe.

Čuo sam kako moje kosti škripe i bojao sam se da ću se negdje rasuti, da će negdje ostati moja glava, da će se uz neki crven zid pribiti moja ruka, ili da ću na nekoj žarulji naći obješeno moje srce...

Djevojčica je u svojoj kosi imala dan, njezine su ruke znale smisao susreta sa stvarima i ja sam je opčaran starim svojim smislom, slijedio. Ona je stigla pod neko papirnato stablo na kojemu je visilo mnoštvo lutaka: novorođenčad! Uz deblo stabla nizalo se je više svijetlih prozorčića.

Postalo mi je sve jasno: to je New-York, izložba, i tu ispred mene gomile ljudi, žena, djece, gledaju u rasvijetljene prozorčiće, sve je normalno, upravo onako kako treba da bude. Ako samo posluhneš riječi, smijeh, sve postaje normalno kao apart za mrvljenje mesa, kao moj stric...

U prozorčićima se vidi kako rastu djeca u majčinoj utrobi. Muk. Svi gledaju: starci, žene, djeca. I moja djevojčica gleda prvu fazu, drugu, treću i čita naslov: »Još ima glupana koji misle da se djeca beru na stablima«. Crveni đavo nad nama nosi obruč na kojemu vise simboli svih prerasuda: djetelina s četiri lista, zečja šapica, broj tri, trinaest, riječ utorak, petak, crni mačak...

(U meni maglovito, mutno kovitlanje smislova o rastu oblika životnosti od one mladosti uz stado koza, do ove strašne zgrade koja urliče »istinu«, i šiba u ime napredne propagande savremene prosvećenosti sve simbole mistike).

Djevojčica je pažljivo promatrala dijete u utrobi staro četiri mjeseca, plava kosa joj je pala na staklo i već ju je dva puta mekom, žutkastom rukom podigla, no ona je jednako padala natrag. U muzici nad nama kotrljao se je stari valcer. Savladan od tog svijeta novorođenčadi, mistike i starih valcera, pretvarao sam se lagano u staklenu figuru bez oka; čitavo moje tijelo je postajalo oko. Pale su dječje kose na moje rame, a moji su se prsti lagano talili kroz vjetar starog valcera. Riječi, ili misli oko mene:

Digitized by Google

Taman je oblik broja tri — simbol je ogledalo noći.
Pod sjajem žarulja daleke, široke vode: same...
Gdje počimlje praktičnost simbola?! O »pjesmice« među pojmovima.
Kakav glupi vid homunkulusa!

Ostavio sam djevojčicu noseći u sebi rasječene i krvave smislove njenog oka, duge putove do slapova forma u njezinoj svijesti, do životnog vrela oblika. Tu me je ponovno srela topla sjena Žene s kojom sam se prije rastao i pokazala vidljivo svoje žaljenje prema meni:

— Kako si dozvolio da se to od tebe napravi, zar je toliko malo snage u tebi?!

Šutio sam osjećajući da se sve više pretvaram u pojaca od drva, od gume, i počeo sam se klanjati svakoj stvari i svemu odobravati. Kao da ništa u meni nije bilo moje do nekog krvavog smijeha-plača.

Uz jezero, iz kojega se je šuma tankih mlazova vode dizala, vodila me je i skoro tepala svojim glasom:

— Kakva žalost može da postane čovjek, kakva bijeda smisla, kakav grč emocija...! No, evo već mramornog dvora; dotakni taj mramor, to nije laž, to je doista kamen.

Htio sam da vjerujem njenom glasu, htio sam vjerovati njenom oku i zato sam se bojao svog vlastitog pogleda. Tek kradomice sam pogledavao taj dvor, a kada me je ona provela kroz visoke, svijetle dvorane, bez i jedne riječi, otkrio sam da je glup moj strah, spoznao sam da se ovdje može gledati.

Zaustavila se je pred drvenim, starim plugom kraj kojega je stajao veliki željezni traktor. Oko nas su šumile vode iz velikih izloga u kojima su bili prikazani ukroćeni vodopadi sa silnim kristaliziranim snagama novih, savremenih i budućih civilizacija, novi industrijski gradovi.

— Znam, govorila je opet Ona, u tvojoj se je svijesti slegla oluja. Osjećaš krutu, primitivnu vjeru, vidiš stvaran put rada... Pred takvim naporima laž leži po strani.

Slobodno sam rastvarao oči i uši. Gledao sam neukusnosti, primitivnosti, ali neposrednost uspjeha rada, koji hoće dobro, bila je očita. Intiman dekor je nestao u ponosu, u snazi... Moja se je nutrina skupljala i taložila u sudaru s ovim jasnim, jednostavnim smjerovima rada, smisla, s ovim pravim ograničenjima čovjeka. Upravo sam prevrtao knjigu u kojoj su ljudi bilježili svoje dojmove

Digitized by Google

kada je prišla k meni neka starija gospođa (znanica još iz domovine), s crnim kosama, i počela direktno, bez pozdrava upirati prstom na neku rečenicu u knjizi. Nijesam se mogao snaći i jedva sam razumio rečenicu koja je bila napisana njemačkim jezikom, a u našem prevodu bi glasila : »Dobro, samo ako je tako...« Nijesam uspio ni da je pogledam, a ona je već bacila u moje lice vatromet riječi:

— Pa konačno čitava ova izložba je vašar! Vašar kao vašar... Sve su te međunarodne izložbe jednake i tu nema ništa novoga. Pariz, New-York sve vašar! Mnogo ljudi, nitko ništa ne vidi, svi su umorni i gladni, ili konačno blezgavi. Priznajem, mnogo su slika sakupili. Tu se može bolje vidjeti Manet, Renoir nego u Parisu. Čitava soba Halsa, Rembrandta... Ali zapravo ništa se ne može vidjeti, neprestano te netko gura, jer se neprestano javljaju grupice predvođene od nekih žena, koje upravo bljutavim kretnjama mašu preko slika i pričaju tragedije, a svaka je tragedija postala kič. Sve se pretvara u ništa.

Približavala mi se posvema nastojeći da nitko ne čuje što mi je htjela saopćiti:

— Znam, vidi vam se već na očima, ovo se ne da usporediti s francuskim paviljonom. Gledajte te slike molim vas... Gdje je tu ukus, ukus gospodine moj! Sigurno ste vidjeli u francuskom paviljonu Dufy-a? Čudno, te slike su literatura, a pored toga čisto slikarstvo, zar ne?! Noć-kobalt, prozor, leptir, intérieur s golim aktom, zar to nije literatura, ali... Ja se zgražam nad ovim. Onda, onda ta keramika... Da li ste bili u grčkom paviljonu?!

Čuđenje i neka odvratnost se je miješala u meni od načina njenog susreta, od riječi koje je sipala lukavo se savijajući i prenemažući. No moje je najveće iznenađenje bilo kada sam vidio gdje odlazi i ne pozdravivši me. Prošli su mimo nas neki marinski oficiri i ona je brzo prišla k njima uz glasan smijeh.

Izašao sam, a kroz otvorena vrata velikog predsoblja dolazila je k meni pjesma svih naroda.

Crveno-zelenom cestom, koja je išla uz potok, čije je korito bilo iz bijelog mramora, išao sam do ogromne kugle nad okruglim jezerom, gdje se je rasipao zeleni vjetar. Voda, koja je u svom tijelu bila sumporno plava, i rek bi prozirna, tekla je uz kipove, stabla, vaze, ali ništa od svih tih oblika nije bio kondeziran smisao životne biti u svijesti, koja je sva postala dubok sluh sebe same. Sve je bila manira, površnost, kič. Čuli su se glasovi ljudi, strojeva,

Digitized by Google

smijeh, a nad nama su se javljale željezne, hropteće ptice, obavite mnoštvom svjetlosti. No dan ovoga grada nije bio dalek, visok, neizmjeran, on je letio tek nešto više nad najvišim zgradama i onda se vraćao natrag. Tražio sam noć nad njim, no upravo u tom času povukla me je moja pratilica u bijela, vapnena vrata, kroz koja se je ulazilo u veliku kuglu.

Tama i mir. Nečujno se je pod nama pokrenulo tlo i odvelo nas u visine, u plavo rasvijetljen prostor. Nad nama se je otvorilo nebo s mekim oblacima. Tlo pod nama se je počelo okretati uz nebeski horizont. Vidio sam ljude koji su se sagibali preko pomičnog naslona i gledali u dubljinu. A dolje u dubljini sterala se je široka zemlja, ispresijecana vodama, morima, na kojoj su se dizali gradovi povezani među sobom širokim cestama. Lagano je čitava atmosfera postala tamnija. To je silazila noć i za tili čas počele su se iskriti zvijezde, a dolje u dubljini palio je svoja svijetla Grad sutrašnjice, život sutrašnjice, život budućih ljudi.

— Oprosti, ali htjela bih otvoriti tvoje misli. Pogledaj, ovo su oko tebe ljudi, znam kao životinje, kao vukovi; mnogi ne vjeruju, mnogi ne razumiju, ali pogledaj onu djevojku koja se je već treći put povratila da gleda, pogledaj onoga mladića koji jedva suzdržava suze, pogledaj sve ono što se iza njihovog oka krije. Eto opet dolaze...

Okrenuo sam se k Njoj i htio se nasmijati njenom licu i njenim razjedenim riječima, ali sam se u svom okretanju susreo s nebom punim zvijezda i učini mi se da to nebo pada na mene kao najblaža utjeha, kao toplina riječi koje su do ovog časa mogle biti glupe, ali sad su najednom postale najblaži san. Ono je sišlo u moje oči i rastvorilo željezni obruč oko moga grla. Opet sam gledao zemlju: Grad kao vrt mudrosti, pun zelenih nasada svijetli svojim rumenim svijetlom, žmirka kao tajanstven dragulj, koji u sebi krije mnoštva svijetlosti. Dotakla ga je zelena rijeka uz koju su se širile svjetlosti mnoštva reflektora. Plava je noć sišla nad brda, suhi miris trava je u njenom dodiru. Sve se je smirilo: život je kristal sreće u bogatstvu mira, život je slobodna igra noći na okvirima prozora. Sve je savladano u sjenama bivših dana i te oči, ljudske oči, koje danas gledaju kroz prozore u daljine, u rast ove noći pune su tajne radosti; taj pogled u beskonačan oblik ovog zbivanja donosi plač zadnje tajne kao blaženstva življenja. Dolje u tim dvoranama sudaraju se pogledi ljudi i iz njih vrcaju jasna spoznanja prostora nas samih... Muzika je postala slika čistog oka, opip je prostor muzika. Sve se je pročistilo kao životno oko nada čovječjih. Sišli su k nama svi

Digitized by Google

naši snovi, sve kratke na zaokretima, putevima, sobama izgubljene radosti.

Rumeni i plavi mlazovi svijetla padaju preko polja na kojima su se zaustavili veliki zračni brodovi, u lukama se svjetlucaju lađe pripremne za put k nepoznatim mjesečinama...

(Počeo sam osjećati sebe kao gorostasa s velikim, proždrljivim očima, rastvorenim, grabežljivim raljama, koji se je nečist i užasan nadvio nad dječji san i koji će pljunuti na tu Utopiju i za najkraće vrijeme otrovati čitavu zemlju svojim otrovnim slapom misli.)

Još uvijek je bila noć nad nama i svoja najdublja i najtiša krila naslanjala na nas. Od nekuda su prilazili k nama zvukovi dalekih horova ljudi, postajali sve jači i zanosniji: himna bijelih glasova sreće... Netko je pokraj mene plakao, a moje znanje je nestajalo i čitav sam se pretvarao u sreću neke sasvim jednostavne, male dobrote ljudske. Preko nebesa sretale su se sjene ljudske, micahu se ljudi svih boja i oblika, ljudi izgrađenih kroz hrabrost, svijetlu, alemsku hrabrost dobrote. Ide ih mnoštvo, za njima opet druga mnoštva, silaze s neba, sa zvijezda, i pjevaju pjesmu kojoj ja nijesam razumio riječi, ali smisao njen je i pored toga iskrio u meni more varnica dragih vizija prignutih do sada pod težinom zbivanja.

— — — — — — — — — — — — —

Sišli smo očekujući noć, ali na izlazu sreo nas je ponovno newyorški izložbeni dan. U njemu je živio onaj isti šareni Grad, što smo ga tek malo prije ostavili. Spuštali smo se visokim mostom koji je obavijao kuglu u kojoj smo prerezan i izgubljen ostavili san naših nada.

Od okruglog jezera pod nama tekla je voda puna svilenog bogatstva boja, sredinom Grada, pored mnoštva vapneno-bijelih kipova, okupanih svijetlom reflektora; silazila je uz zelenkasto-žutu mramornu obalu do novog jezera na drugom kraju grada. Iz tog jezera prštili su vodoskoci u pravilno izraslu, obrezanu, škarama stiliziranu šumu.

Išli smo spram jezera vodoskoka, obaviti razlomljenim zrakom od hrapavih glasova megafona. Neki mladić je stajao naslonjen uz podnožje velikog spomenika i govorio drugom, koji je prevrtao neku knjigu:

— Dekor, sve je postalo dekor! Zašto ovi glomazni, vapneni spomenici, zašto ovako lažan ukras? Sve postaje lažno kroz ovo, čak i ova voda i njeni šumovi. Postaje mi sve neugodnije. Znači li čitav napor u umjetnosti samo dekor?! A ovdje postaje sve shemat-

Digitized by Google

ski ukras; ali što znači i najbolji dekor, ako je samo dekor...? Eto taj Matisse, Dufy, Braque, sve se je to svelo u dekor; govorilo se je godinama: čisto slikarstvo... Smiješno! Čini mi se da ostajem dvodimenzionalno hladan kao na šahovskom polju.

— Dobro, ali to je uvijek pretjeravanje, odgovarao je drugi mladić i ne gledajući svoga partnera.

— Ah, kakvo pretjeravanje...

Više ih nijesam čuo, prošao sam pokraj njih pomišljajući kako je taj mladić srušio sve, rušeći jednom jedinom svojom riječi čitave naslage slikarstava i kipara... Htio sam dalje misliti o riječima mladićevim, htio sam da mislim o sakrivenom smislu slikarstva i umjetničkog stvaranja, ali bilo je nemoguće održati se; mnoštvo i život tog mnoštva potopili su me svojom ogromnom količinom.

Umor u leđima, a uzbuđenja postaju tiša: i tijelo i duh se smiruju. Svi događaji i sve zanimljivosti u pojedinim zgradama postaju jednolične i pomalo neinteresantne. Jedino jedna zgrada je potpuno prazna, tek na ulazu s lijeve strane stari barokni Chronos (Matyas Braun 1664—1720), na galeriji još jedan kip i u dubljini pokraj stepenica, koje vode na galeriju katafalk s vijencima... Uz rub galerije natpis:

REZULT OF AN ACT OF WANTON LAWLESSNESS AND ARBITRARY FORCE

U kutu neka žena prodaje knjige i neke šarene stvarčice. Kao u kartonskoj kutiji koju već dugo vremena nijesmo rabili.

Opet sam se zakopao među ljude, okupan svijetlom iz hiljade izvora. Kao da ovi zvukovi i svjetlosti mrve mozak, šapće se:

— Pritisnuto sve mnoštvom zahrđalih i tupih glasova! Da li bi na ovom svijetu i jedan plod sazreo...? Što je tu lijepo? Onaj je mladić imao pravo! Što je tu u sebi sazrelo i postalo dekor iz bogatstva svoje nutrine? Sve površno, golo, razvratno kićenje...

Mrmljajući tako sentimentalno, nesuvislo, zapao sam u rijeku ljudi koja se je uz dubok i taman mrmor slijevala k jezeru vodoskoka. Čuo sam da to jezero zovu Česmom Naroda. Upravo smo prispjeli i smirili se naslonjeni jedan drugome na leđa, kada su vodoskoci prestali i sve se utihlo. Tišina... Ljudi su također prestali očekujući neki svečan čas, ali čim je tišina nešto dulje potrajala, javio se je ponovno žamor ljudi kao hud dalekog vjetra, koji je prelazio s jednog kraja na drugi širokog prostora. Nebo je bilo išarano ornamentom reflektorskih snopova. Činilo se da svjetlost

Digitized by Google

tih reflektora zatvara dan ovog Grada. Izvan tih snopova nazirao sam noć, staru, mudru noć sa svojim najbistrijim licem osutim zvijezdama.

Javili su se tada glomazni zvukovi nekog dalekog orhestra i šiknuli su bijeli mlazovi mliječne vode iz jezera u raspleten, svilen kalež k nebu. Orkestar je pretvarao svoje tonove, radost i tugu svojih ritmova u oblike iz priča, ogrnuvši se svijetlom i tamom svih boja:

Taj svilen pas vode, mutnog biserja suza. Gejziri sreća, tuga što su nas pričešćem svijetlih ushita noćnim vodili stazama.

Maglena himna nebesa i zvona tame srca kroz pećine svijesti; lila tonovi robova, gorkih laži hramova...

Krvave zore u jedrima.

Šedrvan radosti bujnih, prkosa staklenih vremena u vreloj sanji savitih ruku, pred crnom zavjesom straha.

Tko strepi mir, mir dubokih bonazza?

O bijela, bolna tuga mramornih slapova.

Ne, ne, smrt nikada ne, smrt je hladna, uvehla ruka tame niz osame biti: studene kiše nad blijedim očima...

Tihi san fagota, vlažne lutnje snova, tamna hlepnja noći kada razuzdani vjetrovi umrla vremena prenose lišćem u šumama.

Obli zvuk klarineta kao bol u vjetru, kao ritmovi tijela u sjeni . . .

Žute se šume zvukova, rumene zlatnim žutilom zrelih jeseni.

To disanje šuma, prsi, mliječnih dojki cvata, to jecanje ruda u jezi plamena, ta sreća u licu, kretnji.

I opet gore požari zala, bjesova, razmahuju se oblikom noćnih izvora krvi: žeđamo oči neba i lice svojih snova.

Ah, ništa zato, ako je oblik naših snaga stotinu puta rasut u vjetar, ako je nestao kao jauk užasnih drama.

Ljubav: ebanova voda gorkih osama riječi...

O vode, vode pagode slava, tama je molitava smrti prekrila zemlju kao široki šumovi kiša.

Mir . . .

Kao ples hiljade dana, hiljade tjelesa, hiljade zaboravljenih usklika propeše se vrcave iskre radosti žarkih kao srce ljudi.

Opet, opet! Ne, ne smrt . . . Ne, neka se upali vrijeme kao Ivanje, stari hod mita, kao čisto čudo života, neka nas prekrije nada dubinom svojih gledanja.

Ivanje, Ivanje, seoska nado, djetinji moj plaču zorama, djetinji moj hodu cestama, prva vatro nad brdima.

Digitized by Google

Urnebes gromova, bijeli mlazovi čistoća, hramovi ushita dubokih zvukova svih nada, pršte i plamte pred mojim očima, a čitavo ljudstvo pjeva ushitom tamnih, neshvatljivih oblika.

Tijelo je sebe pretvorilo u smijeh.

Ljudi su se oko mene smijali trijumfu finala sinfonije vodoskoka, crvenom, žutom, sjajno bijelom trijumfu, koji se je propeo u nebesa praćen gromovima raketa, a one su se raspršavale u fantastičnim arabeskama nad nama.

Očekivao sam da će se ljudi poslije toga grliti među sobom od nabujale radosti. Ali ništa, sva se je radost brzo razilazila, rasplinula... Sitna kiša, koja je počela rositi potopila je sve.

Kao da sam se tog dana upravo sada, na ovom prelomu, sreo s pravim životom, onim što prolazi sivo i jednolično kroz sve obitelji, kancelarije, krevete... Postao sam svijestan tog praznog, tupog prostora u meni koji je nastao poslije zanosa i htio sam ga svom silom savladati ulaženjem u neku novu atmosferu. Da, to je ono, valjda najžalosnije, da smo postali savršen strateg prema samom sebi. Umire neposrednost u nama.

Upravo u tom neutralnom, gluhom času pristupio mi je neki mladi znanac sav bliještеć od radosti. Imao je šesnaest godina i rodio se je na onom istom ostrvu na kojemu sam se i ja rodio. Ugledavši ga kao da sam još jasnije shvatio sebe, svoj položaj: umoran, sitan čovjek, zaudara po znoju, usko uklopljen u zbivanje i kojega su vraga nastajali svi ti vatrometi u meni?! A on me je odmah zapitao:

— Kada će kod vas biti ovakova izložba, kada ćete vi nešto ovakova napraviti?

Smijeh?

Ne! Zgrčilo se je u meni sve od neke tuge, od toga što sam se morao suziti i postati kratak u svemu da bih mogao shvatiti ova pitanja, da bih mogao predočiti sve ono na čemu i radi čega su izrasla. Pod pritiskom tog glupog, bijednog pitanja, ja sam potpuno jasno vidio njegov lik: visoka pojava, usko formirana glava, bez zatiljka i nešto napred nagnuta, objesno nabubrelo lice s tek formiranim drhtajima lukavosti oko oči. Kod izgovaranja riječi usta su već odavala izražaj tupe, ograničene tvrdoglavosti. Njegov korak me je sjećao mog djetinjstva, onih čestih susretaja s drugovima koji nijesu htjeli, ili nijesu znali razumjeti ono što ste smatrali dobrim, potrebnim i suprotstavljali su vam se s nekim glupim, zajedljivim primjedbama. Kada ste bili pobijeđeni od te gluposti, opažali ste je

Digitized by Google

u svim njihovim kretnjama, odijelu, bojama koje su birali kod slikanja u školi i sve vam je to bilo odvratno i bijedno.

Nije čekao na moj odgovor nego mi dalje postavio novo pitanje:

— A znate li vi što je to paak? (glas r se ne čuje u izgovoru). Da li vi imate telefon?

Svrnuo sam pozornost na željeznicu koja je saobraćala po ulicama izložbe i koja je puna veselih putnika prolazila mimo nas. Jedan zgrčen smijeh naprama svemu onome što sam do sada doživljavao ovom izložbom: taj glupi vid, ta glupa pratilica, a ništa, upravo ništa, eto pokraj mene je mlad i zdrav šesnaestogodišnjak... Sveje konačno postajalo jednostavno i jasno, zahvaljujući umoru i ovom poznaniku. On je pripremno pričao sve što je znao o ovoj izložbi:

— Ovo mjesto bila je močvara, baruština, koju su Amerikanci (a oni su uistinu najmudriji ljudi na svijetu, Evropljani im nijesu ni sluge...) nasuli, izgradili Grad, posadili mnoštvo drveća, regulirali rijeke i sada će ostati naselje, aerodrom, lječilišta... Ali što je to, ostati ovdje dva dana kao što vi radite, nijeste vidjeli ni stoti dio onoga što je trebalo vidjeti. Da, ipak vidjeli ste ruski building, sav od mramora, zar ne?! Izvanredno! Da, Evropa je prošlost, Amerika današnjost, a Rusija budućnost...

Spuštali smo se drvenim mostom uz mnoštvo prodavača sitnih igračaka, a u meni je nešto sve njegove riječi i misli poređivalo s tim igračkama i već skoro nijesam ni razumio riječi, ali sam im znao savršeno prikladno po njihovom zvuku izabrati odgovarajuću igračku...

Poslije dućana sitnih igračaka pružao se je, uz veliko jezero, čitav novi Grad zabava: mnoštvo glomaznih ringelšpila, vijugavih željeznica, zeppelina, auta, kutija koje su se vrtile, otvarale, zatvarale, sudarale. Ljudi su oko nas urlikali, smijali se, a moj poznanik se je sav blješteći od sreće okretao k meni: ta eto vidiš li i on je sada New-yorčanin...!

Išli smo širokom ulicom uz koju su se s jedne i s druge strane nanizale skupine malih zgrada, nevjerovatnih oblika. Htjelo se je pokazati čudesa.

Pred mojim očima, na visokom podiumu, neki je Kinez kreštao u mikrofon i pokazivao iza sebe spravu u koju će staviti ženu i zabiti joj strašne čavle u ruke i vrat. I eto, dvoje je ljudi donijelo mladu, sitnu ženicu (koja se uza sve to i smješka...!) i postaviše joj vrat u jaram. Već se dižu veliki batovi da se zabiju čavli u sitne,

Digitized by Google

žute ruke i tanki vrat; eto već prvi zamah, drugi... ali ne, dođite u zgradu i tamo ćete vidjeti sve.

Samo malo dalje i možete vidjeti živu ženu bez glave. Još malo dalje i eto vam lijepe žene u dugom, plavom valjku, samo joj se glava vidi u staklenoj polukugli: možete vidjeti kako se rađaju djeca! Samo dalje i eto vas pred podiumom patuljaka, ima ih čitavo čudo, oni sami izvikuju odakle su: »Ich bin aus Wien... und ich aus Budapest...« Oni će vam čudesa svojih tjelesa pokazati samo ako dođete, a sve je za petnaest centi.

Želite li vidjeti miss Ameriku, molim, evo vam je pod staklenim zvonom. Gospodin se pred njom dere u mikrofon i nitko ne razumije zašto se on toliko napreže kad ga eto svi mogu čuti i ako se ne bi derao i previjao. Tankim štapićem opisuje njeno tijelo, dakako, na izvjesnim mjestima se nešto dulje zaustavlja očekujući primjedbe. Pod žućkastim puderom lice te žene je bilo mrtvo kao u lutke. Nijesam razumio što su i kakove su primjedbe stavljali grupice mladića koje su tuda prolazile, ali sam vidio da je ona ostajala savršeno mirna, držeći uvijek jednako ukočeno svoj smijeh na širokim ustima. Aranžer se je dakako svađao i odgovarao na sve primjedbe i za kratko vrijeme napravio zgodan vic, kojemu su se svi smijali i onda bi se sve svršavalo s pozivanjem da uđu i da vide ono što se tek ovdje i samo ovdje može vidjeti: najljepšu ženu Amerike — golu...

Pored nas plešu javne djevojke u kostimima iz prošlog stoljeća. One podižu svoje deformirane noge, razmahuju se mnoštvom gustih sukanja i otkrivaju blijeda bedra uz one žalosne kretnje koje bi htjele biti ples. Tu pak možete vidjeti kravu s psećom gubicom, psa s dvije glave, tele s dvije noge, kokoš s tri glave... Sreo sam tu i Veneru, slavnu Botticelli-evu Veneru, koja se iz pjene rađa... U nešto povećoj zgradi čudnog oblika, bez prozora, s deformirano izbočenim zidovima od bijele dbuke, s nekim golubinjim rupama i balkonima koji se često sretnu u špiljama, sjedile su polugole žene i uz zgužvan smijeh domahivale prolaznicima vabeći ih kao sirene svojim šaputavim glasom i kretnjama. Nad njima, prekrivši skoro polovinu kuće, stajala je prilično velika fotografija te toliko slavljene žene. Platite i uđite, otkrit će vam se ljepotice Amerike.

Moj je pratilac bio oduševljen, ali je to svoje oduševljenje prekrivao nekim sramom i nekom višom sviješću o svemu ovome. Govorio je uz superioran smijeh, učeći me:

— Sve je ovo prevara, samo da ti otmu novac; sve za novac...

Upravo smo stajali pred niskim podiumom na kojemu se je nalazio sitan čovječuljak, mršav, i proćelav, visok kojih sedamdeset

Digitized by Google

centimetara. Pored njega je stajao u crnom fraku visok čovjek i uvjeravao preko mikrofona publiku, koja ga je s vidljivim interesom promatrala. Sitni se čovječuljak nije micao. Gledao sam njegove nepomične, učmale oči, i pomišljao da je lutka, ali ukočene ruke bile su žive, to sam vidio po dlačicama i po žilicama, koje su se sitne i jedva vidijive razgranale po ruci. Promatrao sam dugo te oči, usta, ruke nastojeći osjetiti neki živ drhtaj, ali uzalud sav je bio ukočen i mrtav, tek na zapovjed visokog gospodina pomicao je sad jedno oko, sad drugo, sad jednu stranu, sad drugu stranu lica...

Moj poznanik me je ostavljao, nije mogao dulje ostati, jer su ga kod kuće očekivali. Otišao je s onim istim korakom, s onim istim načinom sagibanja tijela, kojega sam već dobro znao.

Bio sam opet sâm. Život jepočeo prerašćivati granice, doticati sitne detalje i padati u vihore:

— Opet ovaj oblik života! Od kuda smoći mjere za jedan relativan mir? Što ovi ljudi i ja sam gledamo u ovom patuljku?! Zašto ovaj ukočen strah i znatiželja u našim srcima?

Znao sam da je došao čas kada je trebalo prekinuti ovo gledanje i spasiti se.

Otišao sam s grupicom nepoznatih ljudi, platio dvadeset i pet centi, želeći se na taj način osloboditi sama sebe i predati se nekome ko bi me odnio od moje svijesti. Ušao sam u uzak hodnik u kojemu sam našao čitav red ljudi koji su strpljivo čekali poredani jedan iza drugoga. Stupio sam i ja u red i počeo se lagano pomicati s čitavom vrstom k malim i uskim vratima. Iz hodnika se je ulazilo u širok prostor uz čije je zidove vodio drveni most preko kojega je prolazila naša prilično duga vrsta (ja joj na primjer nijesam mogao vidjeti ni početka ni kraja). U širokom prostoru, nešto malo niže od nas, nalazila se je pješćana ravan po kojoj se je šetalo oko deset golih žena, koje su imale na mjesto starog, biblijskog (smokvinog) lista žutkastu krpicu da bi tako jedva prekrile onu slavnu kesicu, koja je cijele naše mladosti užasnom tajnom progonila. Igrale su ping-pong, tenis, sjedile za stolovima i razgovarale, no sve je bilo toliko izvještačeno, bijedno i glupo. U prvi mah sam se sjetio Cranacha, ali onda se je sve počelo rastvarati u meni pod dojmom onih gnjilih, vlažnih ustiju, onih tupih, bolesnih, bespomoćnih pogleda. Sve mi se je ukazalo kao kavez u kojemu su zatvoreni najčudniji stvorovi: ljudi... Kakvo je prokletstvo među te stvorove palo da se upravo na ovakovim mjestima mogu goli pogledati i što sve to, ovo znači?!

Moja se vrsta nije htjela pomicati i aranžer je morao neprestano vikati:

Digitized by Google

— Napred, samo napred! Ne predugo, molim, mogle bi pocrveniti...

Lica su tih žena bila prazna, ili prepuna onog prkosa, koji se pretvara u gnjilež, ukazujući da se od čovjeka može učiniti sve. Smijeh u našoj vrsti, doskočice i konačno se ide napred. A žene su dalje igrale svoju igru pokrećući se tako da ne otkriju najintimnije dijelove svoga tijela.

Strepio sam od slika koje nastaju u njihovim očima kad nas ovako uklete, proganjane od izmrcvarenih želja vide ispred sebe, u dugom nizu koji se pomiče stopu po stopu... Neka je s velikim, crnim očima, sjedeći za drvenim stolom zurila u nas gadljivim, krvavim pogledom. Taj pogled me je prekinuo u času kada sam gledao onaj najžalosniji dio njihovog tijela, na kojemu nije mogao da seodrži prah: dio guzova na kojima se sjedi, sav nagrčen i crven.

Počimlje u meni bujati strah od svega ovoga; sve postaje izobličen sablazan čas i potreban je bijeg, spas.

— Ta je li ovo pakao, beskonačan pakao?! Čitava je ova ulica izvrnula svoju utrobu, čitavu zlobu i lukavost svoga mozga, sve svoje bolesti i rane da bi se zaradilo dolar. A čovjek, što je čovjek, ima li čovjeka i u čemu je bit njegova?!

Izlazio sam, a preda mnom je na podiumu stajao čovjek koji je pred publikom izvaljivao oči tako grozno da su nekoji gledaoci poplašeno okretali svoje glave. Svrnuo sam pogled na drugu stranu, a ono su tamo na velikoj rouletti u crvenim malim automobilima bili privezani majmuni. Te prestrašene životinje su nosile na svojim leđima brojeve. Mogli ste igrati...

Otišao sam praćen urlicima megafona, sav ispresjecan reklamnim svijetlom, gonjen nekom željom za malo čiste tame, malo vjetra. A čitavo ovo naselje kao da se je protezalo do u beskrajnu daljinu. Tražio sam neko sklonište u kojemu bih se snašao; usko, sitno sklonište, gdje bi se mogao razabrati, ali sve je bilo bezizgledno, tek crveni, trepereći električni natpis: FISH.

Uskrsla je želja za gledanjem tih hladnih mučaljivih stvorova. No život se je i tu pokazao u svom sablasnom obliku: vidio sam bolesne stvorove sa sapetim kretnjama u gluhom svijetlu akvarija, s velikim, izvaljenim očima, koji umorno ali tvrdoglavo dodiruju svojim gubicama u staklo... Jer kako da se to ne može vani, ta eto čitava je perspektiva otvorena, vide se daljine...! Da, let i gubicom udariš u nešto nepoznato, nevidljivo. Oči izvaljene, krv, ali ne može se, ne može se u perspektivu, koju eto realno vidimo...

Digitized by Google

Tamno je bilo i putevi su bili prazni. Skoro potpuno sâm u tom pustom gradu. Predstava je svršila! I noć koja je pala oko mene bila je prestrašena. Svugdje se je ta nervozna žena zavlačila i naglo nestajala, kao da je osjećala da će svoje skute onečistiti prašinom ostataka tog magnezijskog dana. A u visinama je valjda već probijao dan, jer su zvijezde nestajale.

Vukao sam se uz palače blijede kao smrt, lupkao po njima svojim prstima i slušao muklo odzvanjanje. Ta skoro sve je bilo drvo, štuk... Miris smrti dana sumpornog svijetla se je osjećao na svakom koraku. Gdje je taj život, ta predstava? Tupo suprotstavljen nemogućnosti odgovora rušio sam se niz sklerotične drvorede, gutan sve više od samoće ceste.

Jezivo je hodati kulisama na kojima smo makar djelomično igrali sebe. Zgrade kao grobovi. Želja za mrtvim mašinama, za mrtvim nadama...

Javio mi se je netko na desnom uhu i šapnuo:

— Ta vi ste sentimentalan idealist!

Šćepao sam svoju dušu i htio je okrenuti, uvjeriti se... Prestrašio sam se!

— Vi ste običan glupan, koji nije u stanju razumjeti osnovne zakone življenja (ne zbivanja!) ljudskog!

Okrenuo sam se oko sebe, no nigdje nije bilo nikoga. Potrčao sam...

— Glupi provincijalac koji se sablažnjuje nad golom bludnicom!

Trčao sam dalje, ali glas je još uvijek bio pokraj mene:

— Ta nije, glupane, svemogućnost rasta i življenja čovječjeg sentimentalan lurdsko-majski kič...

— Ja nijesam kriv, da je moj san imao toliko lurdskih, majskih tišina slabosti. No za mene je nepodnošiva ova surovost izobličenja. Kaži mi tko će okljaštriti, uzgojiti, modelirati sve mogućnosti ljudskog života, da se on ne javlja kao radost gledanja bolesnih patuljaka, deformiranih tjelesa, kao radost gledanja ubijstava, mučenja, kao gnjila zloba gluposti, kao mogućnost prodavanja čovjeka... Tko će uzgojiti osjećaje čovjeka da budu kao vodopad u noći pod zvijezdama, da budu oblik ivanjskog mita.

Ništa; tajac.

Nitko mi više nije odgovarao. Penjem se uz drveni most i kucam po zidovima ogromne kugle: drvo, prazno...

Tko ima snage da bude »On«, da bude »Ja«, da bude »Lice« tu na toj praznoj cesti okružen ovim svijetom — nesvijetom...? Ogledao sam se u svim stvarima i čini mi se da »Ja« t. j. »Moje Lice«, »Moj

Digitized by Google

Smisao«, »Moj Duh« pristaje upravo u prostor simbolike one Boschove slike: jedno je lice u čučnju zaokupljeno svojom suviše ljudskom brigom, to Boschovsko tužno lice sa lijevkom u zadnjici a iznad njega lete laste, sitne laste koje smo dočekivali kao pučko-školska djeca na vrhuncima brežuljaka i došaptavali jedan drugome:

— Znaš, znaš, ja sam danas prvi put vidio laste...

Bosch zaudara po sumporu i po izmetini ljudskoj, a laste lepršaju, oštre, sitne, modre lastavice...

NA LAĐI

Ile de France, 26. augusta 1939. godine.

Hladna noć i ledeni dojam svijetla. Prostor nad oblom površinom mora pun je mjesečine (nebesa tame legla su na njega!). Kao da ovdje žive više prostora, koji izrašćuju i grade se u arhitekturu. Razgovaram s mladim svećenikom iz Omahe, grada teškog i vrućeg negdje u sredini širokih polja između Chicaga i prvih uspona Anda. »Duh se je izgubio, svijet treba oduhoviti, produhoviti ponovno«, govori on s tupim izrazom svog mršavog lica, punog neke bojazni od mog mišljenja, koje je suho i skeptično. Cure tako te mrtve, uvele riječi naše, uzaludno i izgubljeno kao i ovi oblaci nad nama, i rastajemo se manje poznati i sigurno manje blizi nego prije susreta.

Hlad; zima... Ona svojim metalnim dahom ispire svaku misao i svaki osjećaj. Taj čisti rast biti čovječje u toj svjetlosti, to susretanje s najtanjim mislima, primislima, s nekim nečujnim i neobuhvatljivim formama duha. — Mislim o dobroj hrani: kruh... svijetli put preko širokih, ledenih voda! Oko neba je ledeno-plavo i bistro kao kretanje trava u dragama. Jasnoća kasnih jeseni! Zašto je to ocean kada sam iste osjećaje imao u pavjalučkim noćima, korčulanskim burama... svi putnici odlaze, a kamenje noći gubi toplinu dana, koju još uvijek sakriva more. O topline mora, poslije dugog hodanja kroz lišće, poslije toliko dodira s granjem! A ovdje je obla, savita voda, nad kojom su bez srama, bez obzira razastrli svoja tjelesa oblaci, rumeni od mjesečine. Ali zima — ona stvara smisao i osjećaj materije, ona prožimlje tijelo smislom za osjećaj brzina, za život govora u kristalu smisla. Zima je čistoća duha; tu je radost pravog smisla nad hladnim i čistim oblicima stvari.

Kolika osama u ovom prostoru! Ova hladna i bistra noć kroz moje smiješne riječi, koje su se zgrčile da kažu nešto što se u meni

Digitized by Google

uzbuđuje, što se niz mene strmoglavce ruši u ovom vremenu. A ništa, upravo ništa! Čovjek ostaje sam, u crnini sebe, poslije izgovorenih riječi. Onda glasovi u ovoj noći... I novine!

Približava mi se stara Francuskinja i pruža mi bijeli novinski papir; čini se da je njena ruka krvava. Ona me je danas uznemirila svojom tugom i svojim strahom. Govorili smo o politici. Ima ljudi koji svu svoju vitalnost oblikuju kroz političke oblike smislova. Mislim o njihovoj smrti, o njihovom nestanku... Ima li išta bjednije nego smrt jednog takvog tijela, koje je cijeli svoj život slabo politiziralo: sve prazno, neispunjeno, isušeno, bez i jednog mirisa čiste radosti. No u njoj je bilo nečega višeg od toga; kroz svu njezinu bit šuljao se je neki strah od izgovorenih riječi i od riječi koje su joj drugi upućivali. Kao da se je pred svakom sakrivala... Ubojito sam se smijao i strašno logično govorio, kako se je meni činilo, nad njenim strahom. Ostavljala me je, ali se na kraju opet k meni vraćala. Činilo se da sam ja bio jedini kojemu je mogla nešto reći. Svaka je večer završala teškim riječima o krvi. I eto, danas smo opet govorili o ratu.

Ile de France, 27. augusta.

Oluja; svi smo bolesni. Težak zadah gume ispunja cijeli prostor. S umorom prevrćem novinu koju je konobar stavio pred mene. Pod svojim prstima ćutim mek, fini papir. Moj se pogled zaustavlja na sitnoj vijesti iz Beograda:

> Belgrade. — L'ancien Président du Conseil Tsvetkovitch a formé hier un nouveau cabinet dans lequel entre en qualité de vice-président, le leader croate Matchek. Le Cabinet représente une vaste concentration nationale.

Radost i neka tuga, tuga starih prilika i neprilika. Iako je u meni odmah iskrslo nepovjerenje u sve mogućnosti, bio sam veseo...

Ile de France, 28. augusta.

Strah je i mene obuhvatio. Sakrio se je u svakom dodiru, u svakom pogledu, u svakom susretu: RAT! Mornari bojadišu prozorska okna u plavo-ljubičastu boju. Bez svijetla smo, ni pušiti se ne smije na palubi. A noć je opet mirna, svijetla — — — Ništa je ne može uzbuditi u hladnoj bistrini.

Gledam ono plavo bojadisano okno i hoću da dograbim sav njegov realan smisao, hoću da se oslobodim svojih nagomilanih reminiscencija. To strah savladava sve misaone konstrukcije i vodi

Digitized by Google

goli, animalan život... I opet hoću da uvjerim sebe kako to plavo svijetlo ne postoji, kako je to samo moja iluzija. Ta koliko mnogo važnijih doživljaja u meni žive! Eto tu su duge noći na pješčanim žalima oceana, preko kojih prelaze u trku konji, a neznane ptice prelijeću nad mekim, glomaznim vjetrima...

No uzalud, strah je zadavio i te misli. Sve je postalo tvrdo i primitivno jasno; čovjek je čovjek, on bojadiše okno plavo, a to okno, taj čovjek, to plavo, sve je to sasvim realno izvan tebe, sve je to nabijeno smislom užasnog, velikog, krutog, neumoljivog života, u kojemu ti nijesi ništa drugo nego mutna kap... Mašina života postaje sasvim jednostavna: plavo svijetlo ne vide avioni, podmornice... i t. d.

— — — — — — — — — —

Čudna situacija! Zašto sve ovako tajno?! Pitam svog garçon-a kada ćemo u Havre, ali on uzbudljivo sliježe ramenima i nagrčivši svoje blijedo, umobolno lice opravdava se:...?! Je ne sais pas, je ne sais pas! Je ne sais rien...

Od nas se nešt okrije. A vani je sura, sjevernjačka noć s hladnim mjesecom o boku. Tuga je nad tom mrtvom, podmuklom noći, tuga i neka jeza sve-svejednosti.

Prolazi mimo mene dijete s crnim, uskim očima; kako mudro stvorenje... Žive, žuta svjetlost na njegovom licu žive... Gdje je tu distanca od smrti do života?!

— — — — — — — — — —

Svećenik mi govori da već od nedjelje nemamo veze s kopnom. To ne razumijem; glupa laž; to je nemoguće; strah počimlje poprimati lice gluposti!

Plovimo u tami. Mršavi, stari Francuz je uznemiren. Njegove su oči prozirno sive, a usta šiljasta, ako se previše nagne obično ga zabole krsta. S bijelim, novinskim papirom nervozno poskakuje oko šarenog društva za crvenim stolom i uzvikuje:

— Treba ih sve objesiti, oni su izdali narod! Vjerujte, narod bi držao svoje obaveze, ali oni su izdali. Vraćali su se s papirom vječnog mira (tu je on mahao svojim novinskim papirom poviše glava onih koji su slušali i vidljivo odobravali), a sada, što sada imaju?! Sve to vodi do revolucije, moja gospodo... Eto, ja sam Parižlija, ali evo vam ovog iz Marseille-a, on misli isto kao ja...

Onaj iz Marseille-a je bio onizak i crn, grickao je u svojim ustima nešto preveliku lulu i pogledavao vas strijelovito svojim zdravim okom, drugo mu je bilo mutno i ukočeno. Držeći se prilično važno, odmahivao je rukom: — Demokracija, demokracija, pa gdje

Digitized by Google

im je danas demokracija?! Sva je štampa potkupljena, sve je to gnjilo, do srži gnjilo...

Sami smo, glupo sami u željeznom oklopu. Čudna noć prekrita tamnim oblacima, noć mrtva i blijeda kao smrt...

Plymouth, 30. augusta.

Sivi ulazak u luku: zemlja! Ljudi su veseli...

Malo mjesto s lijeve strane, mediteranski zbijeno, samo. Sjećam se Wood-a. Stara, engleska, sređena zemlja. Osjećam svu tu zemlju vlažno-zelenu i negdje prigušeno krvavu kao svoje lice nad kojim su raširili krila ovi galebovi, stvoreni od jutara i mora. Vjetar: veseo sam... Ljudi uzvikuju: La terre, la terre...

Opet ono isto dijete. Tek sada vidim kako je slabunjavo, s tankim, mršavim nogama, samo su oči svježe. Uznemiren je od svega i sav drščući uzvikuje: Voyez ce petit bateau, maman voyez... ce bateau rouge et noir... cette petite ville... Niski vrhunci prekriti zelenom travom, i šuma na ulazu u luku. Šuma meka, puna vlage, kao da je pored jutra rasla, kao da se davno već poznaje s ovim jutrom koje joj pada na lice. Približava nam se mali, pilotski parobrod. Dozivanje; bacanje novina; prve veze sa zemljom... Za kratko vrijeme se već širi šapat: »Nema rata, konferencija Pet Velikih Sila... Bit će sve dobro, nagodit će se...«

Sinoć sam u svojoj kabini potpuno neposredno ćutio ovu zemlju, ovu mračnu tajnu vodu. Bilo mi je jasno, u nekoj novoj svijesti, kako se lice te zemlje i te vode savija i kako ovaj željezni gorostas ruje po tom licu. Kakva je to bila svijest, kakva je to bila jasnoća? Znam samo da ta nova svijest nije mogla obuhvatiti smisao straha. U njoj je sve postajalo lice: brod je lice, more je lice, vjetar je lice... Strah, strah nije imao lica, straha uopće nije bilo! Brod je nosio lozovo lišće preko čela, more je spavalo pod dlanovima vjetra, a zemlja je postajala daleki, hlađani mjesec... A rat, kao strah, bez lica... Rat kao da je mogao biti stari drvorez, srednjevjekovna priča. Rat, ali to je ludilo; pa to je nemoguće pretpostaviti... Zašto ubiti ono slabo dijete, zašto zadaviti ove ljude?!

(Zemljo, mala zemljo naša, idemo k tebi, koliko te volimo mi ljudi! Trave su na tebi potpuno pod kišama, putevi su se savili od tuge, to bilje raste do vjetra, koliko svjetlosti kao ruho primaš, Zemljo, Zemljo, dobrih nada... I bogove i nebesa smo ostavili, Zemljo, vjerujući u Tebe i sebe... Krvavi cvjetovi noći, goruća željo naša, smislu krvi naše, zar je moguće da budeš ljeđina uz oko, uz travu, mimo vrijeme bez stege, bez lica...?!)

Digitized by Google

Lete nad nama lagani, engleski avioni, povlače za sobom metu, crvenu lepršavu metu... Kroz sivu jutarnju maglu javljaju se brzometni topovi, mitraljezi: uzhroptao se čitav zrak. Sa tvrđava se vide blijedi topovski plamenovi. To su vježbe... Ljudi su smireni, ne miču se, grčevito se smiju.

Galebovi na mom licu: zemlja, Zemlja, ZEMLJA! Kolik obujam smisla... K njoj dolaze noći pune zvona, zakašnjelih ptica... Ta zar je moguće da je sve ovo u meni gluho glupavilo?! Zemljo, zar je moguće da će sve preliti krv?

Mom licu, koje šiba vjetar, ne odgovara nitko; nabujalom smislu srca govore opet brzometni topovi...

— — — — — — — — — —

Poslije podne puno dosade i iščekivanja francuske obale. Ovi Luksenburžani i Švicari igraju svoje karte i govore svoje njemačke dijalekte pune piva. Postaje neugodno; dakako: Brueghel... Ah do đavola!

I ova naša starica koja me progoni svojim lukavostima. Kako teška lica putuju, rade, pate, užasno pate i gube svoje mladosti. Ona ima veliki, bijeli šešir i Barlach-ovsko lice. Njoj su također rekli da ne znaju kada će u Zagreb, jer je vojna. Nije još, doduše, ali može svaki čas...

Vaso iz Ludbrega je s nama. On putuje u »stari kraj« i ništa ne govori, tek toliko da je tamo, kući, »Velika Srbija, koja može sve... Madžari ne postoje, kakvi vražji Madžari, a ako još nešto postoji od njih to treba da se satare, on, Vaso će to da satare...«

Žalosno! Vaso nema ni novaca, ni mladosti i eto ni pameti, sve je popila Amerika. S osam hiljada dolara je kupio kuću u Cleweland-u, ali nešto se je dogodilo, kako on kaže, i sve je izgubio.

Vjetar je topal, a more žućkasto-plavo. Plovimo k Francuskoj. Magla. Ljudi su ponešto smireni, vjeruju u konferenciju Pet Velikh Sila... Mimo nas promiče plutajući svjetionik i oglašuje se zvonjenjem: monotonim, žalosnim zvukovima. Pred Le Havre-om nam se je približio mali, pilotski parobrod i iskrcao pilota.

Dan se suzuje; nekoji ljudi iza mene govore o sutonu sentimentalno, glupo. Tjeskoba me hvata pri ulazu u luku... Nitko, upravo nitko nas ne će dočekati, mrcvarit će nas samo nepoznata lica.

Pužemo lagano uz stara pristaništa, provlačimo se kroz uske prolaze, pokraj nakrivljenih, crnih slagališta. A grad je crn, umoran i star. Neku smo okruglu kuću pozdravili zviždanjem, ona je uzdig'a na visoki stup, sličan jarbolu, tri raznobojne zastave. Francuzi oko

Digitized by Google

mene su se ponosili radi nečega... Bio sam tuđin i bio sam glupo sam!

Pristali smo konačno uz obalu. Upravo uz nas je ležalo crveno truplo izgorenog Paris-a. U sutonu, koji je padao kao sura magla, njegovo truplo je sličilo lješini, kojoj su hijene razdrle meso, ostavivši krvava rebra.

Mrak; nigdje svijetla... Zemlja: dočekuju nas francuski vojnici s bodovima na puškama.

U PARIZU

Paris, 30. augusta noću.

Tonemo u sobi; čudimo se da još uvijek živimo. Što je to život u ovoj crnoj noći...?

Ne može se spavati. Nečista hotelska soba i uvijek strani, vlažni mirisi. Ležim tako na krevetu i ne mogu nikako da se snađem: zar je to realizacija svega onoga što sam očekivao? Mrak, teški mrak pun zadaha, u kojemu se izlomljene javljaju slike putnika, vagona, svijetla. Eto, tek smo doputovali iz Le Havre-a. Ono drndanje u polumraku, one debele žene, ogovaranje; ona mršava žena u crnu, koja je neprestano ponavljala: »Ali molim vas, pet u jednu noć! Vi ste gledali, zar ne?! Stajali ste ispred kabine... Pa što će kazati stranci o nama Francuzima! Imaju konačno i pravo! Pssst... eto prolazi... psst...« Psikanje, brzi pogledi, a nema svijetla... Čitav je prostor prepun lica, koja kao kosturi prevučeni crnim papirom, žvaču glupe, izlinjale smislove. I nitko ne govori o tome da smo svi blizu smrti, da je cijeli život uvelo mrtvorođenče; ne, svi govore o carinicima, koji su vrlo dobri ljudi, o nekom u New-Yorku koji je Židov (a carinik je!), o ženi na belgijskoj granici koja pregleda sve do zadnje krpe... Da, ta prokleta baba, svi je poznaju, zar ne...!?

Fijukanje zraka i škrgutanje kotača; ne, ne, cvokotanje: ra... a...at...ra...a...at..at, at, at..,

Noć. Odzvanjaju ure, tanke, slabokrvne ure, na dalekom zvoniku, onda na drugom i kao za okladu na trećem, četvrtom... Prvo četvrti u tercama, a onda sasvim ozbiljno čitave, ohole ure. Dva sata su; to je javilo čitavo stado ura.

Prevrćem se, guram svoju glavu u sigurno nečiste jastuke i ne ću da čujem to lupanje, ali uzalud, one se prokradu kroz najsitnije otvore i čovjek je osuđen da ih sluša, prisiljen je da prati njihovo

Digitized by Google

prelamanje, topljenje, cerenje i jadikovanje... Onda negdje počne lajati pas. Dižem se na krevetu i protestiram: »Kako, zar je to moguće...?! Pa to je Paris, to je rue de Sommerard, tu je blizu Cluny, tu je nemoguće čuti pse. Psi laju i zavijaju po selima, ovdje su u sobama, bez glasa...!« No pas je uistinu lajao i negdje pokušavao zavijati, usprkos mojoj pobuni.

A tako sam želio spavati, tako sam želio zaboraviti onu mračnu stanicu, one užurbane putnike, onu staru Varaždinku koja plače, onog starog Ludbrežanina, koji me je već počeo mrziti (to sigurno znam!), jer nisam htio da s njim pijem pivo; ono njegovo bespomoćno lice i one njegove nevezane riječi, uzdahe... Onda onaj agent s crnim bafama, koji se vuče uz vlak i viče: Jugoslawien, Bulgarien, Rumänien... Jugoslawien, Rumänien... I konačno onaj šofer, koji me je vozio mrtvim pariškim ulicama, uz sitne, plave svjetiljke i uzrujano govorio: »Ne, gospodine moj, to je nemoguće više trpiti, njemu se mora stati na kraj... On cijelu Evropu drži neprestano u mobilizaciji... Sad ovo, sad ono i nikad kraja... Mi znamo, oni imaju dosta topova, ali bome imamo ih i mi. Treba već jednom svršiti! A vi ste Talijanac?«

— Ne, ja sam Hrvat, možda vi ne znate ko su to Hrvati?

Kao da je prečuo moj odgovor, produžio je dalje:

— No dobro, dobro, ali njemu treba već jednom pokazati! Nemojte se nadati miru, rat će, sigurno će rat...

San nije dolazio, a ure su se opet počele javljati. Prvo daleko, nečujno samo jedna, a onda sve redom bliže, dalje... I kakav smisao imaju te riječi šoferove, zar to nije sve glupo? Prerezalo je neko auto ulicu i prodrlo zrak nepravilnim hroptanjem. Ustao sam i pogledao preko balkona. Nikoga na ulici, tek mjesečeva ploča nad dalekim, crnim krovom. To je dakle ta noć koja je trebala da bude noć vodopada...

Jutro sam dočekao sjedeći uz prozor balkona, rijući lice u dlanove i tražeći neko smirenje. Ništa se nije moglo naći, sve same pustoši. Uz svaku konstrukciju pojavila se je crna sjena i postajalo je sve otrovno, vlažno i glupo.

Doći će rat, proći će mnoštvo krvavih ljudi, mnoštvo laži, užasa, osakaćenja, iznakaženja, besmisla, boli, a onda opet ništa, upravo ništa... Kao odgovor na to osjećanje ništavila, ugledao sam na ulici staru, debelu ženu, koja je prevrtala smeće pred kućama, iz svake vreće ponešto vadila i spremala. Čudno, opazio sam da već mnogo ljudi ide ulicom, no svi su prljavi i neispavani. Ova žena, koja je prevrtala po smeću, postajala je nenadano u meni simbol

Digitized by Google

života, a onda simbol moje svijesti i konačno ništa: prava, neutralna, stvarna žena. Sve ledeno, mrtvo kao kamenje... Prošla su mimo nju velika mesarska kola. Kroz drndanje tih vlažnih kola, ona je opet postajala simbol života. Slab, već sav proziran i nemoćan, odricao sam se u sebi tog i takvog života, kidao sam sve veze s njim. Ta kako da se nađe neki smisao između te smetlištarke i njega, onog Njega koji je bio neprestano na ustima sinoćnjeg šofera. Trebalo bi povezati sve smislove, orijentirati ih i postaviti se na noge, ali to se nije dalo. On, taj veliki ON, koji nije dao nikome mira, koji nije dozvolio san, koji je mogao postati velik, jer smo svi mizerije...! Između tog njega i te smetlištarke može biti sunčanih dana, može biti svijetlih otkrića, ali sve je to varka, samo varka, krvavo uokvirena ovim dvjema distancama. Ona i On žive već vjekovima, a to glavinjanje pojedinaca za malo čistog zraka, je glupi, anemičan vic.

Potpuno nečujno bujao je dan, kao jesenja, mutna, puna zadaha voda. Ispirao sam svoje lice studenom vodom, ali nešto se nije dalo nikako isprati: plavi, široki podočnjaci, iscerenu zvijer pod starom, nagrčenom kožom! Zar je život morao zbilja da uzme ovaj oblik mene, grada, ovaj oblik zbivanja!? Fuj...! I onda, sve ulazi u život bez dozvole, sve. Hej, kakva glupost, u život ulazi sve...

Paris, 31. augusta.

Iz mutnog, vlažnog jutra rodio se je svijetao, jesenji dan. Pariz je ležao pred njim smiren i sijed, skoro potpuno sijed. Seina je bila žuta i nepomična; kao prozirnu, maglenu koprenu nosila je na sebi sjene visokog drveća, koje ju je nadkrivalo. Taj dan, veliki dan, bio je nad tamno-zelenim krošnjama, uz granje nekog nepoznatog i rascvalog drva na trgu Notre-Dame! Imao sam sebe kao staklen, raspuknut vrč, kojega je trebalo pronositi vremenom oprezno i nije čudo da sam svaku svijetlu kap tog dana ispijao kao lijek i utjehu. I tako, na primjer, znam da je već mnogo ljudi gledalo i doživljavalo let golubova pred fasadama starih katedrala, ali uvjeravam vas to što se je u meni javljalo pri njihovom letu, uz kolonadu lijevog zvonika Notre-Dame-ske crkve, nije bio kič, bilo je uznemireno, životno saznanje, koje se neposredno javi kada se čisti sretnu suro kamenje i nebesa. Osjećam se nedovoljan da nešto kažem o ljekovitosti oblika krošnja, o spoznanju mjera u ritmu rasta, o raspojasanoj nervozi razgranjivanja.

Poslije New-York-a, gdje je čovjek izgubljen u dubljini ulice, Paris je idila: sve široko, domaće staro, kao svoje. Na ulici je čovjek

Digitized by Google

toliko visok da mu se čini kako će negdje nebo dotaknuti... Lutao sam tako ulicom skoro uspavan od ovog dobrog dana, mira i mjere, stare mudre mjere. Tko bi još u tom danu mogao vjerovati da će se ratovati, da će ljudi jedan drugome rivati nož u prsa?! Sve je to bila samo zgužvana, noćašnja misao. A Paris je danju bio sasvim običan, kao da se stvarno ništa i ne događa. To što se susreće nešto više vojske, što ne možemo normalno telefonirati, telegrafirati, to nije ništa prema ovom velikom, dubokom i posve mirnom danu. Kada se sretnu redovi teških konja, koje predvode plavi, mršavi seljaci, posve slični našim seljacima, može se čovjek sjetiti i Chirica...

Tek u metro-u, gdje je zrak težak i nečist, počnu se javljati ponovno misli o ratu. Nehotično se postavi pitanje: kako će se tu moći strpati ljudi pri navali iz zraka?! Pa tu se ne će moći disati, tu će se crknuti... Odmah se javlja slika: ljudi stoje jedan do drugoga, zbijeni kao prestrašeno stado, a zraka nema i nema; netko je pao u nesvijest, netko je poludio; mrmor, plač, krik... I gdje je bolje biti: blizu otvora, ili dalje od otvora? Pa konačno ono pravo, ljudsko u nama: treba doći svakako ranije i izabrati bolje mjesto!

Stojim tako u vagonu, udišem lagano onaj mastan, gluhi zrak i gledam ljude oko sebe: eto, ova je žena crnka, nešto uvela, ima žarko bojadisane usne, podočnjake, mogla bi se svakako vidjeti i u zagrebačkom tramvaju prije sedam sati u jutro; taj starac, ne, on se ne bi nikako mogao sresti u Zagrebu, a ono dijete s bakom, igra se s limenim valjkom sivo-plave boje, ono sam sreo negdje u Splitu, u Velom Varošu... Sakupili su se ljudi oko tog djeteta i govore mu neke male, svakako sitne riječi, a ono lupa šačicama po valjku i čini mi se da govori: voda, voda... Riječ »voda« me je uvijek uznemirivala, ona je budila u meni neku vedru, punu radost. Gledao sam to dijete i zahvaljivao mu što se je tu pred mojim očima igralo i bilo dijete. Čudio sam se negdje u prisvjesti tom limenom valjku, ali vlak je stao, ušli su novi ljudi i ja više nijesam vido ni djeteta, ni ljudi oko njega; zaboravio sam sve, pred naletom novih dojmova.

Letim k otvoru, k svježem zraku. Do đavola i ovaj tunel i ovi blijedi ljudi u njemu! Krošnje, krošnje, malo toplog sunca na kamenu i nebo, savito nebo...

Raznosači novina izvikuju novine; ljudi jure; neka je žena izgubila rukavicu, okreće se i diže je; pogledala me je i otišla, nestala. Još uvijek ima dosta auta na ulici, trgovine su otvorene, sve obično kao i prije dvije godine.

Digitized by Google

Idem u Louvre, ali me tamo iznenađuju i kažu da nije otvoreno. Slike se pakuju, spremaju... Ljutim se i optužujem ljude što me opet straše, a nije potrebno, jer eto i jedna mi je prijateljica pisala: »Sve je to da se opravdaju novi zakoni protiv naroda, da se demokracija i ovdje svede na nulu...« Sretam dvoje djece u pratnji sluškinja i kod njih vidim limene valjke; prolazim mimo i ulazim u neki park. Mnogo dječjih kolica (koja su uvijek neukusna), na njima vise opet limeni valjci. Prilazim jednoj dadilji, koja je na svom ramenu također nosila obješen limeni valjak i pitam je da mi razjasni zašto to djeca, žene, pa čak i ljudi nose. Ona mi je pripravno i sasvim mirno odgovorila, da su to plinske maske i da su ih već sva djeca (od druge do pete godine) dobila...

Jasno, postaje mi jasno. Pa naravna stvar! Dakako! Jasno. To su plinske maske! Posve logično, razumije se! To ne može da shvati samo ovakav neurastenični slabić! Dakako! Gutam svoj iscereni smijeh i odlazim. Dakle ipak...!

Susretam novinskog raznošača i kupujem novine, onda odlazim do prvog novinskog kioska i uzimam druge, treće, četvrte... Dobro, ali nemoguće je da se sve ovo strmoglavi, da ovuda po ovom parku budem sretao rasporena dječja tijela, izmrcvarene lubanje, modra, nabuhla lica i krv. Ne, to je nemoguće, treba neposredno urliknuti: ljudi, o ljudi, ta nemojte ludovati, stanite, samo na čas stanite i promislite... Nešto je u meni obnavljalo riječ »ljudi«, tiho, šapatom, pa sve jače i jače, pretvarajući je sve više u tamne i svijetle tonove orgulja, truba, vjetrova, oluja, urnebesa, rašinujući je u potope i gromove; razlomila se je čitava kugla matere Zemlje u paramparčad jaučući: ljudi, ljudi, ljudi...

Okrećem se: sve mirno, sve obično. Krošnje nose još uvijek lišće, a vjetra nema, upravo ga nema ni na jednom listu, tek sunce meko, duboko sunce, puno topline blage kao mlijeko, dobre kao kruh. U čudu sam kako da krenem, a da ne uznemirim taj mir, taj svijet.

Mir...

Zar je moguće da je to? To izvan ovog mira, takvo krvavo sudbonosno, da će se saviti oko mene, oko svih nas izgubljenih na cestama i satrti nas, proći mimo nas?! Zar je moguće da naše želje i naše nade otrov prokletstva u sebi nose?!

A novine nose naslove: L'échange de notes continue — M. Hitler a répondu... — De Sirovy a Dantzig — Position (par Paul Faure) — La résolution des Démocraties peut encore sauver la Paix — Que veut Hitler? — (Que les démocrates ne laissent plus à

Digitized by Google

d'autres la défense des principes démocratiques — par Julien Benda).

Kroz ta iscerena slova vidio sam ljude, lica koja sam sretao na putovima, u dućanima pri tezulji, parkovima, crkvama, iza ulica, u štalama, na daskama i između svega toga počela se je opet isprepletati ona užasna, perfidna riječ: ljudi, ljudi, ljudi... Kao da je postala ledenija, ograničenija, uža. — Da, ti ljudi: onaj koji me je nedavno bacio iz vagona, radi malenkosti, drugi koji mi je dao zaušnicu, žena koja me je užasno prevarila, slikar koji je lomio ptičje noge, jer je sam imao jednu polomljenu, onaj bračni par kod kojega sam stanovao i koji se je izjedao kao škorpioni... To su ljudi! Ona žena koja je ubila svoje dijete, mladić koji je ubio svoju majku, prijatelj koji priča kako je ljubakao s nekom žalosnom služkinjom, koja ga je oblačila, ona debela žena koja je zadavila svoga muža, onaj izolovani esteta... Sve su to ljudi i ljudi koji hiljadu puta mogu biti i dobri. A kuda onda, što hoćeš...?

— — — — — — — — — —

Tako je taj inače miran dan bio u meni rastrgan, polomljen, pun tupih strepnja, predviđanja, prekrit mojom sviješću zamračenom emocijama, a rezultat je bio: nesnalaženje, ogorčenost čovjeka po strani, bijes nemoći... Penjući se uz hotelske stube k nekom svom znancu, strepio sam od mogućnosti susreta s čovječjim licem. Čovjek je bio crv, žohar, hijena, škorpion, užasno strašilo i sresti njega u tim mračnim stepenicama bilo je opasno. Jer smijeh, dva siva oka, naklon, pozdrav, oblik blijedog, pritisnutog lica odaje zvijer, lukavu, paklensku zvijer. A sreo sam zapravo neku bolesnu ženu, koja je nešto mrljala i rek bi stenjala; držala se je svojom desnom rukom zida. Okrenuo sam se k njoj zaboravivši trenutno na sva svoja osluškivanja i predviđanja. Strepio sam da se ne bi srušila niz stepenice... Uhvativši sebe u tom samaritanskom osjećanju, nasmijao sam se. S nekom nesvršenom mišlju o obliku života u tom staračkom tijelu, o načinu formiranja duha kroz tijelo, penjao sam se dalje uz stepenice.

Tu pred vratima postao mi je najednom glup ovaj posjet. Vrata su bila stara, bijela boja je požutjela i na mnogo mjesta izljuštila se, broj »45« se je jedva razaznavao na nadvratnici. Ja doduše poznam ovog čovjeka, pili smo skupa u nekom dvorištu na dalmatinskoj obali, razgovarali o knjigama, o politici, o samoubijstvima; no što se to njega više tiče?! Htio sam da se okrenem i vratim niz stepenice, ali sam ponovno čuo mrmljanje one žene koju

Digitized by Google

sam sreo penjući se. Ti glasovi su prekinuli u meni sva razmišljanja, skoro u strahu pokucao sam na vrata i ušao.

Znanac je bio bolestan i sam. Kada sam ušao ustao je brzo sa starog naslonjača, dignuo s niske stolice komadić hrane zamotan u papir i bacio ga na krevet. Imao je povezan vrat kojega je čudno savijao kada se je k meni okretao; kretnje su mu bile polomljene, uglate, a glas negdje u nosu izgubljen i uveo. Pružio mi je ruku potpuno rastrešeno, ponudivši mi tom istom rukom, poslije kratkog rukovanja, da sjednem. Govorio sam obične konvencionalnosti i s nekom upravo bolesnom napetošću pratio sve njegove kretnje u prostoru ove sobice. S jedne strane u meni je još uvijek živio veliki grad s mnoštvom lica, tamnih kutova, surih zgrada, sagnjilih ulica, omotan neshvatljivim vremenom u kojemu će se nešto užasno dogoditi, a s druge strane javljao se je ovdje ovaj poznanik i njegova soba, koja gleda na vrhove zvonika Notre-Dame, soba gola s primusom, stolom i radioaparatom... Neka žalost, praznina. Njegova sijeda glava plovila je u tom malom prostoru žalosno i kroz tanki prerez ustiju ispuštala dimove cigarete. Bio je još relativno mlad, jedva prešao trideset godina, a lice je bilo isušeno i staračko, zašiljeno u nosu i očnim kostima kao u ptice.

Sve je ovo moglo biti i ne biti, sve se je moglo i nije moralo sresti upravo ovako u ovom prostoru, ali eto dogodilo se je... Nijesam trebao uopće ići i sve bi bilo izostalo! A on je odgovarao na moja pitanja s nekom umornom, tragičnom patetikom:

— Dobro, dobro, ah... Kako se uopće može biti dobro?! Ta danas se mora govoriti o politici, a što je tu dobroga? Ovdje u brlogu vrti se dugme ovog stroja i postaje se sve gluplji... Da prijatelju, eto moj prozor gleda na Notre-Dame i ja sve više gledam tu nesvršenu kamenu lađu, ostajući sam, prelomljen događajima. Jest, jest, tako je to (tu je odmahnuo rukom, potpuno nelogično). No francuski je narod bogat životom, bogat mogućnostima; ne poznajete vi još taj sjajan narod! U njega vjerujem, za njega se isplati žrtvovati...

To kako je on meni pokazao toranj Notre-Dame i kako je o njemu govorio bilo je naivno, sentimentalno slabo, ne toliko u riječima koliko u tonu. Neko čudno razočaranje me je obuzimalo sve više i više, ta ovaj čovjek je postajao sve bjedniji. Nastojao sam prekinuti svoje vlastite misli i opažaje, te pratiti njegov govor, koji se je prekidao, dodirivao mnogo stvari i konačno se ponovno vraćao politici:

Digitized by Google

— Ta zapravo se već dvije godine nijesmo vidjeli i u međuvremenu se je mnogo šta dogodilo. Sjećam se našeg razgovora, a danas ne mogu više da vas uvjeravam... No ostavimo to, i pričajte nešto o svom putovanju.

Ja sam tada dugo i nešto konfuzno govorio o San Francisku. Rekao sam, čini mi se, da je San Francisko grad sunca i vjetra, da bih u njemu htio živjeti, da se u njemu ne ćuti tragika ovih naših gradova; govorio sam o sitnim, malim trgovinama u kojima se Kinezi smiju drvenim, kratkim smijehom, o licima koja poslije toga smijeha postaju opet neutralno žuta kao pergamen; o ljudima koji duge minute mogu da gledaju vrapce u parkovima, o krošnjama, o zraku među eukaliptusima, o tome kako mislim pisati o krošnjama... Učinilo mi se je na trenutak da je oduševljen mojim pričanjem, ali kada se je mirno, skoro poslovno, okrenuo k radio aparatu, postalo mi je jasno da sam uzaludno govorio. Htio je ćuti vijesti iz Berlina.

Zasvijetlio se je mali, žuti krug na kojemu su bile označene stanice i javljao se je metalan, hrapav glas. Njegovi kratki, nešto nabubreli prsti, okretali su dugme i tražili Berlin. Ništa se nije čulo; neka bliža stanica svirala je marševe.

Opet smo nastavili razgovor. Nijesam se nikako mogao oteti dojmu da je taj čovjek negdje srušen, star; da njegove misli više nijesu njegove, vlastite, čiste, orijentirane k hladnim, razumskim polovima, već da klize niz prilično zbrkane emocije. U onom dalmatinskom dvorištu, punom cvijeća, njemu je bilo sve jasno, sva politička kretanja, samo nije mogao razumjeti kako to da ta žena kod koje on stanuje ne zna što je to aperitive... Što je on to govorio o francuskom narodu?! Kome ga on to suprotstavlja? On mi je nekada govorio »klasa«, a sada kada su se pokrenule one upravo njegove nekadašnje snage, on govori o »narodu«... Koliko muteži u svemu tome. Htio sam da u njemu simbolišem jednu cijelu mladost svijetlih, poslijeratnih nada, ali onda mi se to učini preslabim i neistinitim. I tada postane meni samome jasno da sam ja ovdje upravo radi toga da se spasim svoje vlastite muteži, a eto ovdje je sve meko, vlažno, uvelo...

Kruške su bile na stolu i muk: čekali smo vijesti iz Berlina. A bila je već kasna noć i on se je više puta dignuo da vidi pokriva li zastor dobro prozor; napadaj iz zraka je svaki čas moguć.

I kada se već zapravo nijesmo ni nadali vijestima, javio se je onaj oštar, suhi glas iza platnenog zastora na radio aparatu. Bilo

Digitized by Google

je to onih šesnaest tačaka, koje je Njemačka uputila Poljskoj kao uvjet za mirno rješenje spora.

Moj znanac, čovjek sa povezanim vratom, aktivist, kome je prije nekoliko godina stvar bila savršeno jasna, taj moj mentor, koga sam potražio bez nekog dubljeg razloga, bio je ogorčen. Meni je savjetovao da odmah otputujem, jer se on boji da već sutra ne ću moći otići. A on, govorio je opet s tragičnim prizvukom, javit će se u dobrovoljce...

— Ne, ne, moj prijatelju, ja nijesam dešperater, ali ovako se više ne može živjeti... Zar je to život, zar je to moguće više izdržati? Lom za lomom... Govorili ste mi nekada o vašem junaku koji se ubija, jer mu je sudar s životom izgledao nepodnosiv. Ja se i danas bunim protiv tog vašeg junaka, ali sve je ovo nepodnošljivo... To jest, ne, ne: francuski je narod ono u što ja vjerujem; taj sjajan narod!

Bilo je nečeg uvelog, starog, kao preraslog u svim tim riječima, ali emocija se je osjećala intenzivno. Ćutio sam je kao sagorjelo stijenje lojanice i nešto je nailazilo kao grč u mom grlu. Nije to bilo sažaljenje, to je bilo osjećanje jednog dijela mene sama u njemu. Javio se je tada u mojoj svijesti lik onog starca iz Ludbrega, one Varaždinke, onog jednookog Marseille-anca i sve postade mračno i teško. Kao strjelovite tangente doticale su moju svijest i naglo nestajale misli o mladostima, o nadama, o nekim sunčanim poslijepodnevima, o kišama, o srećama, no upravo te drage, moje, naše misli stvarale su stanje još težim i mračnijim. Tu, eto, nijesam mogao ništa naći što nijesam sobom nosio. Trebalo je dakle sebe sama savladati...

Kucale su one iste, kasne ure, kada sam silazio niz stepnice hotela. Znao sam da ne mogu spavati, da su u meni otvorene sve mogućnosti, da bih mogao leći nasred ulice i zaplakati gorko, strašno, radi svega ovog užasno velikog oko mene. Što tu može mjesečar, slabić, nervčik, neurastenik, što tu može č o v j e k?

Ulice su bile prazne i tamne, tek umorna, plava svijetla na križanjima. Ponekoji se auto javi u bližoj ulici, inače ništa, mir... Sretam mačku uz zid policijske zgrade i opet čujem lajanje pasa. Osjećam ukletog sebe, prepoznajem u sebi sve atribute zvijeri i postaje mi užasno sablasno u ovom mrtvom gradu.

— Zar nije ovaj grad i ova zemlja, već hiljade godina mrtva? Nikoga već nema tu davno, samo pokojne sjenke nekadanjih ljudi, koje pale po ulicama, beskrajnim putovima, ova plava svijetla. Ako zavičem, ako se izderem, nitko me ne će čuti. Ta je mačka prekrila

Digitized by Google

svojim očima sve; fosfor tog mačjeg svijetla je kondenzacija svega smisla ovuda i ovdje, ona je jedina živa... Prokleta mačka! A misao o ratu, koja me je grizla tu do hotelskih vrata, to je moj san; ne, to se je davno zbilo. Ta više nema ljudi, nema tko ratovati, oni su se davno poklali do posljednjeg čovjeka... Užasni strojevi, ne ljudi, danas urliču na ledenoj mjesečini. Više nema ljudi, željezan stroj ovih sjena ranjava zemlju.

Kao avet sam se vukao uz zidove kuća nastojeći savladati to svoje luđačko oblikovanje života, ali na kraju svega, ostajao je ranjavi strah od svih životnih oblika, najviše od sebe sama:

— Ta što je sve to što sam do danas doživio, što sam htio, što se uopće može htjeti; što je sve to što se može živjeti?! Ah da stvorimo nešto š t o b i s e m o g l o ž i v j e t i... — I galebovi, ruka mora, nijesu na mom licu: Zemljo! Crni su pauci u dubljini moga oka, polipi stežu puteve moga mozga i nema kraja tami, nema kraja utvarama... Gdje je to što se može živjeti?! Kako glupe riječi, pune napitka vještice noći!

A našao sam se uz rijeku u kojoj je potonuo čitav grad, sve krošnje, čak i mjesec tamo nad mostom. Na nebu su tek nekoje velike i blijede zvijezde... Opet tamni zvonici Notre-Dame, a pored njih blistaju Vlašići. Vlašići! Ova naša primitivna, balkanska riječ, puna blejanja stada, mirisa štala, osuta teškim seoskim pogledima, mitologijama, iznenadila me je. Kao da su me dotakle naše primorske, oktobarske bure i kao da sam u korčulanskim selima. Oko mene je sve nisko, tamno, bez i jednog svijetla u prozoru, a nada mnom nebo oblo, veliko, strašno veliko. Išao sam za svojom sjenom, postajući svijestan da je ova noć legla samo na jednu stranu ove naše osamljene kugle-zemlje, koja se eto upravo sada okreće besvijesno i skoro glupo... Ne osjećam ništa od tog njezinog posla, ne vidim ni jedne njene staze, sve je lažno iskrivljeno u mom oku i mozgu; ja ćutim samo ove tamne, zatvorene prozore, gluhe i slijepe sobe, bolesne kretnje svoga poznanika, krnju tugu naših misli, ćutim ovo svijetlo i konačno tu crnu mrlju svoje svijesti: rat, rat... Koliko je svijetlih mogućnosti zatvoreno, a kakvi su užasi i mizerije otvorene sluhu ove svijesti! A ta lopta-zemlja plovi kao bezumna vještica ne osjećajući i ne mareći što su se vrijeme i prostor nacerili, što se je sve to čudno zgrčilo, krvavo zaplelo u našim ganglijama i kostima.

To vrijeme, taj prostor, taj sudar vremena s oblicima, ta sadašnjost... Tu smo, upravo smo tu, krvavo tu! I znam da upravo sada u sobama sjede ljudi, u tim sudbonosnim sobama, i govore sitne, otrovne riječi, govore strašne crne odluke, odlučuju o patnjama, o

Digitized by Google

požarima, o ubijstvima; zvrče telefoni, neispavana, nabuhla lica šapću svoje fosforne predodžbe, križaju listove papira, glade svoje dlakave ruke i eto moraju ići na zahod... Spuštaju hlače, prave nesvijesne kretnje, njihove su oči (sasvim obične, anatomske oči) uprte u vrata i grče papir, a za kratko vrijeme će na njihovu zapovijed krenuti vojske... Tu smo, upravo smo tu, krvavo tu!

Onda se u čovjeku čisto tjelesno jave snopići misli, ono što je rekao starkelja s licem buldoga: »Dođe li rat, uzimam nekoliko humorističkih djela i povlačim se u planine... Vi ste mladi, vi možete trčati, a ja ni to ne mogu!« Uz nju se pripije druga, treća i onda sve naglo nestaju. Zašto se uopće javljaju ti isušeni uzlovi misli, što znače one u svojoj mizeriji ?

Dotaknuo sam se listova nekog stabla do kojega sam došao, bili su prašnjavi i vlažni. Pokrenuo sam zatim čitavo stablo, pogledao njegovu krošnju i skoro se poplašio kretanja tog cjelokupnog granja. Strah od tog pomicanja bio je staklen i mutan, u njegovoj sjeni rodila se je misao o dobroti. »Čitav zemljin dekor oko mene je hladan kao smrt, bez crvenog srca dobrote«, rastvaralo se je u meni...

Sâm; pločnik pun mjesečine; besmislena sjena pred mojim nogama; moja vlastita misao i govor oko mene: Između svih smislova, između svih događanja i ovaj susret s dobrotom. Kako bi je trebalo sakupljati i čuvati i gojiti!

Paris, 1. septembra.

Dan, opet dan kao hiljadu, kao bezmjerje ostalih dana, sasvim običan dan prvog septembra, mjeseca punog voća, najljepšeg mjeseca nad Evropom. Mjesec, u kojemu sunce počiva poslije svih ljubavnih požara, mjesec rastrganih, razbludnih oblaka nad vinogradima. Septembar — mjesec zemlje.

Nalazio sam se u knjižari na Boulevard-u des Italiens. Kupovao sam Rablais-a i tražio od knjižara da mi pokaže sva izdanja Holbeinovih crteža koja imade. Ovog proljeća, u musavoj sobici zagrebačkog hotela, pokazivao mi je prijatelj njegove crteže. Već sam tada odlučio da ih prvom prilikom nabavim. Knjižar mi je pokazao novo izdanje, koje mi se nije dopalo; nikako nijesam mogao imati onaj isti dojam što sam imao na prozoru one hotelske sobice u koju je svijetlo dopiralo kroz mlado kestenovo lišće. Ovi ovdje, u mojoj ruci, bili su preveliki, linija je bila mutna. Okomio sam se na reprodukcije i vratio knjigu natrag, mjesto toga uzeo sam nešto drugo. Dok mi je knjižar zamotavao kupljene knjige, započeo je među nama raz-

Digitized by Google

govor o situaciji. Govorio sam da bi trebao još ostati u Parisu, ali kako izgleda, morat ću otputovati još danas. On me je tješio i uz smijeh govorio, kako je sve to nepotrebno uzrujavanje, jer će se s t v a r i bez rata urediti. Ta jutros su već počeli razgovori, a uostalom njega još nisu ni pozvali, što je također jedan dokaz... Konačno, ako nešto i bude, ima još dosta vremena! Premda nijesam vjerovao tom dobroćudnom brljavcu ni jedne jedine riječi, bio sam ipak zadovoljan.

Dao sam tom optimistu adresu svoga hotela i zamolio da mi se knjige pošalju tamo. Spuštao sam se zatim ulicom osluškujući i nehoteć što ljudi u skupinama govore. Razumio sam iz svega samo riječ: Pologne, Pologne... Neki starkelja, prolazeći mimo mene, govorio je samome sebi: »Il faut se battre...«

Tražio sam neku drugu knjižaru i pri kraju svoje svijesti čudio sam se žutilu, slabosti kestenova koji su bili nad mojom glavom. Bio sam umoran i prazno, skoro mehanično sam se kretao ulicom. Pred drvenim kioskom ispred mene ljudi su se gurali i upravo raznosili novine. Čuo sam tek tada raznošače novina na drugoj strani ulice: Paris-Midi, Paris-Midi... Kao da sam se u prvi čas iznenadio preranom izlaženju novina, ali onda sam i sam poletio ka kiosku i kupio novine. Prodavačica je sasvim mirno, jednom rukom pružala novine, a drugom uzimala onih bakrenih 50 santima. Ljudi oko mene su bili mučaljivi i rekao bih skoro prestrašeni; nitko nije komentirao, tek trgovački namještenici radnje, koja je bila nešto dalje od kioska, zbili su se u grupicu i raspravljali skoro nečujno. A Paris-Midi je nosio naslov: H i t l e r a t t a q u e l a P o l o g n e.

Ne znam kuda sam krenuo, samo znam, da su ulice bile mračne i uske. Odronilo se je dakle. Lavina se ruši...! Činilo mi se da za sve to užasno, sudbonosno pokrenuti, moralo se je imati, biti nešto drugo nego ja, nego ovi obični ljudi na ulici; ali kroz hod, kroz ono promicanje u tim zamračenim ulicama, počelo mi se je upravo ovakovo zbivanje činiti sasvim običnim, mogućim, upravo lijepo mogućim, od svih ovih ljudi, čak i od ovog starčića koji prodaje voće, jer i on bi u jednom času mogao narediti... Kao da je sve oko mene postalo ledeno razumljivo: sve je to kako »ovdje« mora da bude, samo si ti tužna, smiješna krpa, čovjek — nečovjek! Okretao sam se u svom hodu kao luđak koji se boji progona. Zaustavljao sam sebe, smirivao se, jer su mi se ljudi, začudo, ukazivali dobri: policajci su bili neposredni i prijazni s prolaznicima, šoferi su mogli proći autima i mimo reda... Smrt, koja je za vratom svima, zbližila ih je; svi su postali dobri!

Digitized by Google

Prevrćem nervozno novine i čitam na mahove Hitlerov govor vojsci. Začudo, ja nijesam opazio nikakove razlike između ovih riječi i onih koje je jučer napisao Julien Benda... Čast Francuske, čast Njemačke... Ne, ne, nema nikakve razlike... Čast, sama gola čast...

I tako sam dospio, ni sam ne znajući kako, do onog smradnog trga, do one crne, željezne konstrukcije, koja bi mogla biti glavna tržnica. Tu u kutu zgrčila su se dva psa vezana ljubavnim vezom. Sjetio sam se sinoćnje mjesečine, literature »kao takve«, Praksitela, neke svoje ljubavne noći... Pored mene su prolazila velika kola s dva kotača, natovarena mesom. Prošli put, na svom prolasku kroz Paris, gledao sam kako ljudi iz ovakovih kola istovaruju goveđe lješine. Mali, debeljkasti ljudi, s bijelim iskrvavljenim pregačama, zasukanim rukavima preko crvenih podlaktica, vukli su raspolovljene lješine i bacali ih u nutrinu tamne zgrade. Još onda mi se sve to ukazalo sablasnim, ali danas više to nijesu bili mladi, jaki ljudi, to su bili trbušasti starkelje, koji su se preko bijelih pregača potapšavali upravo ispod trbuha, tako da su im trbusi prosto ispadali kao kile. U svemu tome bilo je nečega špiljskog, paklenskog. Kao da je nestala s dana, s prostora, s lica ljudi ona iluzija čovječtva i sve je postala užasna vizija Bosch-a. To krvavo meso naslagano u kolima, ti ljudi, ta željezna zgrada, ta novina u mojoj ruci...

Netko je tamo u prikrajku sabirao s vilama na hrpu krvave volovske kosti; vile su strugale po pločniku, a kosti kao da su se trgale i kao da nijesu htjele na hrpu. Onda se je sakupljač počeo nečemu smijati i jače povlačiti vilama. Prikovan ostajao sam tu dok se sve kosti nijesu smirile i dok crne vile nijesu legle na zemlju... Prišao je tada stari Ford-auto i ljudi su počeli tovariti kosti. Ne znam zašto, ali mi se je ukazalo neophodno potrebnim da se vučem uz zid ove zgrade i da nestanem ne okrećući se.

Nekoliko koraka dalje sjedili su u redu na pločniku ljudi i žene, držali su pred svojim nogama na novinskom papiru stvari koje su prodavali. Na jednom papiru nalazila se je hrpa starih čavala, na drugom izlinjala ženska torbica iz koje je virio češalj s tek nekoliko zubi, a tamo izvrnuta, crnačka glava od gipsa s papirnatim, crvenim usnama; neka je žena pružala sive čarape i nešto nerazumljivo vikala... Zaustavio sam se i opet nijesam znao kuda ću: potpuno okrenut k zidu, ne gledajući u ništa, sjedio je tu ispred mene neki, ćelavi starac. Dohvatio sam se zida i odteturao dalje. Trebalo je izdržati i dalje, sve dalje produžavati sebe u život! A tu, tu nitko nije govorio o ratu...

Digitized by Google

Prolazio sam uz Seinu. Ribari, sa svojim dugim trstikama, još uvijek su bili tamo.

— — — — — — — — — —

Sjedio sam u malom putničkom uredu punom Cigana, Bugara, Rumunja, Slovenaca i Hrvata. Čekao sam da mi se izda karta. Svi su govorili o granicama; kako čudno, o granicama! Radili su preko svih granica i kao da im nijesu bile smiješne... Kuda da se putuje, granice su zatvorene! I onda je uletio neki debeljkasti mladić držeći u svojoj ruci novinu na kojoj je pisalo: MOBILISATION GENERALE. Bio je to primjerak Paris-Soir-a. Između fotografija generala, pisalo je među navodnicima: »Nous tirons depuis 5 h. 45 déclare Hitler au Reichstag«. Nešto niže u lijevom uglu: Parisiens, quittez Paris!

Izlazim. Svaka riječ ovih prokletih novina, što sam ih nosio u svojoj ruci bila je sablasna, svaka je nosila u sebi krvavu, gnjilu, punu crva utrobu.

Javila mi se opet scena s onim krvavim kostima, s onim crnim, oštrim vilama, koje stružu po pločniku, s onom hrpom zahrđalih čavala, s izvrnutom crnačkom glavom. Je li to dno dana, dno svijesti? Oko mene je bilo sve porušeno, krvavo, golo sablasno...

— Devenu fou furieux, après mobilisation, un cultivateur abat sa femme son fils et deux voisins — pisalo je u novinama koje sam držao u ruci.

PETAR KRUŽIĆ

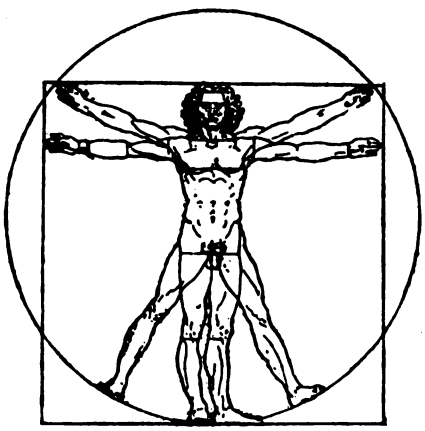

Digitized by Google

RASULO PAMETI

Nekoliko riječi uz Symposion gospodina profesora S. Markuša

Margaritas ante porcos

Gospodin profesor S. Markuš štampao je u Zagrebu godine hiljadudevetstotinatridesetidevete knjižicu od osamdeset i četiri strane pod naslovom:

»Symposion uz kulturni — socijalni — politički savremeni cant i kynizam sa naročitim osvrtom na cant i cinizam intelektualaca: »Autora« »Banketa u Blitvi« »Stroncature« — »Das ich und das es« — »un uomo finito« »storia di Cristo« »Esperienza futurista« — »Crepuscolo dei filosofi« »Psychoanalise« — »Psycho pathologie« — »Genio e degenerazione«.

»Symposion« gospodina profesora S. Markuša posvećen je uspomeni Karla Krausa: »Karl Kraus in memoriam« uz grčki motto (u hrvatskom prijevodu: rado idu dobri dobrima u gostbe), i taj »Symposion«, posvećen uspomeni Karla Krausa, predstavljajući »Symposion« gospodina profesora S. Markuša, koji kao dobar (čovjek) rado ide dobrima na gostbu, da bi se na toj, na 84 stranice štampanoj gostbi osvrnuo, i to »naročito«, na cant i cinizam intelektualaca: »Autora« — »Banketa u Blitvi« itd. itd., taj »Symposion« gospodina profesora ima na uvodnome mjestu neku vrstu predpredgovora, isto tako pod naslovom (zapravo podnaslovom):

»Symposion nekad i Symposion danas — doduše kao i nekad, ali manje nekad, više danas« —,

kao uvod u moralnointelektualni književni obračun s piscem »Banketa u Blitvi«. Taj manje više nekad i danas smiješni pamflet, manje-više manje danas nego nekad aktuelan, dakle manje danas nego ikad potreban, taj naročito nepismen predpredgovor lošeg na gostbi dobrih, tj. manje-više dobrih, upravo boljih od posve manje-više danas kao i prekjučer a po svoj prilici i prekosutra isto tako lošeg nije drugo nego više-manje gnjavaža i to više-manje besmislena. Ovaj potpuno smušeni predpregovor predstavlja neku vrstu

Digitized by Google

poziva na visoka svjedočanstva Apollodora, Sokrata, Aristodemosa, Homera, Agamemnona, i Menelaja, tih nesretnih šest lica, koja su vjekovima jalovo čekala svoga autora, da ih napokon godine devetstotinatridesetdevete po Kristu mobilizira u gradu Zagabriji i pozove za svjedoke protiv moga »Banketa u Blitvi«.

»Pođimo i mi stazama sadašnjosti« —... na »Banket u Blitvi«... patetično uzvikuje na sedmoj stranici svoga predgovora gospodin profesor Markuš, da bi se na desetoj konačno »svježe« zaputio: »pa hajdmo i mi svježe na posao«...! Pošavši tako »stazama sadašnjosti« i ushodavši se »svježe«, taj žustri c. i k. pješački stilist od jedanaeste do dvadeset i prve stranice svoga predgovora objašnjava čitatelju »Kazus ove rasprave«... da bi tek na dvadeset i prvoj pristupio »svježe« — tom književnom poslu, koji nije zapravo nikakav posao nego gozba, i to gozba sa naročitim osvrtom na cinizam moje vlastite blitvinske gozbe ili Banketa, dakle Banket sa naročitim osvrtom na »Banket u Blitvi«, a sve zapravo vrlo slab menu za dvadeset dinara, dakle preskup za ovakvu slabu koštu, na kojoj je »svježe« samo to da se kusa hodajući »svježe«.

Zaputivši se tako manje-više danas i više manje-svježe nego svježe stazom sadašnjosti, koja je zapravo gozba, t. j. »symposion« a nije staza, gospodin profesor S. Markuš blagoizvoljeo me je počastiti usput, sa staze svoje manje svježe promenade, čitavim nizom najraznovrsnijih, plemenitih i dobroodgojenih naslova, počasnih naziva, odličnih i otmjenih svojstava, blistavih ukrasnih pridjeva i najraznoličnijih književnih i umjetničkih priznanja... Ja sam po gospodinu profesoru S. Markušu cinik, pudl, Džeržinski, Rosenberg, Papini, rosenbergist, marinetist, krležist i čekist, literarni kavkađija, vitez oboružan dijalektičkim mitraljezom koji hoće da likvidira svu našu inteligenciju, samozvani savremeni Kraljević Marko, koji izazivački nekulturno salvama pogrda napada na našu inteligenciju, u izazivačkom ispadu bijesa, kao drskonaduvena bezvrijednost, beznačajnost i beznačelnost! Ja sam cinik i pudl sofistike, dijalektike i verbalnog frazerstva! »O, what a fall was there, my countrimen!« Ja sam literano ispucani autoritativni mitraljez, rutinirani literarni opadač, iz principa zbog kadetske izazovnosti, koji je zaslužio poštene batine! Ja sam neodgovoran verbalist nad čijom plitkošću, diletantizmom i rječitom šupljinom se je naš dragi gospodin profesor S. Markuš zaprepastio... Ja sam barbarin, koji hoće da na lomači inkvizitorski spali sve što se snagom duha ne da oboriti. Ja spadam u bandu Džerdžinskog, Rosenberga, Papinija, papinista,

Digitized by Google

rosenbergista, marinetista, krležista i čekista, te cinične družbe koja se razmaženo parasitski tovi na današnjim nezdravim prilikama. Ovo što ja pišem je dječurlijski neodgovorna i besmislena djetinjarija bez svakog stila, ekshibicija napinjanja jednog mozga jednog čovjeka, koji se zbog potpune nedoraslosti predmetu o kome govori gubi u blasfemijama. Blasfemna nedoraslost moga stila izaziva elementarno gađenje i ja sam u totalitarnoj nedoraslosti megaloman u grandomaniji ničeanskih razmjera. Kao pisac ja sastavljam razne utjecaje iz najrazročnijih idejnih kompleksa u takav jedan ragout »da ostanete perpleksni«, i takva blasfemna budala (kao ja), takav literarno naivno neodgovorni luđak ne može drugo nego da se ljuti na intelektualce i da površno žonglirajući socijalnom patetikom u svom do nevjerojatnosti samodopadnom sebeljublju piše kao literarni Barutanski jezikom prosjaka i tatova. Luđački mentalitet tipova koje ja prikazujem nije izvan mene, i granica između pisca i osoba moga romana — nije diferencirana . . . Moja tendenciozna površnost doimlje se mrsko i sve što sam napisao u svom posljednjem romanu nije do cinički plaidoyer najbrutalnije neskrupuloznosti parvenua nove tiranije. Ja psihoanalitički opravdavam neman Barutanskoga, ja imam čelo da donosim samoobranu ubojice, danu takvim cinizmom, kakav je do sada bio rijedak i na najmračnijim stranicama literature. To što sam ja napisao u »Banketu u Blitvi«, to je pisano po crti mog osobnog osvjedočenja, to je bezdušna frivolnost bez moralne tendencije i bez etičkog stanovišta. To je besmislena drska podvala negativnosti jednog do nevjerojatnosti preuzetnog, glasnog, na lijevo iskrivljenog gore naše lista, koji je materijalistički monist, megaloman, stupidan i opasan luđak, reporter đavolske književnosti bez kompasa i bez uvjerenja, bez morala i bez pameti, bez karaktera i bez poštenja, luđački, solipsistički manijak, kriminalan nihilist, čovjek u jednu riječ: prost i najelementarnije pristojnosti duha, »štetočinja« i najstrašniji predstavnik »rogate gluposti«, a kao književna vrijednost: perolaka glupost bez dara, bez stila i bez ikakve važnosti.

Quel charivari! C'est une poule mouillée, pomislio sam, pročitavši ovog usplahirenog cilindraša kako viče kao pravi kunić, koji je navukao husarske čizmetine, te zvekeće ostrugama, da bismo ga držali rogobatnom delijom, koja će nas pojesti na gulaš. Da se u tu pomahnitalu symposionijadu nije upleo i »Srpski Književni Glasnik«, o ovom nesumnjivo turobnom, autohtonom, domaćem našem razglavljenju zdravog razuma ja ne bih bio objavio ni slova. Jer: što bi moglo da se kaže o ovom »Symposionu« gospodina profesora Mar-

Digitized by Google

kuša? On je uzbudio, alarmirao i mobilizirao čitavu galeriju autentičnih besmrtnika najtežega kalibra i tom svojom olimpijskom artilerijom odbubnjao kanonadu najdosadnijih gouvernantskih plavoočarapljenih modro-bječvastih i svakog boljeg srednjoškolca nedostojnih citata i fraza, kao na primjer: Goethe, Faust, Mefisto, Sokrat, Nietzsche, Zeus, Atena, Tu l'as voulu George Dandin, Divorçons, Georg Brandes, suaviter in modo fortiter in re, Papini, Pandorina kutija, Nero, Caligula, in rebus Divinis, Tolstoj, Dostojevski, rebus hodie hic stantibus, Deus contra machinam, Faust, Marinetti, Džeržinski, Rosenberg, Papini, papinisti, čekisti, finita est comoedia, incipit comoedia, Hephaist — vulkanska Aphrodita, Karl Marx, Karl Kraus, njičevo, ništa, nihilizam, Divina Comoedia, Goethe, Sokrat, Nietzsche, luciferski kaos, raison d'être, Kant i cant, kynizam i kinizam, Wilhelm Liebknecht, Karl Kraus, Die Fackel, socijalizam, anarhija, komunizam, englisch — german and german — english diktionary, Eshil, Dante, Shakespeare, Goethe, Nietzsche, Salamon, Kavkaz, Barutanski, Goethe, Goethe, Goethe, Kraus, Kraus, Karl Kraus, Maksimilijan Harden, Hermann Bahr, Hugo Hofmansthal, Schopenhauer, Kraus, Kraus, Kraus, Dostojevski, Meštrović, Dante, Shakespeare, Goethe, Tolstoj, Kraus, Friedjung, Goethe, Goethe, Goethe, Platon, Platon, Sokrat, Kant, Kraus, Goethe, Shakespeare, Lombroso, sapienti sat, divorçons, divorçons, cant i cinizam autora Banketa u Blitvi i t. d., i t. d., a sve to samo zato da bi mogao da mi u ime čitave te regimente besmrtnika kaže da sam: pudl, kadet, cinik, frivolan, nemoralan, lud, nepristojan, manijakalan, glup, nenadaren megaloman, kriminalan diletant i barbarin.

Zašto?

Jer je gospodin profesor Markuš, pročitavši moj roman »Banket u Blitvi« došao do zaključka da sam tu knjigu napisao isključivo u tu svrhu da »vehementno napadnem« — koga? Njega! Gospodina profesora Markuša...

Prije svega htio bih sa nekoliko riječi objasniti kazus ove rasprave.

Nedavno sam bio upozoren da sam na Banketu u Blitvi napadnut.

Napadnut na banketu? Kakovom banketu?

U Blitvi?

Kakova i gdje je ta Blitva?

Ne zna se pravo, da li na Baltiku ili na Jadranu. Čas je tu, čas je opet tamo, pa opet ovdje i opet tamo gore — i opet negdje drugdje.

Je li to može biti?

Ozbiljno i u zbilji svakako ne. Ali ako si je Miroslav Krleža uzeo za naročito svoje veselje da, uživljujući se u pozu nekog diktatora, sebe postavi kao

Digitized by Google

osovinu oko koje se od Baltika do Jadrana sve vrti, onda u njegovom romanu može i to da bude.

Knjiga u tom smislu nosi i naslov: »Krleža«.

Naslov je vlastoručni potpis pisca.

Jedan literani Lukul ruča tu kod Lukula i vlastoručno se već u samom naslovu počašćuje.

Svaka čast, to je potpuno novo u literaturi, a ujedno, čini se, i jedino posve originalno Krležino.

Napadnut sam u romanu! Bolje to, nego da sam na toj gozbi sudjelovao, na jednom banketu, gdje mi je sve strano od početka do kraja; jela teška, neprobavljiva, raspoloženje neveselo, zrak zagušljiv: do nevjerojatnosti ispunjen cantom i cinizmom; a sa svima zajedno, sa cijelom tom javnom, nažalost produživanom, gozbom nikakove veze i nemam; naročito sa cijelim kod Krleže u Blitvi sakupljenim krugom nit sam kada imao, nit sam tražio bilo kakvog dodira ili veze.

Možda sam baš zato vehementno napadnut.

Uvijeno napadani su i drugi, ali ja pod punim svojim imenom, na nekoliko mjesta na početku i na kraju. Na početku jasno, prema kraju uvijenije.

Zašto?

Jer sam iz tog vrzinog kola, iz te vještačke kuhinje, iz te Valpurgine noći povučen — bavio se Faustom.

Dakle neke vrste mefistofelski izazov.

Prvi put slegnuo sam ramenima, odmahnuo rukom.

Ali kad mi je pristupio drugi, pa treći i tako redom me počeli upozoravati, pa kad su počeli i pogledi govoriti, napast je postajala sve više diabolična; slijedila me kao crni Pudl, slijedila me čas iza leđa, čas preda mnom; zaplitala mi se među noge.

Vrag ga tental, koga đavla da učinim sada s njim! Glasovit je i ujedljiv.

Ako sam se i bavio Faustom, preveo ga i komentirao u želji da baš u ovo kyničko, neobično sitno, sitničavo, zagrižljivo i uopće duševno prilično bolesno vrijeme pružim i bez neke naročite vlastite literarne ambicije originalu bližeg Fausta, ovo jasno, za vječnost sakovano ogledalo ljudskog duha, u kojem će svako vrijeme, ako se samo malo dublje zagledati želi u nj, svoju neprevarljivu sliku naći: naći što je na njemu istinito a što lažno, što zdravo a što bolesno; ako sam preveo Fausta na naš jezik, pa ako me je plitkost i glupost kritičara silila na faustovsku polemiku, ja ipak nisam Faust, ali nisam niti »Draufgänger« Valentin, da bih se preko Fausta dao od Krleže, koji pred našom javnošću sa naročitim uživanjem igra ulogu nekog Mefista, baš tako olako dao oboriti, likvidirati i upravo od Krleže.

Tu je već iskušenje postalo ozbiljnije.

Pa ja već zbog te od Krleže toliko prezirane, u s v o j o j c j e l i n i toliko napadane, sa sadističkim upravo uživanjem u blatvijsko blato povlačene grješnice, bar zbog onog boljeg prem slabijeg, dijela naše javnosti taj neizazvani izazov prihvaćam.

Preko osobnosti izazova mogao bih i prijeći, jer napokon napadaj nije otvoren, frontalan, u romanu je, i takav, da bi ga Krleža možda mogao i poreći, pred svakim, ali ne i pred samim sobom i preda mnom, jer mi to

Digitized by Google

stilizacija upotrebljenih riječi neprevarljivo jamči, ma kojoj osobi njegovog romana one bile stavljene u usta. Što me pri tome naročito veseli, jest to, da su to usta autoritativnog diktatora.

Ne odgovaram ovdje na osobni Krležin napadaj... To bi javnost malo ili nimalo zanimalo, i ja čitatelja naročito opominjem da ne uzme ovo kao pamflet na pamflet. Ne pišem ovo radi Krleže, taj je, bojim se, i premator da primi lekciju. Ne znam bi li mu koristila i od boljih, pismenijih, literarnijih od mene.

Literarni kavgadžija vitez Krleža, oboružan dialektičkim mitraljezom, misli da sa likvidiranjem inteligencije ide na vlas sve onako kao kod ispada sredovječnih Raubrittera, u kojoj se ulozi »pobijice« on sam sebi, kako se čini, naročito dopada.

Lunjajući izdosađen okolo naokolo širom svijeta od Baltika do Jadrana opazio je i mene, on Krleža, naš savremeni Kraljević Marko, kako se on sam pjesnički naziva, započinje na »viteški« način kavgu:

»Piskaralo nazovi-intelektualno!« »prevodi Fausta!« »Intelektualna bagra!« »Sjedi u kavanama!«

»Preglupo! Sjede piskarala nazovi-intelektualna po kavanama, prevode Fausta i — spremaju komplote!« — Starom se pobijici očito ukazuju sablasti — »Svu tu intelektualnu bagru trebalo bi rastjerati mitraljezama!« (Pasus je doslovno dan iz Krležinog romana, a neposredno mu predhodi bilješka: »Hrvatski prijevod iste scene je od S. Markuša«.)

Dok druge napada mjestimice i posve otvorenim aluzijama, mene spominje u romanu pod punim imenom i nakon toga slijedi cijela salva pogrda razljućenog pisca.

Taj izazivački, zbilja kulturni ispad bijesa, bez ijedne riječi stvarne kritike, Krleži dostaje. Meni ne. Ne bi mi dalo zadovoljštinu, niti bi me zadovoljilo, pa da i dvostrukom mjerom vratim. U viteške primjere današnje međunarodne politike ne kanim se ugledati (to manje što i tu izazivački ispadi prostih grdnja ostaju jednostrani) onda bih se već volio učiniti Englezom. No i toga već ostavlja hladnokrvnost kraj općenitog autoritativnog »bon-tona« vremena, kad se netko tko je samo i nekakovu knjigu napisao, a ne možda samo Krleža, koji ih je već mnogo napisao, koji je čitav život pisao, stavlja u neku nadpoziciju i otuda vam se bilo za što, iz čista mira, prijeti odmah — mitraljezama kao evo Krleža zbog — Fausta.

Mučno je već to mirno podnositi. Osilila i opća već autoritativnost svuda nas i na svakom koraku briskira, a napetost leži u zraku, traje već predugo i napokon sve ima svoje granice.

A bilo bi mi žao kad bih ovoga našega tako reći »Puškina« (mašinskog?) oduzeo našoj i svjetskoj literaturi dialektičkog materijalizma, i ako mi već same gore citirane lične uvrede daju puno pravo na dvoboj bez pardona, naravno samo još po kodeksu prijašnjih vremena.

Ali bilo vrijeme kakovo bilo, bili običaji kakovi mu drago, izbor načina zadovoljštine je moj i jamčim Krleži da ne će tako jeftino proći kao što prolaze, bar do sada, državnički i politički autoriteti, koji kad su vraga izazvali, legnu na protivnu stranu, kao da ništa nije bilo — i nikomu ništa.

Autoritativci su danas bezgrješni kao: novorođenčad, što više kao blaženi u raju.

Digitized by Google

Autoritet je i taj Krleža, čitav jedan infabilitet. Ali zar je i taj delija baš tako siguran, da kod svojih nastupa kao »Roma locuta« ne bi jednog dana mogao da ispadne on sam kao »una causa finita«?

Doduše opasan je taj mentalitet i opasnim se oružjem prijeti, ali eto mene nije nimalo strah. Mislim da mi nije opasan taj literarnoispucani autoritativni mitraljez, kojim oboružan isprsujući se u svijet viče — il' mi se pokloni, il' mi se ukloni!

Krleža baš junački vrijeđa i napada sve i svakoga.

Pa tko može da kaže, da taj svim mogućim znanjem najmodernije oboružani, rutinirani literarni opadač iz principa zbog te svoje još uvijek kadetske izazovnosti nije zaslužio poštene batine:

(Tu l' as voulu George Dandin!

Prije svega moram priznati da mi je Krleža do sada ostao literarno potpuno nepoznat. Ono par redaka, što mi je tu i tamo slučajno dolazilo pred oči, bilo je dosta da me odbije od toga neodgovornog verbaliste.

Ovim njegovim izazovom primoran da si pobliže pogledam čovjeka, koji kod nas uživa toliki renome kao pisac, a kao polemičar držan je pravim strašilom, pročitao sam tu njegovu »Blitvu« pa i nekoliko drugih u zadnje vrijeme izašlih njegovih spisa i moram reći da sam se zaprepastio nad plitkošću, dilletantizmom i rječitom šupljinom toga razvikanoga literata.

Ilustrirat ću ga i dokazati tu svoju tvrdnju, ne kao Krleža sipanjem pogrda iz rukava, kao što su: »bagra«, »poluinteligenat«, »pariški đak«! već stvarno, a pobrinut ću se da bude i dostatno uočljivo na autentičnom Krležinom stilu.

Rasvijetlit ću naročito ona mjesta u romanu, na kojima reagira na moju posljednju raspravu »Inteligencija i kulturni, politički i socijalni problemi današnjice«. »Ideje i likovi II. dijela Fausta kao neprolazni simboli i tipovi«, koja je i povod insulta.

Očito je naime da Krležu nije toliko razljutila sama činjenica da netko danas prevodi baš Fausta, koliko su ga naljutile moje rasprave o faustovskom problemu, jer on u svome romanu, vraćajući se na još nekoliko mjesta ponovno na mene, uzvikuje: »Prevode Fausta, pišu studije o Faustu i — kradu dispozicione fondove!« »Magareština neinteligentna!« I opet dalje: »Govorimo sve evropske jezike! Prevodimo Fausta!«

Objavivši prvi dio svoga »Symposiona« sa »naročitim osvrtom na moj cinizam« sa uvodom, sa posvetom, predpredgovorom i predgovorom, i pišući drugi dio te (za našu savremenu književnu kritiku sudbonosne) rasprave, gospodin profesor Markuš objavio je međutim u obliku duhovitog intermezza svoj

ODGOVOR
NA RADOZNALI »ALI...« JEDNOG KRITIČARA MOJE POLEMIKE SA KRLEŽOM

»U posljednjem broju »Srpskog književnog glasnika« gosp. Zvonimir Kulundić braneći Krležu od moje polemičke rasprave, u kojoj nije kritiziran

Digitized by Google

Krležin ispad protiv mene, nego njegovo po mom uvjerenju u najvećoj mjeri negativno literarno djelovanje, napisao je:

»Poslednje Krležino delo — roman »Banket u Blitvi« — od koga su izišle tek dve knjige od tri obećane knjige, još pre nego što je kritika o njemu mogla da progovori kao o celini, izazvalo je protiv sebe čitavu jednu knjigu. Stjepan Markuš iz Zagreba, osetio se uvređen izvesnim Krležinim rečenicama, i odlučio je da mu odgovori. Njegov odgovor sadrži 84 str. revijalnog formata i nosi oznaku »Prvi dio«, dakle znači da nastavak sleduje.

Spor je nastao oko toga što je Krleža, pored ostalog, na jednom mestu u svom romanu, rekao: »Prevode Fausta, pišu studije o Faustu — i kradu dispozicione fondove«. Kako Markuš i prevodi Fausta i piše o njemu studije, što je i Krleža označio u svom romanu ispod jednog citiranog pasusa iz Fausta u prevodu Markuša, to je Markuš zaista imao dosta razloga da se smatra povređenim ovako oštrim napadom sa strane Krleže. **A šta je Krleža hteo ovom citiranom rečenicom da kaže, i to je dosta jasno«.** (Ja, htio je da kaže! Neka kaže, a šta imam ja s tim posla?) **»Hteo je da postavi kontraverzu i da kaže da pisati studije o Faustu i prevoditi Fausta nije spojivo sa crpljenjem dispozicionih fondova.«**

Postoji li netko među čitačima našega časopisa tko shvaća nešto od te uzrujane vike? Pod gustom, neprozirnom krinkom najbanalnijega pseudonima, pod maskom svoje vlastite građanske autentične bezimenosti pojavilo se, eto, jedno novo lice, i pokazujući nam na pune osamdesetičetiri stranice prvoga dijela svoga »Symposiona« na trihiljadetristotridesetitri mjesta prorupljen i šupljikavi cilindar svoje akademske pseudonaobrazbe i sasvim slabog, građanskog (što je mnogo žalosnije) i književnog odgoja, taj nas je gospodin S. Markuš doista zaslijepio sjajem svoje faustovske učenosti tako da u prvi momenat nismo od te učene grmljavine razumjeli ni slova!

Taj čovjek pod građanskom obrazinom koja nosi lik, oblik, ime i identitet podanika, građanina, subjekta S. Markuša, taj profesor koji sebe apostrofira da je on »prevodilac« Fausta, a da o jeziku na koji prevodi pojma nema, taj naš akademski obrazovani inteligent, koji od mene, po svom naročitom priznanju, do ovog svog »Symposiona« nije čitao ni retka (pak se još time u javnosti i hvali), taj samozvani poklonik Karla Krausa, koji o pisanju kako bi trebalo da se njeguje već po rodilištima nikakve pak i najbljeđe predodžbe nema, on je napisao prvi dio svoga »Symposiona« samo zato da obrani našu inteligenciju.

— Od koga?

— Od mene.

— A zašto?

Digitized by Google

Jer sam štampao svoj »Banket u Blitvi« sa socijalističkonihilističkociničkomaterijalističkom namjerom da mitraljezom pobijem svu našu inteligenciju, na čelu sa gospodinom profesorom S. Markušem i to samo zato, jer je taj učenjak i pjesnik preveo Fausta, a ja kao kadet i rutinirani opadač, kao diletant, barbarin i inkvizitor, kao čekist, Džeržinski i blasfemno piskaralo, kao literarni Barutanski i cinički branilac parvenua nove tiranije (koji bolesno brani ubojice po crti svog osobnog osvjedočenja), kao bezdušno, frivolno, negativno piskaralo pamfleta, kao stupidan i opasan luđak, manijak i glupan (i to još: glupan bez ikakve važnosti), nemam nikakve druge ideje nego da propovijedam klanje naše inteligencije koja »prevodi« Fausta, koja piše »studije« o Faustu i koja poput našeg gospodina profesora S. Markuša štampa neoklasične »Symposione« sa »naročitim osvrtom na barbarski cant i cinizam« očitog pokvarenjaka, cinika i kriminalnog luđaka kao što sam ja.

Čovjek je »manje-više« nesumnjivo u afektu, jer taj čovjek ne razlikuje granice obične nepristojnosti od često vrlo neugodnih posljedica kaznenog zakona, i da ga tužim po paragrafima 305 itd. mogao bi se izvući od zakonskih posljedica samo tako da se sakrije pod koprenu svoje lične naivnosti, manje više nekad i danas kažnjive po pozitivnim zakonima... To sam pomislio pročitavši Markušev symposionski »naročiti osvrt« na moj vlastiti cant i cynizam, ne imajući poslije dovršene lektire ovog faustovskog pamfleta nikakvog naročitog uporišta da se snađem u čudnoj ovoj kaši i smjesi očitog besmisla i drskosti, koja je danas upravo kao i nekad više manje i manje više svojstvena svim takvim bastardima koji misle da su germanisti samo zato, jer su germanizirani, te upravo zato, jer pojma o hrvatskom jeziku nemaju, oni dijele lekcije oko sebe drugima i »prevode« ni manje ni više Fausta... U svojoj prvoj polemičkoj ogradi, prije ravnih dvadeset i šest godina, kada sam djevičanski još nevin stajao pod prvim pljuskom najgrubljih pogrda, ja sam napisao da mi se čini kako ima u književnome svijetu i takvih situacija kada se na miris ruža odgovara roktanjem...

Kakav »spor«, kakva »polemika s Krležom«, kakvi »dispozicioni fondovi«, što to »Srpski Književni Glasnik« bunca da je gospodin Markuš zaista imao »dosta razloga da se smatra povrijeđenim ovako oštrim napadom sa strane Krleže«, kakav »Markuš«, zašto »Markuš«, odakle i po čemu upravo taj »Markuš«, tko je taj »Mar-

Digitized by Google

kuš«, što hoće taj »S. Markuš«, što sam ja »htio da kažem ovom citiranom rečenicom o dispozicionim fondovima«, što to sve ima da znači, kakve je to sulude oblike zauzelo ovo pseudoknjiževno bunilo, i zar je doista oko nas nastupilo doba sveopćeg poremećenja zdrave pameti, svake mjere ljudskog razuma, logike, ukusa i srca?

U drugoj knjizi moga romana »Banket u Blitvi«, u drugom poglavlju pod naslovom »Događaji plove punom parom« opisuje se kako diktator Blitve, pukovnik Barutanski, poslije razgovora sa svojim ispovjednikom patrom Dominikancem doktorom Baltrušajtisom ostaje sam u biblioteci na svome dvorcu Beau-Regardu.

DOGAĐAJI PLOVE PUNOM PAROM

Barutanski je ostao sam. Čulo se kako pada kiša. Čudna igra kapljica na limu pred staklima. Crne okomite niti. Duge metalne igle što tuckaju o prozore, a od vremena na vrijeme pljusak crnih, ogromnih kablova vode po staklu. Vjetar u dimnjaku. Čađavo. Vlažno.

— Dosadno! Sve je to neizrecivo dosadno... Starija ćelava gospoda u dominikanskom kostimu iz talijanskih opera, a građansko im je zanimanje da nabrajaju više-manje mutne i nejasne pridjeve, koji ne stoje sa životnim pitanjima ni u kakvoj vezi. Takav gospodin spava s generalicom Michelsonovom, strastveno voli guščja jetra u aspiku, puši havane, pije Henessy, a propovijeda dematerijalizaciju, spiritualizaciju mesa, lososovine, riba uopće... On propovijeda oduhovljivanje kao spas iz pakla, a tu u paklenoj hemisferi svoga života otkriva ispovjedne tajne! Glupo! Dosadno!

Barutanski se protegnuo na toplom plamenu kao mačka, osjećajući kako bi bilo dobro da izvrši bilo kakav tjelesni napor! Da sjedne na svoju Penelopu, pak da progalopira malko kroz vjetar i kišu... Ustao je i pošao do prozora. Vani počele su se miješati s kišom teške, mokre, vlažne pahulje snijega.

— Nema smisla po ovoj kišurini mučiti Penelopu!

Vratio se do velikog bibliotečnog stola. Uzeo je u ruke književni mjesečnik »Blitvijas Lampadefor«. Na uvodnome mjestu bio je štampan odlomak iz prve scene Goetheovog Fausta.

Digitized by Google

NAKTIS[1]

Ankštu skliatu, ankštam gotiškam kambary, kedėj prie pulto sėdi neramus Faustas.

FAUSTUS

Štai filosofija baigian,
Ir teist ir gydyt mokinaus,
Net teologija ėjan,
iš noro mokolais kankinaus.
Ir stovin štai dabar kvailys!
Ir vis tebklaidžioja mintis;
Magistras, daktaras jan vadinous.
Jan ištisas dešimtmetis veduos
I šen, j ten, pirmyn, atgal
Aš mokinius, jie vos suspėt tegal, —
O pastebiu, kod mes nežinom nieko!
Nors širdziai plahti ima trukti vieko!

— Preglupo! Sjede piskarala nazovi-intelektualna po kavanama, prevode Fausta i spremaju komplote! Svu tu intelektualnu bagru trebalo bi rastjerati mitraljezama!

Po ogromnoj ploči renesansnog stola bila je razasuta masa raznovrsnih blitvinskih, blatvijskih, kurlandijskih, hunskih, ingermanlandijskih i engleskih publikacija, te premećući desnim kažiprstom gomilu smrdljivog i po katranu vonjavog paperassea —

---

[1] *NOČ. — U tijesnoj sobi s visokim gotskim svodom sjedi Faust nemirno za svojim stolom.*

FAUST

Proùčio sam znanost svu,
Filozòfiju, jus i medicinu,
K tom nauku teòlošku
Uz trud i težnju, nažalost, silnu.
Pa ipak sam, b'jedna luda ja!
Sad mudar ko i nekada;
Magistar, doktor naslov je moj,
I gore-dolje po bludnji toj
Već deset ljeta, evo gle!
Ja zà nos đake vodim sve.
A vidim da ništa nè možemo znati!
Od toga srce strašno mi pati.

Digitized by Google

Barutanski je izvukao iz dosadne i glupe hrpe takozvane evropske štampe jednu englesku reviju, nekakav ekonomski glasnik isključivo privrednog karaktera. Prelistavajući dosadnim i uvijek istim naslovima, zaustavio se nad člankom jednog američkog reportera o ekonomskom položaju u međunarodnom mjerilu. Po službenim podatcima raznih trgovačkih informacionih ustanova, ekonom po struci, Amerikanac utvrdio je, da je prošle godine uništeno u svijetu: 886.000 vagona žita, 144.000 vagona riže. U Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike spaljeno je 6,000.000 svinja i 600.000 krava, u Argentini 500.000 jaganjaca, u Holandiji 200.000 krava muzara, a uništeno 100.000 vagona mesa, već prerađenog u konzervama. Brazilija je potopila 32,000.000 vreća kave, a Kanada je izjavila da će i ove godine ložiti svoje strojeve isključivo pšenicom.

— Svu bi tu bagru trebalo mitraljezama! Blitva gladuje, a Holandija pali dvijestotinehiljada krava muzara, da bi sačuvala visinu cijene svojih sireva! A doktor Bonaventura Baltrušajtis misli da u ovom luciferskom kaosu treba moliti tristatridesetitri Zdrave Marije!

Odbacio je nervozno taj engleski magazin i uzeo u ruke francusko izdanje blitvinskog poluoficioza L'Echo de Blithuanie. Edition française. Hébdomadaire du Blitvijas Ekos. Rédacteur en chef: Félinis Ricard.

Nikada nije volio te »Jeke Blitvinske« i oduvijek ga je nervirala ta nesretna »Jeka Blitvinska« svojim stilom, svojim blesavim načinom, svojom negroidnom francuštinom. Felinis na primjer, i svi ti blitvinski Felinisi, tužni pariški đaci, što kradu godine po pariškim kavanama, a jedino su naučili u Parizu to, da se parfumiraju, mjesto da se sapunaju, i to upravo na onim mjestima, za koja je Barutanski u Svome Službovniku za blitvinsku pješadiju naročito naredio i podvukao: da se sapunaju svakoga jutra, pod pazuhom i tako dalje... Svaki takav blitvinski pariški đak lakira svoje nokte, puši, dakako, Maryland, kupuje parfume, nosi kamaše, zaudara po znoju i po luku, ali francuski nije, dakako, naučio. Donijeli su simbolizam u Blitvu sa tristagodišnjim zakašnjenjem, i pravdaju se o sonetima, prevode Fausta, pišu studije o Faustu i kradu dispozicione fondove...

Pišući o blitvinskoj politici prepisuju »Le Temps«. Magareština neinteligentna!

Digitized by Google

»Notre politique baltique«[1], *iz perspektive jednoga Rikarda Felinisa!*

»Déclarations de Belinis, ministre des Affaires Etrangères blithouaniennes. M. Belinis, Ministre des Affaires Etrangères a achevé aux premiers jours d'octobre la troisièmme année de son entrée en fonctions...«

»Ce grand diplomate, d'une courtoisie et d'un charme exceptionels possède un caractère et une nature extraordinairement vivants et une intelligence brillante et profonde«.

Uz bilješku pod crtom na kraju knjige na strani 238 štampana je napomena:

»Prijevod prve scene Fausta na str. 67 citiran je po litavskom originalu A. Vaitisa. Transkripcija tog litavskog prijevoda je nedostatna, zbog pomanjkanja grafičkih znakova u našim slagarnama. Hrvatski prijevod te iste scene Fausta je od S. Markuša«.

Kako je gospodin profesor S. Markuš mogao doći do zaključka da je on »napadnut« u »Banketu u Blitvi« i to u knjizi: »koja nosi naslov: »Krleža«,« da je »napadnut« i to »vehementno« i to: »pod svojim punim imenom na nekoliko mjesta na početku i na kraju« i to: »na početku jasno, a prema kraju uvijenije« — kako su gospodinu profesoru S. Markušu: »pristupali njegovi znanci, prvi, drugi, treći i tako redom i počeli ga upozoravati da je napadnut u mojoj knjizi«, kako su to: »pogledi počeli govoriti«, — kako je ta »napast« postajala sve »dijaboličnijom«, to je samo jedan od dokaza više, kako se kod nas knjige pišu u potpunoj praznini, u potpunoj samoći, u stanju sveopćeg analfabetizma, gdje su čak i prevodioci Fausta više manje danas kao i nekad još uvijek na tako žalosnom stupnju književne kulture, da smatraju da citat iz Fausta na tom mjestu i u toj sceni na Beau-Regardu znači da pisac »Banketa u Blitvi« brani Barutanskoga... a »napada« gospodina profesora S. Markuša, kao predstavnika inteligencije, koju treba likvidirati mitraljezama, jer »prevodi« Goethea.

---

[1] *»Naša Baltička Politika«.*

»Izjave Belinisa, ministra blitvinskih inozemnih poslova. Gospodin Belinis, ministar inozemnih poslova, navršio je prvih dana oktobra treću godinu otkako je preuzeo svoju funkciju«.

»Ovaj veliki diplomat izvanrednog značaja i učtivosti, posjeduje karakter i prirodu neobično živu, a sjajnu i duboku inteligenciju«.

Digitized by Google

Ja sam, dakle, po gospodinu profesoru S. Markušu »opazio« gospodina profesora, i ja sam ga »napao pod punim imenom sa cijelom salvom pogrda razljućenog pisca«, da tog našeg elitnog predstavnika zapadnoevropske kulture likvidiram kao sredovječni razbojnik samo zato, jer je on »intelektualac«, a ja razbojnik.

»Lunjajući izdosađen okolo naokolo širom svijeta od Baltika do Jadrana opazio je i mene, on, Krleža, naš savremeni Kraljević Marko, kako se on sam pjesnički naziva, započinje na »viteški« način kavgu:

»Piskaralo nazovi-intelektualno!« »Prevodi Fausta!« »Intelektualna bagra!« »Sjedi u kavanama!«

»Preglupo! Sjede piskarala nazovi-intelektualna po kavanama, prevode Fausta i — spremaju komplote!«

— Starom se pobijici očito ukazuju sablasti —

»Svu tu intelektualnu bagru trebalo bi rastjerati mitraljezama!«

(Pasus je doslovno dan iz Krležinog romana, a neposredno mu prethodi bilješka: Hrvatski prijevod iste scene je od S. Markuša«).

»Dok druge napada mjestimice i posve otvorenim aluzijama, mene spominje u romanu pod punim imenom i nakon toga slijedi cijela salva pogrda razljućenog pisca.

Taj izazivački, zbilja kulturni ispad bijesa, bez i jedne riječi stvarne kritike, Krleži dostaje meni ne itd., itd.«

S. Markuš: »Symposion«, str. 21.

Bez obzira što se sve to što pukovnik Barutanski govori o Faustu na stranama 66, 67, 68, 69 itd. »Banketa u Blitvi« ne tiče njega, to jest gospodina profesora Markuša, nego najprije Goethea, kao pisca Fausta, pak zatim Fausta kao Fausta, pak zatim »blitvinskog« prevodioca Fausta, koji u knjizi uopće nije naveden nego je kao surogat tog »blitvinskog« jezika citiran litavski prijevod, a onda tek za razumijevanje teksta Markušev hrvatski prijevod, kao pomoćno sredstvo, bez obzira, dakle, na sve te razloge što bi se taj tekst Barutanskoga mogao odnositi eventualno na blitvinskog prevodioca Fausta (jer je taj prijevod citiran po litavskom originalu, što je u napomeni na kraju knjige nesumnjivo više manje danas upravo kao i sutra jasno rečeno), bez obzira što je u svakom slučaju meni, kao piscu te knjige nedostojno tumačiti da Barutanski predstavlja »neman« (što je uostalom g. profesor Markuš ipak manje-više shvatio — nazvavši ga sam tim zvjerskim imenom), bez obzira što je ta neman na petstotina stranica prikazana kao neman, te je prema tome logično da o Faustu i o prevođenju Fausta misli upravo doslovno tako kako misli, bez obzira, dakle, na to da tom po gospodinu S. Markušu citiranom pasusu ne

Digitized by Google

»prethodi« nikakva »bilješka«, jer je taj pasus štampan na strani 67, a »bilješke« na toj stranici uopće nema nikakve, nego je napomena štampana na stranici 238, dakle nikakva »bilješka« neposredno ne »prethodi«, nego je ta napomena štampana za čitavih stoisedamdeset stranica kasnije, i ako već ta »bilješka« po gospodinu profesoru S. Markušu tu na tome mjestu treba da »hodi«, onda ona (dragi gospodine profesore), prije »zahodi« nego što »prethodi«, ali »zahodila« ona ili »prethodila« — jedno će ostati iz čitave ove čudestvene symposionijade o dispozicionim fondovima i o mitraljezama izvan diskusije: da ima na svijetu takvih Markuša, koji tako dugo ne umiju biti kuš, dok im čovjek nije objesio oko vrata marku . . .

Citirao sam u svojoj knjizi Faustov prijevod toga gospodina profesora S. Markuša vrlo pristojno, spomenuvši njegovo građansko ime u napomeni: »hrvatski prijevod ove scene od S. Markuša« bez ikakve skrivene misli i primisli, najboljenamjernije, učinivši tako čast upravo njegovom prijevodu, a ne onom Cihlara-Nehajeva ili Ise Velikanovića, a da kod toga nisam mogao imati nikakve namjere najbolji je dokaz upravo to što sam ga štampao. Da bi dokazao na kakvom stupnju se nalaze kod nas prevodioci Fausta, ovaj se tu raspisao o nekakvim dispozicionim fondovima, o mitraljezama i o tendencioznim ispadima protiv S. Markuševe linije, koja nije na liniji dijalektičkog materijalizma, a naročito pak o tome da njemu »stilizacija mojih riječi neprevarljivo jamči« da sam ja napisao »Banket u Blitvi« kao izazov njemu, gospodinu profesoru S. Markušu, a on je, eto gle, moju rukavicu prihvatio i sad ga imam! Sad sam se zapleo u dvoboj iz koga čitavog ne ću iznijeti pera ni književnog glasa, a po svoj prilici ni glave, jer mi taj profesor S. Markuš prijeti batinama. Svi me već godinama tuku kao nogometnu loptu, svi mi se rugaju da sam kadet i svi mi prijete batinama... citirajući Goethea. Eto, i od gospodina Branka Teodosića primio sam prije dva-tri dana pismo, u kome mi se ruga da sam bio kadet i gdje mi se prijeti batinama... citirajući — Krležu... Kako se gospodin Branko Teodosić neobično rado povodi za stranim uzorima, nije isključeno da je tu nietzscheovsku prijetnju batinama plagirao od g. profesora Markuša. Gosp. Markušu je tako uspjelo stvoriti u ime liberalizma čitavu savremenu batinašku, antidijalektičku akademiju...

Evo, kako me je g. Teodosić počastio krasnim priznanjima:

Digitized by Google

30. XII. 39., Bgd.

Gospodine,

Uzgred, u knjižari, pročitao sam u Pečatu br. 8—9 onaj deo VAŠEG, RECIMO, ANTIBARBARUSA u kojem, sa samo Vami svojstvenom POZOM, spominjete i moju beznačajnost. Način na koji to činite (literarni analfabeti to krste imenom »duhovito«), hoću odmah da naglasim, upućuje na nepokolebljivi zaključak da i VAŠE MORALNE MOGUĆNOSTI VARIRAJU U SKLADU SA VAŠIM VARIJACIJAMA (koje, da nije onih beskrajnih ponavljanja, jedva ako bi zapremile 2 štampana tabaka stvarnog teksta), TJ. OD LAŽI DO NEUROZE I OBRATNO. Pa i ako znam da su i okoreli lažovi i neurotičari soj ljudi koji izaziva samo sažaljenje, ne mogu ćutke da pređem preko svih onih gadnih infamija što ste ih nabacili u vezi sa mojim imenom. A pre svega stoga što sam se uvek, u sličnim situacijama, sećao jedne rečenice koju je napisao MLADI Krleža u »Plamenu« (STARAC Krleža je to, dakako, zaboravio!) po kojoj nikakva glupost nije glupost, nikakva podlost nije podlost, nikakva laž nije laž dok ne dobije publicitet. Dobije li ga jednom, onda protiv nje treba povesti nepoštednu borbu — ALI BORBU KOJA NEMA ZA PODLOGU PODVALE, NEGO SE ZASNIVA ISKLJUČIVO NA ISTINI.

VAŠE PISANJE U VEZI SAMNOM UOPŠTE I ZBORNIKOM 39 POSEBNO, MEĐUTIM, ZASNOVANO JE ISKLJUČIVO NA LAŽIMA, I TO SVESNIM LAŽIMA. Dok ste mogli biti obmanuti u pogledu tvrdnje da je neko, u ovom slučaju ja, »DOKAZANI AGENTPROVOKATOR« (kako zbog ovog baleganja mora da Vam se smeju razni Velmari...), ne može više biti ni govora o nekoj zabludi, kada, na primer, pišete (u celoj onoj zbrci naročito su mi pala u oči ova 3—4 stava):

1) Da sam JA (ili bilo ko) pisao Vami pismo i pozivao Vas u tom pismu na saradnju u Zborniku 39. ČIME, GOSPODINE, DOKAZUJETE OVU LAŽ, DOSTOJNU NAJVEĆEG PODLACA IZ GOMILE NAŠEG INTELEKTUALNOG SMEĆA? Ja mogu da razumem revolt čoveka koji biva zaveden lažnim informacijama kako sam TOBOŽE ja nekome rekao da ste Vi lično obećali saradnju (mada se iz Seliškarevih pisama vidi sasvim suprotno!), ali biti toliko bezočan, i to bez stvarnog razloga, pa tvrditi da sam i Vami pisao za saradnju (mada sam Vam se pismeno obraćao samo dva puta: negde 1932 g. i posle pojave »Mlade Kulture«), ZNAK JE OTSUSTVA SVAKOG MORALA.

2) Što Vam je trebalo da u ONAKO FALSIFIKOVANI spisak ljudi koje sam ja tobože prevario za saradnju u Zborniku, dodate još neka imena (meni gotovo nepoznata, izuzev Bratka Krefta)? Kakve sam to veze JA imao sa Kreftom koji stanuje u susetstvu sa Seliškarom, ja blizu 700 km. daleko od njega?

3) Kada je to Cina Jote dolazila kod Vas i tražila saradnju za XX Vek ili koji drugi list, odnosno PISALA VAM PISMA, I U TIM PISMIMA IZRAŽAVALA (velikog li greha!) POŠTOVANJE VAŠIM DELIMA? Nisam imao prilike da sa njom govorim o tome, ali poznavajući je unapred odbijam jednu takvu mogućnost, i dodajem da samo jedan oboleli um može da uplete na način kojim ste to Vi učinili jednu potpuno nedužnu DEVOJKU (Vi se opet služite niskim podvalama nazivajući je gospođom) u posao s kojim ona ne samo što nije imala nikakve veze, nego je o njemu čula tek mesec-dva pre

Digitized by Google

pojave samog Zbornika. I još nešto: zamolila je da se njeni prilozi ne objave budem li i ja saradivao u Zborniku, pošto nije želela i ne želi da joj se prebaci neko forsiranje. Toj njenoj želji nije bilo teško izići u susret, pošto sam ja odlučio već ranije da na Zborniku ne sarađujem drukčije nego samo svojom pomoći da ugleda svet. (Usled toga je Seliškar i ostao jedini urednik, pa je logično da ja nisam mogao da potpisujem pisma saradnicima, o čemu postoji među nama pismeno utančani sporazum).

4) Čime dokazujete »dokazanost« mog agentprovokatorstva? I zašto su laži ono što Popovići et Comp. pišu i govore o g. Bogdanovu (a to su zaista laži), a nisu laži glasine o tom mom agentprovokatorstvu što ih pronose ta ista gospoda? Da li sam provokator i konfident ja, ili Vaš prijatelj Marko Ristić, koji prvo javno upozoruje vlasti da ja nisam ja (IAKO JE ZNAO DA SAM U TO DOBA IMAO NEUGODNOSTI SA VOJNIM VLASTIMA, KOJE SU ME OD 1928 GOD. PROGONILE), A ZATIM SA SVOJIM PRIJATELJIMA PIŠE I DOSTAVE POLICIJI. Jesam li to ja »dokazani agentprovokator« ČIJU PORODICU KAŽNJAVA POLICIJA ZATO ŠTO NIJE PRIJAVILA MOJ 20-ČASOVNI BORAVAK KOD RODITELJA, što u doba kada me Vaš dijalektički namesnik Ristić optužuje za »mračne pobude« vlasti vrše gotovo iz sedmice u sedmicu pretrese u kući mojih roditelja. POSTOJE, GOSPODINE, SVA TA REŠENJA, I NIJE DALEKO DAN KADA ĆE MOĆI DA SE OBELODANE. I onda će se tek videti kako bedno izgledaju Vaša »dokumenta« (koja bih ja ipak hteo da vidim) i kako su zapravo mizerno mali vicevi velikog Krleže.

Što se tiče Vašeg neumornog verglanja kako je Marko Ristić nešto otkrio, tu bih imao da primetim samo toliko, da je M. R. svojim slavnim »Bilansom . . .« zaista otkrio — svoj karakter i svoje totalno otsustvo poznavanja onoga o čemu govori. Ja sam u svom osvrtu na te njegove kvazi moralne litanije DOKUMENTIMA pobio 99% onoga što je on isfalsifikovao i što nije razumeo. ON NA TO NIJE BIO U STANJU DA KAŽE NI JEDNU JEDINU REČ, i jedino što mu je ostalo to je da se ljuti i da Vas zove upomoć. Naravno, to je njegovo privatno pravo I JEDINO ŠTO ZAPREPAŠĆUJE JESTE NEOSPORNA ČINJENICA DA STE VI POKLEKLI PRED CEKINIMA NAMESNIKA RISTIČA, I DA ZA LJUBAV TIH CEKINA PROKOCKASTE SVOJU SAVEST ČOVEKA, postadoste i sam »dijalektički barbarus«.

Posle svega ovoga, razume se, IMA MALO NADE DA JE U VAMI OSTALO JOŠ NEŠTO OD OSOBINA POŠTENIH LJUDI I DA ĆETE JAVNO, U NAREDNOM »PEČATU«, DOKAZATI STAVOVE OBELEŽENE U OVOME PISMU OD 1—4. Pre no što poduzmem bilo koje druge korake, ja ću sačekati naredni »Pečat», čekaću dakle do 1. februara 1940. Posle toga objaviću ovo pismo, i konačno neću više biti sentimentalan. Jer, iako doduše nisam bio u kadetnici i tamo učio mačevanje, ZNAM DA RUKUJEM JEDNOM MNOGO PROSTIJOM SPRAVOM, A TA SE KOD NAS ZOVE BATINA. Neki mi prijatelji savetuju sud. Ja sam to do sada uvek odbijao jer nisam mogao da primim odluku foruma koji ne priznajem merodavnim za rešavanje ovakvih sporova. Sada sam to svoje mišljenje donekle izmenio, i JEDINO ŠTO MI SMETA TO JE ČINJENICA DA ĆETE PRESUDOM BITI POSLANI NA POGREŠNO MESTO — U APS, UMESTO NA KLINIKU. Nije jedan pisac veliki SAMO zato što je napisao »Glembajeve«. Veličina je, još više, u tome

Digitized by Google

*— ne utopiti se u glembajevštini. Vi ste se, međutim, stopili sa svojim junacima, i zar zbilja ne mislite da bi Vam bilo korisno jedno pošteno klinično lečenje?**

BRANKO TEODOSIĆ

Između ta dva gospodina, Markuša i Teodosića postoji čitav niz frapantnih sličnosti (što se tiče njihove relacije spram mene, kao pisca Banketa i Antibarbarusa), a kako se ne može pretpostaviti da bi g. Markuš bio plagirao g. Teodosića, jer ja Teodosićevo pismo objavljujem ovdje prvi put, to je izvan svake sumnje da ta dva neporočna građanina gledaju na pitanje Pečata — identično... Da se ta dva moja bližnja u Kristu pojave u jednoj parnici kao svjedoci — ciganski mi je finale siguran.

Gospodin profesor Markuš mi prijeti da sam zbog kadetske izazovnosti zaslužio batine, a gospodin Teodosić tvrdi: iako nije bio u kadetnici, on zna da rukuje batinom...

Gospodin profesor Markuš tvrdi da luđački mentalitet tipova koje opisujem nije izvan mene (Barutanski), a gospodin Teodosić konstatira da sam se utopio u glembajevštini, stopivši se sa svojim junacima...

Po gospodinu Markušu glavna je moja oznaka kao pisca besmislena, drska podvala negativnosti bez etičkog stanovišta, a po gospodinu Teodosiću podloga mojih infamija je kolebljivost mog morala od laži do neuroze i obratno. Po gospodinu Teodosiću ja sam okoreli lažov i neurotičar, oboleli um, koji pokazuje odsustvo svakog morala, a po g. Markušu oboljeli megaloman i kriminalni nihilist, cinik i pudl... Za jednog i za drugog sam senilan glupan, a jedan i drugi citiraju nešto što nikada nisam napisao, kao moje vlastite riječi, diveći se tako ili pobijajući svoje vlastite preparate. Jedan i drugi u borbi su protiv dijalektičkog materijalizma: g. profesor Markuš negirajući ga, a gospodin Branko Teodosić potvrđujući, stapajući se kao savršena teza i antiteza u višoj nad-dijalektičkoj sintezi: da mene treba izlupati...

Gospodin profesor Markuš prijeti meni batinama, a dijalektički materijalizam bacio je ad acta ovako:

— — —

»Persönlichkeit des Weibes ist die durch Unbewusztheit geadelte Wesenlosigkeit«. — ali otuda, hvala vragu i na tom: otuda i tolika nihilistička mržnja pobabljenog javnog života i na plemstvo i na ženu — mržnja plagiatora prema

* Verzalima štampan tekst podvučen je u pismu gosp. Teodosića rukom samoga autora.

Digitized by Google

originalu, mržnja nasljednih talenata proti genijalnosti, pa čak i na mogućnost vlastite genijalnosti — toliko je perverzna mržnja autoritativaca na sve što bi moglo da postane a u t o r. (A u t o r podvučeno po samom autoru. — Opaska M. K.).

Sve je kako se razabire iz gore citiranog, dijalektički materijalizam preuzeo — naravno po kodeksu na svoj način revolucionarnoga prava — a da nije niti za dozvolu pitao, niti čestito i otvoreno izvor naznačio: ženu i genija — a opet ih, i nju i njega zabacuje i zapostavlja, pervertira i pervertirajući ih pervertirane oponaša, kao na primjer Krleža Karla Krausa u »Pečatu«, a i inače Krleža, kao i njegovi glasovitiji uzori Lombroso i Freud, daje genijalnost pod perverznim pečatom dijalektičkog materijalizma.

Već iz ovoga možete razabrati što je to dijalektički materijalizam.

Dijalektički materijalizam je pervertiranje, jest perverzija muškog i ženskog principa, komplicirana do masivne i masovne težine problema istodobnom konverzijom materijalnog i psihičkog, koja se perverzija vrši u čovjeku i to samo u čovjeku; nigdje drugdje u prirodi, koja je svuda prirodna, nigdje neprirodna, izvan dosega perverznih zabluda ljudskog duha.

Ali pazite, da ga ne zamijenite sa erotičkim perverzitetom, koji je prema njemu još uvijek poezija, i najgori još uvijek čišća poezija i ni iz daleka se tako teško ne ogriješuje na Svijetu, na Životu i na Duhu, na Muškom i na Ženskom: na djetetu — na potomstvu, kao što se na svima i svemu ogriješuje dijalektički materijalizam.« *»Symposion«, str. 39—40.*

Već iz ovoga — više-manje danas upravo kao i jučer — vi niste, dakako, mogli razabrati što je to dijalektički materijalizam, ako je dijalektički materijalizam, kako kaže g. prof. Markuš, hvala vragu: perverzija muškog i ženskog principa komplicirana do masovne i masivne težine problema, istodobnom konverzijom materijalnog i psihičkog, ali to što je dijalektički materijalizam to nije erotički perverzitet, koji je prema dijalektičkom materijalizmu poezija...

Metoda, stil i način izražavanja gospodina profesora S. Markuša dostojni su metode stila i načina izražavanja gospodina doktora Vojislava Vučkovića ili bilo kog drugog našeg »dijalektika«, koji u višem, oduhovljenom zanosu buncaju nadnaravne besmislice, uvjereni da na njihova ribarska usta progovara Muški, Ženski ili Dječji Duh presvetog trojstva dijalektike ili reakcije ili građanskog liberalizma, a kad tamo u sva tri slučaja takvih zastranjenja ne radi se ni o dijalektici niti o protudijalektici nego o običnom nedostatku najprosječnije ljudske pameti...

Na strani 42. svoga »Symposiona« taj se bogodani i uzvišeni advokat Dantea, Goethea i Sokrata ruga bouffonima, literarno i naivno neodgovornim luđacima kao što je pisac »Banketa u Blitvi«, iz jedne zaista nadljudske, moglo bi se zapravo reći, zvjezdane visine, uvjeren da je pretpostavka eventualnog budućeg evropskog rata jedna obična krležijanska doskočica, izmišljena od takvih poganih nihilista

Digitized by Google

kao što sam ja — u obične demagoške svrhe. Taj vidoviti prorok koji se uspisao sa visine svog granitnonepokolebljivog uvjerenja d a d o r a t n e r e p r i z e n e ć e d o ć i, doživio je, dakako, ne moj, ali svoj zapadnoevropski i visokocivilizirani demanti: do ratne reprize je došlo, točno kao po programu obične, otrcane, blatvijske komedije, a što je kod toga najžalosnije, ni ova nije posljednja, jer kao što su onaj »predposljednji« svjetski rat zvali »posljednjim«, isto tako će se još nekoliko puta obmanjivati da su na »posljednjem« kraju te krvave balade, nad kojom će »bouffoni« à la Petrica Kerempuh plakati, na najveće veselje ovakve publike kakvu u tom cirkusu predstavlja naivni faustenko gospodin Markuš, bojim se, stoljećima . . . Kao što se takvim mrčihartijama obično događa, knjiga gospodina profesora S. Markuša nije još ni bila doštampana, a već je došlo do savremene reprize ovog drugog »posljednjeg«.

Taj srednjoškolski smušenjak koji je objavio svoj »Symposion« u toku same reprize, pouzdajući se da do nje ne će doći, on ne zna ni to da Faust nije pesnica, da Hermann Bahr nije bio Židov, da barbuni nisu Bourboni (te je zato potpuno suvišno da ih piše velikim slovom), a citira li taj tugaljivi zbunjenko moj vlastiti tekst, onda kao pravi krivotvoritelj c i t a t a e v o k a k o r a d i: moju rečenicu: »A kad se morski psi igraju, teško barbonima«, to dijete, nevješto književnom poslu, citira ovako: »gdje morski psi igraju, jadni barbuni stradaju«. Krivotvorivši taj tekst, on mi, logično, istodobno dijeleći lekcije o frazama, dobronamjerno priznaje da je ova moja »samousporedba simpatična«. Što je simpatično na toj mojoj samousporedbi? To zar, da je nisam napisao? Gdje sam ja pisao o tom da su barbuni zato jadni, jer morski psi plešu? Ja sam uzdahnuo nad sudbinom takvih sitnih ribica kao što je dragi naš Markuš, a on piše o plesu morskih pasa, i kuka nad barbonima, prevodeći loše smisao mojih rečenica kao da sam ja Goethe! Stani, sinko! Ovako ne ćemo!

Pišući najsvakodnevnijom, zagrebačkom, blebetavom kuhinjskom hrvaštinom, on se ruga mome jeziku prosjaka i tatova, dakako, i taj vlaškouličanstvujušći šakar i pesničar Jovana Vukohoda Geteta, koji misli da Faust znači pesnicu, to agramersko piskaralo koje se izražava jezikom zrinjevačkih frajlica, preveo je tog nesretnog Goethea slabije od svakog našeg operetnog libretiste, i mjesto da je sretan što ga citiraju bez komentara, on se buni sa piedestala svoje veleučenosti, proglašujući ljude koji ga citiraju — psima. Ta naša srednjoškolska mimoza, koja misli da vlastoručni potpis pisca u zlatorezu na koricama znači naslov knjige, taj epigonski »antižurnalist«

Digitized by Google

koji nije na visini najprosječnijeg zagrebačkog novinarskog perca, on piše da se može: »plivati u jatima po utrtim strujama«.

Od takve markuševske »utrte struje« već je davno nastao sveopći kratki spoj našeg škribenstva, ali te duhovite i vesele ribice i dalje »plivaju u jatima po utrtim strujama«, dakako, a kad se ja od vremena na vrijeme zaputim u te naše girice, i to sasvim »svježe«, onda se od bezglavog prporenja uzmuti sva ova naša močvara, i godinama se još priča o tome kako mi je jedina misao da pojedem svu našu inteligenciju kao morski pas, i da je pobijem mitraljezom kao Barutanski. Misleći njemački (upravo bečki), on loše prevodi sa tog svog kladeradača na žargon zagrebačkog trača naših milostiva, kako morski pas: »zapletavši se u mreže sam nastrada na obali gdje prestaje prostor pogodujućih uvjeta mahnitanja«, »Wo der Raum der Tobsucht begünstigender Bedingungen aufhört«, a kako strahuje od tog mog morskog psa, od jezičnih psina sve vrvi po njegovim švapskim rečenicama: »sad bila to riba ili s morskim psima uspoređujući se literat«, »der sich mit den Haifischen vergleichende Literat«. Vrveći dakle besmislom i očajnim crvotočinama jezika i pameti kao najnevjerojatniji stilski kvargl koji je od očite senilije sasvim sagnjio, taj gospodin S. Markuš pjeni se samodopadno u svojoj vlastitoj agoniji i rastvarajući se pred nama u svom vlastitom raspadanju, on nešto trabunja i bunca i bulazni o Karlu Krausu, koga da sam ja napao i koga da on brani od mene, poznatog cinika, koji je opet napao njega, gospodina profesora S. Markuša, prevodioca Fausta, čitavom jednom knjigom od petstotina i više stranica, prijeteći mu mitraljezama i optužujući ga zbog dispozicionih fondova.

Svaka riba k svome jatu leti, samo Markuš hoće s morskim psima...

Po dubljoj logici sitne ribe taj je barbun sama sebe prozvao »jadnim« na ovom balu ajkula, i zabrinut za moju tužnu pasju sudbinu zaplitanja u mreže u prostoru »gdje nema pogodujućih uvjeta mahnitanja«, on je dokazao da se može pomahnitati i onda kad čovjek nije moski pas nego pisar »Symposiona«; sad bio on barbun ili ne, igrao se on s morskim psima ili oni s njim, plesao on na ribljem plesu svoju sardinsku polku ili ne, inzultirao on ili ne, taj leteći piškor koji leti samo »utrtim strujama«, taj faustovac koji ostaje »perpleks« nad mojom literaturom, taj »odvjetnik« Karla Krausa koji tog književnika brani od mog napadaja argumentima što sam ih ja štampao u Krausovu obranu, ta nazovislobodarska spužva od

Digitized by Google

reakcionarnog mozga zavrijedila je da je netko iscijedi temeljito, pošto je njom izbrisao sve što doista nije zavrijedilo da uopće bude napisano ili štampano. Niti njegov prijevod Fausta, niti čitava ta symposionska galama oko te potpuno suvišne rabote koja nema ni one najnevinije pristojnosti, kakva vlada u svakom zvjerinjaku, gdje se majmuni i nosorozi savršeno ignoriraju po višem, nadzvjerskom codexu rajske, edenske pristojnosti.

Godine 1938. napisao sam u spomen Karla Krausa nekrolog i da bih mu dao širi publicitet preštampavam ga ovdje u cijelosti:

USPOMENI KARLA KRAUSA

Bilo je to prije dvije godine. U ono vrijeme mnogo se je pisalo u njemačkoj štampi o Krausovoj izjavi »da mu na temu Hitler ne pada ništa na pamet«, kada je kroz naš mali grad proputovao jedan austrijski pjesnik. Jedna veličina austrijske poezije, a bilo je ljeto i na terasi hotela Esplanade (gdje po Milanu Ćurčinu, uz sladoled, propovijedam svoje ljevičarske teorije), imao sam čast da s tim austrijskim poetom razgovaram o pitanju Karla Krausa.

Austrijanac (nazovimo ga kraticom A.) rekao je o Karlu Krausu od prilike ovo: Kraus je prije svega čifutski sveznadar, starog, obrezanog, pravovjernog kova. (Austrijski poeta i sam je pripadao izraelitskoj vjeroispovijesti). Kraus je jedno obično kavansko i kavanarsko zanovijetalo, ono što se u zonama carskog i kraljevskog službovnika zvalo »ein jüdischer Besserwisser«! Kraus je tip starog poljskog talmudiste i da se je kojim slučajem rodio prije dvjesta godina negdje oko Kolomeje i Roznyatova bio bi od njega postao Rabi Čudotvorac, izvan svake sumnje! Upravo zato, jer taj nervčik po svojoj krvi, po predaji, po običajima koji su ga odgojili, nikada nije bio drugo ništa nego talmudista, on za čitavog svog života i nije imao ni za što drugo smisla nego za Riječ. On je bio jedan od najispraznijih verbalista na svijetu: pravi, rođeni i nepatvoreni Tumač Pisanih i Štampanih Riječi, i oko te rabote on je sproveo čitav svoj život kao svi talmudisti: marljivo, ustrajno, s mnogo volje, s beskrajno mnogo bolesne ambicije, a mora se priznati s mnogo neobičnog dara i uz veliki napor. I to je važno: njegova ambicija bila je nerazmjerno razvijenija od njegovih sposobnosti! Značajno je iznad svega za Karla Krausa da za njega Riječ nije bila pojam nego samo Riječ Kao Takva, i zato je ostao dosljedno do konca ono što je bio na početku: isprazan i puki formalista, neuvjerljiv i površan, pa čak i nesa-

Digitized by Google

vjestan, velik u očima srodnih, talmudistički raspoloženih duhova, koji ne vide u riječima ništa drugo do puke formalnosti. Ta vrsta ljudi smatra dubljinom jednog pojma ono što je isključivo pojmovna površina i najneznatnija naslaga, tako neznatna kao dašak, evo, ovog sladoleda esplanadskog, što se hvata na srebrnoj čaši kao rosa!

Kapital, Novac, Politika, Imperijalizmi, Društvo, Društveni Uređaji, Socijalna Pitanja, Kulturnohistorijske Množine što se nagomilavaju vjekovima, sve je to za Karla Krausa od početka bilo i ostalo nepoznanicom. I kao što otrcanu kurtizanu ne zanima ništa osim svirke starog rasklimanog klavira po noćnim zabavištima (s kojima se je srasla do neodvojivosti), tako ni Karl Kraus, osim svog bečkog otrcanog lajtmotiva bečke štampe, nije poznavao ništa i nije ga zanimalo ništa! Ako se pravo uzme, uz razne druge sposobnosti, u njemu je propao i jedan nadprosječno nadaren državni odvjetnik. On je bio pravnički formalist u optuživanju raznih i dakako, posve prirodno, mnogobrojnih jezičnih nepravilnosti, pravi, rođeni državni odvjetnik metafizičkog i ispraznog pojma Riječi, u tajanstvenom, mističnom, gotovo poluvjerskom značenju ovog, u staromodnom smislu, nadnaravnog pojma. U svom intimnom životu, u krugu svojih sitnih kavanskih tračeva, ogovaranja, podvala, kleveta, smicalica i šala, Karl Kraus je pokazivao isto tako masu državnoodvjetničkih sklonosti... Bio je čak u tom pogledu kadikad i detektivski raspoložen. Uhodarsko zanovijetalo i znatiželjno bablje uho, vrlo opasno za prepričavanje sitnih diskretnosti, taj je čovjek bio poznat zbog svojih neistinitih, zlonamjerno lansiranih vijesti, a pretvorljiv isusovački on bi se kao nevina kokoš čudio tim lažima kad su se uveličane vraćale do njegovog vlastitog stola u formi skandala.

On je bio zapravo poltron! Nikada nije radio ništa bez osiguranja, bez zaklona, bez zaštite, bez protektorata, po mogućnosti čak bez dvostrukog protektorata: najprije, na početku svoje karijere čitav socijalno-demokratski pokret s »Arbeiter-Zeitungom« na čelu, a zatim krema od kreme austrijskog kneževskog društva: Thuni, Lobkowitzi, Kolowrati, Dvor, Nekakve Nadvojvotkinje, Dvorjanici, Visoko Plemstvo, grofovi, grofice i čitavo Franz Ferdinandovsko trijalističko društvo. Njegov stav godine Devetstotinaičetrnaeste u pitanju sarajevskog Atentata dokazuje jasno da je taj čovjek bio politički potpuno nenadaren, na vlas isto tako kao i njegov stav u pitanju Dollfussove smrti »da je Dolfuss mučenik progresa...« I isto tako kao što mu »na temu Hitler nije palo ništa na pamet«,

Digitized by Google

tako je i čitav problem ruske Revolucije smatrao prevarom i Potemkinijadom samo zato, jer su se iz Moskve usudili da ga pozovu na saradnju u jednom kolektivnom časopisu i to zajedno s nekim austrijskim književnicima, koje je on, s pravom, smatrao varalicama! Kao što se je protiv Franje Josipa Prvoga borio na crti Belvederske Franjo-Ferdinandovske poltronerije, da bi se dodvorio onim groficama, koje su s pravom očekivale Najvišu Naklonost od Budućeg Cara kao Buduće Dvorske Gospođe, isto tako je zamrzio rat godine Devetstotinaičetrnaeste samo zato, jer je to bio rat onih Dvorjanika, grupi kojih on lično nije imao časti da pripada. On nikada nije o ratu kao ratu napisao ni jedne negativne riječi! On je mrzio rat kao tipično franciscojosephinsku pojavu i njemu su sve vojske ovoga svijeta bile simpatičnije od austrijske, a austrijsku je mrzio, jer je to bila vojska Franje Josipa Prvoga, koga je mrzio, jer je taj senilni starac mrzio groficu Chotekovu, a on je od nekoga jedamput čuo da je grofica i Prestolonasljednica negdje jedamput jednoj grofici blagoizvoljela da prišapne — kako Karl Kraus ima pravo »u svojoj borbi protiv bečke čifutske štampe.« On nije uzeo rat Devetstotinaičetrnaeste kao socijalnu pojavu, koja je nastala iz mnogo dubljih, mehaničkih, imperijalističkih, socijalnouslovljenih razloga, nego je to ratno klanje upotrebio za ulagivanje na antifranjojosipovskoj liniji kod onih grofica, koje su bile solidarne u svom grofovskom ponosu s jednom groficom Chotekovom, kojoj stari Car nikada nije priznao ravnopravnosti po španjolskoj etiketi, a kod kojih je on, Karl Kraus, imao čast i sreću biti priman na čajeve i na crnu kavu. Pozivan na čajeve i na crnu kavu kod tih plavokrvnih plavih čarapa, taj duhoviti causeur i poeta nije bio svijestan svoje žalosne pozicije u tim krugovima, gdje su ga smatrali nekom vrstom čistioca kanala, onog pojma što ga je on krstio »journaille«, a što je pomalo bilo i njegovo vlastito zanimanje.

Čovjek bez svog unutarnjeg lica, imitator, conférencier, Überbretteldiseuse, jedna vrst De La Lipinskaje, ženkasta pojava među oponašateljima, koji je umio izvan svake sumnje da imitira gotovo savršeno, a imitirao je na crti lažnog schillerovskog patosa ono nešto, što je zapravo vrlo teško jasno odrediti, a što se je od prilike zvalo: Kultom Izgovora u Burgtheatru. Loos na primjer, ili Altenberg, dva jedina Bečana spram kojih se je odnosio više manje sa sentimentalnim poštovanjem, to su doista bili čitavi ljudi, ličnosti izlivene iz jednoga komada, pojave koje predstavljaju jednu čitavu bečku epohu, ali Karl Kraus, zavidnik i zlobnik s onu stranu

Digitized by Google

kavanskoga stakla, koji će zlonamjerno i sitničavo svakome prolazniku prišiti ironičnu krpicu, taj Karl Kraus bio je monoman, manijak, teškoopterećeni psihopat, poeta srednjenadaren, a s tako ogromnim zahtjevima spram svoje okoline kao da je sve stvari prosuđivao sa visine svog vlastitog brončanog spomenika! Molim Vas! Treba svaku stvar uzeti ljudski i treba pokazati kod ocjene jedne ličnosti smisla za ljudske slabosti! On je bio, zapravo, od dragoga gospodina Boga žigosan, toliko plećat da su mu se pleća pomalo pretvarala u grbu, a znamo iz najobičnije psihologije najsvakodnevnijeg iskustva, da grbavci svoj teret prilično teško nose pred Licem Gospodnjim i da sasvim prirodno zavidaju ljudima uspravnih hrptenica! Grbavac po građi svoga tijela, grbavac po prirodi, s unutarnjim profilom iznakažena čovjeka, histeričan, svadljivac, nervozno razdražljiv, samovoljan, hirovit, kolebljivac, koji pada iz jedne krajnosti u drugu, značaj koji nije nikada iz svih tih razloga bio bezuslovno pouzdan i bezuslovno ispravan, savitljiv u raznim smjerovima, a neobično slab i potkupljiv u društvenom, socijalno-borniranom smislu te riječi, taj je račundžija živio uvijek vrlo udobno, vrlo proračunano, po crti najmanjega otpora i najvećega uspjeha! Jedno mu se mora priznati: on je imao otvoreno uho za bečke glasove i sve ono što je kod njega lokalno, što je specifično bečko, to je dobro zapaženo i to je više manje točno odraženo. Ali, molim lijepo, usporedite ga s Nestroyem! Usporedite ga s Nestroyem, molim lijepo, pak će se pokazati da je ono što prividno izgleda u Karlu Krausu originalno ili čak veliko, da je sve to već davno prije Karla Krausa bilo neusporedivo originalnije i veće kod Nestroya! Usporedite ga s Raymundom, s D. Spitzerom, sa tolikom beskrajnom masom lokalnih bečkih komičara, conférenciera, feuilletonista, pjevača po noćnim lokalima, glumaca, svirača, uličnih pjevača i improvizatora, pak će se pokazati da su svi ti nepoznati i bezimeni talenti i predstavnici lokalnog bečkog duha, duhovitosti, kolorita, nadarenosti, charm-a ili muzikalnosti stiha i pjesme isto tako »vršili svoju dužnost« u najmanju ruku isto tako dobro kao Karl Kraus, a da to nisu nikada vješali na veliko zvono i velevažno bubnjali kao on po svom časopisu, kojim je gnjavio Beč, i Bečane, i čitavu Austriju, godinama. Jedan od njegovih najosnovnijih nedostataka i najosjetljivije pomanjkanje sposobnosti bilo mu je što nikada ništa nije mogao da predvidi prosto zato, jer nikada ništa nije shvaćao u povezanome sklopu. Za njega u svijetu zbivanja nije bilo dijalektičke povezanosti i zato uopće ništa nije shvaćao, zato nije umio da odvaja bitno od ne-

Digitized by Google

bitnog, važno od sporednog, značajno od prividnog i zato je gubio tako često tlo pod nogama padajući iz jednog u sve veće protuslovlje, da se najposlije izgubi u apsurdnoj konstataciji da je Dollfuss pao kao mučenik progresa i da su jedini branitelji austrijske civilizacije bečki biskupi i kardinali. Važnije, na primjer, od sveukupnog bečkog socijalističkog pokreta bilo mu je pitanje plaćenih oglasa u »Arbeiter-Zeitungu«, i raskrstivši se s vodstvom socijalne demokracije u pitanju plaćenog malog oglasnika, on je čitav evropski socijalizam počeo smatrati glupošću, prevarom, humbugom i plaćenim oglasom u malom oglasniku. U tom smislu jednostranog, gotovo ograničenog, formalno opravdanog, lažljivog doktrinerstva, Karl Kraus je imao u sebi mnogo nečeg usidjeličkog, starofrajlinskog, staromodnog idealizma gnjile, učmale stare djevice, koja ljubomorno čuva tuđa, stara požutjela pisma, kao dokumente tuđeg razvrata, tuđeg bluda i tuđe moralne nepouzdanosti. Reakcionaran pesimist, mizantrop, taj se čovjek nikada nije upustio u bitku za bilo kakav konkretan humanistički slučaj, i sam vrlo strog u prosuđivanju tuđih postupaka, on nije nikada imao osjećaja za nesumnjivu smiješnost svojih vlastitih izjava ili djela. Da je pregažen novim i beskrajno zapletenim savremenim pitanjima i problemima, kojima nije bio dorastao već od sloma devetstotinaiosamnaste dalje, to on nije shvaćao, pak se samo potpunim nesnalaženjem u prostoru i u vremenu može objasniti njegova smiješna borba sa Schoberom kao kancelarom, kada je ovoga staroga austrijskog policijskog kancelistu plakatima pozivao da odstupi! Cjepidlaka, koja s lorgnonom zaviruje u tuđe lonce, Karl Kraus je u svom vlastitom slučaju bio posve slab sudac i urednik, cenzor, procjenitelj i savjetnik. Mnogo, što se je pojavilo ispod njegova pera, nije vrijedilo ni dvadeset posto od onog što je on samodopadno i utvorljivo bio uvjeren da vrijedi. On je dao nesumnjivo nekoliko savršenih stranica polemičkih, ali više od četrdeset posto njegove proze je dosadno i nečitko i neprobavljivo, a prije svega: dosadno i nevažno! Nesavremeno! Bespredmetno! On je čitave svjetove i sve pojave u zbivanju izdvajao iz cjeline, a analitik po prirodi, izdvajajući tako jednu pojavu iz druge, on je sve cjepkao, lomio, kidao, usitnjavao, atomizirao, tako da je držeći u rukama sporedne detalje bio uvjeren da rukuje elementima. Do kakvih ga je to krivih zaključaka vodilo najbolje pokazuje onaj bizarni svijet predodžbi što ga je taj novinar imao o štampi uopće, a o austrijskoj ili bečkoj pak naročito. Kao što je Franjo Josip Prvi bio za Krausa neka vrst fantastičnog baroknog homun-

Digitized by Google

kulusa, koji se kao stara papiga njiše u svojoj šenbrunškoj krletci (u nekakvom staklenom, zrakopraznom prostoru, u vakuumu bez socijalne podloge), tako je i građansku (bečku) štampu prosuđivao kao svijet za sebe, kao pojavu koja ne stoji uslovljena tipičnim njemačkim, centralnoevropskim, austrijskim, bečkim prilikama. Sve je za tog samovoljnog autokratu bilo »Stvar Za Sebe«, pak je od tog netačnog i izvrnutog pogleda na svijet na koncu potpuno i oslijepio, oboljevši od paničnog straha da Dollfussov nasljednik Schuschnigg ne sklopi eventualno primirje sa kukastim krstom, čega se je bojao kao pojave nečastivog. Nije Kraus strahovao pred kukastim krstom iz bilo kakve načelne bojazni! On je bio poslovno zainteresiran u pitanju svoje štamparije, a znao je iz iskustva, da se u slučaju okupacije Austrije po kukastom krstu ne će izvući kao Nearijevac, i to je bio jedan od glavnih, stvarnih i praktičnih razloga, da mu »na temu Hitler nije palo ništa na pamet!«

Evo vidite, tako je zapravo izgledalo s tom starom, domišljatom, zlobnom, zavidljivom bečkom namigušom, koja nije bila toliko nešarmantna te joj ne bi bila nasjela jedna čitava generacija bečke, bogataške omladine, koju je on osvajao sve novijim i novijim trikovima svoje nadprosječne duhovitosti. Beskrajno bogat, upravo nepresušan u izmišljanju novih privlačivosti u svom recitatorskom répertoireu, samo da zadrži to široko i dobronamjerno raspoloženje svoje publike, on je pred njom razgolićivao svoje najbolje prijatelje, objavljujući njihova privatna pisma, upućena tom okrutnom starkelji u slabim momentima, a da postigne bilo kakav uspjeh na daskama, on se kao prava cirkuska budala nije žacao ni najpodlijih trikova da nešto zataji, nešto da iskrivi i prikaže u lažnoj svjetlosti, da krivotvori tekstove, da štampa stare i bezazlene fotografije, da blefira facsimilima, kao pravi državni odvjetnik, koji gradi svoju uobraženu optužbu na krivim dokazima. Povodljiv za tuđim otkrićima, bez i jedne jedine svoje vlastite ljudske misli, sklon od svog književnog početka da se oduševi i inspirira tuđim emocijama, osjećajima i zapažanjima, Kraus je kao medij godinama živio od tuđih poticaja i masa njegovih vlastitih (samo prividno njegovih) motiva nije drugo, nego opet samo to, u čemu je bio izvoran i nadprosječno važan: u imitaciji. Imitacija kakvog starog Nestroyevog coupleta, imitacija kakvog otrcanog orfeumskog napjeva, parodija kakve evidentno-neuspjele lirske pjesme, nadmetanje u prevođenju nevažnih detalja, lupanje po mrtvoj magarećoj koži, ruganje carstvu austrijskome kad je već svakome vrapcu bilo jasno da to carstvo ne će politički preživjeti svjetske konflagra-

Digitized by Google

cije, to su bili elementi njegovih gnjavaža s kojima je, u ostalom, kao dobrotvor koji čita uvijek u korist nekakvih dobrotvornih društava, zaradio jedan sasvim pristojan, upravo gospodski imetak! Taj stari, bolećivi artist, tašt do ludila, uvijek uzrujan u pitanju svog ličnog ugleda, on se neprestano osjećao ugroženim, on je preuveličavao značenje svake došapnute riječi u prijateljskom krugu, on je bio upravo neka vrsta luđaka koji pati od manije progona i zato uvijek uznemireno nakostrušen, on je gonio oko sebe sve za koje je mogao samo i u najsakrivenijoj misli pretpostaviti da bi mu mogli biti »opasni«. A »opasnošću« za sebe smatrao je svaku novu knjigu, svaki pa i najneznatniji uspjeh, svaku novu pojavu ili novo ime koje je uskrsnulo u tim vječnim plimama književnih iznenađenja, a ljubomoran od prirode, kritik društva i društvenih prilika pak dakle i književnosti, on do dana današnjega nikada nikoga u književnosti nije obranio i nikada ni o kome nije napisao ni jednog jedinog dobronamjernog i pozitivnog retka. Škrtica po prirodi, Kraus je upravo starački bijedno, zlobno uživao u tuđim propastima, a s izvanredno razvijenom slutnjom za tuđe slabosti, on je umio da ubode kao otrovna osa upravo u najbolniju žlijezdu, naslađujući se tuđim mukama okrutno i neumoljivo. Od svega što je radio ne će ostati mnogo, a uslijed svoje socijalne ograničenosti samoga je sebe preživio, vrijeme ga je prebacilo i danas više ne zanima nikoga. Ovo, što on smatra svojim najboljim, najbitnijim, to je nešto malo oduhovljenije novinarstvo, ali to nije književnost! To je neka vrsta kulturnohistorijske kronike u najboljem slučaju, materijal eventualno za budućega pjesnika ovih dana koje proživljujemo, to su možda podatci za jednu veću kompoziciju o prilikama koje su srušile Austriju, ali to nije književnost, to nije književno stvaranje, to nije književno djelo u onom smislu u kome književnost predstavljaju pojmovi kao što su: Rabelais ili Cervantes, pa čak i Zola, ako hoćete! Doigrao je svoje, stari clown! On bi bio mogao da prereže Goebbelsa, on bi mogao da preokrene Hitlerovu životnu knjigu, kao stari harlekinski rukav, on bi bio mogao da se inspirira svim tim književnim apsurdima u današnjoj književnosti, ali za to, dakako, nije imao građanske hrabrosti, premda je bio lično u inostranstvu, dakle izvan svake opasnosti. Ali, naravno, njemu je imponiralo, jer je od nekoga čuo da je doktor Goebbels negdje izjavio da je Kraus lično više uradio protiv židovske žurnalistike nego sve njemačke lomače zajedno, i zato Krausa nisu spalili, a to je starom Poloniju i te kako laskalo i zato se zavio u svoju demonstrativnu šutnju. Stari i iskusni dvorjanik,

Digitized by Google

poltron i cabotin, taj prevejani lisac već je počeo da koketira sa knezom Starhembergom, pak je u svom kavanskom krugu sam lansirao tu vijest, da se mladi knez Starhemberg o njemu izražava u zanosnim superlativima. Mrziti bijedne novinare koji za koru svog svagdanjeg kruha pišu plaćene male oglasnike (u svakome slučaju protiv svog uvjerenja), biti obraćeni Jehudija katoličke vjeroispovijesti i kao pokajnik klanjati se Biskupima i Kardinalima kao slobodni mislilac antisemit, psovati po židovskoj štampi po salonima bečkih grofica, koketirati s rasistima i bijelim knezovima, a ćutati o doktoru Goebbelsu, to je možda otmjeno, to je nobl, to je pomalo i fašistički snobizam, no to nije dostojno one uloge koju je Karl Kraus imao namjeru da glumi, a koju je, uvjeren da je glumi savršeno, odglumio zapravo vrlo loše, i u kojoj je na koncu prilično neslavno propao. Danas, on je preživio svoj vlastiti ugled, danas, kada se pojavljuje na daskama kao govornik, conférencier, recitator ili čak kao pisac, danas to više ne zanima nikoga, danas javljaju se već prvi zvižduci među slušateljstvom, danas Karl Kraus stoji pred nama kao očupano ptičje strašilo, čitajući u njemačkoj emigrantskoj štampi svoje vlastite nekrologe. On još može danas da nastupa kod vas, u Zagrebu (gdje gostuju razni međunarodni pjevači kad više nemaju ni glasa ni sluha), ali danas ta stara kokota ždere se živa zbog svog moralnog i umjetničkog neuspjeha, i pazite dobro: to će mu biti konac, on će od toga umrijeti, jer on je danas riba koja se praćaknula preko ruba svog bečkog lonca i već teško, sipljivo i zagušljivo miče škrgama! Na široke evropske horizonte taj čovjek nije nikada imao snage da se popne, a u sredinama kojima pojmovi »Nove Slobodne Prese«, njenog urednika Benedikta ili njenog kancelara i šefa policije Schobera ne govore ništa, u takvim stranim jezičnim područjima za koja su njegove jezične gnjavaže neprevedive, pred raznonarodnim evropskim masama Karl Kraus je strano i nepoznato, sivo lice, koje je pisalo nastranim i bizarnim njemačkim jezikom, tuđim svakom dobroškolovanom i dobroodnjegovanom njemačkom uhu, koje cijeni Lessinga ili Goethea, a ne smatra da je svrhom književnog izražavanja da postane lokalnom, bečkom, kavanskom šalom.

A što je uopće pisao i najposlije što je upravo napisao taj toliko razvikani Fackel — Kraus? Pisao je »glose«! No, a što to uopće ima da znači, kad netko čitavog svog života piše »glose« i »glosirajući« opet samo piše »glose«? Imate li vi pojma što je to uopće »glosa« i kakvoj, do vraga, književnoj vrsti pripada ta toliko razvikana »glosa«, i kakvo je to zanimanje baviti se beskrajno

Digitized by Google

dosadnim piskaranjem »glosa«? Je li »glosa« uopće nekakav književni oblik? Što to, uopće, znači, izražavati se uvijek i neprekidno jednolično jednim te istim načinom, škrabanjem, »glosa«? Čitav svijet gnjaviti i izgnjaviti sa svojih tridesetitrihiljade »glosa«? Vrlo važno — glosiranje besmisla — à la Fackel — Kraus! Vrlo važno traženje štamparskih pogrešaka u tekstovima koji su sedamdesetisedamhiljada puta književniji od svega onoga što je on »izglosirao« u svojim beskrajnim trakavicama svojih nametljivih »glosa«, koje se vuku kao zlatna žila jednog nervčika koji je bijesan na čitav svijet samo zato, jer nema dobre stolice! Zašto nije jeo banane, hast a gezeres! Mrzio je ratove, jer je bio grbav, te mu nije bilo suđeno da postane ratnikom, mrzio je novinare, jer je bio nesposoban novinar, uživao je u plavokrvnom pogledu nekakve blagonaklone grofice, jer je u duši bio rođeni sluga, i taj lakaj, ta ulizica, ta kukavica postala je propovjednikom hrabrosti i viteškog morala u jednom društvenom uređaju kome je proricao propast samo zato, jer se u takvom društvenom uređaju plaćaju mali oglasnici i jer se groficama ne priznaje rang princese po jednom ceremonijalu koji je Karl Kraus mrzio, jer nije bio Španjolacc aristokrata, nego bečki novinar, »ein ganz gewöhnlicher böhmischer Besserwisser«, koga su izbacili iz »Nove Slobodne Prese« radi nesposobnosti...

Gospodin A., lovorom ovjenčani poeta austrijski, izgovorio je svoj tekst bez predaha, u jednom jedinom zamahu, retorski prilično vješto... Sav taj niz rečenica izlio se iz njega takvom snagom kao voda kada provaljuje branu; to je bila jedna mala poplava mržnje, koja se pod konac u ovoj partiji o glosama pretvorila u brzu paljbu. A. je izgovarao riječ po riječ takvom brzinom i tako oštro kao da sjecka dokaz za dokazom, te sam ja imao osjećaj da tu mali jedan šivaći stroj preda mnom (u njegovoj usnoj šupljini) štepa i obrubljuje prljavi mrtvački pokrov za problematičnog moralnog pokojnika, koji mu (bit će po svemu) nije suviše prirastao srcu. Nad terasom esplanadskom lepršao je ljetni suton, javljali su se već prvi znaci večernjeg rumenila nad kupolom Starčevićeva doma, nad kojom je onaj brončani anđeo s buktinjom u ruci stajao nepomično kao kakav crnac u venecijanskom dekoru, a daleko iz grada brujala su posmrtna zvona. Netko je umro od naših uglednih sugrađana.

Stresao sam pepeo sa svoje cigarete i naručio još jednu (»ljevičarsku« po Ćurćinu) limunadu, neprogovorivši ni riječi. Bila

Digitized by Google

je duga, prilično neugodna stanka. Tišina. Fijuk lokomotiva s kolodvora, bijeli oblaci dima nad kolodvorskim vestibulom, opet plač parostroja i opet tišina.

— A vi o čemu mislite, prekinuo je tu dugotrajnu tišinu A., lovorom ovjenčani poeta austrijski, koji je tu održao svoju nadgrobnu besjedu nad otvorenim grobom čovjeka, koji je ovoga momenta još bio među živima, na zemlji.

— Ja? Pa ni o čem konkretnom! Pala mi je slučajno na pamet ona otrcana scena kad Hamlet i Horacije razgovaraju nad Jorikovim grobom. Hamlet je odbacio Jorikovu lubanju s gađenjem i zamolio Horacija da mu nešto kaže...

HORACIJE: Što, kraljeviću?

HAMLET: Misliš li ti da je i Aleksandar Veliki bio ovakav u zemlji?

HORACIJE: Upravo takav!

HAMLET: I da je ovako zaudarao?

HORACIJE: Upravo tako, kraljeviću!

HAMLET: Zašto ne bismo mogli u misli slijediti Aleksandrov prah, dok ga ne nađemo, gdje je zatisnuo rupu na nekom buretu?

HORACIJE: To bi značilo tražiti dlaku u jajetu.

HAMLET: O ne, nipošto — jer nije pretjerano i lako je vjerovati, da ćemo ga tamo naći, ako ga budemo pratili na njegovu putu. Evo kako je: Aleksandar je umro, Aleksandar je bio pokopan, Aleksandar se vratio u prah, taj je prah zemlja, od zemlje je nastala ilovača — pa zašto ne bi ona ilovača, u koju se on pretvorio, mogla začepiti bure piva?

I Cezar se pretvorio u glinu,
da zamaže u zidu pukotinu,
i zato svijet je strepio pred njime
da bude štit od vjetra i od zime.

Sada je A. zapalio svoju cigaretu i ućutao zamišljen, prilično dugo. Žamor naših dragih, esplanadskih milostiva oko nas, zvuci glazbe, stanka.

— Naime, nemojte me krivo razumjeti, a ja se i ne ću izraziti možda dovoljno jasno. U vezi sa shakespearskim Horacijem pao mi je na pamet onaj stari, antični Horacije, prosto po asocijaciji. U ovome, mislim, da je stvar: onaj skerletnozlatni štimung Horacijev (na primjer) govori nam nepobitno jasno kako se od staroga Horacija do recimo simbolista odnos poezije, odnos lirike spram jesenjeg, takozvanog autumnalnog nije ni u čemu izmijenio: jesen

Digitized by Google

je od Martiala pa preko postpetrarkista do vaše, na primjer, lične poezije jesenjih raspoloženja, još uvijek gotovo jedinim izvorom lirske teme: sunce se spušta ispod rakove nebeske obratnice »noći postaju duže, a dani kraći«, kao što smo to učili već u pučkoškolskim čitankama. I to je ono što bi trebalo temeljito razraditi u jednom estetskomorfološkom antibarbarusu kroz vjekove: da od Istoka do sredozemnomorskih lirika u antičnoj, u humanističkoj književnosti od renaissance do dekadentne građanske Evrope postoje nesumnjivo otrcani, banalni, klišetizirani motivi te iste teme koji su dosadili već vjekovima, jer nisu izvoran doživljaj, nego prepisivanje književnih motiva i već toliko izvariranih tema te su novije, izvornije varijante jedva zamislive po svim pravilima vjerojatnosti. Nad svim takvim otrcanim manufakturistima poezije, Karl Kraus je prije svega imao jednu veliku prednost: osjećaj istančanog straha pred dosadnim motivima. U umjetničkom stvaranju ne treba da postoje pravila, to je istina, jer je i umjetničko stvaranje na najopasnijem putu da se pretvori u dogmatiku onoga momenta, čim se javljaju imperativi, upute, smjernice! Dosada ubija i šah, a za poeziju je dosada prava pošast (Voltaire). U poeziji ne da se ništa konkretno pojmiti, shvatiti, jer razmišljajući u tim krugovima (samih po sebi prilično nejasnih) pojmova, gdje pojam kao takav ne znači nego smanjivanje, rasplinjavanje, prelaženje u platonsku sjenku slike ili titraja, čovjek gubi tlo pod nogama: tu počinje mutno, polumračno nesnalaženje, u kome igra često sudbonosnu ulogu demonska snaga riječi. To je, vidite, Karl Kraus znao, i s time se je Karl Kraus rodio, da li kao »talmudist« (kao što ste vi lično blagoizvoljeli primijetiti) ili ne, to je svejedno, ali da u njegovom djelu ima čitavih stranica gdje »Riječ« sasvim sigurno nije isprazan verbalizam ili trijezna kombinatorika, to je izvan sumnje. Pjevati treba jednostavno i neposredno: kao što vode teku slijepo i gluhonijemo, kao što se crijeva miču sama od sebe u utrobama, kao što pernato meso cvrkuće kao ptica, tako bi trebalo pjevati. U povijesti pjesništva može se — istinabog — govoriti o »poezijama manufakturne periode«, a danas u vrijeme dijalektike može se za jednog pjesnika kao što je bio Kraus reći i to: »da nije shvaćao historijskoga zbivanja u dijalektičkim sklopovima« (što, doista, nije), nego da je sve stvari uzimao izdvojeno iz cjeline »kao da postoje same za sebe« (što je doista činio, sistematski), ali zar ružin miris ili dah maglenog pramena u jesenskom štimungu najbanalnijeg književnog motiva nije jedan ukras izdvojen iz cjeline, kao na primjer Ocean kod Camoensa?

Digitized by Google

Elemenat Krausovih inspiracija nema manje jesenskog štimunga od bilo kakve poeme napisane na temu jesen; Kraus je pjevao zveket oružja pod kraj carstva, on je pjevao suton šenbrunških infantkinja i Krausove infantkinje su infantkinje kao kod Alberta Samaina, samo su dane na krausovski način, a ne samainski! Zar u njegovoj epopeji »Posljednji Dani Čovječanstva« — »noć ne postaje duža, a dan kraći«, kao u obradbi bilo kakve školske pismene radnje, rimovane u nižim razredima poezije, samo su to Krausove sjene propasti koje rastu, a svjetlost čovjekoljublja koja gasne, a što se je on po svojoj prirođenoj sklonosti inspirirao baš tim motivima, a ne štillebenskim gnjavažama, to je stvar ličnog ukusa kojem će se motivu čovjek pojedinac prikloniti, ali nikako nije nedostatak pjesnika. Zašto je Shakespeare Karlu Krausu (s pravom) mnogo aktuelniji od Johannesa R. Bechera ili od njegovog vlastitog Karl Krausovog kapaciteta, to je on dokazao vlastitim citatima Shakespearea, objasnivši da je frazu kako mu »na temu Hitler ne pada ništa na pamet« mislio stvaralački, pjesnički, a ne politički, a što nekom pjesniku, ako je iskren, ne pada ništa na pamet na jednu određenu temu, to nije njegova pjesnička lična krivnja. On bi lagao da tvrdi obratno, a na lažima se poezija ne gradi. Objasnite mi, molim vas, kome je do danas na temu današnje evropske stvarnosti palo pjesnički uopće nešto na pamet što ne bi bilo nerazmjerno jače i nerazmjerno sugestivnije obrađeno i izraženo već od Shakespearea? Ako se to »dijalektički« uzima tako plitko da je bilokakva utilitaristička i propagandistička »ad hoc« gnjavaža u formi zabavnog romana à la X. Y. »nužno uslovljena« raznim političkim preduslovima, onda je to čista dogmatika, a ne dijalektika, i to dogmatika primijenjena politikantski! Vi ste rekli da je Kraus mrzio Franju Josipa Prvoga. A što znači Franju Josipa Prvoga mrziti? To znači mrziti Franju Josipa Prvoga. Mrziti Franju Josipa Prvoga, mrziti grofove Berchtolda, Czernina, Bolfrassa, Nadvojvodu Friedricha, generale von Dankla, von Auffenberga, mrziti petstotina austrijskih generala za vrijeme rata i izrugivati se sveučilištu u Černovicama što tu gospodu imenuje počasnim doktorima, to ne znači ništa drugo nego što je Karl Kraus osjećao i što je svoj osjećaj mržnje pjesnički izražavao i što je bio pjesnikom te određene i nesumnjive mržnje jednog čitavog stanja, poznatog u povijesti pod imenom vladavine Franje Josipa Prvoga. A optuživati ga zbog te mržnje u najmanju ruku je nepjesnički, kao što bi bilo nepjesnički optuživati Stephana Georgea ili Rilkea što su pjevali o jeseni ili o ružinom mirisu. Ružin miris,

Digitized by Google

jesen ili antifranciscojosephinska mržnja, to su samo podatci za poeziju, a kad Karl Kraus crta grofa Berchtolda, kancelara Schobera, Hermanna Bahra ili bilo koju pojavu s bečkog novinarskog plesa, on to daje sigurnom vještinom umjetnika, koji je svoje mržnje svijestan, i koji umije za tu svoju mržnju da nađe matematski točno onaj oblik koji tom visokom stepenu političke mržnje odgovara. Da je žalosna socijalnodemokratska bečka i austrijska politika umjela da mrzi austrijske simbole takvom političkom mržnjom kakvom ih je mrzio pjesnik Karl Kraus pjesnički decenijima, izvan svake je sumnje, da ga ta gospoda »političari« danas iz inostranstva ne bi optuživali kako je bio Antantophil za vrijeme rata, kada su ti brodolomci i sami to postali tek sa tridesetgodišnjim zakašnjenjem. Da li je to lokalna, regionalna, austrijska pojava smatrati kancelara Schobera simbolom? Da li je lokalna pojava pjevati krvave couplete o Franji Josipu Prvome ili o grofu Czerninu? Što znači pojava »lokalnog« u književnosti? Nema ni jedne stvarne književne pojave, koja zapravo ne bi bila lokalna: Čičikov, Nozdrev, Karamazovi isto su tako lokalne pojave kao Sancho Pansa ili bilo koja druga figura u Goldonijevim ili Molièreovim dramama, i Joyce je u svojim dublinskim motivima isto tako lokalan kao što je lokalan Baj Ganja... Optuživati jednog pjesnika da je pio čaj kod bečkih grofica, to znači pjesnika optuživati po crti socijalnoograničenog ogovaranja i klevetanja, a to nije rabota baš najukusnija, pak je čak i nedostojna, da, blesava, upravo slaboumna, kao što bi bilo slaboumno ogovarati Juvenala ili Martijala ili Shakespearea da su igrali bridge i pili cocktaile po salonima rimskih ili londonskih aristokratkinja. Kad bi u poeziji vrijedila dijalektika u smislu hegelovsko-engelsovskog uzora, onda Dante i Goethe ne bi bili vrhunci nego početak, a poslije Shakespearea tristagodina kasnije, ne bi bio došao B. Shaw, koji nije drugo nego treći korijen iz Shakespeareovih grobara, konjušara i dvorjanika statista, pjesnik koji nam je ostavio djelo puno sporednih lica, tragediju bez glavnoga junaka i bez dramatske pozadine. Da za razvoj poezije vrijedi jedino spasavajuća estetsko-dijalektička algebra, onda bi masa književnih pripravnih tečajeva, što danas objavljuju svoje pismene radove u formi lijeve ili desne propagandističke književnosti, valjda već bila i rodila jedno pjesničko djelo — vrijedno spomena. U životu danas ima doista još mnogo pojava iz »manufakturne periode« (Borkenau); uz Svetoga Tomu miješaju se već prvi znaci dvadesetidrugog stoljeća: a kraj toga, da paradoks bude potpun, najproblematičnija imena književ-

Digitized by Google

nih pustolova à la Molnár Ferenc ili Karin Michaelis prosuđuju se al pari s najsvjetlijim imenima klasične prošlosti, i što znači »književno mrziti Beč«, koji igra i divi se Molnáru ili drugom kakvom X. Y.-u, a prešućuje Karla Krausa? To znači suditi jednim književnim mjerilom kome su uzori Lichtenberg, Shakespeare, Kierkegaard, a ne gospoda Alisa Schalekova ili Hermann Bahr ili Raoul Auerheimer...

Karl Kraus je razvio svoju tvrdoglavu koncepciju, da će budućim pokoljenjima ostaviti zbirku gluposti i kriminalnih podataka o jednom vremenu, koje je samodopadno sebi skovalo najslavniji, najmegalomanskiji ukrasni pridjev, dostojan najsvjetlijih historijskih perioda, i prozvalo se samozvano: Velikim. Karl Kraus je taj svoj plan izvršio potpuno. On nije pisao ni s kakvog utilitarističkog gledišta, jer pisati s jednom jedinom idejom, kao što vi kažete »državnoga odvjetnika«, nije baš nikakva određena ideja, kad taj »državni odvjetnik« dvadesetiprvog stoljeća optužuje stvarne i određene državne odvjetnike dvadesetoga vijeka, potpuno beznadno i savršeno bez ikakvog, pa i najmanjeg izgleda na uspjeh. Što znači o jednoj određenoj historijskoj periodi imati tako jasnu i negativnu sliku kao što je ima Kraus na temelju svog »bezidejnog« stava, i zar je to manje nego imati o toj periodi nekoliko površnih i beznačajnih fraza u glavi, a biti upravo to što je Kraus negirao: naprednjak koji se prodaje protiv svog, recimo, uvjerenja, potkupljiva plava čarapa koja piskara pamflete o osvojenim ratnim područjima, dopisnik carskog ratnog stana i humanist, proturatni pacifist u jednom licu, političko trubilo na crti konjunkture, u jednu riječ sve ono što je Kraus raskrinkavao, što je poricao i što je mrzio tako da mu danas mržnja te ogromne Ibsenovske — »kompaktne većine« negativnih pojava prijeti likvidacijom kao pravom nepatvorenom neprijatelju »većine«, dakle puka, dakle naroda, a kako je narode stvorio sam Gospodin Bog, sasvim logično i samoga Gospodina Boga.

Pišući već jedamput (letimično i usput) o pitanju Karla Krausa, podvukao sam kako je on, govoreći o bečkoj franjojosipovskoj eri označenoj imenima grofova Berchtolda ili Czernina ili Cara Karla, Castiglionia, Piccavera, Huberta Marischke ili Békessya dao nekoliko izraza nerazmjerno socijalnijih, upravo socijalističkijih od najsocijalističkije političke negacije onih bečkih socijalista, koji su te pojmove, te simbole trebali da politički likvidiraju — tako — kako ih je Kraus likvidirao književno, i danas je izvan svake sumnje, da poslije bečkih socijalista ni u kom slučaju

Digitized by Google

ne bi bio došao Dollfuss. Proričući dva duga decenija slom carstva, civilizacije, književnosti i mnogih drugih predrasuda, koje blistaju na površini ogromne pratmine kao sitne ribice, Kraus je imao neobično jako razvijenu, nagonsku, upravo paklenu slutnju kako dolazi oluja, kako se javljaju vihori i kako će carski Beč sa centralnom Evropom doživjeti svoj neizbježivi brodolom. Brodolom je za Krausa, u njegovom solipsističkom svijetu gađenja nad današnjim stanjem činjenica bio samo posljedica, i on je tu katastrofalnu posljedicu sloma i brodoloma prikazivao, crtao, opisivao, dočaravao, izazivao, rastvorno, nihilistički, bespomoćno, ali taj finale našao je u njemu jednog od najuzrujanijih i najvidovitijih proroka. Danas, kada je konac tu, on izjavljuje da nema više ništa da kaže, i zbog toga ga optužuju ljudi, od kojih je mnoge smatrao neposrednim uzročnicima sloma, katastrofe i žalosnog, ali isto tako, na žalost logičnog kraja. Proričući neizbježnu posljedicu konačnoga sloma on je slom, nažalost, doživio i danas je uvriježen da ga mnogi (po njegovom mišljenju) od krivaca tog umorstva civilizacije optužuju kako je kriv, jer ne umije da kaže ni riječi o samom umiranju civilizacije, kad je dvadeset godina perom raskrinkavao jednu masu razloga, iz kojih je neizbježno do te agonije jednoga dana moralo doći. Sve što se zbiva danas u vezi s pojmom Karla Krausa paradoksalno je zapleteno i sve bi to trebalo dobronamjerno objasniti, ali da se to ne može učiniti s mržnjom, kao što ste to pokušali da izvršite vi, to je izvan svake sumnje. Jednoga dana kad umre, unatoč svojih nedostataka i on će moći za sebe da kaže da »ne će sav umrijeti«, a ono što će ga preživjeti nesumnjivo govori kao živo svjedočanstvo o tome, kako pjesnik može ostati čovjekom i onda kada je to svoje čovjekoljublje propovijedao bez ikakve moralističke ili političke namjere.

Uz ovaj nekrolog štampao sam slijedeću napomenu:

Članak o ratnim stvarima Karla Krausa objavljen u »Hrvatskoj Reviji«, jedan je odlomak veće studije, do danas nedovršene. U »Evropi Danas« (knjizi dojmova i eseja, Zagreb, B. A. K. god. 1935) u Tumaču manje poznatih pojmova i imena na str. 272, 273, 274 štampano je o Karlu Krausu u glavnom sve što je za poznavanje ovog neobičnog pisca više-manje važno. Neka vrsta nekrologa »U spomen K. K.«, štampana na kraju ove knjige, napisana je nekoliko dana pred samu smrt Krausovu. On je umro 12. juna 1936. Figura A. je simbol, škiciran na temelju jednog stvarnog razgo-

Digitized by Google

vora s jednim austrijskim poetom. Taj pjesnik nije citiran doslovno, ali on je govorio od prilike tako, a mjestimično još žučljivije i ogorčenije, nošen jednim jedinim osjećajem: stopostotnog poricanja. Tako i na takav način je austrijska štampa pokopala Krausa, nakon četrdesetgodišnje šutnje, da je »taj Dalaj Lama svih književnih žaba i miševa za vrijeme rata ćutao, a poslije rata počeo da raskapa i pljuje po Austrijskom Truplu, okrutnošću staroga lešinara koji uživa u razvlačenju trulih crijeva starih austrijskih sramota«. »Igrao je ulogu Katona, zaboravivši da je Katon branio stvari izgubljene i pobijeđene!« Iz nekrologa štampanog u »N. S. Presi«.

U ovoj knjizi objavljen odlomak: Karl Kraus o ratnim stvarima, preveo je K. Kraus u svom časopisu »Die Fackel« br. 834/837 god. XXXII. od svibnja 1930, str. 18, 19, 20, uz ovaj komentar: Dem Schweigen der vaterländischen Publizistik über die »Letzten Tage der Menschheit« und der Berliner Meinung, dass sich derlei Angelegenheiten überlebt haben, begegnen immer noch ausländische Stimmen, die nicht nur das Ueberleben des Werkes über das Gesudel bezeugen, sondern auch seine furchtbare Zeitgemässigkeit vor eben der optimistischen Niedertracht, die den Krieg, den sie erzeugt hat, vergessen haben möchte. Jenen hat sich kürzlich die jugoslavische Zeitschrift »Hrvatska Revija« mit einer umfassenden Darstellung des Inhalts angeschlossen, der die folgenden Stellen entnommen werden...

Prigodom svog boravka u Zagrebu poklonio mi je Kraus jedan od programa svoje njemačke lektorske turneje, gdje je na uvodnome mjestu bio preštampao ovaj moj prikaz »Posljednjih Dana«, upozorivši me, da je njemačkoj književnoj kritici u prkos, kao uvod u svoja predavanja, čitao moj članak. Nije, naravno, važno što sam ja napisao o Krausu, kao što nije važno ni to da on to čita na svojoj njemačkoj turneji; spominjem to ovdje usput samo zato što sam kod nas negdje jedamput čitao, da pišući o Krausu dokazujem kako o Krausu nemam pojma.

Sve je to bilo štampano osam punih godina prije »Symposiona« gospodina profesora Markuša; kako je članak o ratnim stvarima Karla Krausa, objavljen u »Hrvatskoj Reviji« godine 1930. i preštampan po Karlu Krausu te iste godine, to sve ono što je taj Markuš tu odsvirao osam godina kasnije o Krausu spada pod pojam najobičnijih drskosti, što ih doživljavamo svakodnevno na toj blatnoj cesti naše književne stvarnosti od neukih i slaboodgojenih prolaznika,

Digitized by Google

kakve klasično predstavlja tipus ovog faustovca, koji misli da će se takvim šakanjem probiti do glasa i do ugleda...

Stvari u ovoj markušijadi stoje tako da ja nisam »napao« gospodina profesora S. Markuša ni na kakvom banketu. Ni u Blitvi, ni na Baltiku, ni na Jadranu. Niti jasno, ni nejasno. Niti uvijeno, ni neuvijeno! Niti na početku jasno, a prema kraju uvijenije, niti na početku uvijeno a prema kraju jasnije, te prema tome »kazus« tog njegovog »Symposiona« odpada kao savršeno kriva i neinteligentna pretpostavka... Da bi toj nedostojnoj, smiješnoj zbrci dao kakvutakvu »više-manje danas kao i sutra« završnu pointu, i za liberalno i slobodnomislilačko umirenje gospodina profesora, ja evo svečano izjavljujem da ću u drugome izdanju »Banketa u Blitvi« mjesto njegovog prijevoda Faustovog citata, na onom mjestu u beau-regardovskoj sceni a u poglavlju: »Događaji plove punom parom« citirati nečiji drugi prijevod. Odabrat ću u tu svrhu jednog inteligenttnijeg prevodioca, po mogućnosti već mrtvog, po iskustvu sa g. profesorom za svaki slučaj — ipak — prevodioca iz groba... ili ću tu nesretnu scenu iz Fausta prevesti sam, jer citiram li je u originalu, postoji opasnost da će se pobuniti blaženopočivši Goethe, koji je stvarno živio od dispozicionih fondova i pred kim će, poslije ove symposionske markušijade, biti neobično teško sakriti sasvim bijedan i žalostan prijevod g. profesora. Ja nisam, dakako, i ne mogu biti odgovoran za književnomoralan niveau onoga kruga Markuševih znanaca, koji su ga upozorili na to da je on »napadnut« u mojoj knjizi i to još kao prevodilac Fausta, koji prima iz dispozicionih fondova, sprema komplote, sjedi po kavanama, te ga zato po ličnom mišljenju Miroslava Krleže treba ustrijeliti. Da je »Srpski Književni Glasnik« na tako žalosnom stupnju svoje književne neupućenosti, da tamo kojekakvi Zvonimiri ili Kulundžići (i to je jedan od mojih malobrojnih branilaca, spram koga ne pokazujem nikakve zahvalnosti) da tamo takvi Zvonimiri mogu da zvonimiruju glasne bedastoće, to žalim, no pokraj svega toga smatram da nema na svijetu normalna i književno prosječnoobrazovana čovjeka, srpskog ili nesrpskog, lijevog, desnog, hrvatskog ili samoslovenskog Zvonimira ili Glasnika, koji bi poslije lektire mog »Banketa u Blitvi« mogao da dođe do zaključka da sam ja psihopatološki cinik koji brani Barutanskoga po crti svog vlastitog moralnog uvjerenja, i da na usta ovog blitvinskog diktatora (koga g. Markuš zove »neman« isključivo po podatcima iz samog romana) propagira svoje vlastite, ciničke, kriminalne, nihilističke, luđačke, bolesne, nemoralne i u svakome pogledu razorne ideje.

Digitized by Google

Ako je ta »dijabolična pomisao« da je autor uzeo lik Barutanskoga samo zato da napadne i raskrinka Markuša kao čovjeka koji živi od dispozicionih fondova, ako je »nečista savjest« progonila gospodina profesora kao pudl, ako ga je slijedila i zaplitala mu se među noge, ako su ga progonili pogledi njegovih visokokulturnih znanaca, govoreći mu da je mefistofelski napadnut od jednog cinika koji mu prijeti mitraljezama, to je onda, braćo moja, pojava stenjevačka! Jer i tamo ima uznemirenih pojedinaca koji pate od raznih suludih misli i primisli: jedni utvarajući sebi da im je stražnjica staklena, a drugi pišući kverulantske »Symposione« u stravi da su osuđeni na smrt... i to mitraljezom... zato... jer su u svom profesorskom i građanski normalnom predživotu zaista tako loše preveli Fausta da ih grize kakva-takva više-manje ipak danas i to više danas nego jučer — recimo: savjest.

U njemačkom kaže se »verrückt« za nešto što je »pomaknuto«, što nije na svome mjestu, što je poremećeno, što je razglavljeno, što se ne podudara sa slikom naše takozvane normalne predodžbe o stanju činjenica oko nas i u nama. U jednu riječ: u svijetu naših silka javljaju se »pomaknuća« kad je nastupila smetnja između našeg doimanja stvarnosti i našeg misaonog shvaćanja do tog stupnja, da iz osnovne, »pomaknute« ili »poremećene« slike zaključujemo krivo, te se tako temeljito bunimo, stvarajući zbrku i nered u zaključcima, na temelju prividnih, krivoshvaćenih uzročnih pojava, koje same po sebi ne treba da budu ni zbrkane ni nesređene. Kad bi čovjek (promatrajući mirno i uzvišeno, raznovrsne i najraznoličnije pojave u našoj savremenoj, zbrkanoj i razglavljenoj javnosti) trebao da opiše i prikaže stvarnu dijagnozu mnogobrojnih naših političkih i književnih bunila, tu nepreglednu količinu smetnja, najnevjerojatnijih iščašenja, ludila i luckastih izvrnuća mozga i zdrave pameti, kad bi se netko primio tog nezahvalnog zadatka da na naučno-istraživalački način razradi sveukupnu našu javnu i neubrojivu smutnju, onda bi takav prikaz prereza naše savremene zbrke ispao više kao psihijatrijski priručnik nego književna ili književnokritička studija.

Bolje je s mudrim pogaču dijeliti nego s benama kavgu voditi o tome kako lude glave, jezikom ratujući, brzu pogibiju nose. Nije mudar tko od vremena na vrijeme ne umije da poludi, a da gospodin profesor Markuš sigurno nije bio pijan kad je pisao svoj »Symposion«, pak prema tome da njegova pretpostavka: da sam ja napisao »Banket u Blitvi« da napadnem Njega, gospodina pro-

Digitized by Google

fesora Markuša, *kao čovjeka koga bi trebalo ustrijeliti, jer prevodeći Fausta sjedi u kavanama i živi od dispozicionog fonda,* da ta luckasta pretpostavka sigurno da nije plod narkotizirane uobrazilje, već da to očito jako razdraženje gospodina profesora ima (ako već uopće kakvatakva razumno obrazloživa pozadina te evidentne zbrke može da postoji) svoj negdje dublje sakriven i zamršeni razlog, to je izvan svake sumnje.

U načinu prosuđivanja, mišljenja i izražavanja gospodina profesora sve je, prividno, posve normalno na prvi pogled! Gospodin profesor piše studiju o Faustu, on tu studiju štampa po crti svog germanističkog, normalnog, ambicioznog građanskog poziva, tako reći svakodnevnog zanimanja i struke, on »prevodi« Fausta, on je po svom građanskom uvjerenju »slobodni mislilac« koji se bori za »slobodu« i za primat »duše« i »oduhovljenih« vrijednosti, on je »antiklerikalac«, koji samodopadno vojuje protiv lijeve i desne tiranije, on je »čistunac« estetski i jezični, koji se zgraža nad barbarskom nivelacijom svega što predstavlja elitu duha i kulture, i da se u njegovom »Symposionu« nije pojavilo ono što Francuzi zovu »interprétation délirante«, tko bi mogao bio imati razloga da posumnja u savršenu koordinaciju prividne logike i razuma kod toga zaista tužnog »prevodioca« Fausta, koji me je na osamdeset i četiri stranice ispsovao kao goropadna piljarica samo zato, jer sam se usudio citirati Goethea, poprativši taj citat litavskim prijevodom A. Vaitisa, a taj litavski prijevod opet citatom iz prijevoda gospodina profesora Markuša, uz vrlo učtivu i dobronamjernu napomenu da je prijevod tog Goetheovog citata »štampan u hrvatskoj verziji S. Markuša«. Po neobično uzbuđenoj drskosti i visokorazdraženoj nasrtljivosti tog povišenog glasa (kojim je gospodin profesor počeo da viče bez ikakva razloga), po temperamentnoj provali mržnje kakva je zaurlala iz toga čovjeka punog gnjeva i bjesnila, po čitavom tom bjesomučno uznemirenom i zbrkanom načinu kojim se je taj do tog momenta miran i tihi čovjek pojavio pred svima nama, po svemu što je za takve ispade više nego značajno i do dosade tipično, on je jedan od progonjenih progonitelja, jedan od bezbrojnih nesretnika koje Francuzi zovu: persécuteur persecuté, hajkaš koga tjeraju, gonič kome su za petom, kukavica kao izazivač, tužibaba i rođeno kenjkalo kao tužitelj koji strahuje pred optužbom, progonjeno zanovijetalo koje se prijeti, kverulant koji piše knjige, obračunavajući se sa svojim fiktivnim protivnicima u stravi pred obračunom svoje nemirne savjesti. Po Kraepelinu: stanje u kome netko ne tumači svakodnevne pojave jedno-

Digitized by Google

stavno, u njihovom najbanalnijem, najobičnijem, najsvakodnevnijem značenju, objašnjavajući i odgonetavajući sve prilike i odnose i svoja subjektivna stanja isključivo u odnosu spram svoje vlastite ličnosti, kao da je ta njegova ličnost isključiva, svemirska i kardinalna osovina sveopćeg zbivanja, i tumačeći stanja i zbivanja oko sebe iskrivljeno, izobličeno, jednostrano, bolećivo, pretjerano osjetljivo, kao da su se svi ti odnosi oko njegove ličnosti poremetili do sveopćeg, bolesnog poremećenja odnosa, takvo stanje dakle, u kome je poremećena slika o odnosu jednog lica spram okoline prevladala normalnu sliku stanja i tako se razvila do umišljenog i naročito poremećenog uvjerenja o prividnostvarnom poremećenju odnosa kao takvom, takvo stanje zove se u Kraepelinovoj Psychijatriji »Beziehungswahn«.

»Zahlreiche Eindrücke und Vorkomnisse werden nicht in ihrer nüchternen Alltäglichkeit hingenommen, sondern sie treten in irgendeine Beziehung zum eigenen Wohl und Wehe. Vor allem ist es das Tun und Treiben der Menschen, das diese vorurteilsvolle Deutung erfährt. DIE MIENEN UND BLICKE DER VORÜBERGEHENDEN, eine Handbewegung, ein Achselzucken haben für den Kranken einen geheimnisvollen, bald quaelenden und peinigenden, bald erhebenden und beglückenden Sinn. Man will ihn damit beleidigen, tadeln, verächtlich machen...« i t. d., i t. d.[1]

Kraepelin: »Psychiatrie« 8. izdanje IV. str. 1718

»Nedavno sam upozoren da sam na Banketu u Blitvi napadnut«.

»Napadnut sam u romanu!«

»Naročito sa cijelim kod Krleže u Blitvi sakupljenim krugom nit sam kada imao, nit sam tražio bilo kakvog dodira ili veze«.

»Možda sam baš zato vehementno napadnut«.

»Dakle neke vrsti mefistofelski izazov«.

»Prvi put slegnuo sam ramenima, odmahnuo rukom. Ali kad mi je pristupio drugi, pa treći i tako redom me počeli upozoravati, *pa kad su počeli pogledi govoriti, napast je postajala sve više dijabolična;* slijedila me kao crni pudl, slijedila me čas iza leđa, čas predamnom i zaplitala mi se među noge.«

Markuš: »Symposion« str. 13, 14.

---

1 »Mnogobrojni dojmovi i događaji javljajući se u naročitom odnosu spram vlastitih ugodnosti i bolova ne tumače se po trijeznom, svakodnevnom značenju... Tim tumačenjem punim predrasuda, objašnjavaju se prije svega djelatnost i ponašanje bližnjih. Pogledi prolaznika, kakva kretnja rukom ili ako je netko slegnuo ramenima, sve to ima za bolesnika tajanstveno značenje, koje ga čas muči, a čas usrećuje. Tim postupcima bolesnik je izvrgnut namjernim uvredama, preziru ili prigovorima...« itd., itd.

Digitized by Google

Takvome čovjeku *govore pogledi* i pod dojmom tog glasnog i uzbudljivog govora pogleda, taj čovjek shvaća *naročito značenje* tih pogleda i osjećajući tu mračnu magiju pogleda koji mu govore da je upravo on mefistofelski napadnut u »Banketu u Blitvi«, on osjeća *kako ta napast postaje sve više dijaboličnom, kako ga slijedi iza leđa, i pred njim, kako mu se zapliće među noge kao crni Pudl,* i što može drugo takav opsjednuti jadnik, nego da maršuje tog đavolskog crnog pudla i da tako sasvim logično, po načelu poremećenja odnosa svoje vlastite ličnosti spram normalne, svakodnevne okoline, napiše svoj »Symposion«, kao jedini način da se obrani od napasti što je počela da ga progoni đavolski, kao crni pudl.

»In Theaterstücken, IM NEUESTEN ZEITUNGSROMAN FINDEN SICH BEZIEHUNGEN AUF SEIN TUN UND TREIBEN; der geistliche auf der Kanzel, ein Wahlredner MACHT NICHT MISSZUVERSTEHENDE ANSPIELUNGEN ÜBER SEINE PERSON«.[2]

Kraepelin: »Psychiatrie« IV. str. 1718.

»Premda mi je Krleža u svome romanu zbog Fausta zaprijetio — mitraljezama...«

»Osjetivši valjda instinktivno i sam da mu je duhovitost slabo upalila... Krleža prijeti mašinskom puškom — nakon što mi je citatom iz mog prijevoda Fausta maliciozno i dostatno očito, ali sa malo duha, još manje ukusa i bez svakog Goetheovog espri-a nišaneći posve autoritativno podvalio, da sam, iako sam mnogo studirao — »bijedna luda ja! sad mudar ko i nekada«.«

S. Markuš: »Symposion«, str. 18.

Takav čovjek čitajući (po Kraepelinu) kakav savremeni roman, na primjer »Banket u Blitvi«, *nalazi da je roman napisan protivu njega,* s očitom namjerom da mu se *»maliciozno«* i *»neduhovito«* naruga što je on, gospodin profesor Markuš, *»i ako je mnogo studirao, ipak ostao bijednom ludom«, upravo poput Fausta, koji je u knjizi citiran samo zato da bi time profesor Markuš bio napadnut* u jednoj knjizi koja je (opet) napisana isključivo u tu svrhu da napadne profesora Markuša kao predstavnika faustovske kulture kod nas, i to još, dakako, očito prozirno, i vehementno. *On je spomenut u romanu potpunim imenom, a to je teško podnositi mirno, taj čitav niz ličnih uvreda.* Dakle: dvoboj

[2] »U kazališnim komadima, u najnovijem romanu što izlazi u dnevnim novinama, nalaze se stvari koje se odnose na njegovo (t. j. bolesničko) vladanje i djelovanje; duhovnik sa propovjedaonice, izborni korteš, izriču primjedbe koje se »neprevarljivo« odnose na bolesnika«.

Digitized by Google

bez pardona! Kadetu: batine po zasluzi! Takav čovjek nalazi sasvim logično da se u »Banketu u Blitvi« *reagira na njegovu posljednju raspravu i da je ta njegova rasprava:* »Ideje i likovi II. dijela Fausta kao neprolazni simboli i tipovi« *povod insulta,* a kao što je jedan po Kraepelinu citirani slučaj protumačio pojavu »crnoga psa sa crvenim ovratnikom« kao »reakcionara koji se kiti naprednim perjem« (»Psychiatrie« IV. str. 1742), tako je i gospodin profesor Markuš obračunao sa mnom kao sa crnim pudlom, koji vrlo lukavo nosi crvenu kravatu samo zato da bi time prikrio svoju crnu, satrapsku, krvoločnu dušu, koja se podudara sa zvjerskim likom blitvinske nemani, Barutanskoga. A da se »Banket u Blitvi« tiče doista *isključivo, lično njega, gospodina profesora Markuša, zato mu »neprevarljivo jamči stilizacija upotrebljenih riječi...«* Jer ljudima, koji nisu upućeni u taj tajanstveni, kraepelinski sklop stvari, to tako ne izgleda, i njima, dakako, savršeno ništa ne jamči »neprevarljivo« kako oni, po načelu zdrava razuma ne bi trebali da misle da je »neprevarljivo« da nekakva stilizacija nešto jamči, ali takav Markuš:

»Merkt nur zu deutlich, das alles mit der ausgesuchtesten Schlauheit »gemacht« wird, das es sich um die »künstliche Erzeugung von Zufällen« handelt, hinter der sich irgendein niederträchtiger Anschlag — verbürgt...«[3]

Kraepelin: »Psychiatrie« IV. str. 1719.

Pošto živimo u svijetu najsvakodnevnijeg, najnormalnijeg kraepelinskog izobličenja, poremećenja i izvrnuća istine i stvarnosti, pošto se gubimo u maglama raznovrsnih principa, fikcija, vjerovanja i praznovjerja svi »više-manje danas kao i manje-više sutra« još uvijek strahujući pred sredovječnim simbolima kao što su: Faust, Mefisto, opatica na ulici kao prva prolaznica koju smo sreli na početku svog dana, Franjevac na lađi kao nesumnjiva opasnost brodoloma, vlaški pop na željeznici kao siguran znak smole, riba u snu, porculanski zubi u izlogu (pred ispitom), dijete u pelenama (pred polaskom u lov), ili očekujući naročitu sklonost Fortune (te stare namiguše), od Lijepe Jelene, od vječno ženskog pojma djevice Margarete, ili od novogodišnjeg simbola, ružičastog odojka, od dimnjačara kao sigurnog garanta skorog dobitka na lutriji, od četverolisne djeteline, i t. d., i t. d. potpuno paranoidno,

[3] — »I suviše jasno primjećuje, da se sve to »priprema« sa najodabranijom lukavošću, da se radi »o upadicama«, koje su vještački izazvane, a iza njih se skriva zacijelo neki podli prepad...«

Digitized by Google

školski primjerno strahujući pred crnim mačkama, pred crnim psima, ili radujući se bijelim pticama (po Kraepelinovom načelu): »umišljajući sebi da to mi sebi ne umišljamo« nego da te pojave ili stvari imaju doista neko više, posebno, upravo »vječno« značenje, dakle da sve to u nama i oko nas doista tako i jeste kao što to mi sebi umišljamo, progonjeni, dakle, raznovrsnim manijama, politikama i spasonosnim mislima, u stravi pred katastrofom i u stalnom porastu bolećive samosvijesti, svi mi više-manje i manje-više nismo drugo do očito i iz dana u dan sve paklenskije rastvaranje mračnih pukotina na raspuklini čitave jedne civilizacije, i svi mi nismo drugo do usplahireni mravinjak luđaka i glupana, jedan drugome snujući o lobanji, naprežući svoju glavu jedino time kako ćemo svom bližnjem pregristi grkljan u ime bilo kakve predrasude kao što su na primjer: uređaj društveni, ili bezglavo krdo i količina koja umišlja sebi da joj je sveto pravo da ždere isto takve druge bezglave količine u ime snage, predaje, prošlosti, budućnosti, prostora, trgovine, percenata, dobitka, poslanstva, pobjede, tradicije i t. d., i t. d. ili kao elita ili kao kompaktna većina, kao crkva, kao sekta ili bilo koja druga, po načelima zdrave pameti, organizirana ludnica. U tom i takvom svijetu povampirenih laži, na tom usplahirenom sajmištu pretvorljivih utvorljivosti, u tom kolopletu luckastih gluposti mene ne bi iznenadilo, doista, da takav profesor Markuš svoj »symposionski« inzult jednoga dana i ostvari, i da me — u obranu svoje u »Banketu u Blitvi« napadnute visokointelektualne časti — negdje u Korzu ili Esplanadu mlatne po glavi stolicom ili flašom, kao cinika, kadeta, pudla i klevetnika, koji je zaslužio javne batine, jer tvrdi da gospodin profesor Markuš živi od dispozicionih fondova i jer hoće zato da ga ustrijeli mittraljezom. Isto tako nije me savršeno ništa iznenadilo ni to što mi je gospodin doktor Branko Teodosić napisao svoje pismo upravo tim tonom i na taj način kakvim se je taj gospodin u svojoj epistoli poslužio, da mi objasni kako me treba izbatinati i strpati u ludnicu. Sve su to, zapravo, posve prirodne pojave! Teodosićevo pismo predstavlja visokoodnjegovan obrazac svih onih odgovora što ću imati čast da ih primim u vezi s Antibarbarusom, u našoj takozvanoj naprednoj i lijevoj javnosti, koja se prijeti batinama i trpa ljude u ludnicu samo zato, jer strahuje pred argumentima zdrave i najnormalnije ljudske pameti. Slučaj gospodina profesora Markuša, »prevodioca« Fausta, poučan je dokumenat vremena o čudnoj, nezgrapnoj zaostalosti naših prilika, gdje se pod krinkom »naprednih«, »zapadnoevropskih«, »lijevih«, »slobodarskih« parola

Digitized by Google

pljuje po onim rijetkim i osamljenim pojedincima, koji u sveopćem našem rasulu pojmova stoje na braniku tih zapadnoevropskih i slobodarskih načela već godinama... (Halerov pamflet o depoetizaciji umjetnosti kao primjer).

Gospodin doktor Branko Teodosić, za koga se s pravom pretpostavlja da nije doktor, ni Branko, ni Teodosić, čovjek tajanstven, koji za sebe u svojim vlastitim pismima tvrdi da je »on« N. Mirković ili Vasa Bogdanov-Kostin, koji piše pod raznim i mnogobrojnim pseudonimima, a kao M. Todorović, penzioner i nosilac Karađorđeve Zvezde s mačevima javlja o »samome sebi« u svom vlastitom pismu jednom uredništvu da je »on« — kao Branko Teodosić — »čovjek ispravan i da ga radnici vole«; taj isti gospodin doktor Branko Teodosić, urednik »Časopisa Živih«, saradnik »Dvadesetog Veka« i urednik »Zbornika tridesetdevet« (koji je mene kao Tone Seliškar pozvao na saradnju da bi to kao Branko Teodosić porekao, jer on nije Seliškar nego Teodosić, »on« sasvim logično (ali u paranoidno-kraepelinskom smislu te riječi) smatra da sam ja bolestan čovjek, da spadam u ludnicu i da me treba izbatinati, u čemu se potpuno slaže sa gospodinom profesorom Markušom.

»Der Wahn der Paranoiker ist regelmässig »systematisiert«, geistig verarbeitet und einheitlich zusammenhängend, ohne gröbere innere Wiedersprüche. Die Kranken bemühen sich, ein freulich arg egozentrisch verrzertes Bild von ihrer Stellung im Getriebe des Lebens, eine Art Weltanschaung zu gewinnen. Sie bringen ihre Erfahrungen miteinander in Verbindung, suchen nach Ursachen und Wirkung, nach Beweggründen in Zusammenhängen. Unklarheiten und Wiedersprüche werden durch ausgleichende Gedanken nach Möglichkeit beseitigt, so das ein Wahngebäude entsteht, das bei aller Unwahrscheinlichkeit und Unsicherheit der Grundlagen doch keine augenscheinlichen und unbedingten Unmöglichkeiten zu enthalten pflegt.«[4]

Kraepelin: »Psychiatrie« IV. str. 1722.

[4] »paranoična tlapnja je obično »sređena«, jedinstveno suvisla i duhovno razgrađena, bez grubljih, unutarnjih protuslovlja. Bolesnici nastoje da o svome stavu u životnom metežu stvore sebi neku vrstu pogleda na svijet, posve naravno, na temelju žestoko egocentrički izobličene predodžbe. Spajajući svoja iskustva bolesnici tragaju za motivima i suvislostima u nizu razloga i posljedica. Protuslovlja i nejasnoće odstranjuju se — u koliko je to moguće — sveizjednačujućim mislima, tako da na tim temeljima nastaje čitava jedna građevina tlapnje, koja unatoč nesigurnosti i nevjerojatnosti same podloge ne običaje sadržavati nikakvih očitih i bezuvjetnih nemogućnosti.«

Digitized by Google

Prepisati članak Marka Ristića napisan protivu modernističke književnosti i preštampati tu negativnu ocjenu pod svojim vlastitim potpisom kao negativnu ocjenu socijalne književnosti, dakle ukrasti, krivotvoriti i tu ukrađenu krivotvorinu lansirati protivu onog pojma u čiju je obranu (zapravo) napisana, ukrasti dakle nešto i to istodobno sa potpuno izvrnutim smislom upotrebiti kao protusredstvo, kao što to gospodin doktor Branko Teodosić radi godinama ustrajno, dosljedno i s planom, to nije posao, zacijelo, posve priseban, pogotovo kad se tjera obrtimice u svim časopisima, desnim i lijevim, u svim smjerovima od Stojadinovića do nazovidijalektike, svakoj logici usprkos, pod masom raznih fantastičnih pseudonima, šifara, početnih slova, i kratica, od kojih slučaj »t. b.« to jest »penzionera Teodorovića« nije najneobičniji, ali nije ni nezanimljiv sa stanovišta kliničkog, to jest upravo onog, po kome gospodin doktor Teodosić misli da je mjesto u ludnici — piscu ovih redaka. Zagrebačkom »Novom Listu« taj je gospodin doktor poslao nekakav svoj lijevi, »klasnosvijesni« dopis pod šifrom »t. b.«, a kad se je otkrilo da se pod tim fatalnim slovima »t. b.« krije »on«, naime »on«, to jest: gospodin doktor Branko Teodosić glavom, »on« je pod potpisom M. Teodorovića, penzionera i nosioca Karađorđeve Zvezde sa mačevima, poslao »Novom Listu« dva pisma od kojih drugo, po faksimilu štampanom u »Novom Listu«, između ostaloga, glasi:

»... a sada jedno pitanje, na koje Vas molim, da mi odgovorite čim Vam se zato pruži barem nešto vremena. Ovdje, naime, živi i onaj T. B. E., znate ga svakako. Bez obzira na to šta je pisala o njemu »Naša Stvarnost« (on će vjerovatno to i objašnjavati), bez obzira na to što je tamo bilo i istine i neistine... mene (i nas sve ovdje) interesuje nešto drugo: Vi svakako znate da je još u jednom listu objavljena jedna poruka o njemu. E, sad Vas molim, vidite tamo kod Crljenca i Korena, kako to zapravo stoje stvari i je li u tome ima nešto istine. Morate, naime, znati, da taj čovjek ovdje *radi*, čak mnogo radi. I nikada (za pune tri godine) nije se dogodilo, da je ičim pokazao svoju dvoličnost, ma da je mnoge stvari znao(!). A radnici ga vole. Rado slušaju njegova predavanja (u zadnje vrijeme već dva put je govorio kao nitko ovdje!), rado čitaju njegove članke i t. d. i sada mi ne znamo što bi? Ja sam, doduše, s njim u svemu govorio tri-četiri puta, govorio sam čak i poslije onog što se pisalo, pa sam mu (ne znam i da li sam dobro učinio) rekao to. On je samo problijedio na momenat, zatim pocrvenio veoma jako, a onda — potekle su mu suze na očima! Ja nisam sentimentalan, ali mi se čini da ne može sve to baš tako biti... Zato Vas molim još jednom, pišite mi o tome, dajte mi Vaše i prijatelja mišljenje, jer i sami uviđate da nije

Digitized by Google

baš tako lako likvidirati nekoga, naročito ne u sredini gdje nisu *svi* disciplinovani i gdje ga ljudi vole... Tu, je li, mora polagano da se stvar uvede...« i t. d.

»Novi List«, god. I. br. 4 od 31. X. 1937, str. 7: »Nova podvala Branka Teodosića«.

Gospodin doktor Branko Teodosić, koji nije doktor (a po svoj prilici ni Branko), pod krinkom penzionera M. Teodorovića, nosioca Karađorđeve Zvezde s mačevima, govori u »Novom Listu« o »sebi« u trećem licu, s kojim je »on« (to jest doktor Branko Teodosić) tri do četiri puta u životu govorio, pa čak i poslije toga što je Marko Ristić u »Našoj Stvarnosti« konstatirao da »on« nije »on«, to jest: da Branko Teodosić nije Branko ni Teodosić nego »netko drugi« i da se taj »netko drugi« uredništvima raznih listova prikazuje čas kao doktor Branko Teodosić, čas kao N. Mirković ili pak profesor V. Bogdanov-Kostin. Lice koje objavljuje fiktivne kolektivne ankete, gdje poglede svoje vlastite redakcije zove »mračnim i hohštaplerskim pogledima« samo zato da bi time eventualno izazvao neočekivan demanti, to »lice« vodi monologe sa samim sobom i plače nad samim sobom od stida, a poslije svega toga vlastoručno piše kao gospodin doktor Branko Teodosić pismo uredništvu »Novoga Lista« pod potpisom M. Teodorovića, penzionera, da »on« (doktor Branko Teodosić) poznaje »njega« (doktora Branka Teodosića), i da je »on« (Branko Teodosić) s »njim« (Brankom Teodosićem) tri do četiri puta govorio, da ga radnici vole, da radi, da nije dvoličan i najposlije kad je »on« (doktor Branko Teodosić) saopćio »samome sebi« (to jest opet Branku Teodosiću) da je, naime »njega«, Branka Teodosića »Naša Stvarnost« utvrdila kao čovjeka koji nije ni Branko, ni Teodosić, ali zato krade, krivotvori i prepisuje tuđe tekstove, kao utvrđeni plagijator i mistifikator, »on« (naime Branko Teodosić) kaže za »sama sebe«: da je pocrvenio veoma jako, a onda — potekle su mu suze na očima! O »samome sebi« u razgovoru sa »samim sobom« on larmoyantno priznaje da nije sentimentalan, »ali da mu se čini da ne može sve to baš tako biti...« Naime »on« (Branko Teodosić) izjavljuje u javnosti o »samome sebi« kao penzioner M. Teodorović, nosilac Karađorđeve Zvezde s mačevima, da je čovjek dobronamjeran i pošten, a istodobno on igra fantastičnu ulogu po načelu pseudologije fantasticae, po kojoj »on« zapravo nije ni M. Teodorović, ni penzioner, ni nosilac Karađorđeve Zvezde s mačevima, ni doktor, ni Branko, ni Teodosić, ni publicist, ni pisac, ni engelsovac, ni ljevičar, ni dijalektik, ni N. Mirković, ni

Digitized by Google

Bogdanov, nije gospođica Cina, ni gospodin Jote, da gospođa Cina Jote nije »on« i da »on« nije »ona«, jer da je »ona« nevina devojka, a on to nije, jer je on nosilac zvezde s mačevima, koji razgovara »sa samim sobom«, prolijevajući sentimentalno suze nad svojom tragedijom, i da taj fantom od čovjeka nije Teodosić nego Tone i to upravo Seliškar, koji nije nasamario Krefta, jer on nije ni Tone ni Seliškar, nego je Teodosić, i to Branko, koji uređuje »Zbornik 39« iz udaljenosti od sedamstotina kilometara od Seliškara, od Krefta i od Ljubljane, ali upravo iz svih tih razloga, jer sve to tako nije kako doista jeste, i jer sve to tako jeste kako nije, i jer »on« (kao Branko Teodosić) nije pozvao mene na saradnju u »Zbornik 39« kao Branko Seliškar nego kao Seliškar, a »on« nije Seliškar nego Teodosić, »on« piše meni pismo da će me izbatinati, jer da spadam, dakako, u ludnicu! Branko Teodosić koji to nije, tvrdeći za sebe u razgovoru sa samim sobom da on to ipak jeste, piše u svome pismu da »on« nije »dokazani agentprovokator«, jer je to Ristić, da me nije pozvao na saradnju u »Zbornik 39« jer je to učinio Seliškar, da je Cina Jote nedužna devojka, a ja da sam je uvrijedio nazvavši je gospođom, i upravo iz tih razloga, sve to što sam ja kao »oboleli um« objavio o »njemu« (Branku Teodosiću) u »Pečatu«, sve je to otsustvo svakog morala, laž dostojna najvećeg podlaca iz gomile našeg intelektualnog smeća, podlost i niska podvala, koja varira između laži i neuroze, falsifikat čovjeka koji je prokockao svoju savjest za Ristićeve cekine, a pošto je Ristić utvrđeni agentprovokator, to ja, logično, spadam u aps ili u kliniku...

Čitava ta fantastična zgrada Teodosićeve privatne tlapnje zove se »dijalektika«. Njega je magnetska snaga ove čudotvorne, antične riječi privukla k sebi kao zmija žabu, njega je ta nesretna — nazovimo je tako — »dijalektika« hipnotizirala, on se je razdvojio, raščetvorio, razorganizirao u čitavu malu provincijalnu trupu živih lica, koja se već nekoliko godina igraju dijalektike« kao da kartaju rummy ili domino. U njemu živi jedan penzioner i nosilac Karađorđeve Zvezde s mačevima, on je profesor N. Kostin i N. Mirković u jednoj osobi, on pod svojom doktorskom i akademskom maskom doktora Branka Teodosića izdaje časopise i biblioteke i zbornike, on štampa stihove i brani čast gospođice Jote, on je kavalir koji se viteški prijeti batinama moralinsanity-piskaralima kao što je senilan urednik »Pečata«, on (kraepelinski) »traga za motivima i suvislostima u nizu razloga i posljedica«, osjećajući i

Digitized by Google

sam »nesigurnost svoje vlastite podloge«, koja ne sadržaje nikakvih naročitih očitih bezuvjetnih nemogućnosti, koje bi po očitosti svojih luckastih nezgrapnosti bilo po čemu odudarale od onog najprosječnijeg očitog i nesumnjivog ludila, kakvo vlada više-manje i manje-više svim oblastima našeg javnog života, a koje očito luckasta, kompaktna većina, ne zna se zapravo zašto, zove normalnim.

Ako je to u Markušu glas nečiste književne savjesti mogao je dalje hrkati na svojim lovorikama potpuno miran! Nitko o njemu ni o njegovom slabom prijevodu nije vodio računa do ovog »Symposiona«, jer kome bi bilo moglo pasti na um da uspoređujući taj Markušev prijevod s originalom, već u onih nekoliko stihova citiranih u »Blitvi«, otkrije čitavu gomilu neispravnosti, grješaka, propusta, površnosti, ne samo metričkog nego upravo kilometričkog nesvladavanja jednog i drugog jezika, slobodnih umetaka, improvizacija i potpuno iskrivljenog smisla u najbitnijoj strukturi stiha i pjesničke misli.

Na primjer: Goethe kaže:

Habe nun, ach, Philosophie,
Juristerei und Medizin,
Und leider auch Theologie
Durchhaus studiert, mit heissen Bemühn!

a S. Markuš to prevodi ovako:

Proučio sam znanost svu,
Filosofiju, jus i medicinu,
K tom nauku teološku
Uz trud i težnju, na žalost, silnu.

Čovjek ne treba da se zaputi naročito »svježe« na posao uspoređujući tu Markuševu grubu krivotvorinu sa izvornim tekstom, pak da manje-više za danas kao i više-manje za uvijek utvrdi da se taj samozvani »prevodilac« Fausta potpuno neosnovano diči kako on »prevodi« Fausta, a kad tamo on Fausta ne prevodi nego iznakažujući karikira i krivotvori. Jer kad Goethe kaže:

Habe nun, ach, Philosophie,
Juristerei und Medizin,
Und leider auch Theologie
Durchaus studiert... mit heissen Bemühn!

Digitized by Google

to, dakako, ne znači da je Faust prostudirao nauku teološku uz trud i težnju, na žalost, silnu, nego to znači:

Habe nun, ach, Philosophie,
Juristerei und Medizin,
Und leider auch Theologie
Durchaus studiert...

a to znači da je Faust prostudirao, oh, Bože moj, filosofiju, pravo i liječništvo pak — na žalost i teologiju (Und leider auch Theologie), a ne znači, kako je to posve neuko, nevješto i nezgrapno preveo g. Markuš, da je Faust prostudirao ili proučio »*K tom nauku teološku, svu znanost filosofiju, jus i medicinu uz trud i težnju, na žalost, silnu...*«
Jer Goethe nije mislio da kaže da je Faust uz, na žalost, silan trud ili, na žasot, silnu težnju studirao pravo i sve ostale znanosti, nego da je, žalibože, studirao bogosloviju iliti bogoštovje ili nažalost ili žalibože teologiju, dakle, nešto što g. Markuš nije preveo dobro zato, jer osim hrvatskog, na žalost, pojma nema o njemačkom jeziku. Da! Tako je to dragi moj gospodine profesore! Da učite njemački u mom razredu — dobili biste iz tog vašeg prijevoda, nažalost, žalibože više-manje i žalibog manje-više za uvijek: minus nedovoljno!

Svi ti Haleri i Markuši pucaju po meni (već eto treći decenij) iz najtežih topova, i svaki čas se sruči na moje tužne pozicije po koji Dante, po koji Sokrat ili po koji Goethe! Po čemu su, molim, ta mnogobrojna gospoda tako sigurna, da su Goethe, Dante ili Homer na njihovoj strani? Jer, tako mi Petrarke, ako budem te škribente jednoga dana razgoetheizirao, što će ostati od tog našeg germanističkog, pokrštenog (croceiziranog) halerovskog i markuševačkog zelja? Ni Croce-a ni marke ni halera!

Prevedoste, ah, Fausta svog,
sviječu prevodeć za rog...
Ta kaznit će vas dobri Bog,
kanite se posla tog!

Citiran svečano i dobronamjerno u »Banketu u Blitvi«, gospodin profesor Markuš imao je prilike da se koristi tom sretnom prilikom i da se, raširivši svoj veleučeni rep, uspućpuriće pred svojom zbornicom za dokaz, kako njegov »prijevod« Fausta valjda ipak ne će biti među najskandaloznijima, kad ga je autor Blitve odabrao da njime

Digitized by Google

uresi svoje »remek-djelo«... On se je, međutim, uskokadakao kao da mu je jastrijeb odnio dragocjeno jajce i danas, taj nasrtljivac hoće da se tvrdoglavo pravda o tome kako je on čovjek građanski ispravan (u što nitko do ovog »Symposiona« nije imao razloga posumnjati), i da ne živi od dispozicionih fondova, što nitko nije ustvrdio, a najmanje pak autor »Blitve«, koji zato nije imao nikakva povoda... jer uopće nije imao pojma da nekakav profesor Markuš strahuje pred tim, da ga ne otkriju kao čovjeka koji živi od dispozicionih fondova... Da sam imao namjeru da »napadnem« g. Markuša što nisam (jer ja uopće nikada, nigdje, ni jednim svojim retkom nisam nikoga »napao«, jer ja ne »napadam« nikoga, nego ako već pišem o kome istinu — ja obično branim nekoga tko je neopravdano napadnut od takvih napadača kao što već jesu ti naši Markuši, koji napadajući lažu da su napadnuti), da sam, dakle, imao bilo kakvu namjeru da književne napore g. profesora prokritikujem, ja sam to mogao učiniti na temelju njegovog Fausta, koji je za mirnu i znalačku kritiku upravo neiscrpan rudnik nenadarenosti i neznanja... Obratno od toga, ja sam tu šeprtlju prevodilačku citirao... a on me je za uzvrat svojim »Symposionom« izvređao i ispsovao potpuno neuravnoteženo, tvrdeći da ga »napadam« i dokazujući to time da me zove luđakom, plagijatorom, blasfemnim pamfletistom i nemoralnim lašcem. Stvar ova, dakako, nije više tako jednostavna! Iz sasvim intimne, privatne zbrke, taj je srednjoškolski profesor poslije ovog mog natpisa u Pečatu stvorio iz sebe književnu sablazan. Lelujav i tankoćutan kao trska, pateći od mefistofelskih pogleda svojih znanaca da je »napadnut« u Blitvi (što je bilo potpuno neosnovano i kao predpostavka luckasto), taj gospodin profesor ne će više imati mira za katedrom, a ovaj put svojom vlastitom krivnjom. U pogledima svojih srednjoškolskih đaka on će od dana današnjeg čitati grdna, mračna, zmijska, boakonstriktorska pitanja, što će da plaze po njemu kao sablasni udavi i što će da ga dave laokonski kad bude djeci predavao Fausta na svom srednjoškolskom satu...

— Pa dobro, gospodine profesore (tako će mu siktati te zmijurine od đačkih pogleda), mi smo svi čitali i pročitali Blitvu i svi mi čitamo Pečat i svi vas mi žalimo, jer je prokletstvo biti smiješnim u očima svojih vlastitih đaka, među kojima nema ni jednog koji bi »Banket u Blitvi« bio mogao pročitati tako neinteligentno kao njihov profesor gospodin S. Markuš, autor »Symposiona«, s »naročitim osvrtom« na cinizam Barutanskoga, koji je u ovoj knjizi po gospodinu profesoru alter ego samoga pisca. Bravissimo! Pisati Bankete za ovakvu publiku upravo je užitak...

Digitized by Google

Dakle?

Pišimo dalje, jer u sveopćoj blitvinizaciji to je danas jedini spas pred brodolomom. Da neizbježno tonemo — vidi se između ostalih znakova i po ovoj markušijadi.

M. KRLEŽA

Digitized by Google

IZ NOĆI U NOĆ

Mačka je spavala na suncu. Rečenica, razume se, banalna, uboga i jednostavna, upravo jadna, do krajnosti siromašna i beznačajna, bez ikakve sugestivne moći, izlizana, ubijena svakodnevnošću, rečenica-beda, rečenica-prosjak, gladna smisla, koja nikome ništa ne može da pruži, kojoj je kao za navek suđeno da ostane nezapažena, zato što je isto toliko banalna, siromašna i svakodnevna kao i ta beznačajna životna činjenica koju saopštava, koju u sebi nosi, ne uspevajući da na nju privuče pažnju, da je izdvoji iz svega što u životu ostaje za uvek neprimećeno, neprimetno: kao mačka koja spava na suncu, kao letnje popodne, kao jedan otvoren prozor, zrak sunca koji kroz taj prozor pada, plavo nebo, mali beli oblak. A u mački koja spava, međutim, u jednom sunčanom snopu koji pada kroz otvoren prozor, u snopu sena, u ptici što prvi put pokušava da leti, u »nebu punom zvezda«, u svakoj od tih manifestacija života, bezbrojnih, i beskrajno beznačajnih, obavlja se i odigrava se neprestano, i u svakom sekundu posebno, sva složena, zagonetnim smislom neiscrpno bogata, misterija prirode.

Bilo je dakle letnje popodne. Leto se približavalo kraju (žetva je svakako svuda po Evropi već bila završena), i mačka je spavala na suncu. Obična, šarena, matora, krupna mačka, uvijena u svoje mračno, praiskonsko spavanje zadovoljne, site, spokojne životinje, spakovana u svoje prugasto krzno, obvijena dobrom, materinskom sunčanom toplotom, srećna u svom nesmetanom, pouzdanom snu, kao da je svim telom osećala da je to predjesenje, popodnevno sunce nešto dragoceno, nešto što nestaje, nešto poslednje, na izmaku, što treba svim bićem upiti u sebe, dok ga još ima, predajući mu se u blaženom spokojstvu, živeći taj trenutak života srećno, biološki, bez misli na sutrašnjicu, bez sutrašnjice. Na dnu svog sna, u srcu svoje noći spavala je polusavijena na suncu, na podu, na četvrtastoj ploči sunca, na dnu širokog, četvrtastog, kosog, toplog, svetlog, prozirnog stuba toplote koji je padao kroz otvoren prozor. Pred kućom je proticala polako neka voda, kao reka, ne jako čista, ne sasvim bistra, ali sva u plemenitim, metalnim, blistavim prelivima sunčanih odseva, i po vodi su plovili mali brodovi. Mačka je bila obična, kakvih ima milionima po Evropi, i stotinama, a valjda i hiljadama u tom istom gradu čiji je i ona

Digitized by Google

bila jedan od privilegovanijih, ali ni po čemu ne naročito znamenit mačji stanovnik; spavala je, a u njoj, u njenom krvotoku, u njenim crevima, u njenom tkivu, u njenim ćelijama obavljala se neprekidna i grandiozna tajna življenja i životinjstva, i nad njom je visio kavez sa kanarinkama, običan kavez sa dve obične žute kanarinke u kojima se isto tako odigravala ta vrela i mračna, ritmična i duboka besmrtna drama smrtnog života. Neosporno je da je i mački i kanarinkama bilo sasvim svejedno, a po svoj prilici i potpuno nepoznato, da kuća u kojoj svojim skromnim i dovoljnim mačje-ptičjim životom žive (za razliku od njih) nije nimalo obična kuća, nimalo izgubljena među ostalim bezbrojnim mnoštvom kuća što su ih Evropljani izgradili svuda po svom tako gusto i šareno naseljenom malom kontinentu, i što je voda kraj te kuće jedinstvena na svetu i među svim vodama znamenita. Ravnodušno je bilo i mački — koja je uostalom možda bila i mačor — i kanarinkama *gde* su, u prostornom i vremenskom smislu, ako im je tu dobro, ako tu za njih ima svetlosti, i toplote, i hrane; potpuno ravnodušno na kome se mestu nalaze u prostoru i u vremenu, po nepojmljivim kriteriumima i konvencijama belih, nazovi-civilizovanih dvonožaca.

Mačka je spavala u toplom krilu sunčanog zračenja, u intra uterinskom krilu sna, izvan čovečanski konvencionalnog prostorno-vremenskog koordinatnog sistema, izvan geografije i istorije ljudske, izvan topografije i hronometrije. Po tim ljudskim merilima međutim, kalendarski, bila je to sreda, dvadeset i treći avgust godine hiljadu devet stotina trideset i devete posle Hrista, a ta kuća bila je čuvena *Cà d'Oro, »la bellissima delle case veneziane del primo Quattrocento sul Canal Grande, la Cà d'Oro, fatta, sembrerebbe, per ospitare sola, o con piccola corte, una bionda Desdemona«*. Građenje te kitnjaste, čipkaste, vazdušaste venecijanske Zlatne Kuće započeo je 1412 dvadesetogodišnji Marino Contarini, a godine 1847, pošto je dotle mnoge sopstvenike promenila, ruski knez Aleksandar Trubeckoj restaurirao je (neobično loše) da bi je poklonio slavnoj igračici Mariji Taglioni, da bi zatim prošla kroz fazu najamne kućerine (»borghese casa d'affitto«), dok je najzad njen poslednji sopstvenik, Giorgio Franchetti, pod bombama poslednjeg Svetskog Rata (onog prošlog), nije konačno pretvorio u muzej, u galeriju. Fantomi, utvare i snovi, prikaze i vizije koje je ruka umetnika (bar privremeno) izvukla iz prolaznosti, iščupala iz vremena, spasla od ništavila, došli su tako da se vidljivi pomešaju sa nevidljivim sablastima i utvarnim uspomenama svih onih

Digitized by Google

koji su između tih istih zidova živeli, ljubili, pirovali ili stradali, zaklinjali se ili proklinjali, i nestali u nepovrat. Među tim vidljivim i nevidljivim fantomima živi ta stara, pametna mačka, i tu, baš tu gde sam je gledao kako spava, u tom osunčanom uglu velikog »portega« na drugom spratu, nad njenim snom, sa svom ozbiljnošću i dostojanstvom koji takvoj jednoj funkciji dolikuju, nad njenim snom brižno bde, kao fantomi, iz svog dvodimenzionalnog ali ljudskim umenjem produbljenog sveta, šest *Provveditora di Zecca* (tri odvojena, svaki u svom zlatnom okviru, i još trojica, zajedno), i Lav Venecijanski krilati, i oko njega sveci: Sveti Jovan Krstitelj, Sveti Marko, Sveta Magdalena i Sveti Jeronim.

Puna je vidljivih i nevidljivih fantoma (a puna i mačaka što isto tako nečujno lutaju), ta dobra stara kičerska Venecija, koju ni kič ni politika ne mogu da ubiju, ni da načnu, koja nikada lepša, nikada milija nije bila no tog avgusta meseca koji je bio bremenit neumitnom nesrećom septembarskog krvoprolića. Katastrofa je bila tu, spremna da provali, da počne svoje nedogledno haranje, septembarska nesreća je bila na pragu, tu, odmah iza te sreće kojom je disalo sunčano avgustovsko osvetljenje jednog venecijanskog popodneva. Nikada Venecija nije bila lepša: one nesnosne, nametljive, sistematske, užurbane, potkovane, baedeckerske životinjske fele koja se zove *turista,* uglavnom nije bilo, ili je bar broj tih tipičnih primeraka evropsko-amerikanske malograđanske ili milionerske simili-civilizacije bio sveden na jedan pristojan, podnošljiv minimum. I stvarni život svih onih koji tu stvarno žive, kojima je dato da tu isto tako prirodno, stvarno i sporo traju kao Rialto ili Santa Maria della Salute, stvarni život ljudi sa Giudecce, mletačke dece ili mletačkih mačaka mogao je nesmetano i prirodno da se ukaže u svom nesvesnom i složenom skladu sa nestvarnim ali neporečnim životom svih onih fantoma prošlosti, od kamena, od slikarskih boja ili od fantomalne zaista, neopipljive, imaterijalne materije uspomena. To prožimanje stvarnog, glasnog, pa čak i trivialnog života današnjice sa svom onom gustom, opojnom emanacijom prošlosti, sveg onog što se nad Lagunom, nevidljivo i prisutno, nagomilalo reminiscencija na ljudske strasti i maštanja, zagrljaje, pesme i jecaje koji su preko te fantastične mreže kanala prohujali, prohujali ali i opstali u tragovima što se ne mogu izbrisati i kada nisu u kamenu isklesani i na platnu naslikani, to prožimanje stvarnog i nestvarnog, sadašnjeg i prošlog, skoro isto toliko koliko i kapriciozno, ludo, paranojačko jedinstvo vode i arhitekture, čini besmrtnu i čarobnu »sferu« Venecije, čini

Digitized by Google

nju samu otelotvorenjem muzike. U tome je ona vanvremenska i aktuelna u isti mah, materialna u svojoj irealnosti, mutna, zavodljiva, prozračna od lakoće i teška od naslaganih snova, zagonetna i potrebna neizlečivom sanjarstvu čoveka, senzualna, himerična, ženska i otporna kao san, kao muzika. »Kad jednu drugu reč tražim za muziku, kaže Nietzsche, tada uvek nalazim samo reč Venecija«, i odmah posle toga: »Ne znam da pravim nikakvu razliku između suza i muzike« ...

Otporna varoš, od kamena, od vode i od sna, koja odoleva svakom uniženju, gorda, nasmejana i nepronicljiva. I danas, to je još uvek ona, uvek ista, kroz sve metamorfoze, Venecija Gentile Bellinia, ali i Canaletta i Guardia, i Turnera. Uvek ista i uvek nova, da svakome može da bude nov odjek i inspiracija, i odgovor i pitanje, i odmor i nemir. Ljudska naseobina prkosno usađena u vodu, perverzno sazidana na talasima, ona je opipljivi odraz iracionalnog, otelotvorena maštarija, san konkretizovan ljudskom voljom, ljudskim rukama. Kitnjasta i blistava, ali i melanholična u svome raskošu, do bezumlja obogaćena umetnošću, presićena, umorna i vedra, nežna i sablažnjiva, ljupka i pokvarena, pomalo gnjila, natopljena svojim bivšim životom, strastima, patnjama, ljubavima, uzdasima, pesmom, muzikom pre svega, ona je muzika i sama, simbol muzike, simbol poetičnog umetničkog dela. Venecija ispunjava osnovni uslov jedne takve tvorevine, izazivajući u nama izuzetne, mutne asocijacije sa dugim odjekivanjem u samim mračnim, dubokim osnovama naše psihičke piramide (čiji je vršak svest), budeći duboke, zavodljive reminiscencije, podižući sa dna našeg bića čitavu maglovitu povorku uzbudljivih predstava i intimnih fantazama. Jer, kao svako pravo umetničko delo, i Venecija ima svoju »sferu« — kako kaže Ernst Kretschmer —, »onu zamagljenu kružnicu bezoblične duhovne slikovite afektivne tvari«. Jer i Venecija, kao muzika ili reč puna štimunga, »rađa akorde čitavih slikovitih odjekivanja i poluoblikovanih mračnih osećanja u »sferi«, to jest na periferiji naše svesti«.

Isto posle podne, kasnije, vraćao sam se vaporettom ka Piazzeti. Kao jasna klavirska muzika Chopina, koja neodoljivo zamagljuje vidno polje našeg duha, kao bistra suza u oku, koja nam muti vid, Venecija je blistala i treperila u zracima zalazećeg sunca. U tom bakrenom sjaju pripremala se već jedna nova fantasmagorija Venecije: stišavajuća simfonija njenog sumraka, i zatim njene zvezdane, u mukloj pesmi izgubljene, zanesene noći.

Digitized by Google

Grad-himera drhtao je u svom zlatnom obasjanju, pevao svoju nečujnu pesmu, a ja sam mislio na to kako sam dan ranije, u isto ovo doba dana, u istoj ovoj irealnoj svetlosti, na istom ovom mestu u Kanalu, gledao jednu malu grupu nemačkih turista (bilo ih je ipak!) okupljenu na vaporettu oko senzacionalnog naslova na prvoj strani »Zwölf Uhr Blatt«-a. Bili su očevidno uzbuđeni, a jedan Talijan tumačio im je vatreno, lošim nemačkim jezikom, kako je to što su tu pročitali apsurdno, nemogućno, »ideološki neshvatljivo«, jer to su »inkompatibilne, nepomirljivo suprotne doktrine«... Nemci su se trudili da im bude jasno, da pokažu da im to ne može ne biti jasno, da sebe uvere da to mora biti dobro, da Talijana uvere da to ne može ne biti najbolje, kao sve što Führer radi. Valjda je to i Talijan kasnije poverovao, čitajući gromke naslove svojih listova:

LA SITUAZIONE INTERNAZIONALE CAPOVOLTA DALL' ANNUNCIATO PATTO RUSSO-TEDESCO

FALLIMENTO DELLA POLITICA DEGLI ACCERCHIATORI E NUOVO SUCCESSO DELL' ASSE

Sbalordimento e costernazione in tutti i Paesi democratici

I još:

RAPIDA CONCLUSIONE DEI COLLOQUI DI MOSCA
LA FIRMA DEL PATTO TEDESCO-SOVIETICO

I najzad:

DOPO IL PATTO DI MOSCA
L' AZIONE E L' INIZIATIVA SONO NELLE MANI DELL' ASSE

Talijan je možda naknadno razumeo, ali je odonda svakako još jednom iz osnove morao promeniti mišljenje. To je bila labudova pesma pojma »*Asse*«. Odmah posle toga nestalo ga je bez pompe, iščilio je tajanstveno i konačno iz talijanske štampe. I ne samo odatle. Preuredila su se sazvežđa na promenljivom, na novcem uprljanom političkom planetariumu. Jer: »*Ein Gespenst kreist über Europa*«, ili kerempuhovski: »*Strašilo straši gleb europejajnjski*« i zato jošte živi duh starog Guizot-a.

Digitized by Google

Vaporetto je pristajao, a sunce još nije bilo zašlo. Mačka u Cà d'Oro spavala je možda još uvek, a Sveti Jovan Krstitelj, Sveti Marko, Sveta Magdalena i Sveti Jeronim, oko Mletačkog Lava (krilatog) okupljeni, nastavljali su svakako, nepokolebljivi, neporemetljivi, svoju mrtvu stražu. Nikako da shvate da su, kako se to kaže, objektivnom, ekonomsko-socialnom stvarnošću uslovljeni i prožeti.

★

Oblačno je bilo sutradan, 24-og (kada sam putovao u Firencu), a *»la tensione europea drammaticamente accentuata«*. Toskana je bila siva, i od Bolonje do Firence padala je kiša. I tako, tamna, tmurna i mokra ukazala mi se Firenca te večeri kada sam je prvi put video, te mračne, kišovite večeri, kada je bilo mrtvo i pusto, tamno, prohladno na obali Arna. Sva stara, renesansna, medičeanska Firenca izgledala je srednjevekovno stravična i tajanstvena, sumorna i brižna, ozbiljna, stroga, glomazna i nepristupačna kao sam Palazzo Vecchio, zatvorena kao što su noću zlatarske radnje na Ponte Vecchiu. Ta mokra, turobna, mrkla noć govorila je možda istinitije o Firenci no što o njoj hoće da kaže svetlost dana, meka i bistra svetlost toskanskog dana u kojoj se Firenca sama kazuje onako kako joj godi, onako kako doliči njenom dobrom glasu cvetnog, jasnog grada, koji u toj svetlosti lebdi, svojim veselim, rumenim morem krovova, i leti, i peva i igra, kao što dolikuje varoši koju je Lorenzo il Magnifico kao svoju ljubav ukrasio i kao svoj ukras ljubio:

»Io ritornavo vêr la mia Fiorenza,
Per riveder la mia alma citade.«

(Simposio)

Možda je istinitija ta mračna, jezovita i zloslutna reč kišovitog nokturna nad Arnom, reč noći, koja je prva reč Firence koju sam od nje same o njoj samoj čuo, no sva ona obilna rečitost firentinskog dana pred kojom sam taj prvi tamni akord već sutradan zaboravio, rečitost ozbiljna takođe, ali vedra, samosvesna, ohola, otmena (jednom otmenošću pored koje otmenost Mletaka izgleda kurtizanska, skoro bordelska), rečitost raznovrsna ali uvek podjednako, medičeanski retorska i bogata, rečitost Vasaria, Benvenuta Cellinia, Ghirlandaia ili Benozzo Gozzolia, ili Donatella, pa čak i Michelangelove kapele Medicia (Sacrestia Nuova). Zamišljen

Digitized by Google

je i brižan, doduše, Michelangelov Lorenzo (Duca d'Urbino, ne Magnifico) u toj kapeli, sa prstom na usnama on tu sedi, pod svojim šlemom, tajanstven i zamišljen — pa ga zato i zovu »Il Pensieroso« —, i gleda možda u *Noć* koja, preko puta njega, leži na grobu Giuliana Duca di Nemours, kao moćno telo uspavane žene, ali sve je to i suviše veličanstveno, ekspresivno, suviše uravnoteženo i dekorativno, barokno, suviše savršeno, uzvišeno, prevladano, da, suviše grandiozno i suvereno, suviše *moćno* da bi bilo *noćno,* da bi imalo onaj jezoviti karakter tajanstvenog, okultnog i mučnog nokturna, stravičnog medievalnog snoviđenja, gde odjekuje Savonarolin glas, gde promiču sablasne senke fratra i condottiera, gde se miču larve i promiču ugušene pomame, gde se u panici šapuće reč istine, noćna, skrivena, mračna reč mračne istine: da je po ovim popločanim uskim ulicama vekovima tekla krv, crna krv pobunjenog puka, da je tu kuga harala, da se sa vrha palata vrelo ulje sipalo na žive glave, da se po memlivim podrumima i tamnicama svakodnevno umiralo bez vazduha ni vode, da su lomače gorele i vešala se dizala, da se iza dekorativne vasarievske ili gozzolievske freske dostojanstvenih i velelepnih procesija i kavalerija i elegantnih ornamentalnih bitaka umiralo mnogo žalosnije i mnogo mizernije, od otrova i od noža, ali pre svega od gladi i od bolesti, i da su se bezbrojni bezimeni ljudi u senci klali i grlili, u paklu svog života izobličenog od bede i od sujeverja, drhteći od apokaliptičkog straha pred Strašnim Sudom, pred paklom koji ih tek čeka.

Taj pakao koji grešno biće iza smrti čeka prikazao je Firentincima, pre šest stotina godina, jedan njihov sugrađanin, Giottov učenik Nardo di Cione (Orcagna), naslikavši ga afresco na zidu kapele Strozzi u crkvi Santa Maria Novella, svakako ne u onom mističnom i infernalnom deliriumu bezgranične, genijalne i sulude imaginacije jednog Hieronymusa Boscha, ali sa nesumnjivim akcentima prodorne mistične groze, ledene i jezovite, a u svojoj primitivnosti i neposrednosti, bar za današnjeg posmatrača, ne bez humora. Srednjevekovna je ta koncepcija Inferna, strogo Danteovska, ali u toj krutoj, sholastičnoj klasifikaciji paklenih stradanja, prokrčila je lako sebi put mračna i sirova, grčevita, u suštini seksualna iako oduhovljena religioznim užasom, osvetnička fantastika čulnog maštanja i nesvesnog humora. Čitava ta freska ima donekle izgled jednog gigantskog torsoa sa koga je zderano meso, i gde se između belih rebara (koji dele pojedine krugove Pakla), kroz purpurnu i crnosmeđu tamu, prepliću, sapliću i ruše, beže i

Digitized by Google

padaju bezbrojna gola tela grešnika i grešnica. U tom titanskom grudnom košu, u toj košnici greha i muka ljudskih, otelotvorena je dramatično i precizno čitava Danteova poema. Odozgo naniže, tu je i mračna šuma gde je Dante zalutao, tu je i predvorje Pakla gde

»Sad nalaze se jadne duše onijeh,
Što življahu bez hvale i bez pogrde;
A mješane su s onom četom zločestom
Anđela, koji ni buntovni bijahu
Ni vjerni Bogu, već po strani stajahu.
. . .
Svi oni smrti ne mogu se nadati,
A sl'jepi život tako im je kukavan,
Da tuđoj kobi, bilo kakvoj, zavide.«*)

Tu je i zastava njihova, koja se vije i vijori, i za kojom idu u povorci; tu su i ose i obadi što ih ujedaju, i crvi. Tu je i skeledžija Karon, dlakavi i repati starac što stojeći u svojoj barci vesla po sivoj močvarnoj vodi Akeronta. U Prvom Krugu, Limbu, su oni koji nisu grešili ali su ostali nekršteni: Mojsije, Homer, Sokrat, Platon, Brut. U Drugom Krugu stoji kralj Minos, bradati, rogati, krilati, skeletični, grozni Minos, infernalni sudija, i gleda divljim pogledom; i kakva je to zmija koja se obvila oko njegovih nogu i trbuha? To je njegov rep, kojim on izriče svoje presude: koliko se puta njime obvije, toliko krugova ima grešnik da siđe niže. Oko njega, besomučni, večiti vihor Hada odnosi i u svom vrtlogu kovitla tela »grešnika putenih što su razum podvrgli pohoti«. Kerber, sa trostrukom psećom glavom, zakrvavljenih očiju, gnusne crne brade, zubima i noktima razdire meso proždrljivih sladokusaca, koji se blatnjavi i krvavi okupljaju oko prostrte trpeze. Tvrdice i rasipnici glože se međusobno u Četvrtom Krugu, i bez odmora valjaju jedni na druge ogromno kamenje, a Pluton stražari. Oni koji su bili svirepi, srdžbom opijeni u životu, kupaju se sada u blatnim močvarima Styxa, gde u čunu vesla, cereći se, jedan crni repati Đavo: Flegijas prevozač. Horde razjarenih demona s kopljima čuvaju stražu oko gvozdenih zidova kojim je opasan Dis, grozni grad plača, čije kapije čuvaju, stojeći na vrhu usijane kule, tri paklene Furije, tri Erinije, sa zmijama u kosi; grad gde su u plamen ognjenih grobova bačeni veliki jeretici, krivovernici.

*) Prevod Vladimira Nazora

Digitized by Google

U Sedmom Krugu, koji čuva Minotaur, muče se i dave u reci od krvi krvopije i nasilnici, a sa obale demonski kentavri strelama i kopljima gone natrag u krvave talase svakoga ko pokuša da ispliva. U blatu se guše oni koji su sami protiv sebe upotrebili silu, pretvoreni su sada u drveće, u čijim čvornovatim granama harpije svijaju svoja gnjezda, dok ogromne crne kučke razdiru one što su na svoje dobro nasrnuli. Pramenje vatre, kao neprekidni krupan sneg ognja, u pustinji užarenog peska, pada po samoubicama, po onima koji su bili nasilni prema Bogu, prirodi ili umetnosti, a u blatu večno žive, na dnu gada, laskavci. Papama koji su trgovali crkvenim dobrima samo noge vire iz plamenog jezera; vračima i astrolozima glava je izvrnuta i tako hodaju ne videći kuda i kamo idu; varalice se dave u moru vrele smole; kradljivce ujedaju i kinje otrovne i kužne zmije i zmajevi; rđavi savetodavci plamte, svaki u svom sopstvenom plamenu u koji je odeven; klevetnici, šizmatici i jeretici, krvavi i iskasapljeni, mačem su masakrirani i raskomadani, i jedan od njih svoju glavu nosi kao fenjer; dva alhemičara ili šarlatana, prekrivena lišajem i krastama, jedan drugog pridržavaju. I najzad, u Devetom i poslednjem Krugu, sleđenom, izdajice i nezahvalnici, koje čuvaju džinovi, pokriveni su ledom, a u središtu ledenog kruga, ogroman, crn i rogat, Lucifer proždire prokletnike.

Taj teološki sređeni haos izmučenih, isprepletanih, iskidanih, razvejanih belih tela, zidina, kamenja, zmija, demona, krvi, ognjeva i leda, ta srednjevekovna orkestracija fizičke patnje, taj džinovski slikoviti registar mučenja i ispaštanja, gde duva studeni, grobni vetar mističnog straha od zagrobne pravde, ili mistične pretnje, ta apokaliptična klaviatura groze (to jest panike i pretnje) da je pravi život tek onostrani život večnog mučenja ili večnog blaženstva (jer prikaz Raja uvek je tu suprotstavljen prikazu Pakla), ta slika večnog trajanja, to mnoštvo anđela s jedne i demona s druge strane, — i kada nije propraćeno bezbrojnim gmizanjem Boschovih nakaza, čudovišta i fantastičnih bića izvan svih kategorija, — ukazuje se nesumnjivo u svome pravom društvenom značenju, u svojoj pravoj boji, ako ga osvetlimo Engelsovom idejom koja taj svet utvara i stravičnih priviđenja sasvim jednostavno određuje u njegovom socialnom smislu: »Bića izvan vremena i prostora koja je sveštenstvo stvorilo a mašta neprosvećenih i potlačenih masa nahranila, samo su proizvodi jedne bolesne fantazije, lukavstva filozofskog idealizma, *rđavi proizvodi jednog rđavog društvenog uređenja*«. Ali, baš takva, baš kao plodovi

Digitized by Google

mističnim terorom izobličene mašte, ta bića užasa ili ekstaze, *kada su u umetničkom delu ostvarena,* imaju ne samo značenje jednog dragocenog kulturnoistoriskog svedočanstva, nego i tajanstvenu, sugestivnu i privlačnu, gravitacionu snagu žive, delujuće umetnosti, to jest *poezije.* Baš takva kakva su, ta fantastična bića, i nestvarni, nakazni svet u kome im nadahnuće umetnika daje da žive, govore *istinu,* tu istinu koja ne pripada samo njima, jezikom koji je njihov sopstveni, jezikom umetničkih tvorevina. Te tvorevine svedoče o jednom *nesrećnom* stanju, one su njegov adekvatan izraz, drugim rečima: njegov *srećan* izraz. Iako ne *realistički,* to su realni izrazi jednog realnog stanja, kao što su srećno tumačenje jedne nesreće, njena preobražena ali verna interpretacija, njena dosledna transformacija. Stvarnost tu nije izneverena, ta haotična i huda stvarnost života neprosvećenih i potlačenih masa, i kada nije realistički prikazana, i kada je preobražena, prebačena na plan mistike, fantastike i vizionarstva (ako je na tom planu umetnički oživljena), jer sam čin tog preobražavanja, i sam način kojim se ono vrši, determinisani su istom stvarnošću, izraz i plod su istog tog stvarnog stanja. Umetnička dela Trecenta i ranog Quattrocenta, i kada nisu nadahnuta onom vrhovnom, ekstatičnom blaženošću Beata Angelica, neodoljivo su sveža i srećna, u svojoj poetskoj suštini, čak i onda kad su tamna i stravična, puna nespokojstva i preneraženja, naseljena bićima i kretnjama koje su mistika i zabluda stvorile. U praskozorju Renesanse, to mračna, utvarna srednjevekovna noć, noć puna jeze i memle i harpija, ali i čudesa i himera, to ta medievalna, mračna i olujna, prohladna, grozničava noć opstaje još uvek, skrivena, okultna, uporna, neizbrisiva, prisutna i kada je od prve jutarnje svetlosti postala nevidljiva, uvlačeći se u samu, još mutnu, zenicu zore, tajanstveno šapućući svoje inkantacije i svoje enigme, svoja vražja noćna iskušenja, pa ma to bilo i kroz sveži glas rane zore.

Lako je razaznati taj noćni šapat Srednjeg Veka u Orcagninom Infernu, tu je on prilično glasan još, razgovetan i neugušen: nije li Dante bar isto toliko poslednji pesnik Srednjeg Veka koliko i prvi pesnik Novoga? Ali šapat te srednjevekovne noći može se naslutiti, i katkada skoro jasno čuti, ako se dobro sluša, i u punoj svetlosti renesansnog dana, jer to tamno strujanje nespokojstva i prokletstva, vizionarstva i pomamnog straha od smrti, nije svojstveno samo Feudumu kao određenom istoriskom razdoblju. Taj mračni, satanski Noćni Duh, koji je u pomrčini feudalnih vremena najrazuzdanije pirovao svoj frenetični crni pir, nije iz Evrope

Digitized by Google

iščezao zajedno sa tim vremenima (ako se, uostalom, i za ta feudalna vremena uopšte sme reći da su iščezla?): on je to *svoje* doba preživeo, i luta među onima koji uobražavaju da su daleko od njega, da bi se s vremena na vreme oslobodio, našavši sebi pogodne mediume u buntovnim sanjarima, i opet se razigrao i razmahao svojim (razume se crnim) krilima. Svoj najkonvencionalniji srednjevekovni dekor on najviše voli, sa oklopnicima, kaluđerima, krvavim nonama, gotskim zamkovima, ruševinama punim slepih miševa i ponoćnim avetima, kao što se to u Preromantizmu i u Romantizmu Osamnaestog i Devetnaestog Veka dobro vidi. Ali u nedostatku tog svog konvencionalno romantičnog ambienta, on će se zadovoljiti svim zgodnim prilikama, to jest svim neprilikama i nesrećama ljudskim, da se provuče kroz pukotine dana i razuma, da ljudima podmetne svoj mrak. Jer on je uvek, u izvesnom smislu, »plod bolesne fantazije« a ono čega je on, biće izvan vremena i izvan prostora, rđav, ali adekvatan proizvod, traje još uvek, još uvek neizlečeno. Ali čovek je lukaviji od njega. *Čovek se njim služi.* On mu otima njegovu crnu, kobnu (katkada grotesknu) reč, da bi njom iskazao svoju crnu, kobnu (katkada grotesknu), sudbinu, da bi njom srećno izrazio svoju nesreću, logično izrazio nelogičnost, zaštitio se nekako, zaleđio se bar od gvozdenih udaraca nezdrave, neizlečene stvarnosti. Čovek koji je mudriji od Noćnog Duha, to je i umetnik, koji to katkada i ne zna. Kada mu treba inspiracija crna i silovita, buntovna, ili neobična i bizarna, on je spontano nalazi u diktatu, u gustom šapatu tog skrivenog luciferskog inspiratora, u »*onome što kazuju Usta Mraka*«.*) A gde se to čuje taj tamni, mukli, katkada gnjevan, katkada sasvim neshvatljiv, nestvarni šapat? Gde može, gde ume da ga nađe taj nesvesno vešti medium koji će samom nestvarnom materijom tog sablasnog ponoćnog vetra možda uspeti da izrazi stvarnost, da je prevede, služeći se tim nemuštim rečnikom, tom perverznom gramatikom demonijačke noći? *U samom sebi* čuje tu noć sanjar i buntovnik, umetnik, jer je on sam taj noćni monolog. U njemu samom je ta olujna noć, koja govori munjama strasti, gromom pobune, vetrom fantastike ili smeha, fantomima straha od smrti i od života — kad je život neljudski, preteći, svirep i kužan. U podzemlju čoveka je ta noć: *NOX MICROCOSMICA*. I tu, u mračnoj sferi čoveka, ogleda se i slika, taloži se i muti kao u dubokom ogledalu, sve što se oko čoveka zbiva, a što ostaje uskraćeno percepciji razuma. Stvarnost se u toj noći odražava, ali i preina-

*) »*Ce que dit la Bouche d'Ombre*« (Victor Hugo).

Digitized by Google

čava, jer to je poprište svih metamorfoza, svih transmutacija. Da li ćemo taj tamni i stvaralački deo psihičkog života bez koga nema ni poetskih vizija ni racionalnih misli, nazvati Sokratovim daimonom, »sferom«, podsvešću i presvešću, ili »noćnom stranom duše«*) sporedno je pitanje terminologije, jer u krajnjoj analizi radi se uvek o istom.

I kada je miran, i kada se kazuje zaglušnom tišinom, i kada se kazuje grohotnim smehom, taj burni nokturno čoveka ima, u suštini, uvek demonijački, infernalni karakter. U svojim izrazima i manifestacijama beskrajno raznolik, bogat kao sam Pakao, taj noćni demon menja glas i oblik prema sredinama gde se javlja, prema ličnostima koje bira za mediume ili za mediatore, koje bira on ili koji biraju njega, nesvesno, kao svoje hipnotičko oruđe, po unutrašnjoj nužnosti svojih psihičkih dominanta. Da glas i oblik menja, Noćni Duh to suvereno ume, jer je njegovo poreklo kosmičko i telesno, buntovno i grešno, to jest đavolje. William Blake je to dobro znao, koji je i sam bio jedan od velikih mediuma tog infernalnog šaptača iz pomrčine. U svome *Venčanju Neba i Pakla,* on piše: »Razlog zbog koga je Milton pisao sputano kada je govorio o Anđelima i o Bogu, a slobodno kada o Đavolima i Paklu, taj je što je on bio pravi pesnik i od stranke Đavolâ, i ne znajući to«.

U toj »noćnoj strani« svog psihičkog bića, paklenoj (bar utoliko što su tu u tamu i u stradanje bačeni svi buntovni, luciferski elementi tog bića, sve »sramne« i »grešne« želje, svi prokleti, demonski fantazmi), i srednjevekovnoj (bar utoliko što tu ne deluju klasični zakoni Razuma, Mere i Harmonije), u toj bezdanoj, kraterskoj noći samog sebe, nalazi pesnik, i kada to ne zna, nadahnuće i snagu, sposobnost i hrabrost da pokuša da se svojim stvaranjem suprotstavi i smrti i životu, da se tim vulkanskim »zlom« koje je haotični refleks stvarnosti odupre svemu što je u toj stvarnosti stvarno zlo, kob prirodna, kob društvena. U samoj toj svojoj noći, on nalazi tu alhemisku tajnu transmutacije, kojom tu noć pretvara u dan, rugobu u lepotu, nesreću u sreću: iz same podsvesti, gde vulkanski ključaju nagoni, gde gejzerski izbijaju afekti, gde plamsaju fantazmi, gde se oblačno kovitlaju kompleksi, iz same

*) *Nachtseite* je izraz nemačkog romantičnog mislioca G. H. von Schuberta. A i gospođa de Stael, u svojoj knjizi *O Nemačkoj,* govori o potrebi jedne šire, sveobuhvatne filozofije, koja ne bi zapostavljala »noćnu stranu prirode«: »une philosophie plus étendue qui embrasserait l'univers dans son ensemble et ne mépriserait pas le côté nocturne de la nature«. *(De l'Allemagne,* III, 10.)

Digitized by Google

podsvesti crpe čovek snagu za osnaženje svoje svesti, to jest za osvajanje čitavih klanaca i krugova podsvesti, njihovo otimanje od mraka, njihovo osvetljavanje svešću. Mračni i vukodlački psihički Srednji Vek (koji i danas još uvek postoji jer nisu ukinuti spoljni, društveni uslovi i uzroci njegovog postojanja) može jedini naoružati Duhovnu Obnovu onim jasnoćama i mačevima kojima će ona rasterati i uništiti bar neke od vampira, nemani i harpija što krstare kroz srednjevekovnu pomrčinu.

Još uvek u noćnoj hemisferi našeg afektivnog i misaonog života traje i vlada Srednji Vek, još uvek smo, *u psihičkom smislu,* zaista pod vlašću demonskih imperativa ljudske noći, još uvek se nalazimo u njenom magnetskom polju. Privlače nas zato i fasciniraju sva ona dela ljudskog mozga i ljudskih ruku, svi oni podatci čovečje borbe (bile to pobede ili porazi), gde pulsira mukli, uznemireni, nejednaki damar crne krvi Noćnog Duha. Fasciniraju nas mesečinasti odblesci one mračne, gorke lave, katkada uzavrele, katkada ledeno hladne. Sve što je, u umetničkim tvorevinama prošlosti, čudni, blistavi i crni plod sa drveta Dobra i Zla čiji je koren u najzamračenijoj zoni ljudskog Pakla, plod zabranjen, gorak i opojan, privlači nas neodoljivo: zagristi u taj plod ne znači samo *saznati,* nego i *pobuniti se,* protivstaviti se, ne pristati na tiransku normu. Sva umetnička dela u kojima se oseća ta inspiracija Nečastivog što (srećom za nas) živi u nama, nose u sebi taj opori i gordi, oslobodilački karakter nepristajanja, negiranja, koji može imati najraznovrsnije vidove i biti vrlo daleko od jednog eksplicitno socialnog protesta. Iz mračnog grotla ljudske noći, gde vrag nikad ne miruje, inspiracija koja odatle izvire može se ukazati u vidu fantazije ili fikcije koja spolja ne nosi nikakvo ni srednjevekovno ni pakleno obeležje, ali je ipak neosporno da u većini *potresnih i autentičnih* kreacija mašte struji neobični vetar srednjevekovne strave i čuda i pokora, onaj isti vetar koji u Drugom Krugu Danteovog Inferna besomučno vijori i kovitla telima bludnika, koji raznosi oganj i krvavi dim iza Brueghelove Lude Grete, koji nadima jedra stoletnog *Narrenschiffa.* Iz te iste noći iz koje naviru mitosi, legende, bajke i kazivanja, i religije svih naroda, iz koje se diže demonsko nadahnuće koje je vodilo ruku anonimnim vajarima budističkih kipova, gotskih himera na Notre-Dame, afričkih fetiša ili polineziskih ritualnih maski, eskimskih maski Demona ili indijanskih totema, iz te iste noći iz koje je dolazio glas koji odjekuje u Upanišadama ili u Otkrovenju Svetog Jovana, glas koji su u sebi slušali Hermes Trismegist, Pitagora,

Digitized by Google

Heraklit, Eshil, Plotin, Albertus Magnus, Ramon Lull, Nicolas Flamel, Faust, Don Juan, ili sâm Dante ili Villon, — iz te iste noći dolazi i glas koji, u tako različitim modulacijama (zavisnim od oblika civilizacije, od klimatskih, geografskih, ekonomskih, socialnih, psiholoških uslova), odjekuje i u mnogim umetničkim tvorevinama naše civilizacije, od Renesanse do danas. Ispod čitave istorije evropske umetnosti, to je kao muklo, podzemno strujanje, kao neprestana podzemna tutnjava, što s vremena na vreme vulkanski izbija na površinu, kroz grčevito ili vizionarno stvaralaštvo izolovanih pojedinaca, a katkada, kao u doba elizabetanske engleske Renesanse ili u doba evropskog Romantizma (za koji se može utvrditi da, od kraja Osamnaestog Veka, *traje još i danas),* obuzima, kao zarazni san, kao veličanstveni kolektivni delirium, čitavo najbolje stvaralaštvo te epohe, epohe dubokih društvenih i kulturnih kriza i konvulzija. Doista, isti taj glas koji je od »noćne strane« i od »stranke Đavolâ«, koji se kao neprestana, gigantska grmljavina prolama sa jednog kraja na drugi Lautréamontovih *Maldororovih Pevanja,* odjekivao je već u tragedijama Engleske Renesanse, čiji je jedan od najmanje poznatih ali najtipičnijih predstavnika Cyril Tourneur, a njegovo je delo pesnički okarakterisao Swinburne strofama kojima kao da je hteo da opeva sve ono što je najinfernalnije, lautréamontovski romantično u čitavom tom nokturnu koji u evropskoj poeziji traje od Srednjeg Veka do danas:

»Živo jedno more narogušeno od užasa pred noći, kao zaludeno mesecom koji visi, izbezumljen; more koje se podiže naporom mučenja pod besnim vetrom, prestravljeno kao pakao; jedno olovno, slepo, krvavo osvetlenje...

»Između stenja zubatog kao ajkula, i stena pod vodom uvek spremnom da proždere, jedan krik koji kao da dolazi iz pakla i koji bacaju sve te duše kroz samo grlo ubilačkog mora,

»Čijih hiljadu ždrela, koje smrt hrani bolnim životom, ispunjavaju crni vazduh penom i dahćućim gnjevom, a iznad svega toga jedna zvezda — Čednost!«

No san nije uvek cauchemar, a nisu li snovi, kod svih ljudi bez razlike, prvi i najopštiji izraz »noćne strane« bića? Snovi, snoviđenja, halucinacije, dnevni snovi *(Tagträume),* maštanja, neobične fikcije, fantasmagorije, erotične fantazije, paranojački sistemi, svet dečje igre paralelan našem, neodoljive i bizarne ideje koje odjednom iskoče iz sivog niza svakodnevnih gestova, mitosi svih vrsta, mitosi pre svega, simboli, alegorije, sve što je u poređenju sa belim beskrvnim razumom crno i purpurno, sve što je

Digitized by Google

neoprezno, nerazumno, ludo, bizarno, kapriciozno, mutno i lucidno, ekstatično, prkosno, smelo, gordo, sve što kanoniziranom redu stvari kaže *Neću*; sve što je revolt, duboka potreba za pretvaranjem *mogućnog* u *stvarno*, i kosmička nostalgija zverska i nadčovečanska, sve što je misaoni prevrat, mentalni zemljotres, visoka groznica uma, ponoćna slutnja, vertikalni uzlet ka neshvatljivom, ljubičasti, ultravioletni treptaj uma, urlik panike ili kliktanje srčanosti, vidovitost svesti, delirium muzike, patetika ljubavi, rečitost mržnje, prodor u nepoznato, stvaralačka imaginacija, »alhemija reči« i »crni humor«, — sve to nosi na sebi otisak mračne sfere odakle potiče, žig psihičkog pakla, znak unutrašnje ponoći, znamenje demona Scarboa. Ma i ne bila crna magija, nešto je u magiji poezije kao nesvodljivo, skriveno zrno noći, što i danas neodoljivo privlači svakoga ko se nije »izčlovečio«, ko nije otupio u malograđanskoj sklerozi, ko nije ogrezao u novcu, oblesavio u trgovini kolonijalnom i delikatesnom ili manufakturnom robom.

Postupci tog luciferskog Noćnog Duha svirepi su katkada, drugiput mesečinasto blagi, često puni humora, obično biźarni, obično neobični, uvek nadahnuti, gorkom i gnjevnom ili nostalgičnom žudnjom za nečim nedostižnim, neograničenim i slobodnim. Ta noćna zona u čoveku, bez sumnje ona gde se njegovo biće najprisnije dodiruje i spaja sa bićem prirode, skrovište frenetičnih i tragičnih, *dionizijskih* snaga nagonskog i afektivnog života, ta zona, *nox microcosmica*, to je mesto gde se elementarne nagonske i afektivne snage rađaju, ali je i mesto kamo su natrag bačeni svi neizživljeni elementi tih snaga, svi prokletnici među instinktima, sve smrtne grešnice među željama. A u tu zonu nečujno padaju i bezbrojne slike spoljneg života, tamni i prodorni odrazi najpotresnijih utisaka, prizora, doživljaja i iskustava. Noć je to frenetična i melanholična, nemirna, pijana, olujna i zvezdana, kosmička, panična, noć Hypnosa ali i Dionysosa, noć gde se ukrštaju i mešaju ljubav i smrt, prošlost i budućnost, tragičnost i igra. Beskrajno su različiti vidovi i izrazi te crne strane, te paklene hemisfere, te demonske partije u čoveku, ali bilo to u obliku očajanja, gnjeva, strasti, divljeg satyriasisa, hladne satire, podsmeha, oholosti bez mere, pronalazaštva, fantastike, kaprica, bizarnosti, humora, pobune, spleena, gađenja, idealizma, nostalgičnog sanjarenja o Utopiji, deliriuma, himeričnih planova, iracionalnih sistema, dečjih maštanja, paranojačkih konstrukcija, nestvarnih fantazija ili stravičnih vizija, ti izrazi noćne zone u čoveku, baš u onome što je u njima najkarakterističnije, što im je zajedničko,

Digitized by Google

imaju karakter *neprilagođenosti,* nepristajanja na date uslove života, karakter nekonformizma, nepokoravanja, odbijanja, na ovaj ili na onaj način, spontanog, elementarnog negiranja datog *ljudskog stanja,* sa nesvesnom ili svesnom težnjom da se to stanje prevaziđe, da ga se čovek oslobodi, ili bar da se iz njega izuzme. Načelo luciferske negacije upravlja tim noćnim mikrokosmičkim infernom, a negirati se može ne samo ognjevima zla, i ne samo rugobom, rogatim munjama, nego i mesečinom, i ekstazom, i humorom. Srednji Vek sna protiv jave Srednjeg Veka koji još uvek traje, i Eros protiv svih poniženja i svih snižavanja, život protiv neživota, ali i smrt protiv smrti.*)

★

*) Koliko su manifestacije tog ljudskog nokturna (gde mitosi i vizije i muzike nalaze svoj izvor) *raznolike* i, u isti mah, *konstantne,* svestrane i česte, neočekivane i uporne u evropskoj umetnosti od Četrnaestog Stoleća do naših dana, najbolje će se videti iz ove *sasvim nepotpune* liste evropskih slikara, kompozitora, pesnika, umetnika uopšte i mislilaca, u čijem je stvaranju, ili životu, to polimorfno i protejsko prisustvo Noćnog Demona neosporno i očevidno.

Andrea i Nardo Orcagna, Paolo UCCELLO, Giovanni di Paolo di Grazia, Giovanni Bellini, Leonardo da VINCI, Piero di COSIMO, Carpaccio, Hieronymus BOSCH van Alken, Matthias Grünewald, Nicolas Froment, Pol de LIMBOURG.

Nicola Cusanus, SAVONAROLA, Cornelis Agrippa, Ulrich von Hutten, Philipp-Aureolus-Theophrastus-Bombast von Hohenheim Paracelsus, Hieronymus Cardanus, Giordano Bruno, John Dee, Thomas Morus, Sveta Tereza Avilska, Miguel de Cervantes, Shakespeare, Marlowe, Webster, John FORD, Cyril TOURNEUR.

Pieter Brueghel, Albrecht Dürer, Urs Graf, Lucas Cranach, Hans Holbein, Jacopo Robusti Tintoretto, Jacques Callot, Nicolas Poussin, Georges de LA TOUR, Giovanni Battista Bracelli.

Pascal, Calderon de la Barca, John Milton, Jonathan SWIFT, Thomas Hobbes, Robert Fludd.

Johann-Sebastian Bach, Wolfgang-Amadeus Mozart.

William Hogarth, Giovanni Battista Piranese, Filippo Morghen, Heinrich Füssli, Francisco Jose de GOYA Y LUCIENTES.

Swedenborg, Cagliostro, Louis-Claude de Saint-Martin, Johann-Georg Hamman (Magus des Nordes), Johann Gottfried von Herder, Georg-Christoph LICHTENBERG, Donatien-Alphonse-François de SADE, Horace WALPOLE, Ch. Robert MATURIN, Anne RADCLIFFE, M. G. LEWIS, William BLAKE, Edward YOUNG, Karl-Philipp MORITZ, Gottfried-August Bürger, Goethe, HÖLDERLIN, Friedrich-Wilhelm-Josef von Schelling, Friedrich von Schlegel, Arthur Schopenhauer, Lord BYRON, MICKIEWICZ, Slowacki, Puškin, Ljermontov, Leopardi, Karel Hinek MACHA, Petöfi, Balzac, GOGOLJ, Eugène Sue, Dostojevski, Emily BRONTE, JEAN-PAUL (Richter), NOVALIS, Achim von ARNIM, Bettina Brentano, E. T. A. Hoffmann, Heinrich von Kleist, Christian-Dietrich GRABBE, Georg BÜCHNER, Wordsworth, COLERIDGE, Thomas de QUINCEY, Edgar Allan POE, Robert Browning, Dante Gabriel Rosseti, Algernon Charles SWINBURNE, John Millington SYNGE, Lewis CARROLL, Victor HUGO, Gérard de NERVAL, Petrus BOREL (le Lycanthroppe), Aloysius Bertrand, Sénancour, Alphonse RABBE, Benjamin Constant, BAUDELAIRE, Mallarmé, LAUTRÉAMONT, RIMBAUD, Alfred Jarry, Tristan Corbière, Villiers de l'Isle-Adam, Joris-Karl HUYSMANS, Đura Jakšić,

Digitized by Google

Da li je ipak osećanje smrti, u dvostrukom i protivurečnom smislu straha od smrti (Todesangst) i nagona smrti (Todestrieb), da li je zaista smrt to što čini jezgro tog crnog zrna koje se krije u svakom umetničkom delu sposobnom da nas magnetizuje, da nas začudi i opčini kao što to ne može nijedno delo formalno savršeno, ali u toj savršenosti neljudsko, bez neodredljive, mutne, čarobne sugestivnosti »sferskog« doživljavanja? U okviru naučne psihologije, Freudova je opaska nesumnjivo opravdana: »*Der volltönende Satz: jede Angst sei eigentlich Todesangst, schliesst kaum einen Sinn ein, ist jedenfals nicht zu rechtfertigen. Es scheint mir viel mehr durchaus richtig, die Todesangst von der Objekt- (Real-) Angst und von der Neurotischen Libidoangst zu sondern. Sie gibt der Psychoanalyse ein schweres Problem auf, denn Tod ist ein apstrakter Begriff von negativen Inhalt, für den eine Unbewusste Entsprechung nicht zu finden ist.*«*) A za nagone smrti Freud kaže da su oni u suštini nemi, da rade podzemno u tišini a da »buka života većinom dolazi od Erosa« (*»und der Lärm des Lebens meisst vom Eros ausgeht«*). Ali odmah dodaje »I od borbe protiv Erosa!« (*»Und von Kampf gegen den Eros!«*). Ako bi *živeti* zaista značilo u osnovi samo polako i neumitno kliziti u smrt, težiti povratku u jedno stanje trenutno poremećeno pojavom

Kranjčević, Laza Kostić, Sören Kierkegaard, Tolstoj, Leonid ANDREJEV, Przybyszewsky, Ed. v. Hartmann, Friedrich NIETZSCHE, Jens Peter Jacobsen, Strindberg, Knut Hamsun, Maeterlinck, Saint-Pol-Roux, Thomas Hardy, T. S. Eliot, Franz KAFKA, Sigmund FREUD, V. Rozanov, St. J. Perse (Léger), Léon-Paul Fargue, Richard Dehmel, Landauer, Rainer Maria Rilke, Frank Wedekind, Bora Stanković, Vladislav Petković-DIS, Čerina, Donadini, Ujević, Krleža, Rastko Petrović, Milan Dedinac, James Joyce, Federico Garcia Lorca, William Faulkner, Jakob van Hoddis, Jacques VACHÉ, André BRETON, Philippe Soupault, Paul Eluard, Antonin Artaud, Pierre-Jean Jouve, Petar Kružić, Ranko Marinković.

Francesca Bertini, Greta Garbo, Charlie Chaplin, Braća Marx.

Delacroix, Gérard Grandville, Daumier, Gustave Doré, J. Turner, Kaspar-David FRIEDRICH, Arnold Böcklin, Arthur Rackham, Georges Minne, Munch, Stuck, Odilon Redon, Félicien Rops, Henry de Groux, Gustave MOREAU, Wilhelm Busch, Manet, Seurat, Cézanne, Gauguin, VAN GOGH, Henri Rousseau (le Douanier), Kubin, Đorđe Krstić, Leon Koen, Ignjat Job, Ljubo Babić (prva epoha), Krsto Hegedušić (najnovija faza), Giorgio de CHIRICO (do 1917), Pablo Picasso, Paul KLEE, Max Ernst, André Masson, Joan Miró, Yves Tanguy, Salvador DALI, Wolfgang Paalen.

Beethoven, Berlioz, Chopin, Liszt, Wagner, Čajkovski, Musorgski, Grieg, Hugo Wolf, Leoš Janaček, Richard Strauss, Vitezslav Novak, Skrjabin, Paul Ducas, Šostaković, Prokofjev.

*) »Zvučna izreka: svaki strah da je u stvari strah od smrti, jedva ako uopšte ima smisla, na svaki način ne da se ozakoniti. Izgleda mi mnogo pre potpuno tačno razlikovati strah od smrti od predmetnog (realnog) straha, i od neurotičnog libidinoznog straha. Strah od smrti postavlja psihoanalizi jedan težak problem, jer smrt je apstraktan pojam negativne sadržine, za koji se još ne može naći šta mu u podsvesti odgovara.« — Sigismund FREUD: *Das Ich und das Es*.

Digitized by Google

života, onda bi se zahtevi Erosa, seksualnih nagona, javljali kao aktivne smetnje u toj sporoj i neodoljivoj gravitaciji ka privlačnom dnu nestajanja, smrti, nepostojanja. Eros remeti taj tok života naniže, ometa konstantno spuštanje niveau-a, stvara nove napone *(Spannungen)*. Zadovoljenjem seksualnih težnji, eliminacijom seksualnih supstanca, »koje su takoreći presićeni nosioci erotičkih napona«, te erotične težnje gube svoju otpornu snagu, i težnje smrti trenutno triumfuju, i biće, somatičnom inercijom, nastavlja svoje spuštanje ka smrti. »*Daher die Ähnlichkeit,* dodaje Freud, *des Zustandes nach der vollen Sexualbefriedigung mit dem Sterben, bei niederen Tieren das Zusammenfallen des Todes mit dem Zeugungsakt. Diese Wesen sterben an der Fortpflanzung, insoferne nach der Ausschaltung des Eros durch die Befriedigung der Todestrieb freie Hand bekommt, seine Absichten durchzusetzen.*«*)

Kako i umetničko stvaralaštvo ne nalazi svoj izvor nigde drugde no u sublimiranoj životnoj i životvornoj sili Erosa, u toj borbi između Erosa i smrti gde se Eros, sa veličanstvenom rasipnošću života nemilice troši a da, po samim zakonima tog istog života, u svakom pojedinačnom slučaju konačno mora da podlegne, nije li možda i to umetničko stvaranje, koje je jedna uvek nova pobeda života, u isti mah i jedna pobeda smrti, njenih mračnih, podzemnih, podmuklih nagona? I zar bi onda, u krajnjoj liniji, za *svakog* pesnika čiji nas akcenti čudno, stvarno potresaju, trebalo konačno uvideti, kako Mallarmé kaže za Poea:

»*Que la mort triomphait dans cette voix étrange!*«

Ambivalentno je naše osećanje smrti: grozimo je se ali je njena atraktivna snaga neosporna baš tamo gde smrt više nije apstraktan pojam, gde je ona postala konkretizovan simbol, skoro opipljiva zebnja, inkarnirana pretnja, tamo gde je njen triumf nepobitno oličen u jednoj umetničkoj dramatizaciji, bila ova patetična ili groteskna, romantična ili protokolarna, puna užasavanja ili prožeta onim pravim humorom kojim se čovek, da bi se uzvisio iznad svake tragedije, nesvesno uzdiže iznad svoje sopstvene. Ako je i smrt sama progovorila noćnim glasom njegovog podzemlja, glasom Noćnog Duha, čovek se još jednom po-

*) »Otuda sličnost stanja posle punog seksualnog zadovoljenja sa umiranjem, a kod nižih životinja podudaranje smrti sa činom prokreacije. Ta stvorenja umiru pri rasplođivanju, ukoliko posle isključivanja Erosa kroz zadovoljenje nagon smrti dobija slobodne ruke da izvede svoje namere.« — Sigmund FREUD: *Das Ich und das Es.*

Digitized by Google

kazuje lukaviji: pod vlašću smrti koja ga fascinira, on se služi samim tamnim zračenjem te fascinacije, energijom tog unutrašnjeg glasa kojim smrt u njemu progovara, da bi tu fascinaciju izrazio, da bi je se tako oslobodio, da bi je tako pobedio. Tako je Eros ipak jači, kao što se kroz sve smrti, kroz sva uzastopna umiranja, život ipak nastavlja u besmrtnost. Svaki umetnički dramatizovan Triumf Smrti predstavlja tako, dialektički, opet Triumf Života. U delima koja na sebi nose autentični pečat te srčanosti, te sile »crnog humora« kojim umetnik sme i može da sablasnoj zavodljivosti smrtnog mraka pogleda u nevidljive oči i da u te oči gleda netremice dovoljno dugo da bi mu ulile svoju čudnovatu moć, da bi zatim *njihovim* pogledom video sebe i svet, gledao ljudsku sudbinu, — u delima koja su stvorena po uzoru spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta kakav sad pesnik tim svojim novim, vidovitim pogledom vidi, — u tim delima Triumf Smrti, njena pobeda nad čovekom, okreće se u slavu čoveka, života, Erosa. Takvim *humornim* pogledom čoveka koji je u kontemplaciji žalosnog i grotesknog usuda svih smrtnih bića našao oštrinu i moć da taj usud, izražavajući ga, potvrdi i negira, to jest *prevaziđe,* tim pogledom gledan je svet koji je Andrea Orcagna (brat Narda Orcagne) prikazao u svojoj freski *Il Triomfo della Morte* (Campo Santo u Pizi), i takvim pogledom gledan je život smrtnika u poemi Antonia Alamania *Il Triomfo della Morte:*

»Morti siam come vedete
Cosi morti vedrem voi
Fummo già come voi siete
Vo' sarete come noi«...

Umetnička dela i kreacije fantazije u kojima preovlađuje noćna i demonska strana čoveka, u kojima dominiraju mračni »sferski« akcenti psihičkog inferna, srednjevekovni i buntovni, nerazumni i prkosni, imaju vrlo često nepobitni karakter *humora.* Ako ga nema kod Pascala, Tintoretta, Delacroix, Victora Huga, Novalisa ili Arnima, na primer (a da je u njihovim delima noćna strana čoveka došla do izraza ipak ostaje izvan sumnje), humor je očevidan kod Shakespearea, Swifta, Brueghela, Goye, Lichtenberga, Gogolja, Lautréamonta, Daumiera ili Krleže, isto toliko koliko u ogromnom broju narodnih pripovedaka, legendi i predanja, i u pučkim vradžbinama, pošalicama i popevkama, i u lamentacijama, i u prosjačkim, vojničkim, vinskim, svatovskim, dodolskim, slepačkim, svečarskim i igračkim pesmama, i u uspavanka-

Digitized by Google

ma, i u tužbalicama. Pred smrću, narod ima, kako se to kaže, »filozofski« stav, to jest točno: *humorni* stav. Paštrovići, na primer, ovako nariču *»nad mrtvacem u kući«:*

Dobro jutro za sva jutra!
Jesi l', bane, poručio
Po svem zboru Paštrovskome?
Po milijeh prijateljah,
Po b'jelijeh manastirah,
Po crkvenu tu gospodu?
E te želja obuzela
Na banove, na djedove,
Na te mudre roditelje,
I na velju svojtu tvoju:
Na sinove, na stričeve,

Sve si dobro učinio,
Ma si samo sagrešio,
Učinio velje jade,
Što ostavi muku tvoju,
(Itd.)

»Kad mrtvaca iznesu iz kuće«:

Ge si, bane, uputio?
Zar u b'jelu manastiru,
Ge su naša velja dobra?
Ali ti se ljuto bojim,
Da nam natrag ne ćeš doći:
Ti su puti nedohodi:
Ma li ti si s jadom molim,
Da se tamo ne zastojiš;
Da pozdraviš dosta dobra,
Što smo tamo opravili:
Kazuj, bane, po istini,
Da smo jadni i žalosni,
E se za nas ne spominju,
Svojoj kući ne dohode,
Druge za nas ne pitaju.

»Kad mu čitaju opijelo«:

Ti se hoćeš dijeliti
Od svijeta bijeloga,
Od crkvene te gospode?
Nego, bane, ne zaborav'
Vrći ruku na baretu,
Te zafali svoj gospodi,

Digitized by Google

Toj gospodi crkovnojzi,
Koji za te Boga mole;
I ostaloj braći tvojoj,
Koji su se potrudili,
Tebe plačuć' dopratili.
(Itd.)

»*Nad grobom*«:

Jesu l' ovo tvoji dvori?
Ljuto uski i tijesni,
A bez vrata i prozora;
Kako ćeš se obiknuti
Iza svakog dobra tvoga
Bez svjećice, bez stražice,
Bez družine izabrane,

E ćeš tamo dobra naći:
Divnu kitu svojte tvoje:

I tebe će posaditi
U zlatnome svome stolu,
Pak će tebe prinijeti
Jedan imbrik ladne vode,
A u drugi rujna vina,
U trećemu kordijala,
Da im ljepše progovoriš,
Na pitanja odgovoriš.

Pogledati život i smrt čoveka iz te perspektive, to nije gledati ih *sub specie aeternitatis,* to uopšte nije gledati ih sa nekog višeg plana, već samo gledati ih na drugi način, videti ih pogledom koji se gledanjem u haotičnu i mračnu krajinu bića navikao na pravu, neulepšanu istinu mraka, naučio na neobične prizore tamnog vilajeta, izvežbao da razaznaje svetlosti i značenja tame što neuko oko ne ume da vidi, pripremio da i usred bela dana, u podne, na suncu, među stvarnim prizorima jave, ugleda prisustvo noći, sa svima njenim misterijama, halucinacijama, đavolstvima i prkosnim metamorfozama. To znači gledati pogledom koji, gledajući dan vidi i noć, gledajući lice vidi i naličje, gledajući život vidi i smrt, a gledajući smrt vidi, u samom njenom triumfu, njenu nevažnost. To znači, svakako, gledati pogledom romantike i ekstaze, ali možda pre svega pogledom *humora.**)

*) Kao najgrublji primer humora, Freud citira uzvik zločinca koga jednog ponedeljnika vode na vešala: »Dobro počinje ova sedmica!« U tom svom članku o humoru, Freud kaže, između ostalog i ovo: „Humor ima u sebi ne

Digitized by Google

Mračan i infernalan, Srednji Vek je pun humora. Svaka srednjevekovna i renesansna *Mrtvačka Igra (Danse Macabre)*, gde mrtvi sa živima kolo igraju, jasan je izraz autentičnog humora. A što je kulminacija humora, to je zamisao da se te gravure i ti stihovi (veoma popularni u jedno vreme kada je smrt bila ljudima nešto sasvim blisko i familijarno), da se ta Igra stvarno i izvede, inscenira kao maskarada. Doista, oktobra 1424, živi ljudi izveli su i odigrali javno Mrtvačku Igru, na pariskom groblju des Innocents, u prisustvu duc de Bedfort-a i duc de Bourgogne-a.

U sledećem veku, jednu po humornoj inspiraciji sličnu ideju imao je i ostvario firentinski slikar Piero di Cosimo.*) I on ima svoj *Triomfo della Morte,* ali možda još više no ma koji drugi, taj njegov Triumf Smrti zaista je Triumf Humora, koji kao da govori: »Gledaj! Evo te Smrti koja ti izgleda tako opasna! Igra i maskarada! Pa kad je već pobedilačka, najbolje da se šalimo i sa njom i sa sobom, sa svojim apsurdnim životom!« Piero di Cosimo koncipirao je i realizovao Triumf Smrti ne kao fresku ili sliku, već kao karnevalsku maskaradu, za karneval godine 1511. Taj Cosimov *Carro della Morte,* tu njegovu mrtvačku povorku, Vasari, u svome životopisu Piera di Cosima, »bizarnog slikara«, opisuje otprilike ovako: Na ogromnim crnim kolima, iskićenim

---

samo nešto oslobađajuće, kao što imaju duhovitost i komika, nego i nešto veličanstveno i uzvišeno . . . Veličanstvenost njegova dolazi bez sumnje od triumfa narcisizma, od pobedonosno potvrđene nepovredljivosti našeg *ja*. *Ja* odbija da bude povređeno, da mu spoljna stvarnost nanese bol, ono odbija da veruje da ga se traume spoljneg sveta uopšte ne mogu dotaći; šta više ono pokazuje da mu te povrede mogu postati motivima zadovoljstva. Ova poslednja crta je bitna karakteristika humora. Pretpostavimo da je zločinac koga jednog ponedeljnika vode na vešala rekao: »Svejedno mi je, šta mari da ovakav tip kao ja bude obešen, zemlja će nastaviti da se okreće« — morali bismo da priznamo da bi i te njegove reči ispoljavale istu grandioznu dominaciju nad stvarnom situacijom, da bi bile mudre i umesne, ali u njima ne bismo mogli da nađemo ni najmanjeg traga humora; šta više, one se zasnivaju na jednoj proceni stvarnosti koja je u apsolutnoj suprotnosti sa procenom koju bi dao humor. Humor se ne rezignira, on prkosi, on implicira ne samo triumf našeg *ja* nego i triumf načela zadovoljstva *(Lustprinzip)* koje tako nalazi načina da se afirmira uprkos nesklonosti spoljnih okolnosti. — Ove dve poslednje crte: oporicanje stvarnosti, potvrda načela zadovoljstva, približavaju humor regresivnim ili »nazadnjačkim« procesima kojima se toliko bavimo u psihopatologiji. Kao sredstvo za odbranu od bola, humor dolazi u red velikoga niza metoda koje je izgradio čovečji psihički život da bi izbegao patnju, niza koji počinje neurozom ili ludilom, a obuhvata takođe pijanstvo, povlačenje u sebe, ekstazu... Humor kao da govori: »Gledaj! Evo tog sveta koji ti izgleda tako opasan! Dečja igra! Najbolje je dakle da se šalimo!«" (Iz Freudovog članka o humoru, objavljenog prvi put u časopisu »*Imago*«, 1928 godine).

*) 1462—1521.

Digitized by Google

belim kostima i krstovima, koja vuku crni bikovi, nalazi se ogromna Smrt sa kosom u ruci. Ona je okružena zatvorenim grobovima, a kad se povorka zaustavi, grobovi se otvaraju, iz njih izlaze mrtvaci, to jest ličnosti odevene u crnu tkaninu na kojoj su naslikani delovi kostura, i uz prigušene i hrapave zvuke truba, mrtvi sedaju na ivicu svojih grobova i pevaju turobnim glasom pesmu koju Vasari naziva *»la nobilissima canzone: dolor, pianto e penitenza«*. Povorku upotpunjavaju maškare sa mrtvačkom lobanjom, sa buktinjama u ruci, tušta tma mrtvaca, jašući konje »izabrane među najmršavijim i najizgladnelijim što se moglo naći«, i oko svakog konja ide četiri konjušara, i nose buktinje i velike crne zastave i svi su, ljudi i konji, pokriveni crnim pokrovima, a cela ta procesija ide polako, pevajući drhtećim glasom psalam *MISERERE*.

Tako se tom svojom grotesknom, neukusnom, naivnom i perverznom, paranojačkom i mrtvačkom, humornom karnevalskom inscenacijom, pedesetgodišnji mizantrop Piero narugao smrti i smrtnicima koji je se boje, pa dakle na prvom mestu i samom sebi. Ta burleskna, ludačka mrtvačka maskarada nadahnuta je duhom tih vekova gde je bilo mnogo umiranja i mnogo ludila, groze, pomame i neke sulude veselosti: kovitlala se i poigravala i splitala, familiarno i bludno, Smrt sa sebrom, i kuga sa ludakom, i veštica sa đavolom:

»Markaj se z babom složil v kup,
*drob im se pesji spopal skup«,**)

sve se to nerazmrsivo splitalo i kovitlalo na mračnoj, na levoj strani vremena, u noćnoj, paklenoj, srednjevekovnoj hemisferi vekova, u onom delu povesti ljudske koji je naličje i noć, noćna strana ljudstva, noć istorije, noć zla, opaka, nesrećna, bedna, ljuta, obešenjačka, podsmešljiva, preteća, pakosna, nesklona, rđava, nepokorna, mrska, teška, mučna, trudna, nezgodna, nepovoljna, nezdrava, škodljiva, zlosrećna, zlokobna, ubitačna, nevaljala, rugobna, urokljiva, svadljiva, zlobna, opasna, izopačena, bezakonita, crna, jeziva, zloslutna, ali i SREĆNA, jer dolazi *s leva*, jer je to kobna i opaka ali i LEVA noć: *NOX SINISTRA*.

Na početku Šesnaestog Veka, te godine 1511 — kada je Luther posetio Rim — Piero di Cosimo mogao je lako naći humornu i crnu, urokljivu inspiraciju svog karnevalskog Triumfa

*) Krleža: *Nokturno (Balade Petrice Kerempuha)*.

Digitized by Google

Smrti u samoj toj opštoj, pučkoj noći, u noćnoj strani doba, odakle se stvarno crpe ona prava, nesrećna-srećna inspiracija kojom, na svoj čudan i svojstven način, noćni pesnici govore *istinu*. U isti mah, u svojoj sopstvenoj noći, u noćnoj strani sebe, Cosimo je mogao naći istu vrstu nadahnuća, to jest videti isto naličje dana, istu iracionalnu crnu potku jave. U toj kobnoj i opakoj noći duševnog podzemlja kuje se fantastično oružje kojim se biće brani od nepodnošljivosti jave, od udaraca svetlosti, od tiranije spoljneg sveta, oružje ludila, ekstaze, poezije, humora, morala i sna. U toj medievalnoj noći bića sneva se, slobodno i kapriciozno, strašću i pobunom, mržnjom i žudnjom, krvlju. Srcem. U srcu je unutra bez sumnje sasvim mračno, i ono stoji levo u biću: *sinistra*. U osnovi je slično nadahnuće koje dolazi sa leve, srednjevekovne, infernalne, noćne, *pučke* strane ljudske zajednice (društvenog bića), — tamo gde se živi bez dvorskog sjaja, bez mediočeanskog ornata, bez zlatnih laži, — i nadahnuće koje dolazi sa leve, srednjevekovne, infernalne, noćne, »*zaumne*« strane ljudske jedinke (psihičkog bića), — tamo gde se živi bez predrasuda i konvencija, bez stege razuma, bez racionalnog ornata, bez moralističkih laži. Iznese iz te unutrašnje noći čudnovat plen i koristan lov, umetnik koji zaroni u nju: korale, madrepore, tridente, sirene, koplja, noževe, štitove, zvezde, simulakrume. Iz tog »boravka u paklu« on izlazi naoružan, istinom i vraškom smelošću i veštinom da tu istinu vizionarno preobrazi, fantastikom preinači, oniričnо izobliči, a da je ne izneveri, da ona ostane gola istina. U toj noći ni groteskna grimasa rugobe, mržnje i podsmeha, ni patetični, tragični ili ozareni lik lepote, ljubavi i sreće, nisu maska života, ni laž. Tu se ne zna gde je granica između stvarnog i čudesnog, natprirodnog i prirodnog, normalnog i abnormalnog, moralnog i nemoralnog, sve je podjednako autentično. Istinito i opasno, preteće, preobražavalačko, čudovišno, proždrljivo. Ljudožderski, minotaurski je opasno u tom živom, pokretnom, crnom labirintu čovečjeg podzemlja. No čovek mora imati hrabrosti da u tu tamu svog labirinta zaluta, jer u toj tami pletu se nečiste čini koje on može razdrešiti jedino ako od njih ne beži, ako ih u sebi ne zazida, ako sebi otvori taj svoj pakleni mrak gde su se otvorile te čini. Da bi se od sila mraka, od njihovog škodljivog, razarajućeg, korozivnog dejstva spasao, čovek mora da ima poverenja u sebe, ali i u njih, u te iste sile mraka, da ih ne ignoriše, ne prezire (jer onda se tek one svete, mogu da svete!), da ih čak voli, čudnom ljubavlju kojom svi pesnici vole svog *daimona*. Bez snaga koje mu daje noć,

Digitized by Google

dan je pred njom nemoćan. Ona je jača, elementarnija, univerzalnija, ona vlada Kosmosom. Krit, noćna strana grčke civilizacije, elementarniji je, dublji, jači i zanosniji od Atine, dnevne strane te civilizacije (koja se obično, sasvim proizvoljno i pogrešno, cela izjednačava sa tom svojom kratkom, atičkom, dnevnom fazom). Tezej, tipični heroj atičkog dana, svojevoljno je pristao da bude jedan od sedam mladića što ih je, sa sedam devojaka, svake godine Atina morala da šalje na Krit, kralju Minosu, da ih Minotaurus proždere. Tezej, Atinjanin, ubio je Minotaurusa, ljudoždersko čudovište pomrčine, i uspeo da izađe, da se spase iz Labirinta. Ali ko mu je dao mač kojim je ubio hibridnu zver, i konac kojim je našao put i izlaz iz Labirinta? Ko mu je to jedini mogao dati? Zaljubljena Ariadna, Krićanka, kćer kralja Minosa, i *sestra Minotaurusa,* jer i njoj i njemu je majka ista, Pasiphae. Jedino ona, sestra čoveka-bika, mogla je osposobiti za pobedu nad Minotaurusom tog taštog Argonauta, sina atičkog dana, koji nije bio dostojan njene ljubavi: ostavio ju je na Naksosu. Ali je tamo Ariadnu našao jedini koji je mogao i smeo da je voli, da se baš s njom venča, Dionysus, koji je među zvezde postavio krunu što joj je za venčanje dao. I sad se Ariadna, kćer *nesrećne-srećne noći,* svome bogu-mučitelju Dionysusu jada:

Ko će me zgrejati, ko me voli još?
Dajte vrele ruke!
dajte ugljevlje srca!
Prostrta, prestravljena,
polumrtvom slična, kome noge greju —
tresući se, ah! od nepoznatih groznica,
drhćući od iglastih ledenih mraz-strela,
tobom gonjena, misli!
Neizrecivi! Skriveni! Užasni!
Ti lovče iza oblaka!
Munjom poražena od tebe,
ti podrugljivo oko, što me iz mraka gleda!
Tako ležim,
svijam se, grčim se, mučena
svima večitim mukama,
pogođena
od tebe, najsvirepiji lovče,
ti nepoznati — b o ž e!...
. . .
Ha? Privlačiš se?
po ovakvoj ponoći?...
Šta hoćeš?
Govori!

Digitized by Google

Mučiš me, pritiskaš me,
Ha! već suviše blizu!
Slušaš me kako dišem,
prisluškuješ mi srce,
ti ljubomorniče!
— ali zašto si ljubomoran?
Idi! Idi!
Čemu lestve?
Hoćeš li u n u t r a,
u srce, da uđeš,
u moje najtajnije
misli da uđeš?
Bezramniče! Neposnati! Kradljivče!
Šta hoćeš sebi da iskradeš?
Šta hoćeš sebi da iskamčiš?
Šta hoćeš sebi da izmučiš?
ti mučitelju!
ti — krvniče-bože!
Ili treba, psu slična,
pred tobom da puzim?
dajući se, zanesena-van-sebe,
da ti ljubav — odmalem repom?
Uzalud! Bodi i dalje,
Najsvirepija žaoko!
ne pas — samo divljač sam tvoja,
najsvirepiji lovče!
tvoj najgordiji plen,
ti razbojniče iza oblaka...
Govori najzad!
Ti munjom zastrti! Neposnati! Govori!
Šta hoćeš ti, drumski razbojniče, od — m e n e?...
. . .
Ode!
Pobeže sam,
moj jedini drug,
moj veliki neprijatelj,
moj neposnati,
moj krvnik-bog!...
Ne!
Vrati se!
S a svima svojim mučenjima!
Sve moje suze teku
k tebi svojim tokom
i moj poslednji sroa plamen
t e b i on plamsa.
O dođi natrag,
moj neposnati bože! moj b o l e!
moja poslednja sreću!...

Digitized by Google

I šta joj odgovara Dionysus, njen bol i njena ljubav, pojavljujući se u sevanju munje, »u svojoj smaragdnoj lepoti«? Samo ovo:

Budi mudra, Ariadno!...
Ti imaš male uši, ti imaš moje uši:
stavi mudru reč u njih! —
Ne mora li se zar prvo mrzeti,
ako se treba voleti?...
*Ja sam tvoj labirint...**)

U poeziji kao i u ljubavi, otkup se mora platiti *čitavim bićem* svom Dionysusu, svom nepoznatom, munjom skrivenom *labirintu.* Svoj mučni, mučiteljski nemir, svoj mrak — koji ga vreba, koji ga lovi! — mora i kroz mržnju da voli, bezizlazno i konačno, onaj ko hoće da razdreši njegove čini, *svoje* čini, da razreši njegove enigme, kosmičke enigme u srcu čoveka. Treba umeti predati se i odupreti se *u isti mah* toj noći; treba sići u njeno mračno srce, u srce noći, u noć noći, treba noćiti u njoj, tamo gde su sve metamorfoze mogućne, *i gde je stvarno sve što je mogućno,* u toj noći punoj čudovišta, sablasnoj i sablaznoj, paničnoj i bahičnoj, dioniziskoj, kentaurskoj, minotaurskoj, lycanthropskoj, vukodlačkoj . . .

. . .

Da je unutrašnji labirint Piero di Cosima zaista bio minotaurski, njegova misao-ponornica zaista mitska, noć odakle je izvirao njegov opaki humor zaista vukodlačka, o tome nam rečito govori i sam njegov život koliko i njegove slike.*) Vasari piše o njemu: »Piero di Cosimo vodi život više bestialan no ljudski. Zatvoren u svoj stan, on nije hteo da se njegova soba čisti. Hteo je da jede samo kad je gladan, i branio je da se seku voćke u vrtu. Puštao je da rastu i po zemlji puze izdanci vinove loze i nikad se nisu smele obrađivati smokve ili ostalo drveće, voleo je da vidi sve stvari onakve kakve su po svojoj divljoj prirodi. Trebalo je poveriti sve stvari prirode prirodi, ne dirajući u njih. Često bi izlazio da posmatra biljke ili životinje koje je stvorio slučaj ili ćudljivost prirode i u tome je nalazio takvo zadovoljstvo, takvo odobravanje da ga je ono bacalo u strahovitu jarost.« O poslednjim

*) Friedrich NIETZSCHE: *Tužba Ariadne,* iz *Dioniziskih Ditiramba (Klage der Ariadne, Dionysos-Dithyramben).* Ista pesma nalazi se i u četvrtom delu *Zaratustre,* kao pesma Čarobnika, samo u muškom rodu i bez Dionysusove pojave i odgovora na kraju.

*) Izvesni podatci o Cosimu, navodi Vasaria, kao i ranije navedeni stihovi Alamania, uzeti su iz članka *Piero di Cosimo, peintre bizarre* (objavljenog u časopisu *Minotaure,* br. 11, 1938), od Georges Pudelka.

Digitized by Google

njegovim danima Vasari priča: »U istinu, u poslednjoj alinei umetnikovog života, možemo prepoznati u onome što od njega vidimo, duh potpuno različit od ostalih, osobite izoštrenosti u otkrivanju izvesnih tančina prirode. Nije moglo biti drukčije; zaljubljen u svoje ideje, on se nije brinuo za svoju ugodnost. Obedi su mu se sastojali od tvrdih jaja, koje je kuvao po pedeset odjednom. Toliko je u ovom životu uživao da mu je život drugih izgledao kao robovanje u poređenju sa njegovim. Plač dečji, kašalj ljudi, zvuk zvona, pevanje kaluđera smetali su mu. Kada je padala kiša, video je sa radošću metalan pljusak po krovovima, penu po zemlji. Plašio se strahovito od munja, i kad bi grmljavina bila osobito jaka, zavijao bi se u kabanicu i skrivao u jedan ugao svoje zabravljene sobe. Pri kraju svog života, usled svog paralitičnog stanja, nije više mogao da radi: to ga je toliko ljutilo da je hteo da sebi otseče ruke. Pa bi se svađao s muhama, sve mu je smetalo, čak i njegova sopstvena senka. Na svojoj bolesničkoj postelji, proklinjao je lekare, apotekare, bolničare, koji su ga ostavljali da umire od gladi. Pored mučenja oblogama, lekovima i klistirima, gnjavili su ga još njegovim testamentom, lamentacijama rođaka, suviše mračnom sobom, i hvalio je pravdu jer bila je to svakako divna stvar biti osuđenik koga vode u smrt. Videće toliko vazduha i toliko naroda da će biti utešen. Sveštenici i narod moliće za njega i, istoga trenutka, praćen anđelima, ući će u raj. Biće to ogromna sreća moći napustiti život u najkraće vreme.«

Inkoherentnost ovog Vasarievog svedočanstva bez sumnje izvrsno odgovara raskomadanosti, protivurečnostima, neuravnoteženosti, upravo infernalnoj šašavosti tog slikara luckastih, uglavnom sasvim svetlih ali ipak nepobitno *noćnih,* mitoloških, legendarnih, bibliskih i imaginarnih prizora. Priroda je, zaista, slobodna i bujna na njegovim slikama, toliko slobodna i toliko bujna da od svakog drveta i svake stene stvara groteskne, neobično ekspresivne, fantastične oblike živih bića koja kao da grimasiraju i gestikuliraju; toliko slobodna i toliko bujna da se ne zadovoljava normalnim stvorovima, već pored ljudi, pasa, medveda, volova, tigrova i žirafa, stvara isto tako i čudovišta, kentaure, satire, aždaje (kao onaj groteskni *monstrum marinum* od koga Persej spasava Andromedu), ili antilopama i svinjama daje glavu žene. U animističkom i paranojačkom, dinamičnom i panteističnom oživljavanju i *seksualiziranju* stenja i drveća, kamen i drvo metamorfoziraju se halucinantno: stena postaje fizionomija, grana ruka, ili

Digitized by Google

patrljak, stablo telo, trup, trbuh, sa čudnim, erotičnim dupljama, a u jednoj od njih (tačno u centru slike), polusakriven, sedi mali satir. Simbolično značenje tog satira koji spava u razjapljenoj utrobi drveta, nesumnjivo jasno svedoči o regresivnim, »nazadnjačkim« težnjama slikarevim, o njegovoj nesvesnoj žudnji da se vrati u elementarno prastanje, »da se uvuče natrag u pratvar«, da se od životne buke spase begstvom u samoću intra-uterinskog mira, da se vrati u

... »onaj tmuri prostor gde svaki list,
U sanjanju, poriče da ima jedan svet
*Koji je van ovog: slobodan, i bez mere«...**);

da pobegne od tog spoljneg sveta, od ljudske zajednice, od društva, od civilizacije. O toj mržnji prema ljudima, društvu i civilizaciji, koliko podatci koje o njemu daje Vasari, svedoče već samom svojom tematikom njegove slike sa motivima iz života primitivnog čoveka: *Lov, Povratak iz lova, Šuma u plamenu,* kao i čudovišta, poluljudi, ljudi-životinje kojima tako rado naseljava svoje slike. Prisustvo humora u životu i delu Piera di Cosima neosporno je, i on je tako izvrsna ilustracija Freudove teze po kojoj i humor, kao poricanje spoljneg sveta, i bariera pred njegovim povredama (i kao afirmacija *Lustprinzipa*), »kao sredstvo za odbranu od bola«, ima takođe karakter jednog regresivnog procesa, spada među psihičke metode izbegavanja patnje, to jest izbegavanja samog života, smrtnog negiranja života, bilo u obliku krajnjeg, apsolutnog revolta protiv ljudskog stanja, bilo u obliku begstva od tog stanja, to jest negiranja samog sebe. Cosimov humor ima karakter revolta, agresivne negacije, sadističke agresije: zverskim sadizmom, zaista infernalnom frenezijom, prožeta je njegova *Bitka Kentaura i Lapita, i* u tom pogledu ta slika je jedinstvena u firentinskom slikarstvu. Šta više i slici čiji je motiv *Bezgrešno Začeće (La Concezione,* u galeriji Uffizi u Firenzi), bujnost vegetacije i konvulzivni oblici drveća, pa čak i stenja, daju karakter jedne divlje, preteće, demonske agresivnosti. Panteistička ili mistična panika pred nepoznatim silama života i smrti, osećanje da je smak sveta blizak — koje je često pri kraju Quattrocenta, — pobuna protiv civilizacije, protiv truleži i laži tadanje crkvene i svetovne elite, — to jest, u suštini, revolt *noći* protiv *dana,* —

*) Rastko Petrović: *Jedini san (Otkrovenje).*

Digitized by Google

sve to donekle opravdava paralelu koja je povučena između Piero di Cosima i njegovog savremenika i sugrađanina, buntovnog i egzaltiranog Firentinca Savonarole.

Piero di Cosimo, taj zgađeni čovekomrzac, taj prestravljeni paranojak, predao se na milost i nemilost opakim, svadljivim đavolima svog minotaurskog labirinta i, pod njihovim diktatom, slikarski mirno i sigurno, objektivno takoreći, realistički, naselio prirodni, normalni svet svojim čudovištima, i izobličio, izopačio prirodne oblike u grčevite simbole, ne razorivši pri tome ipak, ni svojom mržnjom, ni svojim humorom, ni svojom fantastikom, realnost i organsko jedinstvo vidljivog i opipljivog, fizičkog sveta. Ljudi i monstrumi pomešani su u fantastičnom svetu njegovih slika sasvim jednostavno, sasvim telesno, intimno, bludno i familijarno. Čovek je tako izgubio, u tom ekstravagantnom svetu ovidijevskih metamorfoza, svoj oreol uzvišenog bića, spušten među animalne pojave normalne i abnormalne prirode, flore i faune, a sve je u toj prirodi očovečeno: antropocentrizam ustupa mesto paganskom antropomorfizmu. U taj svet pre svake civilizacije, u to nevino, divlje, antediluvijalno prastanje pobegao je Piero di Cosimo, cereći se od jarosti i od straha, u taj svet koji nije ograničen na društveno, na normalno, na racionalno, na prosečno, u taj svet gde ne samo da postoje, kao u samoj prirodi, sve mogućnosti i sve zagonetke, već i mogućnost da se te mogućnosti pretvore u stvarnost i da se te zagonetke odgonetnu, ili bar da se same od sebe protumače u smislu đavolski uporne i kapriciozne, neukrotljive *želje* ljudske. I mogućnostima i zagonetkama spoljne, objektivne stvarnosti, jaka kreatorska imaginacija, — osobito ako u njoj, kao u ovom slučaju, ima očevidno paranojačkih elemenata, — nameće *svoja* rešenja, svoja ostvarenja i svoje odgonetke, svoja tumačenja, koja se uvek kreću u smeru nagona, strasti ili želje što u tom trenutku preovlađuje. *Slučaj* stvara u prirodi, to jest u objektivnoj stvarnosti, jedno neiscrpno mnoštvo najrazličitijih oblika koji su idealna podloga za taj interpretativno-stvaralački rad mašte. Leonardo da Vinci dobro je to znao, i zato je umetnicima savetovao da se zagledaju u zidove pokrivene različitim mrljama *(»in muri imbrattati di varie macchie«)*, da se udube u posmatranje slučajnih šara na tim memlivim zidovima, da pažljivo gledaju pepeo od vatre, oblake, blato: jer u stvarima neodređenim duh se budi za nova otkrića *(»perchè nelle cose confuse l'ingegno si desta a nove invenzioni«)*. A Vasari nam kaže za Piero di Cosima: »Katkada bi ostajao izgubljen u kontemplaciji

Digitized by Google

kakvog zida prekrivenog već odavno pljuvancima bolesnika i video bi u tome konjske bitke — gradove najfantastičnije, pejzaže najgrandioznije što je čovek ikada video; isto mu se događalo i sa oblacima.«

U mračnim paklenim krugovima svoje nečiste imaginacije naučio je Piero di Cosimo ta đavolja maštanja poetskih vradžbina, tumačenja i preinačenja. Jer poznato je da »đavo pljune na zemlju i od njegove pljuvanke postane svraka«.

★

Nesklona, svadljiva, urokljiva, obešenjačka, rugobna, jadna i crna je ptica svraka: ugljeni grumen sasvim crne noći usred bela dana, mrklo zrno mrske noći, neprozirno i opako krešteće klupko mržnje koje je đavo pljunuo. Pa ipak ptica.

Ptica: *uccello*. I Paolo je ptica, i on je ptica tame, ptica noći. Palo di Dono, nazvani Uccello.*) Ali je to himerična, čudesna ptica što meko, nečujno leti u čarobnoj noćnoj šumi gde se po mesečini lovi noćni lov, lov koji je sama muzika, toplo talasanje linija i boja, ritmički let oblika, mudra arabeska, tajanstvena kaligrafija. Čitava šuma je njeno gnezdo, te ptice noći, čitava noć je njen let, noć bez čudovišta, čista od užasa, noć harmoničnih snova i mesečine. *Lov* Piera di Cosima je sadistički svirep i gnjevan, vukodlački monstruozan, gde sve jedno drugo mrzi, grize, kolje, davi i ubija, i čovek životinju, i životinja životinju, i satir čoveka... Uccellov *Lov* je elegantan, muzikalan, skladan i uravnotežen, konstruisan kao sonata, kao fuga, kristalan i miran u svojoj talasastoj razigranosti. Pa ipak ga je nemir stvorio, ipak je to plod noći i njenih groznica, njenih fantasmagorija i njenih metamorfoza. Svet Uccellov je takođe svet snova i senki, ali se u tom svetu ne ludi od straha i ne cereka od besa, jer se ti snovi ne prolamaju od infernalnih krikova frenezije, panike i krvi, i jer te senke nisu vampirske, ni vukodlačke, ni harpijske. San Uccellov nije *cauchemar*, ali ga ipak, u tom snu njegovom koji je njegova java i njegova meditacija što ni u jednom času ne prestaje, ali ga ipak pritiska uporna, zavodljiva, nezasitna mòra: *Asthma nocturnum, ephialtes, succuba. Succuba*, ne *incubus*, jer iako ga je kroz sav život demonski morila, bila je to ipak ljubavnica njegovog duha, njegova nostalgija, njegova himera. Ta opsesija Uccellova, koja ga je čvrsto držala u svom mekom zagrljaju, nije bila nikakva

*) 1397—1476.

Digitized by Google

Erinija iz paklenog podzemlja ljudske pomrčine, već svetla, precizna, geometriska, optička kći svesti i razuma: *Perspektiva*. Tu konstrukciju jave, bistrog vida i racionalnog iskustva, tu prozirnu, euklidovsku, trodimenzionalnu i apstraktnu statuu misli, voleo je Uccello bezizlazno i totalno, mutno i konačno kao što se voli živa žena, i zanosio se njom iracionalno i ekstatično kao što se zanosi samo nepojmljivim fantazmima i hipnagogičkim vizijama koje naviru iz neprozirne ili mesečinaste tame, iz duge, vanvremenske ponoći izvan misli i izvan racionalnih dimenzija. Svet Uccellovih umetničkih snova bio je nesumnjivo noćni, fantomatični svet neeuklidovske, »sferske« geometrije duha, a nad tim svetom oniriče fantazije i irealne mesečine sna, vladala je, ne Titanija, ne Persefona, već jedna apstraktna kategorija uma, Perspektiva. Vasari Uccella opisuje kao čoveka siromašnog, stidljivog, melanholičnog, potpuno apsorbiranog svojim izučavanjima o perspektivi. Iz noći u noć bdio bi nad svojim studijama, čitavu noć provodio bi tako u četiri oka sa svojom ljubljenom matematičkom morom, i svojoj ženi, koja bi, užasnuta i brižna, skačući iz postelje, dolazila da ga zove da najzad ostavi rad i legne, on bi samo odgovorio: »*Oh, anima mia, che dolce cosa è questa prospettiva!*«

Svakako da je perspektiva, koju je Leonardo nazivao »krmom slikarstva«, jedan od centralnih problema slikarstva rane toskanske Renesanse (i da trodimenzionalnost — skulptorski momenat — počevši od Trecenta postaje jedna karakteristika slikarstva Zapada kojom se odonda to slikarstvo bitno razlikuje od dvodimenzionalnog slikarstva romanskog ili vizantiskog kao i persiskog ili kineskog) i Uccellova preokupiranost perspektivom, to jest matematičkim i arhitektonskim i skulptorskim problemom treće dimenzije, sama po sebi nije ni čudnovata ni neobjašnjiva kod ovog toskanskog quattrocentiste, na čiju su formaciju nesumnjivo uticali ne samo (venecijanski) slikari Gentile da Fabiano i Pisanello nego i *vajar* Donatello i *arhitekt* Brunelleschi i Leon Battista Alberti, takođe arhitekt, pisac znamenitog Traktata o Slikarstvu, koji je ukazivao na odnos između slikarstva, euklidovske geometrije i optičkih disciplina koje iz ove poslednje proizlaze i koje su, po njemu, jednom slikaru neophodne. Problematika perspektive i njene naučne konstrukcije nije dakle sama po sebi čudna i izuzetna pojava kod Uccella, ali ono što je kod njega jedinstveno, to je *način* kojim ga je ta problematika bila obuzela. Jedna racionalna disciplina postala je kod njega iracionalna opsesija, skoro paranojačka fiks-ideja. Jedna apstraktna intelektualna kategorija uzela

Digitized by Google

je za njega konkretni afektivni oblik *strasti.* Donatello ga je žalio, i možda pomalo prezirao, zbog njegovog oduševljavanja za studiju perspektive, koje mu je izgledalo naivnim gubljenjem vremena, i Vasari — koji ga je i sam smatrao sofističkom inteligencijom jalovo obuzetom takvim istraživanjima — tvrdi da mu je Donatello jednom rekao: »*Questa tua prospettiva ti fa perdere il certo per l'incerto*«. I docnije generacije nisu bile pravednije prema ubogom Uccellu, sve do poznatog istoričara renesansnog slikarstva Berensona koji smatra da je Uccello samo virtuoz koji svojim slikarstvom hoće samo da reši izvesne tehničke teškoće u vezi sa naučnim problemom perspektive da bi tako ispoljio svoju veštinu. Virtuoz, pedant i manijak su pojmovi koji su se često javljali povodom Uccella u oblasti istorije umetnosti i stručne likovne kritike. Bilo je, takođe, često govora i o dualizmu Uccellovom, koji je s jedne strane racionalni analizator forme i konstruktivista, a s druge strane romantični liričar i fantasta. Prava veličina i jedinstvo Uccelove komplikovane umetničke ličnosti ukazuju se međutim tek sada, u retrospektivnom osvetljenju savremenog evropskog slikarstva, poglavito kubizma, čiji je on svakako daleki preteča. Od Quattrocenta pa sve do Dvadesetog Veka u stvari neshvaćen, Uccello je jedan izvanredan, inspirisan, pasioniran i uzbudljiv slikar-pesnik, i to pesnik isto toliko u svojim stereometriskim studijama, u svome minucioznom geometriskom dekomponiranju i rekomponiranju volumena jedne vaze, na primer, ili jednog »*mazzocchia*«, u svome svođenju svih oblika i masa vidljivog sveta na njihovu skrivenu, elementarnu, geometrisku prostornu suštinu, koliko i u irealnom noćnom lirizmu kojim su natopljene njegove slike. Bez čudovišta, bez abnormalnih, neprirodnih ili natprirodnih bića, *takoreći bez fantastike u motivu uopšte,* njegove slike ipak imaju neporečnu atmosferu sna, i sugestivnu, magisku, hipnotičku moć umetnički ostvarenih halucinacija.

Njegova *Battaglia di San Romano* (tri slike), koja prikazuje jedan realan istoriski prizor, irealna je i onirična koliko i ona njegova slika (završni deo kompozicije o Čudotvornoj Hostiji) gde se izuzetno pojavljuju đavoli. Srednji panneau triptihona *Battaglie,* onaj gde se ne prikazuju *condottieri,* već samo anonimni oklopnici, bio je, ove jeseni, privremeno prenesen iz Uffizia u Palazzo Medici-Riccardi (za izložbu Mostra Medicea), i tako se opet našao u palati čijem je ukrasu prvobitno čitav triptihon bio i namenjen. (Levo je krilo sada u Londonu, desno u Parizu.) Tu, na toj inteligentno uređenoj Medičeanskoj Izložbi, usred ogromnog broja

Digitized by Google

predmeta, slika, tapiserija i dokumenata koji su evocirali svu dugu, gizdavu i dramatičnu prošlost i slavu mediceanske Firence, Uccellova Bitka dobijala je i gubila u isti mah svoj istoriski, svoj vremenski određeni karakter. To više nije bila ni slika ni bitka samo iz Petnaestog Veka. Uccellov zadatak bio je bez sumnje, po shvatanju njegovih poslodavaca, da epskim kompozicijama glorifikuje pobedu Firence nad Sienom u aprilu 1432. I baš na ovoj slici iz Uffizia, gde nema vojskovođâ, kao da je prikazan odlučujući moment bitke: ogromnim horizontalnim kopljem jedan firentinski oklopnik izbacuje iz sedla svog neprijatelja čiji se konj propinje; čitava slika je u svom prvom planu jedan neobično zamršen i gust splet linija i sferičnih oblika, ali to je razgovetna iako vragometna šuma kopalja, nerazmrsivo klupče konja i konjanika, oklopa, šlemova, perjanica, štitova, »mazzocchia«, udova i kopita. U pozadini su obli, pošumljeni i poorani brežuljci. Svi elementi slike nose jasno obeležje jednog quattrocentističkog zbivanja. Pa ipak to nije ni naturalistička, ni realna, ni istoriska, ni epska scena. Jer svi realni elementi koji su ušli u strukturu te složene i dramatične kompozicije izgubili su svoju individualnost, pa donekle i svoju realnost, i od elemenata vidljivog i živog spoljneg sveta, postali su samo elementi jednog novog, hermetički zatvorenog i čarobnog sveta, koji je svet Uccellove slike. U tom autonomnom svetu, u tom prostoru čija je dubina, čija je trodimenzionalnost sistematski konstruisana pojedinačnim afektima perspektive, i ljudi i konji postaju samo delovi jedne konstrukcije. Svoj individualni život oni žrtvuju životu celine, ukupnom životu oblika, linija i boja, što im bez sumnje daje taj statični, kristalizovan, ukočen karakter mrtvih predmeta. Ali ti predmeti, kao predmeti, žive ipak, i to intenzivnim životom, kao sastavni delovi tog novog sveta, u isti mah nepomičnog i neobično dinamičnog, snažnim unutrašnjim, strukturalnim i hromatičnim dinamizmom oblika i boja. Na potamneloj slici Uccellovoj, te boje deluju neobično impresivno: čitava slika, u tim smeđim, riđim, mrkim, narandžastim, crvenim i violetnim tonovima, izgleda kao zažarena nekom svojom sopstvenom, unutrašnjom vatrom, kao obasjana iznutra, nepojmljivo, nekom rumenom, bakarnom, strasnom svetlošću noćnog požara. Svetlost Uccellova je potpuno irealna: ta sintetična, čudna svetlost koja kao da je vatrena i precizna fluorescencija samih stvari, tamnih metalnih oklopa i, skoro isto toliko metalnih, svetlih konjskih tela, ta svetlost koja nije ni sunčev sjaj ni mesečina, koja nije ni prirodna ni veštačka, ta svetlost u kojoj se bije Uccellova bitka zaista je

Digitized by Google

svetlost sna, irealno i konkretno osvetljenje snova. Bojama koje su uglavnom boje vizantiskih ikona,*) sferičnim geometriskim oblicima, materijalom koji je preneo iz objektivne stvarnosti, Uccello je konstruisao svoj poetični, fabulozni, irealni, subjektivni svet, svet sna u koji je transponirao elemente jave i dao im da žive, oslobođeni od svoje prvobitne, realne determinacije, u magiskim odnosima jednog novog koordinatnog sistema, jedne *nadrealne* determinacije. Pri tome, međutim, — i tu možda leži osnovna tajna Uccellove veličine — u toj subjektivnoj klimi sna, ti objektivni elementi jave nisu izgubili svoju objektivnost. Fiksirajući, kristalizujući ih u geometriskom i vizionarnom svetu svoje umetnosti, Uccello je fizikom svoje poezije, transmutirao te elemente vidljivog sveta u elemente svoga unutrašnjeg spokojstva, i, ne poričući, ne ukidajući njihovu objektivnost on je od njih racionalno načinio izražajni materijal za svoje opsesije, za svoje snove, za svoje fantazme, za svoje iracionalno mesečarstvo.

Tom tajanstvenom transmutacijom, tom magiskom operacijom koju je izvršio nad vidljivim svetom, Uccello je fenomene tog sveta, relativne, slučajne i prolazne, zaustavio u trajanju, kristalizovao i fiksirao u njihovoj hromatičnoj i formalnoj suštini, onoj koja je njemu izgledala apsolutna, nužna i neprolazna. Instrument kojim se služio za to apstrahovanje i sređivanje, za tu kristalizaciju spoljneg sveta bio je racionalan, pošto je to bila perspektiva i slikarsko znanje, ali je duboki, skriveni pokretač i motiv te — racionalnom disciplinom sprovedene — umetničke rekreacije vidljivog sveta, morao biti iracionalan, morao delovati iz duboke, ponoćne psihičke sfere (nazovimo je ovoga puta, izuzetno, *trecentističkom),* kad je Uccello tu geometrizaciju uspeo da sprovede a da nikada ne padne u suvu geometrisku shemu. Samim činom transmutacije datog materijala, samim tim činom presađivanja objektivnih fenomena u jednu skoro ekstatičnu i kristalnu atmosferu bezvazdušne, apsolutne prostornosti, i samom stvaralačkom potrebom koja se kroz taj čin preinačenja stvarnosti ispoljava, Uccello je umetnički pokazao da je u njemu živela jedna dramatična misterija, jedno nespokojstvo, jedan demonski princip ponoćne mòre, ali nam samom tom transmutacijom nije otkrio,

*) »Dvadesetih godina Petnaestog Veka, Gentile da Fabiano dolazi u Firenzu, ... on se vraća na tamni i olovni hromatizam Vizantinaca, nahranjen mekim ali kao opaljenim i ridim clair-obscur-om Tommasa, i rezimira ga u veličanstvenim akordima čiji je efekt uvek noćni, trecentistički...« (Mario Salmi: *Paolo Uccello.* (Izdanje Gallimard, Pariz).

Digitized by Google

nije omogućio da otkrijemo duboko, nepoznato, osnovno, afektivno jezgro svog nespokojstva, svoga sanjarstva, svoga mesečarstva.

Drama, intimna ona unutrašnja drama koja se odigravala iza njegove svesti, prava noćna i infernalna drama tog čoveka, koja se neosporno morala odigravati u podzemlju njegovom, u podzemnom labirintu njegovog duha, ta drama ostala nam je skrivena, i mračni oklopnici njegove *Battaglie,* tajanstveni i nemi pod svojim spuštenim čeličnim vizirima, neće nam ništa reći o tome šta je Uccella, iza svih groznica što ih je u saznavanju i stvaranju tako magiski pripitomljavao dalekim odjecima pitagorejske muzike sfera, što ga je tako mutno i tako oštro unespokojavalo. I perspektiva, i muzikalna geometrija, i sama zlatna, topla svetlost sna koja zrači iz oblih, sferičnih narandži u gustom lišću *Battaglie,* sve je to samo spoljni, vidljivi izraz te drame, njena superstruktura, njen umetnički odraz, signal da ona postoji, ali nije to ona unutrašnja, *latentna sadržina* te drame, pa čak ni njena manifestna sadržina, ona koja se valjda može naslutiti u konsterniranoj, užasnutoj ukočenosti izvesnih lutkastih i halucinantnih figura na *Čudotvornoj Hostiji.*

Stravično i fantasmagorično bogatstvo »noćne strane« čoveka toliko je neizmerno, i tako je neiscrpna raznolikost njenih glasova, njenog tamnog, često neshvatljivog govora, da se ona isto tako neporečno, isto tako autentično mogla izraziti, u okviru iste, toskansko-renesansne civilizacije, u tako različitim vidovima kao što su slikarstvo Uccella i slikarstvo Piera di Cosima. Ali ono što se događalo u unutrašnjem noćnom paklu Piera di Cosima ostavilo je mnogo vidljivijeg traga u njegovim delima, u kojima se skoro sasvim jasno vidi demonski, groteskni refleks onih ognjenih jezika koji su lizali kotao u kome se kuvala infernalna smolasta magma njegovih regresivnih i agresivnih kompleksa. Iz vidljive, manifestne sadržine njegovih slika nije teško analitički deducirati latentnu sadržinu njihovu, odgonetnuti nekoliko osnovnih motiva njegove mračne podsvesne simfonije. Njegove slike daju se psihoanalizirati isto tako lako kao neki snovi sa rečitom, očevidnom simbolikom. Slikarski san Uccellov, međutim, ostaje zagonetan i neproziran, i najdublji nemir tog setnog čoveka koji je više voleo ptice nego ljude, taj nemir o čijem postojanju svedoči njegova uporna, melanholična žudnja za nadstvarnim, za apsolutnim, ostaje zatvoren u svom neprobojnom oklopu kao tamni kopljanici *Battaglie.*

★

Digitized by Google

Legenda kaže da je Hekata, to tajanstveno božanstvo, jedino od Titana koje je i posle Zevsovog dolaska na vlast sačuvalo svoju moć, ta trostruka, ta trolika boginja, čiji je jedan lik na nebu — gde je Mesec —, drugi na zemlji, treći pod zemljom, legenda kaže da je Hekata u podzemlju bila Persefonina družbenica i tako i sama postala moćna i opasna boginja podzemlja koja noću iz podzemnog sveta šalje među ljude mnoštvo demona i strašnih utvara. Legenda još kaže da ona ljude uči vračanju i predskazivanju, i da često stoji na raskršću puteva, na grobovima ili kraj krvi ubijenih osoba. Katkada sa dušama umrlih luta tamo i ovamo, a zavijanje pasa obznanjuje da se približava. U Atini, krajem svakoga meseca, nošena su za nju jela na mesta gde se ukrštaju dva puta, i ta bi jela siromasi pojeli. Na žrtvu su joj prinošeni psi, med, i crni ženski jaganjci.

Još uvek je noć koja se svake večeri spušta na evropski deo ljudstva puna strave, puna zavijanja pasa i vukova, puna demona i fantoma što nam ih Hekata šalje. Srednjevekovni užas vitla se još uvek u tamnim, studenim, vetrovitim naborima te noći, te preteće, minotaurske noći u kojoj, kao u pećini, grči se i trese današnji prestravljeni, zamračeni, krapinski, trogloditski *homo sapiens*. Ono čime taj čovek jedino može da pobedi noć, pomrčinu koja je sudbina ogromne većine današnjeg ljudstva i pomrčinu u duši koja je uslovljena društvenom pomrčinom i koja uslovljava strah od prirodne, noćne, kosmičke pomrčine (ukoliko nije *i njom* uslovljena), jedino čime čovek, skovitlan kao slab, nesiguran, nestalan, drhćući, nejak plamičak *između te tri pomrčine,* može da se bori protiv samog duha mraka, protiv načela tame, to je njegova *svest*. Ali *svest se samo na crnim izvorima tame može napojiti,* samo iz sočnog jezgra noći iscrpsti svoju snagu. U borbi protiv noći, noć je jedini saveznik svesti. Noć društvena, ali i noć psihička.

I ludilo i neuroza, i san, i ekstaza, i humor, i mitos, i poezija, *i moral,* nisu ništa drugo do *spontani sistemi odbrane* od noći i njenih groza, koje sama noć čovječja spontano gradi. U tami podsvesti izgrađuju se te bariere, nečujno i spontano, kao kristalni zidovi, kao koralni sprudovi, da bi se ljudsko biće (psihološki) moglo odupreti udarcima, naletima nemilosrdne stvarnosti. Traume stvarnosti za biće su utoliko mnogobrojnije i teže što je stvarnost ljudima nesklonija, nemilosrdnija. A za čoveka ta stvarnost je isto toliko njegova društvena koliko i njegova biološka, kosmička de-

Digitized by Google

terminacija. I što je ta determinacija teža, što je više sputavajuća i preteća, to se psihički život čoveka odvija pod većim pritiskom, što znači u gušćem mraku, u noći naseljenijoj demonima, vampirima i bezobličnim zebnjama. Po unutrašnjem labirintu čoveka zverski se baca Minotaurus, i na svakom raskršću, kraj prolivene krvi, stoji strašna Hekata. Ali Ariadna je sestra Minotaurusa, a ta kćer tame je ljubav, koja je spasla Tezeja, nedostojnog. Ariadna, nevesta Dionysusova.

Hekati još uvek treba nositi ponude na raskršća naše tamne oblasti; nahraniće se njima prosjaci što u nama žive: uboge naše potisnute želje, grešne nostalgije, slepi fantazmi, izgladnele žudnje. I treba joj podnositi žrtve. Ta hrana i te žrtve, to su i umetnička dela koja je stvorila noć ljudske sfere, blagotvorna dela noći, koja se oduprla smrti, koja čoveku pomaže da živi: da se protiv nje same bori. Noć kuje oružje za čoveka; i umetnička dela u kojima se ogleda i ostvaruje ta panoplija noći privlače nas tajanstvenom snagom ljubavi i hipnoze, jer u njima instinktivno osećamo da ćemo naći ne samo odjek i analogiju za svoje sopstvene griže, zebnje i nemire, egzaltacije, revolte i komplekse, slutnje i fantazme, nego i sredstva za odbranu od teškog pritiska bolesne stvarnosti, *ali i za odbranu od drugih sredstava odbrane,* opasnih po integritet psihičkog života. I ludilom i umetnošću čovek nalazi sebi oduške, kada uslovi njegovog opstanka bivaju nepodnošljivi; i u ludilu i u poeziji naše *ja* nalazi sebi skrovišta i spasa, kad mrak pljušti odviše gusto, kad psi zavijaju odviše samrtnički, ali u umetnosti ne nalazi on samo spas od neizdržljivih emotivnih pritisaka i nesrazmera, nego i od sredstava isto toliko bolesnih koliko i bolest, od neuroze, religije, pustinjaštva, samoće. Jer umetnost, i kada navire iz najmračnijih regiona subjekta, — gde su njeni izvori tako bliski izvorima ekstaze, mistike ili ludila, — za razliku od svih ovih ostalih metoda koje je izgradio naš psihički aparat da bi izbegao patnju, nije slabljenje nego jačanje svesti, i nije zatvorena u sebe, nije usamljena i pusta, već je opšta, međuljudska, nesebična, zajednička, lekovita za sve nas kojima treba »kordijala«.

Nama ne mora biti jasno šta je najskrivenije jezgro stvaralačkog nemira jednog umetnika (i psihoanaliza umetničkih dela obično nam ne otkriva ništa što bi za nas u umetničkom značaju i u sugestivnom dejstvu toga dela bilo od bitne važnosti), nama je dovoljno da osetimo u »sferi« jednog noćnog, potresnog umetničkog dela da se tu adekvatno, neizrecivo i konkretno ispisalo kako se

Digitized by Google

iza tog poetičnog prizora neko borio u svom labirintu, mučio ili likovao, ali svakako, eto, *snašao* u unutrašnjoj oluji, o čemu nam svojim delom svedoči. Takva nam dela, od prošlosti do prošlosti, i danas služe kao oslonac, više nego uteha, kao podstrek, više nego odmorište: kao *psihička baza* za dalji život, za san života *ali i za dalji progres svesti.*

Mi ne znamo kakva će biti umetnost budućnosti, one budućnosti koja više neće biti mračna i haotična, disproporcionalna i opaka, *klasna* preistorija u kojoj još uvek živi današnje čovečanstvo. Jedan deo mračne strane života, jedna pomrčina, ona koja je zgrušana oko društvenog apsurda ljudskog postojanja, biće svakako raščišćena svetlošću koja ne može a da se ne raspe svetom kad ekonomska transformacija tog sveta bude konačno i integralno ostvarena. Ukoliko je tom društvenom pomrčinom uslovljena, psihička noć biće tada takođe čista od mnogih strava, od mnogih crnih dimova pakla, i ljudsko psihičko biće neće možda više u toj meri imati potrebe da iz same materije svog mraka gradi sebi spontane sisteme odbrane, neće više Minosu morati da plaća danak u krvi, ni Hekati da prinosi žrtve. Velikim delom, i umetnost će po svoj prilici prestati da vrši funkciju oduške, da bude sredstvo za odbranu od trauma determinisanih neljudskom društvenom stvarnošću (i za odbranu od drugih, homeopatskih, regresivnih, samoubilačkih metoda psihičke zaštite). Prestajući da bude determinisana *lošom* društvenom stvarnošću, umetnost će time prestati da uopšte bude determinisana društvenom stvarnošću, jer između *nužnosti* i *slobode,* bar u socialnom smislu, neće biti razlike.

»Umjetnost dvadeset i prvog stoljeća govorit će nam (po svoj prilici) smireno i klasično po budućim izvjesnostima i pravilima Ukusa i Ljepote o životnim intenzitetima kao o inspiraciji kolektivnoj: o Izlazu spram obećanih zemalja, o svladanim kontinentima, o upokorenim strojevima, o nebeskim snagama! Ti stakleni gradovi, ti srebrni vodoskoci, tkanine po onim sunčanim dvoranama, zavjese po monumentalnim građevinama ne će biti umjetnost ljudožderske altamirske špilje. Gigantske slike po stijenama onih budućih, nepoznatih nebodera, one glazbe i one knjige, nama nejasnog ali u krvavim slutnjama danas već naslućenog vremena, ne će biti naše glazbe i naše slike, ali dok čovjek bude živio s našim klimama i s našim životinjama i s našim vodama, naše već doživljene ljepote bit će mu vrijedna uspomena na to naše tragično

Digitized by Google

*vrijeme, što umire u svojoj vlastitoj krvi za sreću i ljepote nepoznatih pokoljenja.«**)

Ali dela koja je stvorila prestravljena, demonima i fantomima prenaseljena noć u čoveku, u kojoj se kao u nedogledno dubokom tamnom ogledalu odražavaju svi nesrazmeri i sve pretnje još uvek nerasvetljenog, još uvek apsurdnog haosa ove srednjevekovne društvene noći, ta dela koja je stvorila noć i koja su danas nama, bespomoćnim sinovima tog haosa, bliska, draga i korisna — jer su nam sletište i odjek, i signal i kompenzacija, i jer na svoj način govore istinu i, govoreći je, imuniziraju nas protiv njenih najvirulentnijih otrova, — ta dela neće ni tom zračnom vremenu zrele sutrašnjice biti samo uspomena. Noć koja se u njima ogleda nije *samo* noć društvena, već i noć kosmička, *»noćna strana prirode«*, sa svojim nepojmljivim zvezdanim bezdanima, sa svojim grandioznim galaktičkim enigmama, sa svojim gravitacionim zakonima i svojom fizikom Erosa. I kao što će ta tajanstvena noć Svemira uvek opstati, i bez prestanka grliti našu planetu, dogod ove bude bilo da se jednom svojom polovinom utapa u noć, uvek kupa u bezgraničnom svemirskom nokturnu, tako će uvek opstati i noć u čoveku, i kada u njoj ne bude više bilo vampira ni anđela. I ta noć će uvek imati šta da kaže o sebi, o čoveku, i šta da čuje, o sebi, to jest o životu i o smrti. U blistavim, *sunčanim* slikama i jednog budućeg Piera della Francesca, ostaće još uvek u samoj zenici svetlosti, nešto od tajanstvenog, neuhvatljivog noćnog zračenja Uccellove mesečine.

Na suprotnoj strani od sladunjavog religioznog idealizma bezbrojnih Madona, stoji opori, gorki, duboki i istiniti svet noćnih i infernalnih umetnika Trecenta i Quattrocenta (bez obzira na to što je i od njih njihovo doba tražilo i dobilo obradu religioznih tema). Jedan nerealan svet Piero prikazuje realistički; jedan realan svet Paolo prikazuje nerealistički, pa ipak su obadvojica dovoljno *realni i istiniti* da mogu biti aktuelni u svetlosti aktuelnosti, da se mogu današnjici odupreti, da mogu *opstati* u trenutcima kada socialno-politička determinacija postaje tako oštra i tako surova da pred njom čitava ogromna hrpa klasičnih i akademskih, baroknih i rokoko remekdela koja ispunjava galeriju Pitti pada u prah, smešna i dosadna, izlišna i nametljiva, elitna, aristokratska i malograđanska, zajedno sa svim onim tonama

*) Miroslav Krleža: *Predgovor Hegedušićevim »Podravskim Motivima«*, god. 1933.

Digitized by Google

zlatnih ramova i neukusnog, besmisleno luksuznog nameštaja što su tu nagomilane. Iščišćen tako iznutra neumoljivim ciklonom vremena, za nas ostaje i opstaje sam Palazzo Pitti, sa svojom kamenom, grubom, sirovom i čistom, *moralnom,* grandioznom fasadom, kakvom ju je hteo i ispevao Brunelleschi.

Teško je bilo opstati pred aktuelnošću, pretećom i apsorbantnom, kada se ona tih dana baš, poslednjih dana avgusta, tu, između Katedrale i Or san Michela, hipokritskim jezikom novinskih naslova, kazivala ovako:

(Petak, 25.)

LE DEMOCRAZIE SPINGONO L' EUROPA VERSO LA GUERRA

Vivo organismo e crescente pessimismo tra le popolazioni di Londra e di Parigi

(Nedelja, 27.)

tra la pace e la guerra

LA CRISI EUROPEA SEMPRE NELLA FASE ACUTA

(Ponedeljak, 28.)

L' ORA CRUCIALE DELL' EUROPA STA PER SCOCCARE

Le macchine militari pronte a mettersi in moto appena si esaurissero gli estremi tentativi diplomatici

. . .

Te večeri, međutim, 28 avgusta 1939, na Piazzi della Signoria, pred tvrdim, glomaznim kubusom Palazza Vecchia, impozantnim i ozbiljnim kao tvrđava, putujuća opera »Carro di Tespi Lirico« davala je *Traviatu.* Nekoliko hiljada slušalaca, *tu i tada,* baš tu, na tom trgu gde je pre četiri stotine četrdeset i jedne godine spaljen Savonarola, baš tada u dane kada je monstruozna hijena ovog rata, što se godinama koncentrično i zverski vuče sve bliže samom srcu Evrope već bila nad tim srcem razjapila svoju gladnu, smrdljivu, kužnu, nezajažljivu njušku, tu i tada, u kristalnoj, lakoj, miloj, svilenoj noći, nekoliko hiljada ljudi slušalo je Verdia, postojalo samo za tu muziku, samo za onu tužnu i pretužnu, svima tako dobro poznatu, povest Violette Valery, samo za pesmu, za

Digitized by Google

laki, neumorni, raspevani, poletni Verdiev valcer. LA TRAVIATA, opera in 3 atti di F. M. Piave. — Musica di Giuseppe Verdi. Po čitavoj Evropi kretale su se vojske, gomilali topovski metci, zvonili telefoni, tutnjali tankovi, zujali aeroplani, pripremali se ljudi da umru ne znajući zašto to mora da bude, ili zašto to biva kad ne mora da bude, plakale žene, drhtali generali, kopali se rovovi, a mi smo slušali Traviatu, to jest Giuseppa i njegovu uvek srećnu, uvek ka sreći ponesenu pesmu o sreći i nesreći u ljubavi i u smrti. Evropa se spremala na svoju bestialnu negaciju svega što je u životu pesma i ljubav, a mi smo svi, svim bićem, hteli da čujemo, da znamo samo večni dialog Violette i Alfreda:

VIOLETTA: Da molto è che mi amate?
ALFREDO: Ah sì, da un anno.

Un dì felice, eterea
Mi balenaste innante,
E da quel dì tremante
Vissi d'ignoto amor.
Di quell'amor ch'è l'anima
Dell'universo intero
Misterioso, altero,
Croce e delizia al cor.

Mesec se bio pojavio nad Palazzom Vecchiom, kraj kule njegove. Možda je u Palazzu još uvek živela ona mala ptičica koju sam tamo pre dva dana video. Stari jedan, simpatičan, učen i ironičan čuvar, koji je bez ikakve veneracije govorio o mračnom, preplašenom i sujevernom Cosimu I, Duki Firentinskom, ali sa izvanrednom nežnošću o paćeničkoj ženi njegovoj Eleonori di Toledo, stari iskusan cicerone, sa ironičnim pogledom iza naočara, kome je sva ta slavna prošlost davno prestala da imponira, očinski nežno hranio je tu malu ptičicu, *passero* (a tepao joj je ne sećam se više kako: *passerino,* ili *passerello,* ili *passeraio),* tu ptičicu koja je nekako bila pala na jednu od terasa Palazza, i koja još nije znala da leti. Stavio ju je bio na rame, i dok je pričao o medičeanskoj prošlosti ,— o tome kako je stari Cosimo dao sagraditi tajni hodnik preko krovova, od Palazza Vecchia, preko Uffizia, Ponte Vecchia, sve do Pittia, na drugoj obali Arna, da bi u slučaju opasnosti mogao pobeći, i kako je brojao novce u svom tajnom trezoru odakle taj hodnik polazi, i kako je prisluškivao, kroz naročito za to načinjen otvor, većanja u Sali dei Cinquecento, i kako one kugle u grbu Medicia znače pilule, i to, po njegovom mišljenju, više pi-

Digitized by Google

lule koje su trovale no pilule koje su lečile, — dok je rutinirano i superiorno ponavljao sve te za njega tako familijarne, porodične detalje, nežno je priklanjao glavu ka ptičici, dajući toj maloj pernatoj egzistenciji, s pravom, mnogo više važnosti no što ga ima sva ta dekorativna i pozlaćena povest usred koje je živeo; a kada je mala ptica, na unutrašnjoj galeriji ogromne Sale dei Cinquecento, među monumentalnim freskama Vasarievim, pokušala da poleti, i preletivši preko ograde te galerije, nesvesna opasnosti, načinila jedan luk nad ogromnom, bezdanom, ponornom dubinom Sale, njegovom brižnom i ponosnom oduševljenju nije bilo kraja.

Violetta i Alfredo pevali su svoj znameniti duo:

Parigi, o cara (caro), noi lasceremo,
La vita uniti trascorreremo:
De' corsi affanni compenso avrai,
La mia (tua) salute rifiorirà...,

a tačno prekoputa te kitnjaste, svetle, raspevane pozornice, gde je Violetta tako srećno, u blaženom zanosu iluzija i muzike umirala, iza leđa svih tih hiljada slušalaca, gde se već ovde-onde isto tako srećno plakalo, stajala je visoka i nema, sa svojim ponosnim lukovima, ozbiljna i otmena Logia dei Lanzi, koju je Orcagna nacrtao.

Stvarne, istinite manifestacije života: ta stroga i tamna Logia dei Lanzi, — i ta srećna i laka, svetla Verdieva pesma voljenja i umiranja, — i Uccello, ta tajanstvena, nostalgična euklidovska žar-ptica u noći punoj fantasmagorije i mesečine, — i mali *passero* koja uči da leti u Sali sagrađenoj, po Savonarolinom savetu, za Narodno Veće obrazovano kada su Medici (1494) bili prognani, — i ona mačka koja spava u Cà d'Oro, — i sama bludna i opojna Venecija, sve je to, u svojoj protivurečnoj raznolikosti bilo skladno, srećno, stvarno i plemenito, sve je to bilo plod *dobre noći,* noći sklone, sestrinske prema čoveku, zaštitne, materinske, ženske, ljubavne, noći umiljate i elementarne, milujuće, strasne, himerične, muzikalne, prolećne, plemenite, krilate, nagonske, slobodne, galaktičke, kosmičke. Noći istine i iluzija, i zagrljaja i postajanja, tamnog i sigurnog života tela, noći materije i trajanja, rađanja i umiranja, kruženja zvezdanih kola, noći sna i ljubavi.

Ali su Erinije opet počele da urlaju, i psi da zavijaju, da ne bismo zaboravili da je naša noć još uvek infernalna i proždrljiva, puna straha i strahote, suluda, vukodlačka.

Digitized by Google

(Utorak, 29.)

ATMOSFERA ARROVENTATA IN TUTTA EUROPA

Henderson porta al Führer il messagio britannico — L'ambasciatore ripartirebbe oggi por Londra con una risposta di Hitler

Inghilterra, Francia e Polonia virtualmente sul piede di guerra — Frontiere chiuse e comunicazioni interrotte — Le truppe germaniche si muovono a protezione della Slovacchia

(Sreda, 30.)

TUTTA L' EUROPA IN ARMI

Hitler consegna la roplica tedesca all' Ambasciatore inglese — L'estrema gravità del momento esposta da Chamberlain ai Comuni —

(Četvrtak, 31.)

BERLINO CONSIDERA LA MOBILITAZIONE POLACCA UN GESTO DI PROVOCAZIONE CONTRO IL REICH — ATTIVO SCAMBIO DI IDEE FRA BERLINO E MOSCA — L'ATTIVITA DIPLOMATICA DIVENTA FEBBRILE IN TUTTE LE CAPITALI MENTRE SI METTONO A PUNTO GLI APPRESTAMENTI BELLICI.

I to posle podne već, brzi vlak koji je pošao iz Firence bio je grozničav i prepun. Kada je ušao u noć, bio je to već ratni voz, koji tutnji kroz stanice gde su lampe pogašene i samo male plave svetiljke svetle, koji nosi u sebi brigu i žurbu, i strah od te žurbe: kamo to žurno nosi tu šarenu gomilu poljskih, rumunjskih, bugarskih, jugoslovenskih putnika? Voz tutnji kroz tu mračnu, nesklonu, preteću, pakosnu, mrsku, zlokobnu, ubitačnu, urokljivu, opaku noć Evrope, i vuče u sebi to ljudstvo, jadno, nemoćno, zavitlano, od sebe otuđeno, prodano, bespomoćno ljudstvo, koje se plaši i nada, koje se još šali, i jede, i pije vino, i smeje, i gravitira elementarnom ljudskom orbitom gladi i umora, samoodržanja i pola, a već ga čeka, tamo iza ove noći, ona druga noć, noć bezumlja, tuđeg bezumlja, i smrti, nasilne smrti. Voz tutnji, i tutanj točkova uspavljuje to grešno, danteovski prokleto ljudstvo, koje hoće da zaboravi, samo da zaboravi sutrašnjicu, da bude bez misli na sutrašnjicu, bez sutrašnjice, kao mačka, bez te krvave i bolne su-

Digitized by Google

trašnjice kojom je bremenita ova poslednja avgustovska noć. Već sviće, sviće ta groznija od svih infernalnih vizija crna zora savremenog evropskog klanja, već sviće u belom danu ta crna zora, puna artiljeriske paljbe, davljenja u ledenom moru, gušenja pod srušenim zidovima kuća, urlanja i krvavljenja pod bombama, krvi i creva i besmislenog stradanja, sviće krvava noć, a neko u vozu neprestano peva:

Cigani se legu,
Na dalekom bregu,
Oooj!

Tog jutra već, motorizovane čete su krenule, Warszawa je bila bombardovana: repriza je bila počela.

Iz široke, bistre, slobodne kosmičke noći (još potencijalne), zvezdane noći prirode, strasti i snova, gde se smenjuju godišnja doba, gde se polako izgrađuje zvezdana ljudska svest, voz stada evropskog uleteo je u aktuelnu, u zversku noć današnje klanice, u tu noć koja neće da zna za smenu noći i dana, za jesenje tišine, za neizrecivu snežnu čistoću zimskih večeri, za prolećna jutra, za sunčanu zrelost leta, za smeh deteta, za oranje seljaka, za san pesnika, za suzu ljubavnice.

MARKO RISTIĆ

Digitized by Google

ZAGREBAČKI JESENJI FRAGMENTI GODINE 1939

Zaviđali smo lastavicama njihov odlazak i let za suncem kao da smo slutili da će grožđe ove jeseni biti kiselo.

Znali smo da će u nizu jeseni doći i ova ubojnička (već godinama najavljivala je ona svoj krvavi dolazak), pa ipak, sada kad je ovdje, kad je u zraku osjećamo kao dah otvorenih blatnih raka, vonj lješina i požara, kad je čujemo kao kletvu umirućih, — mi se panično bojimo. Jer mi hoćemo živjeti! Jer smo još uvijek mladi, makar smo svaki lijepi dan, svaki lijepi čas naše mladosti morali ukrasti bolu. Zacijelo opet neki egzaltirani luđak kleči i zahvaljuje svom Bogu što živi u historijskim danima, a mi da imamo Boga, molili bismo ga skrušeno da nas ne pozove k Sebi, da nas pusti živjeti. Kazali bismo mu: evo, kad si dopustio da se rodimo u doba jednog klanja, kad si nas hranio u utrobama naših matera kartama aprovizacije, kad si već otrovao našu mladost, smiluj se barem sada u ovoj krvničkoj jeseni našim godinama, Gospodine!

Danima već nebo plače. Zemlja se pretvara u blato, asfalt u mutno zrcalo. Tko to plače te jeseni? Možda žene? Za sinovima, za muževima. Samo žene mogu tako uporno plakati. To je onaj picassovski,* izobličeni plač, koji se rodio u Španiji, čuo se iz Kine, a sada se Evropa grči u njemu, očajno grizući svoje nokte do krvi, bezlična, luđačka Evropa, izmrcvarena, izrovana, ne kubističkim kistom, nego rovovima, utvrdama, bodljikavim žicama... A suze teku bez prestanka.

— No, dobro, razumijem: suze, jesen, rat, živci —; ali, napokon, mi smo neutralni. Nas se sve to ništa ne tiče. Hvala Bogu!

— Pozlaćena bila usta tvoja, građanine zagrebački! Što se nas tiče ta luckasta Evropa? Neka ona i dalje kupuje avione u Americi, neka tovi svojim mesom morske pse po Oceanima, baš nas briga. I kakve vražje suze, to je obična jesenja kiša, a logično je da u jeseni pada kiša. Glavno je, da smo neutralni! U to ime možemo popiti krigl pive kod »Jegerhorna«. Naravno, u slozi, jer slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari...

* Pablo Picasso: La femme qui pleure.

Digitized by Google

— Ali ipak, ipak, dobri zagrebački građanine iz »Jegerhorna«, reci mi, kad već sve znaš, reci mi, tko to plače jesenas?

Bila je nedelja, dosadna, vedra nedelja trećeg septembra, dan svete Serafine, kad je speaker zagrebačke radio stanice prekinuo svirku orgulja svetoga Marka i objavio našim domovima, teatralnim glasom, da su Engleska i Francuska stupile u rat. Iz orgulja svetoga Marka iskočila je smrt, a po našim kuhinjama pekao se apfelštrudel.

Poskupljuje špeceraj, a šapat struji stubištem da gospođa iz prvoga kata ima u špajzi deset Gavrilovićevih salama i tri vreće krumpira. I treba kupiti brašna, šećera, kavu, cipele...

Lica su zabrinuta, tužni kavanski razgovori, odgonetavanje stranih vijesti po novinama nepoznatih jezika.

— Poljska vojska ima sjajnu avijaciju! I sjajan moral! Molim, to javlja Agencija Havas...

— A Reuter, a D. N. B., a Stefani isto tako javljaju o moralu svojih avijacija. Pa, što? Moral je navijestio moralu rat.

— Ja, ja, molim, mislim, da je za nas najvažnija Agencija Avala, a ona javlja da smo neutralni...

Kod kuće me dočekuje majka plačnim glasom: Čenstohova gori, sinko moj, Čenstohova gori! I kod tih riječi gleda me značajno, a ja otkrivam u njenim očima užas. Čenstohova gori!

Od maksimirske do černomerske mitnice, od Cmroka do Save, Zagreb je u prvim danima septembra šaputao hiljadu političkih kombinacija, o strategiji se svađalo po kavanama, majke su po crkvama plakale za dalekom Čenstohovom, stari rezervni oficiri još iz K. u. K. vremena kupovali su uniforme; val panike širio se gradom, — da odjednom sve utihne.

— Rekao sam vam ja, dragi moj gospodine! Imamo mi pametnijih briga, no misliti na rat. Vidite kako je sada mirno kod nas. Još ćemo u tom miru zaraditi koju paricu, sada je vrijeme konjunkture za neutralce...

Prolaze dani i ništa se ne događa. Samo žuti lišće...

Popravlja se katedrala i ljudi od ukusa primjećuju, da se skele nikada ne bi smjele skinuti sa sušičavih gotskih tornjeva; grade se mostovi preko Save, slave se jubileji, pišu dosadne studije, panegirici o blunama, strančari se, polažu se ispiti, izgrađuju karijere — život teče kao da nema rata u Evropi.

Digitized by Google

Svakom mozgu je bilo jasno, da će čitava ta cirkusijada posljednjih godina, koju su ljudi ponosno nazivali diplomacijom, da će svi paragrafi, konvencije i protokoli međunarodnog prava sramotno završiti u krvi, a sada kad napokon ta krv već potocima teče u udaljenosti od nekoliko stotina kilometara (dva, tri sata aeroplanske vožnje) i prijeti unatoč svih garancija i mirovnih apela da se kao poplava raširi po čitavom globusu — ljudi su postali umorni, i primijetivši da im satovi na ruci ili u jedačim sobama nisu stali u paničnoj tišini, iskreno su ogorčeni što već nije bombardiran Paris, probijena Siegfriedova linija; razočarani su što je u Poljskoj palo manje od milijun ljudi...

— Pa molm vas, zar je to rat? Kakav rat, to je prijateljska nogometna utakmica...

Kanibalska prošlost govori u ljudima, u bojazni za svoj vlastiti život, na burzi njihovih osjećaja ništa ne vrijedi manje od tuđeg života.

Ljubičasta svjetlost ranih predvečerja luta ulicama. Tihe jesenje večeri, veseli glasovi iz krčme...

— Prijatelju, da li si čuo? Varšava je bombardirana. Svaki čas će pasti... Ante, znaš ga, onaj debeli medicinar, koji je dobio ljetnu stipendiju za Poljsku, ostao je u Varšavi... Da, da, — onaj plavokosi... Već tjedan dana se ne javlja. Kažu, da se prijavio kao dobrovoljac.

A jesen je uveče najdivnija. Cvile daleki tramvaji; između tvorničkih dimnjaka, kao između stambulskih minareta, plovi po nebeskoj pučini srebrna gondola — mladi mjesec. Netko pjeva pripitim glasom: »O jesenske duge noći...«, a vjetar mu odnosi pjesmu. Tišina. Raste sjećanje na ljubljene pjesnike jesenjih tuga i rezignacije. U mislima čitamo pjesme, osluškujemo njihovim stihovima. Ali zašto se uvijek odnekuda javlja neki grubi neželjeni glas, koji barbarski narušava intimno snatrenje? Izgovori ga neki znanac koga slučajno sretnemo, ili se rodi kao sumnja u čovjeku, te zvoni u ušima kao zvono na uzbunu. Panika, a čovjek je sâm i proklinje svoju samoću. Napokon, u jednoj zabitnoj ulici, uskrsne pred našim očima blijedo, nabuhlo brašnjavo lice anonimnog medicinara Ante, kojemu ne znamo ni prezime, i cereka se pred nama. Da li je to prezir ili bol? A šapuće ta njegova prikaza astmatično:

Digitized by Google

— Šta radiš, prijane? Evo vidiš, meni je šrapnela odnijela obje noge, dok si ti ovdje šetao. Ti si mislio na pjesnike, a ja sam se borio — na fronti, dragi moj. Rat je! Razumiješ li, rat!

Buljimo u njegove prazne hlače i osjećamo bolni stid. Stidimo se što su naše noge zdrave, ruke čitave, što još živimo. Usne šapuću pokajnički: — oprosti, oprosti! — a nikako se ne možemo dosjetiti što smo sagriješili i tko treba da nam što oprosti. Buni se razum da je sve to laž, uvjerava nas da je ta invalidska prikaza pred nama bolesno priviđenje...

Ti si mislio na banalnu Verlaineovu pjesmu o izgubljenoj mladosti, i baš kad si se htio rasplakati nad posljednjim upitnim stihom: Dis, qu'as-tu fait, toi que voilà, de ta jeunesse? sjetio si se onog nesretnog medicinara. A nije li taj glupan mogao pametnije preživjeti svoju mladost? Sa obim nogama? I šta će ti Verlaine, zar ne poznaješ jednog drugog boljega pjesnika?

Nema te pjesme koja bi nas umirila. Stidimo se sebe, osjećamo se krivi bez krivnje, bolesni bez bolesti... Tko može da usliša našu molbu, naš vapaj za bezbrižnom jeseni naših djetinjstava, za brkatim veselim kostanjarima i pečenim maronima.

Užasnuti, nesretni, posramljeni bježimo kući, a za nama zvekeću limene proteze u širokim, praznim hlačama.

O, da nam je otputovati... Gledamo sa trnjanskog mosta vlakove koji sopćeći jure u daljinu, no još uvijek presporo da ih naše misli ne dostignu već kod južnog Kolodvora.

— Sada je još toplo u Parizu, jesen se još nije takla luxemburškog parka, na njegovim stazama šeću zagrljeni ljubavnici iz Hugo-ovih romana. Quartier Latin i male hotelske sobice, od kuda puca pogled po pariskim krovovima.

— Kakav Pariz, boulevard-i, ljubavnici... Sada je alarm u Parisu, sirene suludo tule, a ljudi koji su ostali u opustjelom gradu kao krtice jure u podzemna skloništa, navlačeći preko lica maske. Ljudi liče Mokrovićevim svinjama u tim maskama. To je, moj dragi, danas Pariz. A sutra?

— Pa dobro, ne ću u Pariz; dobro, ali da otputujem bilo kamo.

— A kamo? Kamo?

Doista. Kamo? Svugdje su mobilizacije, svugdje štekću mitraljezi, noćima se ne pale po gradovima svijetla, tek su reflektori kao oči smrti uprti u tamno nebo. Na kolodvorskom peronu susrećem prijatelja . . .

Digitized by Google

— Kuda putuješ, pitam ga, zaviđajući mu potajno. Evo čovjeka koji odlazi, koji će za kratko vrijeme slušati drndanje vagonskih kotača, divnu muziku skitnica, i pod razvijenom plamenom zastavom gorućeg, čađavog dima nestati u daljinama. Sretniče, kuda putuješ?

— U Beograd, pozvan sam u vojsku. Đačka neboračka četa, vozarski eskadron!

Nekada smo se po prašnim podovima igrali drvenim vojnicima. Francuzi su imali crvene predsedanske hlače, Nijemci sive politirane kacige, — pucali smo po njima špekulama iz plehnatih topova na pero, smještavali ih po potrebi igre u prve redove, a drveni vojnici su nijemo slušali i umirali uz pobjedničke »bum-bum« urlike, poslušno, bez smrtnog krika. Onda smo ih grubo, jer su umrli pobijeđeni, bacali u škatulje, u zajedničke grobove. O, tužni, drveni vojnici dječačkih naših igara, tko je pitao za vaše čežnje? Možda ste i vi htjeli cvjetati kao ponosne grane u gustim šumama, slušati pijev ptica, stanovnika vaše krošnje, i šum gorskih potoka, rasti prema suncu... Kad su vam već ljudi oduzeli slobodu plaćenom, krvničkom sjekirom, možda ste htjeli postati jarbol na lađi avanturista, stalak u nekom pariskom slikarskom atelieru, olovka u ruci pjesnika, batina za nitkove, toljaga za hulje, — a ovako, postali ste bijedni, drveni bazarski vojnici, stvoreni za smrt. Drvenim vašim nogama niste mogli pobjeći iz naših soba, razbiti pakleni krug naših ratova, uteći pred našim staklenkama, niste se mogli spasiti od neslavne, anonimne smrti u tamnim kartoniranim lijesovima. Ako ste sutradan uskrsnuli u novoj igri, opet ste morali pasti »na polju slave«, i opet ste bili bačeni u škatulje.

— Sinko, dobio si poziv vojne Komande, da se prijaviš sutra ujutro radi »specijalnog pregleda«. Upozori ih sutra tamo na svoje slabe oči...

— Ne boj se, mama...!

Živi mrtvaci, rođeni za smrt, zabava naših glupih dječačkih igara, tužni drveni vojnici moji, oprostite mi! Oprostite!

Umrla je jesen. Zalepršao je prvi snijeg, posljednje žuto lišće platana odnio je zimski vjetar u smetlarska kola. Brije sjevernjak, studen grize crveno, golo meso, šulja se pod kaputе i štipa ledenim noktima srce. A ono još uvijek kuca, tjera crvenu vrelu krv kroz tijelo, dobro, neumorno srce nas nije izdalo.

Digitized by Google

Još uvijek živimo. Živimo usprkos svemu, mi još uvijek dišemo, još uvijek se nadamo. U noćima, dugim mrkim noćima otkrivamo slaba svijetla u daljini, okruženi mrtvacima slušamo žive utješne riječi, brodolomci smo vjerujući da postoji negdje neka mirna luka u koju ćemo možda i mi uploviti, a možda tek preko lješina naših, djeca naše djece. Progutat će zimu proljeće, opet će okopniti zaleđeni potoci, krv nova će da nakvasi zemlju ovu nesretnu, možda i krv naša, moja i tvoja, ali možda, možda će poslije te krvi, iz te krvi, niknuti novi cvjetovi radosti za daleka, nepoznata pokoljenja...

Ipak smo se složili. Bolje ikad, nego nikad. I ja sam mirotvorac i mislim na budućnost. Pa zar i Chamberlain ne govori o budućem miru, o novom svjetskom uređenju, o pomlađenoj Ligi Naroda? I Hitler govori o miru... I Mussolini, a i sveti Otac je rekao već svoju moćnu riječ...

— Šuti! Molim te, šuti! Otvori prozore svoje smradne sobe, ne boj se gripe, udahni zrak punim plućima! Čist je to zrak, donijeli su ga u naš grad divlji vjetrovi sa sjevera, iz dubokih ledenih šuma; nema tog smrada, koji bi ga mogao ogaditi. Gledaj, otvori oči! Snijeg je bijel, nevino bijel; iz kaljuža, malaričnih bara, mutnih rijeka on se digao i sada lepršа zrakom; radosni korijandoli doživljenih veselja i dalekih slava. A ti, ti bi sada govorio o . . . A šta su tvoje glupe riječi prema tom uzvišenom kratkom trenutku, koji nas veže sa radostima nepoznate budućnosti? Šuti, čovječe! Ti ni ne slutiš kako te mrzim.

MARIJAN MATKOVIĆ

Digitized by Google

NEGATIVNE POJAVE NAŠEG LIKOVNOG ŽIVOTA

»Prava umjetnost je ovoj Abderi još uvijek »Chimaera bombynans in vacuo«. Orfeum i operete (besplatne) parade u crkvi, u saboru i na groblju: evo to je nješto za ovaj »hinterweltlerski« svijet, za ove ljude »za brijegom«, za brdom, za svijetom . . .«

A. G. Matoš

Braća »hrvatskog zmaja« odlučila su povodom stogodišnjice hrvatske himne da podignu monumentalan spomenik pjesniku »Lijepe naše« Antunu Mihanoviću u Zelenjaku kod Klanjca. Spomenik je zamišljen u obliku obeliska visokom 14 a širokom 2.5 m u kvadratu,

»... na pročelju obeliska nalazit će se reljef (180 × 150) što ga je izradio mladi kipar Zagrepčanin Rudolf Ivanković i prikazao pjesnika kako narodu u svom zanosu citira svoju himnu«

tako je pisao »Svijet« br. 18. Knj. 20. 1935. objelodanivši i reprodukciju fotografije toga spomenika.

Iz dnevne štampe smo doznali da je za ostvarenje te zamisli mnogo doprinjeo »brat zmajevac« g. Stjepan Ivanković, a iz »Jutarnjeg Lista« od 16. X., da je autor reljefa jedan od najmlađih zagrebačkih talentiranih slikara, koji tim djelom pokazuje rezultat svoga studija na zagrebačkoj akademiji. Da si je autor uzeo kao uzor kod izrade toga reljefa oeuvre francuskog kipara A. Bourdella i da će niz svojih dosadanjih radova prikazati javnosti na svojoj kolektivnoj izložbi, koju će prirediti polovicom siječnja te iste godine (1935).

Godine 1931. otkrila su »Braća hrvatskog zmaja« također jednu spomen ploču i to A. Šenoi, gdje se i opet istakla obitelj Ivanković. I tada se »zmajevac« g. Stj. Ivanković mnogo trudio i »doprinjeo sve materijalne žrtve ne samo za samu proslavu otkrića spomen ploče nego i za izvedbu spomen ploče i reljefa . . .«, a autor reljefa bio je i opet kipar Rudolf Ivanković, sin vrlog »zmajevca«

»... koji time iznosi pred čitavu kulturnu javnost majstorski izrađen i gotovo savršen lik A. Šenoe. Kako će taj mladi kipar —
— prirediti u travnju izložbu svojih kiparskih radova očekuje se ista sa ra-

Digitized by Google

zumljivim interesom obzirom na njegov veliki talenat.« (»Jutarnji List« 27. XII. 1931.).

A taj reljef po riječima samoga autora u »15 Dana« od 1. III. 1932. riješen je prema starom Pitagorinom zakonu zlatnoga reza.

Pojava novoga reljefa Mihanoviću sa ponavljanjem savršeno iste reklamne halabuke oko darovitosti g. Ivankovića kipara, sa svim onim što se desilo između god. 1929—1935, a što je u vezi sa imenom Ivanković, čini taj »zmajevski« slučaj za naše prilike »zmajevski« tipičnim, te se javlja nužda da se pobliže »zmajevski« osvijetli, tim više što je došao i u vezu sa tako značajnom proslavom kao što je bila stogodišnjica hrvatske himne, kod koje su »zmajevci« igrali »zmajevsku« ulogu.

Za kipara Ivankovića zna se da je pokušao svršiti Umjetničku Akademiju u Zagrebu, da se zove Rudolf, da je sin Štefa Ivankovića, vlasnika »Prve hrvatske vlaškouličke parne pekarne«, zmaja miljanskoga i zagrebačkoga purgera. Zna se da je obećao dvije izložbe, jednu 1931. god., a drugu 1936. te da je autor gore spomenutih reljefa na temelju kojih ga je »Jutarnji List« proglasio talentiranim kiparom, dapače majstorom, koji je sebi Bourdelle-a odabrao za uzor.

Gosp. direktor Etnografskog muzeja Ivo Franić, bivši fratar, oficir, ljevičar, jeftićevac, radikal i radikalski zet, pjesnik, ideolog i filozof, opisao je svog prijatelja Rudolfa Ivankovića u »Merkurovom Vjesniku« 1932. godine ovako:

»... Ivanković je sin Vlaške ulice te je za volju umjetnosti napustio rođenu kuću i obilje, da se posveti mukotrpnom probijanju preko stradanja za ljubav umjetnosti... Svjež i borben talenat. Inteligentan... vječno nezadovoljan, svijestan da je do istaknutog cilja još daleko. Polazna mu je točka rada: forma, čista, klasička. Radi ne mnogo nego dobro, dakle jedna potpuno ispravna metoda. Jer Ivanković se ne stidi učiti pa i priznati da još mnogo treba dok postane ono, što je sebi postavio za svoj konačni cilj...«

Po tom Franićevom opisu Ivanković bio bi s jedne strane mučenik svog umjetničkog poziva, revolucioner, idealista, koji kida sa roditeljskom kućom, ocem i obiljem, a s druge strane kipar budućnosti, inteligentan, tih i skroman trudbenik, koji se ne stidi priznati da još mnogo treba da učini i kome je ideal čista klasika po neoklasičnom uzoru naših neoklasika, kakve nam predstavljaju naši klasični Franići, neoklasično.

Međutim praksa je dokazala da je uvijek obratno istina od onog što Franić kao publicista i prigodničar »Narodnih Novina« tvrdi. Sretna kolaboracija između oca i sina kod obiju reljefa god.

Digitized by Google

1931. i god. 1935. pokazuje da se nije ništa prekinulo između Ivankovića sina i zmajevske roditeljske kuće. A što se tiče njegove inteligencije, njegove likovne stidljivosti, skromnosti, svijesnosti i puta da postane majstorom, to izgleda ovako:

god. 1929. je Rude Ivanković kao suradnik beogradske »Nove Literature« bio pristaša socijalne umjetnosti.

Godine 1930. on je kao suradnik zagrebačkog »Književnika« opazio da je naš likovni život »zapuštena šikara u kojoj je raslo i razvijalo se bez kontrole«. Došavši do toga zaključka proglasio je da su naši »stari«

»... akademici, diletanti i interpretatori loših uzora secesijske epohe... te tako i ono malo što bi mogli eventualno dati ne daju...«,

on se nada da će

»... mladi uvidjeti da je samo beskompromisnom borbom i vraćanjem na liniju socijalnih problema moguć razvitak naše umjetnosti, a prema tome i njena dostojna afirmacija u inostranstvu«. (»Književnik« III. god. br. 10, str. 478).

Pobivši u ime takve »beskompromisne socijalne linije« sve naše »stare« kao prepelice, Ivanković dolazi u g o d i n i 1931. do spoznaje, da je sasma pogrešno shvaćanje ako se misli da nama treba nekakova »socijalna« ili »nacionalna« umjetnost. On je tada kao suradnik »Studentskih Novina«, u društvu sa Milanom Butozanom, sve te i takve stavove označio kao »društveno kompromisne« i »likovno mutne«, najavivši da od sada, na sve to naše likovno zbivanje gleda sa nekog naprednog stanovišta, sa stanovišta savremenog evropskog kriterija. U ime tog kriterija očistio je sada našu likovnu šikaru kao njen kontrolor i od grupe »Trojice« i od grupe »Zemlja«.

»U odnosu spram evropskog slikarstva Babić, Becić, Miše nisu umjetnici... Ovako ne ide. Treba pokušati i kist držati u ruci. A da je kist teško držati u ruci svakome je jasno poslije izložbe »Zemlje« i naših »slikarskih prvaka«. (»Stud. Novine« 10. XII. 1931.)

Oslobodivši se svih »socijalnih« i »nacionalnih« suvišnosti, postao je pristaša Butozanovog »intelektualizma«, koji je po njegovom mišljenju jedan »potpuno i konzekventno izgrađen veltanšaung«. A na pitanje u čemu sastoji taj intelektualizam, odmah nam je Ivanković u gore spomenutoj kritici izložbe »Trojice« i odgovorio:

»Taj se intelektualizam sastoji u tome, da jedan doživljaj, događaj ili refleks bilo kakovog čina u nama ili izvan nas analiziramo te na taj način do kauzalnih veza odnosno konstrukcije dođemo...«

Digitized by Google

No tek g o d i n e 1932. dolazi sva Ivankovićeva skromnost, stidljivost i inteligencija do svog potpunog razgara i izraza. Te godine pišući prikaz izložbe svog prijatelja M. Butozana u »Slobodnoj Tribuni« 30. IV. 1932. čisti Ivanković našu likovnu džunglu i od svih preostalih zaostataka, t. j. od »Umjetničke Akademije« i Ivana Meštrovića.

»Za mladog čovjeka, piše Ivanković, su takove institucije (misli Umjetnička Akademija) samo u toliko važne u koliko pružaju dokaza da se u njima uči ono što ga kao umjetnika spriječava da dođe do saznanja o bitnosti umjetničkog stvaranja,... a sa Meštrovićevih skulptura je (misli M. Butozana) naučio sve što je na njima suvišno i kroz to došao do ispravne skulpture.«

Načinivši oko sebe i kod kuće potpunu tabulu rasu okrenuo je sada naš Ivanković svoje lice spram Evrope. U »15 Dana« god. II. br. 5 protumačio nam je koji su ga razlozi nagnali da priđe intelektualizaciji i da se konačno odrekne sam svoje vlastite skulpture i sebe kao skulptora. U to vrijeme je postalo Ivankoviću jasno

»... da je sve ovo, što se kod nas kao skulptura radi za Europu već davno neaktuelno. Jer kad postoje Zadkin, Arhipenko, Lipschitz, Caky i drugi, koji su formu svladali — a to je tako rekuć sve u skulpturi — onda mi ne preostaje drugo nego da se i sam oslobodim te forme i radi toga polazim sa stanovišta intelektualizacije umjetnosti...«

Eto tako se je Ivanković, idući za »svojim konačnim ciljem«, oslobodio i same skulpture kao takove — jer se je oslobodio forme — koja je »tako rekuć sve u skulpturi«.

Sa likvidacijom samoga sebe kao skulptora ostavio nam je na našem likovnom terenu još samo Milana Butozana kao sjeme budućih likovnih nastojanja. Ostao tako Milan Butozan sam samcat kao Adam u raju, a oko njega oblijeće profetski glas Rude Ivankovića pa nam tumači i objavljuje novo evanđelje »intelektualizaciju«:

»Intelektualizirati — može jedino onaj — ko je rođeni umjetnik, jer pri tome radu (intelektualizacija umjetnosti) on polazi sa najvišeg stanja do kojeg je stigao svijesnom upotrebom svih dosadanjih rezultata na području nauke o kompoziciji. Umjetnik svijesno vodi svoje figure, svoju boju i svoju scenu, a razne zakone kompozicije koji do danas postoje, svijesno upotrebljuje. Krećući tim stazama duha, — to on, Butozan — pokreće novu originalnu ideju »intelektualizaciju umjetnosti...«, te je time »označio novu epohu likovne umjetnosti«. (»Slobodna Tribuna« 30. IV. 1932.)

Međutim šta se desilo? Autor i tvorac te originalne ideje, vratar te nove epohe Milan Butozan, odrekao se te »intelektualizacije«

Digitized by Google

u jednom intervjuu u »Novostima« od 16. II. 1934. a definitivno i konačno i svega svoga dotadašnjeg rada izjavom odštampanom u beogradskom »Vremenu« od 6. III. 1935.

»Pet godina je trebalo, piše Butozan, da mi se istina lupa o glavu dok je nisam najzad shvatio... ja sam činio nepotrebne, zaobilazne puteve kroz što sam izgubio dragoceno vreme... Spremam samostalnu izložbu mojih radova koju ću održati u Zagrebu krajem oktobra ili novembra, gde ću uz jedno predavanje iscrpno razložiti istoriju »zabludelog sina«.

Da li je ta izjava bila rezultat iskrenosti, rezultat jedne dublje unutarnje spoznaje ili ne, dokazati će i pokazati vrijeme, njegov daljnji rad i njegove izložbe, fakat jeste da je tim odricanjem proročki glas Rude Ivankovića postao također bespredmetan i suvišan. Šta je poslije toga Rude Ivanković mislio, šta je radio, ja ne znam, samo je jedno sigurno da se je godine 1935. pojavio sa svojim drugim reljefom. Zaboravivši da nam je godine 1931. tumačio kako je nacionalizam stav »društveno kompromisan« i »likovno mutan« sada je u »Zagorskom Listu« br. 63. od god. 1935. objavio kako je taj svoj zadatak reljefa Mihanoviću shvatio svojom nacionalnom i umjetničkom dužnošću. Zaboravivši da se je god. 1932. pubertetski ismijavao Umjetničkoj Akademiji, sada iskorištava svaku priliku kako bi naznačio da je đak te iste Umjetničke Akademije.

Pa šta onda znači to pisanje Franićevo, to reklamiranje »Jutarnjeg Lista« sa Umjetničkom Akademijom i darovitošću Ivankovića? To njegovo frazersko razmetanje likovnim terminima i problemima koje ne razumije. To njegovo negiranje naših umjetnika, to žongliranje ideologijama, to konjunkturističko skakanje i igranje ping-ponga s uvjerenjima?

Rješeni nakon svega toga svih obzirnosti treba da naglasimo, da je sve to što Rudolf Ivanković danas bunca o Bourdellu, jedna obična kamuflaža kao uopće čitav taj njegov »intelektualni napor« i »javni rad«, gdje čas potvrđuje a čas poriče ono što je potvrđivao, to jest da se u javnosti neodgovorno zapliće u svoja vlastita protuslovlja.

Ivanković ne zna modelirati, nema savršeno nikakovog osjećaja za formu, za ritam masa, za dinamiku, za liniju. Nema najosnovnijeg pojma tehničkog zanatstva, i sve one trakavice i kanelure, otekline i izbočine, gliste i špage, sa kojima je isprekrižao i isprepleo nesretnog Mihanovića i njegove pozorne slušatelje, nije ništa drugo no skrivanje nemoći i nesposobnosti svladavanja figu-

Digitized by Google

ralne reljefne kompozicije. I za ocjenu tog njegovog »rada« nema ni likovne mjere ni likovnog kriterija, prosto zato, jer taj rad nije likovni i nije umjetnost.

Bitno u čitavom tom »slučaju Ivanković« je činjenica da Ivanković Rudolf nije do danas u svom teorijsko-kritičarskom radu napisao jednog jedinog pasusa u kojem nebi sam sa sobom dolazio u kontradikciju. Da nije do danas održao jedne jedine izložbe koja bi mu bar nekako dala moralno pravo da onako nemilosrdno gnječi kao stjenice sve ostale artiste oko sebe, i koja bi bar nekako opravdavala pisanje Ive Franića, reklamiranje »Jutarnjeg Lista« i njegovu vlastitu samosvijest. Ne učiniti savršeno ništa, a govoriti onako superiorno i s omalovažavanjem o vrijednosti Umjetničke Akademije, »starih«, grupe »Trojice«, Meštrovića i t. d. na način kako to čini Ivanković, može samo netko tko nema kiparskog talenta pa nastoji koristeći se nesavjesnošću redaktora raznih listova, nesposobnošću kritičara à la Franić i neupućenošću javnosti, da se pod maskom patriotskih manifestacija prokrijumčari u prvi plan našeg likovnog života kao talentirani kipar.

Može Ivanković po svojoj roditeljskoj kući vješati reljefe koliko god želi i hoće, ali kad to čini jedno društvo sa kulturnim pretenzijama i kad to poprima karakter jedne javne akcije i kulturne manifestacije koja ima da služi u patriotske svrhe, tada bi to društvo kod izbora tih reljefa moralo biti rukovođeno bar nekakovim estetskim kriterijem, a ne bi smjelo prepuštati odluku slučaju ili familijarnim »zmajevskim« vezama. A kad se to već desilo i kad su ti reljefi predani kulturnoj javnosti, tada ta javnost, ako je uistinu kulturna, ima i pravo kritike kao svakog drugog javnog rada, bez obzira u kakove on svrhe služio. I ako se uistinu htjelo učiniti nešto što će

»... i po svojoj umjetničkoj izradbi i obradbi ostati trajno i neprolazno«

kako kaže St. v. u »Zagorskom Listu« od 23. XI. 1935., tada je taj posao trebalo povjeriti jednom kiparu, a ne gospodinu Rudi Ivankoviću.

Taj umjetnički slučaj Ivanković osvijetljen tako na jednom planu svoga aktiviteta od godine 1929. do danas, sam po sebi ne bi značio mnogo, i ne bi bilo vrijedno osvrtati se na tu pojavu, da nije tipična za naše prilike. Analogna mnogim drugima kakve se istovremeno i svakodnevno kod nas događaju, ona služi u ovom prikazu kao ilustracija bijednih prilika u kojima živimo i žalosnog i nezdravog stanja u kome se nalazimo.

Digitized by Google

Pisati o našim nekulturnim pojavama ostalo je do dana današnjega jalov posao.

»Na djelo koje bi bezobzirno žigosalo rad svih političkih stranaka, puzavu nezrelost birokratske inteligencije, književno koterijaštvo, nekulturnost klerikalizma i frazerstvo modernista, lijenost i zaostalost puka, hrvatsku nesposobnost za osjećaj hrvatske solidarnosti, nepismenost štampe, pa zagušljivu sitničarsku moralnu atmosferu našeg javnog i privatnog života, priroñenu samo lakejskim društvima, na takav slobodan jauk graknuli bi svi listovi ili bi autora prećutali, bojkotovali, proskribovali...« (A. G. Matoš: »Vidici i putevi«).

Te proročke, pune ogorčenja riječi nije Matoš iz prsta isisao niti su plod njegove fantazije, one su nastale na temelju vlastitog iskustva i vlastite sudbine.

A da ta sudbina dvedeset i pet godina poslije njegove smrti poprimi groteskno tragičan karakter pobrinuli su se naši klerikalci i njihov organ »Hrvatska Smotra« (br. 5—6, god. II. 1934.). Prešutivši Matošev antiklerikalizam stavili ga sebi za šešir kao svoju trofeju, oni isti koji su ga za života proskribirali kao protunarodnog izroda. Ne crveneći se nimalo od stida to čini »Hrvatska Smotra«, list koji je pokrenuo Kerubin Šegvić, onaj isti Kerubin Šegvić, koji je godine 1912. Matoša tužio austrougarskim, dakle protuhrvatskim i protunarodnim vlastima.

»Cherubin Šegvić, patriot, reprezentant vjerske, katoličke i učene hrvatske kritke me tužio, predao me sudu, — piše sam Matoš u »Savremeniku«, — u času, kada se zbog iznimnog političkog stanja najstrože kazne prestupi štampe... Fra Cherubin pravaš me tužio jer sam i danas pravaš, i jer sam se za pravaštvo u pravaškim organima tako dugo borio, dok me kao laika Šegvić nije intrigantski izigrao...«

Onaj isti Šegvić i njegovi istomišljenici koji danas kao i onda provode istu metodu borbe protiv svega što u toj zemlji i narodu miriše po napretku i kulturi, služeći se danas kao i onda istim sredstvima i istim dokazima a pokrivajući svoju mračnu rabotu brigom za hrvatstvo.

A. G. Matoš je bez sumnje bio dobar katolik i danas priznat pa i od samih klerikalaca kao dobar Hrvat i dobar književnik i taj je Matoš o tom Kerubinu Šegviću i o klerikalnim metodama rada pisao u »Savremeniku« godine 1912. br. 6. god. VII. str. 392 i 393 ovako:

»O političkom pisanju toga političara nismo još govorili. To pisanje je crno, tamno kao njegova opskurna fratarska riza... O literarnom radu toga tamnog, crnog, polnoćnog tipa, stručno i stvarno progovoriše stručnjaci dr.

Digitized by Google

Drechsler, dr. Ivšić i dr. Bogdanović. Iza njihove ocjene je Šegvić utvrđeni literarni šarlatan . . .

Mi smo antipatrioti i štreberi jer se branimo od Šegvića, od toga utjelovljenja hrvatskog patriotizma. Mi smo slobodni zidari i bezvjerci, jer se fra Cherubin, fratar, blamira u svjetovnim poslovima, umjesto da kao pater Bruno moli u samostanu... umjesto da kao član trapista pravi sir, peče slatku prepečenicu i drži do smrti jezik za zubima. Jer svak će priznati, da je nečuvena sablazan, kada se jedan literarni plagijator usuđuje mjesecima i mjesecima, u jednom stranačkom organu, u »Hrvatskoj«, trnćati i trnćati, da je »Savremenik« organ framasuna, da je Društvo Hrvatskih Književnika« skup gotovo svih književnika hrvatskih, antihrvatska, protiv patriotska infamna organizacija i da su neznalice, ignoranti oni koji utvrdiše u nekom podmuklom fratarskom libelistu ordinarnog neznalicu i ignoranta, koji se bavi plagiranjem, običnu crnu brbljavu vranu, koja se kiti tuđim šarenim perjem! Svak će priznati da je nečuveno, te se iza takvih providnih podvala cijela laička hrvatska literatura mora još i braniti: ne zbog Cherubina Šegvića, već zbog javnosti, u kojoj takvi tipovi mogu biti vođe, mogu biti od utjecaja...«

Boreći se tada protiv nekulturnosti klerikalizma nije Matoš mogao ni slutiti, da će ga danas, dvadeset i pet godina poslije njegove smrti, ti isti klerikalci proglasiti svojim svecem zaštitnikom, i da ironija sudbine bude još veća, kititi se njegovim vlastitim perjem.

Poricati diletantizmu uopće, a napose onom koji voli da paradira drapiran trikolorom i maskiran nacionalizmom, pravo da govori, da piše, poricati mu pravo da se smatra umjetničkim radom — dolazi se kod nas u situaciju da te kičeri proglase anacionalnim tipom i tuđinskim plaćenikom koji radi protiv interesa hrvatskog naroda. Isto tako i u istu situaciju se dolazi ako se ustvrdi da diletantizam ostaje diletantizmom i onda kad svoj posao pokriva crvenim barjakom revolucije. I tada te antitalenti proglase renegatom socijalizma, štreberom[2]), skretničarom i individualistom koji radi protiv interesa radničko-seljačke klase.

Otpor koji je nastao svojevremeno protiv predgovora *M. Krleže* »Podravskim Motivima« sa strane jednog dijela ljevice bio je bez sumnje »jedan nov primer nerazumevanja dialektike«, kako kaže Marko Ristić u »Danas« (br. 2. god. I. 1934), bio je i dokazom »da tako zvana socijalna umjetnost nema još kod nas izgrađenog svog umjetničkog estetskog nazora«, kako misli B. Kreft u »Dani i ljudi« (br. 1. god. I. 1935.), ali bio je to u glavnom otpor diletantizma na području socijalne umjetnosti, kritike i teorije.

[2] Kao što se to na pr. čini u noveli Stevana Galogaže »8 ljudi na putovanju«, u kojoj neki radnik Venkov sjedeći u zatvoru ovako provokatorski rezonira: »— A što se tamo oni intelektualci raspisali toliko o talentu, mora da ga mnogo imaju kad ih nema ovdje?«

Digitized by Google

Otpor banalnosti i kiča protiv poezije i umjetničke kreativnosti, otpor diletanata koji su se našli tim predgovorom direktno pogođeni. Bio je to u stvari jedan primjer više kako diletantizam postoji podjednako kao društveni fenomen na ljevici i na desnici datog društvenog sklopa.

Kada jedan likovni kritičar uzima recimo kojeg kičera da o njegovom radu i rukotvorstvu piše likovnu analizu, znači da ga uzimlje ozbiljno. Znači pretpostavlja i priznaje umjetničku ličnost i individualnost, koja u svakom umjetničkom djelu, ako je uistinu umjetničko, mora doći do izražaja. A te likovne individualnosti i personalnosti kod kiča nema i ne može biti. Kič je po svom karakteru anoniman i nepersonalan. A kad isti kritičar na isti način, sa istom važnošću tretira recimo grupu »Trojice«, Dobrovića, Matisse-a i t. d., tada to znači da je tom kritičaru njegov likovni estetski kompas poremećen, u koliko nije čista neznalica i ignorant. Kritički rad takvog kritičara vrši tada u svojoj sredini negativnu ulogu i takve kritike spadaju u kategoriju diletantizma.

S tim osnovnim mjerilom mjerena vrijednost sveukupne naše likovne kritike ispada negativno. Naša likovna kritika je u 80% diletantska te od svih naših kritičara ostaju uz M. Krležu dvojica-trojica u čitavom vremenskom razmaku od godine 1923. do danas. A prije toga i u ondašnjim relacijama s obzirom na naše likovne prilike, donekle i djelomično i jer nije bilo boljih: A. G. Matoš, Ilj. Gorenčević i A. B. Šimić.

U svijetu diletantske kritike definicije modernih likovnih pokreta ovako izgledaju:

F u t u r i z a m. »Umetnost futurista niti je građanska niti je salonska. Ona je suviše nervozna i zanimljivo bolna, futuriste slikaju jedino neobičnu prirodu sa neobičnim bojama i neobičnim linijama.« (Pavle Lagarić »Jugoslavenska Njiva« 1924. br. 7. I.)[3]

K u b i z a m. »U kubizmu rješavao se je prostorni problem u prvom redu, jer je donekle zamjenjivao plastičnu finesu klasične slike, a kasnije tečevine velikih njemačkih i francuskih modernista stvorile su neki cilindrički izražaj u figurativnosti.« (K., »Novosti« 8. X. 1929.).

K o l o r i z a m. »Pariski nosioci kolorizma raspredali su u uzorno omeđašenoj plohi obojadisavanje osjećaja i koloristično nianširanje svojih slutnja.« (Iv. Franić, »Narodne Novine« 19. I. 1933.).

---

[3] To je onaj Pavle Lagarić, koji je u »Jug. Njivi« 1924. god. knj. I. g. VIII., br. 6. napisao, da su jedini srpski slikari vrijedni pažnje. Mladen Josić i Lj. Ivanović, a nekada je, kaže, »živio jedan Mikelangjelo čiji su radovi imali dosta pogrešaka« (str. 237).

Digitized by Google

Misaona dubina te kritike u dokazivanju da nešto ne valja ne ide dalje od one Pere Lukanca, Virovca, po kome jedna slika ne valja zato, jer je slikar seljaka naslikao s desne a ne s lijeve strane kola i krava (»Evolucija« 1—2. 1934. g.); a u dokazivanju da što valja od one nekog »lectora benevolensa«, koji kaže:

»Prosipati svijetlo po bregovima i po dolinama bosanskog kraja to je Jurkićevo slikarstvo. Svijetlo dolazi odozgo i oblaci su jedini regulator toga svijetla, kakovi su oblaci takav je dan«. (»Hrv. Smotra« br. 3, g. III. 1935.).

Ta kritika nesvijesna svoga neznanja, nedosljednosti, neukusa, kukavičluka i t .d. je bezobrazna, drska, nabusita, arogantna i cinična. Ona redovito kao uzor ostalim umjetnicima, pravim slikarima, postavlja protutalente, da se u njih ugledaju. U ime svog malograđanskog ukusa i estetskog kriterija pozivlje slikare da rade ako mogu kao Tomerlin, koji se »ustalio na putu do svog cilja«.

»... A taj je cilj zadovoljavanje sama sebe i publike. Ne varajmo se, potonje je zadovoljavanje možda svrsishodnije od prvoga.« (Z. Vuk. »Jutarnji List« 9. IV. 1931.).

Neka zadovoljavaju publiku ako mogu, jer nije lagan posao slikati kao Tomerlin onako

»... minuciozno narodnu nošnju sa vezivom šlingane čipke, virtuozno miješati i slagati boje... i što je glavno izrađivati«. (Z. V-ć, »Jutarnji List« 6. IV. 1930.)

— pa se neće imati razloga žaliti na publiku i na kritiku. Međutim

»... Mlade slikarske struje, zavedene, svojim slikarskim utopijama i podložne eksperimentiranju s formama nikako se ne žele asimilirati radu naših starijih slikara i umjetnika koji upravo zbog svojeg visokog programatskog rada zagrijavaju i osvajaju. Među takove slikare spada Joso Bužan.« (K., »Novosti« 25. X. 1929.).

Ta kritika i pored toga što se na jedan ciničan način izruguje neimaštini onih rijetkih pojedinaca koji su imali toliko moralne snage da ne pokleknu i ne sklope kompromis sa svojom slikarskom savjesti i malograđanskim ukusom i pored toga što im, pogotovo mlađima, predočuje sve moralne i materijalne koristi kič-slikarstva i izdaje slikarskih principa i ideoloških uvjerenja, ona negira njihovo znanje, rad i napore, šta više proglašuje ih neznalicama a često i diletantima samo zato, jer rade i stvaraju na savremeni evropski način, koji je našim kičerima i diletantima i malograđanima savršeno nepoznat, pak prema tome stran i dalek i antipatičan.

Digitized by Google

»... Ima naših mladih, što ne znaju ni crtati a za to i povode za efemernim packarijama mode, kojima je alfa i omega: ne trebaš znati ne samo pravilno crtati, već ne trebaš znati ništa, a da budeš »velik« — pa i te kako se bune (jer ništa ne prodavaju) i te kako nisu zadovoljni (s publikom).« (Z. V-ć, »Jutarnji List« XII. 1929.).

Računajući prema sebi i svome moralu, nemogavši ni pretpostaviti da bi se netko mogao »buniti« i iz drugih motiva no što je »dinar«, ta kritika iskorišćuje svaku izložbu da usput dade svoje negativno mišljenje o mladima. Ograđujući se od »modernog« kao od đavolštine ističe prednost svog klijenta i istomišljenika time što on s »modernim« i »izmima« nema nikakve veze.

»Umjetnik je realista, on slika ono što gleda i vidi zdravim i prostim okom bez debelog stakla raznih »ex-a«, »im-« i »iza-ma«...« (Z. V-ć povodom izložbe Fraisa u »Jut. Listu« 24. III. 1933.).

I to nije samo postalo sistemom kod pisanja recenzija to je šta više postalo modom i uobičajenom praksom i kod samog reklamiranja i objavljivanja izložaba. Moglo bi vrijediti kao sigurno pravilo i siguran znak za svakoga, ako u štampi izađe notica koja na pr. glasi ovako:

»... X. Y. se ne povodi za raznim modnim strujama, njegovu umjetnost teško je označiti kakovim »izmom«. To je pošteno slikarstvo koje ne traži neke ideološke smicalice i opravdanja, već dostaje samo sebi...«

da je više nego sigurno da se tu radi o izložbi kakovog kičera, koji nastoji već unaprijed steći naklonost publike proglašujući se solidarnim dušom i tijelom sa reakcijom i malograđanskim ukusom.

Za sve što ne ulazi u opseg intelektualnih, estetskih i moralnih poimanja i mogućnosti što mu je po svojim tendencama i oblikovanju strano, tuđe i nerazumljivo, malograđanin imade jedan pojam »moderno« ili u posljednje vrijeme »destruktivno«. Taj sinonim obuhvaća sva slikarska djela nastala od romantizma do nadrealizma i kolektivizma. Spram svih literarnih i slikarskih pokreta 19. i 20. vijeka on se odnosio i odnosi neprijateljski i negativno, borio se i bori svim sredstvima koje mu društvo u izobilju služi, pozivajući se na Boga, državu, nacionalizam, ukus i ljepotu, t. j. tražeći od tih atributa zaštitu i pomoć. Ti su pokreti bez obzira kako se oni kasnije razvili i djelovali u sredinama u kojima su nikli, nosili i nose u sebi stvarno jednu živu revolucionarnu klicu. I taj revolucionarni ferment je bitna vrijednost svakog takvog pokreta. U danima svoga nastajanja oni su se prvenstveno suprotstavljali malograđanskom mentalitetu svoje sredine i direktno po-

Digitized by Google

gađati taj mentalitet boreći se protiv predrasuda, morala i ukusa milje-a, boreći se protiv svega što je zastarjelo, što se preživjelo i što spriječava slobodu umjetničkog ili poetskog stvaranja. Njihova djela

»... su sama po sebi jedan ferment revolta ako ne i sam revolt. Bez obzira na svoje idealističke ili druge pogreške, ona sa materijalističkog gledišta imaju svoju pozitivnu vrednost ako odgovaraju izvesnim stvarnim nepodudarnostima između čoveka i uslova u kojima on u svom društvu živi. I pored svoje klasne neopredeljenosti takva dela imaju i zadržavaju svoju virtuelnu revolucionarnu vrednost.« (Marko Ristić, »Materijalističko i pseudomaterijalističko shvatanje umetnosti«, »Danas« br. 2. I.).

To malograđanin nikad ne oprašta niti ne zaboravlja.

Prisiljen da prihvati rezultate tih pokreta koje je društvo vremenski, kako su postepeno gubili svoj revolucionarni smisao, sankcioniralo i usvojilo, a iz bojazni da se ne učini smiješnim u očima drugih, malograđanin se tim žešće ustremljuje na pojavu svakog novog pokreta. Kako je obično mladost nosilac novih nastojanja, to on sav svoj bijes i mržnju iskaljuje na nju, znajući da negirajući taj »modernizam« mladih podcjenjuje indirektno i rad »starijih«, predstavnika ovakovih »modernističkih« pokreta vremenski poodmaklih.

Naša diletantska kritika nastoji nas pod silu uvjeriti kako je hrvatsko slikarstvo anziskarta najbanalnije vrste, kako je zapravo to ono pravo naše slikarstvo, onaj naš toliko traženi likovni izraz.

Ta kritika protestira u javnosti, u društvima, u štampi što se antitalenti zapostavljaju, što se dostojno ne izlažu u Strossmayerovoj galeriji, kako bi se i stranci mogli upoznati s pravom našom slikarskom kulturom. Ivo Lendić upućuje u »Hrvatskoj Straži« od 13. XII. 1933. otvoreno pitanje na »Hrvatsku Reviju« i »Maticu Hrvatsku« dokle će izrabljivati strpljivost javnosti i favorizirati neke protunarodne tipove i slikare koje bi trebalo zgaziti poput jakrepa, a zapostavljati prave hrvatske umjetnike kao što su to Šipek, Bužan i Tomerlin. Hodočasnici nose u Rim Papi na poklon Gabrijela Jurkića, kako bi ta »naša bosanska sjeta, naš dert, poezija akšama« (po riječima pjesnika i čelik-Hrvata Dr. Alaupovića) mogla da se mjeri s majstorima talijanskog Quattrocenta i Cinquecenta, kako bi mogla, budući je ravnopravna starim Holandezima, da uvjeri Papu i kardinalski kolegijum o renesansi kršćanskog slikarstva u Hrvatskoj.

Ta diletantska kritika ide tako daleko, da dokazuje kako je i sam Gospodin Bog anziskartenmaler.

Digitized by Google

U decembru 1934. priredio je Gabrijel Jurkić kolektivnu izložbu u zagrebačkom saolnu Ulrich, a g. Petar Grgec razgovarajući s majstorom o kršćanskom slikarstvu, otkrio je Gabrijela Jurkića kao plagijatora, koji je Bogu ukrao iz bosanske stvaraonice jednu divnu sliku.

»To ste učinili divan plagijat! Jest, jest, plagijat, ali ne u radionici čovjeka, već u stvaraonici Boga; Bog je stvorio tu divnu večer u Bosni, a Vi ste je tamo ukrali i prenijeli ovamo u Zagreb...« (»Hrv. Straža« 8. XII. 1934.)

Karakteristiku kiča dao je M. Krleža u Hrvatskoj Reviji br. 1, II. 1929: »Slikarski kič s jedne strane devalvira sve neposredno i elementarno u prirodi na malograđansku tihu senzaciju, kič pretvara sunčanu rasvjetu u razglednicu po groš, kič zamata sve događaje u sajdnpapir. U slikarskom kiču sve su boje sapunica i želatin, a svi su slikarski problemi anegdota.«

Kako se Grgec kao dugogodišnji katolik i »Hrvatska Straža« kao organ novokatoličkog pokreta i klerikalni list sigurno bolje razumiju u božje stvari no ja običan griješnik i kandidat pakla, koji nemam pristupa u božji ateljer, to moram da im vjerujem da se Bog doista takvim slikarstvom bavi. Sida Košutić misli u »Hrvatskoj Prosvjeti« (br.10. god. XXII. 1935.), da »Bog treba da je proživljen Bog«. Jurkić je to komotnije riješio; što da se muči s nekim proživljavanjem Boga, on je toga svog Boga, kako tvrdi Grgec, jednostavno pokrao i izložio u salonu Ullrich pod svojim imenom.

Ako je to krivo tumačenje Grkčevih misli, onda još preostaje jedino to da je Gabrijel Jurkić ravan Bogu, jer je samo još Bog u stanju da stvori takovu ljepotu kakovu je Jurkić donio u svojim slikama, ali onda te tvrdnje i misli Grkčeve nisu ni malo katoličke ni kršćanske. Da sam se, recimo ja, sjetio da nešto takva utvrdim i napišem, sigurno bi me proglasili bogohulnikom, prokletnikom i belzebubom, ovako se Grkcu i »Hrvatskoj Straži«, koja je tu čistu jerezu štampala, nije ništa dogodilo.

Agresivnost diletantizma, pogotovo ovog koji dolazi sa strane klerikalne, raste uporedo sa jačanjem nove protureformacije, poduzimajući prave križarske vojne (za sada još idejnog karaktera) protiv svega što je u ovoj zemlji napredno. Proglasivši se tutorima hrvatske kulture i hrvatskog naroda, smatraju ako se negiraju oni i njihov rad da se time negira hrvatstvo, njegova prošlost i njegova budućnost... Nepristupačni dokazima zdrave pameti i logičnog rasuđivanja oni već unatrag nekoliko godina tvrdoglavo

Digitized by Google

i sistematski bune naš narod besmislicama, smatrajući taj svoj posao svojom nacionalnom dužnošću i brigom za hrvatsku umjetnost.

Analizom sveukupne njihove likovne kritike dolazi se do rezultata, da je ta njihova briga stvarno rezultat jednog iskrenog uvjerenja da rade dobro. Oni iskreno ispovijedaju da kič odgovara njihovom shvaćanju i njihovom mentalitetu, oni stvarno ne razlikuju kič od umjetničkog rada i stvaranja, a upravo taj kič određuje stepen njihove inteligentnosti i kulturnosti, t. j. određuje stepen njihove artističke kulture, likovnoumjetničke neprosvijećenosti, intelektualnog neznanja.

KRSTO HEGEDUŠIĆ

Digitized by Google

Digitized by Google

P E Č A T

GODINA 1939

KNJIGA DRUGA

Digitized by Google

Digitized by Google

SADRŽAJ II KNJIGE

DAVIČO OSKAR: Dnevnik Nikole Lalića 5

Hana (šesnaest pjesama) 52

Ja sin mutnoga lovca 52

Čim sam video 53

Hano, barko moja, saplovimo put tropa 53

Ti ne znaš da mrtvi pod belim kamenom . . . 54

Noć umorna od hoda, smijanja smelosti 54

U ovoj višnjevoj noći 55

Toliko sam video sala, hala i vešala 56

Masakri, masakri 57

Ja nisam od ića od kolenovića 59

Nisam od kraljića, carskih carevića 59

Pod runom bonace 60

Nek tvoje bude sve, daj mi sunovrate 60

Još laju 61

Brojim i gledam sadnje prste sori 61

Izlaze iz mene crna pokoljenja 62

Ja ne čujem sunce 62

DOBROVIĆ PETAR: Cézanne 70

HEGEDUŠIĆ KRSTO: Negativne pojave našeg likovnog života . . 404

KIKIĆ HASAN: Dedija 49

Digitized by Google

KRLEŽA MIROSLAV: Dijalektički antibarbarus 73

Na mrtvoj straži pameti ljudske 73

Recepti, Propisi i Dogme Ognjena Price 76

Prva seminarska varijacija 80

Intermezzo o prostoru i vremenu 87

Druga seminarska varijacija 89

Prvi intermezzo na motiv »La Quatrième« . . . 93

O lirici i o sferskom doživljavanju 96

Bijeg Pečata u metafiziku. — Na granici dijalektike 100

Paralela između O. Price i B. Hermanna A. B. C. b. h. m-a 106

Kako se kod nas piše u ime dijalektike. O svrsi pisanja, o umjetnosti i o životu uopće . . . 110

Nekoliko primjera na Pricinu tezu o Receptima sa komentarom o inspiraciji 123

Strašilo straši gleb europejàjnjski 127

Gumbelijum roža fino diši 127

Galženjačka 128

Miserere Tebi Jeruzalem 128

Nenadejàno bogčije sveličènje 130

Plač Majke Jevrope 131

O pisanju s namjerom o značenju ljepote i o našoj dijalektičkoj Ateni 136

Izobličenje dijalektike kod nas 145

Marksizam nije diletantizam, a socijalna književnost nije operета 149

O zvijezdama sub specie dialecticae 152

O prošlogodišnjem štimungu oko Münchena . . . 165

O materijalističko-dijalektičkoj metodi kao podlozi umjetničkog stvaranja 173

Nesposobnost na djelu ili kako dolazi do trockizma 175

Digitized by Google

Genus irritabile vatum 181
Geneza pečatovskog trockizma 183
Komentar izjave R. Zogovića 187
Don Kihot na bombarderu i Crna Sramota . . . 192
Jedanaest zvonkih rima Rade Zogovića 193
Slučaj gospođe Cine Jota 205
Barbusse-ova smrt u jednoj noveli R. Zogovića . . 210
Negacija negacije 216
Zbrka oko Pečata 218
Socijalistički san Jovana Popovića 220
P. T. T. pozdravlja Ognjena Pricu 225
Intermezzo o logici i o nadrealizmu 227
Finale 231
Rasulo pameti 301

KRUŽIĆ PETAR: Na povratku iz New-Yorka 263
Svjetska izložba u New-Yorku 263
Na ladi 282
U Parizu 287

MARINKOVIĆ RANKO: Sunčana je Dalmacija 233

MATKOVIĆ MARIJAN: Smrt Njegove Ekscelencije 30
Zagrebački jesenji fragmenti godine 1939. 398

RIBAR VID: »Budale« gospodina Milana Marjanovića 63

RISTIĆ MARKO: Iz noći u noć 353

Digitized by Google

Urednik M. Krleža. — Odgovorni urednik ing. arh. Drago Ibler, Ilica 85. Vlasnik i izdavač Biblioteka Nezavisnih Pisaca, Zagreb (Kraljice Marije ul. 33, telefon 51-64). — Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18.

Digitized by Google

K. Hegedušića, M. Mirkovića i M. Krleže), a od osmoga broja preuzeo je uredništvo časopisa

MIROSLAV KRLEŽA

koji će uređivati list i u slijedećoj godini, devetstotinačetrdesetoj. Uz saradnju Marka Ristića, Milana Bogdanovića, Oskara Daviča, Ranka Marinkovića, Krste Hegedušića, Ljube Babića, Petra Dobrovića, Drage Iblera, Hasana Kikića, Petra Kružića, Marijana Matkovića, Z. Richtmanna, R. Podhorskog i t. d., i t. d., Pečat će u godini 1940-toj **nastaviti svoj započeti** rad objavljivanjem originalne beletristike i grafike, prateći kritički važnije pojave na svim sektorima našeg kulturnog, književnog i likovnoumjetničkog života . . .

Administracija Pečata moli sve simpatizere i pretplatnike da u krugu svojih znanaca pronađu po jednog novog pretplatnika, jer podvostruči li se taj broj tokom prvog polugodišta (kao rezultat takvih naših zajedničkih napora) Uprava Lista ima namjeru da poveća opseg Lista. Visina takvog časopisa kao što je Pečat može se podići samo brojnim proširivanjem pretplatničke podloge.

ADMINISTRACIJA LISTA UPOZORAVA PRETPLATNIKE da je Prvo tromjesečje za godinu 1940. dospjelo na plaćanje već početkom ove godine.

te se svi pretplatnici umoljavaju da taj iznos putem priložene ček. uplatnice **odmah doznače,** kako bi se prvi trobroj Pečata za godinu 1940. što prije pojavio.

SVI ONI KOJI PRETPLATU ZA GODINU 1939. NISU PODMIRILI, umoljavaju se da to učine kretom pošte, jer su uredni pretplatnici jedinim garantima urednog izlaženja.

Administracija Pečata obavještava sve pretplatnike i simpatizere da su dogotovljene korice za prvu i drugu knjigu Pečata, te ih svaki pretplatnik može dobiti, **ako nam unaprijed doznači Din 15.— po knjizi,** naznačivši pri tome za koju knjigu korice traži, a onima pretplatnicima koji su se već javili, i koji su već novac doznačili, javljamo da će im korice narednih dana biti dostavljene.

Čitajte, širite, propagirajte Pečat.

Pečat je danas jedini nezavisni književni i umjetnički list u zemlji.

Administracija Pečata
BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA

Digitized by Google

Poštarina plaćena u gotovu

Digitized by Google

A P56
P394

PEČAT

13-15

OSKAR DAVIČO: Trideset pjesama: Pijanstvo / Dok dišem / Čim sam smeh ugledao 1, 2 / Ti si još dete / Dišeš i igraš / Volim tvoje ruke / Strujanja / Neznanka / Sličan šumu / Nemir / Noć na dlanu / Baš-Čelik 1, 2, 3 / Za Mariju Gorčulan / Nad srcem ubijene / Udovica / Udovica / Prijav sam od bola / Koračnica groblja / Iako je noć / Prijatelj / Nad kamenom / Tragovi / Koračnica sna / Crno podne / Pijanstvo ★ PETAR KRUŽIĆ: Kad se je putovalo početkom hiljadu devetstotina četrdesete godine ★ RANKO MARINKOVIĆ: Balonjeri pod balkonom (Ulomak iz romana) ★ LJUBO BABIĆ: Nekoliko napomena o predavanjima povijesti umjetnosti (Uvodna riječ) ★ DRAGO IVANIŠEVIĆ: Krvavi sonet ★ ZVONIMIR RICHTMANN: Savremena naučna misao nije idealistička. Naučna filozofija — epistemologija / Pozitivistički i realistički aspekti u fizici / Filozofija kao životni stav / Kritika filozofije kao zanimanje / Razgovor ugodni o mahizmu / Šta je dijalektika / Od ezoterične filozofije do jedinstvene nauke ★ MARKO RISTIĆ: Nesavremena razmatranja ★ Grafički prilozi: KVANTYOSHI: Književnik Bakin i slikar Hokusai / Špiljski crtež u Dordogne-i ★ A. DÜRER: Physiognomička studija / Rodska Silcellura — amfora / Plitica Pythona i Epiteta ★ LEONARDO DA VINCI: Studija za proporciju ★ A. DÜRER: Memento Mei

ZAGREB
1940

Digitized by Google

S A D R Ž A J

OSKAR DAVIČO: Trideset pjesama

Pijanstvo 5
Dok dišem 5
Gost 6
Glad 6
Čim sam smeh ugledao 7
Ti si još dete 7
Dišeš i igraš 8
Volim tvoje ruke 8
Strujanja 8
Neznanka 9
Sličan šumu 9
Nemir 10
Noć na dlanu 11
Baš-Čelik 11
Za Mariju Gorčulan 14
Nad srcem ubijene 14
Udovica 15
Udovica 16
Prljav sam od bola 16
Koračnica groblja 16
Iako je noć 17
Prijatelj 18
Nad kamenom 18
Tragovi 19
Koračnica sna 20
Crno podne 21
Pijanstvo 21

PETAR KRUŽIĆ: Kad se je putovalo početkom hiljadu devetstotina četrdesete godine 22

RANKO MARINKOVIĆ: Balonjeri pod balkonom 44

LJUBO BABIĆ: Nekoliko napomena o predavanjima povijesti umjetnosti (Uvodna riječ) 87

DRAGO IVANIŠEVIĆ: Krvavi sonet 103

ZVONIMIR RICHTMANN: Savremena naučna misao nije idealistička 104

MARKO RISTIĆ: Nesavremena razmatranja 167

GRAFIČKI PRILOZI

KVANTYOSHI: Književnik Bakin i slikar Hokusai 86
Špilјski crtež u Dordogne 87
A. DÜRER: Physionomička studija 89
LEONARDO DA VINCI: Studija za proporciju 91
Rodska Sikellura — amfora 97
Plitica Pythona i Epihteta 102
A. DÜRER: Memento Mei 200

UPOZORENJE NAŠIM PRETPLATNICIMA!

S ovim trobrojem završavamo I. tromjesečje 1940. god. Već u više navrata upozorili smo naše cij. pretplatnike, da su uredni pretplatnici ujedno i garancija urednog izlaženja PEČATA.

Molimo naše pretplatnike da uvaže, da se pretplata plaća tromjesečno unaprijed.

Prema tome: 1. I. 1940. dospjelo je na plaćanje Din 30.—
1. IV. 1940. dospjelo je na plaćanje Din 30.—

Ispitajte molimo Vas, da li ste nam gornje svote već doznačili!

Doznačite nam priloženom ček. uplatnicom odmah Vaš zaostatak.

Digitized by Google

PEČAT

Digitized by Google

Digitized by Google

PEČAT

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST, NAUKU
I SVE KULTURNE PROBLEME

KNJIGA III

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA

ZAGREB

1940

Digitized by Google

UREDNIK: MIROSLAV KRLEŽA

Digitized by Google

Trideset pjesama Oskara Davičo

PIJANSTVO

Pio sam mleko, na dim je mirisalo
Na rublje plavo, na stope po ledini
Na različak i zrak koga je disalo
Nebo i kim i čovek u dolini.

Bilo je snažan jablan. U njemu su dahtale jele
Oznojene. Mirisalo je belo na ptice pevačice
Na sneg u vrtačama kog nisu odnele
Ni kiše, ni beli vetar, ni lude kresnice.

Bilo je toplo kao sunce, kao disanje, kao krilo...
Puno sam se smejao kad sam ga pio
Seo sam na kamen i tako mi je bilo
Ni da sam se od mleka do zemlje opio.

DOK DIŠEM

Talase nosim u sebi, još malo, nejasno lišće
Ni tugu ni radost još, ali se miče, golica
Sa srcem se njiše, miluje me i stišće,
Danas su mi grudi dečija kolica.

Ja nosim u sebi ruke, svilene i majušne
One još drže zvečku i pčele još privlače
Ja nosim oči u sebi, crnkinje dobrodušne
Ko anđele hlebne s krilom vetrenjače.

Ja grlim strast disanja, nosim taj beli san
Oblog sunca koji svetlost na ranjenu travu meće
I smeh, ti daleka, da nikad ne budem sam
I proleće, voljena, da budem proleće,

Digitized by Google

Da volim što sam živ, što ljubim da znam,
Što znam da sam kad pevam što snevam,
Što plačem, krvarim i ne dam,
Da miran umirem dok gledam.

GOST

Ko zvezda u zoru, ja tonem sav u travu
Uz njeno lice od lišća i grudi od magle
I vidim crnog brata u krilatom mravu
I pticu u dečaku koji ima ruke nagle.

Unutra me miluje glas sunca kog udišem
Zvuk rose što mi suzom vedri gole kosti
Ako sam glad stezo omčom i kajišem
Ljubav me planinom razdrljenom gosti.

GLAD

Gledam, gledam, gledam — nikad dosta...
Mirišem i berem žene i jasike
Ostrva i mora! Oj, koliko osta
U oku još mesta za druge vidike!

Ej, da su mi oči, ždrela mrakoždera
I da je nebo od mesa i od hleba bela,
Poljubila bi ga cela u jednom zalogaju
Sa svim što je u paklu i svim što je u raju!

Ej, da su mi oči, usta provalije
Pa da s letom u njih ceo svet uleti,
I da su mi oči najgušći magneti
Pa da svuku sunce u moje bačije

Da se u mom toru ljubavi napije!

Digitized by Google

ČIM SAM SMEH UGLEDAO

1

Čim sam joj ugledao
Vruć smeh niz grudi gole,
Osetio sam se kao
Kada sam bežao od škole

I bio traper i lovac
Kraj obala bez brave
I zelen moreplovac
Na levom vlatu jave.

2

Očima sam je mojim
Odneo nepoznatu
Da noću, to dete dojim
Afriku tu mesnatu

Što crta na čelu mom mapu
Suza i drugih pića
Kad grlim šumu u slapu
Njenih mokrih mišića.

TI SI JOŠ DETE

Ti si još dete, o nasmejana
I tako puna ptičjih šala
Igračku grla si mi dala
I šljive oka mokre od grana.

Sviralo živa, tako si čista
I žena, žena uzdrhtala
Na usni si mi ugledala
Mesto cjelova, dva vrela lista.

Digitized by Google

DIŠEŠ I IGRAŠ...

Dišeš i igraš i sanjaš
I šetaš kroz moj san
Svako mi jutro poklanjaš
U šumi uzabran dan.

I kao hleb i voće
Noć mi na sto doneseš
I svet koji tama hoće
U dimu kose ukrešeš.

VOLIM TVOJE RUKE

Volim tvoje ruke za igračke
To telo koga skoro nema
Žena je samo u mekoti mačke
Što u tvom struku prede i drema.

Kako da nađem reči detinje
Da ti objasnim šta ljubav znači
A da ne ranim vrelo svetinje
Usnu na kojoj se mrve kolači.

STRUJANJA

Ne plači kad kaplje kap po kap, ne jecaj kad lije iz kabla
Raduj se, dragano bela, ja sam u polju bio
Ja sam sve sestre pod šator granatih ruku sklonio
Od munje što svojom krvi pali gumasta stabla.

Ne boj se vranca bure kad kida svoje kajiše
I kreše iskre iz mraza da maljavu zemlju smudi
Nasmej se medvedu što u snu, utrnulu šapu siše
I zimi što prstima ženi smanjuje grudi.

Digitized by Google

Zagnjuri se sva od pene u prskanje proletnje
U dobro jutro od neba, u nebo od stakla
U prvi gutljaj vazduha za prve jutarnje šetnje
Do potoka, kog od letos usna nije dotakla.

Otri, dragno zrela, mesecu suzu žutu
I reci mu, da zvezde što iz praćke padaju
Leže kraj nogu ribizle u travi i da ih gledaju
Mladići što očima pale svetlost na strmom putu.

NEZNANKA

Kruži nad rekom našom
Neznano nezvana
Brsti nad našom
Pašom
Crna i zadihana.

Šestari iznad sela
Nevideno nečuta
Leti kao bela
Strela
Žilama puta.

A noći mrtve padaju
Bez mirisa, bez boje
Zašto psi tužno laju?
Šta znaju?
Što se boje?

SLIČAN ŠUMU

Ko stoji tu kraj mene, sluša, pije i prima
Sve što u ćutanje uvre, sve što u tamu kane
I list pao na oko i ispušene dane
I šum sličan šumu reke nad oblacima?

Ko baca mreže vida i bleskom oka snima
Jata sardela i tele pri sisanju
Kad zaspim, ko otvara u gustim snovima
Teškim okom bika vratnice nadanju?

Digitized by Google

NEMIR

Tek nemir je vid — on zna
Što niko ne može znati,
Neviđen, vidi do dna
Gde drhte nepovrati:

Noć nije noć već flor
Vetar je narikača
Oči svih majki su hor
Krvav pre krvi plača.

NOĆ NA DLANU

Udicom oka izvlačim iz Save mesec modar
Cigane, bljesni bodar, štuka te sad ne kljuje
Izgloди koru noći kao lešnike glodar
I reci šta budćnost rumenog pretskazuje...

Ja vidim aždaje na jelki, u gorju
Oj ti, što kuješ misli u srmu
I vidim gde mlečnom praskozorju
Detlići ljušte sa prsta burmu,

Vidim kurjake što okom odvuku
Stado ovaca sa sobom u goru
I prljave ruke do krvi gde tuku
Šumu pospanu i devojku zoru,

Ja vidim reke stuknule uz struju
Korita premrla, užasnuta grla
Vidim tuge kako za dugom tuguju,
Paljbu što je plamen tvog sela zatrla,

Vidim svuda jesen, zgnječen cvet poraza
Vidim grudi leže, smrt ogromna stoji
Preko pola neba ko preko pervaza
Vise dojke Majke koja mrtve doji,

Digitized by Google

Vidim mir površine i nemir nutrine
I dugi grč mora kog šibaju vetri
Živu kako prska iz groznice svetine,
Zalud je merili zborani toplometri,

Vidim bol utrina i snop očajanja
I vernost života što teško umire
Što neće da umre i kad uz smrt prianja
Što gine da ne gine i ključa kad ponire.

Ko može to oko, tu ljubav da satre
Tu ljubav i njene usnice crvene
To oko koje se rađa iz vatre
Sunca, zemlje, čoveka i žene...

Duž crte srca vidim potom, srećne česme
Iz njih teku ruke koje se rukuju
Za njima idu berbe i s cvetom za uvom pesme
I sužnji što se svemu detinjski raduju.

Jer tu blizu srca više levo stoje
Neba i livade i ljudi na njima
Zborovi beskrajni i dragane koje
Sa tog lakog mosta krmane srcima.

BAŠ-ČELIK

1

Sanjao sam ga.
On ima ruke od gvožđa i runa
A usne od debele i rapave gume
Zubi su mu stene
Oči od liskuna
U kosi
Nosi
Zverove i šume.

Digitized by Google

Do pola mu lica
Vilica što žvače
Ona što se isprsila
I nadnela nad svetom
Vrljava, što se nadima i istura sve jače
I hoda
I gazi vilicom kao petom.

Korakom čeljusti sto sela pregazi
Gluv za naš vrisak od grla do oblaka.
On pogledom vatru ledi
Vodu pari
Devojku unakazi
Kad iz svog čardaka
Izlegne

I pođe u lov gde kida glave
Gde rska kosti, gde žvače srca i srče creva
Gde preživa livade i crepare rujave
I senke lelujave
U grlo na levak leva,

Dok se ne napoji, dok se ne udvoji.
Tad zube čačka rebrima dece
Grabuljama ih drlja
I turpijom oštri
Da glave
Bolje rube
Kad sutra
Nova
Naselja pokrlja,

Tad dimnjake pali
I kadi zvonare
Čađu i škripom
Zubate fabrike
I goni
Sveštene i svete utvare
Da traže vojnike
Što kolju
Vojnike.

Digitized by Google

2

On nije ni sunce, ni mesec, ni zvezde
Ni oblak, ni orao, ni leptir, ni rovac,
On je suva pustoš iza najezde
Skakavaca, sinovac noža, udovac

Smrti, ubica naše strasti, mladog vremena
Što pade u cvetu pesme pod slavolukom dolaska,
On je bolest gradova,leš pastirskih plemena
On je Baš-Čelik, Baš-Čelik od čelika i praska,

On je kost u grlu, on je troma mora
Vrisak u snu, skok kroz opnu snova
On je plač bremene žene, poniranje izvora,
Mukanja steonih krava kraj zaklanih bikova.

3

Prijatelja nema, on užase treba
Užasnut i sam ko zločin na oštrici,
Korenje ga čuje kako u grobnici
Viljuškama grebe tanjire od srebra.

Ne pati što ne voli, sam sebi samom smeta
Kad ruku pod ruku šeću ljubavnici,
Kada se zagrle on bi u groznici
Bacio crni pokrov preko usana sveta.

Jug naš golišavi, rođeno proleće
Ptiče što još prvi, u navike vreba
I gađa kad baca brda smrti s neba
Moja vedra rebra, nedojeno drveće.

Digitized by Google

ZA MARIJU GORČULAN

Srećni ljubavnici, vi, koji voljeni volite
Pružite mi ruke
Tople, pružite,
Sante krvi struje kroz drhtave oluke
Groznice moje moći znojave još od dana
Marije Gorčulan.

Mutan sam od probušene krvi rana
O slana krvi,
Krvi rasejana,
Prazna žena kaplje s postelje nezbrisana...
— Znate li, sestre, reč što briše i teši?
Marija Gorčulan

Izmeri brdo srca, sanduke bolu teši
Tesaru tame;
U mračnom žaru
Suze, hlad druge strane ukreši,
Spuži, crnče senke, niz suncobran palme
Za Mariju Gorčulan

NAD SRCEM UBIJENE

Grad je izgubio sve svoje ljude, njihova imena,
njihov glas
Njihovo sunce, njihove noći, njihove sene...
Pred vratima grada talasa se klas
Raži
nad srcem ubijene.

Odletelo je ime jedne devojke ,njen smeh; njen dah
Ne luta po usni još punoj, još rumenoj...
Niko ne čuje kako iz rane strah
Prska
po haljini šarenoj.

Digitized by Google

UDOVICA

Bledim bleda do srca, kučka pod gluvim svodom
U hladu mrtvih kresnica, kostura poljubaca
Ja: zamršene oči, ja: prazno gnjezdo nad vodom
U kojoj zmijaju senke i oblak crn palaca.

Govorim u noći, a noć me ne spasava
Ja: slana po obrazu, ja: sama po rukama
— O gde je dah njegov, šal s toplim usnama;

Ptice tvoga jutra nekad su tako svetlo prele lan
stabljika
Ljubav se ljuljala tako, ljuljaška perja na grani...
O kako su brzo tuge bez vidika
Pale u vir oka gde se mreste dani..

Sat krvi pod grlom smrt svoju otkucava
Strah me je mog toka u tamnim žilama
— O gde je dah njegov, šal s toplim usnama;

Kajsije tvog oka nekad su tako meko, gledale tako
sočne
A krv ti je bila kao meso gusta.
O kako su teško vlažne svetlosti noćne
Tekle po toploti tvojih gnjecavih usta...

Rukom hvatam reku da ruka poteče
I pred sobom smrt do njene smrti goni
Moja prsla zvečko, ječi ovo veče
U koje će gnjurač mog bola da roni.

Digitized by Google

UDOVICA

Nikad, nikad, ta usta puna kćerćica reči
Ćist šljunak tvog govora, tu igru najveću
Zemlja posuti neće, zrelost neće poreći...

Ni kad iz brega nedra, iz mleka mog pojasa
Kap zadnje laste prhne zaboraviti neću
Uzavrelo džbunje tvog promuklog glasa...

PRLJAV SAM OD BOLA

Prljav sam od bola, dolazim s granice
Ranjen mi je koren, smrt nadamnom lista
Kupajte me, dobre, sestre nesvestice
Mesečino bela, kado moja čista;

Tuga mi posula prašinom bez boje
Srce puno dima, blato u grudima
Kad ću biti beo? Kako? Kad tu stoje
Humke krvne zemlje, majke bolovima.

Ništa se ne miče, ništa ne teče, ničeg nema
Niko ne korača, niko me ne pita, svuda tama
Grudi su mi — noć, ja: crna koprena
Sam kraj gole noći, noć kraj mene, sama.

Ona nema reči i ne ima slike
Za bol s kim padaju sunca i rebeli
Koji nisu stukli tučane karike
I oprali zemlju da se ko kruh beli.

KORAČNICA GROBLJA

Na tvrdoj zemlji, na smrtnoj kazni
Nož se u jesen sto puta zarije,
Od bola se jeca, kuka i bulazni
Kad sat svakog sata smrt četiri put odbije.

Digitized by Google

Na belom hlebu, u četvororedu
U zidove mladost ugradi,
U smrt duboku nek nam odvedu
Srca prepuna gladi.

Za redom suza, red noći prolazi
Za zimom u crnini, pahulja u brizi,
Beli hleb nas mrvi i cokulom gazi
Po grlu mekom i po mekoj knjizi

Iz dana u dan, iz rake u raku
Sanjamo sede kose,
Nek je češljaju crnu i jaku
Mravi i kapi rose.

IAKO JE NOĆ

Pošli smo brdom iako je noć.
Pozdravljamo zvezde male
One koje sijaju najtoplije, one ugašene
One koje se ne boje noći, od smrti neuplašene
One koje su je upozale.

Spuštamo glave.
Slušamo zvezde još nerođene
One koje ćemo sokom mladosti zapaliti
One koje nas znaju tek naslućene
Bujnije od svih ozariti.

Digitized by Google

PRIJATELJ

Znam ga, nije ratnik dok ga vuk ne skopa
I smrt dok ne zapali u lomu strmog oka
Džubonove požara od poda do stropa
Iskrama galopa kroz noć do istoka,

Da kao sunce tad, pod zastavom grubom
Gladna ždrela, stanjena mesa, pun čičaka i psovki
Probije bedem nevolje srditim zubom
I oplodi gradove buntara i buntovki.

Šta mari što jesen cvili, što prosnežna magla pada,
Tu je taj riđi pelen čelom pod kočijama:
— Sužnji, gde su vam brojke, gde krda, gde stada
Gde pasu vaše želje, u kojim bačijama

Gde su, da ih sjavim, da viknem: brsti
Ovlaži žvale, pucaj, resicu mu otkini tankim
zviždukom bune,
Pucaj, u srž nemani u divlje nepce, u kucaj
Srca, nek mu stablo plane od žile do krune,

Da zadimi prangija jutra i prasnu milioni
S tabanom dez džona, iskrzana gunja
Kad s dna mora u nebo ko plivač izroni
Dan bistar ko vidra i hitar ko munja.

NAD KAMENOM

Tražim te prozirna, o tražim te, nema,
Slepilom tetreba po šipražju neba
Vratite se, noge, tople kriške hleba
Vratite sa ruba osušenog trema,

Postojbini živoj, goloj krvi divljaka
Ostrvo malo njene vrele usne
Pre no što je talas zborani zapljusne
I skrije u vlažnoj mahovini mraka,

Digitized by Google

Da odvežem čvor bola od kog snovi bole
I odmrsim tugu da kao zova ne tuži
U kostima što je sa škrgutom vole,

Da vetar ruži krv u perju odjuži
I smeh od uva do sunca vrh ćuva
Gde vetar u nedra oprljena duva.

TRAGOVI

Tragao sam tragom grožđa što zri od tvoje vreline
Za čigrama grudi koje su moje bile
Kroz okna ulazio u tamu planine
I dizao prostirke senki koje su te krile.

Ne gledaj me crnog od bola, crnjeg od katrana
Što kaplje preko leša dana i nedelja
Uđi mi u zenicu, ona je maglom protkana
Dve godine se tu beli tvoja prazna postelja.

Uđi, rasporio sam lisicu, u njoj sam zbunio pticu
U ptici sam zaklao smrt u trbuhu pauka
U pauku ujeo vuka, uplašio bauka
I skršio mu nogom rogatu desnicu.

I krv pitao: gde je, gde je, gde je
Ta neman, ta neman što smrt seje.

A krv mi je rekla: — Probuši džinove
Sapleti mu šume, ošamari dvore
Da suze do zadnjeg dinara izgore.

Uđi, da plivamo niz jednake snove.

Digitized by Google

KORAČNICA SNA

Padni, meseče, na krov straćare
I zvizni na prste, žut odžačare
Probudi drugare, rudare, lađare
Digni ih iz sna da mutni udare
Na naše dane — pomijare.

Ja ljubim one koji znaju
Da daju više no imaju

O-ruk sto konja storuke sloge
Smelosti, teci kroz sne uboge
Blata isperi, prospi brloge
u talase skoči, u vrtloge:

Napred garaže i klepetuše
Na zle poplave, na posne suše
Na žeđ što davi, misli što guše,
Nek se od našeg daha bez duše
Lilaju žita i dvorovi ruše.

San ljubi one koji mogu
Drum, drum, drum pod nogu

Skočite strasti, bolovi, bure
Na dane šture, na noći sure
Na gladne krvi što gnjilo cure
U mrak bez ptica, žlice, pure.

Trezni ko med u oku saće
Dignite kuke, nek rade kijače
Ruši haraće, udri korbače
Da sunca snesu ogrtače
I tople kopune za golaće

Koje ljubim zemljom celom
Usnom mora, mojim selom.

Digitized by Google

CRNO PODNE

Crno podne, crna zaveso
Tugo umorna, o gola tugo
Golub mi jedan nad glavom zaveslo
I ja ne želim ništa drugo,

Do miran dan u podne i veče...
Praporce hoda veselog da čujem,
Da čujem još želim kako teče
Oblak koga dlanom milujem.

O mirna reko, mirna kolibo
Dvojnica srca tiho svira,
Čuj je, kornjačo, i ti, sveža ribo
U veče iza smrti, u meko veče mira.

PIJANSTVO

Ovaj dan nije dan kao svaki dan:
Sunce pred našom rukom, mladići, tako sija
Tako peva, kao seno miluje, kao vetar prija
Ova blazina jutra što pada ko rosa na san.

Jutros su prolaznici: zeleni jaganjci
A kiše nam kažu: zdravo prijatelji!
Što sin ne bi ludovo, veseli roditelji
Neznanci su znanci, smrti su izdanci

Šume posečene i s nova iznikle
Iz kljuna mladosti, kotline podbrežne
Što grle devojke kao izvor snežne, ko zemlja nežne
I divne ko poljubac s usne nenavikle.

Digitized by Google

Kad se je putovalo početkom hiljadudevetstotina četrdesete godine

Već drugi put putujem Lombardijom za posljednja četiri kobna mjeseca evropska, zemljom ravnom, uzorno obrađenom (kako se kod nas priča), uz čiji se rub putniku pokazuju sad vrhovi Apenina, sad najniži obronci Alpa. Zima je u Lombardiji u januaru mjesecu, i snijeg je prekrio čitavu nizinu tankim, bijelim slojem. Vlakovi jure sa zakašnjenjem; zeleno uniformirana fašistička željeznička garda je umorna i smrznuta, a na stanicama nikoga i tako skoro bez senzacije: osamljen vlak pun umornih putnika... Padova, Vicenza, Milano sve mrtvo i skoro pusto, tek žurni željezničari zaogrnuti u kabanice jure uz zidove stanica na kojima se, kao po zakonu, moraju nalaziti uvijek iste reklame: OLIO SASSO, CINZANO... OLIO SASSO... I kada ovo naše ukleto vrijeme ne bi bilo tako i toliko ukleto, moglo bi da sve ovo postane smiješno i zabavno, ali ovako ova zima, ova utučenost, ova osama, ovo mrtvilo još više potenciraju sablasnost naših vremena, naših bića, naših znanja, djelovanja i uopće našeg življenja.

Jer, eto, ja sam na primjer pred četiri mjeseca putovao ovom istom Lombardijom, tek u protivnom smjeru, i sa mnom su se vozili mladi ljudi, studenti; nemojte mi se čuditi, ali meni je ponekad bilo nerazumljivo kada su mi govorili da su Poljaci. Zašto?! Crno je i zamršeno ovo zbivanje u toj našoj drvenoj kutiji, koja se drma, njiše i ponekad tetura, koja nema vode ni za pranje, ni za piće, koja se nedovoljno loži i nečista je, jako nečista, a da bi se moglo jasno i jednostavno odgovoriti. Da, išli su u pomoć svojoj domovini... U Milanu su im se pridružila tri svećenika i svi su uzbuđeno među sobom šaptali, a meni su glasno govorili i uvjeravali me o svojoj pobjedi. Jedan mi je tako, čim bi se susreo s mojim pogledom, govorio: »A, ovog puta ostaje Danzig Poljskoj...« Razumljivo, kazat ćete, ali bilo je to onda kada su sve talijanske novine glasno govorile po kupeima da su Nijemci već sedamdeset kilometara u Poljskoj...

Danas, četiri mjeseca poslije, putujem vozom u kojemu se nalazi stotinjak Poljaka mladih, starijih i starih, koji opet idu u pomoć svojoj domovini, bježeći iz nje... Ukleta sudbina, priznajem! Taj

Digitized by Google

detalj (svakako stanovitog besmisla) ovih naših dana nije u meni više budio toliko sažaljenje koliko zapravo neko nesnalaženje, nerazumijevanje... Učini mi se ponekad da to putujem u vrijeme njemačkih seljačkih ratova, ili između jedne i druge Napoleonove pobjede; stojim tu među ljudima i svi su mi njihovi pojmovi strani, njihove kretnje čudne, odijela smiješna pa konačno i moje vlastite riječi i misli kao da glumim, kao da sve to nije krvava istina ovog dana, ovog oštrog, zimskog, nemilosrdnog lombardijskog dana. A ti mladi ljudi bez domovine, ti junački putnici koji izazivaju sažaljenje talijanskih starkelja (jer su Poljaci, konačno, na tom barbarskom sjeveru jedini katolici), već dva mjeseca putuju, bježe, gaze studene rijeke do pojasa, do vrata, gube svoje imetke, proklinju izdajice svoga naroda i raspitkuju se da li i ja nešto znam kako ih je njihov ministar vojni prodao, kako je njihov maršal slikar, a ne vojnik i kako je prvi pobjegao ostavivši svoju vojsku... Toliko je ljudi izmrcvareno, toliko je krvi proliveno, a pad, slom tog vladajućeg dekora djeluje kao vrlo slaba priča! Jer zamislite svu bijedu tog maršala u nekom rumunjskom selu pokraj kojega prolaze vojnici, oficiri i pljuckaju po tom akademskom slikaru iz prezira... On danas više nije junak, on ne će dobiti spomenika — a do jučer taj je slikar bio uokvirena slika po javnim ustanovama, on je bio strah i trepet kasarne, nada jednog čitavog naroda, sve, sve... Zamišljam naherene krovove kuća, hladan vjetar poslije podneva, a ulica je blatnjava, gdje-gdje lokva, gdje-gdje konjska balega, povehle trave; dimovi iz kuća su plavi i hladni, kovrčasti dok ih ne zahvati jači zamah vjetra i ne savije u ulice...; koraci, riječi, sve gluho, jednostavno životno i u svemu tome taj akademski slikar, stariji ćelavac, koji je sišao sa historijske pozornice neočekivano, glupo, neslavno i nije ni sentimentalan, ni patetičan, kao recimo kapetan kakve ratne lađe, koji se ubija poslije propasti svog broda, ne, sasvim je običan akademski slikar, fatalist, koji kao da se je pomirio s time što se je dogodilo i kao da se je dogodilo ono što se je moralo dogoditi... Život teče dalje!

To moje osciliranje, te varijacije nad stvarnošću ovog vagona, prekida sasvim običan, mek i umoran usklik nekog Talijanca, kojemu nijesam vidio lica, a stajao je ispred našeg kupea: »Ima vremena, moj dragi, kada su um, čak i razum potpuno nepotrebni (sve ono što smo izgradili u nama kao neku višu instancu boljega, u neku ruku višega), kada je potpuno nepotrebno imati eposku pamet, vladati se po njoj, prosuđivati događaje s tog stajališta, jer bi to značilo izgubiti se...!« Uhvatio sam se te konstatacije, znam, prilično kapitu-

Digitized by Google

lirajuće pred životom, i toliko »slučajne« u »slučajnosti« i ovog mog življenja u ovom vremenu, u ovom vagonu, kao nečega što je moglo da obuhvati, u čemu sam mogao da sagledam bijednost svog vlastitog stanja i sveg ovog uznemirenog zbivanja oko mene. Onda je opet sve postalo obično, kao nevažno i ja sam mislio kako se u životu vrlo rijetko uspinje zbivanje do svijetlog spoznanja; ta, eto, sada je opet u ovom kupeu sve obično i svaka je riječ gluha i dosadna.

Okrenuo sam se k prozoru u čijem okviru su prolazila bijela, sniježna lombardijska polja, redovi golog drveća i ponekad neko selo s onim tipičnim lombardijskim smeđe-žutim zgradama, podignutim na kat s uskim prozorima u visokom redu, skoro pod krovom.

U ovih zadnjih par godina (mislim, naslanjajući svoju glavu na staklo), kada se vozim ovim ravnicama putujem sa soldatima, s pobjednicima u Abesiniji, u Španiji, s crnoputnim mornarima »R. M.« i uvijek mi se javljaju jedne te iste misli gledajući ih i slušajući ih: ta jesu li svi ovi ljudi lično, pojedinačno svijesni svog stanja, tih svojih haljina, noževa, fraza i koliko njima fali do jedne jasnosti, ili konačno, možda su oni svjesniji, možda znadu mnogo više i bolje nego ja sam što znam?

Poljaci tiho šapuću među sobom, režu salamu kupljenu još u Zagrebu, i grickaju s vidljivim apetitom. Slušam njihovo šaputanje, žvakanje i ne ću da se okrenem k njima, jer okrenuti se znači ponovno se sresti sa svim smislovima i besmislovima ovog življenja, radije dakle gledati taj hladni pejzaž...

— E, dragi moj, rivaj, rivaj ti samo tvoju glavu u pijesak, gledaj ti tvoj pejzaž, misli ti na Leonardovu Večeru, koja tu u blizini Milana propada, misli ti samo kako su svi ljudi braća i ljuti se ti samo na to što ima toliko kršćana, a ni jednog kršćanina (jedan katolički novinar tu nedavno te je ismijao kad si nazvao poslužnika »gospodine poslužniče«), ali ovi Poljaci ne će prestati žvakati, ne će prestati ni oni ni njihova sudbina kao dokumenat naših dana, i ne okreći se, pritisni još jače čelo na staklo, sanjaj, fantaziraj, gubi se u tim tvojim donkihoterijama!

— Idi do vraga, kakve su to šale, kakvo guranje glave u pijesak, ja ne mogu više da izdržim pred mnoštvom sitnica, rastrganih detalja, koji su sablasni, pa i ti to sam priznaješ, i malo čistog zraka udahnuti nije nikakovo guranje glave u pijesak!

— Ne ljuti se, ta oba smo isto, samo eto šalim se pomalo, pomalo....

Digitized by Google

I smijem se sam sebi, a zapravo se i ne smijem nego se cerekam i hvatam nove nizove svojih misli u tom bolećivom unutrašnjem dijalogu, bez početka, bez kraja i bez nekog naročitog i određenog smisla! Da ,neka su dugi, što dulji ti nizovi misli i polumisli, da se ne prekidam, da što više vremena prođe prateći ih i konačno da budu zabavni, da ne budu tragični. Eto na primjer Tartufe, ne, Tartufo, ta u Italiji smo... I vraga je to baš tako originalno djelo Molière-ovo? Machiavelli je imao mnogo (opet ne baš mnogo!) prije svoga Timotea »il precoursore di Tartufo«, kako kaže De Sanctis, da i k tome: »... meno artificato, anzi tutto naturale«. Eh, da, to je bio Machiavelli, on je htio Jedinstvo Italije, a tko će tebi htjeti Jedinstvo Evrope, Svijeta... Što si glup! Ne, ne opet će sve postati tragično, radije mislimo o ljetnom suncu i o smijehu, ta sjećaš se kako si se smijao u sunce, upravo u sunce, da... città del sole... zubi su puni sunca... Ali nije to to, to je Campanella: »*Io nacqui a debellar tre mali estremi, tirannide, sofismi, ipocrisia...*«, onda ono pravo, upravo danas potrebno: »*Merce vostra, poeti , che cantate finti eroi, infami ardor, bugie e sciocchezze...*«

Dobro je, čovječe, pa to je najtragičnija figura u povijesti, znaš li ti da je dvadeset i sedam godina bio u zatvorima i to nema nikakove veze sa suncem, sve je to memljivi mrak tamnice:

Sei e sei anni che 'n pena dispenso
L'afflizio d'ogni senso,
Le membra sette volte tormentate,
Le bestemmie e le favole de' sciocchi
Il sol negato agli occhi,
I nervi stratti, l' ossa scontinuate
Le polpe lacerate,
I guai dove mi corco,
Li ferri, il sangue sparso e 'l timor crudo
E 'l cibo poco e sporco.[1]

---

[1] Šest i šest godina u jadu razdajem
čemer svakog smisla,
Udove sedam puta zlostavljene,
Psovke i blebetanja glupih
Sunce koje mi je oku uskraćeno
Iščupane živce, iščašene kosti
izmrcvareno meso,
bijedu svog ležaja,
mučila, krv prosutu, okrutan strah
i hranu škrtu i zagađenu.

Digitized by Google

Trista godina, a danas?! Samo dalje, k vragu, samo dalje da ne mislim... Da, da mislim, ali nešto drugo; zašto se sve obraća u glupost i glib zločina? Pa dobro, ako već moram padati natrag, ako se ne mogu osloboditi tog užasa našeg življenja, onda se i okrenimo...

Poljaci spavaju, stare talijanske gospode više nema, samo još uvijek mladi mornar koji se vraća iz Pole: tram... tam, tam, tam, tra-tam-tra-tam... poskakuje željeznica, nosi nas, drma u ovom prostoru pune nekih, tajnih, zamršenih misli... Voz je stao i sve je utihlo, tek kiša se je jače čula. Onda je dopro do nas glasan govor i naglo su se otvorila vrata vagona: teturanje, stenjanje, guranje, uzvikivanje u hodniku pred kupeima. Kreće voz i vrata vagona jako udaraju — voz je električan i nema dahtanja, samo sve brže i brže: tram... tram... tam... tam, tam, tam... Tako, eto putujemo...

A kada se je voz utopio u tami večeri postane mi upravo užasno zagušljivo. Kao da se nalazim u drvenoj krletci s ljudima, a ja upravo ne ću da budem čovjek, ja nijesam nikada ni bio čovjek, tako su me to nekim čudom pretvorili u čovjeka, radi zločina, radi neke strašne gluposti, radi svetogrđa što sam ga morao počiniti, kao ono u priči s vješticom gdje se pretvaraju djeca u krmke.

U oknu prozora proliječu mutna svijetla i sitne kapljice kiše. Nad drndanjem kotača čini se da živi neka zloslutna tišina zabita u ovom prostoru gdje su se ljudi survali po sjedištima, podu i spavaju... Spavajmo i mi; kad bi samo mogla cijela Evropa da duboko usne! No mornar se je dignuo pogledao kroz prozor i obavijestio me da smo u Genovi. Svijetla su postajala sve brojnija i sve gušća, a na mahove se raspršavala i nestajala, eto, već je čitav okvir pun svijetla. Provirujem, zapravo zurim u to svijetlo i hoću da razaberem Grad, ali ne uspijevam, tek toliko da su kuće visoke, a ulice uske i dolje, negdje u dubljini. Stadosmo; moji suputnici izlaze, čak i Poljaci, valjda mijenjaju vagon...

Voz je morao za kratko vrijeme krenuti dalje i tako Genove nijesam ni vidio. Zguren u kutu kupea, mislio sam, kako će sada voz putovati uz obalu mora i kako će valjda biti lakše. Posljednja svijetla Genove su nestala, kroz lomot kotača dopirao je k meni neki čudan šum, a kada sam pomislio da bi to moglo biti more, osjetih hlad onog prostora u kojem ta beskrajna voda šumi pod teretom noći i bi mi nešto lakše, svjetlije. Okrećem se k prozoru: noć! Ne,

Digitized by Google

ne, eto na mahove razabiram šume trstika koje se luđački savijaju na vjetru, gledam ih dugo i strepim od svake misli koja će se u meni pomoliti: kako se samo njišu, a mora biti hladno i široko, duboko tamo vani...

Silazim u Mentonu da mi se pregledaju putne isprave. Gospode, taj put od Ventimiglie do Mentona u tamnom, starom vagonu, bez svijetla, bez ikoga: sam i kiša crna i neprijatna kao ni jedna kiša do sada. Da, zaboravih kazati da me je tu, u Mentonu, istjerao vojnik iz vagona, upravo kada sam najdobronamjernije tražio nekoga da se obavijestim o dužnostima stranog čovjeka, u stranoj zemlji, na granici. Prođoh zatim kroz neke drvene ograde, provizorne sobice iz kojih se kroz sitna okanca javljaju same ruke i uzimaju tvoje papire, sudarih se s nekim starkeljama sa otrcanim krpama oko ruku kao znakova carinarnice i konačno pitanja činovnika-detektiva (bornirana, ali arogantna), zatim jedno milo lice sa zamagljenim očima, koje vas gladi svojim nevinim pitanjima, sasvim uljudno, tražeći negdje ispod vaših očiju, među brojkama vaših isprava malu laž, prevaru.

Bilo je mračno, nije loše reći, kao u rogu. Kišilo je lijeno i ustrajno kada su me pustili na ulicu ovog gradića. Nijesam znao kuda da krenem: gdje je grad, gdje su ulice, gdje su ljudi? Nikoga. Mrak i jedva razabirem tamni obris nekoga auta uz zgradu stanice... To je sve! Dakle...?! Pa dobro; vjerujte, s nekim upravo ugodnim osjećajem uputio sam se u nepoznatom pravcu. Gdje svršio da svršio, idem desno, makar i u nepovrat, u grabu, bit će sve jedno, samo da se čovjek opere od svih tereta prošlosti, da bi makar u ovoj noći kišnoj, daleko od svojih, od poznatih, od onog krepanog činovničkog života, osjetio sebe nevina, čista, sama; da bi konačno kroz muku te tuđine bez samilosti, bez sućuti, bez mržnje osjetio sebe oprana i neposredno nova u svakom koraku, u svakoj misli i susretu.

Poslije nekoliko koračaja našao sam se među bačvama benzina s jednom nogom u bari do gležnja. Prilično glupa situacija: da legnem ovdje i da se ne dignem dok se sve ne svrši, ili dok me ljudi ne dignu, pomislih, da eto upravo sada, od tog časa, pred tim bačvama benzina, u ovoj noći prelomim s cijelim dosadašnjim svojim životom i da krenem u novo, neposrednije... Dosta s tom prokletom glumom, s tim vječnim maskama! — Kiša, kiša i opet kiša: ulazi voda u cipelu i ako maknem tu svoju, da svoju vlastitu nogu, čujem onaj šum: fffuuuč... fffuuuuč, uvijek kratko č... To isisavanje to

Digitized by Google

ubrizgavanje vode pjeva posmrtni marš meni, svijetu, ili ne, to fffuuuč je govor što ga danas sluša cijela Evropa, jer muzikalan je »do skrajnosti«. Žalosno je ipak sve ovo, vjeruj mi, i ne šali se samom sebi barem... Još tri minute i bit ću sav mokar, čitavo moje tijelo, kose, čak i nosnice i tako ću čekati, čekati i čekati... Vraga, lažeš glupane, nikoga ti više ne ćeš čekati, prosto ćeš polomiti vrijeme, prestat ćeš tražiti sebe, ta vrijeme je već skoro srušeno. Reci zapravo odakle si i gdje si?! Ležiš u glibu, studen ti prodire u trbuh, prsi, prste više ne možeš ni pomicati, a koga ćeš ih vraga i pomicati, zar se isplati... I eto dolaze ljudi, prolaze sasvim slučajno i zaprepašćuju se, viču... Stoj, stani, nijesu još došli ljudi, ti si na nogama, još si uvijek prilično suh i nije ti zima, samo se to događa s desnom, ili lijevom nogom: fffuuuč... fffuuuč... Dobro, dobro još se sve to nije dogodilo, ali pretpostavimo da se je dogodilo i da si »prevladao vrijeme« i eto ležiš i sve je crna širina, ali tko ti jamči da ti, recimo, pjev neke ptice ne donese u svom kljunu vrijeme i ne osvijetli u tebi neki nov život, jer zar ćeš ti moći potpuno zapovijedati sobom...

I đavo bi ga znao kako uvukla se je u moj mozak neka žilava, tvrdoglava misao: Hajde, hajde odatle, brate, ako te tu nađu, mislit će da si uhoda, koji u svojoj maloj torbici nosi pakleni stroj i mjesto »žive smrti« i slobode dobit ćeš ono što već uhode dobivaju... Sve postaje najednom glupo i tupo, no ispod svijesti kao da se je pomaklo hiljade malih, mravinjih snaga koje djeluju potpuno neodvisno i nešto tebi samom strašno i odvratno, nešto što si toliko često sretao u licima starih, debelih baba, za ušima poslovnih ljudi, počimlje vladati tobom. Sve je drveno-klopotavo, maleno, činovnički pametno! Postaje upravo lucidno jasno kako svaki svijetli smisao počimlje gnjiti, crniti, mrešKati se u toj praktičnosti, sudbonosnoj za cijeli tvoj život. Da, trebalo bi pisati kako svijetli smislovi umiru u nama; jer zar nijesmo mi svi slagalište umrlih svjetlosti, groblja...

Krenuo sam konačno u protivnom smjeru. Otkrilo mi se neko plavkasto svijetlo i išao sam prema njemu kao k svjetioniku gdje će me moja činovnička mudrost izvesti iz Pascalovih ponora. I bijaše upravo tako, tu se je zaokretalo i ulazilo u prilično dugu ulicu osvijetljenu malim, plavkastim svijetiljkama. Uđimo dakle ponovno u život!

Kiše me prate na mojim putovanjima i oprostite ako biram raspoloženja zloslutno zamračena šumom tih kapi, koje se cijede iz

Digitized by Google

nebesa toliko već ustaljeno, neumorno da nikome ne izgleda čudnim njihov put,njihova pojava, dodir, smrt i šum. A zapravo je sve to čudno u svakom pregibu vremena:

Kiši u mom srcu
Kao što nad gradom kiši.
. . . . . .
*Kiši bez uzroka**

Da, sve bi to mogla biti teška bolest, to otkrivanje čudesa u svim stvarima, ta nejasnost na svim putevima... I kada počnu ove magle, ovo suro oblačje nad nama bježati kao pomamna zvjerad, trebalo bi imati milosti s ovim bijednicima.

Januar mjesec, ove godine, godine četrdesete dvadesetog stoljeća, godine hladne, godine bijele od sniježnih vijavica, podmuklo beznadne godine u dušama našim, godine promrzle i vlažne od dugih i hladnih kiša. A u Nizzi sam, koju ne mogu da opišem, jer skrivena i meni samome leži pod ovim gustim i niskim oblačjem iz kojih se šiputi kiša ruše zamaglujući i onako uzak horizont. I mogu reći da nijesam vidio Nizze; slušao sam je: ... neizmjerno duga Promenade des Anglais i šumovi mora. Da, ta neumorna siva voda nadolazi kao široki šum iz maglene blizine i zvučne daljine zastrte našem vidu. Pljušti kiša po žutom, čistom pločniku, po mom šeširu, odijelu, ušima i sve je šum dubok i mekan, obao i sitan, dalek i bliz i znan... Ne, to nije Nizza, to je kiša, svijetla voda koja umire šumeći, koja potamnjuje vid i pretvara ga u muziku na pragovima iz jednog trenutka u drugi. Projuri auto, drugi, treći, prođe prolaznik vojnik, žena i onda zašume valovi poput slapova: dugo, umirući, padajući, sivo... Façade engleskih hotela posve ostarjelih, pored najmodernijih, dosta ukusnih, šute zatvorivši svoje bijele oči. Kako grad zna biti tužan!

Uklanjam se palmama, odlazim drvoredom visokih česvina u nutrinu grada i sretam poznati miris pariškog benzina, staromodne tramway-e, kafane sa spuštenim zastorima, ljude koji se šuljaju uz zidove sakrivajući se tako pred kišom i pomišljam, posve nenadano, kako je zapravo dobro što su skoro svi primorski gradovi kao na polovinu rasječeni: srce grada je upravo tu na kraju gdje počimlje more. Sjeo sam za okrugli stol pred kafanom koja se je, čini mi se, zvala Café Masson. Naručio sam topal čaj i potonuo ponovno u

* Verlaine: Ariettes oubliées

Digitized by Google

šumu kiše, koja je nešto jače počimala padati, ili se je to meni učinilo, radi prskanja automobila jurećih mimo, ili radi udaraca velikih kapalja na platnu poviše mene. Bio je već prvi suton i počela su se paliti svijetla po prozorima stanova i dućana, a vlažan mrak je rastao u uglovima ulica, pod stolovima kafana i iza starih kafanskih paravent-a. Sve više je ljudi na ulici; ona ista lica koja šeću svim mediteranskim gradovima i ponekad grupice kolonijalnih vojnika s crvenim fesovima i pelerinama. »Prolazi svit«, kako se to kod nas u Dalmaciji kaže, a ja srčem vruć čaj gladeći visoku toplu čašu hladnim rukama i mislim, s nekim strahom, kako su te crvene pelerine mistične, krvave... Počimljem da otkrivam svu sablasnost tog vojnog ornata, a onda se najednom glupo iznenađujem: ta i moj stol je crven...!

Dva vojnika sjedoše za stol u blizini mene; na kapama vidim češke zastavice; drže ruke u džepovima i tiho šapuću. Možda upravo te ruke u džepovima, to skučeno, sapeto češko šaputanje je uzbudilo u meni neku tugu; činilo mi se da proživljujem svu izgubljenost tih mladića, onaj osjećaj nesnalaženja, tuđinstva među ovim svijetom i bio bih sigurno vrlo zadovoljan da sam mogao s njima razgovarati. Sjetih se da sam na zidovima kuća nekog malog sela kraj Nizze vidio mobilizacione plakate na francuskom i češkom jeziku, to sjećanje na male, žućkaste plakate u kojima se je pored francuštine nalazilo i ono češko »ř«, »ů« povećavalo je još više taj osjećaj izgubljenosti... Kupa tu moju slavensku braću svijetlo iz kafane, a od glasova ljudi ne mogu razabrati ni jedne njihove riječi, iako bih htio čuti barem jasnu riječ da se i po govoru uvjerim tko su. I ne znam, nijesam vidio, kako se je upravo iza njihovih leđa našao onizak, crn starčić. Jedno od onih tamnih, zguzvanih lica, koja sobom vuku sjene izgubljenih prošlosti, propalih života, jedno od onih lica koje polupijane sretamo u noćima i našim mimoprolaženjem prekidamo njihov suludi, izgubljeni monolog. Sjećam se jednog takvog lica koje me je srelo u Zagrebu, na zaokretu Ilice, upravo ispod Pejačevićevog trga, one noći kada su kod nas stigle prve vijesti o padu Beča. Bilo je oko dva sata poslije pola noći, taj polupijani starac je tražio od mene vatru za svoju mokru cigaru i kada sam mu kazao da nemam žigica, skoro se je uvrijedio... A bio sam pod dojmom događaja, i vraćajući se upravo iz Tuškanca, gdje sam dugo šetao i mislio, osamljenički dakako, sentimentalno svakako, o kvantitetima snaga koji pokreću ovo naše vrijeme, o ideologijama i njihovim psihologijama, o sudbonosnosti evropskih šovinizama, o malim sitnim, individualnim životima i njihovoj ulozi u ovim katastrofama koje se

Digitized by Google

približuju, nisam imao snage da se suprostavim navali riječi tog starca i negdje u sebi prilično prelomljen, slušao sam ga kao ulovljena žrtva. Htio je da govori sa mnom na njemačkom jeziku, kojega ja jedva nešto znam. Pozivao me je na čašicu »tu kod mog prijatelja za uglom, ja, ja... verdammt...«, kako je on govorio, prskajući mi u lice kišu sitnih kapljica popraćenu s gnjilim vinskim dahom, a kada sam ga zapitao, radi forsiranja njegove njemštine, koje je on narodnosti, on mi je uz pijano-prezrivo-viši smijeh odgovorio: »Ich bin Mensch, mein Herr, ja, ja...« Ostao sam prilično iznenađen, priznajem! U noći kada su svi radio-zvučnici u ovom našem gradu bili prepuni patetičnih nacionalističkih pjesama, govora, kada se je činilo da se oko nas upravo po svim simptomima javlja šovinizam, kada je izgledalo da on pobjeđuje na svim linijama i da su stanovnici u ovoj maloj Evropi (tako gusto naseljenoj) dalje jedan od drugoga nego što su bili kada je trebalo mjesecima putovati od Pariza do Beča; da i kada su ljudi bili bacani preko granica kao predmeti, javio se je taj mali, polupijani, obični čovjek, koji ništa nema do svog samotnog monologa, kojega valjda više nikada ne ću vidjeti i upravo te večeri govorio: »Ja, ja wohl, Internationalist...« I ja sam zaboravio sve neprijatnosti iz njegovog susreta, a ostavio jednu svijetlu uspomenu na to lice, na tu noć i ma kako to sve možda izgledalo danas preoptimistično, nadu da će se preboliti ova bolest...

Sjedeći pokraj tih vojnika, pred tim starcem, koji je svoju staru violinsku kutiju položio na stol u blizini ovih vojnika, nehajno je otvorio, izvukao stari violin prekriven zelenom krpom i počeo svirati meni nepoznate pjesme, postajao sam taman i svaki mi se čas činilo da ću pasti u crni bezdan, koji je eto tu pred mojim očima... A taj starac prelazeći oštrim, upravo mahnitim zamasima gudala preko struna, zatvorivši svoje lice kao staru, prljavu vreću, na kojemu se je tek ponekad rastvorilo podmuklo desno oko, postajao mi je sve sablasniji i sve se je više gubila sličnost između njega i onog starca u Zagrebu. Činilo mi se da sva sablasnost potječe od onih luđačkih zamaha gudalom, koje je preskakalo sad na kobilicu, sad na teške, debele, nekako premekane prste, koji su ležali, jedva se pomičući na izlizanoj, crnoj tastijeri. Čudan svijet! U prvom planu mladi češki vojnici (tiho i sigurno o mučnim stvarima razgovaraju), a iza njih ovaj guslač (kao pas s oglodanom kosti u zubima), u pozadini polomljene forme i raspršena svijetla kroz koja prolaze crne malograđanke i malograđani žureći se u svoje kuhinje, poslove, živote, zatim kolonijalni vojnici s crvenim pelerinama, a nad svima šumovi

Digitized by Google

kiše i sve bolesniji sumrak, ranjen žuto-crvenim svijetlom iz ralja ove kafane. Opet sam, potpuno sam...! Ti fals tonovi gusala, nasuprot blagom, širokom, sveobuhvatnom šumu kiše ukazaše mi se kao nešto najvažnije, upravo sudbonosno za mene lično i za zbivanje oko nas uopće, nešto u čemu se može pronaći smisao svega onoga što nas davi i muči... Kako to?! Pa to je vrlo nejasno i svakako polovično...!? Ali tako je to, ti zvukovi su smisao, simbolika čitavog našeg tragičnog zbivanja...

Možda bih sve to izdržao, platio svoj čaj i otišao jednako valjda glupo kao što sam i došao, ali taj je starac najednom izvukao medalju s trikolorom, objesio je na svoje prsi i počeo još vehementnije da svira Marseljezu. Kada je već dva puta ponovio melodiju te stare, krvave pjesme, koja je iza sebe imala one svijetle riječi: egalité, fraternité, liberté, odbacio je svoj violin i počeo, savivši glavu na prsi, uskim, razdrtim glasom da je pjeva...

Na dnu ove kiše, suprostavljen tim zvukovima glasa čovječjeg, koji se je čudno pleo iz tamnih dubina u svijetle, plamene zanose; smislu formiranih riječi, simbolici njihovoj; osjetivši najednom čitavu golemu moć, mogućnost nečega u onome što konvencionalno nazivamo melodijom, ja nijesam više mislio, kao da sam ćutio, uviđao, obuhvaćao život pjesme kad prelazi u dekorativnu laž, njenu svrhu, svu magijsku moć tih zaobljenih zvukova one mesnate grlene membrane, čija zračna uznemirenja remete u naše mozgu ravnotežu i oslobađaju vihore strasti, prepuštajući nas tamnom sladostrašću nekog iracionalnog življenja čiji putevi vode agresiji kao spasu. Te melodije, te pjesme stvaraju idole, simbole, varaju, muče, zavode, izgrađuju poslušnosti radi zločina, opijaju i izbacuju nas iz dosade konvencionalnog, svakodnevnog života kao alkohol. Tu dakle, na maglenim, mutnim i žarkim poljima te pjesme, koju je starac uostalom vrlo rutinirano pjevao, rastvorila se je moja svijest kao rijeka, bujica, potekoše slike čudno povezane, javiše se neka spoznanja koja se samim riječima ne mogu kazati, upletoše se stihovi, događaji, koji u vezi s pjesmom postajahu na mahove svijetli i jasni, a na mahove se gubiše prepuštajući mjesto novim, valjda ne bi pogriješio kada bih rekao, utvarama. Ja sam osjetio najednom svu istinitost, svu tragičnost i glupost onih Heineovih stihova:

A što će mi žena? što d'jete? — Ja znam
Da drugo sam željeti stao.
Nek prose po svijetu, nek gladuju! — Car,
Oh, car je u ropstvo nam pao.[1]

[1] Heine: Zwei Grenadieren, preveo V. Nazor.

Digitized by Google

FORMONS NOS BATAILLONS..., uzvikivao je starkelja.

Da, to je zanos, treba stvoriti bataljune, a žene nek prose, neka gladuju, govorilo je neko sablasno oduševljenje u meni... Dobro, dobro, a Duh, Duh, a Ljubav, Fraternité...

CONTRE NOUS EST LA TIRANIE...

A ja sam putovao tom zemljom i gledao njene ljude! Upravo se lucidno sjećam tog svog putovanja: nebo se je razvedrilo i postalo široko i veliko, raštrkani, bijeli oblaci povećavali su dojam njegove neizmjernosti i dubljine. Žito je bilo još zeleno i širilo se je pod mekim i punim bijelog svijetla oblacima kao voda, kao svilenozelena voda. A bila je već čitava noć iza mene, svi oni razdrti razgovori i misli... Gledao sam crne i teške ruke mojih suputnika, njemačkih radnika i onda ponovno svijetli pejzaž: trud i mudrost ljudi... Uvijek me je obuzimao neki široki osjećaj nabujalog životnog smisla pri pomisli na tu mudrost rada ljudskoga. A ti moji suputnici su mirni, dobri, govore hladne, svakodnevne riječi, govore o djeci, o nadnicama, zamišljeni su, umorni kao svi radnici... Čutim kako vlak juri okupan preobiljem svijetla, znam da ću sada otkriti nove predjele, novo talasavo žito, nove krošnje, novo naselje uz strminu i novo oblačje. Osjećam život sebe i te zemlje, slušam brižne riječi svojih suputnika i gledajući ih tako crne i teške, toliko jednake svim izmučenim tjelesima po ovoj Evropi, pomišljam na rat; pitam ih:

— Da li se je ovdje vodio rat?

Oni s ponosom govore kako su Nijemci na francuskom zemljištu vodili rat. Postaje mi neprijatno, ali ja im opraštam taj ponos, toliko je zemlja i nebo bila dobra! Više slučajno nego promišljeno izlanuo sam misao:

Kad požanju žito mogli bi otpočeti rat...

Moji suputnici su se smijali smatrajući ove riječi pametnima. Zaustavio sam se na tom smijehu ne shvaćajući nikako, u tom malom vremenskom prostoru, zašto se upravo smijeh mora javiti nad jednom takovom konstatacijom, taj smijeh tobože viši, mudri, sarkastični, kao slučajni, stotinu puta uobičajeni... Kome se to ti ljudi podruguju kroz njegove oblike, tko je to tako žalostan da nad njegovim djelovanjem najobičniji čovjek može da se superiorno, sarkastično smije...?! To se čovjek smije čovjeku, sebi, to on smatra čovjeka, sebe glupim, ah ne samo glupim nego glupo-zlim. Kakvo užasno stanje! Jedan od tih putnika debeo, miran, posve siv, koji se nije smijao, kazao mi je ponešto umorno i tužno:

Digitized by Google

— Mi nećemo rat, nama je bilo dosta zadnjeg rata...

Onaj smijeh i ovo Mi... Sablasno!

Negdje pred granicom su i oni nestali. Ostao sam u kupeu i kao što obično biva pala je na mene neka osamljenička tuga. Gledao sam svoj prtljag, razbacane novine po podu vagona i čitavo mi se ovo događanje učini beskrajno tužnim. Svi ti ljudi s kojima sam govorio, svi ti razgovori, sve te lukavosti i konačno svi ti gradovi, sve je bilo u neku ruku kao promašeno... Tu, u savršeno obrađenoj zemlji, u bujno izraslom žitu nazreo sam odjednom željezne stupove isprepletene bodljikavom žicom. Eto, opet žito kao jutarnja voda i opet stupovi, pa jarci, humci s crnim betonom, onda opet meka zelenkasto-prozirna svila žita i opet jedva vidljivi, vijugavi jarci, široki i dugi nasipi pod neizmjernim bjelilom oblaka. To je bila Siegfrid-ova linija, mislio sam sjećajući se sinošnjih činovnika i njihovih hvala: »Ni miš, mein Herr, ni miš ne može proći skroz...« Upravo onda kada sam mislio kako bi bilo dobro da napišem pjesmu tom žitu, koje se je njihalo na bijelom, zapjenjenom, iskrastom vjetru, pjesmu tom dobrom žitu, tom dobrom svijetlom danu na dnu kojega se sakriva memljivi jarak, oštra, bodljikava žica, koja obećava crnu užasnu noć rastvorenih utroba, jauka, ušli su k meni pogranični ljudi i pogledali sve moje papire, knjige i lisnicu. Za čitavo to vrijeme, dok su ti ćelavi činovnici, čiji je duh duboko hrkao u sjeni paragrafa, čeprkali po mojim stvarima, ja sam mislio na crne gavranove, koji će nam sigurno i neizbježivo svima iskljuvati oči...

Ukazala se je Rajna, nenadano i sasvim obično; ništa naročitog: regulirana i mirna voda, tek s jedne njezine strane nalazile su se, kako se je meni činilo, novo sazidane utvrde. Kao dijete koje rat pomišlja u paradi topova, tražio sam očima topove, no njih nijesam mogao vidjeti, tek kada smo prešli preko mosta vido sam prve francuske vojnike i jedan pravi, pravcati, francuski, demokratski, republikanski top... Strasbourg! S kretanjem željeznice u daljini, pomicala se je u širokom luku i strasbourska katedrala sa svojim crnim zvonikom. Dugo sam gledao taj zvonik i pratio njegovo kretanje na bijelo-plavom nebu naziruć njegovu rumenu boju ispod crnih obrisa: bio je kao stari čempres kojega su izudarali i sagorjeli gromovi. Kakva ga sudbina još čeka?! — Opet sam mislio na široka, zasijana polja, ispucane ruke stuttgartskih radnika i na bijele ljetne oblake, koji su se upravo sada približavali vršku crnog zvonika stare katedrale...

LE JOUR DE GLOIRE EST ARIVE...

Digitized by Google

Presjeca me taj usklik dana slave. Kao da se budim iz dubokog sna i kao da ulazim u dan pijan od veselja, gdje lepršaju male, papirnate zastavice, korijandoli, crveni baloni, raspjevana mladost juri ulicama noseći u rukama bengalska svijetla ,a tamo se pleše i ljudi se grle, pozdravljaju, pocikuju... Sve je veselo, raspojasano, čak dobro, ali ipak me nešto uznemiruje, kao da mi sve to liči na karnevalsko veselje... Pa to je glupo, zar ne vidiš, svima je jasno: Dan Slave je konačno tu... Eto to pjevaju Francuzi, narod duha, to pjeva Francuska, France la douce, narod koji je zastavu bratstva digao. Vive la France!! Tako i treba da bude, neka Nova Godina počne Danom Slave, Bratstva, Ljubavi... Hej, hej, hej... Prši se slava zvukova iz zlatnih truba, viore crvene pelerine, njišu se skrlatni turbani u slapovima svijetla, a smijeh vrije i pjenuši se kao staro bourgundsko i champagnesko vino...

MARCHONS, MARCHONS...

No kiša, taj njen tamni šumor, pripio mi se uz uho i počeo mi pričati tajno i uvjerljivo s prikrivenom namjerom da mi ukaže laž moga gledanja:

C'etait l'explosion du nouvel an: chaos de boue et de neige, traversé de mille carrosses, étincelant de joujoux et de bonbons, grouillant de cupidités et de désespoirs, délire officiel d'une grande ville fait pour troubler le cerveau du solitaire le plus fort.

Au milieu de ce tohu-bohu et de ce vacarme, un âne trottait vivement, harcelé par un malotru armé d'un fouet.

Comme l' âne allait tourner l' angle d'un trottoir, un beau monsieur ganté, verni, cruellement cravaté et emprisonnê dans des habits tout neufs, s'inclina cérémonieusement devant l' humble bête, et lui dit, en ôtant son chapeau: »Je vous la souhaite bonne et heureuse!« puis se retourna vers je ne sais quels camarades, avec un air de fatuité, comme pour les prier d'ajouter leur approbation à son contentement.

L'âne ne vit pas ce beau plaisant, et continua de courir avec zèle ou l'appelait son devoir.

Pour moi, je fus pris subitement d'une incommensurable rage contre ce magnifique imbécile, qui me parut concentrer en lui tout l'esprit de la France.[1]

---

[1] Baudelaire: Vu Plaisant.

Digitized by Google

Sve ove riječi su bile skandirane brzim ritmom, koji je ponekad prelazio u melodiju stare uspavanke i kako sam tim glasom bio skoro potpuno okupiran nijesam ni gledao oko sebe, tako da sam se skoro srušio na zemlju od straha vidjevši ispred sebe magarca, upravo onoga iz priče, koji je držeći novine lijevim kopitom čitao s vidljivom i lukavom namjerom da upravo ja čujem to što on čita:

Socialisme: Si vous avez deux vaches, donnez-en a votre voisin.

Communisme: Si vous avez deux vaches, donnez-les a l'Etat qui en échange vous donnera quelque gouttes de lait.

Fascisme: Si vous avez deux vaches, gardez-les, mais donnez le lait a l' Etat qui vous en revendra un peu.

Nazisme: Sie vous avez deux vaches, l' Etat vous fuisillera et s' emparera de vos vaches.

New-Dealisme (Etats-Unis): Si vous avez deux vaches, tuez-en une, trayez l' autre et jetez le lait a l' égout.

Capitalisme: Si vous avez deux vaches, vendez-en une pour acheter un taureau.

FORMONS NOS BATAILLONS! FORMONS NOS BATAILLONS...!

Htio sam da savladam taj haos, da odagnom te utvare i potpuno instinktivno sam pomicao ruke ispred sebe, trljao svoje čelo, ali bilo je sve uzalud... Neki glas iz mene mi je neprestano govorio: »Ne budi glup, što tražiš neku »normalnost«, ta sve je ovo sasvim normalno i ti si potpuno normalan, više nego normalan...!

AUX ARMES, CITOYENS . . .

Dakle taj Dan Slave je laž, ili nije?! Zašto formiranje bataljona?!

Čuo sam tada smijeh gadan, slinavi smijeh vještica: ha, ha, ha... Le jour de gloire est arrivé... ha, ha, ha...

Kako je sve ovo zapravo počelo, što se je sa mnom dogodilo, kuda ja ovo plovim; ta ja se sjećam da sam bio sam, miran, pio sam čaj, slušao sam nekog glupog pjevača, a sada eto plačem, suze mi teku kao glupom djetetu i ćutim ove utvare kao realnost. Sve su se stvari pretvorile u bjesove, samo još ta kiša ima srce, široko, zvučno, beskrajno duboko... Taj svirač više nije čovjek, on je postao pas i laje o djeci, o djeci domovine, a ta djeca, ta riječ, ta sitna tijela i

Digitized by Google

ta domovina u tom lajanju, kroz to lajanje i jest ono što te na plač tjera. Zar ne?! Još uvijek plačeš? — Zašto plačeš? — Znam, znam, jer si čovjek... Glupo, glupo, prijatelju... Eto posluhni kišu...

Romoni kiša — granje je bez lišća, a polja su pusta i sama... Neko je stidan u svom bijesu i odgovara sebi slušajući mudrost svojih očiju, koje su svijetle i vlažne nosile svijet u sebi:

— *Ta patrie?!*
— *J' ignore sous quelle latitude elle est située.*
. . . . . ,
. . . . . ,
— *Eh, qu' aimes-tu donc, extraordinaire étranger?*
— *J' aimes les nuages... les nuages qui passent... là-bas... là-bas... les merveilleux nuages!*[1]

Kroz koje to gudure bježiš, kuda bježiš?! Ha, ha, ha... Hu, hu, hu... Dječurlija, cmizdri dječurlija! Sentimentalni glupane ta ne čuješ li da se stvaraju bataljoni, krv treba da poteče radi »p r a v d e« i sve su grudi pune zanosa...

I tako se je sve u meni i oko mene pomaklo: znanje o vjekovima, o bogovima, nade čovjekove, želje i sve se savilo u vihor, koji me je pronosio kroz slike, riječi, dialoge, tonove, oluje i urnebese, a sve je bilo ispunjeno samo željom da se nađe neki konačan smisao ovakovom zbivanju u nama, u najvatrenijim stremljenjima duha. Koliko grobova, lica, koliko otvorenih nada, koliko noći i viđenja u tim crnim prostorima, svijetlih perspektiva, tragedija, krvi, a sve za jedan časniji, pravedniji, i z d r ž l j i v i j i život. I zašto se svaka nada, smisao pretvara u gorak, crn katran, zašto su vještci i vještice vukodlaci zapjevali ovu pjesmu tu ispred mene, koja me je progutala. Ja se eto nalazim u njoj i znam, ćutim sve prevare, ćutim ticala, smrdeće dahove tih zloduha, koji su je mladu i čistu okužili... Sve je to noć, beskrajna noć:

»Uhu! huhu!« huka zove;
kreštalice, vivci, sove,
Zar ni one ne zaspaše,
Šušte l' šturci kroz džbun gusti?
Duge noge, trbuh tusti!
Korijenje poput zmija,
Iz pijeska, hrida mili,

[1] Baudelaire: L' etranger

Digitized by Google

Čudne trake k nama krili
. . . . . .
. . . . . *A u četi*
Sviju boja mišad leti
Mahovinom niz poljane![1]

LE JOUR DE GLOIRE EST ARRIVE...

Valpurgina noć; kakav Dan Slave...! Eto me okružiše soldati, fratri, vještice, cilindri, frakovi, voštane lutke s ukočenim smijesima, stravično blijeda lica, bez očiju, s crnim cilindrima i frakovima... Lepršе crvene pelerine, kusasti, krvavi kalpaci generala, stružu sablje po pločnicima, a kiša postaje crna, masna i teška. Mnoštvo prolaznika, mnoštvo uglova iza kojih se kriju nepoznata lica prosjaka s verglima, koji žalostivo verglaju kao da ti dušu kopaju i izjedaju, a dok verglec rasteže, zavija kao vjetar, kao žalost, dotle prosjak uzdiše:

Zima, zima braćo milaaa... aaa...
Darujte me braćo milaaa... aaa...
Još tri dana, još tri ureee... eee...
Idem s zemlje ove tužneee... eee...
Bolje, bolje braćo milaaa... aaa...
Da me nije mat rodilaaa... aaa...

I htio bih da zaurliknem BRAĆO MILA-A-A- i ja, no svijest, neka svijest svih iskustava zadere se u tvoje grlo i ne ostaje ti ništa drugo nego da izbezumljenim očima zuriš u to zbivanje, gutajući gorku, suhu balu, slinu. A sve se to oko tebe okreće ludo, stravično; zvone cimbali, valjaju se pijanci; prodavači igračaka, živih igračaka, izvikuju svoju robu, eno neka stara vještica moli prolaznike da stanu i pogledaju:

Ne prolazite, gospodo ovuda,
Nego priliku ulučite ovaku,
Da pogledate robu svakojaku!
Pronaći ćete svakog čuda.
Dućanu mojem nigdje nema para,
Jer u njem nema ni komada,
Od kojeg ljuta ne bijaše kvara

[1] Faust: Prevod I. Velikanović

Digitized by Google

I ljudima i sv'jetu barem kada.
Tu nema bodeža, s kog krvca tekla nije,
Ni čaše, od kud u zdravo se t'jelo
Ne izli otrov, koji život pije,
Nit zlata, ženu milu što nije zavelo,
Nit mača, što svjerova, kada riječ zada,
I protivnika ne smače odzada.[2]

FORMONS NOS BATAILLONS...

Mefistofeles: *Svi ruljom vrve i u vis se pute;*
Ti misliš, guraš, a to guraju te.

I u tim ruljama gdje se i Mefistofeles iznenađuje čuju se jauci, glasovi, pjesme, himne i dok uz rzanje konja jedni viju zastave crne, bijele, crvene, pobjedničke, dotle drugi jauču milost:

»O iddii,
o iddii, proteggete la nostra
terra se mai v' offerimmo
in sacrificio il bianco
e nero fiore dei greggi,
le primizie degli orti!
Spavento, sciagura, vergogna
si precipitano sopra
la stirpe che amaste, cui foste
per sì lungo tempo benigni.
Ah! Ah! Udite, udite
lo scalpito dei cavalli
dietro la polve messaggera
di morte, lo stridor degli assi...
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . *Ecco l' ultima strage!«*

Diceano i vinti: »Eccoci a terra,
I vincitori: »Gli iddii
son coi vittoriosi!
. . . . . .
. . . . . .

[2] Faust: Prevod I. Velikanović

Digitized by Google

A terra! A terra! Gli iddii
non v' odono. La città vostra,
con l' oro la porpora i vasi
di vino i bei letti e le donne,
alla nostra fame e promessa.«

Diceano i vinti: Eccoci a terra,
eccoci proni, prostesi
davanti all' unghie dei vostri
cavalli. Se gli iddii
non odono, udite la nostra
preghiera voi, uomini, nati
dell' umana seme come noi
ne nascemmo in giorno nefasto!«
E i vincitori: »Non siete
voi uomini, sì siete cose
da noi possedute, men buone
dei vestimenti, dei vasi,
dei letti. Noi dalle vostre
viscere trarremo le corde
adatte alle frombole e agli archi;
. . . . . .
. . . . . .«
»Ecco, ecco, siamo la via
palpitante sotto il galoppo
di ferro. Ma il cuore vi tocchi
pianto di vergini, vagito
di pargoli, ululo di madri!«

»Le vostre vergini molli
soffocheremo nel nostro
amplesso robusto. Sul marmo
dei ginecei violati
sbatteremo i pargoli vostri
come cuccioli. Il grembo
delle madri noi scruteremo
col fuoco, e non rimarranno
germi nelle piaghe fumanti.«

»Ah, non avete sorelle
che a'telai vi tessano vesti

Digitized by Google

soavi aspettando il ritorno?«
»Gia corse il Messo. Ora annunzia
che vincemmo. Ed elle infiammate
gittano le spole e „Sien grandi"
sclamano „la strage e le prede!"«

»Non mogli avete che appeso
rechino alla mammella un dolce
figliuolo e gli càntino il sonno?«

»Elle ne'lor seni hanno latte
di leonessa e al figliuolo
dicono: „Se il germe rinasca
malvagio, tu crescimi forte
e schiantalo ancora e per sempre!"«
»Non madri avete al focolare?«
»L'arme pesarono ammonendo:
„Non ti stancar mai di ferire.
Sia l' ultimo colpo il piu crudo."
Vogliamo, vogliamo, cavalli
di fuoco, sul fango dei viniti!«[1]

---

[1] D' Annunzio: Maia — Il canto amabèo della guerra

»O bogovi
o bogovi, branite našu zemlju
jer smo vam prinašali
kao žrtvu crni
i bijeli cvijet naših stada,
prve plodove naših vrtova!
Užas, nesreća, sramota
sručiše se na rod
koji ste dugo voljeli
i bili mu milostivi.
Ah, ah čujte, čujte
topot konja iza prašine
koja je glasnica smrti,
škripu točkova...
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . *Evo posljednjeg pokolja!«*

Pobjednici: »Bogovi su
uz pobjeditelje!
. . . . . .
. . . . . .

Digitized by Google

U prah! U prah! Bogovi
vas ne čuju. Grad vaš,
zlato, purpur i pehari
vina i kreveti lijepi i žene
našoj gladi su obećanje.

Kazahu pobijeđeni: »Evo nas na zemlji,
evo nas prignute, prostrte
pred kopitima vaših konja.
Ako bogovi ne čuju
čujte vi molitvu našu, o ljudi,
koji ste od istog sjemena rođeni kao i mi
u dan zlokobni, crni!«

A pobjednici: »Vi nijeste ljudi,
vi ste samo stvari
koje posjedujemo, ali nevrijednije
od dolama, pehara i loga.
Od crijeva vaših užad ćemo plesti
prikladne za praćke i lukove;
. . . . . .
. . . . . .«

»Evo, evo put smo drhćući
pod galopom gvozdenim.
Srce neka vam dirne
djevica plač, vrisak djece
i jauk matera!«

»Mekane djevice vaše
ugušit ćemo u našem
zagrljaju krepkom.
Nu mramoru oskvrnutih ložnica
zgnječit ćemo dječicu vašu
kao štenad. Krilo matera vaših
opržit ćemo vatrom i u ranama dimećim
klice ostati ne će.«

»Ah, zar sestara nemate
koje uz stan haljine blage tku
čekajuć povratak vaš?«

»Evo već Glasnik ide. Javlja
da pobjednici mi smo. Zažarene one
sovilju bacaju i viču: „Nek pokolj
i plijen veliki budu!"«

»Zar žena nemate vi
što sisu pružajuć slatkom
sinu pjevaju pjesmu?«

Digitized by Google

»One u prsima svojim nose
lavice mlijeko i djetetu kažu:
„Ako klica zla klija,
ti rasti mi jauk i zauvijek je iščupaj!"«

»Zar uz ognjište majki nemate?«

»One kušahu težinu oružja
opominjuć: „Nikada umoriti se nemoj
zadavajući rane.
Zadnji udarac nek najjači bude".

Hoćemo, hoćemo vatrenih konja
nad blatom pregaženih!«

Prevod nema nikakvih artističkih ambicija, donesen je samo radi ilustracije teksta.

Od hladne jeze ovih smislova postalo je sve oko mene kruto, ledeno, nepomično. Gdje sam to? U grobu, u zemlji, među korijenjem divljih prašuma gdje se podmuklo, nemilosrdno izjedaju životi u crnoj, mukloj noći, neosvijetljenoj, gluhoj i tupoj... Ko može taj ždere, taj putuje, taj govori, taj se smije, taj piše, živi; tko ne može taj jauče, umire, crkava... Sve hladno i teško pada na misli, ruke, prsi; ni daha, ni zraka, a riječ je svaka urliknuta u gluhu prazninu...

Što znači biti čovjekom? ! — Cvokotati zubima, cvokotati zubima znači biti čovjekom.

Bilo je već sedam sati, sva su svijetla bila utrnuta i konobar je već drugi put ponavljao da je bolje ako uđem u kafanu, jer se ovdje više ne vidi, a oni poslije sedam ne mogu paliti svijetla... Platio sam i otišao. Hladno mi je bilo, do kosti je prodirala studen, a hvatao sam u svojoj svijesti potrgane konce kojima se njišemo u ovom ili onom praktičnom životu. Što nas tamo gura, je li to samo navika po kojoj prelazimo u nju, po kojoj zapravo i živemo u ovim prstorima nimalo veselim.

PETAR KRUŽIĆ

Digitized by Google

Balonjeri pod balkonom

I.

»O filatelijo, filatelijo...

Šjor Frane plemeniti Jakin prepisivao je pomno, pažljivo sa malog zgužvanog papirića, koji se vjerojatno vrlo dugo skitao po džepovima, krupnim kaligrafskim slovima na prvu stranicu novog filatelističkog albuma, kao motto: »O, filatelijo, filatelijo...«

»Due punti«, reče za sebe i metne dvotočje. No onda mu se učinilo, da tu ne stoji dobro to dvotočje, pa izgovori naglas, patetično: »O, filatelijo, filatelijo!« i metne uskličnik. Zatim nastavi prepisivati: »Ti si neka vrlo čudna boginja, neka malo luckasta vila, koja uzimaš za ruku dijete što izlazi iz začarane šume, gdje su napokon usnuli jedno uz drugo mali Palčić, Plava Ptica, Crvenkapica i Vuk, zatim ukrašavaš slikama Jules Vernea i prenosiš preko mora tvojim šarenim leptirima srca posve nespremna za put«. Podigne glavu, zažmiri na slova i protrlja ruke ispod stola od zadovoljstva.

»Ecco là! Jos samo ime tega Franceza ispod«, pomisli šjor Frane, prepun radosti. »Ma di je oni Simun, perbacco! O, Simune, Simune, ti si niki ludi bog i cudni vilenjak... Siguro je zaboravil! Govori: doć ću, doć ću, siguro!, a sad evo... Distrat je kako Don Frane...«

»A da ni on ovo sam ispastroćal, pak meni petaje, kako da je od nikiga Franceza? sinulo je najedamput plemenitom Jakinu. »Ma ne, ne, ne moze bit, perke ovo je puno lipo receno: »... koja uzimaš za ruku dijete što izlazi iz začarane šume... i prenosiš preko mora tvojim šarenim leptirima srca... »A ne, ovo je jenialno! »Srca posve nespremna za put. Jenialno!«

Šjor Frane svrati pogled sa albuma na marke rasprostrte po stolu, i njegovo razmišljanje iznenada prekinu oduševljeni poklici: »Venezuela! Venezuela!« No on je izgovarao tu riječ daleko pretjeranije, no što se može napisati: upravo takvim patetičnim pretjerivanjem, kao da se ona piše najmanje sa četiri »l«.

— Venezuellla! Iz samoga Caracassa! E, moj padre Bone, ni to za fratarski mutriju! A Petsche! Th — Petsche! odgurne prezirno

Digitized by Google

šjor Frane to antipatično ime trgovca »manufakturne, kratke i pletene robe«, doseljenika, »Zudija«, koji se u dokolici također bavi filatelistikom, ali usput i trguje s markama.

Vitez šjor Frane je disao oprezno, ispuštao polako zrak kroz nos u stranu, da ne bi kojim nesmotrenim dahom usplahirio one luckaste šarene leptiriće, što ih je okupao i oprao i razmjestio ih da se suše svuda uokolo po stolu. A kad mu je pogled (tobože slučajno) pao na »Venezuelu«, on je svoje neizmjerno zadovoljstvo izživljavao grčevitim trljanjem dlanova ispod stola i poklicima »Venezuellla, Venezuellla!«

— Iz samoga Caracassa, vikne sasvim glasno i uzme (tko zna po koji put?) pozorno promatrati ispod lupe plavkastu jubilarnu markicu južnoameričke republike Venezuele, koju je ona izdala 1930. o stotoj godišnjici odcijepljenja od Velike Kolumbije. I uz to je mumljao, sasvim nesvijesno, onu vrlo popularnu pjesmicu o kupnji jedne stare lađice meštra Ivana Pingulića od Šjore Rikice, koju su bili složili Pingulićevi šegrti, a pjevalo ju je svako dijete u mjestu:

Meštar Ivanko Pingulić
kupio je barku
na kutu u Rikice,
na kutu u Rikice
za mijar i pet sto dinarih...

Uto se njihalica na zidu protegne i zijevne, kao da ju je šjor Frane svojim glupim mumljanjem probudio, i stane bijesno odbijati satove. Plemeniti Jakin pogleda na kazaljke: kraća je pokazivala lijevo prema balkonu, dodirujući svojom strijelicom rimsku brojku devet, a ona dulja ispružila se u vis, pokazujući prema nebu. Te su kazaljke, kao dvije nadnaravne, simboličke ruke, opomenule Jakina da je devet sati, jedna pokazujući na balkon druga na nebo.

Šjor Frane se uozbiljio, lice mu se jedan čas smrknulo, a onda se polako, polako razvedravalo i iz te vedrine porodio se mali, vragoljasti smiješak.Hitro izvadi snop ključeva iz džepa, otključa jednu ladicu svog pisaćeg stola, iz nje izvadi dalekozor i bijeli ručnik sa čipkama i uputi se balkonskim vratima. Tu malo prisluhne, pogleda dolje na obalu, zaokruži pogledom po moru, zatim, kad se uvjerio da nema nikoga u blizini, otvori oprezno balkonska vrata, metne dalekozor na oči i stane mahati ručnikom, kao da nekome šalje pozdrave u daljinu. Kad se namahao, na čas je stao i zurio kroz dalekozor neprestano u istom pravcu; smješkao se, pa je čak

Digitized by Google

i skinuo dalekozor, zatim je opet digao dogledalo na oči i opet mahao... No najedamput se trgne, sakrije brzo ručnik i dalekozor iza leđa i izađe na balkon. Po licu su mu izbile crvene pjege od nenadanog bijesa.

Dolje pod balkonom čulo se pljuštanje. Prštanje vode u prilično oštrom i obilnom mlazu. »Eto ti ga na!« pomisli Jakin usput. Opet jedan sporkaćon! Ovo je sesti od jutros! — O, neće da ih kolera pomete, sve do jednoga! Neće ona bozja franca da im zatapuna onu smardeću kanelu!«

— Ej, ti doturu! A, doturu? Che nuova? — Jakin je počeo uzdržljivo i tobože ironično, a sav je kipio i sve se ogledavao što bi onom dolje bacio u glavu.

— Ja ću, porco, ovode vonjat tvoju sporkicu, a?

»Dotur« pod balkonom dobacio je Jakinu nehajno u pauzi:

— Ol ti je ćaćino more?

— O figura porca, maledetta! Prasac jedan, ter prasac! I od prajca rojen! — E ma boga mi, ja ću odsle rivolverom u vas, kako u pantagane, pak ćemo vidit komu će pri dodijat. Tako mi svetoga Franciska, naucit ću vas ja rispeta!

— Ćapajte ga! — javio se odozdo, iza zida, cinično glas onoga »dotura«, ispod balkona. — Ćapajte ga, da ga ne udre kulap!

— Cekaj, tovare, cekaj! Doćes ti meni pod ruke! Istegnut ću ti ja usi!

— Kuuuuk... javio se »dotur« negdje iza ugla i nestao.

Šjor Frane je bijesno zalupio balkonskim vratima i uzrujano se uzšetao po svom kabinetu. Držao je otraga u rukama još uvijek onaj ritualni dalekozor i ručnik, na koje je već bio i zaboravio u strašnom gnjevu, što je neprestano u njemu rasao, sjećajući se tih svakodnevnih izgreda pod balkonom.

»Da cejadin ne moze imat u svojoj vlastitoj kući jedan cas mira! Jednog jedinog casa! Ne govorin, da te bestije — tumačio je šjor Frane samom sebi, zaustavivši se kod balkona — da te bestije naprave tu porkariju u more! Dobro, u more, prijateji, kakovi smo i bili, more se neće usmardit, more će upit te njihove porkarije. Ma neće, ti farabuti, nego propja za dispot, pod pergul!« Tu je vitez Jakin ponovno počeo bijesniti. »Pod pergul!« Prošetao se do stola s markama, na koje je bacio sasvim žalostan, upravo desperatan pogled. »Ala, ne govorin zimi... Boze moj, cejadinu dojde potriba... more opere, bura, i, za tako reć, taj pas ne smardi. Ma po ovoj bonaci, na ovemu suncu, to je da cejadinu kapja pade od smrada! Da ja ne

Digitized by Google

mogu otvorit ova vrata od pergula, da ne mogu doć do respira i pustit malo freske arije u skritorij, cića ovih prasaca!«

Sa obale čuo je glasove, kako nešto bučno raspravljaju, i nastavio je svoje nesretno razmatranje prijeteći: »Aaa, i tu gredu ćemo van mi butat u more! Ja i Simun ćemo je moć dignut dal pezo... pak neka je voda nosi! Kako su ovi stari kanpjuni ćapali liket dohodit svaki dan na onu prokletu gredu! Pak kad njin se napune oni sporki mihuri — ala pod moj pergul! Aa, cekajte stari pokladi, iskat ćete vi drugo misto za vase petegolece. A ne moze Brankarela stavit gredu prid svoju kuću? Neka idu na Dometovu teracu, i tamo je hlada i ujutro i popodne. Ne, nego pod Jakinovo! Neka Jakinovo smardi, a ne nase... O nonno, povero mio nonno!«

U jednom zaokretu šjor Frane je bio podigao pogled na stari ispucali portrait u crno lakiranoj rami, pokojnog Zanetta plemenitog viteza Jakina od Ancone, njegova djeda, koji je sjedio na kanapeu, s rukama na koljenima i gledao superiorno, preko glave svoga bijednog unuka u biskupa Strossmayera na suprotnom zidu. Taj pogled pokojnog viteza Zanetta bio je »patetično-karakteran«, patricijski prepotentan i idealiziran i trebao je, vis-à-vis đakovačkog biskupa da zastupa protuslavensku, autonomašku tezu, po njegovoj vlastitoj zamisli »contra quel schiavo, Tedesco, Serbo (o piutosto servo), Bulgaro e Montenegrino, una mistura delle razze zingare e giarponese«. Kad je osamdesetih godina prošlog stoljeća radio taj portrait, u ovom istom kabinetu, Triestin maestro Zambetta, »pittore e scultore«, stari Zanetto ga je upozorio: »Mettimi, mio Zambetta, un quadro del vescovo Strossmayer di contro, se vuoi fare una vera pittura del mio carattere«. I tako je nasmiješeni đakovački pastir, s pretjerano crvenim usnicama, ostao nasuprot Zanettova portraita onako, kako ga je sam pokojni vitez namjestio: ispočetka da bi maestro Zambetta mogao prenijeti njegov »pravi karakter« na platno (dok je model skoncentrirao svoj prezrivi, viteški pogled na biskupa, koji mu se smiješio), a kasnije da ne bi taj karakter izblijedio, ishlapio, da ne bi popustio i zastranio od principa, ne inspirirajući se uvijek nanovo na slici svoga neprijatelja. I sada kad je slabi i nemoćni potomak toga čeličnog karaktera pokojnog viteza od Ancone (jer on čak nije htio da se zove Jakin, nego Ancona, nobile Zanetto cavagliere d' Ancona), potražio pomoći i snage u tom željezu od karaktera, stari djed je jednako uporno gledao biskupa preko sobe, i nije se ni osvrnuo na svoga ubogog unuka.

— O, nonno! Povero, povero mio nonno! zavapio je bespomoćno šjor Frane. »Tovari, o divji tovari!« nastavio se nekako tiho

Digitized by Google

i rezignirano ljutiti šetajući po kabinetu. »I magarci bez-obrazni! (Posljednju riječ je on navlaš izgovarao tako rastavljeno, da bi joj pojačao smisao). »Eto, to ti je ta »agrarna reforma — gon' doma«! To ti je »ko radi zemju, da bude njegova«! I sad je sve njihovo! A ti zitto, zitto, šjor Frane! Kuco vě, i da te nismo čuli! E, kaspeto, a ja ću pustit pisat po sebi, a? Ma bravo kaspeto! A hoćete li da van jos i varcinu nosimo za vami? Evo, Pinjata, evo, Parnjas, komodajte se, ako van je potriba... Evo, mozete i u moj klobuk, i meni na glavu, agrarna reforma — gon' doma!«

Iza tankog zida njegova kabineta začuo se prigušen krik, zatim još jedan mnogo glasniji, koji se oduljio u pravo vrištanje. Plemeniti Jakin je pozorno slušao. »A-ha, eto, i danas je nekomu izvadil zub! A meni ogni tanto: O, zio Frane, imate sto dinari, imate ijadu dinari? Nema bolesnika, ne zna jadan kako će, velika fameja... I daj, zio Frane, danas, taj sutra, a ti, zio Frane, kako ti Bog da, ti, zio Frane poj u ospedal pod svoju starost! A oni, kad izvade koji zub, kad inkasaju koju vizitu — ala, na karte u klub s onom dizgracijom Tamburlincovom, ala, pit biru u kafeteriju, ala, Stela, veceras ćemo vanka vecerat... A ti daj, zio Frane, velika, fameja, svit je zdrav, ne znan kako ću... Tako ćeš, tako, moj Pasqualo: na karte, na biru, veceras ćemo vanka vecerat... Tako, ti moj Pasqualin, tako, a fameja gola i bosa! I dug do priko nosa! I Stela je opet noseća...«

Šjor Frane se ljutio. Na što god je pomislio, kamo god se okrenuo, ljutilo ga je. Bio mu je čitav dan pokvaren. Jutros je ustao rano, vrlo rano, vedar, raspoložen; ono malo sjedina na slijepoočicama za čas je premazao specijalnom crnom patinom, i opet je bio veseo i klicao je: »Mladi smo, perbacco! Lele, Lele jos smo ditman (jedan pogled postrance u ogledalo) od oka! U devet, Lelice adorata, u devet! Arrivederci! A Simun u deset! I Venezuela!« Klicao je šjor Frane jutros u šest i trljao mahnito ruke od zadovoljstva. Zalio je na balkonu limun, zatim je motrio divno, prozirno jutro kasnog ljeta, gledao je (gotovo nježno) barbone i trilje, kako mirno veslaju perajama u zelenkasto-plavoj nepomičnoj vodi i kako nehajno i rastreseno kopkaju po staloženom, mirnom mulju na dnu, pa samo tu i tamo zamute prozirnu vodu. Gledao je ribe, zatim svoju zelenu lađicu »Auroru« s malim motoričem na krmi dolje u svom vlastitom malom pristaništu i uživao je šjor Frane, pomislivši koliko ga još posla čeka: prebojadisati »Auroru« u bijelo, montirati nove magnete u motoru, metnuti koloture s kugličnim ležajima na dizalici, tako da ne treba ničije pomoći kad bude podizao »Auroru«

Digitized by Google

iz vode, onda radio: trebat će razapeti vanjsku antenu do Brankareline kuće, treba govoriti s Brankarelom. Zatim... eh, zatim treba već jedamput jasno da govori Don Silvestar: da li hoće ili neće da mu šjor Frane popravi sat na zvoniku sv. Ciprijana, a ne uvijek ono njegovo: »E, alora dobro je, vidit ćemo... pak razmislit ću...« »Merda, merda će on razmislit! Jos od pri rata on misli, i sve »razmislit ću, razmislit ću«, pak merda! Do dan danasnji stoji na podne manje dvadeset!« I razljutio se malo, usput šjor Frane na indolentnog Don Silvestra, župnika, koji je sada imao važnijih briga, nego da misli na onaj stari zahrđali sat na crkvi svetog Ciprijana. Parola o agranoj reformi otvorila je pitanje crkvenih »beneficiuma«, pastva mu je prelaziła na pravoslavlje, crkve su bile slabo posjećene, javljali su se divlji brakovi, rađala se nezakonita djeca, sam nečastivi se iskrcao na otok i ušao u ljude, a on će sad razbijati glavu oko starog sata na crkvi sv. Ciprijana, koji i onako nikomu ne služi, kad ima drugi sat na Prirovu, na samostanskoj crkvi otaca franjevaca, koji odbija dobro i jako se lijepo čuje po noći kad je bonazza! No, »daj mi znanje, dat ću ti imanje«! Što je znao šjor Frane kakve brige muče Don Silvestra? On je mislio da Don Silvestar sumnja u njegovo poznavanje satnog mehanizma, u njegove stručne sposobnosti i da izbjegava — i to ga je ljutilo. Ali ta je ljutnja kroz tolike godine već postala sasvim neznatna; ublažila su je druga velika zadovoljstva: motorić na »Aurori«, radio, Lelica (naročito Lelica u prvo vrijeme) i konačno — filatelija! Ipak, onaj gluhi sat na svetom Ciprijanu mučio ga je, jer popraviti taj sat, da pođe, da se okreću kazaljke, da otkucava, bila bi to javna stvar i govorilo bi se o tome po mjestu: »Popravil ga je šjor Frane... I kako dobro!... Da nije bilo šjor Franeta...« Tako se jutros rano plemeniti Jakin ushićivao, i pored male, već uobičajene zlovolje radi sata, on je ipak bio veseo. Onda mu je pomutio to veselje prvi onaj... onaj jutros pod balkonom. Bio je to stari meštar Nane Peskador, koji je dolje na obali lovio ušate na udici. Jakin je promatrao sa balkona s naročitim užitkom, kako jadnom Peskadoru otpadaju ribe sa udice i kako nesretnik psuje ušatama i oca i mater, što mu se ne dadu uloviti, i lijepo je o njemu mislio, tako u nekom tonu superiornog, pokroviteljskog sažaljenja. Jer on, šjor Frane, bio je vrlo vješt ribar, tako vješt da bi sa svojih ribarskih podviga donosio odjedamput po nekoliko kilograma riba, i može biti da nije istina ono, što je Dome »Smart« indiskretno pričao, da šjor Frane tu ribu kupuje na lovištima od ribara.

Digitized by Google

— Dobra srića, meštre Nane, dobra srića! doviknuo mu je Jakin prijateljski sa balkona.

— O, pobora, dobro jutro, šjor Frane! A srića, govorite, si! okrenuo se Peskador iznenađen. Zatim se bijesno obratio moru: A kad ove kurbe, da prostite, požeru jesku i pobignu!

— E, onda soli na rep, našali se Jakin .

— E da, soli, soli... promrmlja rastreseno meštar Nane, sagne se i pritisne uzicu kamenčićem, zatim se otšeta do ispod balkona i stane ondje ravnodušno mutiti šjor Franetovo veselje, zagledavši se sasvim nevino u daljinu.

— E, ma moj meštre Nane, skuzat ćete, ma to ni ni juski ni karsćanski, da vasu porkariju izlijete pod moj pergul!

— A mu, ča... Peskadoru je ponestalo riječi od iznenađenja. — Ča... nisam ništa, pobora, nego...

— Ala, za ovi put, che la vada. Ma za unaprid, (tu je Jakin povisio glas) ja ne intendin tega pod mojim pergulom! Capio? i zalupio je energično balkonskim vratima, da bi podvukao svoje riječi i stavio im na kraju stvaran uzvičnik.

Tako je meštar Nane Peskador danas prvi počeo kvariti šjor Franetovo dobro raspoloženje, a za njim su se izredali i drugi. »Po-po-po... su mu cili dan, ovi magarci! mislio je žalosno Jakin, zastavši mrzovoljno kod stola. Kako jucer i prekjucer, tako danas, a tako će i sutra i sve dneve moga zivota, amen.« Svu onu djetinjastu radost nad »Venezuelom« i onu veselu pomisao, kako će je triumfalno pokazati padre Bonaventuri i Petscheu i onaj sjajan motto za novi album od onoga Francuza, čije je ime čekao da mu Šimun donese, sve, sve su mu to preškropili svojom vugavom oni dolje pod balkonom. »Terribile!«

Iz unutrašnjeg dvorišta čuo je vriskanje Pasqualove djece, zatim — dzin! — razbijeno staklo, dječji plač i povike maloga Frana, koji je nosio njegovo ime i bio njegov ljubimac: »Zio Fvaaane, Hamlet je vazbio lastvuuu! Zio Fvane, Hamlet je...«

— Eto, sad će o n a :»Sempre danni di sta mularia!« Sad će ona, već je cujen! *Ona* bila je njegova žena, šjora Lucija, koja je — iako sama bez djece — mrzila tu djecu njegova nećaka doktora Pasquala isto toliko, koliko i njihove roditelje, pa kad bi dječurlija u igri bila samo malo glasnija, šjoru Luciju bi odmah zaboljela glava i s mokrim oblogom sa kriškama limuna na sljepoočicama, ona bi dotrčala dugim hodnikom, umotana usred ljeta u debeli pled (radi propuha), u kabinet svome mužu, sva sretna što mu opet ima nešto da predbaci. Među njima nikad nije bilo naročito srdačnih

Digitized by Google

bračnih odnosa, pa čak ni onih banalnih bračnih konvencionalnosti, koje i nemoguće brakove učine na neki zagonetan način mogućima. Šjora Lucija, rođena Carammaneo, udala se za Jakina samo zato, da bi se njezin brat Polonio mogao oženiti, a šjor Frane je oženio Luciju Carammaneo (koja u ono vrijeme nije bila čak ni sasvim ružna) samo zato, što je potjecala od vrlo stare i plemenite loze Carammaneo-Matiascevich; o nekim ljubavnim simpatijama među njima nikad nije bilo ni govora. Te otmjene glavobolje počele su odmah poslije vjenčanja, i da bi im šjor Frane što dalje umakao, uzeo je ovu sobu s balkonom na kraju kuće za svoj kabinet, iako je ta soba pripadala stanu, u kome je živio doktor Pasqualo. Tako su oni živjeli u tihoj rastavi unutar zajedničke kuće, i susreta među njima skoro čitavim godinama nije ni bilo, no oni su se počeli češće dešavati otkad je šjora Lucija otkrila ono njegovo mahanje sa balkona i zatim otkad se njegov nećak sa svojom dječurlijom uselio u njihovu kuću.

Jakin se nije prevario očekujući svoju suprugu. Tuf, tuf, tuf... papuče su dolazile hodnikom sve bliže. I glavobolja, i limuni i »sempre danni di sta mularia«. Vrata su se otvorila furiozno i naglo, tako da šjor Frane nije imao vremena da zauzme jednu inteligentniju pozu, te je šjori Luciji izgledalo posve sigurno da ga je »opet zatekla«. Umotana u crni pled, s kriškama limuna na sljepoočicama, koje su izvirivale ispod bijelog rupca, ona ga je fiksirala jedan čas ironično. On je bio zbunjen i osjećao se stvarno zatečen kod nedopuštenih i neoprostivih misli o svojoj ženi. No najveću su mu nepriliku prouzrokovale ruke, ruke otraga, na leđima, kao da je u njima držao nešto što je ukrao. Znala je odmah šjora Lucija što on to drži otraga, i njezino debelo lice sa mlohavim kesicama mesa i ostarjele, navorane kože počelo se nervozno trzati.

— Oh, stupido! Mahaj, mahaj, stupido, onoj sporkuji! Mahaj, cretino, ebete, neka ti se svit smije! Ridicolo! A oni cigani neka ti razbijaju po kući, neka ti i glavu razbiju danas-sutra, affari tui! In somma, ja hoću imat mira u mojoj kući!... Sempre danni di sta mularia!

— U tvojoj kući? Va, mia, va!

I šjora Lucija je otišla. Nije ni riječi dodala, nego se samo demonstrativno okrenula na takav prijeteći način, kao da je najmanje u tom času donijela neku vrlo važnu i sudbonosnu odluku, koja bi Jakina mogla stajati glave.

Papuče su se udaljavale u hodniku.

Digitized by Google

Jakin je odahnuo. Znao je da ona ništa nije odlučila, nego da će popodne otići svome bratu, gdje će ga zajednički ogovarati do navečer. No svejedno ti njezini demonstrativni okretaji njega su uvijek neugodno impresionirali. On je u tim njezinim okretajima uvijek gledao neku moguću opasnost, neku progutanu, neizrečenu prijetnju, koju ona drži u rezervi, da je jednog dana odjedamput čitavu svali na njegovu jadnu glavu. Zato je Jakin i strepio od tih susreta, od onih papuča u hodniku — tuf, tuf... i onih limuna i glavobolje, i najradije bi bio savjetovao Pasqualu, radi svoga mira i sigurnosti, neka ide, neka nađe drugi stan, gdje će i njemu biti ugodnije i bolje, no bilo mu je žao svoga nećaka i one male njegove djece: kud bi s njima, jadan? Osim toga, tu je i to mahanje... Zato ona, zato...! Ona je ljubomorna! Ta ljubomora njemu nije išla u glavu. »Lucija je gelosa! The-gelosa! Assai interessante!« Jakin je sleguno ramenima. »A sto ću, kad je luda? Luda! Matta!«

Dilin-dilin-dilin... zazvonilo je daleko u hodniku zvonce, koje je bilo spojeno uzicom, preko stubišta i dvorišta, dolje do velikih ulaznih vrata. Ta su vrata bila ravno ispod kuhinje doktora Pasquala, pa bi njegova sluškinja Anka Poserskulina (koju su sada zvali »Anka likaruša«) najprije pogledala kroz prozor tko zvoni, a onda samo povukla konopac u kuhinji i vrata bi se otvorila. Sve su to bili izumi viteza Jakina i on je samo uživao kako sve to dobro funkcionira.

Tap-tap-tap... na vratima je bio i zvekir, starinski iscifran u obliku lire, i dječja zanovijetala mogla su birati između ta dva sredstva da piju krv plemenitom Jakinu ili naprosto da ga podvrgnu kombiniranoj torturi: dilin-tap-dilin-tap-tap-tap... No i tu je on nekako doskočio, doduše vrlo primitivno, te se tu nije moglo govoriti o nekom naročitom izumu, ali efikasno: naredio je naprosto Anki, neka uvijek drži u pripravnosti na prozoru lonac vode i neka samo polije dječurliju, »na njegovu odgovornost«. I Anka je polijevala »na njegovu odgovornost«, no snosila je sama sve posljedice te odgovornosti, te bi joj često doletio po koji kamen u glavu ili što bi prsnulo još jedno staklo na kuhinjskom prozoru i na njegovo mjesto javio bi se još jedan karton, kojih je već bilo pet, te se jedva vidjelo u kuhinji usred bijela dana.

Zvonce je ponovno zacilinkalo u hodniku i malo zatim na vrata Jakinova kabineta pokucao je Šimun. Najprije su se, nesigurno i zbunjeno, pojavila dva kruga debelih naočala, ukoso nasađenih na širokom i jakom nosu, zatim jedno trouglasto lice, opaljeno suncem, sa jakim jagodičnim kostima i šiljastom neobrijanom bradom, onda

Digitized by Google

velika obrijana glava sa koje se cijedio mokri bijeli ljetni šeširić (neka kod kuće sašita i slabo uspjela imitacija šeširića, kakve nose engleski mornari, s obodom oštro okrenutim prema gore) i napokon se bojažljivo i zbunjeno ušuljala kroz vrata pognuta Šimunova pojava u bijeloj majici kratkih rukava, starim sivim hlačama sa zakrpana na zadnjici i na koljenima u nešto tamnijoj sivoj niansi i crnim cipelama u stanju raspadanja, kroz čije su se pukotine mjestimično vidjele bose noge. U jednoj je ruci nosio odeblju knjigu maloga formata, umotanu u ručnik, dok su mu o kažiprst druge ruke visjele mokre gaćice za kupanje.

— Zdravi bili, šjor Frane, javio se Šimun, kad je sasvim ušao u kabinet i oprezno za sobom zatvorio vrata. (Oprezno radi propuha, koji je mogao iz dugačkog hodnika povući vrata i tresnuti ih o vratnice). Ostao je kod ulaza i pogledavao zbunjeno čas Strossmayera, čas pokojnog Zanetta, onda njegova unuka, koji je stajao nasred sobe, pognut, duboko zamišljen, naslonivši čelo na objektive dalekozora, te je Šimunu izgledalo, da on to gleda kroz dalekozor, i sve se pitao: što bi on to mogao gledati na podu kroz dalekozor? Onda se najedamput još više zbunio, srrr... posrknuo slinu, pa se okrenuo da pogleda, je li dobro zatvorio vrata, zatim je stao uvlačiti trbuh u sebe da bi mu hlače spale što niže i malo bolje prekrile njegove žalosne stare cipele, koje je zaista stramota bilo vidjeti. On je mislio da se šjor Frane šali, da gleda za sprdnju njegove cipele kroz okrenuti dalekozor. »... Onda noge izgledaju daleke i male, sasvim male, pomisli, i ne vidi se da su poderane... to jest cipele...«

— Zdravo, zdravo, Simune, odgovorio mu je Jakin rastreseno i nastavio, s ručnikom u jednoj ruci, na koju je naslonio lakat one druge, zamišljeno gledati čelom u pod kroz okrenuti dalekozor. Čas kasnije se naglo trgnuo kao da se probudio, i promrmljao, više za se: »In verità, pazza... Sto ću, ludo stvorenje«... zatim je skinuo dalekozor s čela, na kome su ostala urezana dva crvena kruga, i Šimun se mogao uvjeriti da Jakin nije uopće gledao kroz dalekozor. On je vidio doduše ona dva kolobara, ali za zaključak već nije imao vremena: Jakin mu se obratio živahnom kretnjom i ponudio mu da sjedne.

Sjesti, to je za Šimuna bila naročita komplikacija i vrlo, vrlo neugodna stvar. Noge ispadnu napred, i cipele se otkriju u svoj svojoj žalosnoj neuglednosti: onako ostavljene na podu, jedna pored druge, kao da se natječu među sobom koja je poderanija, groteskmija, apsurdnija: »Ah, ja, meni je ispao jezik... A ti, ti uopće

Digitized by Google

nemaš pete i noga viri iz tebe, jadna moja!« Pa koljena iskoče van, sa svojim zakrpama, koje znače: »Mi pokrivamo rupe, a ispod nas su, vjerujte, gola koljena! Naša je uloga iluzorna! I nemojte mu vjerovati; on nema drugih hlača!« I tako, ismijan od svojih vlastitih cipela, od svojih vlastitih hlača, osjećao se na stolici kao na pozornici: smetao je sam sebi. I onda, ovaj šjor Frane, neće da sjedne, nego šeta po sobi i govori mu iza leđa, pa se on mora okretati za njim na stolici, mora pratiti njegovo kretanje i kod toga mu nevjerojatno smetaju ruke. Neki ljudi tako lijepo mašu s tim rukama, tako jednostavno znadu njima baratati i prave čudesa s njima, a on im neprestano mora tražiti položaj i kod toga zaboravi što je htio reći, pa mu kažu da je rastresen. Pa kad ga posade na stolicu, on metne ruke na koljena, a oni ga gledaju! I on zna da oni tada misle: gle, htio je, jadan, pokriti zakrpe na koljenima! A njemu više nije ni do kakvoga pokrivanja. Rupa je bila, i ona ju je vidjela. Rupu je prekrila zakrpa, kao što zemlja prekrije grob, a što je u grobu mrtvo je, i što sada vrijedi uzdisati: Ah, pod zakrpom počiva moja jedina, jedina ljubav! I čemu lagati o rupi na hlačama, kroz koju je ona bila vidjela njegove bijele gaće dok su sjedili na divanu, čemu se prenavljati »da je to bio nesretan slučaj«? Rupa je rupa, to sav svijet zna, rupa je bijedno stanje onih jedinih hlača, koje su učinile njegovu veliku, platonsku ljubav bijednom, chaplinskom groteskom, smiješnom svinjarijom i lažnom, do suza (kad bi baš htio plakati) lažnom spiritualnom egzaltacijom, komičnom kretnjom u zraku padajući obim rukama u izmetine, kad se nagnuo da joj ubere cvijet. Da nije bilo rupe, danas bi neprestano mislio na nju; ovako se samo sjeća, no i to je sjećanje već pod zakrpom.

Ali on je bio sačuvao averziju prema svim predmetima, na kojima se sjedi.

— Sidi, Simune, sidi. A to ti je mokar klobuk?

— Obrijao sam glavu, pa sam ga smočio radi sunca... Ali ja ga mogu skinuti, srrr... jer radi vode... On se zbunio u blizini stolice, i bio je već učinio kretnju da će sjesti, no onda se brzo uspravio i samo strugnuo nogama po podu srknuvši slinu — srrr...

— E da, vruće je kako u purgatoriju, reče šjor Frane rastreseno. A Francez? To je, a? i pokaže Jakin na knjigu, koju je Šimun umotao u ručnik.

— Koji Francuz? upita Šimun.

—O, Simune, Simune! Veri Don Frane, pjunuti Don Frane!

Digitized by Google

Nosis glavu u varsi, propja kako Don Frane! Ma oni Francez — »O filatelijo, filatelijo...«

— Aaa... sjeti se Šimun. Eh, kad sam zaboravio! i pljusne se po čelu onim mokrim kupaćim gaćicama, zaboravivši da ih drži u ruci.

— A to? pokaže šjor Frane na njegovu knjigu.

— Ovo? Srrr... Leopardi.

— Sempre Leopardi! Sempre Leopardi! Moj Simune, i zena uvik ista ti dodije, a ti sempre Leopardi!

— To je drugo, žena, odgovori Šimun zbunjeno. A ono, jeste li prepisali?

— Ma jesan, jesan! Evo na! i šjor Frane mu pokaže s ponosom prvu stranicu albuma.

Šimun je gledao lijepa, pravilna Jakinova slova i sricao je na glas, tobože da kontrolira, da li je dobro prepisano: »O, filatelijo, filatelijo! Ti si neka vrlo čudna boginja... Dobro je. Bio bih ja bolje preveo, da me one...«

— A? Dohode, dohode?

— Dolaze. Kad me nema kod kuće, onda, i Šimun uzdahne.

— A eto, moj Simune, pacijenca! Svak nosi svoje brime na plećima. Ti oni bunar, a evo ja onu porkariju ispod pergula.

— Jučer sam cijeli dan bio kod kuće: Malasnovi su prali robu... Nego, biste mi mogli posuditi »Auroru«; išao bih malo u Grandovac, okupati se i... srrr...

— A »Poesia«? Ol si je prodal? zaobiđe vješto šjor Frane Šimunovo pitanje. Kao što dijete ne dopušta dirati u svoje olovne vojnike, tako je njemu bilo upravo nepojmljivo da netko dolazi posuđivati od njega njegove igračke, koje je on upravo bolesno volio: motorić, »Aurora«, radio, pa kad bi se netko ipak usudio, on bi mu odgovorio: »A bis ti meni uzajmil tvoju koćetu? Ko ca ima, ima za svoju potribu!«

— »Poesia« ti je bila lipa gondola. Grihota da si je prodal. Nista ni bila vergola...

— Rasušila se, pa sam je pomočio. Moram dobaviti štuka, pa ću je piturat.

— Rasusila? Ja imam stuka i piture, bile... A govori se »che stucco e pittura fa bella figura«. Lipo je ti pituraj u bilo, a piture ja imam. I tako je lijepo, vješto šjor Frane prebacio razgovor od »Aurore« na »Poesiu« i sasvim otklonio opasnost. Šimun je shvatio, da mu šjor Frane neće da posudi »Auroru, pa nije ni ponovio pitanje, nego se spremio da ode.

Digitized by Google

— A, ti gres ća? Allora, kad ćes mi donit tega blazenoga Franceza? Popodne, a? Ma odma po obidu, da finimo to danas.

— Hoću, hoću, sigurno, srrr... i Šimun se tiho izvuče iz kabineta i htjede polako, polako za sobom zatvoriti vrata, kad propuh navali iz hodnika i vrata tresnu svom snagom o vratnice! Šimun zgrči nogu i zatvori oči od udarca, pa, da bi popravio dojam, ponovno malo otvori vrata i tiho ,sasvim tiho ih zatvori.

No uto ga zovne šjor Frane iznutra, i on se ponovno vrati u kabinet. Šjor Frane mu učini kretnju da priđe bliže, zatim ga upita skoro šapćući:

— A ona, vidila te kad si dosal? i pokaže glavom prema hodniku.

— Da. Bila je na prozoru.

— A je imala banje na glavi?

— Ne znam, nisam gledao gore.

— Nisi gledal? A kako znas da je bila?

— Ne znam kako... Znam da sam čuo, kako je netko gore učinio »u«, kad sam ja prolazio...

— Ma to će bit golubi. To oni gukaju: guu... guu...

— Nije ne! Znam ja kako golubi... Šjora Lucija... ovaj... srrr... ona misli da ja vama kradem...

— Da mi krades? zinuo je šjor Frane.

— Da, robu da vam kradem, izvali Šimun ispod glasa nekako glupo i nesuvislo, te se i sam u slijedećem času začudio odakle mu ta pomisao? »I to baš robu«, pomisli on. »Zašto sam baš rekao robu? Mogao sam reći »cipele« ili »ključeve«...

— Ma, ol ti je ona rekla koji put...?

— Ne, nije mi rekla... Rekla mi je materi, da što ja nemam komad bolje robe? To je lagao i znao je da je laž dok je govorio, no u isti čas je pomislio, da je možda zaista šjora Lucija to rekla njegovoj materi i da šjora Lucija možda zaista sumnja na njega da on krade tu kod njih...

— Ti si lud, boga mi, reče šjor Frane uneprilici. I tebi svega, moj Simune, dojde u glavu!

Na riječ lud« Šimun ga je sasvim čudno pogledao ispod naočala: očne kugle su mu se naglo trznule, kao da ga je ta riječ ošinula po očima i on je u taj čas i pomislio: »To je sve meni od očiju«, zatim je upravio sasvim miran, no nekako zamućen, nejasan, nesuvisao pogled u onu Jakinovu ruku, u kojoj je još uvijek držao dalekozor, i osjetio je u sebi neko veliko, veliko zadovoljstvo gledajući dalekozor, kojega nije bio u tom času svijestan kao dalekozora,

Digitized by Google

već kao nečeg sasvim drugog, sasvim različitog od smisla jednog dalekozora, i to mu je učinilo neko zlobno zadovoljstvo, od kojeg se i nasmiješi, pomislivši: »I ti si lud...«

II.

U devet sati sjena Jakinove kuće još je dovoljno široka da prekrije gredu hladovinom. No osim toga, tu udobnost uvećavao je još i blagi »levantin«, sjevero-istočni vjetrić, koji ljeti prije podne lagano pirka, pa se prema podnevu sve više pomiče prema sjeveru, o podne mu ponestaje daha, te izgleda da je sasvim zamro, no poslije podne prebaci se sasvim na zapad i javi se kao oštri i hladni maestral, a uvečer se iznemoglo smiri i opruži u beskrajnu mrtvu bonazzu.

Malaksali stari arhonti ili sijedi rimski senatori po svoj prilici nisu tako savjesno zasijedali, nisu sa toliko nesebične požrtvovnosti, izlagali svoja stara tijela sudbonosnim ljetnim promajama, kao stari »balonjeri« na gredi, koji su tu na njoj stekli sve vrste prehlada, kašljeva, naduha, kostobolja, proljeva, vrtanja u laktu, težinâ u ramenu, hripanja u prsima i onog kobnog bockanja oko srca, koje najavljuje — smrt. No oni su govorili o smrti, kao o smiješnoj nezgodi, koja se njima neće tako skoro desiti. Ipak, oni čempresi, oni vitki, šiljasti, mirni čempresi preko, na drugoj strani luke, na groblju Prirovu, neugodno su dirali njihove poglede, smućivali im misli, kvarili vidik, a sunce je iza čempresa zalazilo tako crveno, tako pomamno, tako nabreklo od života, kao da im obješenjački dobacuje: »Doviđenja, stari pokladi! Tko zna, da li ćete me svi sutra ugledati iznad »Wellingtona«, tko zna?« I često se na gredi poveo razgovor o premiještanju toga groblja na neko drugo mjesto, udaljenije i skrovitije, gdje bi našli više mira i živi i mrtvi.

— Jer, per esempio, dojde furešt čovik u misto, i ča ima za vidit — čimiter!

— I di su ga stavili? Na najilpju pozicijun! Na ono isto misto su stari Garci i Rimjani imali tejatar; još se vididu u more kako niki obruči i ča ti ga ja znan.

— Ako ti je kuvenat, ako ti je čimiter, ako ti je, ča ti govoriš, tejatar, ako ti je javal i hudoba sve tamo, di je najlipje. A di čovik živi? Po bunjcima. Ter bunjci Bortulincovi, ter bunjci Pericini, Kazoletovi, Čarnjenkotovi... Jaruh Čarnjenkotov smardi po cilog Čunkovici.

Digitized by Google

— Grihota da smardi temu finemu nosu, perke je rojen i odgojen u profumima...

— Ča smardi, smardi svakemu nosu, šenpjo! Ako tebi lipo vonja, a ti vonjaj!

— Evo, smardi i šjor Franetu, ma su se, bogami, obikli i njihov gospodski nos! Sve je navika: ako živiš u smradu, malo po malo se obikneš i lipo ti vonja. A gospoda već ne ćutidu ni profume od pustih vonjih.

— A, kad se ja nadubem fažola, ćutili bi moje profune, pusti stat...

Greda je bila namjerno tako položena na dva kamena, ispod prozora onog dijela Jakinove kuće, koji je okomito presijecao obalu i dopirao skoro do samoga mora. Tu je na kraju pokojni vitez Zanetto, dogradio i zidić do samoga mora i perfidno ga po vrhu posijao tučenim staklom usađenim u žbuku, da se nitko ne usudi prelaziti preko u »Jakinovo«. Greda je bila postavljena kao magnetska igla sjever—jug, tako da ju je neki duhoviti i radini stanovnik općine nazvao »busula pod Jakinovo«, dok je inače nosila općeniti, podrugljiv naziv »Parlamenat«. »Parlamenat« je ljeti počivao u neprekidnom hladu, jer čim bi Jakinova kuća oko podne uskratila sjenu odmah bi se brižno nadvila nad gredu visoka Brankarelina kuća zaštićujući je od bijesnog popodnevnog sunca. No zimi, zimi je Brankarelina kuća bila pravi blagoslov: ona nije dopuštala buri da obliže svojim slanim i ledenim jezikom časne sjedine parlamentaraca i da im ispuše stare i lomne kosti, u kojima se već dobrano iskristalizirala mokraćna kiselina. No zaštićene tako Brankarelinom kućom od suhe vještice bure, u onom udobnom i toplom kutu ispod patricijskih Jakinovih prozora, te su se stare napukle kosti znale gipko razgibati na zimskom suncu, razigrati se u onom drugom djetinjstvu, koje se od poštovanja samilosno zove starost.

Ali šjor Frane, šjor Frane nikako nije trpio te »stare scimie« dolje pred svojom kućom! Nije ih naprosto mogao vidjeti! O da mu je bilo, da mu je bilo izumiti nešto, čime bi ih mogao otjerati odanle i da se više nikad ne vrate, ti »pettegoloni ribambiti«! Pa im je jedne noći cijelu gredu premazao ribljim uljem, no oni su se na nekoliko dana preselili u radionicu meštra Jakova Gange, postolara, dok se ulje osušilo, zatim se opet vratili i ustanovili, da je šjor Frane to pametno učinio, jer bi greda mogla i istrunuti od vode. No onda im je šjor Frane (naravno, opet po noći) pozabijao po gredi, uz Šimunovu pomoć, mnoštvo sitnih čavlića sa dvostrukim šiljcima, te je izgledala kao jež, no balonjeri su opet pronašli dobru stranu i

Digitized by Google

u toj nevolji, i tuckali su čavliće cijeli jedan dan, strpljivo, savjesno, kao da grade aeroplan u kome namjeravaju letjeti. I tako je šjor Frane brzo iscrpio svu svoju dosjetljivost i ostao je na koncu bespomoćan. S gredom nije išlo dalje: tu je morao kapitulirati.

Ali zidić — e, tu se nije dao! Borio se, pa makar i bez izgleda na pobjedu, ali se borio! Jer to, uostalom, i nije bila samo njegova lična stvar; to je bila borba njegovog viteškog ponosa, što više, borba obiteljska i tradicionalna, koju je, tako reći, i oporučno naslijedio od svoga oca, kao što ju je otac naslijedio od djeda, djeda Zanetta, za čije je vladavine i započela.

Ta je borba trajala godinama... Što? — decenijima! Otpočela je kad je stari Zanetto sagradio zidić i nastavila se kroz tri Jakinove generacije jednakom upornošću s jedne i druge strane, to jest odozgo i odozdo. Prolijevala se sa balkona hladna i vruća voda dolje na »počinitelje«, jednom prilikom, u vrijeme starog Zanetta, čak i vrelo ulje (kao na gusare) — i praskali su Jakinovi prozori po noći za osvetu. Izlilo se na to pogano mjesto čitave hektolitre kreča, lizola, katrana; ograđivalo se taj smrdljivi kutić daskama i bodljikavom žicom, a kad su došle u modu općinske zabrane na tablicama, u svrhu staranja oko javne higijene, šjor Frane je bio isposlovao kod općine i takvu tablicu, koja je bila pribijena na Zanettov zidić: »Na ovom je mjestu najstrožije zabranjeno onečišćavanje pod prijetnjom globe od 300—500 dinara, odnosno 2—5 dana zatvora — Općinsko upraviteljstvo«. Tekst je bio stilizirao Migle, praktikant u općini, koji je svršio građansku školu, pa je »Općinsko upraviteljstvo« njemu povjeravalo sastavljanje tekstova za tablice na javnim mjestima, kojima se uvijek nešto strogo zabranjivalo i prijetilo općinarima: »Na ovom je mjestu strogo zabranjeno pojenje živine...«, »Na ovom je mjestu najstrože zabranjeno bacanje smeća, te prolijevanje nečiste vode pod prijetnjom...«, »Na ovom mjestu strogo je zabranjeno pjevanje te bučenje...« I uvijek »na ovom mjestu«, »strogo i najstrožije« i »pod prijetnjom«, tri bitna elementa svake Migletove zabrane na općinskoj tablici. Kao da su baš ta izvjesna mjesta bila upravo prokleta, upravo predestinirana za sva ta poročna djela. Jer ta mjesta u stvari i nisu bila nikakva naročita mjesta u javnom, komunalnom smislu, niti je to bio neki organizirani prkos sa strane općinara. Ozbiljniji i ugledniji ljudi, koji su cijenili red i čistoću, čak su i voljeli da ima po gradiću tih tablica, radi ugleda pred strancima, i čitali su ih rado u početku, dok su još predstavljale neku novost, i malu senzaciju, kao što su — doduše ironično i superiorno — čitali i tabele filozofskog sadržaja

Digitized by Google

Mika Nervoza, koje je on (svake nedjelje novu) pribijao na svoja kućna vrata. No Nervozo je mijenjao svoje tabele redovito svake nedjelje, dok su one Migletove općinske tablice visjele nad inkriminiranim mjestima smiješno i besmisleno, jer se svatko mogao uvjeriti da njihova zabrana i prijetnja nije ni najmanje promijenila ono nehigijensko stanje ispod njih. Pa kad bi još drvodjelac meštar Visko, s nadimkom Slikar, kome je općina povjeravala izradbu tablica, naslikao vrlo lijepu ruku s ispruženim kažiprstom u koso prema dolje, da se točno zna koje se konkretno mjesto u tekstu podrazumijeva, općinari su se ponašali, kao da im taj kažiprst upravo pokazuje mjesto za vršenje prekršaja. Oni nisu mogli drukčije ni shvatiti te tablice, kao što ne bi drukčije shvatili ni golubi ili lastavice, da im se objese tablice po strehama i nacifranim fasadama javnih i privatnih palača u gradu: »Na ovom je mjestu najstrožije zabranjeno građenje gnijezda, te vršenje nužde na glavu mirnim prolaznicima pod prijetnjom...«, jer su općinari kršili zabrane općinskih tablica po istoj jednostavnoj životnoj logici, po kojoj lastavice u proljeće grade gnijezda pod strehama i golubovi sa fasada prave neugodnosti prolaznicima na glavu.

Ono mjesto pod Zanettovim zidićem bila je također jedna od tih prokletih i neobranjivih točaka javnoga reda i poretka: kao što su brzo nestajale Jakinove barikade od dasaka i bodljikavih žica, tako je brzo izbrisana i općinska tablica. Najprije su je djeca izbombardirala i unakazila kamenjem, a zatim ju je netko i skinuo, kad se i onako s nje nije moglo više ništa pročitati, a znalo se da ta izubijana smiješna crna daščica s ostatcima bijelih slova i ispruženim kažiprstom tu tobože zabranjuje nešto, što je pučka potreba, pa — ako ćemo tako — i pravo svakoga općinara, koga je pritisnula ta potreba. I svraćanje pod zidić se nastavilo, usprkos finog Jakinovog nosa, usprkos njegova bijesa i vruće vode sa balkona, usprkos svega, pa čak i crne općinske tablice sa vrlo strogom novčanom prijetnjom.

Uostalom, taj je kutić bio vrlo podesan, pa čak donekle i udoban za vršenje te životne potrebe: čovjek jednostavno okrene javnosti leđa (iako prolaznicima nije ni na kraj pameti da na njega svraćaju pažnju), s jedne strane štiti ga Zanettov zidić, s druge strane more i on se tu osjeća ugodno usamljenim. Tako Franu Jakinu nije preostalo drugo, nego da drži zatvorena balkonska vrata za najvećih ljetnih sparina, da se povuče u svoj kabinet i da se posveti u mirnim pauzama svojim tihim radostima, ili da se grize, da nemoćno bijesni, kad začuje pljuštanje pod balkonom, pa kad više ne može da savlada živce, da obaspe onog dolje pogrdama.

Digitized by Google

Na gredi nije bilo mjesta za sve. Jer na tu gredu u sjeni Jakinove kuće, stekli su već neko pravo starosjedilaca oni, koji su dnevno sjedili na njoj već godinama, tako te bi se moglo reći da su svoj život presjedili na gredi i utisnuli na nju izvjesno pravo svojim zadnjicama. A kad se kaže »na gredi« zna se već na kojoj gredi, i kad maćeha šjora Mandina pita svoju kćer Erminiju, gdje je Pjero, ona joj odgovori da je »na gredi«, i maćeha šjora Mandina opet ima i suviše razloga da joj se tresu ruke i trepeću trepavice od ljutine misleći bijesno kod toga na stražnji dio hlača svoga prosijedog pastorka Pjera, koji je također dugogodišnjim sjedenjem utisnuo svoje teritorijalno pravo na jedan dio te nesretne grede, dio uostalom vrlo skroman, kao što je bio skroman i dio Pjerva tijela, kojim je dolazi u dodir s gredom.

Brankarela je savim neskromno i komotno smjestio svoje debelo tromo, tuljansko tijelo na onom kraju bliže moru, odakle je najavljivao promjene vjetrova i vremena, dok mu je sa drugog kraja grede protuslovio svojim prirodnim barometrom na principu reume visoki i dlakavi Dome s nadimkom »Smart«.

Dome je u dubokim, baritonalnim kašljevima mučno otkidao svoj stari, crni katar, koji kao da mu je dolazio ravno iz duše, tako je bio gust, nečist, crn, pun nečistih, nepristojnih riječi i crnih kletava. To je već bio takav način Dometa Smarti, da protuslovi, da sve bolje zna i da jedini ima pravo, pa kad mu nisu odobravali, on bi pokušao ironijom, cinizmom, zatim uvredama, kletvama i na koncu bi otišao, uvjeren da su svi oni tamo »cukuni« i »bidni moji«, »kojima se može petat rog za sviću«. Tu su još bili redovni »parlamentarci« stari Kalo, koji je ostavio u Aljasci na ribarenju desnu ruku do lakta, zatim stari Dolelo, Jure Lukrinin, Pjero Kotica zvani »Dupin«, Ive Tamburlinac (vrlo daleki rod Ciprijana Tamburlinca), Patković, doseljenik iz Muća, »vlah«, koji se uvijek držao stidljivo po strani, onda Salvo, u čijoj je kući tu blizu stanovao Patković, Meštar Vice zvani Treso i konačno Pjero Rakov iz ugledne obitelji, koja je Pjera htjela školovati, no kad je Pjero završio sedmi razred, otac mu se ponovno oženio sa šjorom Mandinom, biskupovom rođakinjom, koja je smjesta zahtijevala prekid Pjerova školovanja radi štednje, i tako je Pjero postao »balonjer«, posjetilac grede — i nije imao ništa protiv toga.

No u posljednje vrijeme počeo se spuštati iz Čunkovice na gredu pod Jakinovo i Fobe, kome su neke udovice iz susjedstva (naročito Katina, Katina-Pjana) zlobno prišile nadimak »bez gardelina, Fobe bez gardelina«. Fobe je bio stari mladić, koji je imao »mlijeko u

Digitized by Google

kući« t. j. kozu, nešto vinograda, jedinac, pa su ga udovice uzalud salijetale i osvajale, i kad nije nijednu od njih oženio, zlobno su izmislile da njemu fale neki najosnovniji uvjeti za bračne odnose i da se zato on boji ženidbe, »Fobe bez gardelina«.

Za njega nije bilo mjesta na gredi, pa je čučao sa strane, uza zid, i stručno pratio cvrkutanje u zraku, okrećući glavu za lastavicama, koje su prelijetale u hitrim i oštrim potezima. Fobe je bio strastveni ptičar sa malim i živim očicama kobca ili jastreba-kokošara, često već kažnjavan radi te svoje neodoljive strasti da lovi, u sezonama ptičjih seoba, te vesele krilate životinjice u čitavim jatima. Njegova je stručnost bila poznata po čitavom otoku, pa kad bi netko zaželio da mu ptičica cvrkuta u kavezu, obratio bi se Fobetu sa izričitom željom, da hoće muškog češljugara, »gardelina-karniola«, ili muškog lugarina ,ili faganela, ali ulovljenog na smoli, a ne u mreži i da mu zaboga ne bi pritisnuo zadnjicu«. Ženske ptice (koje su kao pjevačice u vrlo slaboj cijeni) i one koje nisu bog zna kako zabavno pjevale, kao na primjer tupi i bedasti »verduni«, koji gnjave sa svojim dosadnim »b-znn-cn-cn... b-znnn-cn-cn..., a možeš ih hraniti i pšenicom, pa skoro da bih rekao i kukuruzom, tako su tupi, primitivni i proždrljivi ,a još k tome drsko štipaju za prste kad ih hraniš, — te je Fobe nemilosrdno ubijao — kvrc! — »farnjokom« po glavi, i spravljao je od njih pečenkice i paprikašiće, »tingule«, »tinguline« »su dva zarna soli, papra koliko možeš ćapat su dva parsta, malo, malo luka, kapju vode, pak neka učini dva glogoja na žeravi... cm... cm...« Jer i njegova su usta bila nekako udešena za te sitne zalogajčiće, za to gurmansko cmakanje —cm —cm... Kratke usne bile su mu okruglo skupljene i izdužene, kao da fićuka (a fićukanjem je on i mamio ptice, imitirajući sve moguće ptičje dijalekte sa najfinijim nijansama, pa su mu usta valjda tako i ostala trajno u tom fićukanju), zubići sitni i rijetki na donjoj čeljusti, dok su mu oni gore poispadali i ostavili nježnu golu čeljust, koju bi upravo bila grjehota izložiti surovosti tvrdih zalogaja. Njegova strast bila je jedna od onih neodoljivih ljudskih slabosti, kao kartanje, kao skitanje, kao ona nevina strast meštra Naneta Peskadora za lovljenjem riba, neprekidna naslada, nezasitna i slatka strepnja kockara: ah, hoće li ono jato pasti na njegovu lokvicu, u njegovu mrežicu, ili će odletjeti dalje kao kuglica na rouletteu, i pasti na drugu lokvicu, na drugi broj... pi-pići-pi-pin... pi-pići-pi-pin... crii-crii-crii... fićukao bi Fobe mahnito za jatom. I sada je Fobe, gledajući za lastavicama, instinktivno počeo fićukati: »ćiu-ćiii... ćiu-ćiii...«

Digitized by Google

— »Čiu-ći«, Fobe, »ćiu-ći«... Soli na rep... Pjero Rakov je dugo motrio Fobeta, kako prati lastavice, pa da bi prekinuo prepirke oko katolicizma i pravoslavlja, koje su bile vrlo česte u posljednje vrijeme, a koje su njemu bile dosadne, on je glasno svratio pažnju na Fobeta.

— Bilo bi ti pametnije »ćiu-ći« za kojom udovicom, procijedi veliki i jaki Ive Tamburlinac, svojim tihim, ciničnim glasom uz mali cinični smiješak, koji mu nikad nije silazio s lica, kao da se rodio s njim, te je izgledalo da on i spava s tim malim zajedljivim smiješkom i da će ga sa sobom ponijeti u grob.

— To ti možeš za tvojon Juzepinom, odvrati spremno Fobe.

— Govoril ti, Juzepinom... Ma kako bilo da bilo ti nisi ni muški ni femina; to svak govori po cilom škoju. Eno, učer oni Komižani, ča su prodavli ribu, pitadu me, da di se može vidit onega iz Kuta, ča nima gardelina, onega Fabijana bez gardelina? hi-hi-hi-, dodao je Ive svojoj izmišljotini još i svoj tanki zmijski smijeh.

— A mu, eno, Pjana-Kaitna svuda govori, upleo se u zadirkivanje i Pjero Kotica, ineki dan je govorila u Kukurinih na peć, da se ona tila za njega udat, ma kad je vidila kako stvar stoji, da se ritirala. Ako laže Katina, lažen i ja.

— To je ono što se govori: ako laze koža, ne laze joj rog, stavi na sasvim krivo mjesto tu poslovicu Jure Lukrinin, pa joj još i rogove ispremiješa na ona tri »z« (jer koza, naravno, ima rogove — »koža«), što se uostalom njemu često dešavalo, kad je afektirao u književnom jeziku, garniranom sa stranim riječima.

— Nego ti ovo, dupinu! pokazao je Fobe Pjeru Kotici onaj popularni i uvredljivi znak rukom.

— U rilo ti, tovare, kad ne znaš lipje! Kako mu je žal, a, ča nima kanoću...

— Nego ti mater nima, ona pjandora! I ona Kotica pravoslavna, ča, kad je pjana onda kanta u onu njihovu pravoslavnu crikvu, misto »sjati Bože«..., »slalki Bože, slalki Kripni, slalki Besmartni, pomiluj nos«...

— Ha-ha, da »pomiluj nos«, ha-ha, pucao je od smijeha Pjero Rakov, uživajući što je stvar postala interesantna i zabavna. Asti gospu, da »pomiluj nos«, hi-hi-hi...

— Nemojte soltanto da van mi petamo dvi priko mutrije, pak ćete vi slinit ča vam na pamet pade! Jeste, kapili to? I kuco, vē!

Pjero Kotica se bio ozbiljno uzrujao. Slina mu je bijesno hroptala u luli gore-dolje prateći njegove riječi. On je bio jedan od onih izgubljenih ovaca svete matere crkve katoličke, koji su je bili

Digitized by Google

napustili i prigrlili ortodoksnu srpsku crkvu pravoslavnu, i nisu nikome dopuštali da im dira u njihovu novu vjeru.

— Kad ti je drago reć, vaja da ti bude... khr... khr..., prekinuo je kašalj Dometa Smart, vaja da ti bude drago i čut! Ča se intrigaješ u mladića?... khr... khr... khr... h-h-h..., napao je teški kašalj Dometa i svega ga izobličio, zgrčio: glavu je spustio među koljena i uši su mu se zacrvenile od muke; u prsima mu je hripao teški katar.

— Krepa, stara karonja! primijeti tobože u šali Pjero Kotica. To te dobrota škakje u parsima.

— Vira, vira me škakje, odvrati zajedljivo Dome. Čovik koji promini viru kako košuju, vaja da kuco stoji, perke je on abil za svako zlo dilo.

— E, ma je tako, a, barba Dome? uhvatio se Fobe za njegove riječi. Ma je tako? On je i boga privaril, Kotica...

— Kuco vè! Jer poboga...! zaprijetio se Pjero Kotica Fobetu štapom.

— A ča »kuco ve«, ča »kuco ve«? nastavio je Dome da brani Fobeta, ol ni istinu rekal Foba? Ča »kuco ve«? I Boga si privaril, si, to ti ja govorin!

— Evo, judi, evo, judi, ustao je Kotica, vi ste svidoci, a ja ću poć di se hoće! To ti, Isukarsta mi neću oprostit! I pošao je Pjero rezolutno, kao da će sad na smjesta izvršiti svoju namjeru, jer ono »di se hoće«, to je značilo sud, a možda i žandarmeriju ili koju drugu vlast, s kojom svakako nije dobro imati posla. Dome mu je još dobacio u leđa:

— Poj me tuž', poj, onemu tvomu prototu! Boje bi mu bilo da obrije ono barbina...

Muk. Čitav je »Parlamenat« usukao vratove, kao da se tu dotaklo jedno pitanje iznad parlamentarne kompetencije.

— Ako mene stavi za svidoka, ja nisan ništa ni čul ni vidil, oglasi se jedan bojažljivi »balonjer«.

— Ni ja, boga mi, doda drugi zabrinuti glas.

— On je zato i došal na gredu, za učinit skandal... To je Koticinima po raci...

— Zato mu je i ime Pjero, umetne mudro Jure Lukrinin; ono što Talijanci kažedu »Pjero di skandalo«...

— Malo se tilo, da ni došlo do barufe izmeju judih, a sve cića tvoga gardelina, nesritnji Fobe, nastavi sa zadirkivanjem meštar Vice, nastojeći da se vrati razgovor na interesantniji predmet.

Digitized by Google

— Sin van je »neritnji«, a ne ja!, odvrati arogantno Fobe. Oni desperadun, ča je kontra Boga, ča po Zagrebu meće svit u tejatar i u foje! Oni vagabundo, ča ga je strah doć doma, da ga ovode kogod ne oharepi po tikvi! Eno Ciprijan Tamburlincov govori, da kad mu dojde pod ruke, da će sve zube pogucat, kad ga on bubne! Altroke! Stavil ga je u tejatar... A ča se on intrigaje u Ciprijana Tamburlincova, perke da je izgubil impijeg... Ol je vaš sin boji od njega?

— Moj je sin profesur... usudi se plaho meštar Vice.

— Bit će! Profesur od tovarih, uplete se Ive Tamburlinac, braneći stvar svoga dalekog rođaka Ciprijana Tamburlinca, uz isti onaj svoj mali cinični smiješak. Jerbo ni na svitu nego onakih profesurih! Nećete ih!

— Za diventant profesur, hoće se mijari i mijari dinarih, doda Salvo. Ni skula za svit, koji je gladan po večeri. Ma danas bi svi tili da njin dica budu profesuri, direturi, dotorese, arcidotorese, arciprincipese, arcivrazi i arcihudobe..., a na justa križ križiću, i učini Salvo preko svojih usta prstom znak križa, zatim udahne rezignirano, u dubokoj spoznaji te savremene gluposti, svoj uobičajeni uzdah: »O Marija Magdalena i Marija Jakova!«

Meštar Vice je šutio. Ušutkali su ga spomenuvši mu sina. O tom svom sinu, koga nije vidio već desetak godina, ni on sam nije imao mnogo bolje mišljenje, ali ipak, kad ga se već spominjalo na ovakav način u njegovoj prisutnosti, on je pokušavao da ga brani tom jedinom slabašnom riječi — »profesur«. To »ča je kontra Boga« njega nije mnogo smetalo, jer je i sam meštar Vice slovio kao »framasun« i »bestimadur« i karonja, koja nikad ne gre u crikvu, gori deset puta od Jureta Burića, tale-quale meštar Tone Markičov«, ali da mu je sin desperadun i »vagabundo« i da opisuje ljude koji mu nikakva zla nisu učinili (pa čak opisuje i one koji su mu dobra učinili), i ne samo da ih opisuje, nego i izmišlja o njima smiješne i sramotne stvari (eto, kako per esempio da se Ciprijan Tamburlinac ubio od desperacije, a Ciprijan Tamburlinac je živ i zdrav i igra karte sa doktorom Pasqualom), preokreće im imena, naziva ih po uvredljivim nadimcima i »meće ih u tejatar«, i onda ti ljudi njega (meštra Viceta) mrze »dižu mu pozdrav« (eno, onomadne u Komiži doktor Kauli i Giacomo Galetta) — sve je to meštar Vice znao — i što je mogao? Šutio je. Oduzeli su mu riječ, spomenuvši mu sina.

— E, ma znaš, poboga, javio se ponovno Dome nakon pauze, u kojoj se očito bavio u mislima malopređašnjim sukobom, pa da bi samoga sebe ohrabrio, skrivajući svoju bojazan: Mladiću govori da

Digitized by Google

nima gardelina, i još da kuco stoji! A ti si mu ga, tovare, mogal pokazat, pa neka gleda ona stara šporka karonja!

Gredom se razlegao staračkí, krezubi, kašljucavi, slinavi smijeh. Smijeh se začuo i sa prozora kuhinje doktora Pasquala. Ženski smijeh; smijala se Anka, sluškinja doktora Pasquala, koja je prisluškivala razgovor gore u kuhinji kod prozora.

— He, kako se Anka smije, a? reče Dome, okrenuvši se gore k prozoru. Anka se brzo povuče uz glasan i bedast kikot.

— Ne znate vi, ča se ona smije, reče značajno Brankarela, koji ji dotle šutio na svom kraju grede, crtajući vrhom štapa trokute po prašini i ispisujući u njima riječ PAPAR, PAPAR, zatim je sve izbrisao nogom. A niste vi oservali, da Fobe (ovo će bit dvi šetemane) svaki u boga dan dohodi na gredu? Gledan ga ja gore iz moje ponistre, kako on ričamaje Ankupi-pin, pi-pin, pi-pići-pipin... Kako gardelin... Altroke da on nima gardelina!

— E, lani je zagnjojil Zlopoje, bit će kapja vina; može se i oženit, reče Kalo počešavši se iza lijevog uha, na kome je visjela mala zlatna naušnica.

— A opet, Anka je od fine fameje — Poserskuline, primijeti cinički Ive Tamburlinac. Donit će mu u dotu ime i rispet od svita.

Čitava je greda prasnula u smijeh. Smijeh sa kuhinjskog prozora sada se nije čuo. Fobe se zacrvenio, zbunio, strpao ruke u džepove i oborivši pogled zbunjeno crtao desnom nogom oko sebe polukrug u prašini. Primjedbe, aluzije na račun njegovog budućeg braka, cinični savjeti pljuštali su sa sviju strana. I opet se čitava greda kašljucavo i krezubo kesila.

Fobe se, sve onako oborene glave, polako okrene i pođe pod Zanettov zidić — od neprilike. No još u pripremi da izvrši ono, što je tu općinska tablica »najstrožije« zabranjivala i što još uvijek u svome odsustvu zabranjuje, kad — pljus! — Fobe je najedamput bio sav mokar! Šjor Frane mu je izlio na glavu pun lavor vode, u kojoj je ispirao marke! Upravo je bio izašao na balkon da je prolije, kad mu se usput pružila prilika da je još jednom korisno upotrebi.

Fobe se u prvi čas nije mogao snaći. Sa njega se cijedila mutna, nečista voda, puna sitnih papirića, a na leđa mu se prijepila čitava stara austrijska marka od deset filira sa buldoškom glavom Franje Josipa, bez ikakve filatelističke vrijednosti. Ali zatim ugledavši Jakina na balkonu, Fobe mu je stao psovati i žive i mrtve: te »oni rebambito, ča gleda kroz dopjet mantenutu i ča joj maše šugamanom«, te, »onu mu ženu, prasicu, koju nitko nije htio ženit« i »onega mu brata u grebu, ča je sve imanje isfrajal po kurbašćini« i »one mu

Digitized by Google

martve rongave« i »žive, one tovare« ... i tako dalje u tom istom tonu.

Šjor Frane mu je sa balkona neprestano jedno te isto ponavljao:

— To ti je za onu feminu, a rekal si mi da je muški faganel prigodišćeni. A za te beside, ja ću te tužit na sud... To ti je i za onu feminu,... i za feminu... a za te beside...

Greda je sa osobitim uživanjem pratila tu vrlo interesantnu svađu između viteza na balkonu i njegova sokolara i ptičara pod balkonom, koji mu je bufonerski podvalio žensku pticu i još mu drsko došao zanovijetati pod balkonom. Samo greda nije vidjela sam prizor polijevanja, jer se sve to tako neočekivano odigralo, i to je bila velika šteta, koju je trebalo nadoknaditi primjedbama.

Fobe je odlazio psujući i otresujući se, kao bijesna, raskvocana kokoš, koja bi najradije nekom iskopala oči, kad se ne bi bojala. S grede su mu dobacivati u leđa:

— Karstil te je šjor Frane, a? He-he-he... zahihotao se prosijedi Pjero Rakov.

— Sad biž, da te ne vidi Anka tako mokroga!

— Putuj, Fobe, za Austriju; bul ti je od Franjota Josipa prilipjen: pošta — franko, Beč...

Greda je grohotala od smijeha. Fobe se izgubio iza ugla kuće Mikota »Franceza«.

Rub sjene polako se primicao gredi. »Balonjeri« su sve više uvlačili noge: sunce im je već pomalo zahvatalo cipele i penjalo se na više prema koljenima. Ali s druge strane već se brižno šuljala, polako, puzajući po zemlji, sjena kuće Brankareline, da odmah nastupi svoju dužnost, čim se povuče sjena Jakinove kuće. Starci su se počeli protezati. Podne se približavalo, želuci su tražili novo opterećenje, novo gorivo za popodnevno zasijedanje; red je red, želudac je izmislio podne, a ne crkve sa svojim zvonicima, zvonovima i satovima, koji, uostalom, stoje još od prije rata na podne manje dvadeset. Tako onaj na zvoniku svetoga Ciprijana, upravo je izazovno ljutio »parlamentarce« svakog dana, kad bi se približavalo podne:

— Da čejadin se može znat ni koliko je urih! A ča bi im bilo ajustat ono bokun areloja? Propja sramota!

— Pokojan kurat Zudenico je imal intencjon... a pak onda je došal rat... i — prt! ostalo je kako je i bilo.

— Ma govori šjor Frane, da bi ga on popravil, samo neka kapelanija plati spize...

Digitized by Google

— A ča bi ti šjor Frane ispaštroćal, puno bi smo se pomogli, difatti! zlobno primijeti Pjero, koji je bio ljubomoran na Jakina radi Lelice. To je bila njegova treća ljubav, nakon što je izigrao dvije prethodne pogađajući se oko miraza. Tako je, naime, mislio sam Pjero, da su sve te njegove ljubavi propadale radi škrtosti nesuđenih punica i tastova, inače da su njegove odabranice za njim ludovale, da su razbijale kod kuće tanjire i ogledala i pokušavale da se ubiju od desperacije. Stizavala su mu čak i pisma od tih očajnica (koja je pisao onaj »bondaniente« Kagin, koji nije mogao živjeti bez tih malih senzacija), očajnička pisma, u kojima su ga pozivale da ih otme, da ih odvede daleko, na kraj svijeta...

— E, perke smo mi mona! odgovarao je javno i usmeno Pjero na te očajničke ljubavne S. O. S. znaokve. E, znam ja: htil bi Mujo (nadimak jednog nesuđenog tasta) da mu ja odvedem ćer bez solda, golu i bosu. Merda!

Sada je vladalo isto takvo zategnuto stanje između Pjera i stare, pomalo već senilne, Leličine tetke šjore Rikice, koja nije ni pojma imala o Pjerovim osjećajima prema njezinoj nećakinji. Što se tiče Pjera, sve je to kod njega vragonetno zgodno bio udesio isti onaj »bondaniente« Kaga, koji je za Pjera sastavio i satiričnu pjesmicu, koja je počimala:

Sve od Eve i Adama
pa do naše ere
ne rodi se ljepša dama
od Rikine Lele...

a iza svake strofe, kojih je bilo čitav tucet, stajao je refrain:

Rika nudi sto hiljada,
Petar traži više...

Pjero je znao čitavu pjesmicu napamet, ali od svega najviše mu se sviđao refrain:

Rika nudi sto hiljada,
Petar traži više...

— E, ma da šjor Frane ni oženjen, otpočne zadirkivati Dome, bogami skrokala bi ti ona Rikicina! Vidiš kako se ona dobro kapidu, kako se pozdravljaju svako jutro šugamanima, a ona od tebe ne čini ni konta.

— Da, da, govor'te vi, prihvati s druge strane Ive Tamburlinac, ma ja sam vidil jutros rano, kad sam hodil na vapor, kako je Riki-

Digitized by Google

cina divojka prosula u more punu kofu razbijenih pjatih, bocunih, zarcalih ... Ovega mi očinjega vida, ako nisam vidil! Govori mi Kaga, da je jučer Lelica učinila šćetu najmanje od dva mijara dinarih ...

Pjero se samo zadovoljno i mudro smješkao, slušajući te podatke o najnovijoj provali Leličine ljubavi, i neprestano je ponavljao svoj refrain, kao svoju poslijednju riječ:

Rika nudi sto hiljada,
Petar traži više ...

Sjena Jakinove kuće sasvim je uzmaknula; uvukla se u zid. Sjena Brankareline kuće ponizno je dopuzala do nogu »parlamentaraca «i tu kao da je neodlučno stala. Prema Prirovu su plovile bijele ladice sa bijelim tendama: gospoda su odlazila na kupanje. Daleko usred luke neki deran, gol, pod ogromnim slamnatim šeširom, veslao je u kopanji i pjevao u sav glas:

Barka je malena
vozit se ne može,
vozit se ne može,
oj, Maro, Marice,
potopit ćemo se ...

Na tornju župne crkve zabruji veliko zvono. Podne. Dobri katolici na gredi skinu kape i prekrste se.

— A—a ... zijevne Dome i protegne se ustajući. Obisil se Don Silvestar; homo ća na nanjarelu.

— Čovik se već usmardi od ovega sidenja, reče Brankarela odupirući se o štap, da bi podigao svoje glomazno tijelo. Voltat će vrime: vitar gre na levant ...

— Voltat će ti u glavi, otsiječe srdito Dome.

Uto se javi i zvono sa svetoga Ciprijana.

— A, evo i Don Toma, reče Kalo odlazeći. Homo izist one dvi skuše.

— Vi skuših, a? zamjeri mu Salvo. A mi jednu slanu sardelu!

— E, ma i kapju ulja?

— Vajalo bi, još i to! odgovori Salvo, da ne bi tko tu još pomislio, da on sebi može priuštiti takve raskoši, kao što je ulje po slanim srdjelama.

I »parlamentarci« se raziđoše svaki za svojim ručkom: tko dvi skuše, tko slanu sardelu bez kapje ulja, dok je mali pod velikim

Digitized by Google

slamnatim šeširom tulio usred luke u svojoj kopanji, uopće ne misleći na ručak:

Oj, Maro, Marice,
potopit ćemo se...

III.

»Narcisoidno... narcisoidno...«, ponavljao je još uvijek Šimun tu zagonetnu riječ, vraćajući se, zlovoljan, mlohav i više no obično melanholičan, kući, iz Grandovca, po teškom popodnevnom suncu, sa mokrim »engleskim« šeširićem na glavi. Hlače su mu visjele otraga, prazne kao dimije, sa onom tamnijom sivom zakrpom, koja je također visjela i kao da je za njim nehajno skandirala, vršeći zadovoljno svoju žalosnu dužnost (ritmički se pokazujući i sakrivajući u hodu): »ja pokrivam — rupu, ja pokrivam — rupu, ja pokrivam — rupu, rupu, rupu...« Trbuh mu se sasvim udubio u konkavnu, sferičnu šupljinu, preko koje je stajao kajiš sasvim nepotrebno i dekorativno (hlače su se držale na kukovima), tek toliko, da bude i kaiš, a bijela majica kratkih rukava pokazivala je na intenzivnom sunčanom svijetlu, svoje jadno stanje sa malim rupicama na leđima, koje su imale tendenciju da se fuzioniraju i da žrtvuju svoju individualnu egzistenciju jednoj velikoj, totalitarnoj rupi, koja je tu već aristotelski potencijalno postojala i bilo je samo još pitanje dana da se i ostvari. Pa one nesretne cipele, zaista već nisu mogle da se uzdrže: one kao da su prasnule u širok, groteskan, autoironičan smijeh... Ali i to je, očito, bila samo grimasa; one su se u stvari raspadale od žalosti.

Šimun je bio otišao u Grandovac s namjerom da se okupa, no — ne zna ni sam kako se to dogodilo — nije se okupao, nije se čak ni skidao, nego je legao potrbuške na jednu ravnu, pločastu siku uz more i uzeo promatrati, preko, na drugoj strani uvale, gole Čehe i Čehinje (naročito Čehinje!) iz »Masarykove ozdravovne«, kako se praćakaju u vodi, kako obijesno vriskaju, kako kontinentalski patetično »doživljavaju more« i protežu se na suncu, kao site i razmažene luksusne životinje. I gledajući tako, sa zaklopljenim Leopardijem pored sebe, Šimun je odabrao ona obla i nabita bedra mlađahne i zgodne pane Kořinekove, o čijim su nakolnostima uzaludno sanjarili mnogi i mnogi egzaltirani mladići i muževi, pripravni na ljubavne avanture. Ta gola bedra pane Kořinekove, protegnuta pasivno i lijeno, opružena i darovana sasvim i bez oklijevanja suncu, tu lijepu panu Kořinekovu,

Digitized by Google

čistu, okupanu i bogatu damu iz »zlatne Prahe« Šimun je poželio strahovito i neodgodivo, smjesta: sada i ovdje! I njemu se u prvom času, u onoj suludoj i slijepoj omaglici, učinilo da nema nikakvih zapreka između njegove želje i pane Kořinekove, pa čak da nema ni toga prostora između nje i njega, da on nije tu, a ona tamo, da ih ne dijeli ništa, ništa ... osim njegova straha — »što će ona reći?« On ju je bio toliko izolirao, toliko privukao blizu svojim užarenim, svojim strašnim pogledom, koji je drhtao u zraku od topline, od želje, od strepnje, da za njega nije postojalo drugo pitanje, nego: »Kako, kako da joj kaže? I osim toga, što će ona reći?« Strah ga je zadržao u mislima, a misao se, kao hladna čelična strijela, duboko zarinula u fantaziju i rastjerala je, kao roj ludih mušica, i onaj most od napete strasti i želje slomio se preko uvale: bedra su se daleko, daleko tamo preko vode bjelasala na suncu.

I Šimun odjednom primjeti da mrzi panu Kořinekovu, da je iz dna duše prezire i ne cijeni ni najmanje, kao ženu, kao tusta i obla bedra, i činilo mu se, da kad bi ga sada nagovorila, da bi joj sasuo u lice uvredljive i cinične riječi:

»Gradska roba, laka roba ... A spavate li, vi s mužem ...?« I od te mržnje, od te strahovite odvratnosti prema ženi, prema ženstvu s debelim bedrima na suncu Šimun se sakrio iza jedne visoke, uspravne stijene ... Zatim, kad se vratio, gledao je svoje iznakaženo, zgrčeno lice s naočalima u uznemirenoj vodi: činilo mu se da je strašno izmršavio. Tada mu je, tko zna otkuda i tko zna zašto, pala na pamet riječ: »narcisoidno«, tako nenadano i tako neposredno, kao da mu je kapnula s lica i on ju je ugledao u svojoj ustalasanoj i uznemirenoj slici u vodi.

I sada, kad se vukao kući, kao samotni, izgladnjeli i žedni pas, po ovoj ludoj popodnevnoj žegi, na kojoj se kamenje bijesno bjelasalo, bijući ga oštrim refleksima po kratkovidnim i bolesnim očima, on se još uvijek pitao: »Narcisoidno? To bi mogao biti i mit o Narcisu, sinu rijeke Kefize, koji se zaljubio u svoju sliku u vodi nekog bunara, u kome se i utopio. Očito je Narcis bio lijep dječak i nije nosio na licu ovu dioptričku brnjicu, kad se mogao u samoga sebe zaljubiti. A što ima na ovoj mojoj njušci, da bih se sebi mogao svidjeti?« To mu je pitanje izgledalo smiješno i on se nasmijao glasno i usiljeno, sebi za inat, iz prkosa, tako: »tu se moramo nasmijati«. Preko ceste prešla je žena s petrolejskom kantom na glavi, punom nečisti i izmetina, i spustila se dolje k moru, gdje je ispraznila kantu ravno s glave i zatim je ispirala u vodi. Nečist se bila zapekla u kanti, u koju su žene kroz dan vršile nuždu, i s nje se dizao zagušljiv i

Digitized by Google

nepodnosiv smrad, koji je iznenada pahnuo Šimunu u lice i on ga je bio duboko udahnuo, te mu se učinilo, da će oslijepiti od toga odurnog zadaha. Okrenuo je glavu prema vjetru, skinuo naočale i isprao oči na vjetru; široko rastvorivši usta, dobro je provjetrio pluća, prozračio nerve i činilo mu se, da mu je vid postao svježiji, bistriji, kao pogled kroz oprano staklo.

Oči, oči! Sav ovaj nemir, ova čudna zbunjenost, ova abnormalna osjetljivost (neka njemu nitko ništa negovori!) sve je to počelo od očiju! Kad je u jedanestoj godini dobio prve naočale i kad su djeca počela vikati za njim »slipi! Šimune slipi!«, onda je to počelo! Već onda se nije smio potući, nije smio trčati, nije smio učestvovati u borbama kamenjem od straha da mu ne razbiju naočale. Imao je jedanest godina, kad je osjetio da nije ravan ostaloj djeci, da ga nerado gledju u svom društvu, da ga izbjegavaju i podcjenjuju (uvijek su ga u nogometu stavljali za golmana) i — kako god on bio ponizan i skroman — da mu se rugaju radi naočala — »slipi«. I kad bi im se stidljivo pridružio u kakvom opasnijem pothvatu, oni bi ga grubo odbili: »A što ti greš s nama, slipi? Tebe će uloviti, ti ne možeš trčati!« Ispočetka je bio pokušao, kad je bio s dječurlijom, skidati naočale, spremati ih u džep, no tada bi bio nepodnošljivo loš golman: mala siva gumena lopta hitro bi mu se približavala, kotrljaljući se i poskakujući po prašini i okretno kao miš šmugnula bi pored same njegove noge u razmak između dva kamena, a on bi, kad je već sve bilo prekasno, učinio jednu komičnu i uzaludnu kretnju da je zaustavi, no protivna je stranka već triumfalno vikala: »Gol! Devet i nula!« A svemu je on bio kriv! Tada bi se bijesno izderao na njega »centerhalf« Lukica Fite, najokretniji inajvještiji njihov footballer: »A sliponjo, a ne vidiš branku, ne vidiš branku?«

Tu je došlo prvo povlačenje iz dječjeg društva i prisluškivanje razgovora starijih na gredi, sa strane, diskretno i stidljivo, griskajući komadiće kruha, koje je otkidao od velikog komada u džepu, dok se ne bi sjetio neki od »parlamentaraca« da ga otjera: »A ča ti, slipi, tote slušaš, a? Ala marš doma! Ovo ni dici za slušat, ča mi stari govorimo!« Tada je otkrio, da je lijepo, u stvari, biti kod kuće sam i čitati knjige. I našao je dobro društvo svojoj osvetničkoj i uvriježenoj fantaziji! Bili su to sami odlični junaci: Pan Volodiovski, Kmicic i Longin Podbipieta, koji je jednim udarecm mača odsijecao tri glave, zatim smioni Montepinov vitez Kapetan Laquison (Laquison! Laquison!) i čestiti Rochebourgov patnik Jean Renand. Ne jednoga dana pojavio se tajanstveni grof, u crnini, sa crnom bradicom! Monte Cristo, nemilosrdni osvetnik, kome je opat Faria u groz-

Digitized by Google

nim tamnicama tvrđave If povjerio na samrti tajnu o golemom blagu na otoku Monte Cristo. »Osvetiti se kao Monte Cristo! Uništiti Lukicu Fiteta i one stare zlikovce na gredi!« I maštao je kako bi mogao dati u Parizu (jer to se za velik novac sigurno može izraditi u Parizu!) neke nevidljive naočale od finog, prozračnog stakla, pa pustiti bradu i potkupiti zlatom »zeleni kadar« (dječju bandu, koja je po vrtovima krala voće, a čiji su se članovi zvali Pupo, Lampo, Pihura Jezuvita, Brke, Senco, Godina), pa pustiti »zeleni kadar« u tajnu borbu protiv svojih neprijatelja! No nedostajala je još samo tajna opata Farie o golemom blagu! Gdje je taj otok Monte Cristo? Pa čuvši jednom pričati na gredi, kako su u »stara vremena« bogati ljudi zakapali zlato u zemljanim žarama pred provalama gusara i da se u Komiži u kući Zankotovih nalazi ogromno blago, zakopano u podrumu, on je jednog popodneva, ostavši sam kod kuće, sišao u podrum i podigao osam debelih kamenih ploča na podu u jednom uglu, koji mu je izgledao naročito sumnjiv. I kopao je na tom mjestu, kopao čitavo poslije podne, očekujući svakog časa da zazvoni motika po žari punoj zlata. No u rupi ispod motike rastvarala se samo vlažna, crna zemlja, i samo zemlja i zemlja, sve do sumraka. Lagao je onaj Faria na gredi! I počelo ga je biti strah u onom mračnom podrumu, da mu se ne bi zaista pojavio kakav crni i tajanstveni Monte Cristo ili duh opata Farie iza bačve, pa je ostavio motiku i iskopanu rupu i pobjegao. Ideja Monte Crista ubrzo je izblijedila: Đeldun (koji je i sam rezignirano samotovao među knjigama sa svojom groteskno iskrivljenom i kratkom nogom, dao mu je novu lektiru, i nastupila je mučna perioda Raskoljnikova i Karamazovih. Ubojica Rodion Romanović, Veliki Inkvizitor, Bog i Grušenjka.

U građanskoj školi sjedio je Šimun radi kratkovidnosti u prvoj klupi. U redu njemu na lijevo sjedila je u prvoj klupi radi privilegija i radi toga što je govorila »amerikanski«, Antonietta, visoka, mršava djevojčica sa dugim nogama i kratkom suknjicom do koljena.

Talijanski jezik i higijenu predavao im je Turchetto, mali nastavnik sa mišjim sjekutićima i velikim orlovskim nosom, na čijoj su grbi sjedili masivni naočali tako nesigurno, te je čovjek imao dojam da će mu, čim otvori usta, pasti na bradu. Među prvim lekcijama talijanskog jezika bile su u knjizi rečenice: »Antonietta è scolara, ma Simeone è scolaro. Chi è scolara? Antonietta è scolara. Chi è scolaro? Simeone è scolaro. Io sono scolaro, ma essa è scolara. Io sono scolara, ma egli è scolaro...« Kod prvog čitanja te lekcije čitav se razred smijao gledajući prema njima u prvim klupama. Šimun je oborio glavu od stida i gledao pod klupu, a Antonietta je briznula u plač.

Digitized by Google

Ona je bila uvrijeđena. Njezino se ime našlo u istoj rečenice sa imenom Šimuna »Slipoga«, koji je uvijek imao kratke rukave i poderane laktove i, osim toga, ona je znala da je on »siromah«. Ona se rodila u Americi, gdje je njezin otac, šjor Grgo Jurjević Barkov ispirao zlato u Kaliforniji i donio u domovinu nešto dolara, pa se za njih govorilo »da su oni bogati«. Ona je znala da siromasi žive u onim uskim visokim kućama u Lučici, Čunkovici, Kutu, Maloj bandi, Bandarici, gdje je u svakom katu po jedna soba sa slikom Srca Isusova i blagoslovljenim tankim voštanicama iznad kreveta, a zadimljeno i crno kao pakao potkrovlje da im služi za kuhinju. Znala je Antonietta i to, da siromasi imaju kod kuće mnogo buha i stjenica i da njihove žene »tucaju« jedna drugoj uši u glavi pred kućama prema suncu i da mažu kosu petrolejem; da imaju kozu i u podrumu da drže vino, koje prodavaju; da nemaju štednjak s aluminijskim posuđem, nego nečisti kamin pun pepela, na kome spava po noći mačka, a iznad kamina da visi na lancu veliki crni lonac, u kome kuhaju pasulj, blitvu i brodeto od girica za večeru, a samo u nedjelju i na blagdane da skuhaju za ručak komad govedine i »manistru na meso«, pa se popodne hvale »da su oni danas imali za obid mesa i manistre«. Ona je čula kako siromašna djeca zovu svoga oca »čača«, a ne kao ona »papà«, i svoju mamu »ma«, a ne lijepo »mama« i da se ne odazivaju roditeljima kao djeca »bogatih«: »comandi, mama? comandi, papà?«, nego prostački: »aa? evo!« ... Osim toga njezinog »papu« ljudi s poštovanjem zovu »šjor Grgo«, a njezinu mamu »šjora Vičenca«, dok siromahe zovu »kumpar Sibe« i »kuma Kate«. Pa kad kumpar Sibe i kuma Kate, nakon što su prodali vino, odu u Split da kupe sinu odijelo za Božić, kukaju na parobrodu što su puno potrošili i da ih je »Žudij privaril, karst mu njegov!«; to je jedne večeri njoj i mami pričao papà i puno su se tome smijali. I naravno da je Antonietta bila uvrijeđena što se nju stavlja uz jednog »siromaha«, koji kod kuće ima buha i kamin na tavanu, a njegovu mamu zovu »kuma Vica«. Ona je gorko plakala radi ponižnja. Turchetto, da bi je umirio, naredio je djeci da u čitavoj lekciji precrtaju ono »Antonietta« i da napišu »Marietta«. No slijedeći sat, na pitanje Turchetta »chi è scolara?«, mali Pinjata odgovori: »Antonietta è scolara« i pokaže još i prstom nanju. I opet je čitav razred veselo zagrajao, Šimun zbunjeno oborio glavu, Antonietta plakala, a mali Pinjata je dobio batina od Turchetta, ili bolje — Turchetto se s njim potukao, jer se mali Pinjata nije dao tući, pa je Turchetta udario nogom i opsovao mu mater, zatim je pobjegao iz škole i više se nikad nije vratio. Od tada su đaci Antoniettu prozvali »scolara, Antonietta scolara«, a Ši-

Digitized by Google

muna »scolaro«, pa da bi nju još više uvrijedili, dodali su tome »scolaro, scolara« još i »mladi i mlada — maška pečena!« No on se nije ljutio na taj novi nadimak, što više on je osjećao neko nejasno zadovoljstvo, što ga tim nadimkom stavljaju nekako blizu, nekako skupa s Antoniettom, a naročito mu se sviđalo ono »mladi i mlada«, no on tada još nije bio shvatio, da se to zapravo on zaljubio u Antoniettu. Čim bi pomislio na nju i sjetio se, kako je ona plakala, kako se stidjela, što se nalazila snjim u istoj rečenici, on je u svojoj tužnoj usamljenosti samo gutao slinu od žalosti i dolazilo mu je da zaplače. I više nije bilo ni Grušenjke ni debele Pavuline Splitkinje, nego samo Antonietta, Antonietta, jedino ona, ona... A ona nije ga htjela ni pogledati! U školi je razgovarala jedino sa Zanettom Jakinom, najstarijim sinom doktora Pasquala, jer joj je mama bila rekla da s njim može govoriti i još samo sa Ratimirom Trusinim i Ugom Smerdà, a iz škole neka ide sa Ugovom sestrom Renatom i Poldinom Carammaneo. No njoj je ipak bilo najugodnije razgovarati sa Zanettom. On je bio dobar đak (jednom je nastavnica Dragoševićka čitala njegovu zadaću o »dušnom danu« i drugi put o »majci« pred čitavim razredom!), posuđivao joj je knjige: »Dvadeset tisuća milja ispod mora«, »U pustinji i prašumi«, »Quo vadis?«, »Osveta je moja, ja ću je vratiti« zatim kasnije »Očevu kletvu«, »Čovjeka s voštanim kipovima« i čitavu seriju kriminalnih romana, dok se jednoga dana nije sjetio jedne talijanske knjige, koju je on krišom bio uzeo iz tatina ormana, a naslov joj je Cocaina«. On ju je bio počeo čitati, no nije razumio mnoge talijanske riječi, pa je od Đelduna posudio prijevod... Vrlo interesantna knjiga! Ona mu je toplo preporučila neka joj svakako donese tu knjigu... Kako se ono zove, »Koka Ina«?! — A što to znači? Ali neka joj donese na talijanskom! Već su bili u četvrtom razredu, pa im je Turchetto bio preporučio neka kušaju čitati neku lijepu talijansku knjigu. Radi te knjige dogodila se velika neugodnost muškom dijelu četvrtog razreda, a Šimunu je bilo da propadne u zemlju ili da sveže veliki kamen o vrat i da se utopi od stida! Antoniettina mama pohvalila se Tuchettu »da njezina Antonietta već čita talijansku knjigu i da joj ona pomaže, kad ne razumije neku riječ, ali da se to vrlo rijetko dešava« i čudila se tobože (sa dvoličnim i hvastavim udivljenjem) kako »ta djeca« brzo kapiraju i nauče jedan tako težak jezik, kao što je talijanski. »Vjerujte mi, moja Antonietta ne mari ni jesti, upravo kao da se hrani tom knjigom«. Turchettu je to ispočetka polaskalo, no kad je saznao kako se zove knjiga i tko ju je dao Antonietti, rekao je zaprepaštenoj materi neka smjesta oduzme tu

Digitized by Google

knjigu svojoj kćerki i neka je donese njemu, a on će govoriti s doktorom Pasqualom.

Sutradan ušao je Tuechetto u razred čim je zazvonilo. Poslao je Šimuna po novi komad krede, naredio da se namoči spužva, zatim je rekao »da ženske mogu ići kući«. Kad su djevojčice izašle, on se polako, na prstima došuljao do vrata i naglo ih otvorio: iza vrata su stajale nagnute, gurajući se oko ključanice, Antonietta Renata Smerdà i Poldina Carammaneo. Antonietta je slutila da će se to nešto desiti u vezi s knjigom, što joj je mama jučer oduzela prilijepivši joj ćušku i rekavši joj »villana«, pa je o tom obavijestila svoje prijateljice, i one su sada napeto očekivale kod ključanice što će se to sad dogoditi u razredu. Turchetto je čuo kako sumnjivo škripi pôd pred vratima i ulovio ih je, kako se svađaju oko ključanice, pa ih je izgrdio i otjerao. Zatim je još jedamput naglo otvorio vrata, pa kad se uvjerio da nema nikoga, vratio se katedri i počeo nešto crtati na ploči, ne progovorivši ni riječi.

U razredu neka čudna tišina. Tek bi se tu i tamo poneki veseljak pokušao nasmijati, no njegov smijeh nije nitko prihvaćao. Napeta, znatiželjna ozbiljnost sjela je na klupe ;neugodnost se slutila u zraku. Jer čemu inače te stroge mjere i tako, »da ženske mogu ići kući«?

Zanetto Jakin je trljao ruke ispod klupe (valjda po naslijeđenoj navici od očeva strica, Frana Jakina); njemu je to izgledalo interesantno i tako, kao neka avantura. Ugo Smerdà je razvalio usta i buljio u tablu. Šimun se neugodno osjećao u prvoj klupi: lako onima otraga, koji se uvijek mogu sakriti nekome iza leđa, ako dođe što neugodno, no on je tu prvi na udaru, nezaštićen i vrlo blizu opasnosti.

Šimun je patio! On je zbunjeno obarao pogled, kao u znak priznanja, i činilo mu se, da Turchetto neprestano baca pogled na njega i da ga otraga čitav razred gleda i da mu se podsmjehuje iza leđa. On se osjećao ondje u prvoj klupi, kao drastičan primjer, kao klinički slučaj za demonstraciju, gol, demaskiran, osramoćen, kao živa ilustracija sviju posljedica, koje je navodio Turchetto.

»To on sve radi mene, mislio je panično Šimun. To mu je rekao Don Lovro, i sada on... A Zanetto? A Ugo? Svi oni... a on samo mene... To jer ja nemam oca«... i Šimun se jedva uzdržao da ne zaplače. »Sve to on radi mene... I kad je rekao »oslijepiti«, onda je mene pogledao, i dva puta je rekao »oslijepiti, a »oglušiti« i »izgubiti pamet« rekao je samo jedamput! I zašto je danas mene poslao po kredu, kad uvijek ide po kredu Jure Furketa? A »mozak« je

Digitized by Google

nacrtao velik, neka svi znadu da je to moj mozak, jer kažu da ja imam veliku glavu kao Bubilo . . .«

Iz te mračne, desperatne meditacije Šimuna je spasilo zvonce! Ono je jasno zacilinkalo na hodniku, i razred je jednodušno izdahnuo jedan slabi »ah«, pun olakšanja, kao da je kroz čitav sat zadržavao dah u prsima.

Na jesen su Antoniettu poslali u Zagreb da uči za učiteljicu. Zanetto i Ugo također su otišli u višu gimnaziju. Šimun je to ljeto proveo u mukama i što se više približavala jesen, bio je sve očajniji. Znao je da ga na jesen mati neće moći nikamo poslati i počeo je razmišljati, kako bi bilo da se ubije. Jednom je čak bio pokušao uvlačiti glavu u omču, popevši se na stolicu, no onda se uplašio da se ne bi stolica prevrnula pod njim, a on zaista ostao visjeti, pa je brzo izvukao glavu, razrezao uže na sitne komadiće i bacio ga u duboki bunar pored kuće.

Što, što da započne? On je htio biti inžinjer, brodograditelj, htio je graditi ogromne prekooceanske brodove, pa kad bi ti brodovi plovili noću pored otoka, ogromni, rasvijetljeni raskošni, na njima svira glazba (glazba na moru, u noći!), svi bi na otoku govorili: »Gle! Šimun ga je sagradio!« i Antonietta bi to čula! I Antonietta!

Jedne zime stigao je na otok glas (u obliku senzacije) o velikom »Sveslavenskom i Sveljudskom nacionalno-kulturnom pokretu BUDI ČOVJEK!« iz Sarajeva, koji je svakome, bez razlike na porijeklo i imovno stanje, obećavao gimnazijsku naobrazbu i veliku maturu u roku od dvije godine! Tu je senzaciju donio o Božiću Ciprijan Tamburlinac, koji je tada bio student i jako se zagrijao za ideološku stranu pokreta, naročito za onaj antiklerikalni njegov dio. Općinski tajnik Skakaleti, koji je bio i sam bez školskih kvalifikacija, prionuo je, što se kaže »svom dušom« uz Pokret, sakupio desetak pristaša i osnovao s njima klub »Budi čovjek!« u kome se čitalo rasprave i filozofske spise Mesije i osnivača Pokreta profesora Mirka Nikolaja Komadinića, u kojima je on prorokovao, da će spasiti čovječanstvo od dekadentnog, ciničnog i materijalističkog Zapada — Dostojevski, to jest Aljoša Karamazov, kad skine mantiju i ode u svijet. No članovi kluba »Budi čovjek!« — koji su bili okitili svoje zapućke simboličnim značkama: globus s evropskim, azijskim i afričkim kontinentom (dalje, za sada, nisu išle namjere Pokreta), a preko ekvatora natpis BUDI ČOVJEK! — teško su se snalazili u zamašnim, interkontinentalnim koncepcijama svoga Svečovjeka iz Sarajeva, pa su se prihvatili skromnijeg dijela programa, naime: kako da se dokopaju mature u roku od dvije godine

Digitized by Google

i dobiju neko činovničko mjesto na pošti, na sudu, na carinarnici ili makar u općini. Svečovjek Tamburlinac bio je razočaran, deziluzioniran, nazvao ih je »budalama «i »niskim dušama«, digao je ruke od njih i otputovao.

Šimun je bio pristupio Pokretu s oduševljenjem. Ne samo radi »mature u roku od dvije godine«, nego — njemu se svidjela patetika fraze »Budi čovjek!« i ona silna sveljudska ,dostojevskijevska zamisao o »slavenskoj duši«, po kojoj će se preporoditi čovječanstvo, pa je u tom prvom oduševljenju napisao i pjesmicu »Novi dan«, u kojoj je najprije sa žaljenjem ustanovio slavensku neslogu i zatim u posljednje dvije strofe dao i savjete za budućnost:

Ne, ne braćo, varate se!
Budite se iz dubina
zaspale vam još kulture —
protjerajte maglu tmina!

Pa kada vam novo svijetlo,
nova sunca žarom planu,
spoznat ćete što je Slaven,
veselit se novom danu!

Pjesmicu je Svečovjek Mirko Nikolaj Komadinić štampao u organu pokreta, polumjesečnoj reviji »Budi čovjek« i još mu napisao vlastoručno pismo, u kome je pohvalio njegov »lijepi talenat« i njegove »krepke misli« i da »neka samo nastavi tako dalje, a što se tiče školarine za dopisnu školu, da ga na žalost ne može osloboditi, radi golemih troškova oko organizacije škole i Pokreta... Konačno, svatko mora nešto žrtvovati za Veliku Stvar... Neka pošalje svoju fotografiju, kao i ostali članovi kluba... Uz pozdrav — Budi čovjek! M. N. Komadinić«

U slijedećem broju revije »Budi čovjek« izašle su fotografije sviju članova kluba sa Ciprijanom Tamburlincem u sredini.

Sve bi bilo lijepo i glatko išlo; Šimun bi se bio dokopao mature »u roku od dvije godine«, točno po programu »dopisne škole« i danas već možda i sagradio kakav brod, koji bi noću, s muzikom i u punoj rasvjeti, plovio pored otoka, točani bi govorili o njemu s ponosom, i Antonietta bi bila konačno osjetila svu svoju učiteljsku sićušnost prema njegovu tehničkom geniju — da nije bilo bunara! Taj bunar (zapravo vrlo dubok i uzak procijep u živom kamenu, koji je dopirao u dubinu do samoga mora) bio je uza sam zid njegove pri-

Digitized by Google

zemne sobice, ispod prozora, tako, da kad bi se žene, koje su dolazile po vodu, na neki način i mogle odreći znatiželje, još uvijek bi im se, sasvim slučajno i nehotice, moglo dogoditi da mu zavire u sobu. Tu u njegovoj sobici nije bilo ništa naročita, ništa što bi bilo zanimljivo gledati, osim možda starog gramofona na ormaru, sa ogromnim crvenim starinskim zvučnikom, no nije ni on mogao izazivati neko trajnije zanimanje, onako nijem i zaprašen već godinama. Nego taj prozor... Žena crpe vodu, druge čekaju oko bunara i govore o nekome tko tu nije prisutan, i naravno, da ga ne hvale, pa se jedna od njih sjeti: »lipo nas je mogal slušat Šimun, ako je doma«, i zaviri kroz prozor. Unutra Šimun uči nepravilne francuske glagole: »je ris, tu ris, il rit, nous...« i čuje vani svoje ime, pogleda prema prozoru, a na prozoru glava: gleda unutra i traži nešto očima po polumraku, pa kad ugleda Šimuna, brzo se povuče: »Je, je, unutra je...« Šimun se uznemiri i zbuni, kao da je zatečen kako kontemplira o Grušenjki... zatim spusti pogled na onu veliku geografsku kartu vlage na zidu ispod prozora, koja je predstavljala neki prakontinent, neku golemu i divlju zemlju, visoke smeđe gorske lance, sa glečerima bjelkaste plijesni na vrhu, a između njih tiha i bijela planinska jezera i uokolo kontinenta mirni plavi ocean, i zamišljao je svoje ogromne parobrode, kako plove po tom velikom i nepoznatom oceanu pod zastavom »Budi čovjek!«

Zaplovio je Šimun sa svojim parobrodima po širokim i nepoznatim morima svojih želja, svojih ambicija poniženog i zapostavljenog, i propovijedao je u sebi onom bijednom i nekulturnom narodu indijskom, kineskom, egipatskom, perzijskom: »Evropa je smrdljiva boca sa blještavom etiketom! Evropa je bacila u tamnicu Galileja, jer se usudio reći »Eppur si muove!«, to jest Zemlja da se okreće oko Sunca, Evropa je spalila Giordana Bruna, kamenovala Spinozu, prezrela Pestalozzia... Vi narodi, koji ste dali čovječanstvu Budhu, Lao-Tsea, Zoroastera, Krista, Ptolomeja i Euklida, ta gadna, materijalistička, putena Evropa — što vam je dala? Ropstvo i svoju lažnu kulturu! A ja vam, braćo, dovikujem...«

— »So! So! Carkal, da bog da! Napca, Tegetof! Samo su ti kenje po tikvi, nesrićan bil!« To je Stipe Malasnov dognao predvečer magarca Tegetofa na bunar, da ga napoji, no Tegetof (koji je dobio ime po slavnom austrijskom admiralu Tegetthoffu, pobjedniku kod Visa 1866.), stao je kao ukopan nasred ulice zagledavši se u malu Mikuševu kenjicu Kukvizu, koja je ravnodušno prošla pored njega i to ga je rastužilo, pa je zarevao za njom čuvstveno i patnički.

— »Oštija, koja jubav, a, Tegetof!« dobaci mu usput Mikuš.

Digitized by Google

— »Ovo nesritnjaka, ne bi ni žerala ni lokal, kad vidi kenju«, reče Stipe Malasnov i klepne Tegetofa po ušima: »Ala, loč' tote!«

Šimun u sobi nije dospio da dovikne posljednju riječ zarobljenim kolonijalnim narodima, jer ga je upravo u tom času nadvikao Tegetof sa svojim ljubavnim jadima.

»Eto! Evropa! Cinizam! Kao da magarac može biti zaljubljen!« To je bilo poniženje, oskvrnuće njegovih čistih, uzvišenih osjećaja prema Antonietti, i to ga je žalostilo. Oh, ove gadne, podle duše, što dolaze tu na bunar, da istresu svoje gadosti, svoju primitivnu i nekulturnu podlost, tu, u njegovoj blizini, da mu zagade ono lijepo, lijepo... Ah, Antonietta, Antonietta!

Tako je to počelo s bunarom: lirski, bolećivo, i sentimentalno... Gledao je kako se razbijaju njegovi fantastični brodovi, kako udaraju o divlji cinizam tih Malasnova, tih Mikuša i onih »balonjera« na gredi, i kako tonu u moru prostaštva i gluposti, Ah, Antonietta, Antonietta...

Nećeš li doći u sjajnom ornatu,
Nevjesto sunca i prebijelih zora?
Nećeš li za staklom zasjati u zlatu,
tajanstvena kćeri, negdje sa dna mora
i neće li mjesec o Tvojemu vratu
zasjati u noći poput semafora?...

No na sva ta lirska pitanja, koja je Šimun i napisao, osjetivši se jednog tužnog zimskog popodneva naročito inspiriran, dobio je odgovore sa bunara: cinične razgovore žena i revanje zaljubljenog Tegetofa.

I onda je došlo proljeće i »rupa« da ga sasvim dotuče! To mu se desilo u Splitu, poslije ispita. Mati mu je bila oprala i izgladčala one jedine bolje hlače, rođak Šimun načelnikov sin, posudio mu je kaput, i on je otputovao, naoružan znanjem dopisne škole Mirka Nikolaja Komadinića, mesije i proroka.

Ali da je znao, da je barem mogao naslutiti...! Doduše na parobrodu je primijetio, kad je sjeo sučelice gospoji Nadalinovoj, kako ga je ona obašla pogledom, zaustavila se jedan čas na nekom detalju njegove odjeće, zatim malo, sasvim diskretno pocrvenila, nasmiješila se ironično, i superiorno okrenula glavu. No on je pomislio: »Stidi se što sa mnom putuje... Kaput mi je, doduše nešto prešiorok i rukavi malo kratki... Pa molim ...« i on se preseli na drugo mjesto.

Digitized by Google

I

A što je to ispit, tako ti koljena! To ispit? Ci-ha! (Na putovanju se bio prehladio) .»Recite mi što znate o Maruliću«. »Marko Marulić, rodio se... napisao... umro....« »Dobro. Brno Karnautić?...« »Vazetje Sigeta grada...« »Dobro. Dosta.« — »Drugi korijen iz minus jedan, koliko je to?« »To je jednako »i«, a »i« je...« »Dobro, znate.« Nabrojite vi meni, mladiću moj, vrste zvjeradi?« »U red zvjeradi spadju: mačke, psi, cibetke, kune, lisice, medvjedi...« »Dobrano znate, dobrano. No dosta.« »A, jel'te, Francuska revolucija, koje godine bi to bilo?« »1789., kad je pariski puk...« No, no, hoće li baš to biti godina?... Ah — da, Francuska revolucija velite? Dakako, dakako... »Skoro ga je bio zbunio onaj stari, debeli...«

Odsjeo je bio kod tetke Jorje, materine polusestre, koja je imala sina kapetana duge plovidbe. Sin joj se nedavno bio oženio u Nantesu i doveo joj kući lijepu, mladu Francuskinju Jeannette, i stara je sve skakutala po kući i nekako se sasvim čudno i kao lakomisleno ponašala. Nije ga dočekala baš s naročitim oduševljenjem, osobito kad je vidjela kako je obučen: »A nije te mati mogla lipše obuć? Nije radi mene, nego nevista mi je u kući, jedna fina persona, Francezica...« »A kad nismo još prodali vino...« »Vino?... Sinko moj, boje ti je bilo motiku priko ramena, nego na ispite... Sve će vam ono lozja propast u tujim rukama... A eto, reci, sve je u rukama božjim«, i kod tih riječi nije tetka Jorja uzdahnula, kao što je prije običavala, kad je po Splitu šivala po kućama da bi školovala sina, nego se sasvim bez razloga, glupo i obijesno nasmijala, te je Šimun pomislio: »Evropa, Evropa! Udarila joj je u glavu Fracuskinja«, i osjetio je duboku antipatiju prema toj Francuskinji, koja je još spavala u svojoj sobi.

No o podne, za vrijeme ručka, uvjerio se da je to vrlo mila i prijazna osoba. Lijepa, vitka brineta, koja je dražesno francuski račljala, teško se sporazumjevajući sa svekrvom. Tetka Jorja je gestikulirala, glumila, ispomagala se sa nešto talijansko-venecijanskog dijalekta, pokazivala redom na predmete, dok ne bi pogodila što Jeannette želi: »A, ti vuol ancora manže?« i bacila bi usput sasvim hladan i neprijazan pogled na Šimuna. Ona se stidila njegovog sasvim skromnog i neuglednog prisustva.

Primijetio je Šimun da se tetka Jorja njega stidi, i bila mu je odjedamput uništena sva radost radi položenog ispita. On je bio jutros tako sretan, tako neograničeno radostan, kad se vraćao iz gimnazije! »Oh, ljudi, ljudi moji!«, govorio je u sebi u nekom suludom, pijanom raspoloženju, »ja, ja ću...« i poskliznuo se na koru

Digitized by Google

od naranče i skoro je pao! Ali što, kora! A kad je došao kući i radosno objavio: »Položio sam!« Jeannette koja ga dotle još nije bila vidjela, znala je odmah da je to »cousin Simon« i videći da je veseo stisnula mu je srdačno obe ruke i rekla »gamin«, dok je stara tetka samo promrmljala: »jesi?«

— »Jesi?« Gruba, stara životinjo! mislio je Šimun kod stola. »I kako joj samo surovo kaže, ovoj divnoj, divnoj... ovom anđelu, kako joj surovo kaže »manže«, kao da je pita: hoćeš li još žderati?«

— »Jeeehji?« — kreveljio se Šimun u sebi, imitirajući tetku Jorju, »jeeehi? — Kozo!«

I oni rukavi, oni jadni kratki rukavi! Ima li što neugodnije, neuglednije, jadnije, nego kad su vam rukavi kraći za čitavih pet centimetara, a vi ste u društvu vrlo otmjene osobe, i ona primjećuje te vaše rukave i zna da vi niste nikakav pomodan čovjek, nego naprosto nemate, jadan, drugog kaputa, a i ovaj izgleda da nije vaš? Pa vam se ruke nepristojno istegnu, dugačke, košćate, nespretne, drvene i ne znate kamo bi ih smjestili, kako bi ih naslonili, gdje bi ih postavili, da ne budu drvo, da ne budu grablje i objesite ih niz stolicu... No onda primijetite, da dopiru skoro do poda, ravne i glupe, kao vile (a rukavi su zgužvani, stegnuti, savinuti u laktu, kao da namjeravaju sami, na svoju ruku, napraviti neku kretnju), pa se zbunite i napravite kretnju rukama, tobože da podvučete svoje riječi, a i riječi ste odabrali takve da biste mogli zamahnuti, i onda opet ne znate što ćete s njima. Ne usuđujete se spustiti ih na koljena, nemate smionosti položiti ih na stol, pa pogladite kosu, taknete nos, uho i primite praznu čašu, u koju vam naliju vina, jer izgledate kao da želite piti. I vi zahvalite i pijete, jadan, i izgledate vrlo glupo vjerujte, vrlo glupo i smiješno!

Šimuna su smetale ruke još kod jela. No kasnije, kasnije, kad je tetka Jorja otišla u kuhinju prati suđe i Jeannette njemu počela francuski »tirliron, tirliron...« i gledala u njega sa smiješkom (smiješkom, koji nikada neće zaboraviti!) — to su bile muke, muke paklene, koje je Dante zaboravio opisati. To bi u Danteovom Paklu morao biti poliglot, elegantan salonski čovjek, causeur, koji se mora neprestano kretati u nekom vrlo otmjenom salonu Pakla, a zaboravio je engleski i francuski i ima na sebi posuđeni kaput s kratkim rukavima. Šimun je razumio iz Jeannettina govora samo »maison«, »l'ecole«, »j'avais«... no on ju je slušao, iako nije razumio, slušao ju je pobožno, sretno, gledao je njezin tanki fini nosić, njezine crvene, nasmiješene usne, i u jednom času htio joj je reći »da bi je on razumio, kad bi ona govorila polako« i činilo mu se, da će sad

Digitized by Google

to on lijepo reći francuski, bio je već sastavio i rečenicu, ona je čekala, — no onda se susreo s onim njezinim prijaznim, dobrim pogledom i zbunio se.

»Ž... ž...« zapentao je i pokušao je dalje (u nevjerojatnoj neprilici) objasniti rukama, no rukavi su mu izbrisali sve misle iz glave, udrvenili mu ruke i on se strahovito zacrvenio i postiđeno oborio glavu.

Ah, kakvo je to bilo popodne! Kakvo slatko i gorko popodne u isti mah!

Učio ju je izgovarati riječ »srce«, a ona: »shrse«.

»Srce«, ponavljao je on.

»Shrce«, naprezala se Jeannette, a ono njezino grleno »r« bilo je dražesno, te bi se čovjek u njega mogao zaljubiti, kao u ženske oči, koje sitna neka pogrješka, mala neka razrokost, učine neobično privlačivima i lijepima.

»Shrce, Jeannette, shrce!«

Onda se dogodilo »ono«, »ono«... ah, tko bi mogao i izreći »što«! Jeannette je uzela neku francusku knjigu i pokazala mu da sjedne do nje na divan. Ona je držala knjigu na koljenima i čitala mu polako, riječ po riječ: »Le temps a laissé son manteau — de vent, de froidure et de pluie...«, zatim mu pružila knjigu neka on sada čita. I tada, tada, dok mu je pružala knjigu, njezin se pogled s knjige malo zaletio u stranu ,neznatno, nehotice poskliznuo — i ona se zacrvenila! Šimun je primijetio u isti mah, osjetio je instinktivno istoga časa, da je ona nešto otkrila na njemu, nešto nepristojno i ružno, i pošao je za njezinim pogledom. Ondje u polutmini, koju još nije bio dospio da prekrije knjigom, između njegovih nogu, ugledao je malu, duguljastu rupu na hlačama, kroz koju su se vidjele njegove bijele gaće!

Jeannette je već bila podigla glavu i gledala je prema prozoru. On je pokrio rupu knjigom, i mučio se da smogne glasa, da počne čitati, no glas ga je bio sasvim izdao i on je šutio misleći panično: »Ona je vidjela! Vidjela je! Što sada ona misli?«

Šutnja. Njihalica na zidu sitno je kucala vrijeme, drobila ga u male, male sekunde, koje se tako naslažu u čitav brežuljak tužnih iskustava i to se onda zove »život«.

Jeannette je naglo ustala, kao da se nešto sjetila, rekla »pardon« i još neku frazu, koju on nije razumia, i izašla. I više se nije vratila. Kasnije je čuo, kako je nešto govorila tetki na hodniku, i kako je otišla od kuće.

Digitized by Google

Šimun je ostao sam u onom istom položaju, s knjigom na koljenima, skoro čitavo poslije podne. Uveče je večerao s tetkom Jorjom u kuhinji, i tetka mu je rekla, da je Jeannette otišla u posjete gospođi nekog činovnika u francuskom konzulatu. I još je dodala, da on mora rano leći, jer parobrod odlazi ujutro vrlo rano, pa da bi mogao zakasniti. Htjela ga je pod svaku cijenu što prije otpremiti. On je šutio.

Postelja mu je bila pripremljena u blagovaonici, na onom istom divanu. Iznad divana (to je tek sada primijetio čok se svlačio) visjela je na zidu velika Jeannettina fotografija. Dugo je gledao tu fotografiju, napola svučen, držeći hlače u rukama, i onda je potražio na hlačama onu rupu, pa kad ju je našao, provukao je prst kroz nju. Gledao je taj svoj prst provučen kroz rupu, tu svoju sramotu, to svoje grozno siromaštvo, i pogled mu se zamutio, prst mu je izgledao sve tanji, sve titraviji, neodređeniji, dok se nije posve utopio u suzi.

»Rupa, prošapće, gledajući u Jeannette na zidu, koja mu se smiješila onim istim dobrim i prijaznim osmjehom. »Rupa...« Baci hlače na stolicu, brižno sakrivši poderano mjesto, i ugasi svijetlo. Zatim, u tami, klekne na divan, potraži prstima sliku na zidu i poljubi je, šapćući: »Jeannette, Jeannette...«

Kako je mogao spavati na onom divanu? Dugo se ljutio na majku, što mu nije primijetila i okrpala onu rupu... No, mislio je, da ju je i okrpala, što? — ostala bi zakrpa! Rupa i zakrpa, ista stvar, isto siromaštvo, ista sramota! I sjetio se one laži, koju je neprestano slušao po školama i koju je veličao Svečovjek iz Sarajeva, kao vrlinu, kao prednost, kao duševno blago: »Siromaštvo nije sramota!« — »To jest, mislio je Šimun, oni znadu da je to sramota, no oni su toliko plemeniti, da nam tu sramotu praštaju i nagovaraju druge: pa dajte, oprostite i vi, nemojte biti okrutni! Oni su dobri, ti siromasi... A ja, ja nisam dobar!... Ubili su mi oca u ratu, i osiromašili su me, pa mi kažu da sam dobar! I ona, odmah je otišla, kad je vidjela... A Antonietta? sjetio se najedamput, a ona? Antonietta ili Jeannette? Koju volim? Mrzim ih! Obe! I Komadinića mrzim! I on je lagao! I Dostojevski! »Duševno blago« — i to mrzim! Rupa je istina, rupa! Drugo je sve laž! I nema ljubavi s poderanim hlačama... ne, nema takve ljubavi...«

I tako od fizičkog umora, od razočaranja, od dubokog mladenačkog ogorčenja Šimun je usnuo, sasvim malaksao, iscrpivši i posljednju misao. Zatim je sanjao (i vrlo se dobro sjeća toga sna): neka djevojčica, koja je imala Jeannettino lice, vukla ga je za kosu

Digitized by Google

i obijesno se smijala kod toga njegovoj stidljivosti i nespretnosti. A on je sve to podnosio, kao neka glupava i dobra životinja, no najedamput su ga strahovito zaboljele oči i iz njih mu je počela kapati krv po licu, po rukama i po jastuku... Kad se probudio osjetio je mokar jastuk pod obrazom i uplašio se, pa je opipao prstima oči. I oči su bile mokre! A kad je upalio svijetlo vidio je — to su bile suze. On je plakao u snu.

Ujutro ga je probudila tetka Jorja vrlo rano. Jeannette je još spavala. No njezina slika mu se smiješila na zidu, i on se sjeti svega onoga od juče, pa, oblačeći se, rasklopi hlače da još jednom vidi rupu. No rupe više nije bilo! Bili su to sitni, sitni ubodi igle, koji su je prekrili nekom samilosnom dobrotom, dirljivom nekom nježnošću, da bi čovjek nad tim melodramski zaplakao.

No Šimun nije zaplakao, nego se samo jako začudio i pomislio je (hvatajući se očajnički za tu posljednju, apsurdnu misao): »A možda svega onoga nije ni bilo juče? Možda je to već mati bila okrpala? I čekaj, ehe! — ja sam nešto sanjao... Da nisam ja i to sanjao, o rupi?« To mu se, uostalom, više puta bilo desilo, kad je imao nove cipele, da je sanjao, kako su se cipele raspale, a kad ujutro, one nove kod kreveta! No sjetio se dokaza, koji je oborio i Tominu sumnju: »Prst, prst... Prst sam bio uvukao... Pa prst, što prst? — možda mi se i to samo tako učinilo...?«

On nije nikako dopuštao mogućnost, da bi to mogla biti Jeannette... Ne, ne!... Iako je slutio, i ne samo slutio, znao je: to je Jeannette, dok je on spavao, iz samilosti... A može li biti veće nevolje za čovjeka koji ljubi, nego od ljubljene osobe primiti sažaljenje?

»No, to bi mogao biti i mit, ponavljao je Šimun, približavajući se kući. Mogao bi biti samo mit o Narcisu, koji se zaljubio u svoju sliku, u vodi nekog bunara...«

Oko bunara žene su se žurile. Jedna od njih, ona koja je bila na straži, vikne: »Eto ga!« i one se užurbale, uskomešale: »Uzmi, uzmi sićic! Pomoz' mi dignut grotac! Biž'mo, evo ga!« i brzo se razbježale od bunara, savijajući se i gegajući pod punim škafovima vode na glavi.

Šimun je potrčao za njima. Odbacio je Leopardija i ručnik, i kupeći usput kamenje, stao ih je bombardirati. No one su bile već daleko umakle, a njegove su ruke bile već sasvim malaksale i slabe, pa je šuteći bacio kamenje u bunar i pobrao s ceste svoje stvari.

Digitized by Google

Knjiga je na zemlji ležala rastvorena. On baci pogled na stranice: »Hm, Elegie d' amore!

O care nubi, o cielo, o terra, o piante,
Parte la donna mia: pietà, se trova
Pietà nel mondo un infelice amante...

pročita nehajno i nasumce te stihove, nasmije se paranoidno i kod kuće baci Leopardija pod krevet.

(Ulomak iz romana) RANKO MARINKOVIĆ

Digitized by Google

Nekoliko napomena o predavanjima povijesti umjetnosti

UVODNA RIJEČ

Povijest umjetnosti je jedan od najvažnijih odsjeka cjelokupne povijesti ljudskog roda. U biti to je povijest ljudske svijesti što se izdigla iz životinjskog stanja nad samu sebe, ostvarujući u preraznim materijalima nove oblike — drugu prirodu — svijet umjetnosti.

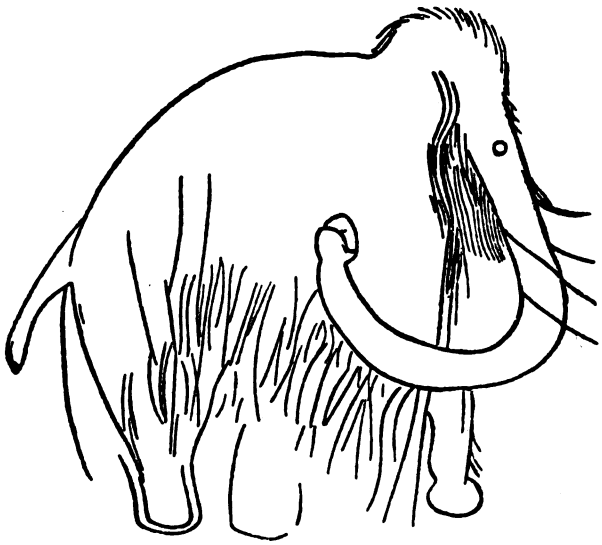

Prema tome povijest umjetnosti jest povijest čovječje svijesti, kako se ta svijest određuje spram vanjskoga svijeta u vremenu i prostoru. To određivanje, to oblikovanje svijesti vršilo se i vrši se prema neobilaznim i nepromjenljivim zakonima ljudske prirode i ljudskog društva.

Time je i određen jedan od zadataka, koje imade predavanje iz povijesti umjetnosti izvršiti, a sastoji se u spoznaji zakona: estetskih, sociooloških i kulturno-historijskih. Do tih spoznaja dolazilo se preraznim načinima. Pregledamo li većinu poznatih povijesti umjet-

Digitized by Google

nosti zapazit ćemo vrlo brzo, da se većina tih povijesti iscrpljuje načinom kulturno-historijskim; u njima se nabraja i sabire ogroman, upravo golemi historijski materijal preraznih perioda i faza umjetničkog razvitka kronološkim redom, tako da od samog nabrajanja i sabiranja materijala ne preostaje mnogo za ono najvažnije i najvrednije, a to je upoznavanje i približavanje samom umjetničkom djelu kao živom organizmu, kao čistom izrazu ljudske svijesti.

Kroz vjekove stvarani su razni sistemi i razne podjele u tim i tako sabranim podatcima ljudske umjetničke djelatnosti. Da bude neke vrste čičerone kroz taj kaos raznih sistema ne znači da je time iscrpljena uloga predavača povijesti umjetnosti, koji treba da prikaže to raznovrsno oblikovanje svijesti kroz vijekove. Taj kaos ostvario se i onako željama, a možda prečesto neumjetničkim potrebama i diktatima vremena, diktatima sasvim stranim samoj prirodi umjetnosti, koje su razni povjesničari u razna vremena i u raznim središtima tumačili raznovrsnim (neumjetničkim) dakle oportunističkim metodama. Tako, na primjer, ne odgovara umjetničkoj i stvaralačkoj stvarnosti onaj najobičniji, shematski raspored povijesti umjetnosti na stari, srednji i novi vijek, koji je kao pomoćni sustav primljen općenito kao generalna sustavna shema. Čim se, naime, proširilo poznavanje umjetničkih izraza izvan sfera Sredozemlja, morao je taj sveopće priznati raspored povijesti umjetnosti ustupiti mjesto drugoj podjeli, proširenoj bogatim iskustvom izvan mediteranskih zona. Dok je o n a j s t a r i red bio uistinu općenita shema o razvitku umjetničkog stvaranja tek na uzahnoa malom poluotoku velike Azije, što se zove Evropom, polagano se razvijalo d r u g o s h v a ć a n j e, koje nije imalo samo vremensku podlogu, već je na temelju otkritih prastarih kultura, starijih od Evrope, gradilo povijest umjetnosti organičkim cjelinama kroz kontinente, od kojih svaka imade svoj logični rast: svoju mladost, svoju muževnost i starost — svoj početak i svoj logičan završetak.

Stara generalna i umjetnohistorijska shema — to znači dijeljenje na stari, srednji i novi vijek bila je osnovana na shvaćanju, da oblici umjetnosti prelaze ne samo od generacije na generaciju, već da se oni razvijaju u vremenu i prostoru bez obzira na samo ljudstvo koje ih nosi, i da je u tom jedinstvenom razvitku od odlučne važnosti jedinstven apstraktni ideal izvan ljudske svijesti, dok raspored prema organičkim cjelinama donosi drugo shvaćanje a to je, da poredbenim putem prepoznaje u pojedinim fazama umjetničke djelatnosti faze rasta velikih organizama uslovljenih i vremenom i prostorom ali i ljudstvom, koje u raznim vremenima i raznim prosto-

Digitized by Google

rima ostvaruje razne apstrakcije i razne ideale, u većini protivne mediteranskom idealu, a estetski ne manje vrijedne. Takvo upoznavanje utvrđuje da se ne mogu živi oblici (izrasli u jednoj organičkoj cjelini) prenositi u druge slične kasnije organizme niti kao uzori, niti kao gotovi kalupi a da pri tom prenošenju ne izgube svoju živost. Pojedine faze umjetnosti ili pojedine epohe, koje mi obično (primjera radi) nazivljemo »gotikom« ili »barokom« ili »kasnim barokom« nisu drugo nego faze jednog organičkog rasta u Sredozemlju,

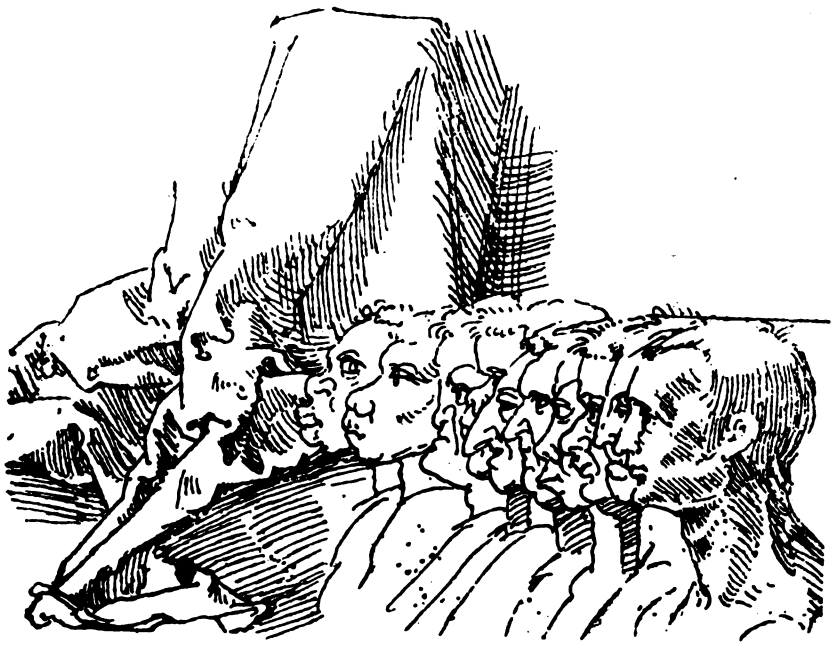

koji je ostvaren u vremenu na gotovo isti način, sa gotovo identičnim linijama likovnog i kulturnog uspona i pada kao i rast kulturnih organičkih cjelina na Pacifiku ili u granicama kineskog zida.

Ta napomena proširuje zadatak predavanja povijesti umjetnosti upućujući ga putem sinkronističkog upoznavanja same povijesti umjetnosti na vremenski istodobne a prostorno i kulturnohistorijski odvojene komplekse a to znači: upoznavanje realizacija umjetnosti koje su ostvarene istovremeno na raznim mjestima globusa. Tim načinom proširuje se naš vidokrug a ujedno se oslobađamo onog stoljetnog kalupa i apstraktne sheme ,koja nam je nametnuta kroz generacije: da je grčka ili rimska umjetnost ono najviše i najljepše što je ljudska svijest mogla u umjetnosti realizirati. Istovremeno,

Digitized by Google

što je možda najvažnije za nas, takav nas način upoznavanja historije umjetnosti uči (gotovo bih se usudio reći, otvara nam oči) i za one primitivne, sasvim nevješte, ali pune i prebogate umjetničke i likovne izraze koji su ostvarivani tamnim i dubokim podsvijesnim nagonima na granici svijesti kakvi se javljaju u djetinjstvu pojedinaca a često i u djetinjstvu pojedinih kultura.

Spomenuto synhronističko proširenje našeg zadatka približilo nas je jezgri, onom bitnom što valja istaknuti, a to je psihološki metod samog predavanja povijesti umjetnosti, koji se čini prema današnjem, bogatom iskustvu ponajviše korisnim.

Naša svijest ili ako hoćete naša duševnost u stvari je sve ono što svojim osjetilima zapažamo, shvaćamo, osjećamo, što si predstavljamo i što hoćemo, jednom riječju skup svega onoga što doživljujemo, te na osnovi takove složenosti naše svijesti psihološki metod ostvaruje upoznavanje umjetničkih vrednota.

Naša svijest primajući osjet pretvorivši ga u pojam, u misao kroz moždinske vijuge u sivožutoj materiji našeg centralnog živčanog sistema, zadržava u sjećanju otisak ili sliku vanjskih pojava — oblik vanjskog svijeta. Ta svijest, taj »ja« upravlja voljom ruku, ponesen takozvanim stvaralačkim nagonom. Taj naš subjekt crta, slika, modelira, ostvaruje oblik u preraznom materijalu u vanjskom svijetu, u svom protivnom polu.

Određujući se istovremeno spram vanjskoga svijeta naša svijest ostvaruje crte kao znamen, tvori oblik kao trodimenzionalno tijelo, gradi i stvara prostore i konačno projecira na ravnu ili ugnutu plošninu neopipljive likove: crte, plošnine i tijela kao sliku, kao privid plastičnosti, koje možemo tek samo vidnim osjetom na osnovi naše imaginacije kao prostorne osjetiti.

Na takav način nastaju pojedine organične cjeline kulture i umjetnosti. Tako se stvaraju podjednako primitivna crnačka izobličena strašila kao tabu, kao što se ostvaruju i bogovi sa Olimpa stare Grčke. Time se istim procesom realizira japanski pejzaž bez perspektive, kao i perspektivni pejzaži iluzionističkog realizma Evrope. Kroz stoljeća su oživotvorena na taj način sva djela ljudske umjetnosti.

Zadatak predavanja iz oblasti umjetnosti bio bi zapravo da pred vas postavi jedno umjetničko djelo u prvom redu bez obzira na prostor, na vrijeme ili na autore, bilo to djelo iz Polinezije ili Meksika, ili opet iz doline Nila ili sa tla Italije, te da vaš »Ja«, to jest ta naša »svijest« u njemu prepozna, shvati i pročita (samo obrnutim načinom) čitav proces ostvarenja, i da kod tog

Digitized by Google

prepoznavanja i kod tog čitanja bogati svoj vlastiti »ja«. Svakako ne u tu svrhu da oblik bilo kojeg umjetničkog djela imitira ili preuzimlje, već da shvaćajući bitne elemente samoga stvaralačkoga procesa prepozna i spozna mogućnost i širinu svog vlastitog »ja«.

To prepoznavanje stvaralačkih elemenata svog vlastitog napona ili još više i točnije: to otkrivanje stvaralačkih mogućnosti u svom vlastitom »ja« pomoću gotovog potpuno zaokružnog umjetničkog djela, držim da je najkorisniji i najvažniji dio zadaće predavanja iz povijesti umjetnosti.

Tim i takovim usporednim otkrivanjem naime otpada ujedno i ona strašna pustoš, što zavlada svakim znatiželjnim intelektom kad se taj optereti leksikonskim znanjem bezbrojnih godina, činjenica, opisa, fabula i anegdota iz povijesti umjetnosti, gubeći se u shematici i nagomilavanju detalja bez prave svrhe. Takova leksikonska sveobuhvatna pustoš pretvara predmet povijesti umjetnosti u dosadna i mukotrpna prepričavanja svega onoga što se nagomilalo vjekovima oko samog umjetničkog djela, zaboravljajući prečesto uz kronologije i fabule i umjetničke životne romane ono što je u povijesti umjetnosti najvažnije, ono što je u historiji ljepote bitno, a to je umjetničko djelo kao izraz ljudske svijesti.

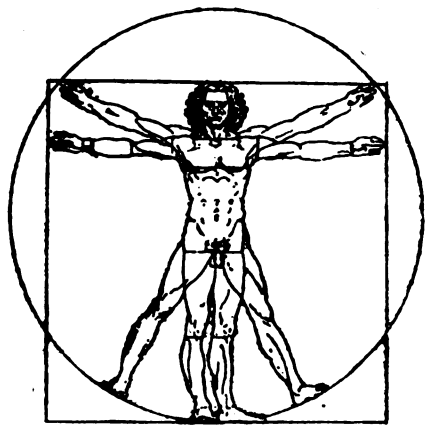

Promatramo li tako čitav kompleks povijesti umjetnosti kao jednu cjelinu, postaje nam zadatak predavanja o tom kompleksu jasno određen. Određena nam je i polazna točka za osnovu načela i elemente u promatranju i proučavanju umjetničkog djelovanja. Osnovu daje čovječji subjekt, a načela se orijentiraju prema ljudskom organizmu, jer je čovjek glavno i jedino mjerilo za sve elemente od kojih se sastoje doživljaji i realizacije u umjetnosti.

Osnovno i prvo načelo je simetrija. Pred kaosom pojava vanjskog svijeta osjećamo mi kao subjekt ugodu pred pojedinim pojavama u kojima vlada neki stanoviti red, a pogotovo kada se taj red sasvim jednak ili sličan ponavlja oko neke stalne osi. U stvari nije ta os vertikala oko koje se redaju podjednaki oblici, ništa drugo

Digitized by Google

nego ponavljanje ili projeciranje izvan nas samih našeg uspravnog stojećeg položaja, one vertikale oko koje je u našem tijelu smješteno po dva oka, dva uha, dvije ruke i dvije noge. *Simetrija u gradnji naših udova je temelj poimanju i shvaćanju simetrije u svijetu pojava.*

Taj osnovni princip simetrije diktiran je našim ljudskim tijelom, vidljiv i uočljiv u onim početnim još sasvim nerazvitim crtarijama primitivaca isto tako kao i u onim najkompliciranijim djelima arhitekture, kiparstva i slikarstva kroz sve vjekove i kroz sve prostore. I kod najvećih umjetničkih ostvarenja kad je taj umjetnički subjekt stvarao ogromne prostornosti, kad je gradio profane i kultne zgrade, vidimo simetrično raspoređivanje i osjećamo onako isto red, po tom osjećaj ugodnoga, kao što to osjećamo kod obične najmanje oranamentalne simetričke značke.

Promatramo li to prvo načelo kod raznih umjetničkih djela iz raznih vremena, kod koje stare mikenske vaze na primjer ili kod Rafaelovih stanza primijetit ćemo, kako je taj osnovni pravilan red uvjetovan horizontalom, dok je središnja vertikala, oko koje se postavljaju s lijeva i desna slični ili isti oblici, glavna os. *Iz tog glavnog akcenta, iz te vertikale proizlazi drugo osnovno načelo, a to je proporcionalnost.* I tu je čovjek mjerilo; kao što se maleno dijete diže od poda uspravljujući se polagano, tako i veliki uspravljeni čovjek ocjenjuje pojedine veličine od one baze na kojoj sam stoji, ocjenjujući ih redovno prema imaginarnoj vertikali. U nejednakosti traži se red i sklad, postavljaju se odnosi, svakoj se naime proporcionalnosti predmnjeva nejednakost.

Drugim riječima i tu se čovječji »ja« kao subjekt objektivira u stranim tjelesima. Pojam skladnosti i odnosa, pojam ljepote, pojam ugodnog ili neugodnog određuje taj »ja« prema sebi, prema svojem tijelu. Takvo objektiviranje ,izdignuto do pravila, očituje se najpotpunije u grčkoj arhitekturi, skulpturi i slikarstvu. U toj velikoj fazi umjetnosti Sredozemlja stvoren je kanon uravnotežene ljepote i savršenog sklada, stvoren je tip lijepog lika po svojim izabranim odnosima. Taj je skladni ideal bio uzor umjetnosti i nepogrješiva shema dugog perioda kroz vjekove. Takav je ideal primjenjen i na arhitekturu; to su oni stalni odnosi u grčkoj arhitekturi, ona toliko izrazita značajka tog graditeljstva. Odnosi su u biti oni isti samo prevedeni, koji su izraženi i u idealnom tipu lijepog čovjeka.

Spomenuta dva osnovna principa *simetrije* i *proporcionalnosti* vezana su prvi na širinu a drugi na visinu. Zamisli li se gibanje i pomjerivanje u jednom ili drugom pravcu, nailazi se na treće osnovno

Digitized by Google

načelo, a to je *Ritam*. I to treće načelo određuje čovjek prema sebi. Čovjek, naime, u uspravnom položaju kad se kreće naprijed ili natrag, on korača i tako svojim korakom istovremeno određuje i mjeri prostor. Takav pokret, takva promjena gledišta vrši se prostorom u svim smjerovima, te se mjena iz statike u dinamiku izvršuje u trećoj dimenziji od polazne točke. spram dubljine. Kretanje, kad se vrši jednakomjernim koracima, ostvaruje najjednostavniji ritam. Takav isti ritam traje jednoličan i jednakomjeran u istom taktu, kad bi i najjednostavniju značku *(a)* ponavljali širinom *(a-a-a-a-a)* na jednoj plošnini bez obzira na smjer. Pomjere li se u takvom jednoličnom nizu isti oblici stankom ili prekidom *(aa-aa-aa)* slika se mijenja i ritam nastaje složeniji. A kad u simetričnom skupu ponovimo isti oblik *(aba* ili *aabaa)* niz je postao još bogatiji i ritam još više složen. U tom ritmičnom nizu, u toj osnovnoj formuli ornamentalnog veza bezbrojne su varijante, a sve one očituju živost, tok i pokret, koji se jednakomjerno vraća i time stvara pravilnost, red i sklad. Poredimo li primjerice složenije ritmizirane oblike na raznim grčkim vazama primijetit ćemo da su u tom živom toku raznolike dinamike, da postoje u tom ritmu dominante i intervali i da se osjećaj ugodnoga to jest sklada stvara u tom živom pokretanju pomoću odnosa između pojedinih oblika. Uočljivi su i akcenti i oni elementi koji tvore tu i takovu izražajnost. Kod grčkih vaza u većini slučajeva teče ritam širinom plošnine horizontalnim smjerom, i ritam se ne odvija spram treće dimenzije. Kod tih vaza ostao je ritam na plošnini. Ritam je tu u stvari ritam linija, ritam obrisa, koji se vežu, suprotstavljaju, priklanjaju i odbijaju izmjenično u pravilnom jednakomjernom taktu slično daktilima i trohejima grčkog stiha.

Samostalna i apstraktna linija kao granica plošnog oblika ne može proizvesti gibanje spram dubljine, takav ritam tvore kao dolnju stepenicu razvitka oni oblici koji su na plošnini ili ispupčeni ili udubljeni, kako to vidimo na egipatskm poluplastičnim reljefima, koji nisu ni čisti obris ni čisti plastični reljef. Kod tog prelaznog stanja nadošao je novi elemenat u sjeni i svjetlu, koji svojom igrom ostvaruje ritam u dubljini, pokazujući u vizuelnom ono što je opipljivo to jest ono što je naprijed i ono što je natrag, to jest što je bliže i ono što je dalje od samog promatrača.

Dalnji stepen oblikovanja jest uzdignuta plošnina u prostor — reljef (plitki ili visoki), kod kojeg elemenat svijetla i sjene u potpunosti očituje kako naš »Ja« gradi dubljinu. Kad se takav reljef u dalnjem razvoju potpuno izdigne i odvoji od plošnine te se po-

Digitized by Google

stavlja pred tu plošninu još uvijek u vezi sa tom plošninom, nastaje trodimenzionalno tijelo, koje je strogo povezano sa arhitektonskom cjelinom. (Primjer jedan od mnogih su Egineti). Takva trodimenzionalna tijela ali bez veze s arhitekturom, slobodna u prostoru, ostvaruju isto kao i ona reljefna ili vezana sa arhitekturom ritam sjena i svjetla. Igra naime sjene i svjetla prebacuje u vizuelnu sliku predodžbu dubljine, predodžbu treće dimenzije naš taktilni osjet t. j. opipom osjećanu oblinu. Ili drugim riječima: ukrštavanje vizuelnih i taktilnih predodžaba stvara u našoj svijesti pomoću odnosa sjena i svjetla oblike, koji su prednji i koji su iza njih.

To je trebalo u kratko istaknuti zbog toga, što je upravo tim i označena ona oštra granica između oblika u prostoru (skulptura) i oblika koji je projeciran na plošninu, a prividno se doimlje kao oblik u samom prostoru (slikarstvo). Ta dakle granica luči skulpturu i slikarstvo. Sklad, odnosi ili ritam svjetla i sjene, odvija se na skali tonaliteta, čiji su polovi s jedne strane svjetlo kao bijelo, a s druge strane crno kao tama. Na toj naime međi između slikarstva i kiparstva nalazi se posebna oblast umjetnosti, a to je grafika. Ona se ograničuje samo na bijelo-crnu suprotnost, te njom ostvaruje svoj izraz: od slobodne linije pa sve do baršunastog tona; a ujedno veže sve tri likovne oblasti :i onu koja ostvaruje prostor, i onu koja tvori obline, i onu koja stvara sliku. Grafika je blizu sklupturi po svojem lapidarnom oblikovanju (Mantegna, Dürer), ona je blizu slikarstvu, što više, ona podaje ograničenim sredstvom potpunu sugestiju po svom tonskom bogatstvu slikarskih realizacija (Rembrandt — Goya), a konačno bez grafike ne mogu se gotovo ni zamisliti predodžbe o prostornosti; stoga grafika igra presudnu i važnu ulogu u arhitekturi (Alberti — Vitruvio). Tako nam raznovrsno interpretiranje ritma u treću dimenziju objašnjuje granice pojedinih oblasti u umjetnosti, kao i značajke tih oblasti. Omogućuje još jasnije takvo razvrstavanje sama boja kao glavni elemenat slikarstva.

Boja se ne ograničuje jedino na slikarstvo, važna je i u arhitekturi i u kiparstvu. Na primjer: u staroj grčkoj plastici, osobito onoj ranog perioda, većina je plastike bila obojena. Nu taj elemenat boje nije imao onu funkciju kod tih ranih kipova (obojeni Egineti) kao što je ima recimo u japanskom drvorezu ili u čitavom evropskom slikarstvu posljednjih vjekova. Kod Egineta funkcija boje imala je svrhu da se istaknu što jasnije pojedina tijela kiparske cjeline i da se podcrtaju obojenošću likovi bez obzira na iluziju realnosti. Šarenilo (polihronija) tih Egineta jest u stvari polihro-

Digitized by Google

mija primitivaca, kakvu nalazimo i u drugim primitivnim izrazima (obojenost crnačke plastike).

Polihromija izražava ljudsku potrebu da stvara u oblikovanju sistem i red, da podcrtava bojom pravilnost ili da ističe bojom pojedinosti u jednoj skladnoj cjelini. Ona se u većini slučajeva ograničuje na plošno suprostavljanje jakih izrazitih boja, bez obzira na obojenost objekata u naravi koje nastoji oblikovati. Obično se izživljuje u komplementarnim bojama. Ritam polihromije ne ostvaruje treću dimenziju i ne oslobađa se dekorativnog usklađivanja. Tendira spram monumentalnog (rana renesansa) i ne postaje slikarstvom u onom čistom i posljednjem poimanju, gdje jedino ritmiziranje boja kao nosilac istovremeni sjena i svjetlosti ostvaruje sklad i privid treće dimenzije. Polihromija je upravo suprotnost tomu i takovom usklađivanju, koje zovemo kolorizam. Polihromija, naime, ne poznaje prelaze i prijelive boja u boju, ona ne poznaje clair-obscura. To je ostavljeno kolorizmu: veza boje i svjetla, ritam odnosa boja prema dubljini ,negacija plošnine, iluzija, naravne atmosferske obojenosti. Sve te značajke kolorizma približuju njegov ritam kompleksu muzikaliteta. (Primjeri: firentinsko i venecijansko slikarstvo).

Određujući te suprotnosti mora se još spomenuti, da se polihromija javlja obično na početku i na svršetku kao manirizam ili primijenjena umjetnost svakog organičkog umjetničkog razvitka, dok se sam kolorizam javlja većinom u najjačim fazama razvitka pojedinih slikarstava. (Primjeri: Venecija, Holandija, Španija).[1]

Uz kronološko poznavanje materijala iz oblasti povijesti umjetnosti kulturno,-historijskim ili opet psihološkim upoznavanjem samog procesa kreativnosti prema načelima oblikovanja od presudne važnosti još je i treće, a to je upoznavanje likovnoga rada putem proučavanja samih sredstava izražajnosti, a to su pojedine tehnike i likovno stvaralački materijali. Predavanja iz povijesti umjetnosti predstavljaju većinom više ili manje kulturnu historiju ili apstraktnu

[1] Uz ova načela umjetničkog oblikovanja valja istaknuti, da predavanja iz oblasti umjetnosti na umjetničkoj akademiji moraju biti sasvim drugačija, nego na drugim visokim zavodima iz jednostavnog razloga, što su ta predavanja namijenjena onim slušačima, koji svakodnevno kod praktičnog rada nailaze na otvorena pitanja, te na ta pitanja traže obično i druge odgovore, nego što bi na ta ista ili slična pitanja tražili odgovore slušači sa filozofskog fakulteta. Naravno da mora biti odlučna direktna praktična korist takovih predavanja za sam način predavanja.

Digitized by Google

spekulaciju oko pojedinog umjetničkog djela, a najmanje i najrjeđe se bave prikazivanjem i istraživanjem povijesti obrta, zanata, métiera-majstorije kojim se dolazi do umjetničkog izraza.[1]

Umjetničko djelo nastaje, kada se nađu zajedno dva faktora i to: umjetnička nadarena volja i zatim: vještina, kojom može ta darovitost iz neke tvari ostvariti oblik. Drugim riječima: darovitost i métier. Bez darovitosti svaki pa i onaj najsavršeniji métier ne stvara umjetničko djelo, isto tako ne stvara ni najveća darovitost bez métiera.

Stara je istina da se ne može umjetnost a još manje darovitost ostvariti učenjem na bilo kojoj akademiji ovog globusa; a još je starija istina otkad umjetnost postoji, da se métier, to jest zanat i zanatsko svladavanje mogu i moraju naučiti po istom načelu po kome se uče i svladavaju svi zanati i sve zanatske vještine. Upoznavajući dakle povijest umjetnosti uz ostalo, upravo kao povijest métiera, postavlja se zadatak predavanja na terenu samog zavoda, na terenu svagdašnjem praktičnog rada u umjetničkoj školi.

Da se pokaže presudna važnost samog métiera još jasnije i to ne samo kod predavanja povijesti umjetnosti potrebno je upozoriti na veliku razliku između učenja métiera, same majstorije u vremenima velikih umjetničkih epoha i učenja tog istog métiera u prošlom stoljeću ili u naše dane.

Kako je to prije bilo? Kako se prije učilo? Bez obzira na umjetnost prije nije bio obrt, majstorija neka samostalna naročitost pojedinca; pojedinac bio je tek jedna dionica u cjelini čitavog reda graditelja, kipara i slikara. Takav se pojedinac učio vještini i majstoriji od malih nogu kao šegrt, kao kalfa, pa kad je svladao majstoriju, priznali su ga majstorom i to ne možda po nekim novinskim člancima ili inspiriranim »kritikama« (navodno objektivnim, pisanih od običnih neznalica) ili možda prema ocjenama plaćenih »stručnjaka«, prijatelja ili braće. Priznanje je stečeno djelom prema ocjeni najboljih savremenih majstora, koji su tim priznanjem novome majstoru stvorili mjesto u svom majstorskom krugu. Taj način selekcije ostvario je u svakom pojedinom métieru mogućnost da se je svaki

[1] Zato bi bilo poželjno da predavanja iz povijesti umjetnosti na umjetničkoj akademiji budu više predavanja povijesti métiera a manje predavanja povijesti umjetnika, njihovog života i njihove okoline. Na taj bi tek način održana predavanja mogla koristiti, jer bi svaki onaj slušač, koji dnevno sabire mučno i teško iskustvo pred objektom u školi, imao u takvim metodama predavanja povijesti umjetnosti veliku i jaku pomoć, našao bi savjeta u djelima najboljih majstora.

Digitized by Google

pojedini métier održavao na stalnoj zanatskoj razini, a osim toga se je takvim ocjenama u svakom métieru cijenilo samo ono što je vrijedilo kao najbolje i najvrednije u okviru takve pojedine zanatske vještine. Ta selekcija ostvarila je i to, da su i oni majstóri slabije ili manje nadarenosti izrađivali slike, kipove i zgrade na razini srednje, relativno zanatski visoke kakvoće, te su tako više-manje sva ta djela bila bez iznimke izrazi zajedničke, vrijedne majstorije. (Primjeri: Firenze, Perugie, Siene, Pise, Venezije, Ferrare, Verone i Padove i t. d.).

Suprotno tome, u naše vrijeme, razvitak je sasvim drugačiji. Uza sve to što se govori, melje i prepričava kroz decenije o maj-

storiji kao conditii sine qua non, što se neprestano ističe neko poštenje u umjetnosti i u umjetničkom stvaranju i što se brblja na dugo i široko kako bi trebalo akademije pretvoriti u radione ili približiti radionicama, to ipak danas ostaje nepobitnom činjenicom, da danas nije majstorija, obrt, znanje sasvim tehničke naravi polazno u čitavom likovnom obrazovanju. I tu smo možda kod korijena čitave današnje umjetničke konfuzije i nedaće. U tome smo osnovnom nedostatku sigurno otkrili razlog one poplave kiča, poluumjetnosti i strašnog diletantizma, što vlada neograničeno ne samo kod nas, već je to općenita međunarodna pojava današnje evropske civilizacije. Nikada nije bilo toliko diletantizma i poluumjetnosti koliko je ima

Digitized by Google

danas. Ograde su naime obrta porušene i kroz pukotine provalila je bujica. Danas se obrt — métier u onom iskonskom smislu ne podučava — a što je najveće zlo uči se ono što se ne može učiti: »umjetnost«. Rezultat je u većini slučajeva jeftina loša imitacija pomodnih izraza i običnih tehničkih trikova virtuoza ili manirista. Danas, kad se izlazi nakon godina studija iz većine srednjih ili visokih umjetničkih zavoda Evrope, ne poznaju se a kamo li da bi se savladavali oni najosnovniji elementi samog métiera. Ali se zato znade vrlo učeno govoriti o umjetnosti. Loše i dobre reprodukcije omogućile su polupoznavanje svih mogućih epoha i faza. I na žalost prečesto se shvaća povijest umjetnosti kao veliki priručnik iz kojeg se izabiru oblici već prema potrebi, kao iz kakvog velikog kataloga uzoraka, bez obzira na prostor i na vrijeme u kojem su oblici nastajali, a ponajviše bez obzira na sam métier. Adaptiraju se jednostavno oblici strani, gotovi, prošli i tuđi današnjici. Koliko je tako darovitosti upropašteno i koliko je talenata pošlo tom stramputicom izrađujući sasvim suvišne i groteskne kombinacije od preraznih stilova u nekom izmišljenom današnjem ruhu, skrojenom po posljednjoj modi.

Samo po sebi je razumljivo, da je takav rad izvan sredine, izvan interesa jedne zajednice. U većini slučajeva taj je rad, rad pojedinca, razumljiv i pristupačan samo pojedincima (upućenim i posvećenim u te tajne) a ne općenitosti. Likovni radnik, a pogotovo pravi umjetnik postao je u tom kaosu nužno izoliran, on je istina slobodan, ali odcijepljen od svoje okoline. On stvarno više ne postoji po potrebi sredine, već se nameće svim dopuštenim a ponajviše nedopuštenim sredstvima toj sredini. I naravno tako izoliran prestao je biti onom važnom i potrebnom snagom jedne sredine, kako je to prije bio. U najboljem je slučaju tek neki dekorativni društveni dodatak.

Suprotstavljajući nadalje tehničku obradbu prijašnjih perioda današnjoj opažamo jasno kod prijašnjih mir, jasnoću izraza, vidimo sjajni i savršeni métier, osjećamo lakoću, kojom je nadvladana materija — dok u današnjici, naprotiv, traje u većini radova nemir, grč, nejasnoća, i nesavršena su djela po métieru u većini, a konačno može se zapaziti i to kako su prečesto opterećena i ona najviše iskrena i najjača izražajna djela savremenog likovnog života nepotpunim svladavanjem materije.

Prije se preuzimalo iskustvo tehničke naravi od predašnjih generacija i na tom se iskustvu gradilo dalje — danas tog iskustva tako rekuć nema; svaki likovni radnik počinje iznova sam od po-

Digitized by Google

četka da se bori sa materijom, što još ne znači borbu za umjetnički i stvaralački izraz. Borba za oblik, nastojanje za oblikovanjem nije isto i ne smije biti isto što i borba sa materijalom, borba sa sredstvima izražavanja. Kad je umjetnik i majstor značio isto, nije bila borba sa materijalom na dnevnom redu, kao što je to danas.

Materijal: kamen, drvo, zemlja, bronza, bakrena ploča, žbuka, uljena ili tempera boja i t. d. ima svaka pojedina svoj diktat. U prijašnjim periodima taj je diktat bio u suglasnosti sa diktatom majstorske volje, jer je umjetnik-majstor znao savršeno svoj jednostavni ili opet komplikovani métier. Nikad nije bio takav umjetnik u suprotnosti sa diktatom materijala. Danas, na protiv, kreće se čitav likovni razvoj po liniji najmanjeg otpora. Modeleursko blato i podatna uljena boja kupovna i fabrička komotni su i pristupačni materijali, koji dopuštaju svaku samovolju. Rijetki su danas kipari, koji sami klešu svoje oblike direktno u kamen, a još rjeđi slikari koji bi slikali posredno na raznim podlogama, da poluče intenzivnost i transparentnost boja, kako je to uspjevalo prijašnjim slikarima velikih epoha. Mada su danas sredstva i kemički čišća i po produkciji bogatija , obradba sama postala je siromašnija. Danas se slika na najkomotniji način direktnim namazom kupljene uljene boje, bez obzira na trajnost i na ljepotu samog materijala. Današnji je umjetnik u neku ruku oslobođen onog potrebnog diktata materije, te se u svojoj samovolji prebacuje, ali istovremeno ostaje njegov rad obično bez ikakvog stila. Kad se spozna ta manjkavost, tad se »stilizira«. A to je ono najgore. *Stil nije i ne može biti posljedica neke namjere, stil se ne da izmisliti, niti iskonstruirati. Stilno djelo nastaje naime tako kad je umjetnička volja u suglasnosti sa diktatom materije, a sve ono što se nazivlje obično stilizacijom jest nesporazum i suvišna neistina, koja u kulturnim sredinama ne može važiti ni kao ukrasna vrednota.*

Ta se najjednostavnija i najosnovnija istina prečesto zaboravlja, premda tu istinu potvrđuju najobičniji primjeri iz povijesti umjetnosti kroz vjekove. Ti primjeri govore da se ne mogu samovoljno mijenjati materijali na pojedinim oblicima, da se ono što je recimo, zamišljeno u kamenu, odlije u bronzu ili obratno, ili da se nešto što je zamišljeno kao malena terracota prenese u uvećanom razmjeru u kamen, broncu ili drvo.

Tako je potpuno isto i u slikarstvu. Ne može se jedno djelo koje je zasnovano, viđeno duhovnim očima u jednom sredstvu prenijeti jednostavno u drugi materijal, jer je taj materijal komotniji ili laglji.

Digitized by Google

Boje u žbuki ili na žbuki postavljaju sasvim druge tehničke granice nego boje uljene, i zato izraz u uljenoj boji već po samom sredstvu mora biti sasvim drugi i drbgačiji nego što je onaj u temperi, vosku ili vapnu. To drugim riječima znači, da svaka slikarska ili kiparska realizacija ostaje polovična, ako je zasnovana i izvedena bez one temeljne misli iz samog materijala za sam materijal. Sasvim isto je i kod arhitekture: osnivaju se na papiru graditeljski oblici, koji su vezani o kamen, mišljeni u kamenu ili se opet crtaju osnove, koje su vezane za materijal cigle, pa se ti oblici izvode na pr. betonom. Ili se opet osniva za beton pa se izvodi ciglom a na koncu se takav oblik oploči i maskira kamenom. Iz tog protuslovlja naravno da mora proisteći polovičnost i nestalnost. Primjera za takav način ima u našem gradu dosta.

Neobilazna je činjenica, koju ne može nikakova samovolja izmijeniti, da svaki materijal uslovljuje oblik. Na pr.: djelo u kamenu mora ostati u bloku, pa kad se dogodi da se taj osnovni diktat kamena ne prizna, dobije se makar kakova velika darovitost to radi, djelo koje je u svojoj biti pravom skulptorskom izrazu protivno (Bernini: Sv. Tereza). Tako bi se moglo za svaki materijal navesti primjera kod umjetničkih djela kako je oblik jednog djela uslovljen materijalom. I čim se takva uslovljenost ne spozna, ne prizna, djelo gubi i dobiva pečat polovičnosti.

U ovim napomenama preostaje još pitanje, koje je prividno u današnje vrijeme toliko zamršeno i zamagljeno, a to je pitanje forme i sadržaja jednog umjetničkog djela. Analizira li se bilo koje umjetničko djelo savremeno ili nesavremeno, postupa se većinom u povjesnicama umjetnosti tako, da se razmatra napose forma a napose oblik. Na taj se način već u običnom opisu lomi cjelina i dijeli se ono, što se razdijeliti u stvari neda. Oblik i sadržina povezani su nerazrješivo, jer umjetnik nije ponajprije iznašao sadržaj, a onda tom sadržaju obukao oblik ili obratno, iznašao oblik pa potom umetnuo sadržaj.

Iz tog dijeljenja, iz tog razbijanja cjeline koja je uslovljena nastajanjem, izniklo je i to shvaćanje, da je moguća forma bez sadržaja kao neka čista umjetnost: »apstraktno slikarstvo« i »apstraktno kiparstvo«. Naravno da je takovo shvaćanje vodilo u pustoš »apstraktne spekulacije« i u izrazite neozbiljnosti. (Kandinski, Arhipenko). Suprotno tomu apstraktnom formalizmu stoji stanovište, da je sadržaj jedini od važnosti bez obzira na formu, što više, da oblik nije potreban, već štetan kao znak nečeg nazadnog, l'art-pour-

Digitized by Google

lartističkog, davno već preživjelog. Takovo stanovište opet vodi u drugi nesporazum: u simplističko ilustriranje temata bez obzira na formalni kvalitet ili opet u čisti hotimični diletantizam uz velike parole. Jedno i drugo stanovište ne ostvaruje umjetničku realizaciju u punom svom značenju, ne ostvaruje novu prirodu, što je u svojoj biti svaka umjetnost. Do tog se ostvarenja ne dolazi ni kaćiperskom igrom lijepih oblika preuzetih iz prirode, niti nekim namjernim geometriziranjem, ni samovoljnim pojednostavnjivanjima, ni isprekretanjem, ni »stiliziranjem« oblika, pa ni točnom ropskom imitacijom prirodnih pojava, već to ostvarenje nove prirode nastaje organički iz svijesti kao oblikovanje te iste svijesti u konkretni novi oblik.

Sam proces ostvarenja nošen je diktatom darovite volje i diktatom materijala u kojem se ta volja uobličuje uz pretpostavku, da ta darovita volja raspolaže dovoljnim métierom u svrhu svladavanja materije.

Kod tog ostvarenja umjetničkog djela već je u samom začetku u početnoj fazi — zamisli — oblik vezan sa sadržajem, on je jedno, te se ne može kod jednog djela ni oblik ni sadržaj shvaćati kao posebnost, kao posebna stvarnost. Kao neko načelo takva bi dioba razbila organičnost žive jedne cjeline, pomjerila bi razmjere između oblika i sadržaja, kako je to običaj kod mnogih današnjih djela, čas na štetu forme, a čas na uštrb sadržaja.

Naprotiv takvom današnjem stanju mora se istaknuti, da su sve velike epohe imale u likovnom razvitku tu organsku povezanost i harmonični razmjer između sadržaja i oblika.

Završujući ove uvodne riječi o predavanju iz oblasti umjetničkog stvaranja mora se još napose upozoriti, da mi ne posjedujemo u svrhu upoznavanja i proučavanja povijesti umjetnosti ni najprimitivnijih priručnika, ni najobičnijih povjesnica umjetnosti, koje bi nam približile taj ogromni materijal u hrvatskom jeziku. Moramo se poslužiti stranim priručnicima i stranim djelima velikih naroda, a sva su ta djela u većini pisana i složena prema potrebama i prema željama tih pojedinih naroda. Svaka od tih povjesnica ističe svoje, a ponekad i isključuje i niječe sve ono ostalo što je bilo ili jest kod drugih velikih ili malih naroda, ili opet prelazi nuzgredice sav taj materijal. Naravno da u takvim djelima nema često ni spomena o likovnom životu ni velikih njihovih susjeda a kamo li o likovnom životu malih naroda. Mada su i ti narodi imali likovni život makar i sitan u relaciji spram velikih naroda.

Digitized by Google

U tim su općim priručnicima ponajgore prošli bez iznimke svi slavenski narodi, pa tako i mi. Iz toga slijedi da nam ti priručnici i ta djela mogu služiti djelomično, a savršeno tek onda, kad uzmemo o jednoj epohi dvije ili tri takove povijesti od raznih naroda.

Svaka pojedina takova povijest osvijetlit će nam drugačije istu epohu te ćemo na taj način polučiti plastičnu sliku, dosta blizu stvarnom stanju. Takovo kritično postupanje pokazat će nam najjasnije, kako je potrebno isticati ne samo problematiku likovne prošlosti raznih naroda i sva pitanja koja su s tom problematikom u vezi, nego i onu vezu i odnose, koja su ta pitanja i te činjenice eventualno imale u našoj prošlosti ili imadu još i danas u našem savremenom likovnom životu. Ujedno će ta veza i taj odnos spram tih velikih rezultata prošlih epoha poznatih kulturnih žarišta Evrope pokazati automatski i našu likovnu problematiku te po tom našu zavisnost ili nezavisnost.

U ispravnom upoznavanju svih tih činjenica prošlosti i sadašnjosti rješavao bi se zadatak predavanja.

Ovo nekoliko napomena bilo je potrebno izreći kao uvod, da se pokažu oni najosnovniji elementi i principi i način kojim bi se pristupilo predavanjima iz povijesti umjetnosti.

LJUBO BABIĆ

Literatura: Riegel, Schmarsow, Semper, Hildebrandt, Kretschmer, Worringer, Stahl, Venturi, Soffici, Severini, Ojetti, Berenson, Faure, Faucillon, Valéry, Vlaminck, W. George.

Slike u članku: *Kvantyoshi:* Književnik Bakin i slikar Hokusai. — Špiljski crtež u Dordogne. — *A. Dürer:* Physiognomička studija. — Rodska Sikellura-amfora. — Plitica Pythona i Epihteta. — *Leonardo da Vinci:* Studija za proporciju.

Digitized by Google

Krvavi sonet

Oslijepiti od sunca i biti sunca grumen!
(O ove oči vide svu pandžu strahote!)
Ne osjećati na kičmi smrti studen
Jaukati, jaukati od sreće za malo dobrote!

Nebesima kruže kosiri požara
Vatralji laži u udima svima
Iz utrobe viče rana, mržnje žara,
Bratstvo i slobodu bacajte sad psima!

Pogled se lijepi plazeći za šakom
Svaki dodir zemlje životinjski prži
Na usni srce bije, jezik daha lakom

A ruka, bijedna ruka, čvrsto pušku drži!
Zakoljite riječi, podlaci, nek svakom
Ovaj rik u krvi zaroni do srži!

DRAGO IVANIŠEVIĆ

Digitized by Google

Savremena naučna misao nije idealistička

Die selbstständige Philosophie verliert mit der Darstellung der Wirklichkeit ihr Existenzmedium. K. Marx.[1])

Für die aus Natur und Geschichte vertriebene Philosophie bleibt dann nur das Reich der reinen Gedanken, soweit dieses noch übrig: die Lehre von den Gesetzen des Denkprozesses selbst, die Logik und Dialektik. F. Engels.[2])

Filozofija kao prva i najstarija forma ljudskog mišljenja (koje nema za predmet neposrednu korist, već je rođeno iz težnje za spoznajom općeg, univerzalnog značenja pojava), filozofija, taj prvi slobodni pokušaj spoznavanja mjesto religioznog vjerovanja, filozofija kao težnja za spoznavanjem do krajnjih granica mogućnosti, prešla je u svom više od dva milenija dugom razvoju kroz tolike promjene, da je danas nemoguće jedinstveno definirati sve što se nekoć nazivalo i ono što se još i danas naziva tim imenom.

Najbolje bi bilo od kompleksa tzv. filozofskih pitanja odvojiti sve ono što je i danas još aktuelno i stvarno, te tim istraživanjima dati točnije nazive, a riječ »filozofija« upotrebljavati samo u historičkom smislu. Pošto taj prijedlog, postavljen od mnogih fizičara i logičara, još nije općenito usvojen, potrebno je da unutar tradicionalne terminologije bar donekle odijelimo i definiramo sva različita često i protuslovna istraživanja za koja se smatra da spadaju u djelokrug filozofije.

Na pitanje što je filozofija, dobiva se većinom otprilike odgovor da je to »nauka, koja istražuje ono općenito što ne istražuju specijalne nauke, ona rezultate tih nauka spaja u cjelinu, pronalazeći opće zakone, koji su zajednički čitavom zbivanju«. U Aristotelovo vrijeme, kad je »filozofija« obuhvaćala ukupno ljudsko znanje: iskustva o prirodi, logiku, geometriju, te raznovrsne spekulacije s kojima se je nastojalo uspostaviti kakvo takvo jedinstvo između oskudnih, iskustvom stečenih spoznaja o prirodi i o ljudima,

---

[1]) Samostalna filozofija gubi prikazom stvarnosti svoj medij egzistencije. (Marx: Deutsche Ideologie)

[2]) Za filozofiju protjeranu iz prirode i historije, ostaje još jedino carstvo čistih misli — ukoliko i ono još ostaje — nauka o zakonima procesa mišljenja, t. j. logika i dijalektika. (F. Engels: Feuerbach)

Digitized by Google

takva »filozofija« imala je naravno svoj smisao. Pa i kasnije, kad se nakon pojedinačnih, nesigurnih pokušaja s Galilejem rađa i odvaja iz krila sredovječne skolastičke filozofije jedna nova metoda istraživanja: eksperimentalna nauka, još i poslije Galileja igraju filozofski sistemi Descartes-a, Spinoze i Kanta pozitivnu ulogu. Ali sve više potiskuje u pozadinu spekulativnu metodu filozofskog istraživanja nova naučna metoda koja se osniva na eksperimentima i njihovoj matematičkoj obradbi. Nastaju i triumfalno se razvijaju specijalne nauke: mehanika, fizika, kemija, biologija, sociologija. Teorije tih pojedinačnih nauka nisu više nesigurne spekulacije, već iskustvom provjerene spoznaje. Opseg konkretnog znanja uvećava se u tolikoj mjeri, da postaje nepotrebno vannaučno povezivanje rezultata pojedinih nauka nekakvom »filozofijom prirode« (takozvanom naturfilozofijom). F i z i k a je ona o p ć a nauka, koja istražuje sve što je univerzalno u prirodnim pojavama, bilo u živom ili neživom tijelu, bilo na zemlji ili izvan zemlje. Fizika, dakle, a ne »filozofija« povezuje sve specijalne prirodne nauke. Nakon što se tokom prošlog stoljeća pristupilo naučnom ispitivanju odnosa ljudi i studiju zakonitosti historijskog procesa, zamjenjuje i na tom terenu naučna s o c i o l o g i j a ranije »filozofske« spekulacije. Dok je još u oblasti psihologije i ljudskih odnosa gdjekad teško povući granicu između naučnog istraživanja i »filozofske« spekulacije, dotle u oblasti fizike njena egzaktna matematička metoda oštro odvaja naučnu teoriju od nebuloznih besadržajnih fraza takozvanih čistih filozofa. Tko u vrijeme Ampèra i Faradaya hoće da rječnikom apstraktnog »filozofskog sistema« govori o fizikalnim problemima, mora nužno da kaže besmislice, pa bio to i sam Hegel:

»Die Elektrizität ist der Zweck der Gestalt, der sich von ihr befreit, die Gestalt die ihre Gleichgiltigkeit aufzuheben anfängt, denn die Elektrizität ist das unmittelbare Hervortreten oder das Nahe von der Gestalt herkommende, noch durch sie bedingte Dasein — aber noch nicht die Auflösung der Gestalt selbst, sondern der oberflächliche Prozess, worin die Differenzen die Gestalt verlassen, aber sie zu ihrer Bedingung haben und noch nicht an ihnen selbstständig geworden sind.«[3])

[3]) »Elektriciteta je svrha oblika koja se od njega oslobađa, oblik koji počinje da ukida svoju ravnodušnost, jer elektriciteta je neposredno istupanje ili ono blisko koje dolazi od oblika, još njime uslovljeno postojanje, ali još ne rastvaranje samog oblika, već površni proces, u kojemu razlike ostavljaju oblik, ali njega imaju kao uslov i još nisu na njima postale samostalne.« Tko nakon ove definicije još uvijek ne zna šta je elektriciteta, taj nije rođen za filozofa! (Opaska pisca).

Digitized by Google

Razumljivo je da ovakva »filozofska« razmatranja (pa bila ona i hegelijanska) nemaju nikakve veze sa savremenom naukom te su prema tome, logično, potpuno bespredmetna. Osnivači naučnog socijalizma su upravo iz tih naučnih razloga od Hegela preuzeli samo njegovu progresivnu metodu: d i j a l e k t i k u i s pravom porekli raison d'être svakoj »nadnaučnoj filozofiji« ...

Engels govori o naučnoj teoriji kao o *»oblasti koja se dosad označavala kao filozofija«*, jer *»za filozofiju, odvojenu iz prirode i historije ostaje još samo carstvo čistih misli — ukoliko i ono još ostaje —«*.

Marx je tu istu misao formulirao nesumnjivo jasno rekavši da *»samostalna filozofija gubi prikazom stvarnosti svoj medij egzistencije«*.

Onima koji zajedno s Ognjenom Pricom sumnjaju u ispravnost ovih Marxovih i Engelsovih riječi,[4]) kušat ću bez poziva na kakav autoritet jednostavnom logikom dokazati da »nadnaučna« filozofija kao nauka o nekim općim zakonima, koji bi trebali da se odnose na stvarnost a nisu sadržani u izjavama specijalnih nauka, da takva filozofija ne može sadržavati drugo nego niz praznih verbalizama.

Sve spoznaje specijalnih nauka sakupljene su (kao što je poznato) u naučnim knjigama, a to će mi (nadam se) svatko priznati. Te knjige pišu nešto o stvarnosti (protokoli eksperimenata) i sadržavaju logičke zaključke o tim iskustvima (zakoni, teorije). »Filozofija« (kao takva) ne pravi sama eksperimente — pak bismo je mogli, dakle, s pravom zapitati: odakle ona uzima materijal za svoje naučne tvrdnje — koje su opet zapisane u nekim filozofskim knjigama? Pošto su već pojedine nauke provele svojim zakonima sistematiku iskustvenog materijala i izvele iz njega teoretske konsekvence, te je prema tome u tim zakonima sadržano s v e što se kod današnjeg stanja nauke može znati o stvarnosti; šta može onda još poslije čitave te gomile naučno sređenog iskustva da kaže jedan »nadnaučni« filozofski sistem? Pokušaj što ga poduzimaju ti »nadnaučni« filozofi, da iz tih već najopćenitijih zaključaka pojedinih nauka iscijede jedan još općenitiji zaključak — što ga patetično

---

[4]) Interesantno je da pramoljinjejni filozofi tipa O. P., Pavlov i Đurin, koji žive od prežvakavanja citata klasika dijalektičkog materijalizma, gube svaki respekt pred tim citatima kad se radi o njihovoj vlastitoj filozofskoj koži. O. Prica, kojemu je u brojnim slučajevima neoborivo dokazano da citate falsificira i iskrivljava, stalno grdi na neko citiranje Marxa i Engelsa, a jedini argumenat koji Prica može da navede protiv nedvosmislenog citata Marxovog stanovišta o ispraznosti samostalne filozofije je taj, da se to od Krleže citirano mjesto ne nalazi ni u jednoj od 11 teza o Feuerbachu. (Prica: Barbarstvo, str. 8).

Digitized by Google

zovu »filozofskim zakonom« — takav zaključak ne može da sadrži drugo do banalitete o kojima nitko ne dvoji (na pr. »sve se mijenja«) ili prazne fraze bez sadržaja (na pr.: »kretanje je sebi samo uzrokom, ono je samokretanje«).[5])

»Filozofska« knjiga dakle ne može da bude »knjiga nad knjigama« već u najboljem slučaju knjiga *o* knjigama. Filozofi koji neće da se odreknu »filozofskog« istraživanja stvarnosti, pišu spekulacije bez naučne, dakle stvarne podloge ili prepričavaju izreke iz naučnih knjiga u mistificranoj i proizvoljnoj vezi.

Naučna filozofija — epistemologija

»Philosophie treiben heisst nur Sätze, die eine andersartige höhere Bedeutung vortäuschen als die Sätze der Fachwissenschaften, als Scheinsätze zu entlarven.«[6])

H. Hahn

»Die Philosophie ist keine Lehre, sondern eine Tätigkeit — es gibt keine philosophischen Sätze, es gibt nur ein philosophisches Klarwerden der Sätze.«[7]) Wittgenstein

Od sterilnog prežvakavanja naučnih rezultata bitno se razlikuje ona n a u k a o n a u k a m a, koja je svijesna toga da predmet njenog ispitivanja nije s t v a r n o s t s a m a, već n a u k e koje tu stvarnost istražuju. Jer ima nešto što konkretno povezuje sve nauke: prvo, logički način izražavanja — jezik, i drugo historijski razvoj nauke i povezanost historijskog razvoja nauke s društvenim razvojem. Time se svako opće — ako hoćete »filozofsko« — istraživanje naučnih rezultata reducira prvo na l o g i č k u s i n t a k s u j e z i k a — kao formalnu analizu nauka i drugo na istraživanje razvoja i historije nauke, na teoriju o dijalektičkim zakonima tog razvoja, o povezanosti tog razvoja sa čitavom ljudskom historijom — ukratko: na s t v a r n u historiju razvoja ljudske misli. Ovo formalno i stvarno istraživanje zajedno pretstavlja teoriju dijalektičkog materijalizma.

»Ukoliko se ime »»filozofija««« hoće još uopće nečemu dati to može samo biti formalno ispitivanje naučnih pojava i njihovih kon-

---

[5]) Iz O. P-ove (od Rudaša prepisane) karikature moderne fizike u »Znanosti i Životu« god. 1937, str. 223.

[6]) »Filozofirati ne znači drugo nego raskrinkavati kao besadržajne one izreke, koje prividno imaju drugačije, više značenje od izreka stručnih nauka.«

[7]) Filozofija nije neka nauka, već djelatnost — nema filozofskih izreka, postoji samo filozofsko »bistrenje izreka«.

Digitized by Google

strukcija, te ispitivanje samog historijskog procesa mišljenja i spoznaje. Ili kako to kaže Engels: »»Nigdje se više ne sastoji zadaća u tome, da se veze otkriju u glavi, već da se otkriju u činjenicama. Za filozofiju potjeranu iz prirode i historije ostaje još jedino carstvo čistih misli ukoliko i ono još ostaje —, nauka o zakonima procesa mišljenja tj. logika i dijalektika««[8])

Pećinac i Ravnikar: Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju, Zn. i Život, g. 1937, str. 51.)

Takvo ispitivanje koje se ne bavi neposredno proučavanjem stvarnosti već analizom i historijom pojedinih stručnih nauka, takva n a u k a o n a u k a m a može se s pravom nazvati n a u č n o m f i l o z o f i j o m, ali smatram da je zgodnije slijediti onu terminologiju koja nastoji izbjeći višesmislen naziv »filozofija«, te za nauku o naukama pretpostavlja naziv e p i s t e m o l o g i j a. Oznaka »naučna filozofija« sadrži nešto protuslovno, jer riječ »filozofija« označuje p r e d n a u č n u, spekulativnu fazu ljudskog istraživanja, dakle nešto što je suprotno naučnom načinu mišljenja. Isto bi tako bilo protuslovno govoriti o »naučnoj religiji«, ali ima smisla na naučni način ispitivati h i s t o r i j u religije i filozofije kao historiju ranijih, predna učnih forma teoretskog zaključivanja.

Izučavanjem historije filozofije upoznaje se prirodoznanac sa zabludama kroz koje je tokom vjekova prolazilo ljudsko istraživanje dok je došlo do današnje kritičke naučne metode, za koju filozofirati ne znači više izmišljati univerzalne zakone neke naturfilozofije:

---

[8]) Mimogred spominjem primjer, kakvim se falsifikatima služi jedan »filozof« kad hoće da napadne ovo stanovište, koje ruši autoritet njegove frazeološke, od svakog konkretnog znanja neopterećene »filozofije«: O. Prica poziva se na ovaj citat u svom napadaju na Pećinca i Ravnikara te zlonamjerno izostavlja iz njega riječi »... te ispitivanje samog historijskog procesa mišljenja i spoznaje«, kako bi time podmetnuo da je za nas dijalektika samo formalno ispitivanje: »To potpuno nerazumijevanje Marxovog ostvarenja filozofije još se bolje vidi na onom mjestu, gdje se poznata Engelsova izreka, da će od filozofije ostati samo dijalektika i logika identificira sa rečenicom da će to biti „formalno ispitivanje naučnih pojmova i njihovih konzekvencija". Razumije se da neopozitivisti ne mogu dalje od formalne (metafizičke) logike...« (Takozvana naučna filozofija, Zn. i Živ. 1937, str. 219).

U svom novom napadaju povećava taj falsifikat time, što iz našeg Engelsovog citata briše još i riječ »dijalektika«:

»A šta Krleža zaključuje iz tog citata? On filozofiju kao nauku o sadržajnom mišljenju proglašava spekulativnom filozofijom. Dakle u citiranju Marxa spao je na Richtmannove grane koji citira Engelsa, da će od filozofije ostati samo logika...« (Barbarstvo, str. 8).

Krleža je dakle spao na Richtmanove grane, jer se usudio da citira M a r x a...

Digitized by Google

»Upravo time što će naučiti da usvoje rezultate koje je postigao razvitak filozofije u toku od dvije hiljade pet stotina godina, prirodne će se nauke osloboditi, s jedne strane svake posebne filozofije prirode koja bi bila izvan i iznad njih, a s druge strane i svoga vlastitog površnog metoda mišljenja, naslijeđenog od engleskog empirizma.« *Engels: Anti-Dühring.*

Danas, kad se je prirodna nauka u smislu tih Engelsovih riječi zbilja oslobodila svake naturfilozofije, danas se filozofiranje sastoji upravo u tome da se raskrinkaju pseudonaučne tvrdnje filozofa koji za svoje izreke svojataju univerzalnije značenje nego što ga imaju spoznaje stručnih nauka.

Baviti se specijalno studijem »filozofije«, to danas ne može da znači drugo no studirati njenu historiju. Studenti koji su na univerzitetu odabrali kao svoju struku t. zv. »čistu filozofsku grupu« ne slušaju osim historije »filozofije« nikakav »filozofski« predmet. Ne postoji »filozofija« kao neka nauka sa svojim zakonima i metodama jer *»filozofija nije nauka već djelatnost — nema filozofskih izreka, postoji samo filozofsko bistrenje izreka« (Wittgenstein).* Čak i logika, koja se ranije smatrala dijelom filozofije, oslanja se u njenom novijem razvoju više na matematiku, i kad bi koji diplomirani »čisti« filozof zavirio u neku savremenu stručnu raspravu iz područja nove logike, teško da bi razabrao o čemu se zapravo radi.[9])

Kao što se od apsolventa teologije teško može očekivati priznanje da njegov studij ima u naučnom smislu samo historičko značenje, tako se i »čisti« filozof rijetko odriče uvjerenja da »filozofija« predstavlja doista konkretnu, živu nauku. Studij historije filozofskih zabluda i postepenog oslobađanja od tih zabluda razvojem nauke koristan je za onoga koji se bavi kakvom konkretnom naukom

---

[9]) Pošto je Aristotelova logika preuska za probleme savremene matematike, izradili su matematičari Hilbert, Russel i drugi jednu općenitiju logiku koja po uzoru algebre izvodi zaključke pomoću sistema znakova i pravila sličnih računskima. Ta tzv. logistika može se nematematičaru činiti suvišnom, ali da su ti znakovi i ta pravila šifrirani fideizam, to može da ustvrdi samo »filozof« koji time hoće da opravda svoje neznanje u onom predmetu koji bi navodno trebao spadati u »filozofiju«:

»Ako matematika preuzme ulogu filosofije (logike) ... zapašće se u subjektivizam, relativizam i, u krajnoj liniji, u fideizam i mistiku.« (Pavlov, O filozofstvujuščim fizičarima, Umjetnost i kritika I., str. 221).

Prica također spominje riječ »logistika« isključivo u pogrdnom smislu te je spaja s epitetonima »metafizička«, »neopozitivistička« itd. On tvrdi da je logistika »nesloživa s dijalektikom, da ona, kako kaže Mitin, čisti nauku od smisla i istine« (Zn. i Živ. 1938, str. 39).

Naravno da niti jedan od tih »filozofskih«, dakle po njima i logičkih stručnjaka ni ne referira o kojoj tvrdnji logistike, a kamo li da bi objasnio šta je na toj nesretnoj logistici antidijalektičko.

Digitized by Google

kao glavnom strukom. Onako kako su liječnici-psihijatri katkad malo čudnovati u svojim postupcima, tako se i specijalisti-filozofi često nauče da i sami misle u duhu onih spekulacija i zabluda koje su proučavali.

Pozitivistički i realistički aspekti u fizici

»Pour la philosophie scientifique, il n'y a ni réalisme ni rationalisme absolus et il ne faut pas partir d'une attitude philosophique générale pour juger la pensée scientifique.«[10]
Gaston Bachelard

Naučna filozofija u smislu logičke kritike stručnih nauka može se provoditi samo u okviru dotične nauke same. Takav kritički aktivitet, nazivao se on filozofijom ili ne, predstavlja nerazlučivi dio razvoja moderne fizike. Kritika osnovnih pojmova je neminovna potreba kod jedne nauke koja se tako naglo razvija, kao što se je fizika razvijala zadnjih tridesetak godina. Naravno da kod velike podjele rada unutar visokorazvijene, najuniverzalnije prirodne nauke, fizike, taj rad ne vrše eksperimentalni, već teoretski fizičari, i to oni sa specijalnom matematičkom i logičkom spremom.

Koncem prošlog stoljeća istaknuo se na polju fizikalne logičke kritike fizičar Mach. On je kritikom Newtonove mehanike pripremio teren za Einsteinovu Opću Teoriju Relativnosti.

Do triumfalnog uspjeha doveo je ovu logičku kritiku Einstein, koji je (u saradnji s drugim fizičarima-logičarima) logičkom analizom pronašao pogreške u pojmovima klasične fizike i na osnovu te analize izgradio svoju Teoriju Relativnosti. Taj veliki uspjeh i njime povezan preokret u shvaćanju osnovnih fizikalnih pojmova pokazao je potrebu jedne stalne i intenzivne aktivnosti te vrste, aktivnosti na kojoj su se pozitivno istakli fizičari-logičari t. zv. Bečkog Kruga. Takva kritika, jasno, nije nikakva »filozofija« u običajnom smislu te riječi, ona je dio nauke. Ona ne može biti reakcionarna ni napredna, ona može da bude potpuna ili manjkava, spretna ili nespretna, više ili manje dotjerana, savršenija ili nedostatna, ali da se ta kritika ne rukovodi nikakvim natražnim ideološkim ili političkim motivima, to je izvan svake sumnje. (Nikome ne će pasti na um da matema-

[10]) Za naučnu filozofiju nema apsolutnog realizma ni racionalizma, te ne valja prosuđivati naučnu misao tako da se pođe s jednog općeg filozofskog gledišta. Bachelard: Le nouvel esprit scientifique.

Digitized by Google

tičku kontrolu fizikalne teorije, dakle također neke vrste logičku kritiku, prosuđuje po načelu političke reakcionarnosti ili naprednosti). Ograditi se treba samo od stanovišta onih logičara koji tvrde da je kritička aktivnost jedini teoretski put kojim se od iskustava dolazi do spoznaje prirodnih zakona. Dakle nije aktivnost logičke analize ono što treba kritikovati, već treba osuditi jednostranost stava, kojim neki od njih otklanjaju ili bar ignoriraju druge metode.

Da čujemo što o tome kaže fizičar Langevin:[11])

Želim da iznesem nekoliko općih primjedbi o poukama što ih sadrže, sa gledišta teorije spoznaje, krize kroz koje je redom prošla Fizika u posljednjih 40 godina.

Duboke promjene kojima su bile praćene te krize primorale su fizičare da preciznije razmisle o načinu na koji rade, i o filozofiji svoje nauke, da razmišljaju o načinu na koji se struktura njihove teorije razvija u dodiru sa činjenicama, da bi vodili računa o odgovorima koje daje priroda na pitanja što joj naše teorije postavljaju.

Dvije stvari osobito su značajne u ovoj periodi: prvo, jedno obogaćenje naših spoznaja sa eksperimentalne strane, jedno povećanje naših sredstava eksperimentiranja i akcije, sredstava sve preciznijih i sve moćnijih, koja omogućavaju ispitivanje novih oblasti u pravcu beskrajno malog i beskrajno velikog.

Doista, veliko otkrovenje ovih trideset posljednjih godina bilo je to osvajanje oblasti atoma koje nas sada dovodi k oblasti jezgre. Da bi se izrazilo to obogaćenje činjenicama, trebalo je paralelno raditi i na jednom obogaćenju jezika, da bismo bili u mogućnosti da svrstamo, prikažemo i izrazimo te nove činjenice u okviru naših teorija, preobraženih i obnovljenih po potrebi. Teškoće koje danas imamo u stvaranju toga jezika, primoravaju nas da bliže razmotrimo njegovu strukturu i pravila kojima se upravlja. Treba potanje izgraditi onu gramatiku nauke koju predstavlja epistemologija, razmigliti kao gospodin Jourdain o načinu kojim govorimo, iako smo to već davno činili.

---

[11]) Ovaj opsežan izvadak iz referata »Les courants positiviste et réaliste dans la philosophie de la physique«, koji je Langevin održao na kongresu fizičara u Varšavi juna 1938., preveden je ovdje ne samo zbog njegove informativnosti, već i zbog toga što se Prica poziva na Langevina »velikog suvremenog francuskog fizičara« da bi njegovim autoritetom, koji on Langevinu izričito priznaje više nego drugim, makar i značajnijim fizičarima, oborio moje navodno »neopozitivističko stanovište«. Vidjet ćemo kasnije, koliko je moje kritičko prihvaćanje stručnih radova neopozitivista daleko bliže Langevinovoj kritici, nego Pricino neargumentirano psovanje i dogmatičko odbacivanje tih radova en bloc.

Ovdje navodim zbog poredbe s Langevinovim prikazom one odlomke iz mojeg i Pećinčevog članka, nad kojima se Prica toliko zgraža, premda se sadržajno podudaraju s izjavama Langevina:

»Einstein je u svojoj specijalnoj teoriji relativnosti pokazao da se sklad između svih iskustava može opet uspostaviti, ako se napusti vjerovanje u izvjesna načela koja je klasična fizika, isto kao i »zdravi razum«, primala kao »sama po sebi razumljiva«. Takvo jedno načelo jest na pr. »apsolutnost vremena« (t. j. njegova nezavisnost od bilo čega drugoga); što se time misli, postat će nam jasnije ako promotrimo što znači »istovremenost«...

Digitized by Google

Riječi su toga govora apstraktni pojmovi među kojima naše teorije postavljaju relacije, u obliku postulata, čiji skup sačinjava logiku ili aksiomatiku, i koje omogućavaju da se matematičkim putem sazida jedna sve potpunija zgrada, jedno sve preciznije i sve adekvatnije prikazivanje naših percepcija (opažaja), ili, ako hoćete, stvarnosti spoljnjeg svijeta. Ti opažaji otkrivaju nam stvarnost spoljnjeg svijeta posredstvom jednog neprestanog suočavanja između teorije i činjenica, reakcijom rezultata na teoriju posredstvom pitanja postavljenih prirodi i modifikacija teorije, modifikacija koje su postale nužne zbog odgovora što ih priroda daje na ta pitanja; i na taj način mi razvijamo i obogaćujemo svoje poznavanje činjenica i govor koji nam služi da ih izrazimo.

Djelatnost koju predstavljaju neprekidna akcija i reakcija teorije na iskustvo i iskustva na teoriju, osobito ako se ritam odvija ovako ubrzano kao za posljednjih 40 godina, ta djelatnost nas stalno primorava da ispitujemo sadržinu tih pojmova i tih relacija da bismo stvorili nove; odakle proizlazi, u radu fizičara, sa teorijskog gledišta, jedan dvostruki aktivitet: kritički aktivitet da bi se tačno utvrdila sadržina pojmova, ili tvrdnji, ili varijacija koje postavljamo između tih pojmova i stvarnosti, i konstruktivni aktivitet da bi se modificirao ili obnovio skup tih pojmova i teorije.

Htio bih danas da inzistiram na jednom odnosu između ta dva stava: kritičkog stava i konstruktivnog stava, koji su nedavno otkriveni, odnosu koji naslov mog referata naziva dvjema strujama, pozitivističkom i realističkom, u filozofiji Fizike. Htio bih da pokažem kako je kritički aktivitet, koji je više statički, odgovara pozitivističkom stavu a da naprotiv konstruktivni aktivitet, stvaranje novih pojmova, više odgovara realističkom stavu fizičara.

Posmatrat ću najprije prvu tačku: stav kritički, koji zovem još pozitivistički. Vi znate da osnova pozitivističke koncepcije, koja zahtijeva jednu pozitivnu sadržinu naše nauke ili našeg govora, prihvata (reconnait) da sve naše spoznaje proizlaze iz činjenicâ kroz iskustvo i moraju da se vrate činjenicama kroz predviđanje u cilju akcije. Definicija pozitivističkog stava sastoji se u t o j č i n j e n i c i da ona smatra da samo onda naše ideje imaju vrijednosti, a pitanja koja jedni drugima postavljamo imaju samo onda smisla, ako se mogu izraziti jezikom doživljenih iskustva ili opažanja. Svaka tvrdnja koja se odnosi na nauke o prirodi ili o čovjeku mora se moći izraziti govorom isku-

---

Međutim, navedeni pokusi sa zrakama svijetla doveli su do toga da se posumnja u tu »razumljivost samu po sebi« te izreke o istovremenosti na raznim mjestima i da se zapita: a kako ćemo to provjeriti ili dokazati da su dva događaja na raznim mjestima istovremena? — I tražeći odgovor na to pitanje otkrilo se da je to uopće nemoguće na jedan apsolutan i jednoznačan način, već da treba — u izvjesnim granicama proizvoljno — definirati, odrediti, što ćemo nazivati istovremenim. Tom spoznajom uspjelo je fiziku izvući iz ćor-sokaka ...

Nije ovdje mjesto da taj primjer potanje obrazlažemo, već ćemo odmah navesti pouku koju je naučna filozofija iz toga izvukla: Da ne smijemo prihvatiti nijednu naučnu izreku, ma koliko izgledala očito istinita, ako nije naveden način kako da se ona iskustvom provjeri; da ne upotrebljavamo u nauci fizikalne veličine, za koje nije tačno određeno kako će se mjeriti. Primijeni li se ovo načelo konsekventno kroz sve nauke, one će mnogo dobiti na egzaktnosti i iz njih će nestati mnogi zaostaci stare metafizike ...

Opći filozofski principi teorije relativnosti, postavljeni od Einsteina prilikom ispitivanja svijeta neizmjerno velikih dimenzija — svemira —, primijenjeni su u posljednjim decenijama na svijet neizmjerno malih dimenzija, na

Digitized by Google

stava ili operacija koje se imaju izvršiti. Ovdje treba uzeti u obzir dvije stvari: analizu pojmova u njihovom odnosu prema činjenicama, sâmo značenje pojmova koje podrazumijevamo, odnos između govora i iskustva ili stvarnosti i, s druge strane, analizu same strukture govora, uslova pod kojima sklopovi riječi ili pojmova nisu protuslovni, i koja sadrži mogućnost pozitivnog smisla kada se uspostavi odnos između pojmova i iskustava (quand on fait intervenir la correspondance entre les notions et les expériences).

Ima dakle ovdje dva vida pozitivizma, stariji vid (aspect) koji je poglavito insistirao na relacijama između pojmova, na govoru i na činjenicama koje je pokušavao da izbaci iz nauke, na pojmovima, kojima se a priori ne može definicija svesti na moguća opažanja (sans définition d' observation possible), i s druge strane, kontradiktorni vid, djelo matematičara (osobito logističara) koji su razradili jednu logistiku koja podrobno (de très près) analizira logičke relacije između sastavnih dijelova jednog tvrđenja ili jednog pitanja.

Na taj način mogla je biti izgrađena neka vrsta logičkog računa, koja omogućava da se dozna pravi smisao jedne tvrdnje.

Ta kombinacija pozitivističkog stava, koji se tiče odnošaja sa činjenicama, i logističkog stava, koji se tiče unutrašnje suvislosti govora, predstavlja neopozitivističku školu, posebno u Beču, gdje su ljudi od značenja (des hommes remarquables), Carnap, Frank i drugi zauzeli neobično jasan stav (ont pris une attitude extrêmement nette) težeći poglavito kroz analizu govora da eliminišu sve što može izgledati kao metafizičko ili lišeno smisla sa pozitivističkog stanovišta; oni klasiraju pozitivne i negativne tvrdnje u tri kategorije: one koje imaju stvarnu sadržinu doživljenog iskustva, zatim tvrdnje koje nazivaju tautološkim, t. j. koje ne donose ništa novo dodirom sa stvarnošću činjenica, već transformiraju na matematički način izvjesne relacije u druge relacije (matematika je doista nauka u kojoj, po Russellu, »ne znamo da li je ono što kažemo istinito, ni koji su objekti o kojima govorimo«). I najzad treća kategorija, koja obuhvata tvrdnje koje su protuslovne, lišene smisla sa tautološkog gledišta, koje se ne mogu izraziti kad su konfrontirane sa stvarnošću.

---

fiziku najmanjih sastavnih dijelova materije, fiziku atoma... Taj su problem riješili Heisenberg i Schrödinger time što su primijenili na nj spoznaje stečene filozofskom analizom teorije relativnosti. Heisenberg je pokazao da nema smisla tražiti očiglednu (zornu) predodžbu o tome kako se unutar atoma sitne čestice kreću po određenim stazama, jer se takva predodžba načelno ne bi nikad mogla eksperimentom provjeriti...

Te je probleme, kako vidjesmo, nabacila sama fizika, a naučni filozofi koji su ih riješili ili su sami fizičari (Heisenberg, Schrödinger, Frank, Schlick i dr.) ili su tešku materiju moderne fizike potpuno svladali (Reichenbach, Mises i dr.)...

Uvođenje Riemannove geometrije u fiziku bacilo je novo svijetlo na suštinu matematskog mišljenja, a u daljem razvoju otvorilo je i sasvim nove poglede na suštinu logike, nauke o općim zakonima mišljenja. Već je u prošlom vijeku utvrđeno da između matematskog i općelogičkog mišljenja nema načelne razlike, već da prividni jaz između njih dolazi odatle što je Aristotelova logika preuska da obuhvati i matematsko mišljenje. Zbog toga je još jedno područje filozofije — logika — oduzeto »čistim« filozofima i matematičari su preuzeli da izgrade jednu općenitiju logiku. Po uzoru algebre izrađen je i za logiku sistem znakova i »računskih« pravila za logično izvođenje novih izreka

Digitized by Google

Na taj način, ova škola raskrinkava veliki broj pseudo-problema, ali koji su, za Bečku školu, predstavljali jedino jedan iluzoran cilj koji se izmiče, cilj koji treba napustiti i posvetiti se konstrukciji pozitivnih afirmacija doživljenog iskustva.

Izvjesno je da je kritički stav pozitivizma, u primitivnom obliku Comte-a ili u njegovom novom obliku, učinio velike usluge, osobito u periodama krize, kada se nalazimo pred protuslovljima između različitih koncepcija činjenica, za analizu teškoća ili protuslovlja i za pripremu sinteza.

Može se navesti primjer Einsteina koji je pripremio sintezu specijalnog relativiteta (relativité restreinte) kritikom pojma vremena, rušenjem idola apsolutnog vremena, pitajući se šta se hoće reći kada se govori o istovremenosti na dva različita mjesta. Ta kritika je omogućila da se pojmu da jedna stvarna sadržina; konfrontirajući taj pojam sa relativitetom Einstein je mogao da uvede pojam relativnog vremena i da razradi svoju izvanrednu doktrinu.

Ista ta efikasnost kritike, koja se pokazala u slučaju pojma vremena u specijalnoj teoriji relativnosti, pokazala se također i u slučaju opće teorije relativnosti. Pošto se ne može dati smisao, koji nazivamo apsolutan, nezavisno od jednog koordinatnog sistema kojim se služe posmatrači, ne možemo dati smisao analizi ako se ona ne vrši u prostoru i u vremenu.

Einstein je primijetio da se naši fizikalni zakoni sastoje u obrazovanju lanaca apsolutnih koincidencija, i, ako postoje kauzalni lanci u govoru svakodnevnog kauzaliteta (causalité habituelle), ti kauzalni lanci imaju značenje nezavisno od sistema referencije. Mora dakle da bude moguće tražiti da se izraze (énoncer) fizikalni zakoni sasvim nezavisno od sistema referencije. Sistem opće relativnosti i njegova razrada bili su pripremljeni tim radom na kritici pojma zakona.

Isto tako, kada je teorija kvanta prošla kroz jednu krizu oko 1927., poslije divnih uspjeha Bohra u pogledu atoma vodika, i prikazom elektronskim stazama sa brojem elektrona jednak 2, došlo se do teškoća.

Znamo kako je Heisenberg pokušao da izrazi u formulama zahtjeve kvantne teorije. To je, u njenom prvobitnom obliku, kvantna mehanika, koja se, odonda, razvila djelomično blagodareći valnoj mehanici, ali koja se pojavila kasnije. Njeni očevidni uspjesi za vrijeme krize relativiteta dali su tom kritičnom stavu

---

iz zadanih: to je t. zv. logistika. O njezinoj plodnosti mogu mišljenja biti podijeljena, — o njezinoj opravdanosti teško je sumnjati...

Najvažniji zadatak unutar jedinstvene nauke vidi većina modernih građanskih naučnih filozofa u ispitivanju »smislenosti« naučnih izreka. Ljudski jezik, društveni produkt stvoren pod određenim društvenim okolnostima u borbi čovjeka sa prirodom, dopušta stvaranje izreka koje su na oko smislene, a u svijetlu kritičke analize se pokazuju prosto kao logički besmislena kombinacija riječi. Ovamo spadaju ne samo sve izreke metafizičke filozofije, već su, kako vidjesmo, i tako »očigledno« smisleni fizikalni pojmovi kao »apsolutna istovremenost na udaljenim mjestima« morali pasti pred logičkim suočenjem s iskustvom. Kako će ta analiza izmijeniti druge nauke, to treba da pokaže mučan i dugotrajan posao njihovog logičkog »čišćenja«. To čišćenje nemoguće je potpuno provesti u okviru građanske nauke, jer te logički besmislene rečenice imaju svoje socijalno smislene uzroke, odn. ideološku funkciju, te se građanski klasni interes često odupire njihovome istrebljenju.

U tom poslu »čišćenja« naučnog jezika odličnim se pomagalom pokazala logistika, »algebra naučnih izreka«. Najnaprednija grupa naučnih filozofa (kojoj pripada i t. zv. Bečki krug: Frank, Schlick, Carnap, Neurath i dr.) sbog

Digitized by Google

veliki prestiž, i filozofi i spoznajni teoretičari, koji zastupaju (préconisent) taj stav, izvukli su iz toga mnogo povjerenja i u neku ruku plemićsku titulu za Fiziku (en ont tiré beaucoup de confiance et en quelque sorte des titres de noblesse pour la Physique), koja je bila naročito pogodna za razradu te logičke strukture afirmacija i za izražavanje njihovog odnosa sa činjenicama.

Jedna doktrina bila je razvijena, f i z i k a l i z a m, po kojoj Fizika treba da služi kao model i kao tip za sve nauke, zamjenjujući time staru racionalnu mehaniku. Doista, Bečka škola uzima sada Fiziku za prototip i razrađuje doktrinu fizikalizma.

I pored tih uspjeha, htio bih da insistiram na činjenici, da je ta pozitivistička doktrina prilično uska i da podliježe prigovorima nezavisno od onih na koje je upozorio Predsjednik Bialobrzeski u svome divnom uvodnom ekspozeu. Ima u odviše odsječnim (tranchées) afirmacijama sadašnjeg pozivitizma jedno odviše direktno pozivanje na neposredno iskustvo koje nas zatvara u sadašnjost tog iskustva.

Ta doktrina, preciznijeg i užeg duha, negira historiju, jer nema nikakve mogućnosti da se vrati u prošlost (remonter dans le passé) u smislu jednog neposrednog iskustva (expérience immédiate). Što je za nas historija, reći će se, to je neposredno iskustvo koje se može izvući iz iskustva o činjenicama prošlosti. Teškoće koje postoje na strani prošlosti postoje i na strani budućnosti, i kao što je tačno primijetio Reichenbach, jedan od njegovih najznačajnijih teoretičara, pozitivizam je primoran da dodijeli jednu specijalnu ulogu (de faire jouer un rôle spécial) indukciji, i tu je izvor velikih teškoća.

Dokaz da ta doktrina, prepuštena samoj sebi, lako sebi zatvara budućnost i da je statička doktrina, to je da se njen prvi tvorac, Auguste Comte, nije ustručavao da odredi granice mogućnostima eksperimentalnog lanca; on je smatrao da nikada nećemo moći saznati šta se događa na zvijezdama. Vrlo malo vremena kasnije, démenti mu je dalo otkriće spektroskopije; i danas prije podne mogli smo čuti Sir Arthur Eddingtona kako nam govori o temperaturi, o stanju dezagregacije atoma, i kako izlaže jednu nuklearnu kemiju unutrašnjosti zvijezda.

. . . . . .

Taj stav je dakle u biti kritički, analitički i statički; on je pogodniji da uspostavi bilans već stečenih saznanja, da jasno formulira strukturu i sadržinu tih saznanja, no da pokaže put za njihovo proširenje ili obnavljanje, pogodniji da ukaže na teškoće no da ih riješi. On omogućava izbacivanje pojmova ili teorija, problema i afirmacija lišenih smisla, ali ne omogućava formuliranje indikacija za izgradnju novih pojmova ili teorija.

---

te upotrebe logistike kao formalnog oruđa, uz stalni zahtjev da sve izreke i svi pojmovi budu povezani s iskustvom (empirijom), uzela je za svoju struju ime »logistički empirizam«. (I pored toga što prihvaća ispravnu jezgru starog pozitivizma, ta grupa odbija naziv »neopozitivista«, koji joj se često daje, jer neće da snosi odgovornost za metafizička zastranjenja pozitivizma Machova kova.)

Dalji zadatak u cilju ostvarenja jedinstvene nauke vide moderni građanski naučni filozofi u saobražavanju jezika raznih naučnih grana. Neke riječi — kao »mehanizam«, »sistem«, »sloboda«, »determinizam«, »slučaj«, »svrha« i dr. — imaju u raznim naučnim granama sasvim različita značenja, što otvara širom vrata nesporazumcima, pa i zloupotrebama. Stvarno jedinstvo nauke ne da se zamisliti bez jedinstvenog naučnog jezika.»

Digitized by Google

Taj kritički stav dragocjen je dakle za pripremanje puta konstruktivnom stavu, ali on je nedovoljan sam za sebe.

. . . . . .

Mi prisustvujemo jednome trenutku osobito važnom u razvoju te žive stvari koja je naš razum; on nije dat a priori, on nema onaj kruti okvir koji su nekad mislili da mu mogu nametnuti. Rođen iz jedne interakcije sa svijetom, taj razum je nešto što se razvija, što se uvlači sve bliže i bliže te stvarnosti koju smo primorani da postuliramo i mi prisustvujemo jednom naročito značajnom momentu u toj evoluciji ljudskog razuma.

... Jednom evolucijom, jedna probabilistička logika nametnut će nam se samim tim što smo u neprekidnom kontaktu sa stvarnošću.

To je pouka koju možemo izvući iz ove vanredne periode Fizike.

Iz Langevinovih riječi jasno se vidi koje su zasluge fizičara—filozofa, prestavnika t. zv. Bečkog Kruga, a šta čini njihovu jednostranost. Njihovih radovima izražena je samo jedna, doduše vrlo zaslužna strana unapređivanja fizikalne teorije, ali nas upravo historija najnovijeg naglog razvoja atomske teorije uči, da je taj razvoj rezultanta dvaju aspekata. Neopozitivisti ne uviđaju koliko je za konstruktivni razvoj fizike bitno uvjerenje u realnost onih objekata koje ispituju. Ne radi se možda kod njih o sumnji da vanjski svijet postoji objektivno (u objektivnu egzistenciju vanjskog svijeta sumnjaju samo neki teški shizofrenici) već o jednom problemu koji sebi postavljaju već vjekovima učenjaci i filozofi, o pitanju koje postavljaju često i laici kad čuju za kakovu naučnu tvrdnju: »Postoje li neposrednom opažanju nepristupačni objekti o kojima govori nauka, na pr. atomi, elektroni, u istinu, realno, ili su to samo simboličke oznake kojima se na zgodni način mogu teoretski opisati izvjesni kompleksi neposredno zamjetljivih pojava?«

Dok je Mach smatrao svaku atomsku teoriju besmislenom, novi predstavnici pozitivističkog smjera (neopozitivisti) ne tvrde da atomi ne postoje (ta oni se bave istraživanjem atoma!) a još manje sumnjaju u to da postoji onaj objekt, na kojemu se izvode istraživanja. Oni tvrde da nema smisla postaviti pitanje da li se tijelo u istinu sastoji od atoma ili su atomi samo jedna riječ iz teorije, koja opisuje sve ono što se o atomima može konkretno provjeriti. Oni stoje na stanovištu da to nema smisla zato pošto nema eksperimenta, koji bi mogao odlučiti između oba stanovišta. Sa stanovišta statičkog i formalno logičkog promatranja ne može se ta tvrdnja pobiti. Ali tu se vidi ograničenost njihovog stanovišta u historičkom smislu. Jer historija fizike poka-

Digitized by Google

zuje da je upravo povjerenje u realnu egzistenciju atoma i elektrona omogućilo stvaranje smionih kombinacija o mogućnostima ispitivanja strukture smionih kombinacija koje su se praksom sjajno potvrdile. A to ne bi bilo nikad moguće da su fizičari pojam atoma smatrali samo kao oznaku koja sređuje već stečeno iskustvo.

Neopozitivistima manjka kriterij prakse. Ali njihov kriterij logičke kritike je neophodan za razvoj moderne atomistike: do njenog punog uspjeha došlo je tek onda, kad je Heisenberg logičkom kritikom pokazao da su pojmovi »čestica« i »val«, primijenjeni na atom i elektron, zbilja samo oznake za jedan niz iskustava. Tek onda je neprotuslovno sa svim iskustvima utvrđeno, da se atom uistinu realno sastoji od elektrona i jezgre, kad se je uvidjelo da nema smisla pitati kako atom »izgleda«.[12])

Iz tog primjera vidimo kako je današnja epistemologija utvrdila jedinstvo i nužnost obadvaju aspekata: pozitivističkog i realističkog (kako to nazivaju Langevin, Reichenbach i Schlick, dok Bachelard mjesto o pozitivističkom govori o racionalističkom aspektu, Planck mjesto o realističkom govori o metafizičkom aspektu, ali svi misle pod tim isto), i da tek dijalektičko jedinstvo ovih suprotnih aspekata čini materijalistički sadržaj naučne metode.

Oni koji jednostrano zastupaju samo jedan od tih aspekata, stavljaju se time indirektno na stanovište filozofskog idealizma. Maksimum idealističkog zastranjenja pozitivističkog aspekta (na pr. kod Macha) sastoji se u sumnji u realnu egzistenciju objekata o kojima nemamo neposrednih osjeta. Ali znatno je teže iskorjeniti idealističke zablude jednostranog naivno-realističkog shvaćanja koje vjeruje u objektivnu egzistenciju zamišljenih objekata ili koje vjeruje da svim pojmovima koje upotrebljava nauka mora odgovarati nešto realno u prirodi. Prednaučan, čak predreligiozan način mišljenja — animizam — smatrao je da objektivno postoje i duhovi i druge utvare ljudskih snova. Logička analiza razvoja najnovije fizike pokazala je kako su se tragovi tog animizma (psihologiziranja mrtve prirode) zadržali u mnogim fizikalnim pojmovima (sila, afinitet), te da je fizika prošlog vijeka pogrešno smatrala jednako realnim pojmove kojima ona opisuje stvarnost kao tu stvarnost samu.

Jednostrani realizam smatra da je rečenica: tijelo pada na zemlju, jer ga zemlja privlači, protumačila tu gravitacionu pojavu,

[12]) Vidi pobliže članak: Prevrat u naučnoj slici o svijetu. Pečat I. str. 98.

Digitized by Google

jer je pronašla »uzrok« — privlačivu silu — i smatra da je ta sila isto tako objektivni elemenat svijeta kao tijelo i njegovo gibanje.

Tako shvatiti pojam sile znači idealistički predpostaviti psihološki elemenat u prirodi: kao da zemlja ž e l i privući tijelo. Izjava: »Zemlja privlači tijelo«, znači samo drugim riječima izraženu činjenicu, da tijelo pada prema zemlji, dakle je to t a u t o l o g i j a.

Pojam sile je pojmovno sredstvo kojim se na jedinstveni način može izraziti zakonitost gravitacionih pojava (planetnog gibanja, padanja tijela itd.). Einsteinova teorija (za razliku od Newtonove) ne opisuje gravitacione pojave terminologijom privlačivih sila, već terminologijom geometrije zakrivljenog prostorno-vremenskog kontinuuma. Tek nakon što su fizičari spoznali s u b j e k t i v n e e l e m e n t e u fizikalnim pojmovima, uspjelo je današnje savršeno opisivanje o b j e k t i v n o g realiteta i time se fizika oslobodila ukočenog okvira klasične mehanike te idealističkih dogma K a n t o v o g a p r i o r i z m a.

Teško je uvjeriti onoga koji nije upućen u mogućnosti matematičke metode, da se čistom logičkom analizom, bez eksperimenata, mogu riješiti neki značajni naučni problemi. Mach navodi za ilustraciju snage logičkog zaključivanja slijedeći banalan, ali vrlo uvjerljiv primjer: Pitanje »ima li na svijetu dva čovjeka s istim brojem vlasi na glavi?« može se riješiti logički a da se ne poduzme mučan posao brojanja vlasi svojih bližnjih. Zamislimo da smo uistinu pristupili brojanju vlasi svih ljudi, te da za svaki mogući broj vlasi odredimo jednu numeriranu sobu, u koju ćemo staviti čovjeka kojemu smo već izbrojali vlasi. U sobu broj 1 stavimo onoga s jednom vlasi, u sobu broj 2 onoga sa dvije vlasi itd. Predpostavimo da najkosmatija

---

13) Da se iz ovog konkretnog rezultata moderne fizike izvede zaključak o solipsizmu njenog interpretatora, potrebno je naravno falsificirati citate trganjem rečenica i citirati te dijelove u slobodnoj »filozofskoj« interpretaciji. Prica tvrdi: »... kod Richtmanna realni su samo „naši opažaji", odnosno ako bi postojalo nešto nezavisno od naše svijesti ono se ne bi moglo spoznati, jer je naša spoznaja subjektivna, — odnosno intersubjektivna.« (Izraz I. str. 459) i »Kao da čujemo Richtmannove prigovore: mahističko „intersubjektivno" i „realna su samo opažena kretanja"...« (Barbarstvo str. 5). Ti istrgnuti citati odnose se na slijedeći odsječak članka P. i R-a u Znanost i Život 1937 (str. 58).

»Planetska su gibanja dakle gotovo jednako dobro obuhvatale i Newtonova teorija, koja pretpostavlja važenje euklidske geometrije uz djelovanje nekih sila privlačenja, — i Einsteinova teorija, koja ne pretpostavlja djelovanje sila, već samo važenje Riemannove geometrije. Besmisleno bi bilo pitati da li je »u istinu« prostor euklidski ili riemannski, da li je »zaista realna« neeuklidnost prostora ili su »realnije« privlačne sile. Zaista realna su samo opažena gibanja planeta.«

Jasno se vidi da se smatra realnim k r e t a n j e p l a n e t a d a k l e i p l a n e t e s a m e (razumije se i onda kad ih nitko ne promatra) za razliku od pojmova »sila« i »zakrivljenost« kojima se to kretanje opisuje.

Digitized by Google

glava nema više od sto miliona vlasi (to slijedi iz površnog procjenjivanja), to trebamo u najgorem slučaju sto miliona soba. Pošto ima oko dvije milijarde ljudi, nužno mora u po koju sobu doći veći broj ljudi, dakle nužno mora da postoji više ljudi s istim brojem vlasi.

Posve isti način logičkog izvoda (samo kompliciraniji, ali korisniji) dao je kemičaru Haberu sigurnost, da m o r a biti moguće pronaći umjetnu sintezu amonijaka, ma da su sva iskustva govorila protiv toga. To je logički slijedilo iz obilnim iskustvom utvrđenog »drugog glavnog principa termodinamike«, i to je Haberu dalo povjerenje da nastavi istraživanje koje ga je dovelo do uspjeha.

Ne manje važna je logička analiza kad tvrdi da n e m a s m i s l a istraživati neki problem, jer je rješenje n e m o g u ć e. Ovakove logičke zabrane smatraju onda oni, koji taj logički rad poznaju samo po naslovu knjiga, za neku novu vrstu filozofskih dogma ili za agnosticizam.[14])

Ti ne mogu da shvate da je logička nemogućnost nepobitna, jer ona nije vezana na iskustvo, već na dogovorene uvjete. Tvrdnja logičke nemogućnosti znači spoznaju jednog, često skrivenog, protuslovlja: držati se uvjeta i ujedno ih poricati. Nemoguće je sa bijelim trkačem doći na crno polje, a k o h o ć e š d a i g r a š š a h p o f i k s i r a n i m p r a v i l i m a. Nemoguće je zbrajanjem parnih brojeva dobiti neparan, a k o s i j e d n o m d e f i n i r a o p o j a m p a r n o g i n e p a r n o g b r o j a t e p o j a m z b r a j a n j a. Nije agnosticizam tvrditi da ti ni napredak nauke ni strpljivo zbrajanje parnih brojeva ne će dati neparni rezultat.

To je evidentno, ali kroz vjekove su matematičari htjeli riješiti kvadraturu kruga (zadatak da se geometrijskom konstrukcijom točno pretvori površina kruga u kvadrat), dok nije komplikovana matematičko-logička analiza pokazala, da je taj problem nerješiv. Usprkos tome javljaju se još uvijek »rješenja« fantasta, još naiv-

[14]) Filozofski vjernik tipa O. P. htio bi tako svoj dogmatizam svaliti na drugoga: »... Richtmann se buni protiv propisa i dogmi i, razumije se, vraća se na dogme i propise mahističkog subjektivizma i postavlja reakcionarnu i svakoj pravoj znanosti tuđu dogmu: ignoramus et ignorabimus«. Nije dopušteno pitanje što je ono (svijetlo) »uistinu« veli Richtmann (Izraz I. str. 459). Prica naravno opet trga rečenicu i tako mijenja smisao. Čitava rečenica glasi: »Ako se ono (svijetlo) prikazuje čas kao periodična pojava a čas kao grudica energije, nije dopušteno pitanje, šta je ono »uistinu«, šta je od to dvoje realnije, kao što nije dopušteno pitati da li je »realnija« Riemanova geometrija ili privlačive sile«. A iz cjeline teksta se nedvojbeno razabire, da se to »nije dopušteno« odnosi na principijelnu neočiglednost atoma svjetlosti i materije — koje nisu ni val, ni zrno već nešto za što nam manjka riječ i predočljivost iz dnevnog života.

Digitized by Google

nijih od onih, koji traže perpetuum mobile. Nema smisla tražiti perpetuum mobile, jer sva brojna iskustva govore protiv toga, izvanredno je n e v j e r o j a t n o da će se ikad naći takvo rješenje — ali l o g i č k i ono n i j e n e m o g u ć e. Ali kvadratura kruga je z a u v i j e k nerješiva, a k o se pod krugom i kvadratom smatra ono što ti pojmovi znače u Euklidovoj geometriji. Isto je tako s »agnostičkim propisom« moderne fizike, da nema smisla pitati za boju elektrona, ako je iskustvo pokazalo da elektron tek svojim gibanjem pravi boju; isto tako atomistička struktura materije i svjetlosti logički isključuje sigurnu predvidljivost atomskog procesa i postavlja joj sitnu, ali logički neprekoračivu granicu.[15]) Svaka je takva logička nemogućnost d e f i n i t i v n a, ali u z u s l o v d a s e p r e m i s e n e p r o m i j e n e, a to je ono što i logički propis razlikuje od dogme. Bijeli trkač može na crno polje, ali to onda nije igra šaha, može se načiniti kvadrat i krug jednake površine, ali ne geometrijskom konstrukcijom, moguće je postaviti deterministične zakone za atome, ali ti ne sadržavaju predočljive elemente; može se zamisliti sigurna predvidljivost pojedinih pojava, ali ne uz atomističku strukturu materije i svjetlosti.

Logička analiza naučnih oznaka, rođena iz potrebe fizike, ta analiza, koja je fiziku izvukla iz mreže zastarjelih pojmova i paučine preživjelih »filozofskih« popisa, predstavlja odličnu metodu za raskrinkavanje sterilne problematike i metafizičkog fraziranja svake vrste. Spomenuti epistemolozi primijenili su tu metodu ne samo na raskrinkavanje metafizičko-idealističkih izvrtanja rezultata moderne fizike od strane »filozofa« i nekih fizičara[16]) (Jeansa, Eddington-a, Jordan-a i drugih) već i na druge (na pr. vitalističke) pseudonaučne filozofske teorije.

---

15) Vidi bliže o tome u članku: »Prevrat u naučnoj slici o svijetu«. Pečat I. str. 238.

16) Naši »filozofski kritičari« ne samo da prešućuju ovaj antimetafizički i antiidealistički rad tako zvanih neopozitivista, već im svjesno i neistinito pripisuju ona ista idealistička zastranjenja koja u stvari pobijaju. Prica kaže: »... neopozitivistički solipsizam prema kome u atomima nalazimo samo naše »ja« i »slobodnu volju« (Barbarstvo, str. 22), premda neopozitivista Frank u djelu: »Das Kausalgesetz und seine Grenzen« (koje Prica citira) i u drugim raspravama na s t v a r n i način dokazuje pogrešnost zaključivanja slobodne volje iz rezultata kvantne teorije. Da se tu ne radi o Pricinoj neinformiranosti već o svjesnoj neistini, slijedi iz toga što je teško predpostaviti da on nije čitao članak »neopozitiviste i mahiste« Richtmanna u Pečatu (I. str. 249), gdje piše da »indeterminiranost atomskih procesa, koja je također naučna činjenica, ne može da pretstavlja bazu za filozofski indeterminizam i teološka mudrovanja o slobodnoj volji«. I Eddingtona ubraja Prica među neopozitiviste, premda oni pobijaju Eddingtonove idealističke zaključke.

Digitized by Google

Filozofija kao životni stav

»Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert: aber es kommt darauf an, sie zu verändern.«

Ona jednostranost neopozitivističkog stava koju smo upoznali već kod fizike, dolazi na drugim područjima još jače do izražaja. S radikalnim iskorjenjivanjem metafizike neopozitivisti otstranjuju neke probleme time što ih nazivaju metafizičkim, a da njihovom rješenju ništa ne prinose. Posve je opravdano negiranje »filozofije« na terenu na kojemu već uspješno rade specijalne nauke, ali ima otvorenih pitanja, o kojima su pisali filozofi svih vjekova od Sokrata, Budhe i Konfucijusa do Schopenhauera, Nietzschea i Diderota, problema koji još nisu uvršteni ni u koju nauku, a ipak predstavljaju onaj nešto mutan i nejasan ali zato ne manje važan krug pojmova koje razumijevamo pod izrazom »životna mudrost« (Lebensweisheit). Evo, to je ono što se uz naturfilozofiju i naučnu filozofiju (epistemologiju) u literaturi i u svagdanjem govoru također naziva »filozofijom«. Ovakva razmatranja o ljudskom životu, o sudbini pokoljenja i rodova nisu još — a ne znamo hoće li ikada biti — potpuno obuhvaćena naukom. Kod negiranja »filozofije« u njenom nadnaučnom smislu potrebno je ograditi se od pozitivistički kratkovidnog negiranja takvih problema i takvih filozofskih djela vječno aktuelnog značaja. Filozofska djela ove vrste nisu knjige o knjigama, već kao i naučna djela knjige o neposrednoj stvarnosti. To nisu prazne frazerske i verbalne spekulacije već razmatranja na osnovu vjekovnog ljudskog iskustva, koje nije stečeno nikakvim naučnim istraživanjem, već ličnim životnim iskustvom dotičnog »filozofa« mislioca. Ovakav filozofski rad predstavlja prelaz između nauke i književnosti. Čovjek nastoji da rezignaciju, što mu je diktira nauka, kompenzira poezijom, umjetničkom kreacijom. On ne može prestati da razmišlja i sanja o problemima za koje mu je nauka dokazala da ih ljudski um vjerojatno nikada ne će moći da riješi ikakvom sigurnošću, jer je čovjek i njegov život prostorno i vremenski presićušan, da bi mogao dati odgovor na pitanja vječnosti i beskonačnosti. Čovječji um rođen i razvijen iz biološke potrebe prilagođivanja i održavanja, ne može da nađe odgovor na pitanja koja leže daleko izvan dosega unutar kojega je taj um nastao i u kojem se razvio.

Digitized by Google

»Što će se to pitanje značenja koje može imati (ili dobiti) svemirska pustolovina čovječjeg postojanja, što će se to pitanje prezrivo nazvati »metafizičkim« i kao takvo odbaciti, time ono nikada ne će biti uklonjeno, ni rešeno prostim nepostavljanjem, ni iščupano iz nemirnog i bolnog srca svake istinite meditacije... I to osećanje svemirske zagonetke, zagonetke samog prostor-vremena, same materije-energije, samog života, samog trajanja, same svesti čovečje, živi i traje koliko i ta svest čovečja, i ne prestaje da se postavlja čoveku, u svim vremenima i prostorima njegovog postojanja na zemlji, kroz sve njegove civilizacije, koje su tom kompleksu »metafizičkih« problema mogle samo oblike menjati. I ta pitanja ne će prestati da se postavljaju kada se dekretuje da su bespredmetna. Ona su tu u srži života. Klime ostaju klime, i sunca ostaju sunca, i zagonetke ostaju zagonetke, bez obzira na to da li ih neko posmatra i trpi ili ne, bez obzira na istoriska razdoblja, društvene sisteme, politička stanja.«

(M. Ristić: San i istina Don Kihota, Pečat I., str. 45)

Takav »bijeg od stvarnosti« neminovan je produkt ljudskog duha, isto tako neminovan i opravdan kao što su muzikalne kompozicije (na primjer), koje čovjek stvara ma da su za biološku svrhu zvuka nepotrebne i neovisne od fizikalnih spoznaja akustike. Protiv takve (nazovimo je tim izazovnim imenom) »metafizike«, »metafizike« (naime), koja je više povezana s poezijom nego s naukom, nauka treba da se bori samo onda ako se takvi pjesnički produkti zloupotrebljavaju u reakcionarne svrhe. »Metafizička« razmatranja mogu. ali ne moraju biti reakcionarna, kao što to može ali ne mora biti poezija.

Odbacivanjem »filozofije« u nadnaučnom, sveobuhvatnom smislu, isticanjem pozitivnog i strogo naučnog »filozofiranja« u okviru nauke o naukama — epistemologije, te kritikom jednostranosti nekih epistemologa u ocjenjivanju životne filozofije i njihovog nehistoričkog uskogrudnog stava, došli smo do četvrtog značenja pojma »filozofije«, a to je filozofija kao stav ili nazor o svijetu i o životu. Tu je riječ »filozofija« upotrebljena u smislu socijalnog opredjeljenja, prosuđivanja objektivne egzistencije vanjskog svijeta u odnosu prema tvrdnjama o nekoj nadljudskoj, nadnaravnoj inteligenciji koja ravna svijetom. Takva »filozofija«, koju više ili manje svijesno nosi u sebi svaki čovjek, nije nikakva nauka, koja treba svoje specijaliste, koja ima svoje zakone. Tu »filozofiju« t. j. taj stav treba upotrebiti kod naučnog ispitivanja, ali taj stav sam nije nauka, već afirmativni, voljni, emotivni ili osjećajni odnos čovjeka prema prirodi i životu.

Digitized by Google

Kritika filozofije kao zanimanje

»Eine Philosophie wird nicht dadurch erledigt indem man ihr den Rücken kehrt und abgewandten Hauptes einige ärgerliche und banale Phrasen über sie hermurmelt.« K. Marx[17])

Ispreplitanje pojma filozofskog stava sa ostalim, kako smo vidjeli trovrsnim filozofskim istraživanjima, to je tajna blefa, kojim filozofski perpetuum mobile, bez naučnog pogonskog sredstva, fašira svoje naučne protivnike uz odobravanje publike.

Čarobna formula tog mehanizma je slijedeća: treba pronaći jednog predstavnika nauke koji se je izjasnio o svom filozofskom stavu (koji je otvoreno ili prikriveno uvijek povezan sa stavom prema društvu) — pa ako je taj stav protivan tvome, možeš sa tog stanovišta da napadneš ne samo njega već i svakoga onoga koji je povezan s njegovim n a u č n i m radom (a ne filozofskim ili društvenim stavom)! Suvišno je poznavati te naučne rezultate, koji povezuju protivnika s onim filozofskim izrodom, jer ti to sve kritikuješ sa stanovišta tvoje ispravne filozofije. Bitno je kod tog trika to, što se iz filozofskog stava fabricira jedno zvanje, jedna struka f i l o z o f s k o g s t r u č n j a k a koji sa stanovišta svog stava kritikuje sve filozofske i naučne publikacije.

Evo slušajte kako je to jednostavno:

»Međutim filozofija ima za zadaću da nam objasni i razvije ne prirodoznanstvene, matematske ili sociološke pojmove o stvarima, nego baš filozofske pojmove i to o onim istim stvarima o kojima rade i ostale posebne nauke. Dakle filozofske pojmove o materiji, prostoru, vremenu, kretanju, broju, svijesti, društvu itd. (O. Prica: Barbarstvo Krležinog Antibarbarusa str. 9)

Nije li zavodljivo kad vam netko kaže da možete i vi da govorite o svemu onome čime se bavi prirodna nauka, matematika i sociologija i to bez stručnog poznavanja tih nauka, jer se o predmetu njihovog istraživanja može govoriti i »filozofski«,[18]) a to nije teško, jer »filozof« ne treba da se brine za strukturu materije:

»Međutim filozofija se uopće ne bavi pitanjem strukture materije, to je stvar posebnih nauka (fizike, kemije, biologije). Predmet filozofije je sadr-

---

[17]) »Jedna se filozofija ne ukida time što joj se okrenu leđa i što se okrenute glave o njoj promrmlja nekoliko mrzovoljastih i banalnih fraza.«
K. Marx: »Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie«.

[18]) Prica se uistinu konsekventno drži svog recepta, jer jedini njegov članak o prirodnim naukama: »Savremena filozofija i prirodne nauke« (Znanost i Život 1937, str. 5) ne sadržava usprkos naslova ni jednu riječ o kojem problemu prirodnih nauka.

Digitized by Google

žajno mišljenje, ona promatra materiju kao realnost, koja postoji nezavisno od naše svijesti i koja se u svijesti odražava.«

(O. Prica: Recepti, propisi i dogme, »Izraz« god. I. str. 459-9)

Da ne bi mislili da samo Ognjen Prica ima tako jednostavan recept za »filozofsko« istraživanje, slušajte priznatog bugarskog filozofa doktora Pavlova, koji se u ovoj polemici oko Pečata javlja kao deus ex machina i od koga je Prica prepisao svoje »filozofske teze«, čak uključivo riječ »međutim«:

»*Filosofiju,* **međutim,** *imamo onda, kada ispitujemo, objašnjavamo, opredeljujemo itd. materiju kao objektivnu realnost, koja se odražava, sa manjom ili većom tačnošću i punoćom, u saznanju koje je ona porodila, ali koje ne postoji bez nje i van nje.«*

Da biste dakle postali »filozof«, ne treba da činite drugo nego da promatrate materiju i da priznate da je ta materija realnost koja postoji neovisno od vas. Pošto u to niste ni dvojili, bili ste već »filozof« a da niste za to ni znali. I sada pišite i vi »filozofski« kako to čini »filozof« Pavlov:

»Objektivno-realna materija ne može da bude niti objektivna niti materija, ako je data samo u o p š t e, ako nije data i kao konkretna objektivna realnost, kao konkretna materija. Svaka stvar uopšte, ako ostaje samo kao data u o p š t e, a ne kao k o n k r e t n o data, pretvara se u najopštiju, najapstraktniju, najprazniju, najsubjektivniju apstrakciju, apstrakciju bez ikakvog dejstva. Svako o p š t e, koje nije povezano sa pojedinačnim osobenim, koje ne prelazi u njih i kroz njih, koje se ne konkretizuje u njima, koje ne postoji u njima i kroz njih (i, razume se, obratno i za svako pojedinačno i osobeno) nerealno je, prazno, apstraktno subjektivno i mrtvo o p š t e.«

(Dr. Pavlov: O filosofstvujušćim fizičarima, Umetnost i kritika, god. 1939., str. 195).

Evo, to je »filozofski« recept po kojem možete da postanete učenjak-filozof!

Ako vam tko prigovori da se vaše »sadržajno mišljenje« sastoji od praznih fraza, vi mu, kao Prica, bez ikakve stvarne veze sa diskusijom odgovorite, da je **»predmet filozofije sadržajno mišljenje«** i kažite mu da je idealist i fideist koji ne vjeruje u objektivnu realnost svijeta i da isto kao ni Krleža nema pojma o dija-

Digitized by Google

lektičkom materijalizmu, jer ne čita radove uvaženog mislioca i filozofa profesora Pavlova.[19])

Oni koji više vole naklapanje u idealističkom stilu, ti neka uzmu za uzor priznatog filozofa Heideggera:

»Erforscht werden soll das Seiende und sonst nichts. Wie steht es um dieses Nichts? Gibt es das Nichts nur, weil es das Nicht dh. die Verneinung gibt? Oder liegt es umgekehrt? Gibt es die Verneinung und das Nicht nur, weil es das Nichts gibt? Die Angst offenbart das Nichts. Wovor und warum wir uns ängsteten war »eigentlich« nichts. Wie steht es um dieses Nichts? Das Nichts nichtet.«[20])

Jasno je da se epistemološki radovi mogu i moraju kritički ocijeniti obzirom na njihov filozofski stav, a to znači da bi bilo potrebno da se odijeli ono što je u tim radovima zbilja naučno od onoga što predstavlja produkt nesumnjivo pogrešnog filozofskog stava. No zato treba te radove u prvom redu pročitati,[21]) zatim biti toliko upućen u dotičnu struku da ih se razumije u cjelini.

Tako je, kako smo vidjeli, Langevin kritički ocijenio veliku vrijednost radova neopozitivista, ali upozorio na njihovu jednostranost. Usudit ću se biti toliko neskroman i uporediti kritičku ocjenu »Bečkoga Kruga«, što sam je napisao zajedno s Pećincem, s Langevinovim člankom i ustvrditi da bi se ovaj odlomak mogao shvatiti kao plagijat Langevinovog, da nije napisan ranije.

Već iz ovoga što smo rekli može se zaključiti da marksistička naučna filozofija mora pažljivo pratiti rad tih naprednih građanskih

---

[19]) »Ja u svome članku nisam opširnije razvio pojam filozofije kao nauke o sadržajnom mišljenju, jer sam smatrao, da je poslije članka profesora Pavlova i kod nas taj termin toliko poznat da ne može doći do zabune, barem kod onih koji hoće da pišu o dijalektičkom materijalizmu. Ali eto, Krleži nisu poznate bogzna kako ni Marxove teze o Feuerbachu a kamo li filozofski radovi kojekakovih »priamolinjejših« profesora . . .« (O. Prica: Barbarstvo, str. 9).

[20]) »Istraživati treba postojeće, inače ništa. Kako je to s tim Ništa? Postoji li to Ništa samo zbog toga što postoji Nema, t. j. negacija? Ili obratno? Postoji li negacija i Nema samo zbog toga što postoji Ništa? Strah objavljuje Ništa. Ono čega i zbog čega strahujemo bilo je »zapravo« Ništa. Kako je s tim Ništa? To Ništa ništi.«

[21]) Kad je Prica prvi put napao neopozitiviste on od njih nije pročitao još ni jednu riječ. On u tom prvom članku »Savremena filozofija i prirodne nauke« tvrdi za neopozitiviste da oni poriču »da je zadaća znanosti da predviđa događaje«. Kad mu se onda citatom dokaže protivno, onda on u drugom članku neopozitivistima predbacuje da sve svode na predviđanja. (Zn. i Život I. str. 214).

Upozoren od Pećinca i Ravnikara na tu kontradikciju, on se ne da zbuniti, već u svom trećem članku filozofskim mirom odgovara: »Da kod mahista koji ne priznaju postojanje objektivnog svijeta izvan »naših doživljaja« ne može biti govora o predviđanju u materijalističkom smislu dokazano je u »Materijalizmu i empiriokriticizmu«, a to izgleda P-u i R-u nije poznato«. (Zn. i Život II. str. 40). Najprije — ne predviđaju, onda predviđaju, pa opet ne predviđaju! Poziv na autoritet na koncu posvećuje sve!

Digitized by Google

filozofa. Ali dijalektički materijalizam ima mnogo širi pogled od njih i njemu ne mogu izbjeći njihovi nedostaci i ograničenja. Prije svega, na području društvenih nauka oni se moraju bespomoćno kretati u začaranom krugu građanske »naučnosti«, ako se ne uzmoguu postaviti na stanovište historijskog materijalizma i ne uvide da se ni u tim naukama ne može suditi »izvana«; da nije nauka, kako oni kažu, samo predviđanje, već i mijenjanje. Na tom području vidi se da je dijalektički materijalizam općenitija naučna filozofija, u koju stvarni rezultati građanske »naučne filozofije« mogu ući kao detaljnije izrađen, ali ipak ograničen dio. Ne može se poreći da neki od tih »naučnih« sociologa, ostajući u okviru građanske nauke, mogu igrati i reakcionarnu ulogu, ali ne treba ni ispustiti iz vida, da se najnapredniji među njima već nalaze vrlo blizu dijalektičkom materijalizmu.

Dalji nedostatak građanske naučne filozofije jest taj, da oni ne mogu historiji dati ono mjesto koje je ide. Oni nevide koje posljedice ima činjenica da je nauka društvena tvorevina i prema tome jedan dio općeg historijskog procesa. Oni priznaju društvenu uslovljenost nauke i predaju njeno ispitivanje u dio naročitoj naučnoj grani: sociologiji nauke. Ali to nije dosta: historija nije sadržana u pojmu samo do sada, već ona upravlja i njegovim daljim razvojem — a za historijsku promjenljivost pojma nema dovoljno mjesta u logistici modernih empirista. Ona ne može voditi računa o akciji koja svijet »ne samo spoznaje, već i mijenja«, a sa svakom promjenom mijenja i sadržaj pojmova.

(P. i R.: Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju, Zn. i Živ. 1937, str. 71-72.)

No kako kritikuje neopozitiviste i naš kritički prikaz njihovih radova »filozof-specijalista« naš dijalektički kritik Ognjen Prica? On ne treba da se razumije u fiziku, jer smo čuli od njega samoga da »filozofija ima zadaću da nam objasni i razvije ne prirodoznanstvene, ne matematske ili sociološke pojmove o stvarima, nego baš filozofske pojmove o istim stvarima«. On ne treba da se brine ni za strukturu materije, t. j. za ono o čemu stvarno pišu oni, koje on kritikuje, jer »filozofija se uopće ne bavi strukturom materije, to je stvar posebnih nauka«. A što radi »filozofija?« — »ona promatra materiju kao realnost, koja postoji nezavisno od naše svijesti i koja se u svijesti odražava«. (Prica, Izraz I., str. 459).

Digitized by Google

Kad bi se »filozofska kritika« sastojala zaista samo od toga da se »filozofski« prosudi vjeruje li koji autor u »objektivnu realnost svijeta« ili ne, da je priznavanje »objektivne ogzistencije svijeta« ono jedino šta karakterizira stanovište materijalizma, ne bi se neopozitivistima (doista) imalo što prigovoriti. Neopozitiviste treba kritikovati obzirom na jednostranost u shvaćanju fizikalnih teorija, kako je to činio Langevin, ali to se Price po definiciji filozofskog djelokruga ništa ne tiče, jer to je predmet fizike. Neopozitiviste treba kritikovati sa stanovišta njihove historičke i socijalne ograničenosti, ali to se Price po definiciji zadatka filozofije kao takve ne tiče, jer to je predmet socijologije. Kada pak Richtmann s Podhorskim kritizira neopozitiviste onako kako ih treba kritizirati, onda je to za Pricu samo dokaz Richtmannove licemjernosti, onda to filozof Prica zove »švercovanje mahizma« (Zn. i Živ. 1938, str. 56).

Pa kako onda likvidiraju predstavnici »sadržajnoga mišljenja« neopozitiviste? Oni ih psuju i mrmljaju o njima mrzovoljaste fraze,[22]) naime sprovode na djelu upravo to što je Marx napisao da predstavlja jalov napor i da tako ne treba raditi! Jasno je da je potrebno pronaći u djelima filozofa i učenjaka one tvrdnje kojima oni ma i skriveno izražavaju ludu tvrdnju da svijet ne postoji neovisno od naše svijesti. Ali to je posao kritike, a ne jedne posebne nauke sa svojim specijalistima koji ne kritikuju eventualne naučne zablude nego potpuno magleno ponavljaju jednu te istu frazu o postojanju objektivne tvari, što nitko i ne poriče.

Samostalna filozofska djela puniti time da se diskutira o onome što je evidentno: objektivna egzistencija stvarnoga svijeta, upravo to je posao idealističke filozofije, koja želi time skrenuti pažnju od stvarnog istraživanja, kako je to ispravno istaknuto u slijedećim riječima:

---

22) Dok Langevin o neopozitivistima govori s respektom (»ljudi od značenja, Carnap, Frank i drugi zauzeli su neobično jasan stav, učinili velike usluge«) dotle o njima Prica piše slijedeće:

»Ja sam u svom članku prikazao filozofiju Bečkog Kruga u licu jednoga njezinog predstavnika kao varijantu mahizma, kao idealističko izvrtanje rezultata prirodnih nauka« (Zn. i Živ. II., str. 44).

»Među ta »naklapanja« svakako spada i filozofija Bečkog Kruga, — —« (Zn. i Živ. II., str. 46).

»Mitin kaže za logistiku, da historija filozofije nije došla do nečega tako jalovog, praznog i besadržajnog, kao što je logistika neopozitivista. Međutim P. i R. o tome ne znaju ništa. Za njih se »u poslu čišćenja naučnog jezika odličnim pomagalom pokazala logistika«, i nigdje ni riječi o tome, da je ona nesloživa s dijalektikom, da ona, kako kaže Mitin, čisti nauku od smisla i istine« (Zn. i Živ. II., str. 38-39).

A Pricin anonimni ortak u »Kulturi« kaže: »Frankova šizofrenijska bulažnjenja... suludih tvrdnja.«

Digitized by Google

»Čovjek danas poznaje materijalnu stvarnost bolje nego ikad prije — i što je najvažnije — to poznavanje napreduje brže nego ikada dosad, a savremena građanska filozofija još uvijek stoji na stanovištu idealizma i bavi se problemom »dokazivanja« postojanja vanjskog svijeta i mogućnošću njegove spoznaje. Postojanje i mogućnost spoznaje objektivne stvarnosti neovisno od naše svijesti za građansku je filozofiju još uvijek problem, koji treba dokazivati.«

Šta mislite tko je taj neopozitivista, koji u skladu s mojim nazorima smatra da je ono, što Prica i Pavlov smatraju kao isključivi predmet materijalističke filozofije, suvišna problematika? Sigurno sam nečastivi Mach! Ne, to je Ognjen Prica u svom članku »Prirodne znanosti i savremena filozofija«! (Zn. i Živ. 1937, str. 5). On u tom članku lijepo u skladu s Pećincem i Ravnikarom, a u nesumnjivoj suprotnosti sa samim sobom piše, da

»su mnogi do nedavno filozofski problemi ušli u područje prirodoznanstvenog proučavanja tako na primjer problem prostora i vremena, nužnosti i slučajnosti, a donekle i sam problem logike.« — (Zn. i Živ. 1937, str. 4-5).

Šta je tako dijalektički razvilo autora ovog neznalačkog i praznog, ali ipak bezazlenog i neprimjećenog članka u povampirenog inkvizitora-filozofa, koji raskrinkava mahiste, idealiste, fideiste — a donekle i pristaše Tome Akvinskog, Mussolinija, Gentilea i konačno trockiste, i organizuje hajku preko 5 časopisa na neko 200 štampanih stranica protivu te opasne bande za koju je lično odgovoran Krleža, jer je objavio jedan jedini članak jednog kompromitiranog lica? Činjenica što je sebi zabio u glavu da *On* mora da bude naša vrhovna glava u filozofsko-naučnim pitanjima, ali je uvidio da u aktuelnim općim problemima fizike nema pojma, da o tome kod nas pišu sa materijalističkog stanovišta jedino Pećinac i Ravnikar. Najprije je pokušao spriječiti štampanje članka Pećinca i Ravnikara u »Znanosti i Životu« i sazvao društvo da bi on i Safet Krupić (kojeg je dozvao kao svog filozofskog eksperta, a sad ga se odriče...) pokazali kako je taj članak reakcionaran. Ali to nitko od prisutnih nije htio uvidjeti. Nakon tog bijednog fijaska, on je postao pravi filozof koji ne treba da se stidi svog neznanja fizike, jer on ne treba da se bavi strukturom materije: on se je pozvao na autoritet i prokleo neugodne interpretatore nekakvih novih fizikalnih teorija anatemom m a h i z m a.

Digitized by Google

Psihoza opasnosti mahističkog trovanja napredne misli

Halten wir uns als Ergebnis unserer Betrachtung gegenwärtig, das es die selben psychischen Funktionen, nach denselben Regeln ablaufend, sind, welche einmal zur Erkenntnis, das andere Mal zum Irrtum führen, und dass nur die wiederholte, sorgfältige, allseitige Prüfung uns von letzterem schützen kann.[23]) Ernst Mach

Ne bi bilo vrijedno trošiti toliko riječi na ispraznu i zlonamjernu (ličnim kompleksima uslovljenu) kritiku jednog »filozofa«, da mu nije uspjelo kod velikog dijela zainteresirane publike izazvati nesumnjivu zabludu u prosuđivanju, tako da se danas već mirne savjesti može govoriti o vještački izazvanoj psihozi koja je poprimila političko značenje.

U ime uvjerenja, na osnovu kojeg su me studentske organizacije pozivale da im držim predavanja o fizici, časopisi tražili članke, publika s odobravanjem pratila moju borbu za obranu Einsteinove teorije i dijalektičkog materijalizma od reakcionarnih napadaja, u ime tog istog uvjerenja povjerovala su ta ista udruženja, ti isti časopisi, ta ista publika, nenaučnoj i nemotiviranoj objedi da sam ja — mahista.

Ognjen Prica, pisac jednog članka o filozofiji što ga je jedva tko i pročitao, bio je priznat kao (politički) autoritet kojemu se vjerovalo na riječ. »Mi se ne razumijemo u fiziku, pa da bi mogli presuditi gdje leži pogreška, mi ne znamo što je neopozitivizam i mahizam, ali sigurno je to nešto reakcionarno i sigurno Prica zna zašto je osudio Pećinca i Ravnikara!«

Teško da je tko od tih mislilaca sam čitao Macha, pa nije mogao opaziti da ga ni sam »filozof« Ognjen Prica nije čitao; nitko dakle nije mogao znati da ja nisam mahista, a zašto da u to sumnja, kad to Ognjen Prica i svi njegovi doglavnici tvrde? A osim toga: Prica se je pozvao na politički autoritet velikog autora knjige: »Materijalizam i empiriokriticizam, kritičke bilješke o jednoj reakcionarnoj filozofiji«, te ustvrdio da sam ja slijepi pristaša neopozitivista, a ti su samo varijanta mahizma protivu koga je ta knjiga bila (u glavnom) i uperena. Kome da publika vjeruje? Ima li smisla sumnjati u Pricine izjave i nastojati prostudirati jednu bolest kao

[23]) »Zadržimo pred očima rezultat naših razmatranja, da psihičke funkcije koje jednom dovode do spoznaje a drugi put do zablude, da su to iste psihičke funkcije, i da slijede ista pravila, te da nas samo opetovano, pomno, svestrano ispitivanje može sačuvati od zablude.«
(Ernst Mach: Erkenntnis und Irrtum)

Digitized by Google

što je mahizam, koja je toliko zarazna, te su je nesretni teolozi i bogotražitelji Pećinac i Ravnikar preko neopozitivizma prenijeli ovamo k nama kao nosioci bakcila šireći tu kugu tako dugo, dok ih Ognjen Prica, kao jedini ispravni tumač velikog autora nije otkrio kao kužne. Bolje je za osrednjeg mislioca i simpatizera od kakvih je sastavljena naša filozofska publika da se ne pača u tu zamršenu stvar, jer bi mogao da se i sam okuži obranom tih nesretnih gubavaca, t. j. moglo bi se za njega posumnjati da je i on reakcionar koji vjeruje u Boga. Što je ono što se pod pojmom mahizma osudilo u pomenutoj knjizi, to nije važno, sigurno je da ta riječ označuje nešto opasno, nije vrijeme da se pita i istražuje ono što tvrdi po svojim ispadima u Izrazu proslavljeni i priznati kontrolor dijalektičkog pasoša Ognjen Prica.

Am besten ist's auch hier, wenn ihr nur einen hört
Und auf des Meisters Worte schwört
Im Ganzen, haltet euch an Worte!

Konsekventno ponavljanje očite neistine da: »Richtmann propagira mahizam« kakvo se sistematski provodi već dvije pune godine po svim mogućim lijevim časopisima, neodgovorna hajka kakva se tjera po svim zagrebačkim i beogradskim kavanama, čitava ta kampanja vrši toliku sugestiju da ne bi bilo čudo kad bih i ja sam u to povjerovao, da subjektivno nisam uvjeren da je sve to laž i najobičnija intriga. Zamislite nekoga koji nije pod uplivom te sugestije, imaginirajte čovjeka, koji je upućen u teoretska pitanja dijalektičkog materijalizma, ali ne zna za tu kampanju, kakva se provodi po našim časopisima, jer je tek nedavno stigao u ovu dijalektičku Atenu, predstavite sebi jednog mog znanca, inostranca, kome sam dao da pročita nesretni članak Pećinca i Ravnikara, i nakon što ga je pročitao spomenuo sam mu da je protiv tog članka napisana literatura od preko dvjesta stranica u raznim časopisima...

— Tome se ne čudim, odgovorio je on, to je posve prirodna pojava, danas!

Dakle ipak..., pomislio sam i upitao ga: Kako to, zašto?

— Pa jer branite dijalektički materijalizam! Što se čudite? Kad netko brani dijalektički materijalizam danas, taj treba da je spreman na sve!

— O naivni čovječe, ta upravo dijalektičari su oni koji me napadaju! Ne napada me desnica nego ljudi koji su uvjereni da brane lijeve pozicije od mog teozofskog prepada! Napadaju me lijevi ideo-

Digitized by Google

lozi zbog onoga što sam pisao o učenjacima-teoretskim fizičarima Bečkog Kruga, tako zvanim neopozitivistima...

— Ah, sad mi je jasno, dakle prigovorili su vam što ste kritizirali te napredne građane, koji su se istakli kao borci protiv metafizike i reakcije!

Taj čovjek, taj moj znanac, inostranac, nije nikakva fikcija, on doista postoji, on zbilja živi među nama, on živi kao abnormalna pojava jednog normalnog čovjeka, među dijalektičarima koji su inficirani opeovskom psihozom. Zato, dobri ljudi, molim vas poslušajte starog Ernsta Macha, koji sam nije znao da spoznaju odijeli od zablude, ali ipak kaže:

»da nas samo opetovano, pomno, svestrano ispitivanje može sačuvati od zablude.«

Zato promotrite pomno i sa obje strane medalje tu čarobnu formulu Pricinog dokazivanja!

Richtmann priznaje radove Bečkog Kruga, a ti »neopozitivisti« »expressis verbis« izjavljuju da je njihov začetnik Mach, a njegovu empiriokriticističku filozofiju je već g. 1908. Iljić raskrinkao kao idealističku, dakle, logično slijedi: Richtmann je mahista i idealista!

»Svakome tko se bavi filozofijom poznato je da većina neopozitivista koje Richtmann navodi kao „naučne filozofe" expressis verbis izjavljuje da je začetnik njihovog „naučnog" gledanja na svijet Ernest Mach, dakle osnivač empiriokriticizma.«

Prica: Recepti, propisi i dogme, Izraz I. str. 463.

Prema tome, rezonira Prica, kako može Krleža u svojoj izjavi u »Pečatu« tvrditi, da moji radovi nemaju veze s diskusijom oko empiriokriticizma, kad je on, Prica, tako bjelodano dokazao da je moje stanovište mahističko:

»I tako je on tj. Krleža u stvari napisao: Mahizam nema veze s diskusijom o mahizmu. To je naravno besmislica i barbarsko ukidanje svake logike od strane ovog našeg »Antibarbarusa«. Da je to glupost i najbarbarskije barbarstvo izgleda da osjeća i sam Krleža, jer bježi od toga pitanja i da bi zavarao sebe i publiku psuje najdegutantnijim izrazima i srozava se na pisca pamfleta. A šta može drugo, kad je preuzeo na sebe ludu zadaću da rehabilitira ono što je u diskusiji o empiriokriticizmu razbijeno džinovskim čekićem u prah i pepeo i to jednom za uvijek. Na tom su se poslu slomila i jača koplja nego što su odavna prežvakane fraze filozofskih pigmeja iz Pečata.«

(Prica: Barbarstvo, str. 6)

A sad nakon što ste poslušali materijalističkog filozofa Ognjena, molim poslušajte i mene idealističkog i neopozitivističkog pigmeja, da tu formulu razložim obrnutim redom.

Digitized by Google

Tko je Ernst Mach? On je:

F i z i č a r o kom u rječniku knjige »Materijalizam i empiriokriticizam« (izdanje M.-E.-instituta) piše:

»Mach Ernst (1838—1916) — Berühmter österreichischer Physiker; betätigte sich auch auf dem Gebiete der Physiologie und Philosophie. M. war bereits mit 26 Jahren ordentlicher Professor der Mathematik und Physik in Graz, darauf in Prag, zuletzt Professor für induktive Philosophie in Wien. M.'s Forschungen erstrecken sich auf die Gebiete der Sinnesphysiologie, der Theorie der Bewegungsempfindungen, der Psychophysik, der Theorie der Schwingungen und der Ballistik, vor allem aber auf die Geschichte der Physik, die er durch zahlreiche, geistreiche Analysen, durch Aufdeckung neuer Zusammenhänge und wertvolle entwicklungsgeschichtliche Betrachtungen ausserordentlich bereicherte.«[24])

Osim toga je Mach:

F i l o z o f, glavni predstavnik empiriokriticizma (»mahizma«), t. j. idealističkog filozofskog s t a v a po kojemu su osnovni elementi svijeta osjeti:

»Nicht die Körper erzeugen Empfindungen, sondern Elementenkomplexe (Empfindungskomplexe) bilden die Körper.«[25])

»Alle Wissenschaft kann nur Komplexe von jenen Elementen nachweisen und vorbilden, die wir gewöhnlich Empfindungen nennen... Selbst also die scheinbar rein mechanischen Vorgänge sind also stets auch physiologische...«[26])

U djelu »Materijalizam i empiriokriticizam« je pogrešni stav Macha, koji zastupaju i njemu srodni filozofi, iscrpno prikazan i kritikovan.

Po sredini između odličnog fizikalnog rada i pogrješnog filozofskog stava, stoji Mach kao

---

[24]) Znameniti austrijski fizičar bavio se također i fiziologijom i filozofijom. Mach bio je već sa 26 g. redoviti profesor matematike i fizike u Grazu, zatim u Pragu, najzad profesor za induktivnu filozofiju u Beču. Machova istraživanja odnose se na područje fiziologije sjetila, teorije osjeta gibanja, psihofizike, teorije titraja i balistike, ali povrh svega na historiju fizike, koju je izvanredno obogatio brojnim duhovitim analizama, otkrićem novih veza i vrijednim razmatranjima o njenom razvoju.

[25]) »Ne izazivaju tijela osjete, već kompleksi elemenata (kompleksi osjeta) sačinjavaju tijelo.« (Mach, Analyse der Empfindungen).

[26]) »Sva nauka može da pokaže i prikaže samo komplekse onih e l e m e n a t a, koje obično nazivamo o s j e t i m a. Dakle su čak i prividno čisto mehaničke pojave uvijek ujedno i fiziološke...« (Mach: Mechanik)

Digitized by Google

Logički kritičar fizikalnih pojmova. Njegov pogrješni filozofski stav navodi ga da odbacuje svaku teoriju o atomima:

»Man denke an die Lichtteilchen Newtons, an die Atome Demokrits und Daltons, an die Theorien der modernen Chemiker, an die Käfigmoleküle und gyrostatischen Systeme, endlich an die modernen Ionen und Elektronen... Ich denke, das ist ein Achtung gebietender Hexensabbat von abenteurlichen modernen Vorstellungen. Diese Ausgeburten der Phantasie kämpfen ums Dasein, indem sie sich gegenseitig zu überwuchern suchen. Zahllose dieser Phantasiesprossen und Blüten müssen angesichts der Tatsachen von der unerbittlichen Kritik vernichtet werden, bevor eine sich weiter entwickeln kann und längeren Bestand hat.«[27])

On je toliko neobjektivan, da još ni g. 1924. ne spominje u svojim, inače odličnim prikazima fizike ona nova otkrića, koja evidentno dokazuju egzistenciju atoma.[28])

[27]) »Neka se pomisli na Newtonove čestice svjetlosti, na Demokritove i Daltonove atome, na teorije modernih kemičara, na kavezne molekule i girostatičke sisteme, konačno na moderne ione i elektrone... Mislim da je to vrzino kolo pustolovnih modernih predodžaba koje je vrijedno udiviljenja. Ovi nakazni produkti fantazije nastoje da se međusobno prožderu u borbi za opstanak. Bezbrojni pupoljci i cvjetovi ovih fantazija moraju pri suočenju s činjenicama biti uništeni neumoljivom kritikom, prije no što se jedan od njih može dalje razvijati i duže postojati.« (E. Mach: Erkenntnis und Irrtum)

[28]) Svu apsurdnost naše »lijeve« kritike neka ilustrira slijedeća činjenica: Ja sam god. 1933. u svom članku »Savremena fizika i filozofski materijalizam« napisao:

»Isto tako su nekoć Mach i Ostwald otklanjali sa pozitivističkog stanovišta ideju o egzistenciji atoma, te svojim autoritetom kočili daljnji razvitak nauke.« (Almanah Savremenih Problema, 1933).

Zbog toga su me u lijevom časopisu »Kronika« anonimno napali:

»Poznato je da je Rihtman pristaša teorije relativiteta a tvrdi za Macha da je ekstremni kočničar nauke, a znamo da se je sam Einstein pozivao upravo na Macha, donoseći citate iz njegovih djela po kojima utvrđuje svoju teoriju relativiteta sa filozofskog stanovišta. Rihtman se poziva na L. te ga i citira, pa ćemo ga i mi citirati i to ondje gdje napada Macha kao i empiriokritičare, a što je tipično, radi relativizma i to upravo na onom mjestu, gdje se teorija relativiteta pomaže Mach-om.«

Slijedi citat u kojem L. kritikuje filozofski relativizam i konačno »Kronika« zaključuje:

»Mislimo da nije ni malo zgodno bar ne ako je čovjek relativista pozvati se na L.«

Dakle svojevremeno bio sam napadnut zbog kritikovanja Macha, na osnovi iste knjige zbog koje me danas napadaju kao mahistu! U ono vrijeme uzeo me u obranu Podhorski, koji je u svom prikazu: »Prirodna filozofija i Almanah 1933« (Kultura» god. 1933, str. 344) prikazao kako samo neznalica može zamijeniti fizikalnu teoriju relativnosti sa filozofskim relativizmom. On, taj moj mahistički suoptuženik, oštro je u tom članku prokritikovao Machovo filozofsko stanovište. To sve naravno Prica ne citira, premda se poziva na moj članak u Almanahu i naziva ga »vulgarno materijalističkim«. (Zar zbog toga što nosi kao motto onaj isti citat L.-a kojim me on i Pavlov misle danas pobijati?).

Digitized by Google

U drugim njegovim radovima prevladava kritički fizičar, te Iljić kaže:

»To znači da Mach zaboravlja vlastitu teoriju, te kad počinje da govori o raznim problemima fizike, sudi jednostavno, bez idealističke izvještačenosti, t. j. materijalistički« (Mat. i empir. 2. poglavlje).

Najznačajnije djelo Machovog logičko-kritičkog rada, kojim je on postao takoreći osnivač moderne logičke analize fizikalnih pojmova i zakona, jest k r i t i k a p r o b l e m a i n e r c i j e u N e w t o n o v o j m e h a n i c i. O tom radu nema ni j e d n e r i j e č i u djelu »Materijalizam i empiriokriticizam«, jer je njen veliki autor stajao valjda na pogrešnom, Pečatovskom stanovištu (po Prici), da to nema veze s diskusijom o empiriokriticizmu...

Značajnost i plodnost te Machove logičke analize mehanike pokazala se tek pojavom Einsteinove teorije relativnosti (dakle n a k o n publiciranja knjige »Materijalizam i empriokriticizam«). Ne samo članovi Bečkog Kruga, već sam Einstein »expressis verbis« izjavljuje da je M a c h s a s v o j o m k r i t i k o m N e w t o n o v o g p o j m a i n e r c i j e z a č e t n i k n j e g o v e o p ć e t e o r i j e r e l a t i v n o s t i.

Djelo »Materijalizam i empiriokriticizam« sadržava osim kritike Macha još i kritiku brojnih drugih, pogotovo ruskih filozofa (što je u ono vrijeme imalo konkretno političko značenje), koji su nastojali da izvuku reakcionarne zaključke iz mahizma ili iz previranja fizike početkom ovog stoljeća. Neki su »filozofi« u ono vrijeme iz činjenice o složenosti atoma izveli zaključak da je materija nestala. Pošto su ti »filozofi« identificirali mehanička svojstva materije sa materijom samom, to za njih činjenica, da u modernoj fizici električna svojstva materijalnih čestica dominiraju nad njihovim mehaničkim svojstvima, značilo dematerijalizaciju atoma. »Tim »filozofima« Iljič, s pravom, odgovara:

»Nestaju onakva svojstva materije, koja su se prije činila apsolutna, nepromjenljiva, primarna (neproničnost, inercija, masa itd.), te se sada ispostavlja kako su ta svojstva relativna i svojstvena samo nekim stanjima materije. Jer j e d i n o »svojstvo« materije o koje je vezan filozofski materijalizam, to je svojstvo njene o b j e k t i v n e r e a l n o s t i njenog postojanja van naše svijesti.« I ponavlja još jednom: **»Pojam materije ne znači spoznajno-teoretski**

Digitized by Google

ništa drugo nego: objektivnu, neovisno od ljudske svijesti postojeću i u njemu odraženu realnost.«

(Ovo neka zapišu za uho svi »materijalistički« kritičari rezultata moderne fizike, koji tvrde da su spoznaje o nepredočljivosti atoma, o inderterminaciji pojedinih atomskih procesa itd. u protuslovlju s materijalizmom. Kao da je time išta izmijenjeno na objektivnoj realnosti vanjskog svijeta ako je dokazano da su atomi za čovjeka nepredočljivi! Ta oni su nepredočljivi, o njima ne možemo imati »zrcalnu sliku« upravo zbog toga što za razliku od Machovog stanovišta, postoje neovisno od fizioloških procesa, dakle principijelno ne mogu biti »gledani«, predočeni.)

Kakvu vezu imaju s tom diskusijom fizičari Bečkog Kruga, t. zv. »neopozitivisti?« Čujmo kako se oni »expressis verbis« deklariraju za Macha:

»Der Wiener Kreis ist stark durch Mach, den kritischen Physiker, und Einstein bestimmt...«

Bei dieser Gelegenheit soll unmissverständlich ausgesprochen werden, dass die Anerkennung, die man Machs logisierendem Kampf gegen die Metaphysik insbesonders bei der Behandlung des Trägheitsproblems zollen kann, nicht auf einzelne idealistische Ausführungen bei ihm und bei manchen Machianern ausgedehnt werden darf, die insbesonders dort auftreten, wo vom handelden Menschen, von der Willensfreiheit, von sozial bedeutsamen Problemen und ähnlichem die Rede ist.[29]) *(Neurath).*

Prema tome oslanja se taj Bečki Krug upravo na onaj Machov rad o kojem nema govora u djelu o empiriokriticizmu, i koji je po Einsteinovoj izjavi »expressis verbis« okrunjen velebnim rezultatom Opće Teorije Relativnosti. Osuditi dakle ovu vezu Bečkog Kruga, koji, kako čitamo, otklanjaju i naslov neopozitivista i ideološku vezu s Machom, to znači poreći i Einsteinovu Teo-

---

[29]) »Bečki krug je u velikoj mjeri određen Machom kao kritičkim fizičarom i Einsteinom...

Ovom prilikom treba, da se isključi svaki nesporazumak, izreći da se priznanje koje zavređuje Machova logizirajuća borba protiv metafizike, naročito kod istraživanja problema inercije, da se to priznanje ne smije protegnuti na idealističke izvode kod njega i nekih mahista, koji se izvodi javljaju naročito tamo gdje se govori o čovjeku u njegovoj djelatnosti, o slobodnoj volji, o socijalno značajnim problemima i sličnome.«

Otto Neurath u programatskoj bilješci prve sveske biblioteke brošura »Einheitswissenschaft Schriften herausgegeben von Otto Neurath in Verbindung mit Rudolf Carnap, Philipp Frank, Hans Hahn».

Digitized by Google

riju, to znači drugim riječima u fizici biti neznalica i ignorant.

»Neopozitivizam to je mahizam nadopunjen logistikom«, kaže Prica, koji ne poznaje ni radove Macha, a ne poznaje ni logistiku. Ali kako bi mogli ti neopozitivisti dijeliti s Machom stav empiriokriticizma po kojem svijet treba shvatiti kao kompleks osjeta, kako bi oni mogli slijediti stanovište po kojem Mach negira egzistenciju atoma, kad se ti neopozitivisti upravo bave istraživanjem atoma, i njihova je zasluga, da se atomska teorija izgradila pojmovima koji su neovisni od osjeta!

A sad konačno po čemu smo Pećinac i ja mahisti? Ta mi se ograđujemo od stava neopozitivista[30]), koji također nisu mahisti, te direktno navodimo što smatramo da je na radovima tih neopozitivista vrijedno istraživanja:

1. Saradnja kod izgradnje Teorije Relativnosti i Kvantne Teorije Atoma.

2. Čišćenje naučnog jezika i ispitivanje naučnih i filozofskih izjava na sadržajnost i ispravnost; saobražavanje naučnog jezika raznih naučnih grana.

3. Sinteza tih nastojanja: izgradnja jedinstvene nauke.

Imaju li sve te teorije, razvijene od g. 1910. do danas, veze sa diskusijom o empiriokriticizmu iz g. 1908?

Šta je na tim radovima reakcionarno, idealističko? Ništa, ali konsekventna provedba tih principa znači smrt najisprazni je, nestvarne, neučene frazeologije, kakova se kod nas njeguje pod firmom dijalektike.

---

30) Prica dokazuje protivno jednim od svojih najgrubljih falsifikata: »Za Pećinca i Ravnikara »»naučna filozofija«« Bečkog Kruga znači »»uspon nauke i pad filozofije«« i »»ostvarenje filozofije na području prirodnih nauka««. (Znanost i Život 1937, str. 219).

Ovdje Prica trga pojedine odlomke rečenica iz različitih poglavlja našeg članka i proizvoljnim slaganjem konstruira našu navodnu tvrdnju. »Uspon nauke i pad filozofije« je naslov prvog poglavlja našeg članka »Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju« (Zn. i Živ. 1937, str. 49). U tom poglavlju prikazuje se odnos nauke i filozofije od Grka do Marxa i u njemu nema ni riječi o »naučnoj filozofiji« i »Bečkom krugu«. Riječi: »ostvarenje filozofije na području prirodnih nauka« istrgnute su iz svršetka tog članka, u kojem odlomku mi tvrdimo upravo protivno od onoga što Prica dokazuje istrgnutim dijelom rečenice.

Evo čitavog našeg odlomka:

»Da pokaže put k potpunom ostvarenju filozofije na području prirodnih nauka, koristeći se nepotpunim ostvarenjem njezinim u građanskoj naučnoj filozofiji — tome, a ne mrzovoljastom mrmljanju fraza o toj naučnoj filozofiji — treba da služi ovaj članak.« (Str. 73).

Digitized by Google

Vratimo se još jednom na Pricinu čarobnu formulu: Richtmann poziva se na radove neopozitivista, njihov začetnik je Mach, dakle Richtmann je mahista, a tko je mahist taj traži Boga kao idealist, pak je prema tome i Krleža isto tako mahista, jer je štampao Richtmannov mahistički članak u kome se propovijeda vjera u Boga. Naravno da je od dogmatičkog dijalektičkog »filozofa« i njegovih trabanata nemoguće tražiti da misle dijalektičkom logikom i da uvide kako iste riječi katkada označuju dvije suprotne stvari; ti naši mislioci nisu kadri da shvate, da mahizam (u smislu nasljeđivanja fizikalnih Machovih istraživanja) nema nikakve veze s diskusijom o mahizmu (u smislu idealističkog filozofskog stava). Nemoguće je od tih »dijalektičara« tražiti, da rezoniraju materijalističkom dijalektikom i da shvate da moj prikaz današnjeg stanja atomske fizike ne može imati ništa zajedničkog s Machovom (idealističkom) filozofijom po kojoj nema smisla govoriti o atomima, jer o njima (po Machu) nemamo osjeta.

Ali ti dijalektičari drže se praznih i najštetnijih riječi: u Richtmannovom članku nalazi se ime Frank, a taj Frank piše nešto o Machu, a Mach je osuđen po onom velikom autoru kojeg Prica citira kao autoritativni dokaz, dakle: Richtmann je mahista, a Prica je ispravan, jer se poziva na priznate citate, a Richtmann nema pravo jer hoće da otme proletarijatu jedino što ima: nauku i naučne istine. Riječi, riječi i riječi!

Mit Worten läst sich trefflich streiten,
Mit Worten ein System bereiten,
An Worte lässt sich trefflich glauben,
Von einem Wort läst sich kein Jota rauben.

Ne bi li istom logikom mogli dokazati i to da je Ognjen Prica idealista najčišće vode? Ta on se poziva na Marxa i Engelsa, a oni »expressis verbis« izjavljuju da je začetnik njihovog gledanja na svijet idealista Hegel! Ne bi li istom logikom mogao da porečem pravo jednom, do ograničenosti savršenom elektroinženjeru (na pr. onom mom bivšem prijatelju koji me je među drugim stotinama ostavio kao kužnog mahistu), da porečem pravo električne ekspertize, jer je preko Marxa povezan s Hegelom, a Hegel piše da je »elektriciteta svrha oblika koja se od njega oslobađa, oblik koji počinje ukidati svoju ravnodušnost itd.«. Hegel je pisao o elektriciteti

Digitized by Google

evidentne besmislice pak je prema toj logici dakle naš inženjer (kao Hegelijanac) neizrecivo loš elektrotehničar!

Ne, ja ne ću tvrditi, da je Prica filozofski idealista, premda bih to mogao zbilja izvesti iz njegovih rečenica, na pr. kad kaže: ... »stvarno objektivni svijet, koji je dat u društvenom procesu ...« (Znanost i Život I., str. 10), jer kad ne bi bilo čovjeka, ne bi bilo ni društvenog procesa, dakle po Prici ni stvarnog svijeta! Ali glavno da su se upotrebile glasne i uvjerljive fraze kao »produkcioni proces« (na primjer) kojima treba puniti sve takozvane ideološki ispravne članke kao krepane ptice — pilovinom.

Ne, ja ne ću Ognjenu Prici dokazivati filozofski idealizam, jer taj čovjek uopće nema nikakvog svog »filozofskog stava«, pošto on ne umije logično misliti. Premda je nekoć učio matematiku i fiziku, danas ne zna da predmeti nemaju fizikalnu i matematičku strukturu, već da fizika objektivnu strukturu predmeta izražava matematički; on ne zna ni to da fizika nije izbacila p o j a m s i l e, već da se taj pojam može naći na svakoj stranici bilo kakvog fizikalnog teksta. Prici nije moguće ni razjasniti, što su intersubjektivni pojmovi, jer on zamišlja da za neopozitiviste uz subjekt još postoji i »intersubjekt«, što je isto tako besmisleno, kao kad bi rekli da postoji neki grad »Interurbs« u kojemu se vode interurbani razgovori.[31])

Neupućeni će se sigurno i čuditi zašto sebi kradem vrijeme od mog konkretnog pedagoško-eksperimentalnog fizikalnog rada, da analiziram besmislice i laži nekakovog u fiziku totalno neupućenog čovjeka. Zašto se uopće tom Prici u »Pečatu« posvećuje tolika pažnja? Ponavljam, ne zbog njegove fiksne ideje kojom on oslobađa naprednu publicistiku ovakvog reakcionera kakav sam ja, već zbog općenitog značenja psihološkog mehanizma kojim ovakvi filozofi uspijevaju mistificirati dijalektičku javnost, te onda služe kao oruđe u rukama drugih, ne više fanatičkih već svjesno zlonamjernih mistifikatora. Onaj koji smatra da je dužnost prirodoznanca učiniti svoju nauku pristupačnom što širem krugu, taj ne može da se od ovakove hajke izolira i povuče u svoju nauku. On smatra da mu je dužnost

---

31) »Intersubjektivne« veličine treba da u fizici zamjene s u b j e k t i v n e o s j e ć a j e koji se ne mogu mjeriti. Tako na pr. mjesto subjektivnog osjećaja »toplo« i »hladno« uvode fizičari »intersubjektivnu« Celsiusovu skalu kojom svaki subjekt određuje jednako temperaturu — dakle ta mjera važi, tako reći, objektivno (ali samo tako reći, jer objektivno toplinsko stanje znači gibanje molekula a ne poredbu s visinom živinog stupca u termometru). Prica naprosto tvrdi, da je »intersubjektivnost« isto što i »organizirano iskustvo« ruskog filozofa Bogdanova, koji je kritično prikazan u djelu »Materijalizam i empiriokriticizam« i smatra da je time dokazao reakcionarnost opasne riječi »intersubjektivno«.

Digitized by Google

boriti se protiv takvih pseudonaučnih i pseudoideoloških mistifikacija. Ne samo što takva mistifikacija smeta popularizaciji nauke, već njeno raskrinkavanje služi kao ilustracija političke psihoze većega stila. Kod svake masovne psihoze djeluje po neki Prica, koji je stvar pokrenuo (ali sam pošteno vjeruje da služi dobroj stvari), da uništava zbilja opasne štetočine idealiste i mračnjake, koji propovijedaju kontrarevoluciju u Pečatu. Prica automatski fabricira falsifikate a da to sam ni ne opaža. Njega slijede sitni tipovi, kao na pr. onaj »filozof« koji je pod pseudonimom dr. Milan Orlić u Galogažinoj »Kulturi« napisao članak koji čak i za taj časopis predstavlja vrhunac nekulturnog »filozofiranja«. U osudi te galogažijanske »kulturne« sramote mislimo da će se složiti s nama svaki čovjek koji je zavirio u taj članak (pa ma kako se s nama inače ne slagao) i stoga ne smatram potrebnim o njoj gubiti jednu dalju riječ, ma da je sigurno da je i »Kultura« odigrala svoju ulogu u razvijanju antimahističke psihoze koja je protivu uvjerenja svih nas oko Pečata poprimila politički karakter.

Kao kod svake takve psihoze, djeluje osim naivnog povjerenja u štampano slovo još i nesvijesni lični osjećaj. Konačno se našao ipak »Netko« tko se razračunava s tim dosadnim fizičarima, koji na osnovi nekih stručnih radova unose nemir u naše spokojno vjerovanje i zahtijevaju da se ozbiljno bavimo stvarima koje nam se, ah, tako neda studirati. Istina je, ovi fizičari dobro su poslužili da suzbiju reakcionarnu kampanju koja se kod nas provodila protiv Einsteinove Teorije, oni su polemizirali protiv napadaja na dijalektički materijalizam, ali su znali biti i neugodni svojom usmenom kritikom raznih domaćih autoriteta, čije članke, istina, također ne razumijemo, ali koji nam daju umirujuća uvjeravanja da je ono što pišu sasvim u skladu s našim dosadašnjim uvjerenjem. Kako da onda ne dočekamo sa simpatijom Ognjena Pricu, kako da ne budemo skloni vjerovati mu, kad on uspostavlja naš duševni mir, trgajući dijalektičku masku s lica tih kontrarevolucionarnih, idealističkih, malograđanskih prirodonaučnih zanovijetala, i raskrinkavajući ih kao obične reakcionarne bogoiskatelje, vrši u zadnjoj konsekvenciji posao koji je u interesu radničke klase kao takve.

I nitko ne bi više razmišljao o tome da li je zbilja »bilo potrebno da se toj nevjernoj ljubi Strahinjića Bana oduzme krvavi odlomak sablje i da je nestane iz narodnog života«, kako o meni lijepo piše »Mlada Kultura«, da se nije ukazala prijeka potreba da tri mladića u toj »Mladoj Kulturi« postave pitanje:

Digitized by Google

»I oživjeti sada mrtvaca time što se štampa u časopisu čiji je urednik i Miroslav Krleža, kome je to od koristi?«

Odgovor je jasan: time su se koristili oni koji su organizirali kampanju protiv »Pečata«. Časopis »Umetnost i Kritika« donosi u svakom broju niz članaka uperenih protiv »Pečata« i njegovih saradnika. To je razlog zašto su ljudi, koji nisu nikada imali veze sa filozofijom a kamo li fizikom, kao na pr. Zogović, izvukli dijalektičko-ritualni proces protiv Pećinca i mene. Težište kampanje postavlja se na onoga od te dvojice griješnika, koji je pisao u »Pečatu« i počinje organizovana paljba. Zogović piše da sam na predavanju (na kojem toga filozofa, dakako, nije ni bilo) na Kolarčevom univerzitetu napadao nauku i dijalektiku, premda je to bilo predavanje o modernoj fizici, za koju je Zogović — priznajem — ne manje pozvan kritičar od Price. U časopisu »Umetnost i Kritika« znači ime Richtmann imenicu koja označuje idealizam: »Ovo liči na Rihtmana«, piše liječnik Dr. Ljuba Živković kad kritikuje idealističko stanovište nekog filozofa; pridjev »rihtmanovski« označuje u tom časopisu antinaučnost i reakcionarnost: »T. Pavlov je krupna figura savremene materijalističke filozofije. Neumorni branilac nauke od svih savremenih rihtmanovskih nasrtaja na nju« piše redakcija časopisa »Umetnost i Kritika« (I. str. 93) najavljujući svoju glavnu kreaciju — bugarskog filozofa i estetičara T. Pavlova.

Netko prevodi tom bugarskom filozofu moje i Pećinčeve članke na bugarski i onda Pavlovljevu »obranu nauke od rihtmanovskih nasrtaja« sa bugarskog na srpski. U novembarskom broju »Umjetnosti i Kritike donosi se čitava stranica naknadnih ispravaka članka »O filosofstvujušćim fizičarima«, jer je »prevodilac morao raditi na vrat na nos« (str. 292). Iz te čitulje može svatko na prvi pogled razabrati da prevodilac nije razumio Pavlovljevog članka (što mu se ne može zamjeriti) i naslutiti kako je tek morao da izgleda prevod naših članaka na bugarski! Ne mislim time da se branim, kao da smatram da je oštra kritika Pavlova uzrokovana lošim prijevodom. Ovakvom tipičnom specijalisti-filozofu, koji piše o stvarima o kojima nema ni pojma na superioran, svakako dogmatski način (uz svaku tvrdnju piše »razume se«), svejedno je šta sadržava članak koji kritikuje. Treba samo takovom »filozofu« kazati da tu netko tvrdi da ne postoji filozofija kao samostalna nauka, a taj će, nama tako slabo poznati mislilac, sasuti na čovjeka čitave stranice prepisa iz knjige »Materijalizam i Empiriokriticizam« i stvoriti proiz-

Digitized by Google

voljnom montažom riječi velikog autora tih »Kritičkih primjedaba jednoj reakcionarnoj filozofiji« svoje reakcionarne primjedbe jednoj kritici filozofije.

Pavlov ima za svoje kritike već gotove, pripremljene formule, koje treba samo »razume se« primijeniti po nalogu na Pećinca i Richtmanna,

»jer naravno, bilo bi vrlo štetno, bilo bi čisto i jasno neoprostivo, ako im ne bi dali potrebni odgovor i lekciju.« (Umetnost i Kritika 1939, str. 133)

Evo formule:

»Zna se da je Plehanov, idući putem nekonkretnog mišljenja (pri čemu se opšte, uzima kao apsolutno odvojeno i apsolutno samostalno opšte, dijalektički nepovezano sa posebnim i pojedinačnim u datoj državi i datom vremenu), stigao čak...« (Pavlov citiran po Zogoviću u «Umetnost i Kritika» 1939, str. 248).

Ili:

»I upravo zato i utoliko je istinska umetnička slika uvek konkretna slika, a ne slika uopšte, nije apstraktna, apsolutna, čisto posmatračka nedelujuća »slika« nije niti metafizički identična sa predmetom niti pak čisto subjektivni znak, simbol, »hijeroglif«...« (Pavlov o umetničkoj formi poezije. »Umetnost i Kritika« 1939, str. 239).

I ta se sad formula primjenjuje na Pećinca i Richtmanna:

»Svaka stvar uopšte, ako ostaje samo kao data uopšte, a ne kao konkonkretno data, pretvara se u najopštiju, najapstraktniju, najprazniju, najsubjektivniju apstrakciju, bez ikakovog dejstva.« (Pavlov: O filozofstvujuščim fizičarima. »Umetnost i Kritika« 1939, str. 195).

Tu formulu koja je »data uopšte« povezuje Pavlov u svom prvom članku »sa pojedinačnim i osobenim« tako, da naše citate povezuje s aluzijama na izjave onih idealističkih fizičara i filozofa, koje mi izričito pobijamo (na pr. izjave o iščezavanju materije, o slobodi volje, o postojanju vrhovnog bića). U svom drugom članku (nastavku) on postaje konkretniji:

»I baš zato što su (Pećinac i Rihtman) loši filozofi, dozvolili su sebi da u naučnu filozofiju ubroje logički empirizam, neopozitivizam i logistiku Franka, Šlika, Karnapa, Nojrata i dr. Činjenica da naši »dijalektičari« tim povodom čine i neke zamerke, ne menja stvar u suštini. A suština stvari se sastoji u tome da su logički empirizam, neopozitivizam, logistika Šlika, Franka i Ko. — tipični idealizam, subjektivizam i formalizam, koji odriče osnovni stav materijalističke dijalektike, objektivno realno postojanje materije i njeno (dijalektički protivurečno) odražavanje u ljudskoj (u suštini društvenoj) svesti. Mi pozivamo Pećinca i Rihtmana da nam pokažu izjave neopozitivista i logisti-

Digitized by Google

čara, koje bi dokazivale protivno. Pozivamo ih isto tako da nam ukažu barem na jedno mesto iz klasika materijalizma, gde bi se poricala potreba uzimanja dijalektike jezika i stvaranja sve preciznijeg naučnog jezika. No to shvatanje klasika nema apsolutno ničeg zajedničkog sa empirio-logističkom »čistkom« jezika, koja se kod Bečke škole organski vezuje, na primjer, sa stavom kojim se logički sud određuje kao tautologija i koja je dovela dotle, da su mnoge tvrdnje samoga Šlika ostale i ostaće potpuno nerazumljive (jer su naprosto besmislice), nerazumljive čak i za same njegove pristalice. Neopozitivizam se ne može spasiti time što »kritikuje« stari mahizam. Pećinac i Rihtman nikako neće da uvide da ga neopozitivisti »kritikuju« baš tamo, gde on, iako nedosledno, pravi izvesne ustupke naučnom materijalizmu. U rukama neopozitivista mahizam postaje još idealističniji, i reakcionarniji, još dublje subjektivističan i formalističan.

Umesto da shvate sve to, Pećinac i Rihtman su se poduhvatili da rehabilitiraju te otvorene reakcionare i čak — neverovatno, ali istinito — da materijalističku filosofiju »spoje« s tom fideističkom filosofijom, pa da nam tu svoju reviziju prikažu kao poslednji rezultat do kraja dosledne filosofske misli i misli posebnih nauka.« (Umetnost i Kritika 1939, str. 216)

Pavlov dokazuje dakle našu reakcionarnost istom logikom kao Prica: filozofija Bečkog Kruga je reakcionarna, »fideistička«(!), Pećinac i Richtmann rehabilitiraju te otvorene reakcionare, iz toga slijedi:

»potpuna naučna besmislenost i reakcionarnost neopozitivističke pozicije ovih dvaju novih revizionista materijalističke dijalektike.« (Str. 222)

Dok se filozof Prica još pošteno trudi da falsificiranjem i montažom istrgnutih citata »dokaže« ono što tvrdi, filozofu Pavlovu ni to nije potrebno: on nije naveo ni jedan jedini citat Franka, Schlika, Carnapa i Neuratha, on čak ni ne prepričava njihove radove, već naprosto tvrdi bez ikakvog dokaza da su to »otvoreni reakcionari« i »fideisti«!

Pošto su naši »dijalektičari«, usvojivši princip autoriteta, povjerovali Ognjenu Prici kao naučnom kritičaru na osnovi njegove filozofske aureole, kako ne bi, »razume se«, povjerovali filozofu Pavlovu na njegovu autoritativnu riječ kada on prepisuje čitave stranice iz »Materijalizma i empiriokriticizma« (dijelom kao citat, dijelom kao da on to sam kaže), te imitirajući čak i stil te knjige govori o stvarima koje su poznate već 35 godina, kao u revelaciji. I onda nas taj mislilac poziva da mu dokažemo protivno citatima! To je kao da o nekom štampaš da je tat i velikodušno ga pozoveš neka dokaže da to nije. No ja ću se odazvati njegovom pozivu i citirati jednog od »fideističkih« reakcionara koje on spominje:

»Das Wort »materialistisch« drückt aus, dass nur räumlich-zeitliche Ordnung, nur räumlich-zeitliche Gebilde behandelt werden und sonst nichts.

Digitized by Google

Jeder soll aus diesem Worte gleich erkennen, dass es sich um eine Ablehnung theologisierender oder idealistischer Philosophie handelt.«[32])

Ovim se riječima »fideist« Neurath deklarira kao materijalista i odbacuje sve ono što je van prostora i vremena, dakle ono o čemu govore idealisti i fideisti.

Čujmo sad dalje što taj izraziti reakcionar misli o dijalektičkom materijalizmu:

»Von allen Versuchen eine streng wissenschaftliche, unmetaphysische, physikalistische Soziologie zu schaffen, ist der dialektische Materialismus der geschlossenste. Er wird von einem grossen Kreis von Forschern vertreten und ist Allgemeingut eines grossen Teils der Arbeiterführer nicht nur in der Theorie sondern vor allem auch in der planmässigen Praxis.« ... »Ein Ausbau der wissenschaftlichen Weltauffassung führt auf soziologischem Gebiet zu der Forderung einer materialistischen Soziologie. Und deren Ausgestaltung dürfte wohl mit dem Fortschritte der Umgestaltung unserer Gesellschafts- und Wirtschaftordnung durch die Arbeiterbewegung eng verbunden sein. Diese Umgestalltung ist im vollem Gange; dialektisch-materialistische Gedankengänge treten jetzt selbst bei Gegneren dieser Auffassung immer häufiger auf.«[33])

Mi smo smatrali da na osnovi takovih riječi možemo zaključiti slijedeće:

»Ne može se poreći da neki od tih »naučnih« sociologa, ostajući u okviru građanske nauke, mogu igrati i reakcionarnu ulogu, ali ne treba ni ispustiti iz vida, da se najnapredniji među njima već nalaze vrlo blizu dijalektičkom materijalizmu, te se ne može sasvim odbiti pretpostavka da će oni preko »logističkog empirizma« još izići na pravi put. (Već sama ova činjenica trebala bi da potakne na razmišljanje one koji valjaju drvlje i kamenje na »neopozitiviste«).«

(Pećinac i Richtmann: Znanost i Život I., str. 72)

Nadalje nas filozof Pavlov patetično poziva da mu pokažemo mjesto, iz klasika materijalizma, gdje bi se poricala potreba stvara-

---

32) »Riječ »»materijalistički«« izražava, da se istražuju samo prostorno-vremenska sređenost, samo prostorno-vremenski kompleksi i ništa drugo. Svatko treba da po toj riječi smjesta prepozna, da se otklanja teologizirajuća ili idealistička filozofija.« (Neurath: Empirische Soziologie).

33) »Od svih pokušaja koji nastoje da stvore strogu naučnu, nemetafizičku, fizikalističku sociologiju je najpotpuniji dijalektički materijalizam. On je zastupan od velikog kruga istraživalaca te je opća svojina velikog broja radničkih vođa ne samo u teoriji već prije svega i u planskoj praksi« ...

»... Izgradnja naučnog shvaćanja svijeta vodi na području sociologije razvijanju jedne materijalističke sociologije. A njena izgradnja bit će da je usko povezana s napretkom preobrazbe našeg društvenog i ekonomskog poretka, koju provodi radnički pokret. Ova preobrazba je u punom toku, dijalektičko-materijalistički zaključci javljaju se sada sve češće čak i kod protivnika tog stanovišta.« (O. Neurath: Empirische Soziologie).

Digitized by Google

nja sve preciznijeg naučnog jezika, kao da smo mi oni, koji tvrde, a ne on, da je takav rad reakcionaran! E, ljudi, taj zaista ne zna što govori! Godinama se mi trudimo u borbi sa kojekakvim mislioćima da dokažemo kako je stvaranje sve preciznijeg naučnog jezika u skladu s dijalektikom i s nastojanjima klasika materijalizma, a sada se najedamput pojavljuje taj kritičar i od nas traži da sami nađemo citate kojima bi se moglo dokazati da to što mi tvrdimo n i j e točno! Zar taj filozof ne zna, da se od protivnika u diskusiji može s pravom tražiti da dokaže ono što tvrdi (kako mi to već dugo uporno, ali uzaludno tražimo od Price i njemu sličnih), ali da je nečuveno tražiti od protivnika da navede dokaze za ono što ne samo ne tvrdi, već štaviše oštro pobija! Pavlov priznaje da je stvaranje sve preciznijeg jezika u skladu s mišljenjem koje on zastupa, ali kad netko zaista provodi tu dijalektiku jezika, onda je to za Pavlova nedopuštena »čistka«, jer premda je toliko misaono dubok da nije u stanju (po svojoj vlastitoj izjavi) shvatiti Schlicka, ipak je toliko filozofski mudar da uviđa da bi jedna takova »čistka« iščistila lijevu naučnu literaturu od njegovih lažnih fraza s kojima on denuncijantski predlaže na »čistku« ne samo nas nego i sve Pečatovce.

Da se Pavlovu na sve odgovori, trebalo bi ga najprije učiti da ne-euklidovska geometrija ne mora da odrazi »izvjesne realne odnose samih objektivno-realnih stvari«, kako to on misli. Einstein je našao već priređen niz tih »matematskih igračaka« te je između raznih od stvarnosti neovisnih geometrija izabrao onu koja najsavršenije služi za opisivanje geometrijskih iskustava o stvarnosti. Trebalo bi Pavlova učiti štošta drugo, a u prvom redu političkoj savjesti, da pred javnošću ne kompromitira one velike ljude, koje citira sa tolikim neznanjem. Odgovorit ću mu još samo na njegovo imperativno pitanje povodom njegovog zgražanja što mi tvrdimo da je matematika istisnula filozofiju iz njenog posljednjeg utočišta, logike:

»Šta onda ostaje od naučne filozofije kao takove?«

Nije teško odgovoriti: pošto se logikom danas naučno bave matematičari, a konkretna dijalektika se može provoditi samo u okviru pojedinih nauka (u koje spada naravno i epistemologija), to zbilja nije potrebno zadržati riječ »filozofija« za naučne rasprave. Što onda ostaje od »filozofije« ako se iz nje iseli logika? Pavlov može biti miran, ostat će njegovi članci...

Prica kuša da pobije Krležinu tvrdnju da on, to jest Prica, piše iz luckastog afekta prema Richtmannu (u svom odgovoru na Krležin

Digitized by Google

Antibarbarus piše naravno opet uglavnom o meni i mom »mahizmu«, dakle o onome o čemu Krleža još nije ni pisao), time, što se i Pavlov slaže s njime, a taj valjda ne piše iz tog »luckastog afekta«. Ne, Pavlov mi ne iskazuje tu čast kao Prica da sam ja lično motiv njegova afekta. Pavlov piše iz razumljivog afekta, koji imamo mi svi: on hoće da živi. A kao »specijalista za filozofiju« može da živi samo ako mu ljudi priznaju, da ta »filozofija« ima nekakav samostalni smisao. I kao što granični carinik nikada ne će biti za ukidanje granica, tako ni filozofski carinik dijalektičkih pasoša ne će nikada htjeti da prizna Marxove i Engelsove riječi o ukidanju samostalne filozofije. Takav »filozof« bez poštovanja prema veličini autora »Materijalizma i empiriokriticizma« čini iz njegovih izjava dogmatske propise, iz njegovog materijalističkog s t a v a o objektivnoj stvarnosti, jednu filozofsku »teoriju odraza« u nadnaučnom, dogmatskom smislu.

U toj kampanji protiv »Pečata« nije više Prica impresario, već figura, ali koja funkcionira odlično, zahvaljujući njegovom nesumnjivom »luckastom« afektu. Njemu, koji se nikada nije bavio literaturom, pružili su antipečatovci udicu na koju su natakli mene kao crva, i naš Ognjen je zagrizao i počeo da kritikuje literarne radove Marka Ristića te se na literarno estetskom polju hvata u koštac s Krležom... tvrdeći između ostaloga i to da je Krleža mahist.

Da bi njegova borba protiv »Pečata« bila efikasnija, on montira u svojem članku »Povodom pisanja Pečata« (Izraz 1939, str. 459-9) citate (naravno istrgnute i iskrivljene) iz članka što sam ga zajedno s Pećincem pisao u časopisu »Znanost i Život«, na taj način, kao da sam ih pisao ja sam u Pečatu, samo da time uveća odgovornost njegova urednika — Krleže. Prica nigdje izričito ne kaže da su ti citati iz Pečata, ali svatko će to pretpostaviti, pošto ni jednom riječi nije spomenuto protivno, a članak nosi podnaslov: »Povodom pisanja Pečata«.

Danas, kad je težište te kampanje preneseno na Pečat, te je pitanje fizikalnih nazora Pećinca i Rachtmanna sporednog značenja, prisiljen sam da nakon više od dvije godine šutnje na sve napisane i još više prepričavane objede odustanem od odluke koja je izražena u završetku našeg jedinog dosadašnjeg odgovora:

»... na dalje napadaje u stilu O. P.-ove »kritike« i prežvakavanja nekih »Kulturinih« saradnika ne namjeravamo odgovarati. Držat ćemo se u tome Marksa, koji završava predgovor »Kapitalu« ovim riječima:

Digitized by Google

»»Svaki sud naučne kritike dobro mi je došao. A prema predrasudama takozvanog »javnog mišljenja«, kojemu nisam nikad činio ustupaka, vrijedi mi kao i uvijek dosada izreka velikog Fiorentinca:

»Segui il tuo corso e lascia dir le genti!«[34])

(P. i R.: Nauka ili dogmatika? Zn. i Živ. II. 1938, str. 76)

Taj naš odgovor jedva da je tko čitao, već se hajka protiv mene bez obzira na pismenu polemiku širi usmenom predajom. U svom ranijem odgovoru stajao sam na stanovištu da se ono što je javno napisano ne samo m o ž e kritikovati već da se jedino to s m i j e javno kritikovati. Ali danas Prica bazira svoju polemiku protivu Pečata ne na osnovi onog što sam ja napisao, već na osnovi usmenih predaja... Šutiti na te objede, značilo bi potpisati ih za sebe i za Pečat. Pokušat ću da u obliku razgovora odgovorim na primjedbe koje sam imao čast da čujem u obliku najraznovrsnijih dokaza kakvi se već upotrebljavaju kod nas u našim filozofskim razgovorima.

Razgovor ugodni o Mahizmu[35])

— Da, baš sada, u ovo vrijeme vi morate voditi polemiku! Znam, niste je vi započeli, ali ne bi li se moglo to sve lijepo prijateljski objasniti? Zar je baš trebalo s tim izaći u javnost? Sigurno, da ste pokazali dobru volju, moglo se to i usmeno objasniti...

— Tko vam kaže da to nismo pokušali? Ali što možete objasniti jednom čovjeku kome nije stalo do istine, već do toga da on ima pravo a mi krivo. Na pr. on tvrdi da ja ne vjerujem u gibanje, premda sam mu čak pokazao mjesečnu tramvajsku kartu da ga uvjerim o protivnom — a ipak mi nije vjerovao. Pa zar vi zbilja mislite da ja ne vjerujem u objektivnu stvarnost, da sam fideista i da sam za Tomu Akvinskoga?

— Da, malko mi je čudno, ne vjerujem da ste baš istog uvjerenja kao fideisti, ali vi ste za narodnu frontu u filozofiji, pak valjda onda (u zadnjoj konsekvenci) i za frontu s fideistima...

— A gdje sam ja kazao ili šta napisao o kakvoj fronti, napose filozofskoj?

— Pa bar je to opće poznato — to piše svagdje...

---

[34]) Za ilustraciju intelektualnog nivoa naših protivnika: zbog ovog citata nazvao nas je anonimus u Kulturi »korzikancima«...

[35]) Usprkos slobodne forme razgovora, spominju se ovdje samo oni prigovori koji su se doista pojavili kao takvi u ovoj raspravi.

Digitized by Google

— Da, mnogo puta ponovljena laž za vas je istina. Nigdje ja to nisam pisao ni kazao. Prvi puta je Prica objavio tu laž, iskonstruiranu na osnovi jednog našeg neobjavljenog članka, u kojem smo zastupali mišljenje da nije pedagoški mudro u revijama namijenjenim širokoj javnosti isticati na naprednim i antireakcionarnim ali nekonsekventnim filozofima ono što nas od njih dijeli, već da treba popularizirati ono što je na njima ispravno da bi se djelovalo na što šire krugove intelektualaca. Kome bi bilo od koristi da smo počeli u revijama prikazivati n e g a t i v n e radove neopozitivista, koje kod nas nitko nije ni poznavao? Smatrali smo za korisnije prikazati njihove pozitivne radove, ali smo se naravno ogradili od njihovog pogrešnog stava. Na Pricinu podvalu napisali smo odgovor da smatramo ideju narodnog fronta u filozofiji jednom u nebo vapijućom glupošću. Vi ste se mogli uvjeriti kako Prica falsificira naše štampane radove, možete dakle zamisliti što izmišlja o onome što n i j e štampano. Ali predpostavimo da vi njemu ipak vjerujete da sam ja nekoć zastupao tu ideju narodne fronte u filozofiji, to ipak ne možete poreći da sam ja pred dvije godine nedvomisleno napisao, što o tome mislim. Usprkos tome Prica i njegovi trabanti još i danas pišu o tome kao o ideji, koju kao da ja i dandanašnji zastupam.

— Pa ako i ne mislite tako, ipak ste eklektik, kad od neopozitivista uzimate ono što vam konvenira.

— Divni ste vi sa vašim dvostrukim rječnikom! Kad se Príca poziva na idealistu Hegela, onda je to «dijalektički sačuvan zdrav korjen na višoj bazi«, ako pak ja preuzimam f i z i k a l n e radove kojeg neopozitiviste, onda je to eklekticizam. Preuzimate li vi čitavog Hegela ili uzimate »eklektički« samo njegovu metodu? Ako Hegel ima krivi idealistički stav, a ispravnu metodu, zašto za fizičare Bečkog Kruga isključujete ovu mogućnost? Kada Pavlov iz stvarnih izjava knjige »Materijalizam i Empiriokriticizam« stvara neku svoju teoriju odraza, onda je to dijalektički razvoj, a ako ja govorim o najnovijim otkrićima fizike i nastojim konkretno primijeniti Engelsovu tvrdnju da »svaka epohalna promjena u oblasti prirodnih nauka nužno mijenja formu materijalizma«, onda se to zove revizionizam!

— Da, ali vi to ne radite u duhu dijalektičkog materijalizma, već revidirate idealistički. Evo, na primjer: ono što vi govorite o indeterminizmu nove fizike, — pa to vodi u solipsizam!

— Da, vodi.

— Dakle vi sami priznajete... da to vodi u solipsizam.

Digitized by Google

— Moglo bi da vodi, ali ja neću da idem! I Einsteinova teorija »mogla bi da vodi« u filozofski relativizam onog koji želi da je krivo interpretira. I deterministički zakoni »mogu da vode« u fatalizam, a niti vi, a bogme ni ja nismo fatalisti, premda vi vjerujete u apsolutni determinizam pojedinog atoma. iako o njemu znate manje determinirati, nego mi, koji ne slijedimo tu dogmu (a nisam ni ja fatalista premda sam uvjeren u determiniranost pojedine žive stanice, što bi vas moglo uvjeriti da ne vjerujem u metafizičku slobodu volje). Ako se takva »filozofska« primjedba da bi nešto »moglo da odvede nekamo« prizna kao argumenat, onda bi se moglo dokazati sve što se hoće.

— Pa ne znam, ja se u to ne razumijem, ali moj prijatelj, koji Ognjena Pricu dobro poznaje, kaže da on zaslužuje povjerenje u svakome pogledu.

— Objasnite mi, molim vas, zašto imate u Pricu kao fizičara više povjerenja nego u mene, kad vam fizičar Prica sam priznaje da je ono nekoliko redaka što je pisao o fizici prepisao od jurista Rudaša? Ta shvatite već jednom: ja sam pisao o fizici —, pa nisam izmislio te moderne fizike; ja o toj nesretnoj fizici prosto referiram, a ako bi po vašem mišljenju trebalo da savremena fizika bude drukčija, a vi napravite, molim Vas i Ognjena Pricu, drugu fiziku! Preobrazite je! Pavlov doduše piše, da je danas naučna kritika »filozofstvujuščih fizičara olakšana pojavom jedne slobodne i odista naučne fizike« — ali taj »filozof« Pavlov nije sigurno nikada zavirio ni u kakav stručni fizikalni časopis, kad ne zna da je fizika jednaka u svim zemljama, na istoku i na zapadu — jer je fizika netendenciozna, internacionalna, jedinstvena nauka.

— Da, ali trebalo bi ipak kontrolirati da li su ta vaša, takozvana savremena otkrića fizike u interesu radnog naroda...?

— Dragi moj, danas još nismo u stanju graditi radio aparate, koji bi primali samo istinite vijesti... Fizika je alat što ga može upotrebiti u tehničkoj primjeni tko god se njime služi. Bolje će proći oni koji se njome služe od vas koji je odbijate. Ali smatrate li da ja krivo prikazujem savremenu fiziku? Idealistički? Bogoiskateljno?

— Fiziku valjda bolje poznajete od Price (to vam priznajem, ali ne sasvim), no čini se da ne poznate dovoljno dijalektičkog materijalizma. Jer jedno je dijalektika a drugo fizika!

— E, dijalektiku poznaju na Balkanu danas isključivo samo Prica i Pavlov. Čitali ste da Prica smatra da ni Krleža nema pojma o dijalektičkom materijalizmu usprkos svog dvadesetpet-godišnjeg

Digitized by Google

rada koji je i te kako povezan s konkretnom dijalektikom. Čudno da jedna doktrina koju smatrate filozofijom proletarijata ima tako ezoterički karakter, da na cijelom Balkanu ima samo dva interpretatora: Pricu i Pavlova. Uostalom, čime sam se to ja ogriješio o dijalektiku? Kada? Gdje?

— Čim ste izazvali tako oštre kritike, sigurno izvodite iz fizike nekakve reakcionarne konsekvencije ili polemizirate iz ličnih motiva. Kakvog bi inače Prica imao razloga da vas napada?

— Uzmimo da vi ne ćete povjerovati mom tumačenju, da je, vraćajući se nakon svoje sedmogodišnje prisilne otsutnosti u Zagreb, očekivan kao prirodoznanstveni filozofsko-dijalektički stručnjak, smatrao da je pozvan da kontrolira sve što se kod nas piše sa stanovišta dijalektičkog materijalizma. On je naišao na Podhorskog i mene, dakle na ljude koji nisu imali nikakav politički autoritet, jer se — molim, upamtite, uopće ne bave politikom već naukom — ali koji su upućeni u savremeno stanje ove nauke o kojoj taj filozof nije imao (dakako) ni pojma, ali je ipak htio sloviti na tom području kao vrhovni arbiter. Njemu su preostala dva puta: ili da se potrudi proučiti ono u čemu je zaostao — ili da te ljude likvidira kao reakcionare. Dobro, vi u to sumnjate, ali koji mogu da su naši motivi zbog kojih bi licemjerno švercovali mahizam ili kontrarevolucionarni idealizam u napredne (dijalektičke) časopise? Zar to možda koristi našoj građanskoj karijeri, ako tvrdimo da smo dijalektičari? Ili ako nam je motiv da se omilimo dijalektičarima zašto ne blebećemo kao Prici slični filozofi? Moguće je jedino to, da protivu svih naših ličnih interesa zastupamo ono što vjerujemo — ne zastupajući kod toga nikakvo političko stanovište, već samo stanovište naučne istine, jer fizika i njena metoda nema veze s politikom — osim ako se iskrivi i zloupotrebi. Smatram da se napredne struje mogu iz fizikalnih primjera naučne kritike štošta naučiti što se može primjeniti za demaskiranje mistifikacije svake vrste. Ako vi smatrate naučnu kritiku opasnom — onda tim gore po vas i po vaše stanovište, a ne po naučnu kritiku. Možda vi povjerenje cijenite više od naučne kritike, ali zašto imate povjerenje u Ognjena Pricu usprkos njegovim dokazanim falsifikatima, lažima i notornom neznanju?

— Da, ali ako vi to iskreno mislite s dijalektikom, zašto se onda rugate »engelsovštini«?

— To je izmišljotina! Te riječi ja nisam nikada upotrebio, a kad sam saznao da ju je upotrebio jedan moj drug, ja sam to odlučno osudio, premda se ne slažem sa svime što je Engels napisao.

Digitized by Google

— Ne slažete se potpuno s Engelsom? Onda je ipak istina da vi »ispravljate« Engelsa! Ta legenda o vašem revizionizmu nije samo Pricina izmišljotina? Vi se usuđujete reći da ispravljate Engelsa?

— Da! Usuđujem se reći da revidiram formu Engelsovog materijalizma.

— Vi baš niste skromni... a revizionista ste dakle svakako!

— Ja sam toliko neskroman da sebi utvaram da sam revizionista! Svaki najneznatniji naučni člančić znači revidiranje dosadašnjih naučnih rezultata.

»Revidiranje forme Engelsovog materijalizma, revizija njegovih prirodonaučnih rečenica ne sadržava ništa »revizionističkog« u običajnom smislu te riječi, naprotiv to dijalektički materijalizam nužno zahtijeva.«

— I vi još tvrdite da Prica nema pravo kada tvrdi da ste revizionist?

— Ja ne znam da li Prica imade pravo, ali ako to znači revizionizam onda se nalazim u dobrom društvu, jer ovo su riječi iz djela »Materijalizam i Empiriokriticizam«, a Rjazanov ih je preštampao u svome predgovoru Engelsovoj zbirci članaka: »Dijalektika i priroda« te pozivom na taj citat završava predgovor sa željom da prirodoznanci studiraju te Engelsove radove i da kažu ukoliko su ti radovi zastarjeli.[36]) Kad biste se htjeli potruditi da malko dijalektički mislite, mjesto da riječ »dijalektika« stalno žvačete, vi biste mogli shvatiti da »revizionizam« u političkom smislu socijaldemokracije (kako se taj pojam redovito upotrebljava), nema ničeg zajedničkog s revizijom bilo kakve naučne tvrdnje. Ni jedna knjiga o nauci iz Engelsovih vremena danas više nije od riječi do riječi točna. Nauka se stalno revidira, a ako od te revizije

[36]) Insofern der dialektische Materialismus von Marx und Engels Materialismus ist, materialistische Erklärung der Natur und der Gesellschaft, kann er die Gefahr des »Veraltens« nicht vermeiden. Jede neue Entdeckung in der Natur- und Gesellschaftswissenschaft trägt diese »Gefahr« in sich. Aber der Marximus begrüsst nur diese «Gefahr», wenn sie ihn auch zwingt seine Ansichten zu »revidieren«. Diese Revision erfordert das Wesen des Marxismus. Wie Lenin in seiner Polemik mit den Empirio-Kritizisten richtig bemerkt hat, enthält die »Revision« des Materialismus von Engels, die »Revision« seiner naturphilosophischen Lehren nichts »Revisionistisches« in dem üblichen Sinne des Wortes, sondern im Gegenteil, sie wird vom Marxismus notwendig gefordert. Wir wünschen, dass die Naturwissenschaftler, — falls ihr Auge nicht durch bornierten Empirismus getrübt ist, wenn sie noch nicht mit dem Klassen-Daltonismus behaftet sind, wenn sie nicht die Totalität der ideologischen Grundlage der Bürgerlichen Gesellschaft durch das scharfe Messer der dialektischen Kritik zu verletzen fürchten — die Arbeiten Engels studierten und uns Profanen sagten, inwieweit seine Arbeit über Philosophie und Naturwissenschaft »veraltet« ist. (D. Rjazanov)

Digitized by Google

isključite tekstove klasika materijalizma, onda im poričete naučni karakter i stvarate iz njih religiozne dogme. Nerevizionistička dijalektika — to je kontradikcija, jer pridjev »dijalektički« stavljen pred imenicu »materijalizam« znači da spoznaje tog materijalizma nisu svršene, već se razvijaju. Ja smatram da je moje »heterodoksno« izlaganje dijalektike ona nerevidirana dijalektika, dok principijelno odbacivanje revizije znači revizionizam u lošem smislu te riječi, jer se time revidira osnovni princip dijalektičkog materijalizma, potrebu njegove neprestane revizije.

— A zašto vi niste o tome pisali? Prica ima dakle pravo kad kaže da vi imate jedno mišljenje za javnost, a drugo zastupate privatno.

— Ima nešto istine u tome. Ono što sam ja pisao o dijalektici (na pr. moja obrana dijalektike od kritike prof. Bubanovića) iznosi samo ono što ja smatram da je tačno u ranije napisanim dijalektičkim raspravama. Ali ja nisam pisao nijednog jedinog retka o onome što smatram zastarjelim ili pogrešnim u primjeni dijalektike na prirodne nauke. Ja o tome nisam pisao ni jednog retka, jer se od mene i od Podhorskog tražilo da s tim kritikama ne izlazimo pred javnost. I zaista nije važno da se ide čeprkati po starim nedovršenim spisima Engelsa o problemima prirodnih nauka o kojima je on pisao kao laik, pa da se sada, kad su se te prirodne nauke toliko razvile i promjenile, piše i govori da ovo ili ono kod Engelsa nije ispravno ili nije aktuelno. Ali treba paziti da ignoranti u pitanjima moderne fizike te stare rečenice ne lijepe kao etikete na nova otkrića i tako ne kompromitiraju čitavu Engelsovu nauku pred onima koji su bolje od njih upućeni u fiziku, ali nisu upućeni u glavne, ispravne i danas i te kako aktuelne Engelsove radove. Prica se na pr. poziva na ono mjesto u Engelsovim spisima o dijalektici prirode, gdje Engels Newtona zove magarcem, pa kaže: »Vidjet ćemo da je Engels imao pravo da je empirijskim magarcima koji se bave tobože samo prirodnim naukama, predpostavio neke filozofe usprkos njihovom idealizmu«.[37]) Prica se poziva na Engelsov autoritet tamo gdje Engels

---

[37]) Engelsov tekst glasi:

»*Leibnitz, Gründer der Mathematik des Unendlichen, gegen den der Induktionsesel Newton als Plagiator und Verderber tritt.*«

Prica prevodi Induktionsesel sa «empiristički magarac» i primjenjuje na nas. Mi smo u našem odgovoru u Zn. i Živ. II., str. 70, demaskirali to O. P.-ovsko citiranje Engelsa, a sada se on u svojem «Barbarstvu» pravi nevješt kao da on nije nikada takovo što napisao.

Digitized by Google

očito ima krivo. To, čini se, Prica sam uviđa, jer mudro šuti o tome da je onaj jedini prirodoznanac, kojega je Engels nazvao magarcem, upravo najveći fizičar Newton. Protiv onih koji neznalački prepisuju Engelsove rečenice i krivo ih primjenjuju na savremene probleme prirodnih nauka, — p r o t i v n j i h a n e p r o t i v E n g e l s a bila je upravljena naša privatna polemika. Ali kad me se sada na provokatorski način vuče za jezik, kad se moja šutnja interpretira kao dvoličnost, kad se tvrdi da iz bogte pitaj kavih razloga ne ulazim u meritum onog što je u pozadini čitave polemike, onda molim, ja taj svoj meritum objavljujem po svom najboljem uvjerenju da nemam krivo. Navest ću stanovište koje zastupaju o dijalektici prirode ona jedina dva fizičara u našoj zemlji, koji prema d i j a l e k t i c i imaju p o z i t i v a n stav usprkos k r i t i č n o m stavu p r e m a n j e n o j l a i č k o j p r i m j e n i na prirodne nauke. A vi prosudite i birajte, kome »revizionizam« i »eklektičko« povezivanje savremenih naučnih rezultata s metodom dijalektičkog materijalizma — ukratko živa dijalektika, a kome dijalektički pasoš vidiran po svevišnjim filozofskim arbitrima Prici i Pavlovu.

Šta je dijalektika?

Solche Werke sind wie ein Spiegel; wenn ein Affe hineinblickt, kann kein Prophet herausblicken.[38]) (Lichtenberg)

Riječ »dijalektika« upotrebljava se u literaturi i razgovoru u još više značenja nego riječ »filozofija«. »Dijalektika« je, kažu, ona nova, elastična logika, koja je zamijenila staru, ukočenu Aristotelovu logiku; »dijalektički način mišljenja« jest mišljenje u suprotnostima, promatranje pojava u međusobnoj vezi, ne statički već u njihovom razvoju. »Dijalektikom« zovu mnogi sposobnost diskutiranja, a razvoj jedne diskusije čini shemu trijadičnog dijalektičkog razvoja. »Dijalektika« je nauka o stvarnom mišljenju. »Dijalektika«, kažu, izražava opće zakone kretanja u prirodi, mišljenju i društvu. »Dijalektika« je logika, teorija spoznaje, metoda naučnog istraživanja, nauka o principima razvoja, — a kažu da sadržava i najopćenitije zakone svijeta. »Dijalektika« je nauka, uvjerenje, filozofski stav, politički nazor.

Ali za sva ta ogromna područja istraživanja, koja premašuju opseg svake druge nauke (ako joj priznajemo sav onaj djelokrug,

[38]) Ovakva su djela kao zrcalo: kad zaviri majmun, ne može proviriti prorok.

Digitized by Google

koji razni njemi interpretatori svojataju za nju) — ne postoji ni jedno jedino djelo koje bi se neposredno i iscrpno bavilo tom naukom i metodom. Hegelovo djelo »Logika« (koje je u našem prevodu iz reklamnih razloga prozvano »Dijalektika«) doduše sadržava »dijalektiku« kao metodu i kao zakone o procesima mišljenja, ali nažalost na jedan nepristupačan, današnjem načinu naučnog izražavanja stran način, tako da se iz te knjige ne može praktički učiti »dijalektička« metoda. Zbog toga je razumljivo da je Hegelovo djelo ostalo bez neposrednog upliva na razvoj prirodnih nauka, pogotovo ako se uzme u obzir da je Hegelova filozofija prirode čista idealistička metafizika. To, naravno, ne znači da prirodne nauke nisu upotrebljavale »dijalektičku« metodu — tà nisu ta metoda i ti zakoni mišljenja Hegelov i z u m, već je Hegel formulirao stvarne zakone mišljenja, formulirao onu metodu, kojom se je nesvijesno, i možda nepotpuno, prirodna nauka već služila u njegov vrijeme.

Značajnost pozitivnog dijela Hegelovih istraživanja ne može se otkriti u pojedinim formulacijama, već grandioznost njegove koncepcije razvoja i prolaznosti stvari, pojmova i ljudskih principa, proizlazi više iz cjeline, iz »sfere« čitavog djela.

Marx kao učenik Hegelov spoznao je

»*racionalnu jezgru u mističnoj ljusci*« Hegelove dijalektike, koja »*u pozitivnom shvaćanju postojećega uključuje i shvaćanje njegove negacije, njegove nužne propasti, svaki postali oblik shvaća u toku kretanja, dakle i po njegovoj prolaznoj strani, ne dâ sebi ničim imponirati, te je u svojoj suštini kritična i revolucionarna*«.

(Marx u predgovoru »Kapitala«)

Marx je dakle otklonio Hegelovu metafiziku, ali svijesno primijenio dijalektičku metodu, te kaže u predgovoru »Kapitala«:

»*Ja sam se otvoreno deklarirao kao učenik Hegelov, te sam čak tu i tamo u poglavlju o teoriji vrijednosti koketirao sa načinom izražavanja, koji je njemu osebujan.*«

Marx je svojim historičko-sociološkim studijem otkrio u razvoju društva sličnost sa »dijalektičkim procesom« ljudskog mišljenja kako ga opisuje Hegel. Dijalektički razvoj društva i ljudske misli, ovisnost razvoja društvenih odnosa i njihove ideološke nadgradnje od razvoja proizvodnih sredstava, zakoni dinamike tog razvoja — to čini sadržaj grandiozne koncepcije dijalektičkog materijalizma u kojoj je Marx spojio Hegelovu dijalektiku, prirodonaučni materijalizam, svoju analizu produkcionog procesa i konačno političku praksu.

Digitized by Google

Principi tog dijalektičkog materijalizma sadržani su u konkretnim Marx-ovim istraživanjima, ali nikad on nije stigao da napiše ma i najmanju raspravu u kojoj bi bila prikazana sama dijalektička metodika. Konačno ni metoda istraživanja prirodnih nauka nije nigdje iscrpno prikazana — ona se uči kod praktičnog naučnog rada na konkretnom istraživanju. Niti Engels nije napisao nikakvo djelo koje neposredno prikazuje »dijalektiku«, ali dobar dio njegovih nazora o »dijalektici« proizlazi iz njegovog odličnog djela »Anti-Dühring«, te iz njegovih studija o Feuerbachu. Dugo nakon Engelsove smrti štampana je (god. 1925) zbirka njegovih nedovršenih, za života neštampanih rasprava, koje rade o odnosu »dijalektike« prema prirodnim naukama. Tu zbirku, koju su izdavači nazvali »Dijalektika i priroda« (a ne, kako neki pogrešno citraju, »Dijalektika prirode«) također nije nikakav prikaz »dijalektike«. Da ti članci danas nisu aktuelni, to može da bude svakome jasno kome su poznate goleme promjene što su ih doživjele prirodne nauke — a naročito fizika — od onoga vremena. Gotovo ni jedno fizikalno djelo iz onog vremena nije danas aktuelno, pa kako bi to onda bile ma kako duhovite refleksije jednog nestručnjaka. Zbog toga se i dugo otezalo s izdavanjem tih fragmenata.

U predgovoru spominje Rjazanov sud Einsteina, kojemu je Bernstein predložio Engelsove spise na ocjenu:

»*Herr Eduard Bernstein hat mir ein Manuskript von Engels, naturwissenschaftlichen Inhaltes, übergeben, mit dem Auftrage, darüber meine Ansicht auszusprechen, ob dieses Manuskript gedruckt werden solle. Meine Ansicht ist folgende: Wenn dieses Manuskript von einem Autor herrührte, der als historische Persönlichkeit nicht interessierte, würde ich zu einer Drucklegung nicht raten; denn der Inhalt ist weder vom Standpunkt der heutigen Physik noch auch für die Geschichte der Physik von besonderem Interesse. Dagegen kann ich mir denken, dass diese Schrift für eine Publikation insofren in Betracht käme, als sie einen interessanten Beitrag für die Beleuchtung von Engels geistiger Bedeutung bildet.*«[39])

[39]) »Gospodin Eduard Bernstein predao mi je jedan Engelsov manuskript prirodoznanstvenog sadržaja, sa zahtjevom da izrazim moje mišljenje ima li se taj manuskript štampati. Moje mišljenje je slijedeće: Kad bi to bio manuskript jednog autora koji ne bi bio interesantan kao historička ličnost, ne bi savjetovao štampanje, jer sadržaj nije ni sa stanovišta današnje fizike ni za historiju fizike naročito interesantan. Naprotiv mogu da zamislim, da ovaj spis dolazi u toliko u obzir za publikaciju, što predstavlja interesantan prilog za osvijetljavanje Engelsovog intelektualnog značaja«.

Digitized by Google

Može netko o Einsteinovu stavu imati ma kakvo mišljenje, ali nitko ne će poreći njegovo poštenje, dobronamjernost i kompetenciju za prosuđivanje fizikalnog stanovišta. Može netko zastupati stanovište da je trebalo da fizika vodi računa o Engelsovim dijalektičkim studijama — ali činjenica je da se je fizika razvila, i to silno razvila, neovisno od tih razmatranja.

Što se tiče odnosa »dijalektike« i modernih fizikalnih teorija, napisano je nakon g. 1918 veći broj rasprava, ali nijedna od fizičara, već sve od laika.

Čuli smo Marxa kako se on oprezno izražava o onome što je preuzeo od Hegelove terminologije: on kaže da je tu i tamo u jednom poglavlju koketirao s njegovim načinom izražavanja. Nažalost današnji »dijalektičari«, koji pišu o problemima prirodnih nauka, nisu toliko uzdržljivi. Oni ne koketiraju samo tu i tamo, već se gdjekad posve podaju Hegelovoj metafizici, njegovim općim filozofskim zakonima. Rezultat te pretijesne veze — (koja gdjekad ima, moramo priznati, korijena i u nekim Engelsovim izjavama) — to su opći dijalektički zakoni koji treba da vrijede za kretanje u prirodi, u društvu i u ljudskim mislima.

Autori ovih članaka o modernoj fizici ne izvode, ne stvaraju ničeg novog, ne uplivišu savršeno ništa na prirodnu nauku. Oni naprosto prepričavaju citate klasika dijalektičkog materijalizma, upotpunjujući ih mističnim mjestima iz Hegela i žonglirajući neodređenim i mutnim frazama. Iz osnovnog antifilozofskog stava Marxa i Engelsa (koji smo dokazali citatima) stvorili su oni jednu novu filozofiju u nadnaučnom smislu. Oni su pri tome u znatno boljem položaju no ikoji filozofi prije njih, jer njima je uspjelo mistificirati neupućene i uvjeriti ih, da je njihova filozofija organski neminovno povezana sa naprednim stavom u ime kojeg govore.

Ti autori (na pr. Prica i Pavlov) pozivaju se na Iljićevu historijski važnu filozofsku kritiku empiriokriticizma, ali ne će da vide da se u tom opsežnom djelu nigdje ne govori o općim dijalektičkim zakonima univerzalnog značenja za čitavu prirodu.

Osnovni dijalektički zakoni (o prožimanju suprotnosti, o triadičkom razvoju u suprotnostima, o prelazu kvantiteta u kvalitet) jesu i te kako tačni, — oni predstavljaju genijalnu Hegelovu formulaciju i još genijalniju Marxovu konkretizaciju zakona procesa mišljenja i društvenog razvoja, ali nisu zakoni cjelokupne prirode. Materijalistička dijalektika istražuje kako se subjekt koji spoznaje odnosi prema objektu tog spoznavanja, njeni se zakoni odnose na spoznavanje i prilagođivanje čovjeka u društvu i pri-

Digitized by Google

rodi, ali nisu zakoni mrtve prirode same. Dijalektički zakoni mogu se primijeniti svuda gdje se radi o odnosu svijesti i stvarnosti koja rađa tu svijest (dakle obratno nego u Hegelovoj idealističkoj dijalektici po kojoj je svijest ono primarno).

Ti zakoni nisu dakle opći i kroz to prazni i dogmatički filozofski zakoni, već su to opći zakoni jednog opsežnog, ali ipak ograničenog područja ispitivanja: odnosa subjekta i objekta. Kad bi htjeli te zakone shvatiti, kako to čine neki materijalistički filozofi, kao univerzalne filozofske zakone, dakle zakone koji se ne odnose samo na teoriju spoznaje, epistemologiju, historiju nauka i socijologiju, — kad bismo tvrdili da ti zakoni vrijede i za ona područja koja ispituje fizika, kemija i biologija, onda bi tim zakonima oduzeli ono konkretno značenje, koje im pripada.

U nauci se općim zakonima nazivaju opći principi iz kojih se logičkom i matematičkom dedukcijom mogu izvesti oni specijalni zakoni, koji su neposredno vezani s opažanjem. Takovi su opći zakoni na pr. dva osnovna zakona termodinamike, od kojih prvi izražava energetičku jednakost topline i mehaničke radnje, a drugi uslove njihove međusobne pretvorbe. Iz ta dva osnovna zakona mogu se izvesti specijalni zakoni o prelazu topline, o temperaturi smjese, zakon kemičkih reakcija itd. Takav opći zakon je Fermatov stavak po kojemu zraka svjetlosti odabire takav put, da je vrijeme koje je potrebno da ta zraka stigne iz početne u konačnu točku najkraće. Svakome će biti jasno da iz toga logički slijedi pravocrtno širenje svjetlosti u homogenom sredstvu, refleksija od zrcala uz jednakost kuta upadanja i kuta odraza. te lom zrake kod prelaza u sredstvo koje mijenja brzinu svjetlosti; dakle ukratko — iz osnovnog zakona slijedi izvod svih pojava t. zv. geometrijske optike. Pojedine nauke nastoje da za svoje područje pronađu indukcijom što manji broj ovakvih osnovnih zakona iz kojih se onda mogu dedukcijom izvesti beziznimno svi manje općeniti i specijalni zakoni dotične nauke. Takvi opći zakoni zovu se onda aksiomi, a postupak njihovog pronalaženja aksiomatika. Kad bi se kojom nesrećom izgubili svi eksperimentalni rezultati i specijalni zakoni jednog naučnog područja, a sačuvali samo oni opći, osnovni zakoni, moglo bi se iz njih matematskom dedukcijom izvesti sve izgubljene specijalne zakone i eksperimentalne rezultate.

No posve je nemoguće naći opće zakone, aksiome, koji bi vrijedili univerzalno za sve nauke. Kad mi netko navede način na koji bi iz općih dijalektičkih zakona kretanja mogao izvesti opće zakone (a

Digitized by Google

time i specijalne zakone) fizike, sociologije itd., onda ćemo nastaviti diskusiju. Međutim filozofi ni ne tvrde da njihovi opći zakoni omogućuju takav izvod, oni upućuju na specijalno istraživanje. Čemu onda mogu da služe ti zakoni, kad se iz njih ne može ništa izvesti? Mogu se o njima pisati članci!

Ima još nešto što bitno razlikuje naučne i »filozofske« opće zakone. Nauka svoje zakone ne samo ne smatra univerzalnima za sva područja, već ih ne smatra ni vječnima. Pošto su ti zakoni stečeni na osnovu iskustva, novija iskustva mogu te zakone zamijeniti tačnijima ili ograničiti djelokrug u kojemu vrijede. Na pr. otkrićem pojava t. zv. valne optike ograničava se djelokrug u kojemu vrijedi spomenuti Fermatov stavak — ima slučajeva kad se svjetlost ne širi pravocrtno.

Drugačije filozofi. Njihovi zakoni vrijede ne samo univerzalno, već i vječno! Tko pozivom na nove činjenice hoće da okrnji takve dogme, taj je »uskogrudni materijalista«, »empirista« itd. (iz pogrdnog rječnika idealističkih filozofa) ili revizionista, idealista, kolebljivi intelektualac, agnostik — a možda čak i trockista (iz rječnika tobožnjih materijalista). Dok su idealisti u tome još konsekventni, jer ni ne tvrde, da su njihovi zakoni empiričkog izvora, već su to za njih ideje, koje vrijede neovisno od iskustva, apriorno (Kant), dotle su materijalistički metafizičari u nevjerojatnom škripcu; oni tvrde da su njihovi opći zakoni dobiveni iz iskustva, ali ne dopuštaju da ih ikakvo novo iskustvo okrnji.

U Engelsovo vrijeme bila je fizika osnovana na Newtonovoj mehanici privlačivih i odbojnih sila, koje su se smatrale realnim elementima svijeta, a ne, kao u današnjoj fizici, pojmovima kojima se može izraziti (i to samo — donekle!) zakonitost objektivne realnosti. Smatralo se da se i sve električne pojave mogu shvatiti kao rezultat privlačenja i odbijanja polarno protivnih, a inače simetričkih električnih naboja. Jer se Engelsu na osnovu te fizikalne slike svijeta činilo da se dijalektički pojam suprotnosti i dijalektički zakoni mogu protegnuti i na područje fizikalne prirode, »dijalektički« »filozofi« danas ne će da dopuste konstataciju fizičara, da iz pojma suprotnosti i iz općih dijalektičkih zakona ne mogu izvesti današnje fizikalne zakone. Pojam suprotnosti nema za mrtvu prirodu, koju istražuje fizika, nikakvog konkretnog značenja. Uzalud smo pitali razne dogmatske »dijalektičare« neka nam navedu definiciju objektivnih suprotnosti u mrtvoj prirodi; — oni su nam odgovorili da je to naš posao. Oni znaju da tih suprotnosti ima, a na nama je da ih odredimo. Isto su nam ostali dužni odgovor na pi-

Digitized by Google

tanje, koja je razlika između fizičara, koji ne primjenjuje pojam objektivne suprotnosti u prirodi, jer u njega ne vjeruje, i jednog dijalektičara, koji u njega vjeruje, ali ga ne primjenjuje na području fizike, jer mu to područje nije poznato.

Takav filozofski zakon je »teorija odraza«, kako je formulira Pavlov. On iz Iljičeve formulacije materijalističkog stava stvara dogmu po kojoj se svi elementi prirode moraju u nama odražavati onakovi kakvi jesu. Fizika ne će nikada oboriti osnovnog Iljičevog stava da svijet postoji neovisno od nas, ali je u suprotnosti s Pavlovom pokazala da o elektronima ne ćemo imati nikada zrcalnu sliku, jer su ti najsitniji elementi svijeta principijelno nepredočivi. »Dijalektički« »filozofi« tu spoznaju zovu »agnosticizam«, premda je to odricanje očiglednosti isto kao kad su se ljudi nakon spoznaje okruglog oblika zemlje morali »agnostički« za uvijek odreći težnje da nađu rub zemaljske ploče.

Engelsov princip po kojemu svako novo epohalno otkriće u oblasti prirodnih nauka nužno mijenja formu materijalizma, za njih je prazna riječ. Njima je više do neprikosnovenosti mrtvog slova, a kad se kakav protivnik dijalektičkog materijalizma hvata za zastarjele, ili nove ali pogrešne laičke formulacije dijalektičara-filozofa o problemima prirodnih nauka, onda naravno nisu kadri da odgovore. Kad je pred nekoliko godina prof. Bubanović u svojoj knjizi »Priroda i dijalektika« napao dijalektički materijalizam i ustvrdio da su opći dijalektički zakoni nespojivi sa ranije spomenutim općim zakonima termodinamike, onda polučisti filozof Đurin u svom odgovoru nije na taj prigovor odgovorio ni jedne riječi, jer zapravo i on stoji na Bubanovićevom stanovištu da ti dijalektički zakoni nisu konkretni zakoni jednog područja, već treba da znače univerzalne zakone čitavog svijeta. On sa tog stanovišta nema mogućnosti da brani dijalektički materijalizam, jer je to stanovište neodrživo. Fizika je nauka o najopćenitijem kretanju, a govoriti zajedničkom terminologijom i formulirati zajedničkim zakonima kretanje materije i kretanje misli, to je nespojivo sa današnjim egzaktnim prirodo-naučnim izražavanjem. Ja sam se stavio na stanovište konkretne a ne nadnaučne, filozofske dijalektike i u mome odgovoru prof. Bubanoviću prikazao ispravnost dijalektičkih zakona na njegovim vlastitim primjerima, koje on navodi protiv dijalektike.

Navodim izvadak iz toga članka kao primjer jedne obrane dijalektike od napadaja s desna, koja uključuje i kratak pozitivni prikaz suštine dijalektičkog materijalizma, za razliku od pramoljinjejnih

Digitized by Google

članaka dijalektičara, koji smatraju da je najvažnije dijalektiku braniti upravo od mene i od Podhorskog, a koji u svojim člancima uopće ne formuliraju sadržaj dijalektičkog materijalizma.

1. Bubanović brani dijalektički a napada mehanički materijalizam!

Motto: *Prirodne nauke su kao život koji neprestano teče.*
Bubanović

Šta Bubanović zamjera dijalektičkom materijalističkom shvaćanju? On kaže:

»Kod velike većine naših ljudi... naročito kod onih koji stoje pod uticajem njemačke (!?) literature, razvija se naivna vera, kao da su moderne prirodne nauke rešile sve probleme života i nauke... To zastupaju i osnivači dijalektičkog materijalizma i njihovi sledbenici.«

Toj zaista naivnoj vjeri suprotstavlja Bubanović kao mišljenje prirodne nauke ovo ispravno stanovište (prof. Đaje i Radoševića: »— da su moderne prirodne nauke i danas, sto godina nakon Fojerbaha (Feuerbacha), još daleko od toga da bi rešile sa jedinstvenog materijalističkog stajališta osnovne probleme cele mrtve i žive prirode... Mi na pr. verujemo... da će naposletku te nauke (hemija i fizika) rešiti i problem života... No nama je jasno i to, da je poslednji odgovor na osnovna pitanja o prirodi ne samo živoj, nego mrtvoj, još vrlo daleko... No mi smo daleko od toga da tvrdimo poput dijalektičkih materijalista, da je čovek već danas zaslugom Fojerbaha, pobedio prirodu i da ju je potpuno obuhvatio i objasnio sa materijalističkog stajališta. Onaj koji tako misli... on je makar se nazivao (od mene podvučeno Z. R.) dijalektičkim materijalistom — u suštini svojoj još u stadiju, moglo bi se reći, nekog naivnog realizma«.

Slažem se doslovno sa posljednjom citiranom rečenicom. Samo što onaj koji tako naivno misli, nije dijalektički materijalista, makar se tako nazivao. Gosp. sveučilišni profesor morao je da doživi, da mu jedan bravarski radnik (vidi »Književni Savremenik« br. 2) objasni, kako dijalektički materijalizam upravo znači reakciju na onaj naivni, mehanistički materijalizam Feuerbacha, on je morao prof. Bubanovića upozoriti na ona izvorna djela osnivača dijalektičkog materijalizma iz kojih proizlazi kako se bit toga dijalektičkog shvaćanja sastoji upravo u tome da se naše znanje ne smatra nikada završenim već u stalnom razvoju.

. . . . . .

2. Bubanović brani dijalektičku metodu prirodonaučnog istraživanja.

No B. neće da prizna kako je pravi prirodnjak u suštini bar nesvijesni dijalektički materijalista, i poriče vezu prirodne nauke i dijalektike, a dokazuje to time, što se iz tri (po Thalheimeru citiranih), formalnih osnovnih zakona

Digitized by Google

dijalektike ne mogu izvesti prirodni zakoni. To su zakoni: 1. o prožimanju suprotnosti, 2. zakon o razvoju u suprotnostima kao najopćiji zakon razvoja ljudskog mišljenja i 3. zakon o prelazu kvantitete u kvalitet. B. kaže: »Pokušaj da iz gore navedenih osnovnih zakona dijalektike izvedemo zakon hemijske dinamike, ili da barem zakone hemijske dinamike dovedemo sa njima u sklad, nikako nam ne polazi za rukom... Uopšte ne možemo kraj najbolje volje naći neka realna uporišta iz kojih bi osnivači hemijske nauke mogli crpsti pobude za svoj teoriski i eksperimentalni rad. To bi pak prema definiciji dijalektike trebalo da bude! Jedino ako se osnovni zakoni dijalektike smatraju tako elastično da se mogu prilagoditi svemu«.

Prof. Bubanović će se vjerojatno ponovno začuditi kad će čuti, da mu jedan pristaša dial-mat-a i tu daje donekle pravo. Samo što njegov prigovor ne pogađa sam dijalektički materijalizam niti njegove osnivače, već pogađa jedino one koji taj dial.-mat. krivo interpretiraju i vulgariziraju, koji ga samo formalno i frazerski primjenjuju. Ne radi se o tome da se iz tih spomenutih zakona izvedu prirodni zakoni, niti da se traži formalna sličnost tih zakona sa zakonima prirodnih nauka, a niti ti zakoni predstavljaju neke neposredne recepte za pronalaženje. Kada se je pred neko desetak godina počelo više pisati o dijal.-mat-u. bilo je faktično publikacija gdje su laici u prirodnim nukama frazirali sa izrazima »suprotnost« i »dijalektički«, a da materiju koju su obrađivali nisu pravo ni poznavali. Te publikacije su međutim danas presahnule i jeftino bi bilo na njima osnivati napadaje na sam dial.-mat. Sama knjiga Thalheimera, iz koje je B., izgleda, uglavnom crpao svoje informacije o dijalektici, obiluje, kako je to upozoreno čak i u predgovoru našeg prevoda, pogreškama, pa nije čudo, da su formulacije u pogledu prirodnih pojava izrečene od nestručnjaka na tom polju često nedovoljno jasno formulirane.

Bubanović spominje kod nas napisanu knjigu »Nauka, život i tehnika«, ali je li on u toj od mladih stručnjaka napisanoj knjizi mogao da nađe nesklad između dial.-mat. stanovišta koje autori zastupaju i obrađenih područja prirodnih nauka? Jer za prosuđivanje primjena dijalektike na prirodne nauke, mjerodavni su oni autori, koji su, osim što vladaju dijalektikom, stručnjaci na polju prirodnih nauka. (Kao daljni primjer spominjem uzornu radnju astronoma Mineura: Astronomija i mehanika, koja uz ostale dobre radove francuskih naprednih učenjaka doskora izlazi u našem prevodu pod naslovom »Nauka i tehnika«).

U čemu se dakle sastoji zaista primjena tih zakona dijalektike? Kako Bubanović ispravno kaže, nauka nije samo zbir iskustvenih činjenica, već »... teče, razvitak prirodnih nauka u harmoniji teorije i eksperimenta«. Teorija se nužno služi pojmovima koji su dobiveni apstrakcijom većeg broja prirodnih fakata i povezuje te pojmove u zakone, koje logički razrađuje. Jasno je da ti pojmovi nikada nisu posve adekvatni realnim pojavama iz kojih su dobiveni i na koje se primjenjuju. Ako se želi jedna realna pojava uz pomoć naučne metode kritički proučiti, onda treba istražiti koliko ona odgovara dodijeljenom, a koliko suprotnome pojmu. Na pr. reverzibilne pojave u kemiji i termodinamici o kojima govori B. predstavljaju jednu apstrakciju koja doduše u prirodi nije nikada posve ostvarena, ali je ta apstrakcija jedan nenadoknadiv pojam prirodne nauke. Da se ostane u skladu sa realnošću, potrebno je istovremeno sa pojmom reverzibilnih pojava istražiti i njima su-

Digitized by Google

protan pojam ireverzibilnih, potrebno je na istu realnu pojavu primijeniti suprotne pojmove. Eto, to je sadržaj zakona o prožimanju suprotnosti koji nema na sebi ispravno promotren nikakve mistike. On nema pretenzije da obara Aristotelov zakon identiteta, kako to mnogi žele da podmetnu dijalektici. Logika govori o p o j m o v i m a: pojam A jednak je uvijek samome sebi i nije nikad istovremeno jednak sebi suprotnom pojmu. No s t v a r i i r e a l n e p o j a v e ne odgovaraju posve p o j m o v i m a kojima ih nauka obrađuje, potrebno je često na istu stvar primijenti suprotne pojmove. P r e d m e t A odgovara p o j m u A, a u isto vrijeme ne odgovara posve tom pojmu. Takvi suprotni pojmovi su na pr. djelivo i nedjelivo. Atom znači »nedjeliv« i kemija upotrebljava pojam atoma u tom smislu, međutim fizika isti objekat (t. j. atom kao sastavni dio materije) promatra kao djeliv, dakle primjenjuje suprotan pojam.

»Razvoj u suprotnostima« proizlazi upravo iz zajedničke saradnje teorije i eksperimenta o kojoj Bubanović ispravno kaže: »Fizika i hemija koračaju napred poput čoveka na dve noge. Te su noge teorija i eksperimenat. Katkada zakorači napred teorija, a onda treba da se k njoj primakne druga noga t. j. eksperimenat. Katkad iskorači pre eksperimenat, a onda dolazi za njim teorija.« Teorija služi kao podloga eksperimentalnom istraživanju; mnogi od tih eksperimenata dolaze u suprotnost sa osnovnom teorijom i sile da se ta izmijeni. Osnovno teoretsko stanovište se napušta i postavlja novo koje je u mnogočem suprotno polaznome, dok se ne nađe nova, općenitija zakonitost koja kao sinteza obuhvata obe suprotne ranije teorije. Historija prirodne nauke obiluje brojnim primjerima za taj, iako ne isključivi, a ono vrlo česti razvoj naučne teorije. Na pr. Newton-ova korpuskularna i njoj suprotna kasnija Fresnel-ova valna teorija svjetla sadržane su u današnjoj kvantnoj teoriji; Ptolemejev geocentrički i njemu suprotan Kopernikov heliocentrički sistem sadržani su u Einsteinovoj općoj teoriji relativnosti itd. I na samome primjeru iz termodinamike, kojim B. »obara« primjenljivost dial.-mat. na prirodnu nauku može se pokazati taj razvoj. Prvi osnovni zakon termodinamike izriče jednakost topline i mehaničke radnje. Drugi osnovni zakon izriče njihovu kvalitativnu r a z l i č n o s t u pogledu prelaza topline u radnju i obratno. U dalnjem razvoju termodinamike obuhvaćena su oba ta zakona sa jedinstvenog stajališta, koje opet ističe jednakost toplinskih pojava sa mehaničkima, t. j. tumači toplinu kao gibanje molekula. Drugi osnovni zakon (Carnot-ov) gubi time apsolutnu važnost, te ostaje samo kao zakon velike vjerojatnosti. No nova, t. zv. statistička termodinamika je time u stanju da objasni neka iskustvom utvrđena odstupanja od ranije teorije.

Zakon o razvoju u suprotnostima prikazuje dakle proces adekvatizacije naučne teorije naučnom iskustvu.

Isto tako i zakon o prelazu kvantitete u novi kvalitet ne znači za prirodnu nauku drugo, nego za prof. Bubanovića kao kemičara dobro poznatu stvar u razvoju nauke: Razne prirodne pojave, koje nauka obrađuje isprva kao neposredno dane različite kvalitete (na pr. kemijske elemente) tumači razvijenija nauka kvantitativnim razlikama (na pr. različitost kemijskih elemenata strukturom složenih atoma). Do razvoja naučne teorije u suprotnostima i do prilagođivanja novim iskustvima ne dolazi se tako, da se primjenjuju spomenuti dijalektički zakoni kao recepti, već se do toga dijalektičkim nazvanog razvoja dolazi nužno bez obzira htjeli to prirodnjaci ili ne, bilo to njima jasno ili ne. Naravno da bi često taj razvoj prošao sa manjim trzavicama, kad bi prirod-

Digitized by Google

njaci vodili računa o tome, kako je pojmovna građa njihove nauke provizorna, kako su ti pojmovi dobiveni apstrakcijama i da ne opisuju adekvatno objekat na koji se primjenjuju, kad bi bili uvijek svijesni toga da se zamjenom naučnog sistema ono pozitivno u starome ne ruši već sačuva na višem stupnju, kad bi, ukratko rečeno (jer to je time mišljeno), svijesno m i s l i l i d i j a l e k t i č k i. Jer do »harmonije teorije i eksperimenta« o kojoj govori B., ne dolazi se uvijek harmoničnim putem. Oni koji su postavili stare teorije ili koji su odgojeni u duhu tih teorija neće da ih lako napuste. Nova se teorija ne pobjeđuje uvijek tako da se uvjeri pristaše stare, već ti stari s vremenom padnu u zaborav. Poznati primjer je otpor protiv teorije relativnosti. Njeni najžešći protivnici nisu razuvjereni, već su danas naučno sterilni — a nauka ide po novoj bazi napred.

. . . . . .

Do prilagođivanja teorije novom iskustvu dolazi se preko trzavica, obrata, nužno i neizbježivo bez obzira na mišljenja pojedinih učenjaka. Dijalektički proces, kojim dolazi do izmjene teorije, do razvoja nauke, nije harmoničan već pun previranja i konzervativni duhovi ne žele čak ni u području prirodne nauke da lako pristanu na izmjene. Njihov otpor postaje kočnicom razvoja nauke. Isto tako se i društveni odnosi adekvatiziraju promjenjenim produkcionim uslovima bez obzira na to što o tome misle ekonomičari, naravno sa još mnogo manje harmonije no kod prirodnih nauka.

3. B u b a n o v i ć b r a n i n e z a v i s n o s t i s l o b o d u n a u k e.

Ako zaista metoda prirodne nauke potpuno odgovara tezama dijalektičkog materijalizma, čemu onda praviti razliku? Nakon što smo promotrili u čemu se gledište i rad prirodoznanaca podudara s dijalektičkim materijalizmom, treba da ispitamo i ono u čemu se ono stvarno, ne samo po imenu, razilazi.

B. je propustio da spomene na dial. shvaćenju ono najbitnije: da stvari ne promatra kao nepromjenljive i izolirane, već u razvoju, promjeni i međusobnoj vezi. To izgleda možda banalno, jer čitava prirodna nauka danas tako radi. No treba se sjetiti da nije uvijek tako bilo, da su se nekoć promatrale životinjske vrste kao nešto nepromjenljivo, bez veze sa okolinom i uslovima života, da su se pojedine prirodne nauke, pa čak i pojedini dijelovi iste nauke promatrali posve izolirano. To je bilo uslovljeno manjim opsegom ljudskog znanja, danas se sve više povećava povezanost cjelokupnog istraživanja prirode. I tu dakle nema još bitne razlike. Razlika dolazi do izražaja tamo — gdje se namjerno n e ž e l i istražiti neka veza, gdje se apriorno n e ć e priznati prolaznost i promjenljivost jednog realnog fenomena. Tu najednom postoji očita razlika između dva shvaćanja. Da ostanemo na terenu nauke, to je ona veza koju mnogi neće da vide: povezanost te nauke s društvenim interesima; historička i društvena uslovljenost nauke, njen često tendenciozni karakter u rukama onih koji tu nauku finansiraju.

Historička i klasna uslovljenost razvoja nauke opaža se osobito kod t. zv. historijskih nauka, naročito kod onih koje imaju za predmet samog čovjeka. Tendencioznost nauke o nasljeđivanju, rascjepkanost psihologije itd. je danas opće poznata.

Digitized by Google

B. se na pr. zalaže za neutralnost nauke prema religiji: »... ne može biti prava religija na uštrb nauke ni obratno... nema mjesta borbi između nauke i religije. Takva borba je samo znak uskogrudnosti i nepoznavanja pravog značenja, i religije, i nauke, za jednu i za drugu stranu!«

... Eto, tu se razlikuje stanovište dial. mat-a od stanovišta većine današnjih učenjaka: dijalektički materijalizam uključuje borbenost, obranu nauke od treakcije svake vrsti.

. . . . . .

(Z. R.: Jedna knjiga o nauci, Književnik 1936, str. 372)

Današnja »dijalektička« kritika kod nas rehabilitirala je Bubanovića, a desavuirala je mene. Naravno je da se nijedan od tih kritičara u svojim oštrim napadajima nije sjetio da spomene da sam ja (ma i krivo) branio dijalektiku. Oni sada indirektno brane Bubanovića; ja sam mu — izlazi — neispravno prigovorio da je jeftino na osnovi laičkih frazerskih publikacija napadati dijalektički materijalizam i da on krivo interpretira dijalektičke zakone kao recepte za pronalaženje, ili kao općenite zakone iz kojih se mogu izvesti fizikalni ili kemijski prirodni zakoni. Dijalektička kritika proglasila je upravo takove metafizičke tvrdnje i laička fraziranja kao onu pravu službenu dijalektiku, a mene proglasila revizionistom koji ne vjeruje u dijalektiku u prirodi.

Moram priznati da nikada nisam shvatio šta se zapravo misli pitanjem: vjerujem li da u prirodi ima dijalektike? Ako se time misli da su navedeni dijalektički zakoni jednako zakoni mrtve prirode, kao i zakoni planetnog gibanja, ili ako se pod tim smatra propis da se svaka prirodna pojava ima shvatiti kao razvoj objektivnih suprotnosti, onda moram priznati da ne znam što bih s time kao fizičar započeo.

Ali ako se pod tim misli da se sve u prirodi mijenja, da su sve prirodne pojave međusobno povezane i da u prirodi među ostalima ima i razvojnih procesa koji se zbivaju u naglim preokretima, da je priroda toliko raznolika da se za svaki predmet, svaku pojavu ne može definirati jedna riječ, jedan pojam, već da se priroda može shvatiti samo d i j a l e k t i č k i, tj. primjenom suprotnih pojmova, ako se sve to razumijeva pod »dijalektikom prirode«, onda ne samo što prihvaćam takvo shvaćanje, već čak smatram da je time izražen samo neznatan dio onoga u čemu prirodoznanac treba da bude dijalektičar. Ono bitno za njega nisu sami dijalektički zakoni, već dijalektička metoda. Nije ovdje mjesto da se ta metoda opisuje, ne mogu se ukratko navesti primjeri koji dokazuju koliko prirodna nauka primjenjuje dijalektičku metodu a da ne primjenjuje riječ »dijalektika«.

Digitized by Google

I logičko-kritički aktivitet griješnih neopozitivista je d i o dijalektičke metode, njihova metoda ispitivanja izreka po sadržajnosti i smislenosti služi se kriterijem dijalektičke negacije. Jer za prirodoznanca u njegovom prirodoznanstvenom radu d i j a l e k t i č k i m a t e r i j a l i z a m n i j e n i š t a d r u g o n e g o s t a v b e s k o m p r o m i s n e p r i m j e n e k r i t i č n e n a u č n e m e t o d e, s v i j e s t o d r u š t v e n o j u s l o v l j e n o s t i n j e g o v a r a d a i o p o t r e b i b o r b e n e o b r a n e n a u č n i h p r i n c i p a o d m i s t i f i k a c i j a.

Od ezoterične filozofije do jedinstvene nauke

»Die Naturwissenschaft wird aber später sowohl die Wissenschaft vom Menschen, wie die Wissenschaft von den Menschen die Naturwissenschaft unter sich subsumieren: es wird e i n e Wissenschaft sein.«[40] K. Marx

Nakon što sam dobronamjernog i strpljivog čitatelja provukao kroz »filozofski« labirint raznih dobrih i loših funkcija »filozofije«, hoću da mu još povrh toga oduzmem jedino utješno uvjerenje da se ta čitava raspra njega ne tiče. Hoću da ga upozorim, da bi on, ako je savjestan, trebao prema nabačenim problemima zauzeti vlastiti stav, i da se tu ne radi o fizici ili kakvoj visokoj filozofiji, već upravo o n j e g o v o m odnosu prema nauci. Prikazana analiza pojma »filozofija« nije samo pitanje naučne terminologije, polemika između dvojice fizičara i dvojice dijalektičko-filozofskih »autoriteta«, ona ni po čemu nije samo lokalna i nije samo lična. U pozadini svih tih pitanja stoji sukob između dogmatskog vjerovanja i kritičnog prosuđivanja činjenica bez obzira na autoritete. A sukobom tih stanovišta povezan je problem koji se tiče svakog čovjeka koji ne će da prolazi slijep i gluh kroz život: na koji način treba da napredak ljudske misli prodire iz naučnih istraživanja u šire slojeve?

Prividno su upravo filozofi oni koji više doprinose odgoju teoretskog mišljenja širih intelektualnih krugova, jer su njihova istraživanja općenitija, bave se više samim čovjekom nego onim što je izvan njega, te su kroz to više u stanju zainteresirati svakoga, nego što bi to mogli predstavnici stručnih nauka. Ali upravo ta veća privlačivost tog filozofskog, takozvanog duho-znanstvenog ili hu-

[40]) Prirodna nauka obuhvatit će kasnije nauku o čovjeku, kao što će nauka o čovjeku obuhvatiti prirodnu nauku: bit će j e d n a nauka.

Digitized by Google

manističkog načina intelektualnog odgoja sprečava da onaj zaista naučni način mišljenja, koji je u prirodnoj nauci, matematici i tehnici dokazao svoju snagu, prodre i na ostala područja istraživanja, sprečava da bi se kritičkim načinom mišljenja što ga upotrebljava nauka mogli služiti široki slojevi. Filozofski način prikaza, ukoliko nije posve nerazumljiv, to je onaj opium za intelektualce, kojim se na ugodni način serviraju neke opće spoznaje, ugodan, jer ne traži od njega da duševnim naporom bar donekle slijedi i kroz to nauči onaj mučan ali jedino uspješan način kojim se je došlo do tih spoznaja.

Ako bi na primjer koji od naših »dijalektičkih« »filozofa« htio da zastupa onu tezu jedinstvene nauke budućnosti koja je formulirana u citatu na čelu ovog poglavlja, on bi to »dokazivao« imenom priznatog autora. On ne bi smatrao potrebnim ni da spomene a kamoli da prikaže kako je taj autor tu tezu dokazao time, što je prvi na istraživanje historije i ljudskih odnosa primijenio onaj isti način istraživanja kojim se služe prirodne nauke. A kad takav dijalektičar zastupa protivnu tezu, onda mu je dokaz opet samo ozloglašeno ime autora koji je na sličan način izrekao istu tezu koju zastupa Marx:

»Ovo Richtmanovo »otkriće« o otimanju i »gutanju« filozofskih problema od strane prirodnih znanosti u stvari je stara i vulgarna, davno prevladana filozofija Ernesta Haeckela: »Jede wahre Philosophie ist Naturwissenschaft, und jede wahre Naturwissenschaft ist Philosopie«.

Prica: Recepti, propisi i dogme, Izraz I, str. 459

Izgradnja jedinstvene nauke sitematskim povezivanjem pojedinih struka, primjena istih kritičkih metoda istraživanja za prirodu kao i za probleme čovjeka i društva, to je onaj put, koji vodi do opće pobjede naučne misli. Danas je kritička naučna metoda provedena do krajnjih konsekvencija upravo u onoj nauci koja nije neposredno povezana s onim problemima, koji zanimaju svakoga, ona je provedena u fizici. Danas postoje predrasude koju podržavaju svi idealistički filozofi i koja se čak odgaja u školama, da ima dva sasvim odijeljena područja ljudskog znanja s različitim metodama spoznaje: prirodne nauke kao podloga tehnike i t. zv. »duhovne« nauke o čovjeku i društvu. Tako društvu polazi za rukom da odgaja ljude koji na jednom području naučno misle i stvaraju, a na drugom su puni predrasuda.

Da se ostvari teza jedinstvene nauke, potrebno je kritički ispitati konkretne metode rada pojedinih nauka, logičkom analizom odstraniti iz njih sve one tvrdnje bez sadržaja koje dijele pojedine struke, unificirati naučni jezik jedinstvenom terminologijom. Takvo područje istraživanja danas je tako reći »ničija zemlja«. Predstavnici

Digitized by Google

stručnih nauka bave se redovito samo specijalnim radom i prepuštaju to područje haračenju »filozofa«, koji tu unifikaciju ne provode konkretnim povezivanjem, već time što stvaraju svoje opće zakone koji spoznajama pojedinih nauka oduzimaju konkretni sadržaj.

Najvažnije priloge povezivanju pojedinih nauka donijeli su predstavnici Bečkog Kruga u saradnji sa logičarima i fizičarima u drugim zemljama. Zbog značajnosti tog rada vrijedno je slijediti njihova nastojanja, ali treba imati u vidu, da do ostvarenja jedinstvene nauke ne može doći isključivo logičkom analizom. Ti analitičari prelaze šutke preko nekih bitnih problema, oni zanemaruju historičku dinamiku društvenog i naučnog razvoja. A ako se nađu pojedinci koji se bave tim radom tako, da nastoje izbjeći propuste ovih građanskih učenjaka, onda se na te samotne putnike kroz »Ničiju zemlju« otvara paljba s lijeva i desna.

Glavne zapreke koje treba svladati leže izvan nauke, leže u današnjem protivurječnom društvenom stanju, nezainteresiranom na razvoju i popularizaciji takve jedinstvene nauke koja bi svim problemima pristupila onom istom kritičnom sigurnošću kakva se danas provodi u fizici.

Fizika i njome povezane grane (prirodne nauke) ostvaruju već danas jedan dio te nauke budućnosti. Naučnu zgradu fizike ne će trebati pregraditi kao što će se jednom pregraditi fabrike municije, koje se nažalost danas najviše služe naučnim rezultatima fizike. Jasnoća i analiza istine nisu oni produkti koji se (d a n a s) traže od fizikalne fabrike. U doba općeg zamračivanja teško je kroz prozor naučne zgrade rasvjetljavati mrak okoline.

ZVONIMIR RICHTMANN

Digitized by Google

Nesavremena razmatranja

(Prilog dijalektičkom antibarbarusu)

Damit habe ich mein Bekenntnis abgelegt. Es ist das Bekenntnis eines einzelnen; und was vermöchte so ein einzelner gegen alle Welt selbst wenn seine Stimme überall gehört würde! Sein Urteil würde doch nur, um euch zu guter Letzt mit einer echten und kostbaren Straussenfeder zu schmücken, »von ebensoviel subjektiver Wahrheit als ohne jede objektive Beweiskraft sein« — nicht wahr meine Guten? Seid deshalb immerhin getrosten Mutes! Einstweilen wenigstens wird es bei eurem «von ebensoviel — als ohne» sein Bewenden haben. Einstweilen! So lange nämlich das noch als unzeitgemäss gilt, was immer an der Zeit war und jetzt mehr als je an der Zeit ist und not tut — die Wahrheit zu sagen.

Friedrich NIETZSCHE: *David Strauss, der Bekenner und der Schriftsteller (Unzeitgemässe Betrachtungen).*

I

DELIMIČAN ODGOVOR NA BARBARSTVO OGNJENA PRICE

U »Novoj Riječi« od 21 marta 1940, u rubrici »Film«, i u »Politici« od nedelje 24 marta 1940, u rubrici »Knjige i časopisi«, objavljen je sledeći oglas koji ovde u celini preštampavam, iz čiste ljubaznosti i u svrhu besplatne reklame za oglašeno delo:

O. Prica: Barbarstvo Krležinog »Antibarbarusa«. Već se nekoliko godina u našim književnim krugovima vodi čas javna čas privatna debata o problemima umjetnosti, estetike, filozofije, prirodnih nauka, povijesti itd. Ova debata ima širi i dublji smisao, pa je zato zainteresirala ne samo uži krug prijatelja književnosti nego i najširu čitalačku publiku. Na kritički članak prof. Ognjena Price u časopisu »Izraz« (br. 9 od 1939 god.) odgovorio je Miroslav Krleža opširno i vehementno svojim »Antibarbarusom«. Pricina brošura »Barbarstvo Krležinog »Antibarbarusa« predstavlja piščev odgovor Krleži. Pisana u osnovi hladno i stvarno, ova brošura stoji na liniji načelne diskusije i pobija raznovrsna Krležina shvatanja, naročito na području filozofije i estetike. Dokazujući, da Krleža neka pitanja ne poznaje dovoljno ili da o njima nema pravilno mišljenje, Prica ne osporava umjetničku vrijednost Krležinih djela, pledirajući

Digitized by Google

samo za to, da se konačno dade jedna zaista solidna analiza i ocjena cjelokupnog Krležinog stvaranja. Ova brošura obasiže 28 stranica oktav formata na dobrom papiru i stoji Din 5.—. Dobija se u svim knjižarama. Naručbe se šalju na adresu: Štamparija »Grafika«, Zagreb, Gundulićeva 24.

Vodeći glavnu reč u ovoj debati »koja ima širi i dublji smisao, pa je zato zainteresirala ne samo uži krug prijatelja književnosti nego i najširu čitalačku publiku«, odgovarajući na Krležin *Dijalektički Antibarbarus,* prof. Prica, kao pisac te piščeve brošure koja predstavlja piščev odgovor Krleži i ima širi i dublji smisao i koja obasiže 28 stranica na dobrom papiru, pa je zato zainteresirala ne samo uži krug nego i najširu publiku, prof. Prica ne piše »opširno i vehementno«, kao Krleža, nego »u osnovi hladno i stvarno«, i stojeći, zajedno sa svojim hladnim i stvarnim piščevim odgovorom »na liniji načelne diskusije«, on dokazuje »da Krleža neka pitanja ne poznaje dovoljno ili da o njima nema pravilno mišljenje«, ali »ne osporava umjetničku vrijednost Krležinih djela, pledirajući samo za to, da se konačno dade jedna zaista solidna analiza i ocjena cjelokupnog Krležinog stvaranja«.

Svojom brošurom prof. Prica »pobija raznovrsna Krležina shvatanja, naročito na području filozofije i estetike«, što pokazuje da on sebe smatra na tom području visoko kompetentnim, ili bar svakako kompetentnijim od Krleže. Da bi mogao dokazivati »da Krleža neka pitanja ne poznaje dovoljno«, on ta pitanja neizbežno mora »šire i dublje« poznavati, odnosno smatrati, da ih bolje poznaje; da bi dokazivao da o tim pitanjima Krleža »nema pravilno mišljenje«, on mora sam to »pravilno mišljenje« imati, smatrati da ga ima. I sve to *»naročito na području filozofije i estetike«.*

Ali prof. Ognjen Prica ne daje Krleži lekcije samo iz filozofije, estetike, sociologije, ekonomije, politike, fizike, dialektike, istorije, logike, paleontologije, i tako dalje, nego čak i iz stilistike i gramatike, iako blagonaklono priznaje da je Krleža *»stilista i književna veličina«.*

. . . »jer Krleža nije nitko i ništa, kao što se može reći za druge pečatovce.«

(Barbarstvo Krležinog »Antibarbarusa«, str. 26.)

On zna da Krleža *»ima krivo«,* on zna zašto i u čemu Krleža »ima krivo«, on zna da to Krleži treba da bude »rečeno«:

»Bilo je još i većih stilista i književnih veličina nego što je Krleža, pa kad su imali krivo, rečeno im je da imaju krivo.«

(Barbarstvo, str. 26.)

Digitized by Google

I najzad on zna da je to njegova uloga i njegova dužnost da Krleži kaže da »ima krivo«, da to kaže i »dokumentovano« obrazloži, i da tako raščisti onu *»priličnu zabunu«* koja se, blagodareći »Pečatu«, unijela među »obične ljude«. *»Za unošenje te zabune najveća je zasluga Krležina«,* a za njeno iznošenje biće svakako najveća zasluga Pricina. Jer Prica »nije nitko i ništa«, kao što se iz njegove, Pricine, perspektive, »može reći« za sve saradnike »Pečata« (ili kako on kaže »pečatovce«), izuzev Krleže. Iz te pricinske perspektive, »može se reći«, dakle, da su »nitko i ništa: pored Bogdanova, Richtmanna i mene, i sledeći saradnici »Pečata«: Mijo Mirković, Slavko Batušić, Ljubo Babić, Drago Ibler, Krsto Hegedušić, Dobriša Cesarić, Hasan Kikić, Oskar Davičo, Milan Dedinac, Petar Kružić, Petar Dobrović, Ranko Marinković, Marijan Matković, itd. Mogu dakle sebi živo predstaviti sa kakvim olimpiskim preziranjem prof. O. Prica čita nešto što je napisao ma koji od ovih »pečatovaca« koji su svi zajedno »nitko i ništa«, kad i o Krleži, koji za njega nije »nitko i ništa«, koji je za njega čak i »književna veličina«, čiju »umjetničku vrijednost ne osporava«, »hladno i stvarno« piše u ovom tonu:

. . . »da se je u tom pogledu Krležin pamflet srozao na najniže grane« (*Barbarstvo,* str. -8). A u kom pogledu? U pogledu kritike koja *»nije vođena otvoreno i pošteno«* . . .

Međutim Krleža se srozava još i dalje« . . . »jer svijesno iznosi neistinu.« (Str. 19.).

»Namjesto ozbiljnog i poštenog odgovora on priča o svemu i svačemu«, . . . »i psuje jezikom pokojnog »Balkana« i »Hrvatske Straže« . . .« (Str. 4.)

»I eto toga deliju sa papirnatom topuzinom od 160 stranica, koji prijeti da će »obračunati, konačno i neopozivo«, a koji svoje »junaštvo« pokazuje samo u bježanju od argumenata i u psovanju, mi ćemo ovdje prisiliti da stane licem u lice sa onim od čega bježi.« (Str. 4.)

»To je naravno besmislica i barbarsko ukidanje svake logike od strane ovog našeg »Antibarbarusa«. Da je to glupost i najbarbarskije barbarstvo izgleda da osjeća i sam Krleža, jer bježi od toga pitanja i da bi zavarao sebe i publiku psuje najdegutantnijim izrazima i srozava se na pisca pamfleta.«
(Str. 6.)

Takvim je tonom pisana ova hladna i stvarna brošura. Ali ako se iz ovih citata može videti šta znači »stajati na liniji načelne diskusije«, i pisati »hladno i stvarno«, iz njih se nikako ne može dobiti tačna slika o celini te rasparčane, iskidane, dosadne kiriele bezobličnih rečenica. Čitalac se zaista sa najvećim naporom probija kroz sivo i žalosno dociranje prof. Price, dok najzad ne stigne do poslednje strane, do ovog zaključka:

Digitized by Google

»U svome ogromnom pamfletu od 160 stranica, Krleža nije nijednu moju tvrdnju pomjerio ni za dlaku. Za to ću ovdje još jedamput rezimirati svoje tvrdnje iz članka »Recepti, propisi i dogme«, na koje se može odgovoriti sa da ili ne.

Dakle, ja sam u svome članku tvrdio slijedeće:

1. Da se ne može reći da Rihtmanova »heterodoksija« nema nikakve veze s diskusijom o empiriokriticizmu. — Krleža na to uopće ne smije da odgovori nego naprosto šuti.

2. Da bi bilo čudno kad takva heterodoksija ne bi pokazivala tendenciju prema mistici i religioznosti. Krleža i o tome šuti.

3. Da se ne može kazati da je naša napredna omladina sudjelovala u ripidijadi Voje Janjića. — I o tome Krleža šuti.

4. Da Marko Ristić piedira za larpuriartizam — Krleža to ne pobija nego samo navodi neka mjesta iz kojih bi htjeo dokazati da je Marko ipak protivnik larpuriartizma. Ali šta to koristi, kad Marko sam izričito kaže da je za larpuriartizam.

5. Da Marko tvrdi da je isto i s ove i s one strane puta. Krleža na to odgovara, kako Marko na drugom mjestu opet tvrdi, da je on na strani napredne španjolske budućnosti. Međutim radi se o tome da Marko budućnost Španjolske ne vidi na jednoj od one dvije strane puta, nego na nekakvoj da kažemo četvrtoj strani.

6. Da Krleža nema pravo da govori o nekom puritanizmu kad među njegovim saradnicima postoji jedan koji je izlagao na Goeringovoj lovačkoj izložbi i u Veneciji na Bienale.

Eto to su glavni prigovori koje sam učinio Krleži i koje on nije pomakao ni za dlaku, o čemu se može uvjeriti svaki ozbiljan čitalac. Činjenice su tvrdoglave i one se ne mogu promijeniti pamfletom i izvrtanjem logike.«

U šest propisa prof. Prica rezimira svoje *Recepte i dogme,* ali u tih šest recepata ima toliko mnogo neistina, da bi se o njima lako mogao napisati jedan nov »ogroman pamflet od 160 stranica«. Na prvom mestu nije istina da se na tih šest tvrdnji može svesti sve ono što je Prica objavio u »Izrazu«.

Nešto preko četrnaest strana imao je taj znameniti članak Pricin u devetom broju »Izraza«, a sad on tih četrnaest strana bogato ispunjenih svakojakim optužbama, insinuacijama, smicalicama, sumnjičenjima, sudovima i presudama, svodi na tih šest tačaka, a na prvoj strani iz svog *Barbarstva* izjavljuje:

»Ja sam u svome članku Krleži dokumentovano prigovorio neke druge stvari [?], od kojih je najvažnija ta, da se ne može tvrditi, kao što Krleža tvrdi

»da Rihtmanova »heterodoksija« (nimalo prikladan izraz) »nema nikakve veze s diskusijom oko empiriokriticizma«.

»Zašto je to najvažniji prigovor? Zato jer je ta Krležina izjava savršena besmislica, da upravo začuđava, kako je to mogao napisati netko tko se smatra dijalektičkim materijalistom — ili čak i »Antibarbarusom« — i ako to ne raščistimo, ne ćemo se moći ni u čemu složiti.«

Digitized by Google

Od onih četrnaest Pricinih strana u »Izrazu«, Krleža je, na početku svog *Antibarbarusa* preštampao sedam, a te prve strane Pricinih *Dogmi,* posle onog uvoda od šireg i dubljeg značaja (u kome je prof. Prica izložio svoja — sad već klasična — dialektičko-optimistička razmišljanja o epohama-lokomotivama koje njega »napunjavaju energijom, samopouzdanjem, sigurnošću i čvrstinom«), posvećene su uglavnom, to jest isključivo meni, kao »najrazvijenijem obliku onoga tipa« ljudi koji »ne mogu da pređu preko propisa metafizike«, »koji se odlučuju ... za jednu stranu mrtvih i usamljenih pojmovnih shema«, koji »koketiraju sa samoubistvom«, koji su »došli n. pr. do zaključka da je Pera Živković neki naš Robespière«, itd. Kako sam ja, po prof. Prici, *»bez sumnje kod nas najrazvijeniji tip ovoga specijesa intelektualca-pustinjaka«,* to se prof. Prica morao mnom *»malo duže zabaviti«,* i zabavljajući se tako malo duže mnom (a ne *sa mnom, »s njim«,* kako kaže prof. i lingvista Prica, s kime se ja nikad u društvu nisam *zabavljao,* pa prema tome verovatno nije ni on sa mnom), Prica je iz mog eseja *San i Istina Don Kihota* odabrao nekoliko rečenica, prelazeći potpuno ćutke preko svega ostalog, *to jest preko svega onog što čini osnovni smisao i predstavlja pravu tendenciju tog mog eseja,* i na osnovu tih rečenica zaključio: da ja »dajem opravdanje za bježanje u samoću«, da je ono što ja govorim, odnosno što on kaže da ja govorim, »priča« »isto toliko lažna« »kao i priča da socijalisti ... brinu se samo za trbuh«, da ono što ja pišem »ne spada u književnost nego u prazan verbalizam«, da je za mene pesnik »veliko i puno srce a glava — prazna«, da se »cijela ta Markova »novotarija« pokazuje kao stari i preživjeli larpurlartizam«, da bi to (naime to što Prica tvrdi da ja propovedam) »bio kraj ljudske poezije i povratak ne samo u troglodite nego još dalje natrag u — »dvopapkarstvo««, jer da ja, kao »onaj pobješnjeli malograđanin iz Krležinog romana *Na rubu pameti«,* »zastupam pravu dvopapkarsku teoriju umjetnosti«, da moja »mašta ili sanjanje« »vodi »sasvim u stranu««, da ja razvijam jednu »prilično pubertetsku teoriju »nepriznatog genija««, da sam ja »palanački sanjar«, da je moja logika »logika najpovršnijih analogija (nasilje ovamo, nasilje onamo; diktatura ovamo, diktatura onamo)«, da ja »sa« (opet »sa«) »ovakovom logikom razumije se ne mogu da uniđem u suštinu stvari«, »da moram da ostanem na površini«, da je ta moja »logika kontrarevolucije« i da »ta logika kontrarevolucije nije originalan izum Ristićev, ona je već odavno poznata i kod nas i na strani, a naročito je razvijena u listu »Quatrième Internationale« u kome sarađuje i idol M. Ristića A. Breton«, i da sam ja

Digitized by Google

tako »stigao na pozicije, na kojima, naročito danas, nisam baš sasvim usamljen«, jer se »nalazim danas u društvu izvjesnih džentlmena koji nisu baš tako bezopasni sanjari i lutalice«, da sam se »srozao na pozicije onih koji osuđuju i jednu i drugu stranu, a u stvari znače reakciju i kontrarevoluciju«, da »od svih mojih konstatacija jedino se kao točna može prihvatiti konstatacija o nemoći intelektualaca, ako se pod riječju intelektualac razumije M. Ristić i njemu srodni«, da je moja nemoć »nemoć na svim linijama — impotentia generalis«, da smo ja i »meni srodni« »pjesnici za koje poezija ne zna, vitezi lutalice koji ne lutaju nego udobno sjede kod kuće, zvjezdoznanci za koje ne zna astronomija«, da smo mi »sve to samo u svome mjesečarstvu i u svojim sanjama a u stvari — Turpituda, nemoć«, da »bježim od stvarnosti« i to »najprije u sanje, u »podsvijest««, a »poslije (valjda jer i u sanjama ima suviše društvene stvarnosti) u svemirske maglice« ali da to »neću da priznam«, da »moram u zvjezdama da tražim utjehe za zemaljske događaje« i da se »ta utjeha malo razlikuje od utjehe u astrologiji, horoskopima i hiromantiji«, da Chamberlaina posmatram »sub specie aeternitatis« zato da bih prikrio »ono što on u stvari jest«, jer stvari »ne mogu da shvatim znanstveno« i »moram da ih prikazujem drukčijim nego što su u stvari«, da sam jednom reči »šarlatan«.

To je sve o meni utvrdio, na prvih mojih sedam strana u »Izrazu« prof. Prica. Sledeće četiri strane, *koje Krleža nije preštampao u Antibarbarusu,* bave se, promene radi, Richtmannom, i one se završavaju pasusom:

»Nema sumnje da Marko Ristić i Z. Richtmann spadaju zajedno i po reakcionarnosti svojih shvatanja i propisa i po nemoći pjesničkoj odnosno filozofskoj, i po svojim idolima i po svom javnom radu. Da im je na području historije i javnog rada dostojan saradnik Vasa Bogdanov, čiju je historiografsku metodu dovoljno razotkrio N. Petrović u 3. broju »Umetnosti i kritike« i to je sasvim u redu. Ali otkuda u tome društvu Miroslav Krleža!«

(»Izraz«, god. I, br. 9, str. 461)

A poslednje tri strane tog »dokumentovanog« članka predstavljaju samo oštroumnu razradu te poslednje rečenice, tog indigniranog usklika, i najzad, u pluralu, prof. Prica zaključuju:

. . . »ne možemo se pomiriti s tim da Krleža podupire jalove i negativne pojave kao što su M. Ristić i Z. Richtmann, a još manje, da on svojim imenom i autoritetom popriva [treba svakako *pokriva*] te štetne pojave.

To škodi i naprednom pokretu i samom Miroslavu Krleži.«

(»Izraz«, bd. 9, str. 465)

Digitized by Google

Svoj *Dijalektički Antibarbarus* počeo je Krleža da piše *povodom* ovog Pricinog članka u »Izrazu«, ali svakom, pa i najglupljem čitaocu *Antibarbarusa* moralo je biti jasno da pišući *povodom* Price i njegovih propisa, Krleža daleko prevazilazi svoj povod, taj donekle slučajni pretekst svoje analize čitavog onog haotičnog stanja koje je zavladalo na tobože kulturnom sektoru baš tog »naprednog pokreta« u čije ime je prof. Prica na sebe preuzeo dužnosti i prava državnog tužioca, pravozastupnika i vrhovnog sudije. Ukoliko se držao samog Pricinog teksta, Krleža je analizirao *samo onaj prvi deo* njegovog članka koji je prvi deo u *Antibarbarusu* preštampan, osvrćući se uz to, što je bilo neizbežno, i na završni, treći deo tog članka, gde Prica njemu samom, Krleži, direktno popuje, konstatujući njegove »nedosljednosti«. U vezi sa tim prvim delom Pricinog članka, gde se prof. Prica upustio — koliko ja znam prvi put — u *književnu* problematiku, Krleža je neizbežno morao staviti na dnevni red jednu neobično veliku masu pitanja koja se tiču s jedne strane književnog stvaranja i socialne tendencije u okviru tog umetničkog stvaranja, a s druge strane svih onih deformacija i zloupotreba do kojih kod nas dovodi nezgrapno, nekulturno ili zlonamerno obavljanje tog složenog i delikatnog književno-progresivnog posla. Tako je podrobna analiza drugog (anti-richtmannovskog) i trećeg (političko-interpelativnog) dela Pricinog »dokumentovanog« članka morala izostati iz prvog *Artibarbarusa*. I Krleža izričito kaže da ne smatra *Antibarbarus* završenim, i da se na Pricin članak u »Izrazu«, i na pitanje tobožnjeg Richtmannovog empiriokriticizma, još namerava vratiti:

»Vezan obujmom i prostorom Pečata na vremenski rok izlaženja, objavljujem PRVU PARTIJU OVOG SVOG ODGOVORA sa upozorenjem da je svrha ovog uvoda isključivo ta, da neupućena čitaoca uvede u ovu, na prvi pogled neobično zamršenu problematiku... [...] Da bih na Pricino pitanje »što ja radim u društvu Marka Ristića« mogao da mu odgovorim isto takvim pitanjem, a što radi on u društvu svih tih antidijalektičkih upitnika što ću mu ih još nanizati u toku od nekoliko stotina stranica ove dijalektičke studije, potrebno je objasniti čitav niz novih pojmova i ličnosti... [...] Kakav je moj odnos spram nadrealizma, »La Quatrième«, spram tumačenja »novog materijalizma« u varijanti Richtmann-Podhorsky, što ja mislim o empiriokriticizmu i o Ognjenu Prici kao filosofu, sve će to biti potrebno da se razradi u posebnim poglavljima, da bi se pokazalo i dokazalo da na ovom dijalektičkom balu ima

Digitized by Google

mnogo nezanimljivih maski, ali da im je način kako se tajanstveno kriju iza svojih nazovi dijalektičkih obrazina — potpuno isti.«

(»Pečat«, br. 8—9, str. 204—205)

Svoje *Barbarstvo,* međutim, zasnovao je prof. Prica na tezi da Krleža *»bijedno bježi od stvarne diskusije«* i da *»nijednu njegovu tvrdnju nije pomjerio ni za dlaku«,* i da bi to dokazao on objavljuje, na kraju svoje brošure, one svoje punktacije koje sam već naveo. Na sve ono što je Krleža »opširno i vehementno« *o njemu* rekao, on »hladno i stvarno« ne ume da odgovori ništa, nego čitalac ima da se dosađuje ponovnim napadom na Richtmanna, odgovarajući ponova na jednu rečenicu iz Krležine *Izjave* objavljene u »Pečatu« br. 5—6, i upuštajući se u dosadno poučavanje svojih nevinih čitalaca o tome šta je filozofija, pozivajući se opet na svog Učitelja dr. Todora Pavlova, a kad se dotakne svojih epohalnih lokomotiva, on se onda izvinjava:

»Zbog malog prostora i zbog toga što se tu očito vidi miroslavlje, da tako nazovemo ovu Krležinu izvrnutu logiku, nećemo se dugo zadržati na njegovoj »kritici« »lokomotiva historije«. Krleža tu stoji na stanovištu reakcionarne teorije: »Untergang des Abendlandes«. On veli da se danas radi o »međunarodnom pogrebu naše civilizacije« i da danas »nema nikoga za kim bi čovjek mogao zavapiti da silom svojom rastvori more i satre glavu vodenim nakazama i zmajevima«. Nije potrebno dokazivati«, itd., itd.

(*Barbarstvo Krležinog «Antibarbarusa»*, str. 7)

Dakle kad se na nečemu *»očito vidi«* ono što Prica hoće da gleda i da drugima pokaže, onda se on na tome *»neće dugo zadržati«,* i onda on o tome *uopšte i ne govori.* On zna da su ga te njegove »epohe« koje su »lokomotive historije«, preko Krležine analize te epohalne bedastoće, načinile za večna (relativno večna) vremena smešnim, pa se ne zadržava na tome, već prosto izjavljuje da Krleža *»tu«,* to jest u svojoj kritici Pricinih lokomotiva, »stoji na stanovištu reakcionarne teorije« Oswalda Spenglera, i to pokušava, onako ležerno, pricinski, da dokaže, pokazujući tom ležernošću da mu je to i suviše lako, da on to može tako uzgred, kao od šale, u dve reči, da dokaže — čime? — kako? Citiranjem dva fragmenta Krležinih rečenica. A gde je našao ta dva fragmenta, tih nekoliko reči (koje, razume se, ničeg spenglerovskog u sebi nemaju, ali to je drugo pitanje) —? Na str. 73 druge knjige »Pečata«, to jest na strani *prvoj Antibarbarusa.* Pa šta? Pa to, i ništa drugo, da *Krleža o Pricinim lokomotivama govori prvi put tek na strani 81 »Pečata«,* to jest na *devetoj* strani *Antibarbarusa,* a da tek na sledećoj strani (82)

Digitized by Google

kritikuje tu Pricinu slobodnu parafrazu Marxove rečenice da su »*revolucije* lokomotive istorije«, revolucije a ne epohe, osobito ne — kako to optimistički akumulator Prica tvrdi — epohe kao ova u kojoj imamo sreću da živimo i koja Pricu »napunja energijom«. Tako Prica odgovara: citira dva fragmenta rečenica, koje kvalifikuje reakcionarnom teorijom, i proglašava ih spenglerovskom kritikom svojih lokomotiva iako su te rečenice štampane *devet strana pre* te kritike.

Ali on ne ćuti, on odgovara, a Krleža »ne smije da odgovori nego naprosto šuti«. Na šta to Krleža »ne smije da odgovori«? Na jednu primedbu prof. Price koja se nalazi u drugom delu njegovog članka u »Izrazu«, u tom drugom delu kojim se Krleža u svom *Antibarbarusu* uopšte ne bavi, na jednu sporednu primedbu koju sad odjednom Prica proglašava svojim *NAJVAŽNIJIM prigovorom,* dok je međutim potpuno očevidno da je u »Izrazu« bilo ne samo najvažnije nego i jedino važno Prici da mene, odnosno »Pečat« (via Breton) dovede u vezu sa »izvjesnim džentlmenima«, da bi Krleži postavio ono izazivačko pitanje koje predstavlja političko-taktičku krunu njegovog napisa: »Otkud Krleža u tom društvu!« O tom pitanju Krleža nikako nije »šutio«, nego je naprotiv neobično mnogo o njemu u *Antibarbarusu* govorio, ali sve ono o čemu je Krleža govorio proglasio je sad Ognjen odjednom nevažnim, a najvažnije je sad opet to pitanje neopozitivizma, ta interpelacija o empiriokriticizmu na koju Krleža kaže da će se još vratiti (pošto taj drugi, quasi filozofski deo Pricinih *Recepata* uopšte i ne navodi i ne uzima u pretres u prvom *Antibarbarusu).* Jasno je, uostalom, da ono što je Krleža u vezi s tim pitanjem, u svojoj Izjavi, rekao, a što Pricu »začuđava« kao »savršena besmislica«, predstavlja u stvari, i posle Pricinih smislica u »Izrazu«, određeno i definitivno stanovište Krležino po tome pitanju: »*da grupa Podhorsky—Richtmann predstavlja dijalektičku heterodoksiju, ali da to nema nikakve veze s diskusijom oko empiriokriticizma, i da u Richtmannovom članku nema nikakvog religioznog idealističko-fideističkog priklona*«, pa bilo to prof. Prici »čudno« ili ne. Prica je u svom članku u »Izrazu« bio doista nagomilao toliku masu proizvoljnih tvrđenja, netačnosti, malih i velikih podvala, zlonamernih zaključaka, falsifikata, izvrtanja činjenica, da je apsolutno nemoguće bilo odgovoriti detaljno *na sve* te njegove »tvrdnje i prigovore« kako ih on naziva. Samo da bi stvarno raskrinkao onaj jedan, karakterističan, postupak kojim je Prica izobličio smisao i tendenciju mog eseja *San i Istina Don Kihota,* Krleža je *morao* da posveti mnogo mesta kako samoj toj

Digitized by Google

metodi pricinske književno-političke istrage, tako i svim onim načelnim i konkretnim problemima koji stoje u pozadini tog uvlačenja politikanskih smicalica u oblast kulturnog i umetničkog izgrađivanja, pa najzad i problemima samog tog izgrađivanja, stvarima dakle čiji interes i značaj daleko prevazilaze Pricinu interpelaciju. All Prici je Prica najvažniji na svetu: on se sad indignira kako Krleža *»svoje »junaštvo« pokazuje samo u bježanju od argumenata«* i dokazuje kako Krleža nijedan od njegovih »glavnih prigovora« *»nije pomakao ni za dlaku«*. Da, zaista ni njegove glavne ni njegove sporedne prigovore Krleža »nije pomakao ni za dlaku«, on nije te Pricine »prigovore« ni pokušavao da »miče« ili da »pomera«, on nije sa Pricom igrao šaha, on je prosto pokazao *kakvim se sredstvima sve te Price služe,* demaskirao svu nelojalnost takvih postupaka i svu mizeriju tog načina mišljenja, i tako *uništio* (a ne za nekakve dlake pomerao) ne samo *sve* Pricine »tvrdnje« i »prigovore« odjednom, sve zajedno, nego *i sam onaj sistem* po kome Prica »tvrdi« i »prigovara«. I sada, Prica iz cele one svoje zbirke raznih »prigovora« odabira baš tačno šest »najglavnijih«, i na osnovu toga da oni nisu »ni za dlaku« pomereni tvrdi da je Krleža »bijedno« pobegao pred tom njegovom filipikom. To je sad jedna nova »tvrdnja« prof. Price, ali pošto i ona izlazi iz one iste profesorove antikantovske glave odakle je već ispovrteo svoje »dokumentovane« lokomotive-epohe, svoje dvopapkare i svoje jedinoispravno zalaganje za ripidijadu, to i ta njegova nova »tvrdnja« ne vredi više od ranijih. Jer prof. Prica ima samo tu jednu zbirku svojih diamatskih argumenata, pa su svi ti argumenti bez izuzetka fabrikovani po istoj metodi, po istom sistemu po kome je već izgradio svoje anti-richtmannovske lokomotive. Sistem je ostao stari, materijal isto tako loš kao što je i bio. Stari sistem: pečatovac Richtmann je neopozitivista, neopozitivisti su empiriokriticisti, s empiriokriticizmom likvidirano je još pre nekoliko decenija, ergo sa pečatovcima je davno likvidirano i sve što o njima treba reći piše već u »Historiji«.

Nikakve imaginacije nema Prica. On uvek navije tu istu svoju plehanu lokomotivu: »Marko tvrdi da je isto i s ove i s one strane puta«, to isto tvrde i »sumnjivi džentlmeni« oko »Quatrième Internationale«, Marko je dakle trockista, Marko sarađuje u »Pečatu«, ergo »Pečat« je trockistički i treba ga likvidirati, što je uostalom u »Historiji« već učinjeno.

Dakle, tačka br. 4:

»Marko Ristić pledira za larpurlatizam. Krleža to ne pobija nego samo navodi neka mjesta iz kojih bi htjeo dokazati da je Marko ipak protivnik

Digitized by Google

larpurlartizma. Ali šta to koristi kad Marko sam izričito kaže da je za larpurlartizam.» (*Barbarstvo*, str. 28)

Argumentacija te »glavne tvrdnje« br. 4:

»Marko u tome istome članku piedira za larpurlartizam ovim riječima:

«pisati dakle bez mnogo vere u mogućnost neke neposredne didaktičko-agitacione utilitarnosti... zar to nije pisati pisanja radi? S desna i s leva bi se to, razume se, moglo jedino i ispravno nazvati l'art pour l'art... ta skoro obeščašćena formula, zar ona ne bi mogla u ovim danima trogloditskog primata političkih okršaja, baš ukoliko je čista nekoristoljubiva, neutilitarna, da dobije, da ponova stekne izvestan sjaj, sjaj gordosti i kao jednog od poslednjih oblika ljudskog dostojanstva?«

Svakome tko umije da čita jasno je da Marko traži rehabilitaciju larpurlartizma. Krleža protiv toga navodi citate iz kojih se vidi da i Marko priznaje da je pjesnik »sišao sa svoga pjedestala tragične ili melodramske meditacije i bori se uz druge, bori se kao čovjek izjednačen sa svima bori se da bi svi bili izjednačeni s njim«, da se »funkcija umetničkog dela mora definisati u funkciji društvene stvarnosti onoga vremena pa ma ono bilo i surovo nevreme«, »da je san pesnika san naroda«, i sl. Naravno da bi ovakve misli Marka, kad bi dosljedno mislio, morale dovesti do toga da odbaci larpurlartizam. Ali Marko iz svega toga dolazi do zaključka da bi trebalo rehabilitirati »skoro obeščašćeni« larpurlartizam. Šta mu možemo!

Krleža i sam osjeća da se dokazna snaga ovih citata ništa ne povećava time što ih štampa «tercijom», pa zato manjim slovima navodi još jedan »argument« u prilog toga da Marko nije larpurlartista i veli da Marko »petnaest posljednjih godina ne piše drugo nego pobija larpurlartizam, negirajući pojam Ljepote tako da objavljuje Rugobu-Turpitudu. Molim lijepo, larpurlartizam ne mora da bude ljepota zbog ljepote, može da bude i rugoba radi rugobe i u stvari se onda ništa ne mijenja, jednom riječi imamo surrealizam.

Marko Ristić smatra da pjesnik stvara »samo iz srca« i iz pjesničkog stvaranja izbacuje svaki racionalni element, jer Marko je kako je poznato surrealista, a to tvrde svi surrealisti. Junak Krležinog romana »Na rubu pameti« bori se protiv »pogleda na svijet« u društvenim borbama i mjesto toga naglašava instinkt i osjećaj, pa se tako i sama od sebe nameće usporedba između Markovog pjesnika i ovog Krležinog pobješnjelog malograđanina i Krleža ne će moći spriječiti da se čitateljima njegovog romana i Markovih teorija o pjesniku ne nametne takva komparacija.«

(*Barbarstvo*, str. 22—23)

Šta je ovom profesoru? On očekuje da se na svaku njegovu »tvrdnju«, na svaki njegov »prigovor« *posebno* odgovori, i kad jedna od tih »tvrdnji« ostane trenutno bez odgovora, onda triumfuje kako »*Krleža svoje »junaštvo« pokazuje samo u bježanju«*, i kako će on *toga deliju sa papirnatom topuzinom od 160 stranica prisiliti da stane licem u lice sa onim od čega bježi«*.

Prof. Prica »prigovara« samo »dokumentovano«. On citira moje reči na osnovu kojih dokazuje da ja »plediram za larpurlarti-

Digitized by Google

zam«, što je već jednom u »Izrazu« dokazao, i to na osnovu *tog istog citata*: »*pisati dakle bez mnogo vere*« itd. Taj citat je prividno tačan, ali ipak predstavlja falsifikat, jer jedna rečenica iščupana iz celine, izvučena veštački iz svog konteksta, dobija često sasvim drugi smisao nego što ga stvarno ima u okviru te celine. Osim toga, i ovo je mnogo važnije, Prica čak ni te moje dve-tri rečenice, koje mu izgledaju dovoljnim dokaznim materialom, ne navodi *čitave*, nego ih operira i kreše, i iz njih izbacuje sve što bi mu moglo smetati u njegovom »dokumentovanom prigovaranju«. Potrebno je dakle, stvarne dokumentacije radi, navesti bar te dve-tri rečenice onakve kakve su objavljene u prvom dvobroju »Pečata«. One glase:

»*A pisati iz jedne stvarne unutrašnje nužnosti, pisati da bi se tim pisanjem čovek izuzeo iz tog gustog, nagrizajućeg neživota, pisati bez namere da se zaradi novaca, bez ambicije da se postane docent, počasni doktor, attaché za štampu, diplomata, član Pen Kluba, dučićoidna nacionalna vrednost, slavni muž, poeta laureatus, ili govornik na pratnjama i grobovima, ili narodni tribun, pisati, čak ni sa pomalo neiskrenom nadom da će to uticati na ne znam kakve imaginarne čitalačke mase u vaspitnom smislu, socialno-pionirskom, pisati dakle bez mnogo vere u mogućnost neke neposredne didaktičko-agitacione utilitarnosti tog čudnovato anahroničnog anti-zahodskog aktiviteta, — zar to nije pisati pisanja radi? S desna i s leva bi se to, razume, se, moglo jedino ispravno nazvati l'art pour l'art. Ta, uvek u pogrdnom smislu upotrebljavana, ta prilično sramna (spolja) i zato stidljiva (iznutra), ta skoro obeščašćujuća formula, zar ona ne bi mogla, u ovim danima trogloditskog primata političkih okršaja, baš ukoliko je čista, nekoristoljubiva, neutilitarna, da dobije, da ponova stekne izvestan sjaj, sjaj gordosti i kao jednog od poslednjih oblika ljudskog dostojanstva? Najzad bi tako poezija i umetnička funkcija mogle opet da pokažu svoju pravu celishodnost, svoju višu životnu opravdanost.*«

(»Pečat«, br. 1—2, str. 43—44)

Šta na to kaže Prica? U »Izrazu« je već pisao:

»I eto, cijela ta Markova »novotarija« pokazuje se kao stari i preživjeli larpurlartizam sa svim svojim staromodnim i prevladanim propisima i receptima od kojih je najvažniji, da pjesnik pjeva kao slavuj na grani, to jest bez obzira da li se kome sviđa ili da li ga ko sluša. (U stvari i to je pjesnička fikcija, koja se danas nalazi u glavnom samo u nagradnim knjigama za dobru djecu, jer stvarni slavuj pjeva da ga čuje ženka).«

(»Izraz«, br. 9, str. 454)

Digitized by Google

I onda me je proglasio, na temelju Majakovskog: »kanarincem, češljugarem i drozdom«, na temelju Price: »trogloditom«, a na temelju Krležinog, tobože, »pobešnjelog malograđanina« iz romana *Na rubu pameti:* »dvopapkarem«. A videli smo da je u svome *Barbarstvu* ponova utvrdio da ja »plediram za larpurlartizam« i da Krleža sasvim uzalud »navodi neka mjesta iz kojih bi htjeo dokazati da je Marko ipak protivnik larpurlartizma«. Dve tri izdvojene, iskasapljene, dakle netačno citirane rečenice dovoljne su ovom oštroumnom profesoru da zaključi kako, uprkos izvesnim svojim mislima koje bi, »naravno«, kad bih ja »dosljedno mislio«, »morale dovesti do toga da odbacim larpurlartizam«, »naravno«, ali...

— AH Marko iz svega toga dolazi do zaključka da bi trebalo rehabilitirati »skoro obeščašćeni« larpurlartizam. Šta mu možemo!«

»Iz svega toga« prof. Prica došao je do zaključka da sam ja »iz svega toga«, to jest iz svega onoga što ja sâm mislim i pišem, pošto ne umem dosledno da mislim, došao do zaključka da treba rehabilitirati »skoro obeščašćen« larpurlatizam iako bi se »iz svega toga«, to jest iz svega onoga što ja sâm mislim i pišem *moralo* doći do suprotnog zaključka, što znači da bi i prof. Prica *morao* doći do zaključka da ja dolazim do tog suprotnog zaključka, to jest odbacujem ono što on tvrdi da afirmiram. I prof. Prica na to dodaju, sa svojim klasičnim superiorno ironičnim osmehom: »Šta mu možemo!« (Pluralis maiestaticus dialecticus).

Ali mi »im« ponešto »možemo«, gospodinu profesoru. Možemo, na primer, *na temelju ciglo četiri »njihove« reči,* da »im« dokažemo da »su«, blago rečeno, nesavestni, nelojalni i leni. Naime »oni«! Gospon profesor! Te četiri reči su:

»IZ SVEGA TOGA« i »OBEŠČAŠĆEN«.

Gde su naš lucidni Ognjen našli ovu poslednju reč? U mom tekstu. U kome mom tekstu? U onome koji oni citiraju u svom *Barbarstvu,* na str. 22, i koji sam ja ovde citirao citirajući njih, naime njega. A odakle su g. prof. Prica taj moj tekst prepisali? Pa valjda iz »Pečata«? Ne, oni su ga prepisali iz svog sopstvenog članka, sa 454 strane »Izraza«. Međutim, kad su ga prvi put citirali, u »Izrazu«, oni su ga morali prepisati iz »Pečata«. Ali su ga pogrešno prepisali. Jer, kao što je lako proveriti, ja, na primer, nisam napisao *»ta skoro OBEŠČAŠĆENA formula«,* nego *»ta skoro OBEŠČAŠĆUJUĆA formula«.* Još jednom se dakle pokazalo da, pišući »hladno i stvarno« i »dokumentovano prigovarajući«, prof.

Digitized by Google

Ognjen Prica *ne ume čak ni da prepiše.* To mu se već dešavalo, kada je, recimo, navodeći jednu rečenicu iz Krležine izjave, reč *priklon* prepisao kao *uklon,* i o tom njegovom načinu prepisivanja, vrlo karakterističnom za njegov način mišljenja i rada, pisao je već Krleža:

»Ognjen Prica, koji je u ovom stvarnom slučaju, neskromno precjenjujući sama sebe, odrekao Marku Ristiću svaku, pa i najmanju sposobnost, nazvavši ga »generalno impotentnim«, taj isti tako neumoljivi kritik sam je dijalektički toliko leutnanski impotentan, da nije u stanju egzaktno citirati niti jednog jedinog retka i to iz teksta što želi da ga polemički pobije.«

(*Dijalektički Antibarbarus,* »Pečat«, br. 8—9, str. 157)

A šta na to ima da kaže prof. Prica u svom *Barbarstvu Krležinog »Antibarbarusa«?* Kaže da je to Krležin »trik« kojim on prikriva svoje »bijedno bježanje od stvarne diskusije«:

»Krležino bijedno bježanje od stvarne diskusije najbolje se vidi u onome njegovome triku o »priklonu« i »uklonu«. Iz pasusa o kome se radi o tome da li neopozitivizam ima veze s diskusijom oko empiriokriticizma, Krleža vadi jednu rečenicu i odmah bježi od toga problema i da bi to bježanje prikrio hvata se slijedećega.« Itd. »Krleži je dobro poznato da je riječ »uklon« (devijacija, zastranjenje, skretanje) rusizam koji se je i u nas udomaćio, naročito u diskusijama o dijalektičkom materijalizmu. Krleža je dakle kazao da kod Rihtmana nema fideističkog priklona, dakle da Rihtman nije skrenuo sa pravilne linije i priklonio se fideizmu. Prema mojoj verziji Krleža je tvrdio, da kod Rihtmana nema fideističkog »uklona«, dakle skretanja, zastranjenja, devijacije sa pravilne linije i to u pravcu fideizma. Smisao dakle apsolutno nije izmijenjen. Ali gladan đavo i muhe jede, pa i naš »neopozivi« Krleža hvata se za tu grešku u prepisivanju, koja cijeloj stvari apsolutno ne mijenja smisla, i hoće da dokaže, da riječ »uklon« u hrvatskom jeziku znači »uklanjanje«. Upravo kao kod izraza »dobe« (mjesto dobiju), »prijeliv«, »udreš« i sličnog, što sve možete naći u Krležinim djelima. I sa[sic!] tim trikom o uklonu i priklonu Krleža na skoro dvije stranice svoga pamfleta gnjavi čitaoce da bi »dokazao« kako ja ne umijem ni čitati, ni prepisivati skoro onako kao što on to nije umio, kad je Tezama o Feuerbachu podmetnuo [sic!] ono čega u njima nema.«

(*Barbarstvo,* str. 19—20)

Po logici profesora Ognjena Price, kad on nešto pogrešno prepiše, *i to u tekstu »što želi da ga polemički pobije«,* i kada mu se skrene pažnja da bi bar mogao sebi dati toliko truda da tačno citira ono što podvrgava svojoj neumoljivoj »znanstvenoj« i »dokumentovanoj« analizi, onda je to *Krležin* »trik« i »bijedno bježanje od diskusije«, onda je Krleža »gladan đavo« koji i »muhe jede« i »gnjavi svoje čitaoce i *alal mu vjera i ovakvom smislu za jezik«,* jer mu »uklon« znači (ukoliko nešto znači) ono što jedino može da

Digitized by Google

znači (to jest »uklanjanje«), dok mu je, međutim, »dobro poznato da je riječ »uklon« (devijacija, zastranjenje, skretanje) rusizam »koji se je i u nas udomaćio, naročito u diskusijama o dijalektičkom materijalizmu«, pa je prema tome profesor Prica u pravu ne samo da taj rusizam u svojim sopstvenim učenim traktatima upotrebljava nego i da tim »udomaćenim« rusizmom lenjo i nonšalantno u tuđim tekstovima koje citira zamenjuje reč »priklon«, koja nije rusizam, ni »udomaćen« ni neudomaćen, i koja uostalom čak ni po filološkim tumačenjima samog prof. Price, ne znači isto što i rusizam »uklon«, jer ne znači ni »devijacija, ni »zastranjenje«, ni »skretanje«. Doista: »alal mu vjera«, enciklopedisti, polihistoričaru i lingvisti Prici, i »ovakvom smislu za jezik«; i »alal mu vjera i ovakvom smislu za« »diskusije o dijalektičkom materijalizmu«; i »alal mu vjera« i ovakvom smislu za »poštenje u takvim diskusijama«; i »alal mu vjera« i ovakvom smislu za spretnost u polemici, kad se uvek razbrblja baš u trenutku kad treba da zaćuti i da se, što kažu, pokrije ušima, zajedno sa svojim epohalnim lokomotivama, svojim »smislom za jezik« i svojim »udomaćenim« rusizmima.

Hoće li i u ovom mom slučaju prof. Prica ponoviti svoj trik o »triku«, i reći da i ja jedem njegove »muhe« u nedostatku solidnije hrane? Kako i ja, kao poznati imitator i »citiroš« Miroslava Krleže, smem da se »hvatam« »*za tu grešku u prepisivanju, KOJA CIJELOJ STVARI APSOLUTNO NE MIJENJA SMISLA*«, upitaće me ovaj naš »udomaćeni« dijalektičko-materijalistički Magister. Nije istina, međutim, da njegove »greške u prepisivanju« celoj stvari apsolutno ne menjaju smisao, jer niti »uklon« znači »priklon«, niti »obeščašćeni« znači »obeščašćujući«. A još je važnije to, da se eto sad ponova vidi kako, sa koliko savesnosti, sa koliko pažnje taj nepogrešivi sudija, koji sve shvata »znanstveno« i sve prigovara »dokumentovano«, čita i prepisuje baš one, i čak i one, mudro odabrane, odlomke koji mu služe kao podloga, dokument, argument i dokaz, na osnovu kojih, sa neverovatnim samopouzdanjem, smatra da je u pravu da izvrši svoju dužnost samozvanog književnog, filozofskog filološkog, dialektičkog, intelektualnog, moralnog i političkog arbitra. Raskomada jedan tekst, deformiše mu smisao, izmrcvari ga, otkine od njega nekoliko reči, pročita ih tako mamurno, da ih čak pogrešno prepiše, i onda je toliko zadovoljan svojim kritičarskim poslom, toliko uveren da su njegovi »prigovori« neoborivi, da pišući svoju novu optužnicu, to svoje *Barbarstvo,* on sebi ne da truda da potraži novih argumenata, niti da dopuni ili izmeni ili bar *proveri* svoje citate, već ih prosto *iz svog sopstvenog teksta, onako pogrešno*

Digitized by Google

prepisane, ponova prepisuje. O tome svedoči ne samo ponavljanje ovog njegovog »obeščašćenog«, nego i ponavljanje jedne druge pogreške u istom citatu. Ja sam napisao i štampao: »*S desna i s leva bi se to, razume se, moglo JEDINO ISPRAVNO nazvati l'art pour l'art.*« U »Izrazu«, Prica to prepisuje ovako: ... »*Moglo JEDINO I ISPRAVNO nazvati*« ... što naravno nije isto. Obe greške iz »Izraza« ponavljaju se u *Barbarstvu,* pa Prica u *Barbarstvu* čak i posebno ponavlja taj termin »obeščašćen« koji je sam izmislio i kaže da ja »*dolazim do zaključka da bi trebalo rehabilitirati »skoro obeščašćeni« larpurlartizam*«. Do takvog zaključka ja nikada došao nisam, ali zaključak do koga doista hoću da dođem to je taj da je čovek koji vodi polemiku na ovaj Pricin »udomaćen« način, obeščašćen kao polemičar, i da ne bi bilo nimalo »bijedno« i kad bi se stvarno »bježalo od diskusije« sa takvim jednim intelektualnim i moralnim lenjivcem, koga mrzi (ili koji je nesposoban) i kada svoju sopstvenu stvar brani, da se potrudi da načini jedan jedini potez koji ne bi bio mlitav, krivudav, pogrešan, promašen.

U svome Barbarstvu dakle, prof. Prica tvrdi da je u svojim *Receptima,* kao jedan od svojih šest prigovora naknadno proglašenih za »glavne« i »najvažnije«, tvrdio i utvrdio kako ja »*plediram za larpurlartizam*«, i tvrdeći to tvrdi i utvrđuje da »*Krleža to ne pobija nego samo navodi neka mjesta*« to jest »*citate iz kojih se vidi da i Marko priznaje da je pjesnik »sišao sa svoga pjedestala tragične ili melodramske meditacije i bori se uz druge, bori se kao čovek izjednačen sa svima*««, itd. I Prica dodaje: »*Naravno da bi ovakve misli Marka, kad bi dosljedno mislio, morale dovesti do toga da odbaci larpurlartizam. Ali Marko IZ SVEGA TOGA dolazi do zaključka*« itd.

»*IZ SVEGA TOGA*« ... A iz čega »svega toga«? *Iz svega toga što Krleža navodi,* naime *iz svega toga* što se Prica dobro čuvao da u »Izrazu« *ne navede,* a što mu sada, u *Barbarstvu,* služi samo za to da pokaže kako ja ne umem dosledno da mislim. Da bi dokazao da sam ja larpurlartista, da sam dvopapkar, da sam impotentan, da metafizički izjednačujem Robespierrea i Peru Živkovića, itd., itd., Prica je od svega što sam napisao uzeo u obzir samo taj moj jedan fragmentarni esej u »Pečatu«, i iz njega izlučio ono nekoliko rečenica koje su mu bile zgodne, pa je i njih morao da isecka i da unakazi da bi mu poslužile. A gle sada! Sad je odjednom i u samom tom eseju bilo takvih misli koje bi me, i to još »*naravno*«, kad bih »dosljedno mislio«, »*morale dovesti* do toga da odbacim larpurlartizam«. Zar nije čudno da Prica nije bio načinio nikakvu, pa ni najdalju alu-

Digitized by Google

ziju na te misli (čija bi logična konsekvenca bilo odbacivanje onoga što Prica tvrdi da ja afirmiram, da ja *jedino i isključivo* afirmiram), premda te misli zauzimaju, u mom eseju, nesravnjeno više mesta od onh nekoliko reči koje je Prica istrgao da bi na njima sazidao svoju teoriju kako se »*cijela* ta Markova »novotarija« pokazuje kao stari i preživjeli larpurlatizam *sa svim svojim staromodnim propisima i receptima«?* Iz tih misli, to jest »*iz svega toga*« što je on mudro prećutao da sam napisao, Prica nije smatrao za potrebno da izvuče nikakav zaključak, već je probrao nekoliko reči, i izvitoperio ih, da bi mogao da izvuče zaključak kakav mu je bio potreban, zaključak koji je dakle *njegov,* a ne moj. Postojalo je dakle nešto što je ovo »*sve to*« na čije je postojanje ukazao Krleža, a što je Prica pokušao da zabašuri, da sakrije, da kamuflira, da zavije u dim svojih epohalnih lokomotiva. Postojalo je dakle nešto što Prica sad priznaje da je zaista postojalo ali »*šta mu možemo*« kad ja iz svojih sopstvenih misli ne umem dosledno da dođem do logičkih zaključaka. A zašto te misli koje, blagodareći *Antibarbarusu,* Prica nije uspeo da sakrije, mađioničarski da pretvori u kanarince ili u muhe, zašto baš te misli čije su logične konsekvence, *po Pricinom mišljenju,* antilarpurlartističke, *koje dakle plediraju za progresivnu tendenciju umetničkog stvaranja,* zašto *te* misli ne bi bile moji zaključci? Zašto je Prica izabrao baš ono nekoliko reči za koje misli da mu konveniraju, da kao dijalektička proteza podupiru njegovu tezu, tj. njegovu neumjetničku antitezu, pa samo njih proglasio mojim zaključkom, koji je u »Izrazu« izgledao kao sasvim dosledna konsekvenca moje »logike kontrarevolucije«, a koji sad, sasvim obrnuto, služi kao dokaz moje nedoslednosti.

Pa čak i tih nekoliko iskomadanih rečenica, koje je prof. Prica bio istakao, i sada ponova pobedonosno ističe kao dokaz da »Marko sam izričito kaže da je za larpurlartizam«, čak ni te rečenice, ma bile i izdvojeno štampane, ma bile nazvane i mojim »zaključkom«, ne dokazuju nikako ono što bi Prica hteo, naime da ja »plediram za larpurlartizam«. U toj partiji mog eseja, ja govorim o tome da je biti pesnik i na Zapadu nešto »kihotski, u herojskom i sanjarskom smislu«, a da to ovde kod nas, na Balkanu, doista znači biti »cvrčak koji peva u pissoir-u jedne periferijske krčme«, i da onaj koji, jednoj surovoj sredini uprkos, pokušava da ostane »dosledan svom poetskom demonu«, koji dakle piše, to jest umetnički stvara, nekoristoljubivo, ne misleći na profit ni na slavu, pa čak i ne verujući da u jednoj kulturno zaostaloj sredini taj stvaralački poetski rad može imati nekog *direktnog* (neposrednog) socialno-pionirskog

Digitized by Google

ili didaktično-agitacionog efekta, koji dakle piše »pisanja radi«, zaista obavlja nešto što bi se moglo jedino ispravno nazvati *l'art pour l'art*. Pa kad je već tako, onda se uzgred pitam zašto *ta formula*, koja se uvek upotrebljava u pogrdnom smislu *i koja kao da obeščašćuje onoga na koga se primenjuje* (obeščašćujuća) ne bi mogla opet da stekne izvestan sjaj, da ne bude više tako stidna, kad se njom može obeležiti jedan »anti-zahodski aktivitet«, u kome bez ikakve sumnje ima nečeg nekoristoljubivog, čistog i velikog? »*Najzad bi tako poezija i umetnička FUNKCIJA mogle opet da pokažu SVOJU PRAVU CELISHODNOST*«, to sam takođe napisao, i time *sasvim jasno* pokazao da smatram da postoji celishodnost poezije i da umetnost ima svoju funkciju, a rekao sam u istom eseju da se »*funkcija umetničkog dela MORA DEFINISATI U FUNKCIJI DRUŠTVENE STVARNOSTI*«, i to sad spada u one moje misli iz kojih nisam umeo da izvučem dosledne zaključke. Ako sam uopšte za neku »rehabilitaciju pledirao«, to je jedino moglo biti za rehabilitaciju jedne formule, jednog pojma, a Prica se baš za taj pojam, baš za tu formulu zakačio, pa misli da drži u rukama skalp moje »prazne glave«, dokaz mog »palanačkog sanjarstva«, to jest mog trockizma i Krležine džentlmenske tolerancije. Ja sam napisao da izgleda prilično anahronično i beskorisno stvarati poeziju ovde, »*gde svaki polet je skrhan, svaki ideal izobličen, svaki napor slomljen, svaki pokušaj pojedinca da se uzdigne iznad osrednjosti i jada, podriven, potkopan, upropašćen*«, i na svoje pitanje: »*Šta može da znači, šta može da bude, u toj smrdljivoj zahodskoj pomrčini jedne periferijske krčme, uloga i sudbina pesnika?*«, odgovorio sam, da je to »pisati pisanja radi«, dakle *l'art pour l'art*, ako baš hoćete, pa umesto da se toga stidimo, otresimo se Schuldgefühla, i pokušajmo da *tu formulu*, kad se ona može primeniti i na nešto što je svetlo i gordo kao to poetsko stvaranje koje dolazi »*iz jedne stvarne unutrašnje nužnosti*«, ne smatramo više obeščašćujućom ... Na to je prof. Prica zakreketao i nije prestao da krekeće ni kad je u *Antibarbarusu* pročitao, ako je to uopšte pročitao, sve što je Krleža o tom mom »larpurlartističkom« »nemoćnom verbalizmu« napisao:

»*Sve ono što je Marko Ristić štampao u Pečatu o sudbini pjesničkog stvaralaštva, ona lirska rezignacija kojom su natopljene stranice njegovog »antizahodskog« teksta, sve je ono pisano kao subjektivno iskrena i neobično topla konfesija, između ostalog i kao varijacija na temu moje vlastite novele »Cvrčak pod vodopadom«: o svemu tome može se diskutirati kao o otvorenom pitanju lične*

Digitized by Google

bespomoćnosti ili melankolije ili umora ili beznadnosti ili očaja nad svrhom umjetničkog stvaranja u onakvim dijalektičkim prilikama kao što su naše, ali nitko nema prava da u tome vidi političku, upravo trockističku kontrabandu, jer to uopće nikakve veze sa trockizmom nema, a zatim: TO SPADA U ONU SFERU LIRSKOGA DOŽIVLJAVANJA O KOJOJ JE NAPISANA VEĆ ČITAVA JEDNA OGROMNA LITERATURA KROZ VJEKOVE O KOJOJ OGNJEN PRICA (I NJEMU SLIČNI KNJIŽEVNI KRITIČARI), DAKAKO, NI POJMA NEMAJU, JER SU ZA TAKVE STVARI GLUHI I SLIJEPI, A SVA JE PRILIKA DA ĆE TO I DO GROBA OSTATI!

U toj partiji svog donkihotskog sna Marko Ristić govori o snima, mila moja gospodo protusanjari, u toj njegovoj iskrenoj ispovijesti riječ je o lirici, o pravovjerni protulirski ikonoklaste, riječ je o racionalnom tumačenju snova gospodo racionaliste, riječ je na koncu, između ostaloga, i o rezigniranoj melankoliji spoznaje kakva se javlja nad besmislenošću svakog pisanja bez obzira da li je tendenciozno ili nije, jer te i onako nitko niti čita niti razumije, riječ je dakle o nečem što je u našim prilikama potpuno suvišno, potpuno bespredmetno, što nitko i ne poriče, a najmanje pak Marko Ristić, te je upravo zato i kriv u vašim očima jer se slaže s vama, a vi s njim: da za ovakve književne fantazije u kojima se sanjar ispovijeda, nitko neće danas nikome da izda nikakvog ni nazovidijalektičkog ni fašističkog pasoša: I zato, upravo zato, jer je tome nesumnjivo tako, vi to dakako poričete!«

(»Pečat«, br. 8—9, str. 95—96)

I još:

»Pisati, dakle, u ovakvim prilikama »objektivnom stvarnošću prožete« knjige, štampati dvadeset i tri knjige u osam godina, biti bojkotiran kao pesimist ili kao trockist, ćutati o toj zakulisnoj objektivnoj stvarnosti godinama, biti u pozicijama kakve sam detaljno odredio već u časopisu »Danas«, u dijagnozi »Pro Domo«, to znači pisati i raditi točno po receptu koji je Marko Ristić u essayu o Snu i Istini Don Kihota opisao, a koji Ognjen Prica tako plitko i mizerno poriče. To znači:

»pisati iz jedne stvarne unutrašnje nužnosti, pisati da bi se tim pisanjem čovek izuzeo iz tog gustog, nagrizajućeg neživota, pisati bez namere da se zaradi novaca, bez ambicije da se postane docent, počasni doktor, attaché za štampu,« ...« — zar to nije pisati pisanja radi?«

Digitized by Google

Što ovaj dijalektički »l'art pour l'art« u našim prilikama znači, kakve sve sablasne oblike to pjevanje cvrčka u zahodu može da poprimi u našem književno-dijalektičkom vakuumu, kakav iz toga slijedi socijalnopolitički meritum kao odgovor na mnoga po O. Prici nabačena, dodirnuta i izravno postavljena pitanja, sve su to teme ovog dijalektičkog Antibarbarusa, koji će u Pečatu izlaziti u nastavcima tako dugo dok nas đavo ne odnese sve zajedno — jednoga dana«...

(»Pečat«, br. 8—9, str. 217)

Ali Ognjen Prica ne čuje ništa, ili neće da čuje, ili se pravi da ne čuje, što je konačno potpuno svejedno. Za njega Krleža ćuti i bedno beži od diskusije, ali on će, »eto toga deliju ovdje prisiliti da stane licem u lice sa onim od čega bježi«. »*Ovdje*«, to znači u *Barbarstvu*, u tom istom *Barbarstvu* kojim je pisac tog »piščevog odgovora« dokazao samo jedno: da ništa na svetu, a najmanje dokazna snaga argumenta, ne može Ognjena Pricu »prisiliti« *bar da pošteno pročita, ili da se ne pravi kao da nije pročitao, ono što pobija*. On opet ponavlja, u tom svom piščevom *Barbarstvu* sve ono što smo u piščevim *Propisima* već pročitali, kao na primer:

»Marko Ristić smatra da pjesnik stvara »samo iz srca« [navodni znaci predstavljaju dokumentovanost, i znače da je to citat] i iz pjesničkog stvaranja izbacuje svaki racionalni element, jer Marko je kako je poznato surrealista, a to tvrde svi surrealisti.« (*Barbarstvo*, str. 23)

Šta prof. Prica zna o nadrealizmu, šta on može da zna o tome šta »tvrde svi surrealisti«, to nije teško zamisliti, osobito ako se ima u vidu da je, po svoj prilici, glavni izvor njegovih informacija (pored samopljuvačke studije Đorđa Jovanovića o Aragonu, objavljene u »Našoj Stvarnosti«), bio članak štampan u časopisu »Znanost i Život« (br. 5—6, 1937) pod rečitim naslovom *Nepotrebne koncesije nadrealizmu*, i u kome se, odmah na početku kaže:

»Na ovaj me članak potaknuo djelomični propust u bilješci O. P.-a o pjesmama Oskara Daviča (v. »Znanost i Život«, br. 2—3).«

Za svoj »propust«, O. P. je dakle dobio malu opomenu, pa se požurio da svoje »nepotrebne koncesije nadrealizmu« (pa i Oskaru Daviču) okaje, i da iz toga članka nauči šta »tvrde svi nadrealisti«. Ali nije ni najmanje važno ni zanimljivo šta O. P. o nadrealizmu misli. Ponavljam da je jedino važno utvrditi *kakvim se metodama* on u svojim »prigovorima« i diskusijama služi, i to prvenstveno zato što su te metode karakteristične, što se taj njegov način »*u nas*

Digitized by Google

udomaćio, naročito u diskusijama o dijalektičkom materijalizmu«. Na svojim starim lažima Ognjen Prica gradi svoje nove argumente, pa je prirodno da njegovi novi argumenti nisu ni novi niti uopšte argumenti. Iz »Izraza« se povlači ta Pricina podvala da ja »smatram da pjesnik stvara »samo iz srca««, i da »iz pjesničkog stvaralaštva izbacujem svaki racionalni element«. Glupo mi je i više nego dosadno da opet citiram sebe samog, da opet preštampavam ono što je već u »Pečatu« štampano, da se opet pozivam na taj isti, uvek na taj isti svoj tekst, ali kad je to jedini tekst iz koga O. Prica crpi material za svoje «dokumentovano prigovaranje«, to jest za svoje falsifikate, — kako drukčije da dokažem da on zaista falsifikuje nego citirajući, paralelno sa Pricinom »emendacijom«, ono što je »emendirao«.

Na str. 42 prvog broja »Pečata«, može se pročitati, između ostalog:

»Od 1789 do 1830,... od 1830 do 1848, od 1848 do 1871, PESNIČKA SVEST SOCIALNOG PROTESTA I NADE dobija svaki put jedan siloviti impuls, i u momentima tih... krvavih i zanosnih poleta, na putu sporog uspona istorije, i sama preživljava momente naglog zaronjavanja u opšte biće društvenog života. I PRI SVAKOM TOM NOVOM SPLITANJU SA DRAMATIČNIM MOMENTIMA U POSTAJANJU DRUŠTVA, DRUŠTVENA SVEST POEZIJE, U SVOME POSTAJANJU, BIVALA JE SVE ODREĐENIJA.

»Ali koji su pesnici bili ti što su u svojoj poeziji znali da daju izraza, u trenutcima kada je njihova poetska meditacija bila skovitlana vihorom i vrtlogom oslobodilačkih društvenih prodora, tom sve određenijem uživljavanju poezije u dramu ljudske borbe, tom saživljavanju pesničkog sna sa pučkom stvarnošću? To su oni, koji su znali da i kroz te vihore pronesu neprikosnovenu nezavisnost te poetske meditacije, da i kroz tu stvarnost održe, nedirnut u svojoj suštini, taj poetski san. Oni koji svoju misiju umetnika nisu žrtvovali, ni podredili svojoj ulozi društvenog čoveka ili svojoj funkciji socialnog barda. Oni nisu obustavili krvotok svoje poezije. I zato su i mogli, SA TAKO POTRESNIM AKCENTIMA, DA BUDU I PESNICI PUČKOGA GNJEVA. JER TI AKCENTI DOLAZE OD SRCA, I SAMO OD SRCA, A NE PO ODLUCI RAZUMA, PA RECEPTU, PO UPUTSTVU, PO PROPISU. PESNIČKO STVARANJE POTIČE SAMO OD JEDNOG CELOVITOG, NEIZVITOPERENOG

Digitized by Google

I NEOSAKAČENOG PESNIČKOG BIČA, kroz koje poezija mora i može, nesmetano i neprestano da navire, da kola kao krv, što u stvari i jeste.«

(»Pečat«, br. 1—2, str. 42)

Smatram da ovome što sam tu rekao nije potreban nikakav komentar: rekao sam naime ono što sam hteo da kažem, i nemam danas šta da se ispravljam, da korigiram neke svoje »propuste«. Rekao sam ono što sam rekao, a nikako ono što mi prof. Prica podmeće. *Rekao sam* da i u poeziji koja je prožeta SVE ODREĐENIJOM DRUŠTVENOM SVEŠĆU, dakle u poeziji koja je izraz PESNIČKE SVESTI SOCIALNOG PROTESTA I NADE, PUČKOGA GNJEVA, kao i u svakoj drugoj, POTRESNI AKCENTI DOLAZE OD SRCA, A NE PO PROPISU, PO ODLUCI RAZUMA; *a nisam rekao* »DA PJESNIK STVARA SAMO IZ SRCA«. Nisam »izbacio svaki racionalni elemenat«, pošto sam napisao da »PESNIČKO STVARANJE POTIČE SAMO OD JEDNOG CELOVITOG PESNIČKOG BIČA«.

Ali Prica dalje tera svoje. U »Izrazu« je pisao:

»»Ptica ljudskog rasta« to je upravo Ristićev pjesnik sa srcem bez mozga. To bi bio kraj ljudske poezije i povratak ne samo u troglodite nego još dalje natrag u — »dvopapkarstvo«. Točno kao kod onog pobješnjelog malograđanina iz Krležinog romana »Na rubu pameti« koji se stalno buni protiv »dvopapkarstva« a posmatrajući slike u Sikstini zastupa pravu dvopapkarsku teoriju umjetnosti isto kao i Marko Ristić: ne treba razuma, sve je samo instinkt, treba samo »vidjeti« a ne »gledati« i t. d. Ali šta da radimo kad čovjek nije dvopapkar pa ima i razuma i mora da »gleda« a ne samo da »vidi«.«

(»Izraz«, br. 9, str. 454—455)

Kao odgovor na ovo »dvopapkarstvo« prof. Price i na ovu njegovu paralelu »pobješnjelog malograđanina« i mene, naime naše »točno iste«, dvopapkarske naravno, »teorije umjetnosti«, Krleža je u svom *Antibarbarusu,* na str. 159—162 »Pečata« br. 8—9, preštampao svoj opis Sikstine iz knjige *Na Rubu Pameti,* pa ga je ovako komentarisao:

»Sporedno je, dakako, da je to citat iz monologa jedne romansirane ličnosti, jedne fikcije, jednog fantoma, beletrističke sjenke, koja se na trista i više stranica svog monologa razvija do moralno-pročišćenog aktiviteta u svom vlastitom djelokrugu, a važno je samo to, da ta ličnost na problem umjetničkog stvaranja gleda po Ognjenu Prici »dvopapkarski« zato, jer brani dostojanstvo umjetnine od nerazumijevanja, jer brani oduhovljenu logiku umjetničkog stvaranja

Digitized by Google

od primitivne, diluvijalne, »dvopapkarske« (kako ta figura kaže) trivijalnosti...

. . . . . .

»Estetika glavnoga lica u romanu »Na Rubu Pameti« nije dvopapkarska nego protudvopapkarska, a razlika između »gledanja« i »viđenja«, između glagola GLEDATI i glagola VIDJETI upravo je na vlas ista kakvu je Prica manifestirao u bezbrojno mnogo varijacija svoga teksta o receptu i dogmama u Izrazu.«...

»Ognjen Prica, naime, »gleda«, a ne »vidi«, [...] On »gleda« jednu figuru (iz jednog romana) u Sikstini, ta se figura buni protiv filistarskog i frazerskog dvopapkarstva na više od tri stotine stranica, a Ognjen Prica »vidi« tu figuru kao tipičnog dvopapkara i to još bijesnog. Ognjen Prica »gleda« članak Marka Ristića o Federicu Garcia Lorca, on »gleda« Marka Ristića, gdje se ovaj izjavljuje za socijalnotendenciozni aktivitet poezije, a Ognjen Prica »vidi« u tom mjesečarstvo i bježanje od stvarnosti.«

(»Pečat«, br. 8—9, str. 162—164)

Ali šta vredi Prici govoriti! Jer:

»Kako ova dijalektička pricinska plehmuzika odjekuje od samih bubnjeva, te se od te puste frazerske i demagoške grmljavine ne čuje ni jedna razumna riječ, Prica zaglušen svojom vlastitom glazbom sluša, ali ne čuje ono što mu se govori.«

(»Pečat«, br. 8—9, str. 164)

I nikada se možda nije pokazalo koliko je ovo, na žalost, tačno, kao u ovom dvopapkarsko-pobješnjelo-malograđanskom slučaju, povodom koga je to i napisano. Prica ništa nije čuo, ništa nije video, pa prema tome ništa nije ni shvatio, već je prosto nastavio da vergla:

»Junak Krležinog romana »Na rubu pameti« bori se protiv »pogleda na svijet« u društvenim borbama i mjesto toga naglašava instinkt i osjećaj, pa se tako i sama od sebe nameće usporedba između Markovog pjesnika i ovog Krležinog pobješnjelog malograđanina i Krleža neće moći spriječiti da se čitateljima njegovog romana i Markovih teorija o pjesniku ne nametne takva komparacija.« (*Barbarstvo*, str. 23)

Istina je! Istina je da »Krleža neće moći spriječiti da se čitateljima ne nametne takva komparacija«, jer čitatelja ima raznih, pa je čak i Ognjen Prica neka vrsta čitatelja, a kakve se sve »komparacije« takvoj vrsti čitatelja mogu »nametnuti« (ili kakve sve »komparacije«, »smatranja«, »tvrdnje«, »naglašavanja i druge ognjenov-

Digitized by Google

štine takva vrsta udomaćenih« i »znanstvenih« čitatelja pokušava drugima da »nametne« ili da podmetne), to se ne može nikada predvideti. Dakle, to je jedna od retkih istina koje je Ognjen napisao. Šteta samo što je i ta skromna istinica sastavni deo jedne »devijacije«, pomoću koje Ognjen, da ne bi odgovorio na ono što je Krleža rekao, odgovara na nešto što Krleža nije rekao. Na Pricinu paralelu između »dvopapkarstva« (one »teorije umjetnosti« koju »zastupa« Krležin »pobješnjeli malograđanin«) i »dvopapkarstva« mojih »teorija o pjesniku«, na tu paralelu nije se Krleža uopšte bunio, kao što se na nju ni ja ne bunim. Konstatacija da »Krleža neće moći spriječiti« takvu komparaciju, prema tome, sasvim je izlišna, jer Krleža nije ni pokušavao da to spreči. Radi se samo o tome da u toj »teoriji umjetnosti« koju junak Krležinog romana zastupa u Sikstini, *nema ničeg dvopapkarskog, i da se ta ličnost iz njegovog romana ne može označiti* (tim otrcanim »tehničkim terminom«) *kao »pobješnjeli malograđanin«*, pošto on sam, Krleža, koji je valjda u tom pitanju ipak nešto malo kompetentniji od prof. Price, za tu *svoju* imaginarnu ličnost kaže da se u toku svog monologa *Na Rubu Pameti »RAZVIJA DO MORALNO-PROČIŠĆENOG AKTIVITETA U SVOM VLASTITOM DJELOKRUGU« i da se »BUNI PROTIV FILISTARSKOG I FRAZERSKOG DVOPAPKARSTVA NA VIŠE OD TRI STOTINE STRANICA«*. Ništa od svega toga nije prof. Prica hteo da čuje, i nastavio je da okreće svoj zaglušni vergl. »Pobješnjeli malograđanin«, to je jedna od njegovih omiljenih jedinoispravnih arija. Ali najviše od svega on voli svoju *Eroicu Cacophonicu, »La Quatrième«*. Tu je *on* pravi virtuoz, tu je on pravi slavuj, iako ne peva »da ga čuje ženka« nego neko drugi... Čujmo.

Paragraf peti sintetičnog finala:

»5. Da Marko tvrdi da je isto i s ove i s one strane puta. Krleža na to odgovara, kako Marko na drugom mjestu opet tvrdi, da je on na strani napredne španjolske budućnosti. Međutim radi se o tome da Marko budućnost Španjolske ne vidi na jednoj od one dvije strane puta, nego na nekakvoj da kažemo četvrtoj strani.« (Barbarstvo, str. 28)

Argumentacija tačke pete:

»Svu vještinu svoga dokazivanja upotrijebio je Krleža da dokaže ispravnost stanovišta bogodanog pjesnika velike Turpitude. Treba da se utvrdi, da nije točno, što ja tvrdim, da se Markovo stanovište podudara sa stanovištem zastupanim u časopisu »La Quatrieme Internationale«.

Marko u svome članku o Španiji veli da su »nužnosti, ukoliko su sputavanje subjekta« »i ovdje tako nesrećno paralelne i slične onim tamo, s one strane puta«. Kako je poznato to je stanovište džentlmena iz »La Quatrieme Internationale«. To ne može da porekne ni Krleža. Pa kako onda brani Marka

Digitized by Google

Ristića? Krleža navodi citate iz kojih se vidi, da Marko zna da se u Španjolskoj vodi borba između mračne prošlosti Habsburga i Loyole i svijetle budućnosti i da se Marko stavlja na stranu svijetle budućnosti. To je sve tačno što Krleža navodi. Ali stvar nije u tome. I džentlemeni iz »La Quatrieme Internationale« tvrde da se bore za svijetlu budućnost i protiv mračne prošlosti, ali za razliku od njih mi smatramo da tu svijetlu budućnost predstavlja jedna određena strana od one dvije Markove strane, dok oni zajedno s Markom tvrde da su te obje strane »nesrećno paralelne i slične« i da budućnost predstavlja neka treća, odnosno — č e t v r t a strana! Eto o tome se radi uvaženi gospon Krleža, i to se ne može promijeniti pa da ste Markove citate štampali još većim slovima, jer činjenice ostaju činjenice.

Razumije se da se odatle ne može zaključiti, kao što to čini Krleža, da ja tvrdim, da je Marko trockista. Ali nesumnjivo je da on ima elemenata trockističke ideologije, jer ono što on navodi o borbi prošlosti i budućnosti i *jednakosti obih strana puta* jedan je od glavnih elemenata te ideologije. Razvijajući taj element dalje uz Vasicu kao političkog savjetnika mogao bi bogami daleko dotjerati.

Ja dakle nisam čak ni Marka proglasio trockistom, a Krležu izričito ograđujem od Marka i velim: «uvijek je točno razlikovao što je s ove a što s one strane puta i nikad nije prešao na onu stranu puta». Međutim Krleža koji voli da upotrebljava riječ «laž» i «laže» iznosi u svome «Antibarbarusu» kako sam ja nazvao Marka banditom i trockistom.«

(*Barbarstvo*, str. 21—22)

Prof. Prica dakle kaže za sebe: »*Ja dakle nisam čak ni Marka proglasio trockistom*«. A šta je on o meni napisao u svojim *Dogmama*, u vezi sa motivom »La Quatrième Internationale«, to jest u vezi sa četvrtom internacionalom, to jest u vezi sa trockizmom? Napisao je prvo:

»M. Ristić ima svoju logiku.«

To još nije ništa. Ništa, razume se. Ali kakva je ta moja »logika«? To je »*logika najpovršnijih analogija*«:

»Eto, ta logika najpovršnijih analogija (nasilje ovamo, nasilje onamo; diktatura ovamo, diktatura onamo) pomoću koje se sve i najrazličitije stvari mogu identificirati, to je logika ovoga »sanjara« koji se buni protiv logike. Sa ovakvom logikom razumije se da M. Ristić ne može da uniđe u suštinu stvari, da mora da ostane na površini, ta on je protivnik »dijalektičkog pasoša« i zato mora da se drži propisa grubih analogija.«

To sve nije ni pametno , ni »dokumentovano«, ni »znanstveno«, ni dialektički — uzgred budi rečeno: kad bi Prica znao, što bi morao da zna, da izraz »dialektički pasoš« nije moj, *nego Marxov*,* on

* »Pesnik je rekao: »Mlada devojka nije bila rođena u dolini; nije se znalo odakle dolazi; ali trag joj se brzo izgubio tek što se bila oprostila«.

Za apstrakciju, ljubav je slična toj neznanoj mladoj devojci; ONA NEMA DIJALEKTIČKOG PASOŠA; zato je proterana od kritičke policije.«

Karl Marx: Sveta Bogorodica ili Kritika kritičke kritike (Glava IV, § 3)

Digitized by Google

svakako ne bi povodom tog izraza toliko paradirao svojom duhovitošću, ali to sve još nema karakter pravog i nepatvorenog četrtonskog antitrockističko-džentlmenskog dobovanja. To sve još »ostaje na površini«, ali tek što nismo zaronili, upravo utonuli duboko u mutnu vodu politikanskih intriga, gde se naš Prica nadao tako bistrom lovu. Kako kaže Lautréamont: »*Allez la musique!*«:

»Ta logika kontrarevolucije (da je slično i s jedne i s druge strane puta) nije originalan izum Ristićev, ona je već odavno poznata i kod nas i na strani, A NAROČITO JE RAZVIJENA U LISTU »QUATRIEME INTERNATIONALE« U KOME SARAĐUJE I IDOL M. RISTIĆA A. BRETON. Ona se tobože izdiže iznad jedne i druge strane puta, A U STVARI JE UPERENA SAMO PROTIV JEDNE STRANE PUTA, ŠTO JE ZA SVAKOG DOBRONAMJERNOG ČOVJEKA TOLIKO JASNO DA NIJE POTREBNO DOKAZIVATI.«

A ako to nije dovoljno, a Prici izgledalo je svakako da nije, evo kako se nastavlja ta slavujska muzika:

»TAKO JE NAŠ MJESEČAR I SANJAR MARKO RISTIĆ STIGAO NA POZICIJE, NA KOJIMA, NAROČITO DANAS, NIJE BAŠ SASVIM USAMLJEN. Sa svojim zaključkom o sličnosti s ove i s one strane puta NALAZI SE DANAS U DRUŠTVU IZVJESNIH DŽENTLMENA koji nisu baš tako bezopasni sanjari i lutalice. Oni koji hoće »jednim uzletom da se dignu« i odbacuju »samo po malo, zajednički, disciplinovano« obično se srozavaju na pozicije onih koji osuđuju ijednu i drugu stranu, A U STVARI ZNAČE REAKCIJU I KONTRAREVOLUCIJU.« (»Izraz«, br. 9, str. 456)

»Čak« ni mene »DAKLE« Prica NIJE proglasio trockistom. Prof. Ognjen Prica, u devetom broju »Izraza«, u članku *Recepti, propisi i dogme (Povodom pisanja »Pečata«), proglasio me je trockistom,* i to vrlo jasno, time što je »dokumentovano« utvrdio redom:

1) Da je moja logika, to jest ona po kojoj je »diktatura ovamo, diktatura onamo«, to jest logika »koja se drži propisa grubih analogija i koja kaže »da je slično i s jedne i s druge strane puta, to jest »logika kontrarevolucije«, da je ta *moja* logika (koja nije moj »originalan izum«) »*naročito razvijena u listu »Quatrième Internationale*«« (koji list ja nikad u rukama nisam imao, ali mi je poznato da je to jedan od organa francuskih trockista, trockista u etimološkom smislu reči). Dakle: *moja logika je trockistička logika.*

2) Da je jedan od saradnika tog trockističkog lista (A. Breton) »*moj idol*«. Sa ovim treba dovesti u vezu primedbu prof. Price pokojoj Zvonimir Richtmann i ja »*spadamo zajedno*« ne samo »po reakcionarnosti svojih shvatanja« nego »*i po svojim idolima*«. Jedan je od tih mojih »idola« po Prici, A. Breton. A Richtmannovi »idoli«, Po prici, ko su? Valjda empiriokriticisti... Kako mi onda imamo

Digitized by Google

iste idole? Neka se prof. Ognjen Prica ne pravi gluplji nego što je: jasno je šta je hteo da kaže. *A bon entendeur, salut!* Dakle: *moji idoli su trockisti.*

3) Da je moja (trockistička) logika *»uperena* samo protiv jedne strane puta«, to jest, recimo, protiv *leve.* Dakle moja kontrarevolucionarna trockistička logika nije neaktivna, ona je protiv nečeg *uperena,* dakle: *ja sam svesni i vojujući »logičar kontrarevolucije«, to jest trockizma.*

4) Da sam ja »stigao na pozicije na kojima nisam usamljen«. Nisam pošao ka tim pozicijama, približio im se, nego sam na njih već *stigao.* Pošto su te »pozicije na kojima ja nisam usamljen«, pozicije trockista, *ja sam već stigao na trockističke pozicije.*

5) Da se na tim pozicijama »koje znači reakciju i kontrarevoluciju« i na koje sam se i ja »srozao«, *nalazim »u društvu izvjesnih džentlmena«,* a ti »džentlmeni« su, ako se ne varam, trockisti. *Dakle: ja se nalazim u društvu trockista.*

»Iz svega toga« nepobitno izlazi da Ognjen Prica nema nikakva prava da tvrdi da »čak« ni mene nije »proglasio trockistom«, niti da se indignira što Krleža »iznosi« kako je on mene nazvao »banditom i trockistom«.« Utvrdivši da je moja logika »logika kontrarevolucije«, to jest (preciznije) logika »Četvrte Internacionale«, to jest logika trockistička, i da je ta logika »u stvari uperena SAMO protiv jedne strane puta«, naime samo protiv leve, utvrdivši da su moji »idoli« trockistički, utvrdivši da spadam među one koji »u stvari znače reakciju i kontrarevoluciju«, utvrdivši da sam već »STIGAO« na trockističke pozicije, i da se tu već konačno »NALAZIM«, to jest da se »nalazim« »u društvu izvjesnih džentlmena koji nisu baš tako bezopasni sanjari i lutalice«, to jest da se nalazim na pozicijama i u društvu opasnih kontrarevolucionarnih trockističkih džentlmena, Ognjen Prica je zaista učinio sve što je mogao, po svojim shvatanjima i kriteriumima i po svom najboljem znanju i umenju da me uvrsti u red trockista, što znači da je zaista pokušao, na svoj način, da me proglasi banditom. Zašto se onda od toga ograđuje? A što je najapsurdnije, to je što se ta njegova ograda, kojom Krležu hoće da utera u laž, nalazi na strani 22 jedne brošure, upravo jednog barbarstva na lošem papiru, gde se šest strana dalje, na poslednjoj, 28 strani, u onom résumé-u u kome je tako lapidarno sintetizirao svoje »glavne prigovore«, može pročitati da ja »budućnost Španije vidim Na ČETVRTOJ STRANI«, što svakako nije duhovito rečeno, ali što ipak jasno znači ono što treba da znači, naime ono što Prica tvrdi iako tvrdi da to ne tvrdi, to jest da sam ja trockista.

Digitized by Google

Ja ovde nikako ne ulazim u ispitivanje onih motiva koji su Prici diktirali ovaj njegov »filozofsko-estetski« anti-pečatovski pothvat uopšte i ovaj moralno- politički džentlmenski moment u tom pothvatu posebno. Ja ovde uglavnom samo logički analiziram onaj logički (ili kako on to svakako zamišlja: »dialektički«) postupak kojim se neprestano služi u konkretnom sprovođenju te svoje antipriklonske, raščišćavajuće, upravo antiseptične akcije kojoj je cilj (bez obzira na njene pobude) da otkrije sve one »štetne, jalove i negativne pojave kao što su M. Ristić i Z. Richtmann« koje Krleža »podupire« i »svojim imenom i autoritetom pokriva« na najveću štetu i »napredak pokreta« i samog Miroslava Krleže. Logika kojom se pri tome služi prof. Prica defektna je, kao što se to lako može u svakom momentu utvrditi, i time sve njegove »tvrdnje« i svi njegovi »dokumentovani prigovori«, glavni i sporedni, gube svaku dokaznu snagu, svaku ubedljivost. Logika Ognjena Price toliko je neubedljiva, toliko je klimava, da se okreće protiv samog Price, i protiv njega jedino, jer posmatramo li je na delu malo pažljivije, postaje jasno da stalna defektnost te logike, da stalnost te nestalnosti u logičkoj argumentaciji, nije slučajna pojava, već da je zavisna od čitave pricinske metode, da je nužno uslovljena celokupnim sistemom Pricinog načina mišljenja (odnosno nemišljenja) i kritikovanja, odnosno »tvrđenja i prigovaranja«. Dobija se utisak da ni sam Prica nije ubeđen u ono što tvrdi, odnosno da prof. Prica nije čak ni prof. Pricu uspeo da ubedi. Njegovi zaključci ne proizlaze iz neke kakve-takve analize onog teksta koji svojoj književno-političkoj kritici podvrgava: oni su postavljeni *a priori*, aksiomatično i u isti mah sasvim proizvoljno, a tobožnja analiza inkriminiranog materiala služi samo zato da profesorovim (unapred već učinjenim) »prigovorima« da izgled »dokumentovanosti«, objektivnosti i ozbiljnosti.

Na čemu se na primer osniva ta njegova velika arija ideološkog slavuja o »ČETRVRTOJ STRANI«? Gde je prof. Prica, u onome što ja pišem, našao — kako se sad nešto blaže blagoizvoleo izraziti —one »elemente trockističke ideologije«, za koje kaže da je »*nesumnjivo*« da ih ja »imam«, iako insistira (»razumije se«) da se »ne može zaključiti, kao što to čini Krleža«, da on, Ognjen Prica, »tvrdi« da sam ja, Marko Ristić, »trockista« — ? »Elemente trockističke ideologije« našao je Ognjen Prica, kako sam kaže u onome što, po njegovom tumačenju, ja »*navodim*« (?) »*O BORBI PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI I JEDNAKOSTI OBIH STRANA PUTA*«, jer je to naime ono što ja o tome »navodim«, »*jedan od glavnih ele-*

Digitized by Google

menata te ideologije«. To je dakle, po Ognjenu Prici, moja *sadašnja* pozicija, na koju sam se već *srozao*. A Ognjen Prica zna, ili bar naslućuje i šta će dalje samnom biti, ili bar šta bi moglo da bude, pa za tu moju hipotetičnu, kondicionalnu, ali verovatnu budućnost kaže:

»Razvijajući taj elemenat dalje uz Vasicu kao političkog savjetnika mogao bi bogami daleko dotjerati.« (*Barbarstvo*, str. 22)

Ja nikada i nigde nisam govorio niti što »navodio« o »jednakosti obih strana puta«. Ništa od svega onog što sam u životu štampao osim *Sna i Istine Don Kihota*, odnosno osim izvesnih rečenica iz tog eseja, i osim izvesnih rečenica *Galaktičke Sanjarije* (na koju uostalom, posle Krležinog *Antibarbarusa*, Prica više nema hrabrosti da se vrati), ništa dakle od svega što sam ikada i igde objavio, osim nekoliko rečenica iz »Pečata«, Prica ne uzima u obzir, pa i ne pomišlja da bi mogao, da bi morao da uzme u obzir, kad već hoće da me tako totalno likvidira, i to ne samo »na području filozofije i estetike«. Pošto se ovde samo na tim, od Pricine strane izabranim, svojim rečenicama zadržavam, — jer su mi i one same, iako ih je Prica zlonamerno izabrao, izdvojio i interpretirao, sasvim dovoljne za ovaj dosadan ali potreban posao deprecinizacije onoga što je Prica pokušao da izobliči, to jest da pricinizira, — ja se ne moram pozvati na sve ono čime sam, toliko puta, kategorički negirao tu *»nejednakost obih strana puta«* podvlačeći da *»između desnog i levog poređenja nema«*.* Bilo bi, međutim, logično i opravdano tražiti od jednog tako strogog i tako »dokumentovanog« kritičara kao što je prof. Prica, da povede računa o celokupnom značenju jednog književnog rada (bez obzira na to što je u ovom slučaju u pitanju baš moj turpitudinsko-impotentni rad), da vodi računa o smeru koji ima taj književni rad kao celina, kad mu je namera da čitav taj rad proglasi »reakcionarnim, kontrarevolucionarnim, nemoćnim, verbalističkim, jalovim, negativnim i štetnim«. Kada bi ona moja rečenica, ona jedina rečenica na temelju koje je Ognjen Prica pokušao da me proglasi opasnim reakcionarnim i banditskim džentlmenom, *zaista imala* smisao koji hoće da joj naturi prof. Prica, ja bih valjda morao da se pozovem na sve svoje ostale rečenice, i u samom »Pečatu« i izvan »Pečata«, pa da ovu stvar *pro domo sua* plediram tako: da ne može jedna rečenica dati ili oduzeti smisao čitavom jednom osamnaestogodišnjem javnom književnom radu, već da je

* *Protiv Modernističke Književnosti* (»Nadrealizam Danas i Ovde«, br. 2, januar 1932, str. 45).

Digitized by Google

naprotiv smisao i pravac toga rada dovoljno jasan u svojoj celini, pa čak — da ne budem lažno skroman — i u svojoj celovitosti, da bi mogao osvetliti tu jednu nesrećnu (recimo nespretnu) rečenicu i dati joj značenje koje ona sama, iščupana, otkinuta, usamljena, ne nosi u sebi ili čak negira sobom. Ali to nije slučaj. Nije mi, dakle, nimalo potrebno da se na neki način »izvlačim«, pa ma taj način nemao u sebi ničeg »obeščašćujućeg«, to jest »larpurlartističkog« ... Ja ne moram pomoću nekih drugih svojih rečenica, iz drugih članaka, da spasavam čast ove svoje famozne rečenice na kojoj je Prica izgradio svoju bezopasnu džentlmensku argumentaciju o opasnim kanarincima koji ne razlikuju Robespierrea od generala Petra Živkovića. Ja nikada i nigde nisam govorio o »jednakosti obih strana puta«, i prof. Ognjen Prica (svejedno da li sasvim svesno ili polusvesno) tvrdi jednu neistinu najgrublje vrste kad u svojim punktacijama ponova tvrdi:

Da Marko Ristić tvrdi da je isto i s ove i s one strane puta.

Do ove svoje »tvrdnje« broj 5 kojom tvrdi da ja tvrdim nešto što ne tvrdim, prof. Prica došao je na vrlo jednostavan način. U »Izrazu« je kao aksiomu bio postavio da je moja logika »logika najpovršnijih analogija«, pa je tako bio pripremio sebi teren (na pet prvih strana svoga znamenitog »znanstvenog« ogleda o *Receptima*), te mu je bilo lako da direktno pređe na svoju džentlmensku konkluziju o mom opasnom trockizmu, pošto je citirao sledeću rečenicu iz *Sna i Istine Don Kihota*:

»Naučili su da se neminovno treba povinovati nužnostima, jer bez toga bi njihova sumnja i njihova pobuna ostale jalove, ali šta da čine, kada se te nužnosti, ukoliko su sputavanje subjekta, ukazuju i ovde tako nesrećno paralelne i slične onim tamo, sa one strane puta?« (»Pečat«, br. 1—2, str. 49, odnosno »Izraz«, br. 9, str. 456)

Isključivo i jedino na toj rečenici osniva se čitava Pricina moralno-politička optužba. To je dakle ta famozna »kontrarevolucionarna«, »reakcionarna« »dogma«, to je taj moj »trockistički«, »izvjesno-džentlmenski«, »ne-baš-tako-bezopasno-sanjarski-i-lutalački« »propis«, to moje »bretonovski banditsko« demaskiranje mog »četvrto-internacionalnog« idolopoklonstva, upravo opasnog banditizma kojim se *»borim protiv slobode«*. To je ta »pozicija« na koju sam se »srozao« kao što se »obično« »srozavaju oni koji hoće jednim uzletom da se dignu i odbacuju malo po malo, zajednički, disciplinovano««.

Digitized by Google

Da, bez sumnje, u toj rečenici, u tom »elementu trockističke ideologije« bila je reč o pesnicima, a sanjarima... Ali *o kojim* sanjarima? O onima o kojima se jedino radi u tim fragmentima objavljenim pod naslovom *San i Istina Don Kihota,* o sanjarima, o pesnicima koje je *»opora i beskompromisna negacija jedne neljudske stvarnosti dovela do AFIRMACIJE JEDNE ČOVEČANSKE I ČOVEČNE STVARNOSTI I DO SARADNJE NA NJENOM IZGRAĐIVANJU«,* o pesnicima koji znaju da *»san pesnika, da bi trajao i da bi se jednom možda ispunio, mora da postane svest koja postaje čin, mora da se pretvori u javu ratnika«,* o pesnicima koji *»ne mogu da vide da je savršeno apsurdno posvetiti svoj život samo i jedino eteričnom kraljevstvu snevanja i saznavanja, duha i lepote, sve dok postoji opasnost da nad duhom zabruje aeroplani koji seju čelik i plamen uništenja«,* o pesnicima koji znaju da *»imaju pravo i dužnost da tvrde da su duboko ukopani u život drugih ljudi, u život zajednički«,* o pesnicima koji se nalaze *»na putu ka slobodi«,* jer su svesni da *»sloboda postoji samo za one koji znaju da budu slobodni U ROPSKOJ SLUŽBI SLOBODE: BORITI SE ZA SLOBODU TO JE UČITI DA SE BUDE SLOBODAN«,* o pesnicima i sanjarima koji su *»izvršioci slobode«,* i samo o njima, o njima — kao što je uostalom na početku same one banditske rečenice napisano — koji su *»NAUČILI DA SE NEMINOVNO TREBA POVINOVATI NUŽNOSTIMA, JER BEZ TOGA BI NJIHOVA SUMNJA I NJIHOVA POBUNA OSTALE JALOVE«.* Reč je dakle isključivo o onim pesnicima koji su već *»pošli tom stazom koja se zove »malo po malo, zajednički, disciplinovano«,* koji se već nalaze na tom putu koji znači jedini konkretni put ka slobodi, ka čovečanskom životu, ka pravdi, ka smislu. Oni su već tu, na tom putu, oni su naučili, ponavljam, »da se neminovno treba povinovati nužnostima« tog napornog puta, ali šta da čine kada se te NUŽNOSTI, UKOLIKO SU SPUTAVANJE SUBJEKTA, ukazuju i ovde tako nesrećno PARALELNE I SLIČNE onim tamo, SA ONE STRANE PUTA«. Eto, to je sve. Gde se tu govori o »IDENTIČNOSTI OBIH STRANA PUTA«? Kako je Ognjen Prica došao do toga da tvrdi da ja tvrdim »DA JE ISTO I S OVE I S ONE STRANE PUTA«? Ja govorim o tome da se sanjarima, koji nisu ni profesionalni političari, ni ekonomisti, ni sociolozi, ni vojnici, ni kaluđeri, da se tim sanjarima, i onda kada su došli do definitivnog saznanja da istorisko ispunjenje njihovih snova i himera zahteva podvrgavanje jednom postepenom, zajedničkom, disciplinovanom radu, da se tim vojujućim sanjarima nužnosti kojima su se svesno povinovali, i to nužnosti samo UKO-

Digitized by Google

LIKO SU SPUTAVANJE SUBJEKTA, ukazuju paralelne i slične onim nužnostima kojima su se subjektivno osećali sputani »sa one strane puta«, to jest pre no što su tim putem svesti i čina pošli, to jest »sa one strane« svog opredeljenja za taj put socialne objektivizacije, a Ognjen Prica zaključuje da ja govorim o »identičnosti obih strana puta«. Da bi u svom *Barbarstvu* ponova do tog zaključka došao, i na osnovu tog zaključka opet mogao zapevati svoju ariju o »četvrtoj strani«, on je nad onim što sam ja rekao izvršio jedan niz malih retouche-a, i tako »malo po malo«, ali ne »disciplinovano« i ne »zajednički«, pretvorio ono što mu nije bilo baš sasvim pogodno u ono što mu odgovara. Evo kako izgleda taj njegov posao.

»U »Izrazu« je moja rečenica još bila potpuna (i tamo su druga, spoljna, opisna sredstva omogućavala izobličavanje njenog smisla). U *Barbarstvu,* međutim, kada (na strani 21, u devetom redu odozgo), prvi put na tu istu rečenicu aludira, Prica je već pristupio svom hirurškom zanatu, rečenicu je operirao na svoj način: odsekao joj je glavu:

»Marko u svome članku o Španiji veli da su »nužnosti, u koliko su sputavanje subjekta« »i ovdje tako nesrećno paralelne i slične onim tamo, s one strane puta«.

Izostavljajući početak rečenice, Prica joj je odrubio glavu, pa je zatim ono što je od nje ostalo deformisao, redom ovako:

Originalni tekst: ... »*kada se te nužnosti... UKAZUJU i ovde tako nesrećno paralelne*« itd.

Prva deformacija: »*nužnosti SU paralelne*«.

Druga deformacija:

»I džentlmeni iz »La Quatrième Internationale« tvrde da se bore za svijetlu budućnost i protiv mračne prošlosti, ali za razliku od njih mi smatramo da tu svijetlu budućnost predstavlja jedna određena strana od one dvije Markove strane, dok oni zajedno s Markom tvrde da su te obje strane »nesrećno paralelne i slične« i da budućnost predstavlja neka treća, odnosno — *četvrta strana!*« (*Barbarstvo,* str. 21)

Dakle, druga deformacija: nisu više »nužnosti«, nego su »obje STRANE nesrećno paralelne i slične«. To tvrde, po Prici, trockistički džentlmeni »zajedno s Markom«, dakle to tvrdim ja, po Prici, zajedno s trockističkim džentlmenima, kao što tvrdim i to, po Prici, zajedno sa tim istim džentlmenima (pošto to oni tvrde zajedno sa mnom) »da budućnost predstavlja neka treća, odnosno — *četvrta* strana, to jest nijedna »od one dvije Markove strane«. Koje *moje* dve strane? Ja dakle imam, po Prici, neke *svoje* dve strane, ali

Digitized by Google

tvrdim, zajedno sa izvesnim opasnim džentlmenima, da »budućnost predstavlja neka četvrta strana«, jer te dve *moje* strane su »nesrećno paralelne i slične«. Gde sam ja govorio o nekim svojim dvema stranama, gde sam ja tvrdio da budućnost predstavlja neka treća, odnosno — *četvrta* strana«?

Treća deformacija: Na strani 22 Pricine brošure, u trećem redu, te moje dve strane nisu više samo paralelne ili slične, one su već »identične«. Ta »identičnost obih strana puta« koju mi Prica podmeće doista je sasvim logična sinteza, upravo sintetička kruna ove njegove rabote koja se zove »malo po malo, dokumentovano- hladno i stvarno«. Jednom reči: »znanstveno«.

O onoj budućnosti Španije koju ja vidim »na nekakvoj da kažemo četvrtoj strani« ... o toj besprimernoj gluposti, neću reći nijedne reći. Dosta je!

Dosta je! Jer sve je ovo samo jedno glupo, nedostojno, dosadno, cepidlačko diseciranje i Pricinih i mojih sopstvenih rečenica, na koje me je primorala Pricina metoda izvrtanja i falsifikovanja, jer sve je ovo što ovde moram da radim u stvari samo sitničarsko proterivanje oko nekih besmislenih insinuacija i politikanskih trikova jednog nepismenog gnjavatora. Sve ovo nije ništa drugo nego bapsko svađanje koje se idiotski vrti oko dve-tri rečenice iz kojih prof. Ognjen Prica, kao samozvani sudija, hoće pošto-poto da izvuče nekakav porazan dokaz o mom kriminalnom trockističkom mesečarstvu »ne baš tako bezopasnom«, a ovo blesavo hvatanje za reč i s njegove *i s moje strane*, izgleda mi utoliko bednije što se vrši baš u trenutku kad se nalazimo na samom rubu krvavog i vatrenog Maelstroma bezumne motorizovane agresije koja se pakleno vitla u krugu i koja će se zavitlati tako u svoju sopstvenu propast, ali će pri tome povući sobom ko zna koliko od čitavog onog sveta usred koga se razmahnitala. Zaista me je stid da se ovakvim poslom bavim, i da budem svoj sopstveni advokat pred tim Slavnim Sudom kojim se proglasio Ognjen Prica kome odričem svaku nadležnost, svaku kompetenciju, kako moralnu, tako i ideološku, a naročito književnu, ali istina je da »se je i u nas udomaćio, naročito u diskusijama o dijalektičkom materijalizmu«, taj pricinski način zloupotrebljavanja izvesnog prestiža, pa dakle i izvesnog moralno-političkog autoriteta, koji su ljudi kao Ognjen Prica stekli kao žrtve materialnih, društvenih i političkih prilika — što im niko i ne osporava —, ali što im ni po čemu ne daje pravo da onima koji taj prestiž, taj autoritet, nemaju, osporavaju svaku dobronamernost i svaku sposobnost. Smatrao sam za svoju dužnost — i to nikako ne za

Digitized by Google

dužnost samo prema sebi samome, ili prvenstveno prema sebi — da protestujem protiv tog udomaćenog sistema po kome se izvesne »pojave« autoritativno proglašavaju za »reakcionarne«, »negativne i štetne«, pa se zatim likvidiraju jednostavnom metodom »dokumentovanog prigovaranja«, to jest izobličavanjem istine. Protestovati efikasno i konkretno protiv pricinskih metoda, to znači na stvarnim primerima prokazati i analizirati ih. Zato sam bio primoran da uđem u detalje. A kao i prof. Ognjena Pricu, tako i samog sebe, u tom detaljnom analiziranju izvesnih konkretnih primera pricinske metode rada, čija je konfrontacija dovoljno rečita, smatram samo i važnim povodom i objektom demonstracije u jednoj načelnoj kulturnoj borbi u kojoj je čitava ova moja polemika samo neznatan prilog.

MARKO RISTIĆ

Urednik M. Krleža. — Odgovorni urednik ing. arh. Drago Ibler, Ilica 85. Vlasnik i izdavač Biblioteka Nezavisnih Pisaca, Zagreb (Kraljice Marije ul. 33, telefon 51-64). — Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18.

Digitized by Google

P E Č A T

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST NAUKU I SVE KULTURNE PROBLEME

UREDNIK MIROSLAV KRLEŽA

IZLAZI SVAKOGA MJESECA
NA NAJMANJE 64 STRANICE
VELIKE OSMINE

U GODINI 1940: 12 BROJEVA NA UKUPNO 50 ARAKA TO JEST 800 STRANICA

PRETPLATA

ZA CIJELU GODINU 1940 DINARA 120

PRETPLATA ŠALJE SE PUTEM ČEKOVNOG RAČUNA BR. 31015 ILI UPUTNICOM NA ADRESU ADMINISTRACIJE ČASOPISA

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA

ZAGREB, ULICA KRALJICE MARIJE 33 - TELEFON 51-64

PRETPLATITE SE NA PEČAT jer za **120** dinara (plativih u četiri tromjesečna obroka po Din 30·–) PRETPLATNICI DOBIVAJU **12** brojeva po **64** stranice, što čini **2** knjige po **400** stranica, ukupno: **800** stranica

OVAJ TROBROJ STOJI U PRODAJI DIN. 36

Odgovorni urednik Drago Ibler, Ilica 85. — Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva ulica 18

Digitized by Google

Poštarina plaćena u gotovu

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Stanford University Libraries
3 6105 019 978 712

AP
56
P394
V.8-12
1939-1940

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

30

Digitized by Google